

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๒ เรื่อง
การพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Mental and Wisdom Development of Forest's Monk for Buddhists
tourism Encouragement in The Northeastern

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง
กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว
เชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Mental and Wisdom Development Progress of Forest's Monk for
Buddhists tourism Encouragement in The Northeastern

โดย

พระมหาสิงห์ณรงค์ สิรินทรเมธี, ดร.

พระวิมาน คมภิรปญโญ, ดร.

ดร.เอกชัย ศรีบุรินทร์

นายเกียรติศักดิ์ บุตรราช

นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

พ.ศ.๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760148

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๒ เรื่อง
การพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Mental and Wisdom Development of Forest's Monk for Buddhists
tourism Encouragement in The Northeastern

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง
กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว
เชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
Mental and Wisdom Development Progress of Forest's Monk for
Buddhists tourism Encouragement in The Northeastern

โดย

พระมหาสิงห์ณรงค์ สิรินทรเมธี, ดร.

พระวิมาน คมกัปปญโญ, ดร.

ดร.เอกชัย ศรีบุรินทร์

นายเกียรติศักดิ์ บุตรราช

นายไชยสิทธิ์ อุดมโชนามอ่อน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

พ.ศ.๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760148

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Sub- Research Report 2

Mental and Wisdom Development of Forest's Monk for Buddhists
tourism Encouragement in The Northeastern

Under Research Program

Mental and Wisdom Development Progress of Forest's Monk for
Buddhists tourism Encouragement in The Northeastern

By

Phramaha Singnarong Sirintarameti, Dr.

Phraviman Gambhīrapañño, Dr.

Dr. Eakachai Sriburin

Mr. Kiattisak Butrach

Mr. Chaiyasit UdomcHokenamorn

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Ubon Ratchathani Campus

B.E.2560

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610760148

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานวิจัย:	การพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ผู้วิจัย:	พระมหาสิงห์ณรงค์ สิรินทรเมธี, ดร., พระวิมาน คมภิรปญโญ, ดร. ดร.เอกชัย ศรีบุรินทร์, นายเกียรติศักดิ์ บุตรราช, นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๐
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ทำวิจัยโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับเจ้าอาวาส พระสงฆ์ และท่องเที่ยว เกี่ยวกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว การใช้แบบสำรวจเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ปัจจัยการท่องเที่ยว กลุ่มของนักท่องเที่ยว ความพร้อมรองรับนักท่องเที่ยว ตลอดจนปัญหาอุปสรรคและปัจจัยเอื้อต่อการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง และ การจัดประชุมกลุ่มใช้เทคนิคการประชุมปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและสร้างสรรค์หรือกระบวนการ A-I-C ซึ่งเป็นเทคนิคการประชุมวางแผนแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เป็นกระบวนการที่ช่วยให้มีการระดมพลังสมองในการศึกษา วิเคราะห์พัฒนาทางเลือก เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนา ซึ่งจะทำให้เกิดการตัดสินใจร่วมกัน เกิดพลังของการสร้างสรรค์และรับผิดชอบต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และสรุปวิเคราะห์สังเคราะห์เขียนบรรยายพรรณนาตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้อย่างครบถ้วน

ดังนั้นสำนักก็ยังคงความเข้มงวดในข้อวัตรปฏิบัติตามพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ไว้ อาทิ สำนักปฏิบัติวัดถ้ำสหายจันทร์นิมิต อำเภอนองว้าวขอ จังหวัดอุดรธานี, สำนักวัดป่าดานวิเวก อำเภอโศกพิสัย จังหวัดบึงกาฬ, สำนักปฏิบัติวัดดอยธรรมเจดีย์ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร ทั้งสามสำนักนี้ถือว่าเป็นสำนักปฏิบัติที่มีชื่อเสียงในการรักษาธุดงค์วัตรข้อปฏิบัติของบูรพาจารย์ไว้ได้มั่นคงเหนียวแน่นที่สุด ส่วนสำนักอื่น ๆ ที่ได้ชื่อว่าเป็นสำนักปฏิบัติธรรมตามสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ก็ได้รับการข้อวัตรปฏิบัติไว้ได้เช่นกัน หากแต่ไม่ได้มีชื่อเสียง ข้อปฏิบัติบางอย่างก็ได้มีการอนุโลมไปตามยุคสมัยถึงแม้ว่าพระธุดงค์กรรมฐานผู้ได้รับการอบรมมาจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต โดยตรงจะมรณภาพไปเป็นจำนวนมากแล้ว ปัจจุบันยังมีพระธุดงค์กรรมฐานผู้สืบทอดปฏิบัติพาของพระอาจารย์มั่น

ภริทตโต อยู่จำนวนมากทั่วประเทศไทย จึงยังคงมีผู้สนใจเข้ารับการอบรมฝึกฝนปฏิบัติถูกต้องคัมภีร์ตามสายพระอาจารย์มั่น ภริทตโต อยู่ไม่ขาดนั้นเพราะนอกจากการปฏิบัติที่แตกต่างเป็นที่ดึงดูดใจ การแสดงธรรมก็เน้นแบบปาฐกถาเข้ากับสถานการณ์จริงแล้ว การเปลี่ยนแปลงจากเศษส่วนร่างกาย เช่น เส้นผม กระดูก เล็บ ฟัน หนัง กลายเป็นพระธาตุบริสุทธิ์ของคณะพระอริยสงฆ์ธรรมฐานมี พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล พระอาจารย์มั่น ภริทตโต พระอาจารย์ตื้อ อจลธมโม พระอาจารย์พัน อาจาโร พระอาจารย์ขาว อนาลโย พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ เป็นต้น หรือแม้แต่พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน) ศิษย์รุ่นสุดท้าย ที่ได้มรณภาพไปเมื่อต้นปี พ.ศ.๒๕๕๔ เศษกายของท่านได้แปรสภาพเป็นพระธาตุจำนวนมาก จึงยังคงเป็นแรงบันดาลใจให้พุทธศาสนิกชนได้หันมาปฏิบัติตาม

เพื่อกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เป็นกิจกรรมที่สำคัญจะมุ่งเน้นที่การเสริมสร้างจิตสำนึกสาธารณะจากภายในจิตใจ โดยจากการศึกษาพบว่ากิจกรรมที่สำคัญประกอบด้วยกิจกรรมการนั่งสมาธิการเดินจงกรม การเจริญสติภาวนาการปฏิบัติธรรม นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการจัดการท่องเที่ยวสายบุญ รูปแบบและการจัดการท่องเที่ยวโดยวัดที่ประกอบด้วยการนั่งสมาธิการเดินจงกรม และปฏิบัติธรรมในการท่องเที่ยวแบบ Voluntourism เป็นการท่องเที่ยวเรียนรู้สู่ชุมชน ที่ทั้งผู้ให้และผู้รับได้มีโอกาสเรียนรู้แบ่งปันประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดรอยยิ้มและมิตรภาพที่น่าจดจำ ขณะเดียวกันพัฒนาจิตเจตปัญญาและสอดแทรกกิจกรรมจิตอาสาเพื่อพัฒนาจิตใจให้เกิดความเสียสละ การทำ เพื่อส่วนรวม และส่งผลให้นักท่องเที่ยวได้รับความสุขจากการท่องเที่ยวและความสุขเกิดภายในจิตใจในการทำกิจกรรมอันเป็นประโยชน์กับสาธารณะ ปัจจุบันการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีรูปแบบการส่งเสริมจิตสำนึกผ่านการจัดกิจกรรมที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นการสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนเพื่อมุ่งเน้นการจัดการท่องเที่ยวโดยกิจกรรมอบรมให้ความรู้แนวคิดเกี่ยวกับความรู้จิตชอบต่อสังคม (CSR) และส่งเสริมจิตอาสาเพื่อรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกัน ผ่านการเข้ามาทำกิจกรรมภายในวัดเพื่อยกระดับจิตสำนึกของบุคลากรในหน่วยงานอย่างยั่งยืนท่องเที่ยวแบบ Voluntourism เป็นการท่องเที่ยวเรียนรู้สู่ชุมชน

และทั้งหมดนี้แหละที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมของอีสานเป็นเมืองซึ่งเป็นปากประตูของประเทศไทยในการก้าวออกไปสู่ประชาคมอาเซียนอีกประตูหนึ่ง ประตูแห่งนี้แน่นอนว่ามีชาวไทยเดินทางผ่านออกไปเพื่อท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก และในขณะเดียวกันก็มีพี่น้องชาวลาวสมัยใหม่ที่จำนวนมากมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีเดินทางเข้ามาซื้อปิ้ง พักผ่อนวันหยุดอยู่แล้วในสถานที่บันเทิงต่าง ๆ มากมาย หากนักท่องเที่ยวเหล่านี้ได้รับข้อมูลทางการท่องเที่ยวเพิ่มเติมว่ามีแหล่งจรรโลงใจทางพระพุทธศาสนาเช่นนี้ น่าสงสัยว่าด้วยความเป็นชาวพุทธเช่นเดียวกับชาวไทย และชาวลาวเหล่านี้จะพากันออกไปท่องเที่ยวด้วยมาทำบุญประจำทุกปี

ชื่อรายงานวิจัย:	การพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ผู้วิจัย:	พระมหาสิงห์ณรงค์ สิรินทรเมธี, ดร., พระวิมาน คมภิรปญโญ, ดร. ดร.เอกชัย ศรีบุรินทร์, นายเกียรติศักดิ์ บุตรราช, นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๐
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ทำวิจัยโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับเจ้าอาวาส พระสงฆ์ และท่องเที่ยว เกี่ยวกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว การใช้แบบสำรวจเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ปัจจัยการท่องเที่ยว กลุ่มของนักท่องเที่ยว ความพร้อมรองรับนักท่องเที่ยว ตลอดจนปัญหาอุปสรรคและปัจจัยเอื้อต่อการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง และ การจัดประชุมกลุ่มใช้เทคนิคการประชุมปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและสร้างสรรค์หรือกระบวนการ A-I-C ซึ่งเป็นเทคนิคการประชุมวางแผนแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เป็นกระบวนการที่ช่วยให้มีการระดมพลังสมองในการศึกษา วิเคราะห์พัฒนาทางเลือก เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนา ซึ่งจะทำให้เกิดการตัดสินใจร่วมกัน เกิดพลังของการสร้างสรรค์และรับผิดชอบต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และสรุปวิเคราะห์สังเคราะห์เขียนบรรยายพรรณนาตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้อย่างครบถ้วน

ดังนั้นสำนักก็ยังคงความเข้มงวดในข้อวัตรปฏิบัติตามพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ไว้ อาทิ สำนักปฏิบัติวัดถ้ำสหายจันทร์นิมิต อำเภอนองว้าวขอ จังหวัดอุดรธานี, สำนักวัดป่าดานวิเวก อำเภอโศกพิสัย จังหวัดบึงกาฬ, สำนักปฏิบัติวัดดอยธรรมเจดีย์ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร ทั้งสามสำนักนี้ถือว่าเป็นสำนักปฏิบัติที่มีชื่อเสียงในการรักษาธุดงค์วัตรข้อปฏิบัติของบูรพาจารย์ไว้ได้มั่นคงเหนียวแน่นที่สุด ส่วนสำนักอื่น ๆ ที่ได้ชื่อว่าเป็นสำนักปฏิบัติธรรมตามสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ก็ได้รับการข้อวัตรปฏิบัติไว้ได้เช่นกัน หากแต่ไม่ได้มีชื่อเสียง ข้อปฏิบัติบางอย่างก็ได้มีการอนุโลมไปตามยุคสมัยถึงแม้ว่าพระธุดงค์กรรมฐานผู้ได้รับการอบรมมาจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต โดยตรงจะมรณภาพไปเป็นจำนวนมากแล้ว ปัจจุบันยังมีพระธุดงค์กรรมฐานผู้สืบทอดปฏิบัติพาของพระอาจารย์มั่น

ภริทตโต อยู่จำนวนมากทั่วประเทศไทย จึงยังคงมีผู้สนใจเข้ารับการอบรมฝึกฝนปฏิบัติถูกต้องวัดตามสายพระอาจารย์มั่น ภริทตโต อยู่ไม่ขาดนั้นเพราะนอกจากการปฏิบัติที่แตกต่างเป็นที่ดึงดูดใจ การแสดงธรรมก็เน้นแบบปาฐกถาเข้ากับสถานการณ์จริงแล้ว การเปลี่ยนแปลงจากเศษส่วนร่างกาย เช่น เส้นผม กระดูก เล็บ ฟัน หนัง กลายเป็นพระธาตุบริสุทธิ์ของคณะพระอัฐยคุณธรรมฐานมี พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล พระอาจารย์มั่น ภริทตโต พระอาจารย์ตื้อ อจลธมโม พระอาจารย์พัน อาจาโร พระอาจารย์ขาว อนาลโย พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ เป็นต้น หรือแม้แต่พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) ศิษย์รุ่นสุดท้าย ที่ได้มรณภาพไปเมื่อต้นปี พ.ศ.๒๕๕๔ เศษกายของท่านได้แปรสภาพเป็นพระธาตุจำนวนมาก จึงยังคงเป็นแรงบันดาลใจให้พุทธศาสนิกชนได้หันมาปฏิบัติตาม

เพื่อกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เป็นกิจกรรมที่สำคัญจะมุ่งเน้นที่การเสริมสร้างจิตสำนึกสาธารณะจากภายในจิตใจ โดยจากการศึกษาพบว่ากิจกรรมที่สำคัญประกอบด้วยกิจกรรมการนั่งสมาธิการเดินจงกรม การเจริญสติภาวนาการปฏิบัติธรรม นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการจัดการท่องเที่ยวสายบุญ รูปแบบและการจัดการท่องเที่ยวโดยวัดที่ประกอบด้วยการนั่งสมาธิการเดินจงกรม และปฏิบัติธรรมในการท่องเที่ยวแบบ Voluntourism เป็นการท่องเที่ยวเรียนรู้สู่ชุมชน ที่ทั้งผู้ให้และผู้รับได้มีโอกาสเรียนรู้แบ่งปันประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดรอยยิ้มและมิตรภาพที่น่าจดจำ ขณะเดียวกันพัฒนาจิตเจตปัญญาและสอดแทรกกิจกรรมจิตอาสาเพื่อพัฒนาจิตใจให้เกิดความเสียสละ การทำ เพื่อส่วนรวม และส่งผลให้นักท่องเที่ยวได้รับความสุขจากการท่องเที่ยวและความสุขเกิดภายในจิตใจในการทำกิจกรรมอันเป็นประโยชน์กับสาธารณะ ปัจจุบันการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีรูปแบบการส่งเสริมจิตสำนึกผ่านการจัดกิจกรรมที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นการสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนเพื่อมุ่งเน้นการจัดการท่องเที่ยวโดยกิจกรรมอบรมให้ความรู้แนวคิดเกี่ยวกับความรู้ผิดชอบต่อสังคม (CSR) และส่งเสริมจิตอาสาเพื่อรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกัน ผ่านการเข้ามาทำกิจกรรมภายในวัดเพื่อยกระดับจิตสำนึกของบุคลากรในหน่วยงานอย่างยั่งยืนท่องเที่ยวแบบ Voluntourism เป็นการท่องเที่ยวเรียนรู้สู่ชุมชน

และทั้งหมดนี้แหละที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมของอีสานเป็นเมืองซึ่งเป็นปากประตูของประเทศไทยในการก้าวออกไปสู่ประชาคมอาเซียนอีกประตูหนึ่ง ประตูแห่งนี้แน่นอนที่ว่ามีชาวไทยเดินทางผ่านออกไปเพื่อท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก และในขณะเดียวกันก็มีพี่น้องชาวลาวสมัยใหม่ที่จำนวนมากมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีเดินทางเข้ามาซื้อปิ้ง พักผ่อนวันหยุดอยู่แล้วในสถานที่บันเทิงต่าง ๆ มากมาย หากนักท่องเที่ยวเหล่านี้ได้รับข้อมูลทางการท่องเที่ยวเพิ่มเติมว่ามีแหล่งจรรโลงใจทางพระพุทธศาสนาเช่นนี้ น่าสงสัยว่าด้วยความเป็นชาวพุทธเช่นเดียวกับชาวไทย และชาวลาวเหล่านี้จะพากันออกไปท่องเที่ยวด้วยมาทำบุญประจำทุกปี

Research Title: Mental and wisdom development progress of forest's monk
For Buddhists tourism encouragement in the Northeastern

Researchers: Phramaha Singnarong Sirintarameti, Dr.
Phraviman Gambhīrapañño, Dr., Dr.Eakachai Sriburin
Mr. Kiattisak Butrach, Mr.Chaiyasit UdomcHokenamorn

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Ubon Ratchahani Campus

Fiscal Year: 2560/2017

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

A research study on the mental and intellectual development process of monks in the forest temple group to promote Buddhist tourism in the northeast With the following objectives: 1) study the mental and intellectual development process of the monastery of wat Pa To promote Buddhist tourism in the northeast region Have conducted research by participatory observation (Participant Observations) In-depth Interviews with Monks and Travel Abbots About promoting tourism activities Use of surveys to collect basic information about tourist sites Tourism factor Group of tourists Availability for tourists As well as problems, obstacles and factors contributing to tourism in each tourist destination and group meetings, using techniques for engaging and constructive action meetings Or the A-I-C process, which is a creative, participatory planning technique Is a process that helps to mobilize brain power in education Analyze, develop alternatives For use in problem solving and development Which will make the decision together The power of creation and responsibility for tourism development And summarize, analyze, synthesize, write descriptive explanations, respond in accordance with the objectives set in its entirety

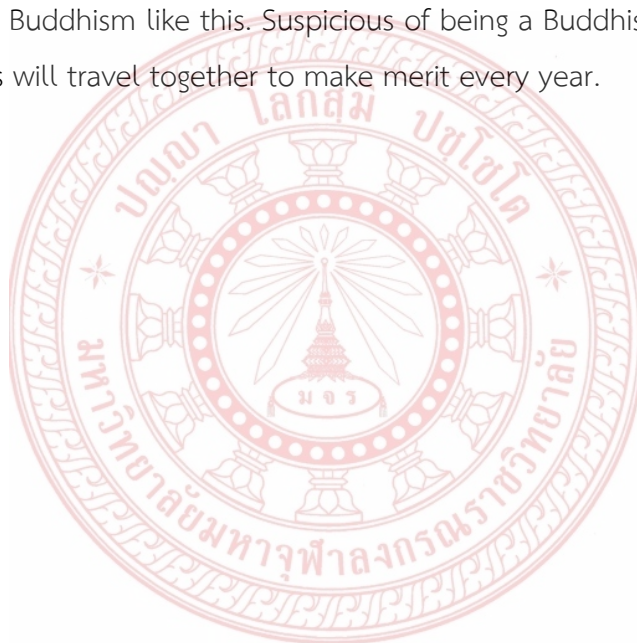
Therefore, the Bureau still maintains the strictness of the practice according to Phra Ajarn Man Phuritto, such as the Bureau of Practice, Tham Saenchan Chantaranimit Temple. Nong Wua So District Udon Thani Province, Pa Dan Wiwe Temple Office So Phisai District Bueng Kan Province, Doi Tham Chedi Temple Practice Office

Khok Si Suphan District Sakon nakonn These three offices are considered to be a reputable practice office in keeping with the teachings of the teachers. As for the other offices that have been named as the Dharma Practice Centers on the line, Phra Ajarn Man Phuritto has also treated the practice as well. But not famous Some practices have been complied with in the modern era, although Phra Thudong Karma, who was trained directly from Phra Ajarn Man Phuritto, would have died a lot. At present, there are many monks and monks who are descendants of Phra Ajarn Man Phuritat, who have grown up throughout Thailand. Therefore, there are still people interested in receiving training in the practice of Thudha Watsawat. According to the line, Phra Ajarn Man Phurit is not growing up because of the different practices that are attractive. The Dharma show focuses on the talk with the actual situation. Changes from body fractions, such as hair, bones, nails, teeth, leather, become the relics of the faculty of the Buddha. Phra, Sat, Sat, Kanot Silo, Phra Ajarn Man Phuritto, Phra Ajarn, Tue, Ajol Thammo, Phra Arjarn Fane, Ajaro, Phra Ajarn Khao Anallo, Phra Ajarn, Ring, Sujin No, etc. Bua Yansamoponno) The final student Who had died in early 2011, his body was transformed into a large number of relics Therefore still inspiring Buddhists to follow

For the mental and intellectual development process of Buddhist monks in the forest temple for Buddhist tourism is an important activity that focuses on enhancing the mind Public thought from within the mind The study found that important activities include meditation activity, walking and walking. Mindfulness, meditation In addition, it also includes tourism management. Patterns and management of travel by temples that consist of meditation, walking and walking And Dharma practice in tourism, Voluntourism, is a learning tour to the community That both givers and recipients have the opportunity to learn, share experiences with each other Causing smiles and memorable friendships At the same time, develop the mind, intellect and insert volunteer mental activities to develop the mind to make sacrifices for the public and result in tourists being happy from tourism and happiness within the mind in doing beneficial activities to the public. At present, the Buddhist tourism management of the northeastern temple has a mental promotion pattern. Thinking through organizing a variety of activities, whether creating partnerships with government agencies and the private sector to focus on tourism management by training activities to educate people

about knowledge and perceptions about society. (CSR) and promote volunteer spirit for social responsibility together Through entering activities within the temple to raise the mental level Thinking of the personnel in the sustainable organization. Voluntourism travel is a learning tour to the community.

And all of this is a fair tourist attraction of Isan, a city which is the gateway of Thailand to step into another ASEAN community this door, of course, has a lot of Thais traveling through to travel. And at the same time, there are many Lao Lao people who have a good economic status. Resting on the holidays already in many different entertainment places. If these tourists receive additional tourist information that there is a source for Buddhism like this. Suspicious of being a Buddhist like Thai people and these Laotians will travel together to make merit every year.

Research Title: Mental and wisdom development progress of forest's monk
For Buddhists tourism encouragement in the Northeastern

Researchers: Phramaha Singnarong Sirintarameti, Dr.
Phraviman Gambhīrapañño, Dr., Dr.Eakachai Sriburin
Mr. Kiattisak Butrach, Mr.Chaiyasit Udomchokenamorn

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Ubon Ratchahani Campus

Fiscal Year: 2560/2017

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

A research study on the mental and intellectual development process of monks in the forest temple group to promote Buddhist tourism in the northeast With the following objectives: 1) study the mental and intellectual development process of the monastery of wat Pa To promote Buddhist tourism in the northeast region Have conducted research by participatory observation (Participant Observations) In-depth Interviews with Monks and Travel Abbots About promoting tourism activities Use of surveys to collect basic information about tourist sites Tourism factor Group of tourists Availability for tourists As well as problems, obstacles and factors contributing to tourism in each tourist destination and group meetings, using techniques for engaging and constructive action meetings Or the A-I-C process, which is a creative, participatory planning technique Is a process that helps to mobilize brain power in education Analyze, develop alternatives For use in problem solving and development Which will make the decision together The power of creation and responsibility for tourism development And summarize, analyze, synthesize, write descriptive explanations, respond in accordance with the objectives set in its entirety

Therefore, the Bureau still maintains the strictness of the practice according to Phra Ajarn Man Phuritto, such as the Bureau of Practice, Tham Saenchan Chantaranimit Temple. Nong Wua So District Udon Thani Province, Pa Dan Wiwe Temple Office So Phisai District Bueng Kan Province, Doi Tham Chedi Temple Practice Office

Khok Si Suphan District Sakon nakonn These three offices are considered to be a reputable practice office in keeping with the teachings of the teachers. As for the other offices that have been named as the Dharma Practice Centers on the line, Phra Ajarn Man Phuritto has also treated the practice as well. But not famous Some practices have been complied with in the modern era, although Phra Thudong Karma, who was trained directly from Phra Ajarn Man Phuritto, would have died a lot. At present, there are many monks and monks who are descendants of Phra Ajarn Man Phuritit, who have grown up throughout Thailand. Therefore, there are still people interested in receiving training in the practice of Thudha Watsawat. According to the line, Phra Ajarn Man Phurit is not growing up because of the different practices that are attractive. The Dharma show focuses on the talk with the actual situation. Changes from body fractions, such as hair, bones, nails, teeth, leather, become the relics of the faculty of the Buddha. Phra, Sat, Sat, Kanot Silo, Phra Ajarn Man Phuritto, Phra Ajarn, Tue, Ajol Thammo, Phra Arjarn Fane, Ajaro, Phra Ajarn Khao Anallo, Phra Ajarn, Ring, Sujin No, etc. Bua Yansamoponno) The final student Who had died in early 2011, his body was transformed into a large number of relics Therefore still inspiring Buddhists to follow

For the mental and intellectual development process of Buddhist monks in the forest temple for Buddhist tourism is an important activity that focuses on enhancing the mind Public thought from within the mind The study found that important activities include meditation activity, walking and walking. Mindfulness, meditation In addition, it also includes tourism management. Patterns and management of travel by temples that consist of meditation, walking and walking And Dharma practice in tourism, Voluntourism, is a learning tour to the community That both givers and recipients have the opportunity to learn, share experiences with each other Causing smiles and memorable friendships At the same time, develop the mind, intellect and insert volunteer mental activities to develop the mind to make sacrifices for the public and result in tourists being happy from tourism and happiness within the mind in doing beneficial activities to the public. At present, the Buddhist tourism management of the northeastern temple has a mental promotion pattern. Thinking through organizing a variety of activities, whether creating partnerships with government agencies and the private sector to focus on tourism management by training activities to educate people

about knowledge and perceptions about society. (CSR) and promote volunteer spirit for social responsibility together Through entering activities within the temple to raise the mental level Thinking of the personnel in the sustainable organization. Voluntourism travel is a learning tour to the community.

And all of this is a fair tourist attraction of Isan, a city which is the gateway of Thailand to step into another ASEAN community this door, of course, has a lot of Thais traveling through to travel. And at the same time, there are many Lao Lao people who have a good economic status. Resting on the holidays already in many different entertainment places. If these tourists receive additional tourist information that there is a source for Buddhism like this. Suspicious of being a Buddhist like Thai people and these Laotians will travel together to make merit every year.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ โดยสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ในการดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ได้รับการช่วยเหลือสนับสนุนและคำแนะนำจากหลายท่านหลายหน่วยงาน และบุคลากรหลายฝ่าย ทำให้งานวิจัยบรรลุผลสำเร็จ ประกอบด้วย พระเทพวราจารย์ ดร. เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี อดีตรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี พระศรีวิสุทธิเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี ที่อำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูลภาคสนาม พระสุธีรัตนบัณฑิต รศ. ดร.ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ให้ข้อมูลและอำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูลและเป็นวิทยากรผู้ให้ข้อมูล เจ้าหน้าที่ประสานงานวิจัย และ ทุก ๆ ท่านที่ให้ข้อมูลต่อการทำวิจัยครั้งนี้ จนสำเร็จลงด้วยดี

คณะผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณต่อผู้ให้การสนับสนุนและให้ความร่วมมือดังกล่าวมา ณ โอกาสนี้

พระมหาสิงห์ณรงค์ เสี่ยมทอง, ดร. และคณะ

๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ โดยสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ในการดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ได้รับการช่วยเหลือสนับสนุนและคำแนะนำจากหลายท่านหลายหน่วยงาน และบุคลากรหลายฝ่าย ทำให้งานวิจัยบรรลุผลสำเร็จ ประกอบด้วย พระเทพวราจารย์ ดร. เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี อดีตรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี พระศรีวิสุทธิเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี ที่อำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูลภาคสนาม พระสุธีรัตนบัณฑิต รัช.ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ให้ข้อมูลและอำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูลและเป็นวิทยากรผู้ให้ข้อมูล เจ้าหน้าที่ประสานงานวิจัย และ ทุก ๆ ท่านที่ให้ข้อมูลต่อการทำวิจัยครั้งนี้ จนสำเร็จลงด้วยดี

คณะผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณต่อผู้ให้การสนับสนุนและให้ความร่วมมือดังกล่าวมา ณ โอกาสนี้

พระมหาสิงห์ณรงค์ เสี่ยมทอง, ดร. และคณะ

๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
อักษรย่อและคัมภีร์.....	ฉ

บทที่ ๑ บทนำ.....	๑

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย.....	๕
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย.....	๕
๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๗
๑.๕ กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย.....	๘
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๘

บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	๙

๒.๑ ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า.....	๙
๒.๑.๑ หลักการและแนวปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่า.....	๑๙
๒.๑.๒ ประวัติวัดและแนวปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่า	
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๒๔
๑) หลวงปู่เหรียญ วัดอรัญญบรรพต จังหวัดหนองคาย.....	๒๔
๒) หลวงตามหาบัว วัดป่าบ้านดาด จังหวัดอุดรธานี.....	๒๖
๓) หลวงปู่โพธิ์ วัดโพธิ์โนนทัน จังหวัดขอนแก่น.....	๒๙
๔) หลวงปู่มั่น วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร.....	๓๕
๕) หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพา จังหวัดสุรินทร์.....	๓๖
๖) หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี.....	๔๐
๒.๒ แนวคิดด้านการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยว และการวางแผนพัฒนา	
การท่องเที่ยว.....	๔๒
๒.๒.๑ แนวคิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ.....	๔๙

๒.๒.๒ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์ สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๕๖
๒.๓ กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า.....	๕๗
๒.๓.๑ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์ สายวัดป่า.....	๖๓
๒.๔ บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนในยุคสมัยใหม่.....	๖๔
๒.๕ เอกสารและงานที่เกี่ยวข้อง.....	๖๖
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๗๗
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๗๗
๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	๗๘
๓.๓ เครื่องมือการวิจัย.....	๗๙
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย.....	๘๐
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๘๑
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๘๓
๔.๑ ผลการศึกษาหลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๘๓
๔.๒ จากการสัมภาษณ์เรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์ สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๙๒
๔.๓ ผลการสัมภาษณ์การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยว พระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือดังนี้.....	๙๙
สรุปองค์ความรู้ในการวิจัย.....	๑๐๘
บทที่ ๕ สรุป และข้อเสนอแนะ.....	๑๑๓
๕.๑ สรุป.....	๑๑๓
๕.๑.๑ ผลการศึกษาหลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ประวัติความเป็น มาของพระสงฆ์สายวัดป่า.....	๑๑๓
๕.๑.๒ สรุปผลการวิจัยในประเด็นเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและ ปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๑๑๔
๕.๑.๓ สรุปผลการวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจ และปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๑๑๖

๕.๒ ข้อเสนอเชิงนโยบาย.....๑๑๙

๕.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....๑๒๐

บรรณานุกรม.....๑๒๑

ภาคผนวก.....๑๒๗

ภาคผนวก ก บทควมวิจัย.....๑๓๐

ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....๑๔๔

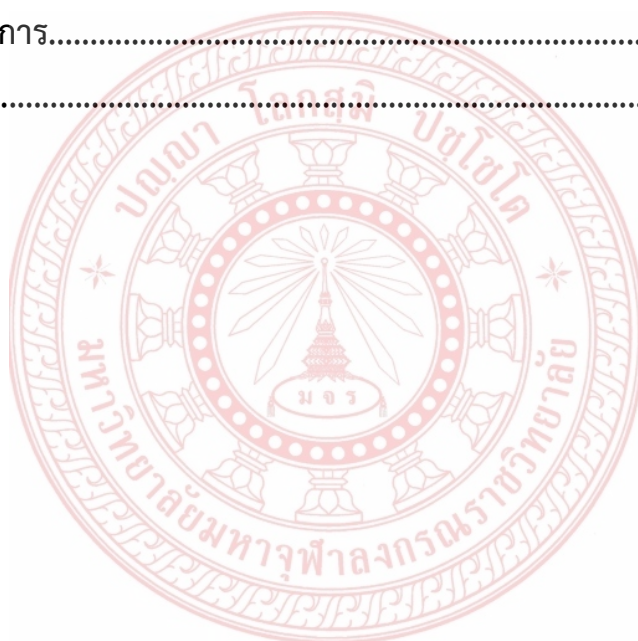
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุดิบ.....๑๔๖

ภาคผนวก ง เครื่องมือการวิจัย.....๑๕๐

ภาคผนวก จ ภาพประกอบการเก็บข้อมูลการวิจัย.....๑๕๔

แบบสรุปโครงการ.....๑๖๙

ประวัติผู้วิจัย.....๑๘๐

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
อักษรย่อและคัมภีร์.....	ฎ

บทที่ ๑ บทนำ.....	๑

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย.....	๕
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย.....	๕
๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๗
๑.๕ กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย.....	๘
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๘

บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	๙

๒.๑ ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า.....	๙
๒.๑.๑ หลักการและแนวปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่า.....	๑๙
๒.๑.๒ ประวัติวัดและแนวปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่า	
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๒๔
๑) หลวงปู่เหรียญ วัดอรัญญบรรพต จังหวัดหนองคาย.....	๒๔
๒) หลวงตามหาบัว วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี.....	๒๖
๓) หลวงปู่โพธิ์ วัดโพธิ์โนนทัน จังหวัดขอนแก่น.....	๒๙
๔) หลวงปู่มั่น วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร.....	๓๕
๕) หลวงปู่ดูลย์ อตุโล วัดบูรพา จังหวัดสุรินทร์.....	๓๖
๖) หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี.....	๔๐
๒.๒ แนวคิดด้านการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยว และการวางแผนพัฒนา	
การท่องเที่ยว.....	๔๒
๒.๒.๑ แนวคิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ.....	๔๙

๒.๒.๒ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์ สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๕๖
๒.๓ กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า.....	๕๗
๒.๓.๑ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์ สายวัดป่า.....	๖๓
๒.๔ บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนในยุคสมัยใหม่.....	๖๔
๒.๕ เอกสารและงานที่เกี่ยวข้อง.....	๖๖
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๗๗
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๗๗
๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	๗๘
๓.๓ เครื่องมือการวิจัย.....	๗๙
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย.....	๘๐
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๘๑
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๘๓
๔.๑ ผลการศึกษาหลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๘๓
๔.๒ จากการสัมภาษณ์เรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์ สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๙๒
๔.๓ ผลการสัมภาษณ์การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยว พระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือดังนี้.....	๙๙
สรุปองค์ความรู้ในการวิจัย.....	๑๐๘
บทที่ ๕ สรุป และข้อเสนอแนะ.....	๑๑๓
๕.๑ สรุป.....	๑๑๓
๕.๑.๑ ผลการศึกษาหลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ประวัติความเป็น มาของพระสงฆ์สายวัดป่า.....	๑๑๓
๕.๑.๒ สรุปผลการวิจัยในประเด็นเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและ ปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๑๑๔
๕.๑.๓ สรุปผลการวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจ และปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๑๑๖

๕.๒ ข้อเสนอเชิงนโยบาย.....๑๑๙

๕.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....๑๒๐

บรรณานุกรม.....๑๒๑

ภาคผนวก.....๑๒๗

ภาคผนวก ก บทควมวิจัย.....๑๓๐

ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....๑๔๔

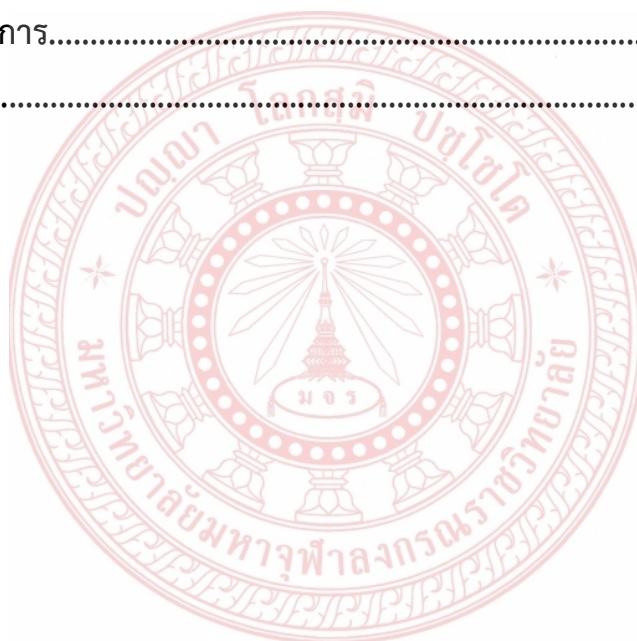
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุดิบ.....๑๔๖

ภาคผนวก ง เครื่องมือการวิจัย.....๑๕๑

ภาคผนวก จ ภาพประกอบการเก็บข้อมูลการวิจัย.....๑๕๕

แบบสรุปโครงการ.....๑๗๐

ประวัติผู้วิจัย.....๑๘๑

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่

หน้า

ภาพที่ ๔.๑ รูปแบบกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาที่.....๔๗

ภาพที่ ๔.๒ รูปแบบกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาที่.....๔๘

ภาพที่ ๔.๓ สรุปรูปกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริม

การท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....๑๑๒

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
ภาพที่ ๔.๑ รูปแบบกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาที่.....	๙๗
ภาพที่ ๔.๒ รูปแบบกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาที่.....	๙๘
ภาพที่ ๔.๓ สรุปรูปกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริม การท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๑๑๒

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

อักษรย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

งานวิจัยที่เป็นองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งใช้ข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก - อรรถกถา-ฎีกา- ปกรณ์วิเสส ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นเอกสารอ้างอิง เป็นระบบเดียวกันหมด ตามที่ทางสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์กำหนด โดยได้อ้างอิง เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่าง เช่น ที.สี. (บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สิลกขณธวคคปาติ ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก ๒๕๐๐ และทีฆนิกาย สิลักขณธรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

พระสุตตันตปิฎก

ขุ.ธ. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปทปาติ (ภาษาบาลี)

ขุ.ธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธัมมบท (ภาษาไทย)

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

อักษรย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

งานวิจัยที่เป็นองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งใช้ข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก - อรรถกถา-ฎีกา- ปกรณ์วิเสส ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นเอกสารอ้างอิง เป็นระบบเดียวกันหมด ตามที่ทางสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์กำหนด โดยได้อ้างอิง เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่าง เช่น ที.สี. (บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สิลกขณธวคคปาติ ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก ๒๕๐๐ และทีฆนิกาย สิลักขณธรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

พระสุตตันตปิฎก

ขุ.ธ. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปทปาติ (ภาษาบาลี)
 ขุ.ธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธัมมบท (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ปัจจุบันสังคมมุ่งพัฒนาทางด้านวัตถุและค่านิยมทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป จากสังคมแบบเกษตรกรรมตามชนบทที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น มาเป็นสังคมเมืองที่มีความเร่งรีบและแข่งขันกันสูง มีวัฒนธรรมใหม่ๆ หลบเข้ามาสู่สังคม ก่อให้เกิดทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และความขัดแย้งทางวัฒนธรรมขึ้น “ทำให้เผชิญกับความยุ่งยากในการดำเนินชีวิต อันเนื่องมาจากการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป การทำงานแข่งกับเวลา แข่งกับการเดินทาง แข่งกับคนอื่น และมีเศรษฐกิจที่รัดตัว จนทำให้เกิดปัญหาสังคมในที่สุด”^๑ นอกจากความเปลี่ยนแปลงจะทำให้เกิดการพัฒนาแล้ว ยังก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมที่มีความซับซ้อนยิ่งขึ้น “ปัญหาสังคม คือ กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันเกิดอุปสรรคหรือขัดข้อง จนนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่าความทุกข์หรือความวิตกกังวล เพราะมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคม ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นมีมากมาย แต่ปัญหาที่จัดว่าเป็นปัญหาสังคมนั้น จะต้องเป็นปัญหาซึ่งมีผลกระทบต่อผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม”^๒ ปัญหาทางสังคมสะท้อนออกมาในรูปของปัญหาทางเศรษฐกิจ ปัญหาทางการเมือง ปัญหาสิ่งแวดล้อม อายุมุม และอาชญากรรม นอกจากนี้ยังมีสิ่งยั่วยุและสิ่งมอมเมาสังคมที่เกิดขึ้นจำนวนมากในแต่ละวัน เป็นสังคมแห่งข้อมูลข่าวสารที่มีเครือข่ายกว้างใหญ่ ข้อดีของเครือข่ายสังคมข่าวสาร คือ ทำให้การติดต่อสื่อสารและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สะดวกสบายยิ่งขึ้น ส่วนข้อเสีย คือ ทำให้รู้ไม่เท่าทันในการเสพข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยี ถูกกระตุ้นและปลุกเร้าจากข้อมูลข่าวสารและมีความหลงใหลในเทคโนโลยี โดยถูกมอมเมาด้วยค่านิยมบริโภคนิยม รวมทั้งอาจถูกยั่วยุให้มีพฤติกรรมขัดแย้งและพฤติกรรมรุนแรงได้ง่ายขึ้น

ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วทางด้านวัตถุ แต่เกิดความเสื่อมทางด้านจิตใจ โดยค่านิยมและความประพฤติที่แสดงถึงความเสื่อมทางจิตใจอย่างเห็นได้ชัดจนหลายประการ เช่น นิยมวัตถุ นิยมความหรูหราฟุ่มเฟือย ยกย่องคนรวย โดยไม่คำนึงถึงว่าจะร่ำรวยมาได้โดยวิธีใด

^๑ ยุทธพงศ์ จันทรวรินทร์, **มนุษย์กับสังคม : ทฤษฎีและหลักประยุกต์**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๑.

^๒ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **มนุษย์กับสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๑.

เกิดการแข่งขันเออาร์ตเอาเปรียบ โดยไม่คำนึงถึงคุณธรรม จริยธรรม การเปิดเผยเออาร์ตเอาเปรียบนี้ นอกจากจะเปิดเผยกันเองแล้ว ยังเปิดเผยนุกรานธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีกด้วย ที่ดิน ป่าไม้ แม่น้ำ สภาพธรรมชาติ ถูกรุกราน ถูกทำลาย สภาพน้ำเน่าเสีย สภาพคนจนอยู่ใน สลัมท่ามกลางตึกสูง อันหุหรรหาใหญ่โต สภาพความยากจนแร้นแค้นของคนในชนบท และสภาพเสื่อมโทรมทางสังคม อันเกิดจากความเสื่อมทางจิตใจมีมากยิ่งขึ้น จะเห็นได้จากปัญหายาเสพติด โสเภณี โรคเอดส์และปัญหาอื่น ๆ รวมถึงการละเลยด้านศาสนา และประเพณี เป็นต้น^๓ โดยปัญหาเหล่านี้ได้กลายมาเป็นแรงบีบคั้นสังคมรอบด้าน ส่งผลกระทบโดยตรงต่อคนในสังคม สิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิต ซึ่งสะท้อนให้เห็นปัญหาทุกขสภาวะของคนในสังคม “ความทุกข์ คือ สภาพที่ทนได้ยากหรือความรู้สึกไม่สบายกาย ไม่สบายใจ”^๔ โดยปัญหาทางด้านร่างกายและจิตใจมีความสัมพันธ์กัน บางครั้งปัญหาทางด้านร่างกายเป็นผลพวงให้เกิดปัญหาทางด้านจิตใจ แต่บางครั้งปัญหาทางด้านจิตใจก็จะมีอิทธิพลต่อร่างกายด้วย เมื่อมีปัญหาความทุกข์คนส่วนใหญ่ก็จะแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาความทุกข์ที่แตกต่างกันออกไป และคนจำนวนไม่น้อยที่เลือกใช้วิธีการท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ เช่น บางกลุ่มชอบท่องเที่ยวตามสถานบันเทิงเริงรมย์ การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการท่องเที่ยวเชิงศาสนา วัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งจะทำให้รู้สึกเพลิดเพลินและผ่อนคลายจากสภาพปัญหาที่บีบคั้น ทำให้ธุรกิจการท่องเที่ยวได้รับความนิยมมาก ในแต่ละปีมีเม็ดเงินจากธุรกิจการท่องเที่ยวจำนวนมาก และธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวก็มีการเติบโตอย่างต่อเนื่อง

สอดคล้องกับนางสาววรรณสิริ โมรากุล รองปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา รักษาการแทนอธิบดีกรมการท่องเที่ยว กล่าวว่า กรมการท่องเที่ยว ได้สรุปสถานการณ์ท่องเที่ยวไทยปี ๒๕๕๘ โดยประเมินจากข้อมูลเบื้องต้น ณ วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๕๙ พบว่า ในปีที่ผ่านมา มีนักท่องเที่ยวต่างชาติเดินทางมาเที่ยวไทยมากถึง ๒๙.๘๘ ล้านคน ขยายตัว ๒๐.๔๔% สร้างรายได้ ๑.๔๔ ล้านล้านบาท ขยายตัว ๒๓.๕๓% ถือว่ามีการเติบโตสูงที่สุดเป็นประวัติการณ์ โดยเพิ่มขึ้นจากปี ๒๕๕๗ มากถึง ๒.๗ แสนล้านบาท ส่วนการเดินทางเที่ยวภายในประเทศ จากข้อมูลเบื้องต้น ประเมินว่าคนไทยเดินทางเที่ยวในประเทศ ๑๓๘.๘ ล้านคน-ครั้ง สร้างรายได้ ๗.๙ แสนล้านบาท ส่งผลให้ในปี ๒๕๕๘ ประเทศไทยมีรายได้จากการท่องเที่ยวอยู่ที่ ๒.๒๓ ล้านล้านบาท สูงกว่าเป้าหมายที่วางไว้ ๒.๒๐ ล้านล้านบาท ซึ่งเกินกว่าเป้าหมายที่วางไว้ ๓ หมื่นล้านบาท^๕ เมื่อพูดถึงการท่องเที่ยวก็จะมี

^๓ พรพรรณ อาทิตยัตถ์, ปัญหาสังคม, [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล : <http://luck507.blogspot.com/2012/07/blog-post.html> [๘ กันยายน ๒๕๕๙].

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๕.

^๕ หนังสือพิมพ์ฐานเศรษฐกิจ ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๓,๑๒๐ วันที่ ๗-๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๙ [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล : <http://www.thansettakij.com/2016/01/08/25115> [๘ กันยายน ๒๕๕๙].

ปัญหาทางด้านค่าใช้จ่ายที่ค่อนข้างสูง ซึ่งบางครั้งการท่องเที่ยวก็ไม่คุ้มค่ากับการลงทุน เพราะนอกจากจะใช้งบประมาณจำนวนมากแล้วยังประสบกับปัญหาความเครียดที่เป็นผลพวงมาจากการท่องเที่ยวด้วย แทนที่การท่องเที่ยวจะเป็นการแก้ไขปัญหาชีวิตอีกวิธีหนึ่ง กลับทำให้มีปัญหามากขึ้น คำถามที่ตามมาก็คือ เราเลือกวิธีการท่องเที่ยวเพื่อแก้ไขปัญหาได้เหมาะสมแล้วหรือยัง ลักษณะของการท่องเที่ยวจึงเป็นสิ่งสำคัญในการตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว และการท่องเที่ยวเชิงศาสนาก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งสำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการความผ่อนคลายและกลมกลืนทางจิตวิญญาณ ศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งการปรับเปลี่ยนทัศนคติต่อชีวิตและโลกตามความเป็นจริง

พระพุทธศาสนาเห็นว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะทำชั่วหรือทำดีตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป”^๖ เมื่อมีปัญหาทางด้านร่างกายคนส่วนใหญ่จะไปหาหมอให้ช่วยดูแลรักษา แต่เมื่อมีปัญหาทางด้านจิตใจ ทุกคนสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง เพียงแต่มีกระบวนการจัดการกับปัญหาทางด้านจิตใจอย่างถูกต้อง ชาวพุทธส่วนใหญ่เชื่อว่าเมื่อมีปัญหาทางด้านจิตใจสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยการหันหน้าเข้าหาศาสนา ด้วยการศึกษาธรรมะ การฟังธรรม และการปฏิบัติธรรมกับพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาจิตใจและปัญญาของประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์สายวัดป่าที่ปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัย จึงเป็นที่พึ่งทางด้านจิตใจของประชาชน และยังพบว่า นอกจากประชาชนจะเลื่อมใสในศีลาจารวัตรและหลักธรรมคำสอนของท่านแล้ว ยังมีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งเลือกวิธีการท่องเที่ยวตามวัดที่พระสงฆ์สายวัดป่าท่านได้พำนักอยู่ ถึงแม้ว่าบางรูปท่านจะมรณภาพไปแล้วก็ตาม นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ก็จะไปเยี่ยมขมุขบริหาร สิ่งของเครื่องใช้ ล่องลอยวิถีชีวิต รวมทั้งหลักธรรมคำสอนและแนวทางดำเนินชีวิตของท่านด้วย ก่อให้เกิดกระบวนการกลมกลืนจิตใจ ความเลื่อมใส ศรัทธา ผ่อนคลาย และเข้าใจชีวิตได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวในเชิงพุทธที่ควรค่าแก่การส่งเสริม โดยมีความแตกต่างจากการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวแบบสนองกิเลสของตนเอง แม้ว่าบางครั้งจะรู้สึกสนุกสนาน แต่ก็เพียงความรู้สึกที่กลบทุกขไว้ชั่วคราวเท่านั้นเอง พอกลับไปอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดิมก็จะเป็นทุกข์ขึ้นมาอีกอีก ในขณะที่การท่องเที่ยวตามวัดที่พระสงฆ์สายวัดป่าพำนักอยู่ นอกจากจะทำให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใส เกิดความอัศจรรย์ใจแล้ว ยังเป็นการกลมกลืนจิตใจให้สงบ มีเมตตา มีสัมมาทิฐิ เข้าใจชีวิตและโลกได้ดียิ่งขึ้น ตลอดถึงการได้แนวทางในการดำเนินชีวิตอันดีงามด้วย และยังพบว่าพระสงฆ์สายวัดป่าที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในภาคอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีเป็นจำนวนมาก จึงสมควรที่จะศึกษาวิจัยเพื่อหาแนวทางขยายฐานนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ให้มากขึ้น ทั้งยังเป็นการต่อยอดไปสู่การส่งเสริมและกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนด้วย

^๖ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวของรัฐบาลชุดพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนาสินค้าและบริการท่องเที่ยว กลยุทธ์การพัฒนาเชิงพื้นที่ ซึ่งเป็นการพัฒนาเตรียมความพร้อมเชิงพื้นที่ในการรองรับนักท่องเที่ยวเน้นการพัฒนาสินค้าและบริการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับศักยภาพและขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวของพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวและให้ความสำคัญกับมิติของการพัฒนาการท่องเที่ยวในด้านเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความสมดุลของการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยส่งเสริมการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง และพัฒนาเชื่อมโยงสินค้าทางการเกษตรผลิตภัณฑ์ชุมชน (OTOP) เข้าสู่ภาคธุรกิจบริการท่องเที่ยว เพิ่มมูลค่าผลผลิตการเกษตรและการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรแทนการนำเข้าและบริโภคสินค้าจากต่างประเทศตลอดจนการพัฒนาอัตลักษณ์ของท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่นชุมชน และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ท่องเที่ยว ส่งเสริมการท่องเที่ยวตามเส้นทางคมนาคมที่ระบุไว้ในแผนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านคมนาคมขนส่ง อีกทั้งเน้นการบูรณาการเชื่อมโยงการทำงานร่วมกันของหน่วยงานแต่ละพื้นที่ โดยได้กำหนดพื้นที่ในการพัฒนาสินค้าและบริการท่องเที่ยวในระยะเร่งด่วนออกเป็น ๘ เขตพัฒนาการท่องเที่ยว ๑๒ เมืองต้องห้าม...พลาด และ ๘ เขตพื้นที่เมืองชายแดน^๗ โดยการท่องเที่ยวเชิงพุทธก็เป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยวอีกรูปแบบหนึ่ง และมีจุดแข็งทางด้านปัจจัยการท่องเที่ยว และเป็นทางเลือกหนึ่งในการส่งเสริมและเปิดตลาดการท่องเที่ยวในภาคอีสานต่อไป

ดังนั้น จากความเป็นมา สภาพปัญหา และความสำคัญดังกล่าว พบว่า การท่องเที่ยวก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการแก้ไขปัญหาชีวิต รูปแบบการท่องเที่ยวบางอย่างแม้ว่าจะทำให้มีความสุขสนุกสนานเพลิดเพลินก็ตาม แต่ก็ยังไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาชีวิตที่แท้จริง อีกทั้งยังต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมากในการท่องเที่ยวแต่ละครั้ง ในขณะที่การท่องเที่ยวเชิงพุทธก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่ง สำหรับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ต้องการประหยัดงบประมาณและได้รับคุณค่าแท้จากการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการกับพุทธศาสนา สามารถต่อยอดไปสู่การพัฒนาจิตใจและปัญญาได้ จึงทำให้คณะวิจัยมีความสนใจที่จะศึกษา เรื่อง “กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

^๗ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว พ.ศ. ๒๕๕๘-๒๕๖๐, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ๒๕๕๘), หน้า ๒๓.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

- ๑) ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๒) วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยภาคสนามในพื้นที่วิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีขอบเขตของการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

ในงานวิจัยนี้ได้จำแนกขอบเขตของการวิจัยด้านเอกสาร (Documentary Research) ออกเป็น ๒ ส่วน ดังต่อไปนี้

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ เอกสาร หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ศึกษา เช่น ตำราทางพระพุทธศาสนา เอกสารวิชาการ หนังสือ บทความ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย รวมทั้งข้อมูลจากสื่ออินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เป็นต้น

โดยอาศัยแหล่งข้อมูลจากหอสมุดแห่งชาติ, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยขอนแก่น, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เป็นต้น รวมทั้งแหล่งข้อมูลอื่น ๆ

๑.๓.๒ ขอบเขตของเนื้อหา

เนื้อหาในงานวิจัยนี้จำแนกเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ ๑ หลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนที่ ๒ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่วนที่ ๓ วิเคราะห์ผลการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นประเด็นหลักในการวิจัย ส่วนประเด็นที่นอกเหนือจากนี้ถือเป็นประเด็นเสริมเท่านั้น

๑.๓.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่วิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้หลักเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ในการวิจัย ดังนี้ ๑) เป็นจังหวัดที่อยู่ในภาคอีสาน ๒) เป็นวัดที่มีปัจจัยการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเชิงพุทธที่มีลักษณะความโดดเด่น ๓) เป็นวัดที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ๔) เป็นวัดที่มีการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นรูปธรรม ๕) เป็นวัดที่มีพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีชื่อเสียงและเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชนทั่วไป ๖) เป็นวัดที่ยังไม่มีการทำวิจัยในประเด็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ามาก่อน เมื่อพิจารณาจากหลักเกณฑ์ดังกล่าวพบว่า มีพื้นที่ที่เข้าหลักเกณฑ์ในการทำงานวิจัย จำนวน ๖ แห่ง จึงได้กำหนดเป็นพื้นที่วิจัย ดังต่อไปนี้

๑) จังหวัดขอนแก่น : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๒) จังหวัดอุดรธานี : หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

๓) จังหวัดสกลนคร : หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

๔) จังหวัดสุรินทร์ : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

๕) จังหวัดหนองคาย : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย

๖) จังหวัดอุบลราชธานี : หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

๑.๓.๔ ขอบเขตด้านประชากรที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เฉพาะกลุ่มประชากรที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย ที่อยู่ในพื้นที่การวิจัย โดยจำแนกออกเป็น ๖ กลุ่ม ดังต่อไปนี้

๑) เจ้าอาวาสวัดทั้ง ๖ แห่ง	รวมจำนวน ๖ รูป
๒) พระสงฆ์วัดละ ๒ รูป	รวมจำนวน ๑๒ รูป
๓) นักท่องเที่ยววัดละ ๕ รูป/คน	รวมจำนวน ๓๐ รูป/คน
รวมประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด	จำนวน ๔๘ รูป/คน

๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญา หมายถึง วิธีการเข้าถึงสภาพธรรมอันเป็นกิจงานหน้าที่ทางธรรมในหลักพระพุทธศาสนา ในที่นี้มุ่งหมายถึงการปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบเพื่อลดกิเลสหรือขัดเกลาจิตใจให้พ้นจากทุกข์เห็นสภาพความจริงแท้ของจิตได้

การท่องเที่ยว หมายถึง กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ทั้งนักท่องเที่ยว ผู้ให้บริการ แหล่งท่องเที่ยว โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

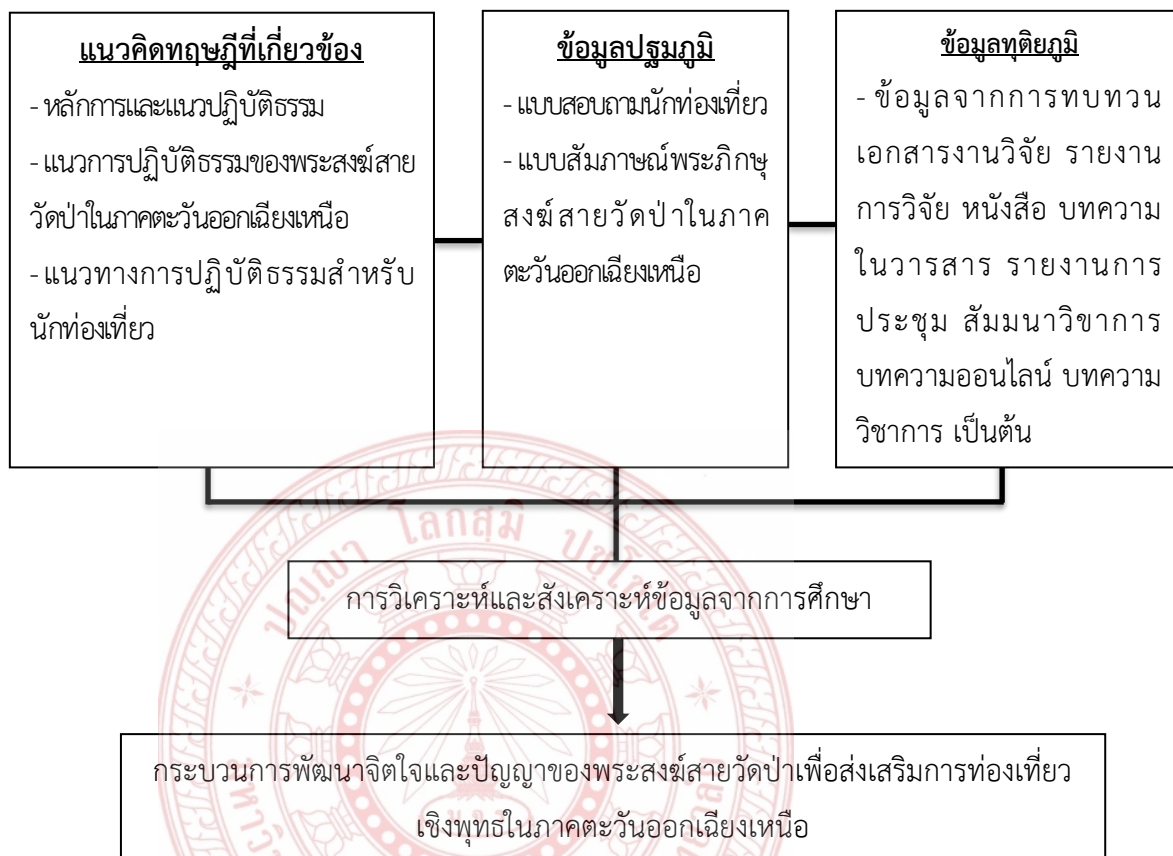
แหล่งท่องเที่ยว หมายถึง สถานที่หรืออาณาบริเวณที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชมแล้วรู้สึกผ่อนคลาย บันเทิงใจ อุดมคติใจ และซาบซึ้งใจ หรือเกิดองค์ความรู้ที่มีคุณค่าต่อชีวิตและสังคม โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง

นักท่องเที่ยว หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่เดินทางจากท้องถิ่นที่อยู่โดยปกติของตน ไปยังแหล่งท่องเที่ยวเป็นการชั่วคราวด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่เพื่อประกอบอาชีพหรือหารายได้ แต่ด้วยเหตุผลด้านการท่องเที่ยว โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่เข้ามาท่องเที่ยวในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง

การท่องเที่ยวเชิงพุทธ หมายถึง การที่บุคคลหรือกลุ่มคนเดินทางมาท่องเที่ยวตามสถานที่และบริบทที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ดังต่อไปนี้ ๑) จังหวัดขอนแก่น : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๒) จังหวัดอุดรธานี : หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ๓) จังหวัดสกลนคร : หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ๔) จังหวัดสุรินทร์ : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ๕) จังหวัดหนองคาย : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ๖) จังหวัดอุบลราชธานี : หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หมายถึง กลุ่มจังหวัดของประเทศไทยที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ เรียกอีกอย่างว่าภาคอีสาน ซึ่งเป็นภูมิภาคในการทำวิจัย โดยงานวิจัยนี้ หมายถึง พื้นที่วิจัย ๖ จังหวัด คือ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนคร จังหวัดอุบลราชธานี หนองคาย จังหวัดสุรินทร์ เท่านั้น

๑.๕ กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑) ได้ศึกษาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่สามารถเดินทางไปได้ ปลอดภัย
- ๒) เพื่อศึกษาสภาพของวัดป่าของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีความร่มรื่น เป็นแหล่งศึกษาหลักธรรม แหล่งการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติธรรม ตามกาลอันเหมาะสม
- ๓) เพื่อศึกษากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีกิจกรรมส่งเสริมทางปัญญา การฝึกสมาธิ และการเทศนาธรรม เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ปัจจุบันสังคมมุ่งพัฒนาทางด้านวัตถุและค่านิยมทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป จากสังคมแบบเกษตรกรรมตามชนบทที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น มาเป็นสังคมเมืองที่มีความเร่งรีบและแข่งขันกันสูง มีวัฒนธรรมใหม่ๆ หลบเข้ามาสู่สังคม ก่อให้เกิดทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และความขัดแย้งทางวัฒนธรรมขึ้น “ทำให้เผชิญกับความยุ่งยากในการดำเนินชีวิต อันเนื่องมาจากการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป การทำงานแข่งกับเวลา แข่งกับการเดินทาง แข่งกับคนอื่น และมีเศรษฐกิจที่รัดตัว จนทำให้เกิดปัญหาสังคมในที่สุด”^๑ นอกจากความเปลี่ยนแปลงจะทำให้เกิดการพัฒนาแล้ว ยังก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมที่มีความซับซ้อนยิ่งขึ้น “ปัญหาสังคม คือ กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันเกิดอุปสรรคหรือขัดข้อง จนนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่าความทุกข์หรือความวิตกกังวล เพราะมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคม ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นมีมากมาย แต่ปัญหาที่จัดว่าเป็นปัญหาสังคมนั้น จะต้องเป็นปัญหาซึ่งมีผลกระทบต่อผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม”^๒ ปัญหาทางสังคมสะท้อนออกมาในรูปของปัญหาทางเศรษฐกิจ ปัญหาทางการเมือง ปัญหาสิ่งแวดล้อม ภัยพิบัติ และอาชญากรรม นอกจากนี้ยังมีสิ่งชั่วร้ายและสิ่งมอมเมาสังคมที่เกิดขึ้นจำนวนมากในแต่ละวัน เป็นสังคมแห่งข้อมูลข่าวสารที่มีเครือข่ายกว้างใหญ่ ข้อดีของเครือข่ายสังคมข่าวสาร คือ ทำให้การติดต่อสื่อสารและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สะดวกสบายยิ่งขึ้น ส่วนข้อเสีย คือ ทำให้รู้ไม่เท่าทันในการเสพข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยี ถูกกระตุ้นและปลุกเร้าจากข้อมูลข่าวสารและมีความหลงใหลในเทคโนโลยี โดยถูกมอมเมาด้วยค่านิยมบริโภคนิยม รวมทั้งอาจถูกยั่วยุให้มีพฤติกรรมขัดแย้งและพฤติกรรมรุนแรงได้ง่ายขึ้น

ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วทางด้านวัตถุ แต่เกิดความเสื่อมทางด้านจิตใจ โดยค่านิยมและความประพฤติที่แสดงถึงความเสื่อมทางจิตใจอย่างเห็นได้ชัดจนหลายประการ เช่น นิยมวัตถุ นิยมความหรูหราฟุ่มเฟือย ยกย่องคนรวย โดยไม่คำนึงถึงว่าจะร่ำรวยมาได้โดยวิธีใด

^๑ ยุทธพงศ์ จันทรวรินทร์, **มนุษย์กับสังคม : ทฤษฎีและหลักประยุกต์**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๑.

^๒ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **มนุษย์กับสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๑.

เกิดการแข่งขันเอารัดเอาเปรียบ โดยไม่คำนึงถึงคุณธรรม จริยธรรม การเบียดเบียนเอารัดเอาเปรียบนี้ นอกจากจะเบียดเบียนกันเองแล้ว ยังเบียดเบียนรุกรานธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีกด้วย ที่ดิน ป่าไม้ แม่น้ำ สภาพธรรมชาติ ถูกรุกราน ถูกทำลาย สภาพน้ำเน่าเสีย สภาพคนจนอยู่ใน สลัมท่ามกลางตึกสูง อันหุหรรหาใหญ่โต สภาพความยากจนแร้นแค้นของคนในชนบท และสภาพเสื่อมโทรมทางสังคม อันเกิดจากความเสื่อมทางจิตใจมีมากยิ่งขึ้น จะเห็นได้จากปัญหายาเสพติด โสเภณี โรคเอดส์และปัญหาอื่น ๆ รวมถึงการละเลยด้านศาสนา และประเพณี เป็นต้น^๓ โดยปัญหาเหล่านี้ได้กลายมาเป็นแรงบีบคั้นสังคมรอบด้าน ส่งผลกระทบโดยตรงต่อคนในสังคม สิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิต ซึ่งสะท้อนให้เห็นปัญหาทุกขสภาวะของคนในสังคม “ความทุกข์ คือ สภาพที่ทนได้ยากหรือความรู้สึกไม่สบายกาย ไม่สบายใจ”^๔ โดยปัญหาทางด้านร่างกายและจิตใจมีความสัมพันธ์กัน บางครั้งปัญหาทางด้านร่างกายเป็นผลพวงให้เกิดปัญหาทางด้านจิตใจ แต่บางครั้งปัญหาทางด้านจิตใจก็จะมีอิทธิพลต่อร่างกายด้วย เมื่อมีปัญหาความทุกข์คนส่วนใหญ่ก็จะแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาความทุกข์ที่แตกต่างกันออกไป และคนจำนวนไม่น้อยที่เลือกใช้วิธีการท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ เช่น บางกลุ่มชอบท่องเที่ยวตามสถานบันเทิงเริงรมย์ การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการท่องเที่ยวเชิงศาสนา วัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งจะทำให้รู้สึกเพลิดเพลินและผ่อนคลายจากสภาพปัญหาที่บีบคั้น ทำให้ธุรกิจการท่องเที่ยวได้รับความนิยมมาก ในแต่ละปีมีเม็ดเงินจากธุรกิจการท่องเที่ยวจำนวนมาก และธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวก็มีการเติบโตอย่างต่อเนื่อง

สอดคล้องกับนางสาววรรณสิริ โมรากุล รองปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา รักษาการแทนอธิบดีกรมการท่องเที่ยว กล่าวว่า กรมการท่องเที่ยว ได้สรุปสถานการณ์ท่องเที่ยวไทยปี ๒๕๕๘ โดยประเมินจากข้อมูลเบื้องต้น ณ วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๕๙ พบว่า ในปีที่ผ่านมา มีนักท่องเที่ยวต่างชาติเดินทางมาเที่ยวไทยมากถึง ๒๙.๘๘ ล้านคน ขยายตัว ๒๐.๔๔% สร้างรายได้ ๑.๔๔ ล้านล้านบาท ขยายตัว ๒๓.๕๓% ถือว่ามีการเติบโตสูงที่สุดเป็นประวัติการณ์ โดยเพิ่มขึ้นจากปี ๒๕๕๗ มากถึง ๒.๗ แสนล้านบาท ส่วนการเดินทางเที่ยวภายในประเทศ จากข้อมูลเบื้องต้น ประเมินว่าคนไทยเดินทางเที่ยวในประเทศ ๑๓๘.๘ ล้านคน-ครั้ง สร้างรายได้ ๗.๙ แสนล้านบาท ส่งผลให้ในปี ๒๕๕๘ ประเทศไทยมีรายได้จากการท่องเที่ยวอยู่ที่ ๒.๒๓ ล้านล้านบาท สูงกว่าเป้าหมายที่วางไว้ ๒.๒๐ ล้านล้านบาท ซึ่งเกินกว่าเป้าหมายที่วางไว้ ๓ หมื่นล้านบาท^๕ เมื่อพูดถึงการท่องเที่ยวก็จะมี

^๓ พรพรรณ อาทิตยัตติง, ปัญหาสังคม, [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล : <http://luck507.blogspot.com/2012/07/blog-post.html> [๘ กันยายน ๒๕๕๙].

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๕.

^๕ หนังสือพิมพ์ฐานเศรษฐกิจ ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๓,๑๒๐ วันที่ ๗-๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๙ [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล : <http://www.thansettakij.com/2016/01/08/25115> [๘ กันยายน ๒๕๕๙].

ปัญหาทางด้านค่าใช้จ่ายที่ค่อนข้างสูง ซึ่งบางครั้งการท่องเที่ยวก็ไม่คุ้มค่ากับการลงทุน เพราะนอกจากจะใช้งบประมาณจำนวนมากแล้วยังประสบกับปัญหาความเครียดที่เป็นผลพวงมาจากการท่องเที่ยวด้วย แทนที่การท่องเที่ยวจะเป็นการแก้ไขปัญหาชีวิตอีกวิธีหนึ่ง กลับทำให้มีปัญหามากขึ้น คำถามที่ตามมาก็คือ เราเลือกวิธีการท่องเที่ยวเพื่อแก้ไขปัญหาได้เหมาะสมแล้วหรือยัง ลักษณะของการท่องเที่ยวจึงเป็นสิ่งสำคัญในการตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว และการท่องเที่ยวเชิงศาสนาก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งสำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการความผ่อนคลายและกลมกลืนทางจิตวิญญาณ ศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งการปรับเปลี่ยนทัศนคติต่อชีวิตและโลกตามความเป็นจริง

พระพุทธศาสนาเห็นว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะทำชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป”^๖ เมื่อมีปัญหาทางด้านร่างกายคนส่วนใหญ่จะไปหาหมอให้ช่วยดูแลรักษา แต่เมื่อมีปัญหาทางด้านจิตใจ ทุกคนสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง เพียงแต่มีกระบวนการจัดการกับปัญหาทางด้านจิตใจอย่างถูกต้อง ชาวพุทธส่วนใหญ่เชื่อว่าเมื่อมีปัญหาทางด้านจิตใจสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยการหันหน้าเข้าหาศาสนา ด้วยการศึกษาธรรมะ การฟังธรรม และการปฏิบัติธรรมกับพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาจิตใจและปัญญาของประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์สายวัดป่าที่ปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัย จึงเป็นที่พึ่งทางด้านจิตใจของประชาชน และยังพบว่า นอกจากประชาชนจะเลื่อมใสในศีลาจารวัตรและหลักธรรมคำสอนของท่านแล้ว ยังมีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งเลือกวิธีการท่องเที่ยวตามวัดที่พระสงฆ์สายวัดป่าท่านได้พำนักอยู่ ถึงแม้ว่าบางรูปท่านจะมรณภาพไปแล้วก็ตาม นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ก็จะไปเยี่ยมขมบิหาร สิ่งของเครื่องใช้ ล่องลอยวิถีชีวิต รวมทั้งหลักธรรมคำสอนและแนวทางดำเนินชีวิตของท่านด้วย ก่อให้เกิดกระบวนการกลมกลืนจิตใจ ความเลื่อมใส ศรัทธา ผ่อนคลาย และเข้าใจชีวิตได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวในเชิงพุทธที่ควรค่าแก่การส่งเสริม โดยมีความแตกต่างจากการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวแบบสนองกิเลสของตนเอง แม้ว่าบางครั้งจะรู้สึกสนุกสนาน แต่ก็เพียงความรู้สึกที่กลบทุกขไว้ชั่วคราวเท่านั้นเอง พอกลับไปอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดิมก็จะเป็นทุกข์ขึ้นมาอีกอีก ในขณะที่การท่องเที่ยวตามวัดที่พระสงฆ์สายวัดป่าพำนักอยู่ นอกจากจะทำให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใส เกิดความอัศจรรย์ใจแล้ว ยังเป็นการกลมกลืนจิตใจให้สงบ มีเมตตา มีสัมมาทิฐิ เข้าใจชีวิตและโลกได้ดียิ่งขึ้น ตลอดถึงการได้แนวทางในการดำเนินชีวิตอันดีงามด้วย และยังพบว่าพระสงฆ์สายวัดป่าที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในภาคอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีเป็นจำนวนมาก จึงสมควรที่จะศึกษาวิจัยเพื่อหาแนวทางขยายฐานนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ให้มากขึ้น ทั้งยังเป็นการต่อยอดไปสู่การส่งเสริมและกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนด้วย

^๖ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวของรัฐบาลชุดพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนาสินค้าและบริการท่องเที่ยว กลยุทธ์การพัฒนาเชิงพื้นที่ ซึ่งเป็นการพัฒนาเตรียมความพร้อมเชิงพื้นที่ในการรองรับนักท่องเที่ยวเน้นการพัฒนาสินค้าและบริการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับศักยภาพและขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวของพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวและให้ความสำคัญกับมิติของการพัฒนาการท่องเที่ยวในด้านเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความสมดุลของการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยส่งเสริมการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง และพัฒนาเชื่อมโยงสินค้าทางการเกษตรผลิตภัณฑ์ชุมชน (OTOP) เข้าสู่ภาคธุรกิจบริการท่องเที่ยว เพิ่มมูลค่าผลผลิตการเกษตรและการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรแทนการนำเข้าและบริโภคสินค้าจากต่างประเทศตลอดจนการพัฒนาอัตลักษณ์ของท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่นชุมชน และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ท่องเที่ยว ส่งเสริมการท่องเที่ยวตามเส้นทางคมนาคมที่ระบุไว้ในแผนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านคมนาคมขนส่ง อีกทั้งเน้นการบูรณาการเชื่อมโยงการทำงานร่วมกันของหน่วยงานแต่ละพื้นที่ โดยได้กำหนดพื้นที่ในการพัฒนาสินค้าและบริการท่องเที่ยวในระยะเร่งด่วนออกเป็น ๘ เขตพัฒนาการท่องเที่ยว ๑๒ เมืองต้องห้าม...พลาด และ ๘ เขตพื้นที่เมืองชายแดน^๗ โดยการท่องเที่ยวเชิงพุทธก็เป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยวอีกรูปแบบหนึ่ง และมีจุดแข็งทางด้านปัจจัยการท่องเที่ยว และเป็นทางเลือกหนึ่งในการส่งเสริมและเปิดตลาดการท่องเที่ยวในภาคอีสานต่อไป

ดังนั้น จากความเป็นมา สภาพปัญหา และความสำคัญดังกล่าว พบว่า การท่องเที่ยวก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการแก้ไขปัญหาชีวิต รูปแบบการท่องเที่ยวบางอย่างแม้ว่าจะทำให้มีความสุขสนุกสนานเพลิดเพลินก็ตาม แต่ก็ยังไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาชีวิตที่แท้จริง อีกทั้งยังต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมากในการท่องเที่ยวแต่ละครั้ง ในขณะที่การท่องเที่ยวเชิงพุทธก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่ง สำหรับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ต้องการประหยัดงบประมาณและได้รับคุณค่าแท้จากการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการกับพุทธศาสนา สามารถต่อยอดไปสู่การพัฒนาจิตใจและปัญญาได้ จึงทำให้คณะวิจัยมีความสนใจที่จะศึกษา เรื่อง “กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

^๗ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว พ.ศ. ๒๕๕๘-๒๕๖๐, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ๒๕๕๘), หน้า ๒๓.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

- ๑) ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๒) วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยภาคสนามในพื้นที่วิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีขอบเขตของการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

ในงานวิจัยนี้ได้จำแนกขอบเขตของการวิจัยด้านเอกสาร (Documentary Research) ออกเป็น ๒ ส่วน ดังต่อไปนี้

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ เอกสาร หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ศึกษา เช่น ตำราทางพระพุทธศาสนา เอกสารวิชาการ หนังสือ บทความ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย รวมทั้งข้อมูลจากสื่ออินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เป็นต้น

โดยอาศัยแหล่งข้อมูลจากหอสมุดแห่งชาติ, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยขอนแก่น, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เป็นต้น รวมทั้งแหล่งข้อมูลอื่น ๆ

๑.๓.๒ ขอบเขตของเนื้อหา

เนื้อหาในงานวิจัยนี้จำแนกเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ ๑ หลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนที่ ๒ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่วนที่ ๓ วิเคราะห์ผลการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นประเด็นหลักในการวิจัย ส่วนประเด็นที่นอกเหนือจากนี้ถือเป็นประเด็นเสริมเท่านั้น

๑.๓.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่วิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้หลักเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ในการวิจัย ดังนี้ ๑) เป็นจังหวัดที่อยู่ในภาคอีสาน ๒) เป็นวัดที่มีปัจจัยการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเชิงพุทธที่มีลักษณะความโดดเด่น ๓) เป็นวัดที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ๔) เป็นวัดที่มีการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นรูปธรรม ๕) เป็นวัดที่มีพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีชื่อเสียงและเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชนทั่วไป ๖) เป็นวัดที่ยังไม่มีการทำวิจัยในประเด็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ามาก่อน เมื่อพิจารณาจากหลักเกณฑ์ดังกล่าวพบว่า มีพื้นที่ที่เข้าหลักเกณฑ์ในการทำงานวิจัย จำนวน ๖ แห่ง จึงได้กำหนดเป็นพื้นที่วิจัย ดังต่อไปนี้

๑) จังหวัดขอนแก่น : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๒) จังหวัดอุดรธานี : หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

๓) จังหวัดสกลนคร : หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

๔) จังหวัดสุรินทร์ : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

๕) จังหวัดหนองคาย : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย

๖) จังหวัดอุบลราชธานี : หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

๑.๓.๔ ขอบเขตด้านประชากรที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เฉพาะกลุ่มประชากรที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย ที่อยู่ในพื้นที่การวิจัย โดยจำแนกออกเป็น ๖ กลุ่ม ดังต่อไปนี้

๑) เจ้าอาวาสวัดทั้ง ๖ แห่ง	รวมจำนวน ๖ รูป
๒) พระสงฆ์วัดละ ๒ รูป	รวมจำนวน ๑๒ รูป
๓) นักท่องเที่ยววัดละ ๕ รูป/คน	รวมจำนวน ๓๐ รูป/คน
รวมประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด	จำนวน ๔๘ รูป/คน

๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญา หมายถึง วิธีการเข้าถึงสภาพธรรมอันเป็นกิจงานหน้าที่ทางธรรมในหลักพระพุทธศาสนา ในที่นี้มุ่งหมายถึงการปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบเพื่อลดกิเลสหรือขัดเกลาจิตใจให้พ้นจากทุกข์เห็นสภาพความจริงแท้ของจิตได้

การท่องเที่ยว หมายถึง กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ทั้งนักท่องเที่ยว ผู้ให้บริการ แหล่งท่องเที่ยว โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

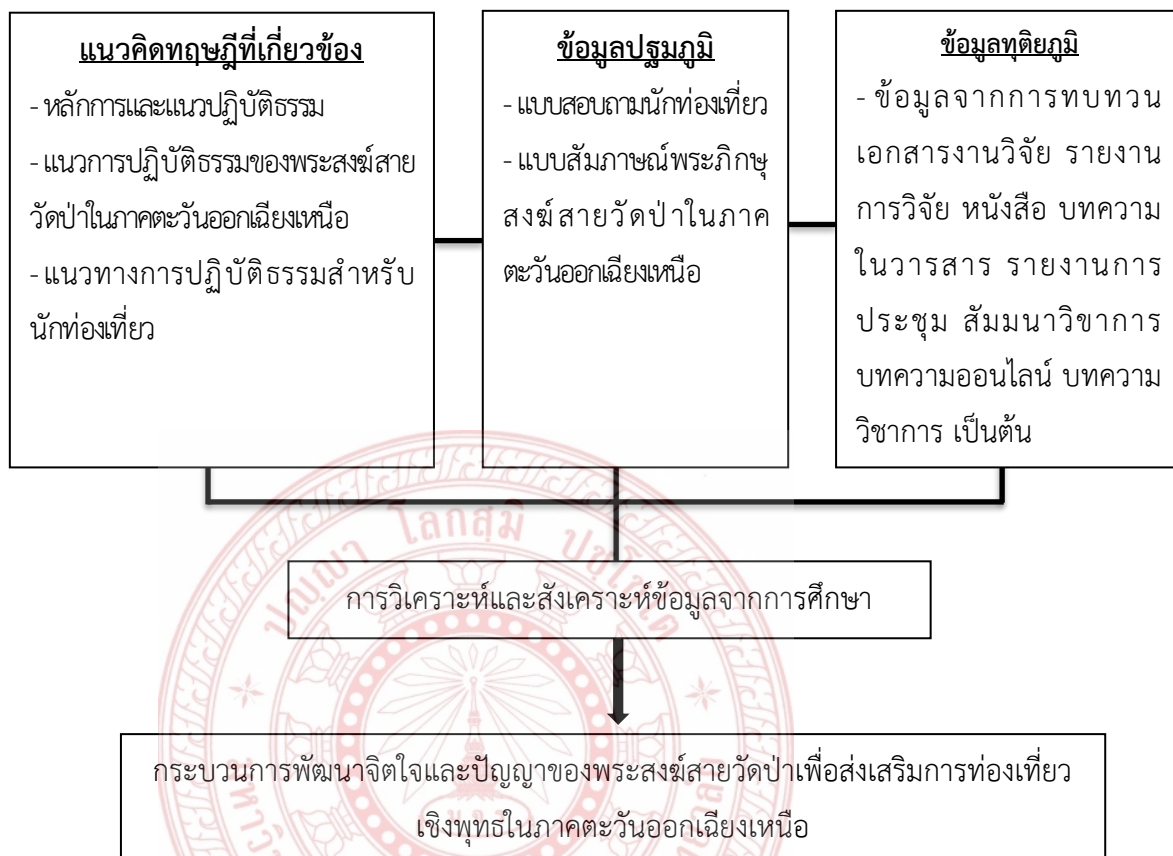
แหล่งท่องเที่ยว หมายถึง สถานที่หรืออาณาบริเวณที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชมแล้วรู้สึกผ่อนคลาย บันเทิงใจ อุดมคติใจ และซาบซึ้งใจ หรือเกิดองค์ความรู้ที่มีคุณค่าต่อชีวิตและสังคม โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง

นักท่องเที่ยว หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่เดินทางจากท้องถิ่นที่อยู่โดยปกติของตน ไปยังแหล่งท่องเที่ยวเป็นการชั่วคราวด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่เพื่อประกอบอาชีพหรือหารายได้ แต่ด้วยเหตุผลด้านการท่องเที่ยว โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่เข้ามาท่องเที่ยวในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง

การท่องเที่ยวเชิงพุทธ หมายถึง การที่บุคคลหรือกลุ่มคนเดินทางมาท่องเที่ยวตามสถานที่และบริบทที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ดังต่อไปนี้ ๑) จังหวัดขอนแก่น : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๒) จังหวัดอุดรธานี : หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ๓) จังหวัดสกลนคร : หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ๔) จังหวัดสุรินทร์ : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ๕) จังหวัดหนองคาย : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ๖) จังหวัดอุบลราชธานี : หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หมายถึง กลุ่มจังหวัดของประเทศไทยที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ เรียกอีกอย่างว่าภาคอีสาน ซึ่งเป็นภูมิภาคในการทำวิจัย โดยงานวิจัยนี้ หมายถึง พื้นที่วิจัย ๖ จังหวัด คือ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนคร จังหวัดอุบลราชธานี หนองคาย จังหวัดสุรินทร์ เท่านั้น

๑.๕ กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑) ได้ศึกษาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่สามารถเดินทางไปได้ ปลอดภัย
- ๒) เพื่อศึกษาสภาพของวัดป่าของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีความร่มรื่น เป็นแหล่งศึกษาหลักธรรม แหล่งการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติธรรม ตามกาลอันเหมาะสม
- ๓) เพื่อศึกษากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีกิจกรรมส่งเสริมทางปัญญา การฝึกสมาธิ และการเทศนาธรรม เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องกิจกรรมการส่งเสริมท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้จำเป็นยิ่งที่ต้องทราบเบื้องต้นถึงหลักการและแนวปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยในบทนี้ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาในการศึกษาออกได้ดังนี้

๒.๑ ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒.๑.๑ หลักการและแนวปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒.๑.๒ ประวัติวัดและแนวปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

- ๑) หลวงปู่เหรียญ วัดอรัญญบรรพต จังหวัดหนองคาย
- ๒) หลวงตามหาบัว วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี
- ๓) หลวงปู่โพธิ์ วัดโพธิ์โนนทัน จังหวัดขอนแก่น
- ๔) หลวงปู่มั่น วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร
- ๕) หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพา จังหวัดสุรินทร์
- ๖) หลวงปู่ชา สุภทโท วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี

๒.๒ แนวคิดด้านการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยว และการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว

๒.๒.๑ แนวคิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

๒.๒.๒ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒.๓ กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒.๓.๑ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒.๔ บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนในยุคสมัยใหม่

๒.๕ เอกสารและงานที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า

แต่เดิมในสมัยครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่มีการสร้างอาคารสถานที่ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะเจาะจง เนื่องจากพระพุทธรองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุมิที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ด้วยจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์ทางโลก จึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่พักอาศัยพื้นฐานสุด คือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้แล้วให้จาริกไปเรื่อย ๆ ทั้งนี้เพื่อ

มิให้จิตมีสิ่งผูกพัน เมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผ่พระศาสนา ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใส ศรัทธาพากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย ที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศตนเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพุทธ ศาสนา ทั้งทรงถวาย “เวฬุวัน” ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธองค์และเหล่าพุทธสาวก ซึ่งพระองค์ทรง รับไว้ ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มีข่มงเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น หน้าที่สำคัญอีก ประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆเพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับวัดที่เหล่าทายกถวายได้ ซึ่งคำว่า “วัดวา” ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนารธรรม บ้างก็ว่ามาจาก “วัตร” อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึง กระทำ หรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีล ภาวนา หรือสถานที่ ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำ นั้นเอง^๑

จากการศึกษาพบว่าในสมัยนั้นพระภิกษุสงฆ์มีเป้าหมายในการบวชเพื่อมุ่งเน้นปฏิบัติทำให้ แจ่มในทุกข์ และการดับทุกข์ เว้นห่างจากกาม จากกิเลส อีกส่วนหนึ่งบวชเข้ามาเพื่อศึกษาในธรรมวินัย ช่วยการเผยแผ่ศาสนา รักษาพุทธวัจนะไม่ให้คลาดเคลื่อน ดังนั้นจึงก่อเกิดพระภิกษุ ๒ แบบ คือ^๒

๑) ฝ่ายที่ยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนวปฏิบัติเดิมนั้นคือปลัดความวุ่นวายจากโลกออกสู่ป่า เพื่อแสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทาง “วิปัสสนาธุระ”

๒) ฝ่ายที่นิยมการอยู่ชดัดวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษา คือการมุ่งศึกษา เพื่อให้รู้ถึงพระพุทธพจน์ พระธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่าง ๆ

ซึ่งการแยกออกเป็น ๒ ลักษณะนี้มาแบ่งชัดเจนเป็น ๒ ฝ่ายในประเทศลังกา โดยเรียก ฝ่ายที่อยู่ป่าว่า “พระอรัญวาสี” และเรียกฝ่ายที่อยู่ในเมืองว่า “พระคามวาสี” โดยวัดฝ่ายคามวาสีนั้น อยู่ภายในหรือรอบนอกเมืองที่มีชุมชนอาศัยอยู่ แต่วัดฝ่ายอรัญวาสีจะต้องถอยร่นให้ห่างไกลชุมชนให้ มากที่สุด แต่ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยการแบ่งปันอาหารจากสังคมยังต้องมีอยู่ในพระวินัย กำหนดไว้ว่าวัดฝ่ายอรัญวาสีจะต้องตั้งไม่ห่างจากหมู่บ้านที่ใกล้ที่สุดจนเกินไป คือให้อยู่ในระยะ ประมาณ ๕๐๐ ชั่วคันธนู หรือประมาณ ๑ กิโลเมตร เพื่อเอื้อให้พระภิกษุสามารถเดินไปรับการ บิณฑบาตและกลับมาทันฉันอาหารเพลก่อนเที่ยงวัน วัดอรัญวาสีนิยมตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่าเขา ส่วน ใหญ่มีเพียงกุฏิและศาลาโถงอเนกประสงค์ ไม่มีอาคารและแบบแผนมากนัก พระสงฆ์ฝ่ายนี้จะอยู่จำวัด เฉพาะเพียงช่วงเช้าพรรษา และจะมุ่งธุดงค์เข้าป่าลึก ปักกลด ผีกัดกรรมฐานจิต และจาริกไปเรื่อยๆ

^๑ พัน ดอกบัว, วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : ศิล ปาบรรณาการ, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^๒ พระมหาสมชาย เจริญกิจ, วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและ กิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๐.

ก่อนกลับออกมาจำพรรษาที่วัดอีกครั้งเมื่อถึงฤดูเข้าพรรษาใหม่ ความต้องการทำสังฆกรรมใดๆ ก็เพียงอาศัยการกำหนดขึ้นใช้เพียงชั่วคราวเท่านั้น^๓ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจดีย์ดูเหมือนจะไม่มีการสร้างในวัดอรัญวาสีหรือ“วัดป่า”ใดๆเลย คงเป็นเพราะแนวความคิดของพระภิกษุสายนี้เน้นที่การปฏิบัติเพื่อให้เห็น “ธรรม” มากกว่า “รูป” ที่แม้เป็นตัวแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ก็เพียงภาพสัญลักษณ์ที่ไม่ใช่วิถีทางแห่งการหลุดพ้น วัดคามวาสี สร้างขึ้นสำหรับเป็นที่พึ่งของชุมชนหรือเมืองโดยตรง ภารกิจหลักของพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายนี้มุ่งไปในทางปฏิบัติด้านพิธีกรรมทางศาสนา และการเน้นศึกษาทางหนังสือเพื่อแสวงหาความรู้ สำหรับใช้ในการสั่งสอนฆราวาสมากกว่าฝึกปฏิบัติด้านวิปัสสนาธุระ พระสงฆ์ฝ่ายนี้จึงมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกตลอด ทำให้แนวทางหลักด้านปฏิบัติต้องเปลี่ยนไปจากการมุ่งหาหนทางเพื่อให้ “ตนเอง” พ้นจากสังสารวัฏ มาเป็นเพื่อช่วยให้ “ผู้อื่น” พ้นทุกข์แทน เป็นการปฏิบัติที่ไม่ใช่เพื่อมุ่งผลตรัสรู้และนิพพาน หากแต่การเน้นผลทางปริยัติธรรมทั้งค้อยี่แนช่วยเหลือบรรเทาทุกข์แก่เวไนยสัตว์ทั้งปวงได้ ก็เท่ากับเป็นการสั่งสมทานบารมีและยกระดับจิตของตนให้สูงขึ้นในขณะเดียวกัน ถือเป็นหลักสำคัญในการฝึกจิตเพื่อการ “ละวาง” วัดประเภทนี้จะมีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นอาคารมากกว่าวัดอรัญวาสี ตามความต้องการใช้งาน การกำหนดแบบแผนทั้งด้านรูปแบบและแผนผังรวมมีกฎเกณฑ์ค่อนข้างชัดเจน

ส่วนในประเทศไทยจากเอกสารด้านประวัติศาสตร์พบว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ โดยดินแดนส่วนนี้ประกอบไปด้วย ๗ ประเทศในปัจจุบัน ได้แก่ ไทย พม่า ศรีลังกา ญวน กัมพูชา ลาว มาเลเซีย ซึ่งสันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐมของไทยเนื่องจากได้พบโบราณวัตถุที่สำคัญ เช่นพระปฐมเจดีย์ และรูปธรรมจักรกวางหมอบเป็นหลักฐานสำคัญ แต่พม่าก็สันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่เมืองสะเทิม ภาคใต้ของพม่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุวรรณภูมิในยุคนี้โดยพระโสณะและพระอุตตระ พระเถระชาวอินเดีย เดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนาในแถบนี้ จนเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๖ จากการส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ ถึง ๙ สาย โดยพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์อินเดียเป็นผู้อุปถัมภ์ในขณะนั้น โดยคาดว่าคาดว่าในยุคต้นๆ ตั้งแต่สมัยสมัยทวารวดี สมัยอาณาจักรอัยลาว สมัยอาณาจักรศรีวิชัย สมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๕) หรือสมัยเถรวาทแบบพุกาม และสมัยกรุงสุโขทัย นั้นมีความผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาทั้งแบบมหายาน และเถรวาท พราหมณ์ ฝึ เข้าด้วยกันจนถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงมีปรากฏหลักฐานได้อารธนาพระมหาเถรสังฆราชจากนครศรีธรรมราช มาตั้งวัดอรัญญิก ในกรุงสุโขทัย โดยเชื่อว่ายังเป็นเถรวาทในฝ่ายคามวาสี คณะแบบลังกาวงศ์ มากกว่าที่จะเป็นเถรวาทแบบดั้งเดิมที่อยู่ในกรุงสุโขทัย จนกระทั่งถึงยุคของพระมหาธรรมราชาลิไทย ได้อารธนาพระมหาสามีสังฆราชจากลังกาทวีปมายังกรุงสุโขทัยเข้ามาทำให้ฝ่ายเถรวาทแบบลังกาวงศ์มีความมั่นคงและได้รับ

^๓ กรมการศาสนา, ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนาจัดพิมพ์ , ๒๕๒๕), หน้า ๒๐๘ – ๒๐๙.

การยอมรับมากยิ่งขึ้นกว่าเถรวาทแบบดั้งเดิมอย่างยิ่ง โดยครุลังกาวงศ์ชุดนี้มีความเป็นอยู่ที่น่าศรัทธา นิยมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ฟานักอยู่นอกเมืองในป่าอย่างสงบ จึงก่อเกิด “คณะอรัญวาสี” เกิดขึ้น ซึ่งแตกต่างจากพระสงฆ์ที่อยู่เดิมที่เป็นฝ่าย “คณะคามวาสี” นั้นเอง ดังนั้นต่อมาคณะสงฆ์จึงถูกเรียกแบ่งแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ในฝ่ายคามวาสี นิยมเรียกว่า “คณะฝ่ายขวา” ส่วนในคณะอรัญวาสีนิยมเรียกว่า “ฝ่ายซ้าย” โดยทั้งสองฝ่ายมีสังฆประชุมแยกเป็นอิสระจากกันดังปรากฏว่าในเอกสารการแต่งตั้งในยุคนั้นว่า “พระบรมครูตีโลกติลกิตรัตนศีลคันทวน วาสีธรรมกิตติสังฆราชมหาสาหมิเจ้า สถิต ณ วัดป่าแดงทรงเป็นพระสังฆราชคณะอรัญญวาสี ขณะเดียวกันพระสังฆราชญาณรุจิมาเถระทรงเป็นสังฆราชของคณะคามวาสี (พ.ศ. ๑๙๔๙) พระมหากษัตริย์ทรงเข้าไปช่วยดูแลการปกครองของคณะสงฆ์ทั้งคณะคามวาสีและคณะอรัญญวาสี”^๔

ต่อมาเมื่อถึงยุคสมัยอยุธยา ถึง กรุงธนบุรี ก็ยังคงมีคณะสงฆ์ ๒ คณะเรื่อยมา แต่มีเป็นภิกษุในฝ่ายคามวาสีที่แยกออกจากกันเป็น ๒ คณะ คือ คามวาสีเดิม และ คณะป่าแก้ว ที่ถือกำเนิดจากเหตุการณ์ที่มีพระภิกษุในสมัยนั้นได้เดินทางเข้าไปประเทศศรีลังกาและได้บวชแปลงนิกายใหม่เป็นสิงหลนิกาย โดยมีพระวันรัตมหาเถระเป็นอุปัชฌาย์(พ.ศ. ๑๙๖๗) พอสำเร็จการศึกษาในพระธรรมวินัย ก็ได้เดินทางกลับพร้อมกับพระมหาเถระชาวลังกา ๒ รูป คือ พระมหาวิกรมพาหุ และ พระอุดมปัญญา กลับมาด้วย และได้มีผู้ศรัทธาในสมัยนั้นเข้ามาขออุปสมบทจำนวนมาก จนในที่สุดได้แยกออกไปตั้งคณะสงฆ์ฝ่ายคามวาสีใหม่เรียกว่า “คณะป่าแก้ว” ตามนามอุปัชฌาย์ชาวลังกาชื่อ “วันรัตน์” และอีกประการหนึ่งในสมัยอยุธยาได้มีการแต่งตั้งพระสงฆ์เพียงรูปเดียวเท่านั้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชดำรงตำแหน่งทั่วราชอาณาจักร และมีพระสงฆ์คามวาสี ๒ ฝ่าย คือ คณะคามวาสีเดิม และคณะป่าแก้ว เป็นสงฆ์ฝ่ายขวา ส่วนฝ่ายอรัญญวาสี เป็นสงฆ์ฝ่ายซ้าย เช่นเดิม^๕

พอถึงยุคสมัยกรุงธนบุรีด้วยปลายสมัยอยุธยานั้นมีสงคราม พอพระเจ้าตากสินกอบกู้ได้เอกราชคืนมาก็ทรงฟื้นฟูด้วยการสืบเสาะหาพระสงฆ์เถระผู้มีภูมิธรรมรู้ในอรรถธรรมว่ายังมีอยู่ที่ใดบ้างให้นิมนต์มาประชุมกัน ณ วัดบางหว้าใหญ่ และแต่งตั้งขึ้นเป็นราชาคณะตามควรแก่คุณานุรูป ทั้งยังดำเนินการตั้งคณะนิกายตามอย่างสมัยอยุธยาคือ ให้มีคณะสงฆ์สามคณะได้แก่ คณะคามวาสี คณะป่าแก้ว และคณะอรัญญวาสี เช่นเดิม^๖

^๔ อ้างแล้ว, กรมการศาสนา, **ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒**, หน้า ๑๒๗-๑๒๙.

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยราชยาธิบดี, **ประชุมเกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ : คณะสงฆ์วัดพระพิเรนทร์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖๙-๑๗๐.

^๖ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒.

สุดท้ายก่อนการกำเนิดพระสงฆ์สายวัดป่าดังในปัจจุบัน ในยุคต้นรัตนโกสินทร์มีการปรับเปลี่ยนชื่อคณะคามวาสีฝ่ายซ้าย ออกเป็น ๒ คณะ คือ คณะฝ่ายเหนือ และคณะฝ่ายใต้ ส่วนในเมืองหลวงตั้งเป็น คณะกลาง และให้ยุบคณะอรัญญวาสี แต่คงตำแหน่งเจ้าคณะไว้ อย่างไรก็ตามความเป็นคามวาสี และอรัญญวาสี ก็ยังคงได้รับการนำมาเรียกประเภทวัดที่สืบทอดธรรมะทั้งสองคือ คันธะธรร “วัดบ้าน” เป็นคามวาสี และ “วัดป่า” เป็นประเภทอรัญญวาสี อยู่นั่นเอง จะอย่างไรก็ดีในยุครัตนโกสินทร์ความเป็นพระสงฆ์สายวัดป่าได้รับความสนใจ และศรัทธาเป็นอย่างยิ่งจากประชาชนทั่วทุกภาครวมทั้งจากบุคคลชั้นสูงอย่างกว้างขวางโดยพบว่าความรุ่งเรืองนั้นเกิดจากพระสงฆ์สองรูปที่เป็นฐานเริ่มต้นในความแจ่มชัดของวิถีแห่งภาพพระสงฆ์สายวัดป่า คือพระเสาร์ กนตสีโล และพระปัญญาพิศาลเถระ(หนู ฐิตปญโญ) แต่ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดกับเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่เสาร์ คือ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ดังนั้นเมื่อมีการศึกษาพระสงฆ์สายวัดป่าในปัจจุบันจึงมีการศึกษาโดยแบ่งออกเป็น ๔ ยุค คือ

๑) ยุคต้นกำเนิดพระสงฆ์สายวัดป่า โดยยุคเริ่มต้นนี้เริ่มที่เดียวเกิดจากการการจาริกธุดงค์ การแสวงหาทางเลือกแห่งวิถีทางปฏิบัติที่เป็นประสบการณ์ในด้านวิปัสณากรรมฐาน ซึ่งในยุคนั้นในภาคอีสานมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งคือ พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต และคณะศิษย์ได้ทำการเดินธุดงค์จาริกไปในที่ต่างๆ ทั้งตามป่าเขา ถ้ำ เพื่อการปฏิบัติกรรมฐาน โดยในยุคนี้ถือเป็นเรื่องที่แปลกตากับการเห็นคณะพระสงฆ์เช่นนี้เที่ยวธุดงค์ ดังนั้นจึงมีการเรียกกลุ่มพระส่วนนี้ในยุคนี้ว่า “พระป่า” เกิดขึ้น โดยช่วงแรก (พศ.๒๔๔๒ – ๒๔๔๓) นั้นมีการธุดงค์โดยมีพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นผู้นำเคลื่อนจากภาคอีสานไปทางเหนือเรื่อยไปจนถึงหลวงพระบาง ย้อนลงมาแขวงคำม่วน ประเทศลาว (สปป ลาว) สู่พื้นที่นครพนม ในช่วงยุคท้ายการจาริกไปสู่พื้นที่นครพนมก็ได้พบกับพระอาจารย์หนู ฐิตปญโญ เจ้าอาวาสวัดใต้ ร่วมจาริกธุดงค์มาด้วย ซึ่งในการปฏิบัติธรรมในยุคนี้จังหวัดนครพนมถือเป็นถิ่นนิยมเป็นสำคัญ และเริ่มปรากฏมีประชาชนนับถือมากขึ้นพร้อมมีศิษย์เข้าปฏิบัติธรรมแบบธุดงค์กรรมเพิ่มขึ้น^๗

ในยุคนี้ (๒๔๔๑) พระสงฆ์จากส่วนกลางได้จัดการศึกษาพระปริยัติขยายมาสู่หัวเมืองมากขึ้น โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นประธานให้จัดตั้งวัดเป็นโรงเรียนทั่วราชอาณาจักร โดยในมณฑลอิสานนั้นมอให้พระญาณรักษิต (จันทร์ สิริจันโท) เป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑล และในขณะเดียวกันเริ่มมีเค้าลางแห่งความเชื่อในคำทำนายจากคติความเชื่อเรื่องพุทธทำนายของความเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัยว่าสังคมที่จะเหตุการณ์เช่นนั้นเช่นนี้ ทำให้เกิดความลือลือส่ายในภาคอีสาน (พศ. ๒๔๔๔ – ๒๔๔๕) เกิดขบถผีบาปผีบุญเกิดขึ้นในภาคอีสานโดยพระสงฆ์ส่วนหนึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยการเป็นหัวหน้าเห็นได้จากหนังสือแผนการที่ร่วมประชุมตกลงโดยให้องค์มั่น ปกครองเวียงจันทร์ สำเร็จลุน วัดบ้านเวินไชย แขวงจำปาศักดิ์ ปกครองเมือง

^๗ อุตตปวัตติ ของ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร์), (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗.

อุบลราชธานี ให้องค์เล็ก บ้านหนองขำ ปกครองหนองโสมและให้องค์พระบาทกับองค์ชุดปกครองธาตุพนม และ ยุคนี้องที่พระศาสนดิลก (อ้วน ตีสโล) เป็นเจ้าอาวาสวัดสุปัฏนารามและเริ่มขยายการศึกษาปริยัติธรรมไปยังวัดต่าง ๆ ในภูมิภาค ดังนั้น แนวทางพระอุดมกรรมฐานจึงน่าจะเริ่มเป็นทางเลือกหนึ่งของพระสงฆ์อีสานในการปฏิบัติแนวพุทธ และยิ่งน่าจะเป็นครีธาทางเลือกสำหรับประชาชนส่วนหนึ่งที่มีผลเกี่ยวเนื่องมาจากความเชื่อในอภินิหารอันมีฐานคิดธรรมิกราชจากขบวนการผู้มีบุญซึ่งเป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัย ดังนั้นท่านจึงได้เลือกพระสงฆ์ ๒ รูปในการช่วยงาน คือพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์หนู จิตปัญโญ เป็นกำลังสำคัญในการนำสู่ฝ่ายวิปัสสนา โดยได้จัดตั้งสำนักอบรมสั่งสอนขึ้นที่วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นที่แรกในภาคอีสาน^๔

ดังนั้นวัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี จึงถือว่าเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติอุดมกรรมฐานในยุคนั้น แต่เดิมเป็นวัดในสังกัดนิกายเดิม ภายหลังเจ้าอาวาสได้เกิดความเลื่อมใสในนิกายธรรมยุตจึงได้บัญญัติใหม่เป็นธรรมยุต เมื่อพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล ตั้งสำนักอบรมอุดมกรรมฐาน ณ วัดนี้จึงจัดว่าเป็นแหล่งกำเนิดของพระสงฆ์ธรรมยุตฝ่ายการปฏิบัติซึ่งได้แยกตัวออกจากฝ่ายปริยัติอย่างจริงจัง โดยมุ่งสอนการปฏิบัติโดยตรง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือกรรมฐาน ซึ่งอาจารย์เสาร์ กนตสีโล มีลูกศิษย์ที่สำคัญอยู่รูปหนึ่ง คือพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ทำให้มีกำลังเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระมากขึ้น และมีลูกศิษย์สำคัญรูปหนึ่ง คือพระญาณวิศิษฐ์สมิทธิวิจารย์ (สิงห์ ขนตยาคโม)

พระเถระทั้ง ๓ รูปได้ร่วมกันดำเนินงานทางด้านวิปัสสนาธุระอย่างเต็มที่ จนเกิดเป็นพระสงฆ์ฝ่ายอุดมกรรมฐานหรือฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีชื่อเสียงทั่วประเทศมีบรรดาสาธุศิษย์มากมายกระจ่ายกันอยู่ในภาคอีสานและภาคต่าง ๆ ของประเทศ พระสงฆ์สายดังกล่าวคือเรียกว่าพระอุดมกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เพราะพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำฝ่ายนี้ คือพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นพระบูรพาจารย์ของพระกรรมฐานทั้งหลายในสายนี้ (เนื่องในงานยกช่อฟ้าและผูกพันธสีมาพระอุโบสถวัดอรัญญวาสี อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย, ๒๕๒๙) คณะสงฆ์เหล่านี้ได้อุดมคติไปพักแรมตามสถานที่ต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมในการบำเพ็ญสมณธรรม เป็นต้นว่า ป่า เขา ถ้ำ เจือมผา ฯลฯ พร้อมกันนั้นได้สร้างวัดต่าง ๆ ขึ้นมาในภาคอีสานเป็นจำนวนมากมายหลายร้อยวัด นอกจากนี้แล้วยังได้แยกย้ายกันออกไปเผยแผ่ธรรมยุตินิกายทั่วทุกภาคของประเทศตามคำสั่งของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ตีสโล) และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จึงอาจกล่าวได้ว่า ยุคนี้เป็นยุคที่เริ่ม

^๔ ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : เพ็ญอักษร, ๒๕๑๓), หน้า ๑๗๒.

ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาทางด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานครั้งสำคัญในประเทศไทยสืบเนื่องมาจนทุกวันนี้^๙

การแยกตัวออกจากฝ่ายปกครองมาเป็นฝ่ายอัครธรรมฐานโดยตรง ในเบื้องต้นไม่เป็นที่ชอบใจของทางหัวหน้าฝ่ายปกครองเท่าใดนัก พ.ศ.๒๔๕๘ หลวงปู่เสาร์ กนตสีโลและพระปัญญาพิศาลเถร (หลวงปู่หนู ฐิตปญโญ) พำนักอยู่ที่วัดประทุมวนาราม เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ได้รับข่าวว่าทางคณะสงฆ์จะแต่งตั้งให้หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เป็นเจ้าอาวาส วัดประทุมวนารามท่านไม่ประสงค์จะรับตำแหน่งบริหาร ท่านมุ่งธุดงค์แสวงหาโมกซ์ธรรมมากกว่าจึงหนีออกจากวัดตอนกลางคืนในทันทีที่ทราบข่าว แล้วออกธุดงค์ไปตามป่าเขาห่างไกลผู้คนไปเรื่อย ๆ มาจนพักจำพรรษาอยู่ที่ถ้ำภูผากูด ส่วนหลวงปู่หนู ฐิตปญโญ ท่านหนีไม่ทัน จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดประทุมวนาราม การที่หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ปฏิเสธการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสนั้น ทำให้พระผู้ใหญ่ คือสมเด็จพระมหาวิริวงศ์ (อ้วน ตีสโล) ชัดเคืองใจจึงรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และคณะพระอัครธรรมฐาน เพราะสมเด็จฯ ท่านไม่เห็นด้วยกับแนวทางพระกรรมฐานที่ท่านทำ “เป็นพระจรจัดไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง ไปนั่งหลับหูหลับตาอยู่ในป่าพงไพร จะรู้ธรรมได้อย่างไร ขนาดผู้ที่เรียนจากตำรับตำรา จากครูบาอาจารย์ที่เป็นนักปราชญ์ ยังไม่ค่อยจะรู้เลย...” (ปฐม-ภักตรา นิคมานนท์, ๒๕๕๔, น. ๕๒-๕๓)

ต่อมาภายหลังเมื่อสมเด็จพระมหาวิริวงศ์ (อ้วน ตีสโล) ท่านได้ศึกษาวิปัสสนากรรมฐานกับพระอาจารย์ลี ธมมธโร (พระสุทธิธรรมรังสีคัมภีรเมธาจารย์) ศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต แล้วท่านจึงได้ให้การสนับสนุนคณะพระอัครธรรมฐานอย่างเต็มที่ เหตุที่พระอาจารย์ลี ธมมธโร ได้ถวายกรรมฐานแด่สมเด็จพระมหาวิริวงศ์นั้น เพราะในเวลานั้นพระมหาสมบุรณ์ ซึ่งเป็นเพื่อนกับพระอาจารย์ลี ธมมธโร ป่วยเป็นโรคมะเร็ง ได้รับทุกข์เวทนามาก พระอาจารย์ลี ธมมธโร ได้แนะนำวิธีกำหนดอานาปานสติและช่วงแผ่พระแสงจิตระงับทุกข์เวทนา ทำให้พระมหาสมบุรณ์มีจิตใจกระปรี้กระเปร่า จิตสงบไม่หวั่นต่อความตาย สมเด็จพระมหาวิริวงศ์ ได้ทราบเรื่องนั้นจึงเรียกตัว พระอาจารย์ลี ธมมธโร เข้าไปพบ เมื่อครั้งที่สมเด็จฯ ท่านอาพาธหนักมีอาการ ไม่สามารถผ่อนคลายทุกข์เวทนาได้ ท่านรับสั่งให้อาจารย์ลีฯ สอนสมาธิอานาปานสติแล้ว ปรากฏว่าท่านได้รับความสงบ เกิดปีติปราโมทย์ แก่องค์ท่านเป็นอย่างยิ่ง^{๑๐}

ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้คณะพระอัครธรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต สามารถเผยแผ่ขยายวงกว้างออกไปได้อย่างรวดเร็ว นอกจากมีอิทธิพลจากคณะธรรมยุติกนิกายที่

^๙ ประจวบ แสลงกลาง, บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พ.ศ. ๒๕๓๖ - ๒๕๒๙, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, (สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๑), หน้า ๖๑.

^{๑๐} พระมหาธีรนาถ อคฺคธโร, หลวงปู่เจี๊ยะ จุนโท พระผู้เป็นดั่งผ้าขาวห่อทอง, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปสยามบรรณกิจและการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๖๙.

เกิดขึ้นมาใหม่แล้ว เงื่อนไขหรือบริบทของความแน่นแน่นของภาคอีสานเช่นเดียวกับบริบทแห่งการเกิด กฎขานนาอีสานในการต่อต้านอำนาจรัฐ ในราวปี พ.ศ.๒๔๔๒ – ๒๔๔๕ ที่อาศัยอุดมการณ์พระศรีอารยตอสูเพื่อปลดปล่อยความยากลำบากของชีวิตขานนา ก็เป็นแรงผลักดันให้พระสงฆ์ชาวอีสาน หันมารับเอาแนวทางปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อความพ้นทุกข์ในปัจจุบันได้อย่างรวดเร็วและมีจำนวนมาก

๒) ยุคการวางรากฐานพระธุดงค์กรรมฐานจนถึงปลายอายุของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ในพ.ศ.๒๔๖๕ พระธุดงค์กรรมฐานได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้จัดระเบียบการเดินธุดงค์ให้พระเถระได้ถือเป็นแนวปฏิบัติที่ตรงกัน ตามในบันทึกของพรอาจารย์สิงห์ ขนตยาคโม กล่าวว่า “ออกพรรษา ปี พ.ศ.๒๔๖๕ แล้วได้อาราธนาพระครูอดิสาคุณาธาร (คำ อารโก) เจ้าคณะจังหวัดเลย มาเป็นพระอุปัชฌาย์อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ๑๘ รูป เสร็จแล้วได้จัดระเบียบการเดินธุดงค์ไปเป็นหมู่ ๆ ละ ๗ องค์ ถึง ๑๕ องค์ และได้จาริกธุดงค์ไปทางจังหวัดอุดรธานี จนถึงจังหวัดหนองคาย” การจัดระเบียบการเดินธุดงค์สำหรับพระเถระลูกศิษย์ แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะคือ (๑) เพื่อประโยชน์ผู้อื่น มุ่งเผยแผ่ธรรมไปสู่ประชาชนเป็นเป้าหมายหลัก (๒) เพื่อประโยชน์ตน มุ่งฝึกจิตใจพระเถระโดยตรง เรื่องการสอนเป็นเป้าหมายรอง^{๑๑}

การธุดงค์ที่เกิดขึ้นเองและผู้อื่น ที่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้ดำเนินขึ้นในปีนั้น (หลังออกพรรษาปี ๒๔๕๖) เป็นการวางแผนแบบใหม่ขึ้น คือ เมื่อคราวที่จะทำประโยชน์แก่ผู้อื่น ท่านจัดผู้ทรงคุณธรรมภายในและมีปฏิภาณเฉลียวฉลาดในการแสดงธรรมเป็นหัวหน้า ชุดละ ๓-๔ รูป พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นหัวหน้าไปพักบ้านใด อาจจะเป็น ๗ วัน ๑๐ วัน ๑ เดือน สุดท้ายแต่ความเหมาะสมอันจะเป็นประโยชน์ได้ และหัวหน้าตามหลังมา ก็พักอยู่ตามทางตามบ้านที่ท่านพักตามกำหนดที่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พักและทำการสอนกรรมฐานภาวนาตามท่านมาตลอดแห่งหนทาง การไปธุดงค์ และการที่จะตัดสินใจไปที่ใดนั้น เป็นหน้าที่ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ท่านจะพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วจะพึงเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง คือ ชาวบ้านเหล่านั้นและกุลบุตรในแถบถิ่นนั้น จะพึงมีบุญวาสนาพอจะรับธรรมปฏิบัติจากท่านได้ท่านก็จะพาคณะไปยังประเทศตำบลนั้น ตำบลนี้ (พระราชธรรมเจติยาจารย์, ๒๕๔๘, น.๒๐๙-๒๑๐) ได้มีลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ปฏิบัติตามวิธีธุดงค์นี้ คือ พระอาจารย์สิงห์ ขนตยาคโม ใน พ.ศ.๒๔๗๑ ได้เดินทางมาจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดนครราชสีมา ปรากฏว่าได้มีวัดเสนาสนะป่า เป็นแหล่งสถานที่บำเพ็ญสมณะธรรมแก่ภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา เกิดขึ้นนับเป็นจำนวนพัน ๆ แห่งทีเดียว

^{๑๑} ปฐม – ภัทรา นิคมานนท์, พระกรรมฐานสู่ล้านนา (ตอนที่ ๑) ; ที่ระลึกงานสมโภชพระมหาธาตุ มณฑลบูรพาจารย์ ๑๐-๑๑-๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๖, (โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม ๖), (กรุงเทพมหานคร : พี.เอ.ลีฟวิ่ง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๒.

อีกวิธีการหนึ่งการรุดงค์นั้น ท่านจัดให้ไปแสวงหาความสงบโดยเฉพาะ วิธีนี้ได้จัดขึ้นให้เป็นประโยชน์เฉพาะภิกษุสามเณรคือผู้ที่บวชใหม่หรือบวชเก่า แต่ยังปฏิบัติไม่ได้ผลเท่าที่ควรจะได้ก็ต้องไปรุดงค์ คือจะต้องแสวงหาสถานที่ไกลจากบ้านพอสมควร อาจจะเป็นป่าไม้ ภูเขา เป็นถ้ำ หรือเป็นป่าช้า พักอยู่บำเพ็ญสมณะธรรมโดยเฉพาะ ไม่สอนอุบาสกอุบาสิกา แนะนำกันในระหว่างพระภิกษุสามเณร อบรมกันให้ยิ่งด้วยการกำหนดจิต พยายามช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แก่ความสงสัยที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญภาวนา ถ้าหากว่าแก่กันไม่ไหวก็จะไปหาท่านพระอาจารย์ใหญ่ เพื่อแก้ไขความสงสัยทั้งหลาย (พระราชธรรมเจติยาจารย์, น.๒๑๐)

หลังจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้วางหลังการไว้ให้แก่คณะศิษย์แล้วท่านก็ได้รุดงค์จากภาคอีสานขึ้นมาบำเพ็ญเพียรต่อทางภาคเหนือ ใน พ.ศ.๒๔๗๑-๒๔๘๒ เป็นเวลา ๑๒ ปี ท่านจึงกลับสู่ภาคอีสานตามคำอาราธนาของพระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธฺโล) วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี และพระอาจารย์เทศก์ เทสรสฺสี ครั้งท่านกลับสู่ภาคอีสาน จึงนับว่าเป็นช่วงเวลาที่ ท่านได้มีโอกาส พักอยู่ประจำที่เป็นเวลานาน ๆ ทำให้พระภิกษุที่มีความปรารถนาอยากจะศึกษาธรรมกับท่านได้โอกาสเข้าถวายตัวเป็นศิษย์เป็นจำนวนมาก

ระหว่าง พ.ศ.๒๔๘๗-๒๔๙๒ นับเป็นช่วงเวลา สุดท้ายในบั้นปลายชีวิตของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ท่านได้จำพรรษาอยู่ ณ เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ท่านได้ใช้ระยะเวลานี้ ในการวางรากฐานรุดงค์วัตร ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ของพระรุดงค์กรรมฐาน ถ่ายทอดให้แก่ศิษย์ยานุศิษย์ดั้งเดิมที่ท่านได้อบรมมาก่อนที่จะขึ้นไปภาคเหนือก็ได้แวะเวียนมานมัสการท่าน เพื่อรายงานผลแห่งการปฏิบัติ และเยี่ยมเยียนครูบาอาจารย์

๓) ยุคสานต่อปฏิบัติ หลังพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต มรณภาพแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้มรณภาพลง ทำให้วงศ์พระรุดงค์กรรมฐานเกิดความระส่ำระสาย เพราะขาดพระอาจารย์ผู้เป็นหัวหน้า ซึ่งลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต มีศิษย์สำคัญอยู่หลายรูปหลายรุ่น ทั้งรุ่นอายุ พรรษา และคุณธรรม รองกันมาเป็นลำดับเมื่อท่านพระอาจารย์ได้มรณภาพไปแล้ว ลูกศิษย์ของท่านองค์สำคัญ ๆ ก็เริ่มกระจายกันออกไปอยู่เป็นสำนัก หรือเป็นแห่ง ๆ เช่น หลวงปู่เทศก์ เทสรสฺสี ท่านได้รุดงค์ลงไปบุกเบิกทางภาคใต้ จังหวัดภูเก็ต พังงา แล้วจึงย้อนกลับมาอยู่ที่วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย หลวงปู่ขาว อนาลโย ท่านพาหมู่คณะลูกศิษย์มาตั้งหลักอยู่วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันเป็นจังหวัดหนองบัวลำภู) , หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ตั้งหลักอยู่วัดดอยแม่ปิ้ง จังหวัดเชียงใหม่ , หลวงปู่พรหม จิรปุณฺโณ อยู่วัดป่าบ้านดงเย็น จังหวัดอุดรธานี , พระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อดุลฺโล) อยู่วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์, หลวงปู่ชอบ ฐานสโม อยู่วัดป่าสัมมานุสรณ์ จังหวัด

เลย, หลวงปู่คำดี ปภาโส อยู่วัดถ้ำผาปู่ จังหวัดเลย, หลวงปู่ฟัน อาจาโร อยู่วัดป่าถ้ำขาม จังหวัดสกลนคร, ท่านพ่อลี ธมฺมธโร อยู่วัดอโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ^{๑๒}

พระอุดมศีลธรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ในยุคนี้ยังคงมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด โดยรักษาข้อวัตรปฏิบัติที่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้ให้กรออบบรมมา แต่ละท่านก็ได้แยกย้ายกันออกไปตั้งสำนัก ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย ได้มีกุลบุตรมีผู้ศรัทธาออกบวชและฝึกหัดปฏิบัติตามแนวทางอุดมศีลธรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นจำนวนมาก

๔) ยุคปัจจุบัน ในยุคปัจจุบัน พ.ศ.๒๕๕๖ พระอุดมศีลธรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต รูปที่ทันได้พบเห็นและได้รับโอวาทธรรมจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต โดยตรง แทบจะไม่เหลืออยู่แล้ว เท่าที่ทราบมีพระอาจารย์แดงอ่อน กลยาณธมฺโม วัดป่าโชคไพศาล อำเภอดอนนาหว้า จังหวัดสกลนคร , พระธรรมมงคลญาณ (วิริยงค์ สิริธโร) วัดธรรมมงคล สุขุมวิท กรุงเทพมหานคร ที่ยังครองธาตุขันธ์อยู่ ส่วนรูปอื่น ๆ ได้มรณภาพลงไปตามกาลเวลาของสังขารขันธ์ ที่ยังสืบอยู่กันนับเป็นพระอุดมศีลธรรมฐานรุ่น ลูกศิษย์ของลูกศิษย์ หรือ รุ่นที่เป็นศิษย์หลาน ศิษย์เหลน ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ข้ออุดมศีลธรรมรักษาไว้ก็มีความจิตจางลงไปเป็นบางส่วน

บางสำนักก็ยังคงความเข้มงวดในข้อวัตรปฏิบัติตามพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ไว้ อาทิ สำนักปฏิบัติวัดถ้ำสหายจันทรมิต อำเภอนองว้าวขอ จังหวัดอุดรธานี, สำนักวัดป่าดานวิเวก อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ, สำนักปฏิบัติวัดดอยธรรมเจดีย์ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร ทั้งสามสำนักนี้ถือว่าเป็นสำนักปฏิบัติที่มีชื่อเสียงในการรักษาอุดมศีลธรรมข้อปฏิบัติของบูรพาจารย์ไว้ได้มั่นคงเหนียวแน่นที่สุด ส่วนสำนักอื่น ๆ ที่ได้ชื่อว่าเป็นสำนักปฏิบัติธรรมตามสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ก็ได้อาศัยข้อวัตรปฏิบัติไว้ได้เช่นกัน หากแต่ไม่ได้มีชื่อเสียง ข้อปฏิบัติบางอย่างก็ได้มีการอนุโลมไปตามยุคสมัยถึงแม้ว่าพระอุดมศีลธรรมฐานผู้ได้รับการอบรมมาจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต โดยตรงจะมรณภาพไปเป็นจำนวนมากแล้ว ปัจจุบันยังมีพระอุดมศีลธรรมฐานผู้สืบทอดปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต อยู่จำนวนมากทั่วประเทศไทย จึงยังคงมีผู้สนใจเข้ารับการอบรมฝึกฝนปฏิบัติอุดมศีลธรรมตามสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต อยู่ไม่ขาดนั้นเพราะนอกจากการปฏิบัติที่แตกต่างเป็นที่ดึงดูดใจ การแสดงธรรมที่เน้นแบบปาฐกถาเข้ากับสถานการณ์จริงแล้ว การเปลี่ยนแปลงจากเศษส่วนร่างกาย เช่น เส้นผม กระดูก เล็บ ฟัน หนัง กลายเป็นพระธาตุบริสุทธิของคณะพระอุดมศีลธรรมฐานมี พระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ตื้อ อจลธมฺโม พระอาจารย์ฟัน อาจาโร พระอาจารย์ขาว อนาลโย พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ เป็นต้น หรือแม้แต่พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน) ศิษย์รุ่นสุดท้าย ที่ได้มรณภาพไปเมื่อต้นปี พ.ศ.๒๕๕๔ เศษกายของท่านได้แปรสภาพเป็นพระธาตุจำนวนมาก จึงยังคงเป็นแรงบันดาลใจให้พุทธศาสนิกชนได้หันมาปฏิบัติตาม

^{๑๒} พระอาจารย์ปรีดา ฉนฺทโกโร, พระปาสัณญการัตนโกสินทร์, (หนองคาย : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑.

๒.๑.๑ หลักการและแนวปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่า

ในสายพระป่าหรือพระธุดงค์กรรมฐาน สายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้ให้การอบรมสั่งสมบารมีธรรมแก่พระภิกษุสามเณร จนมีศิษย์ เป็นพระธุดงค์กรรมฐาน ผู้ทรงคุณธรรม อัมมาปฏิบัติ ออกจากธุดงค์เผยแผ่ธรรมนำศรัทธาสาธุชน ได้ผลดี เป็นอันมากต่อกิจการงานพระศาสนาสร้างสำนัก ป่า วัดวา ศาสนสถาน ในพระพุทธศาสนา แบบที่ว่า “วัดป่า” ที่เน้นธรรมชาติ เรียงความง่าย สะอาด สงบสว่างด้วยแสงธรรม พระสายนี้ ชาวบ้านศรัทธาเรียกว่า พระธุดงค์กรรมฐานหรือพระป่าสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งดำเนินปฏิปทา ตามแนวพ่อแม่ครูอาจารย์ พระธุดงค์กรรมฐาน จะปฏิบัติต่อครูอาจารย์ ที่เรียนท่านด้วยความเคารพอย่างสูงว่า “พ่อแม่ครูอาจารย์” ด้วยความเคารพนับถือดุจบิดามารดาแลครูอาจารย์ เช่นกัน ประมาณปี พ.ศ.๒๔๕๙ เป็นต้นมา พระป่าสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เริ่มทยอยเพิ่มจำนวนมากขึ้น ขยายงานการเผยแผ่ ในภาคอีสาน โดยเฉพาะทาง จังหวัดอุดรธานี หนองคาย นครพนม สกลนครอุบลราชธานี นครราชสีมา ขอนแก่น และตามภูมิภาคต่าง ๆ ที่รังสีธรรม แห่งกองทัพธรรมพระกรรมฐาน สายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้แผ่ไปถึงพระป่าทุกองค์จะต้องรักษาศีลอย่างบริสุทธิ์ ในกระบวนไตรสิกขา ศีลสมาธิปัญญานั้น ศีลเป็นข้อที่ง่ายที่สุดและเท่ากับเป็นเครื่องทดสอบ สมณะเพศ เพราะการรักษาศีล ต้องการศรัทธาความตั้งใจ ถ้าผู้ใดรักษาศีลให้บริสุทธิ์ไม่ได้ ก็อย่าหวังเลย ที่จะก้าวหน้า ในทางธรรมชั้นสูง

ศีล เป็นฐานที่ตั้งแห่งสมาธิ ทำให้บังเกิดสมาธิ และตั้งมั่น ศีลจะต้องดีก่อน สมาธิจึงจะดีได้นอกจากนั้น ในการจาริกธุดงค์ แสวงหาที่สัปปายะ สำหรับอบรมจิต ต้องพ้นฝ่าอุปสรรคนานาประการ พระป่าจึงเชื่อว่าศีลที่บริสุทธิ์จะเป็นเกราะป้องกันที่ดีที่สุด พระธุดงค์กรรมฐาน หรือพระป่าสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต แต่ละรูป ตามประวัติ เคยบุกป่าฝ่าดงไปตามป่าเขาเผชิญกับสิ่งสสาราสัตว์ที่ดุร้ายเผชิญกับภัยธรรมชาติ และมนุษย์ที่ตั้งตนเป็นศัตรู แต่ด้วยศีลที่บริสุทธิ์ของท่าน ได้เป็นเกราะแก้วคุ้มกันพิทักษ์ รักษาพระคุณเจ้าประสพสวัสดิภาพ ด้วยดีด้วยศีล ด้วยบุญกุศล พระป่าสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นสุปฏิปันโน มีปฏิปทา คือข้อวัตรข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่น่าเลื่อมใสศรัทธา เป็นปฏิปทา ที่ทำได้ไม่ง่าย เพราะเป็นปฏิปทา ที่ทวนกระแสโลก ทั้งทางกาย วาจา และใจ ซึ่งหลังปฏิปทานี้คือ ธุดงค์วัตร ๑๓ ชั้นวัตร ๑๔ เป็นเครื่องบำเพ็ญทางกาย และมีกรรมฐาน ๔๐ เป็นเครื่องบำเพ็ญทางใจ สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไป ในอิริยาบถต่าง ๆ ของความเพียร ทั้งนี้เพราะธุดงค์วัตร ๑๓ และวัตรต่าง ๆ ตลอดจนกรรมฐานทั้งมวล ล้วนเป็นธรรม เครื่องอบรมบ่มนิสัย ที่ติดกายมา ตั้งแต่ครั้งเป็นฆราวาส และเป็นธรรม ที่จะทำลายล้างข้าศึกภายในใจ คือ กิเลสตัณหา ให้หมดสิ้นไป การถือธุดงค์ของพระป่า พระธุดงค์กรรมฐาน เป็นเจตนาที่แสดงออกเพื่อประหารกิเลสของ เกี่ยวเรื่อง เครื่องนุ่งห่ม อาหารการขบฉัน ที่อยู่อาศัย และความเพียร ด้วยข้อปฏิบัติ “ธุดงค์วัตร”

ธุดงค์วัตร ๑๓ (พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๓, น.๓๔๒)(๑) ปงสุกุลิ๊งค ถือการทงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร (๒) เตจิวริกงค ถือการทงผ้า ๓ ผืนเป็นวัตร (๓) ปินทปาติงค ถือการ

บิณฑบาตเป็นวัตร (๔) สप्तทานจาริกงค ถือการบิณฑบาตตามลำดับประตูเรือนเป็นวัตร (๕) เอกาสนิกงค ถือการฉันอาหารคราวเดียวเป็นวัตร (ฉันเอกา) (๖) ปตตปิณฑิกงค ถือการฉันอาหารในบาตรเป็นวัตร (๗) ขลุปัจฉาภตติกงค ถือการไม่ฉันข้าวเมื่อภายหลังเป็นวัตร (จากการห้ามภัก) (๘) อรณญิกงค ถือการอยู่ในป่าเป็นวัตร (๙) รุกขมูลิกงค ถือการอยู่ที่โคนไม้เป็นวัตร (๑๐) อพโภกาสิกงค ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร (ที่โล่ง ไม่มีสิ่งมุงบัง) (๑๑) โสสานิกงค ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร (๑๒) ยถาสถติกงค ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดตั้งไว้ให้เป็นวัตร (๑๓) เนสขชิกงค ถือนิสสัยชิกงค รุดงค์ คือการไม่นอนเป็นวัตร

การถือธุดงค์บำเพ็ญได้ด้วยการสมาทานคือด้วยอธิษฐานใจ หรือแน่วด้วยการเปล่งวาจา คุณประโยชน์ของธุดงค์วัตร คือ การยังชีพโดยบริสุทธิ์ มีผลเป็นสุข เป็นของไม่มีโทษ บำบัดความทุกข์ของผู้อื่นเสีย เป็นของไม่มีภัย เป็นของไม่เบียดเบียน มีแต่เจริญฝ่ายเดียว ไม่เป็นเหตุให้เสื่อม ไม่มีมารยาหลอกลวง ไม่ขุ่นมัว เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเหตุให้สำเร็จสิ่งที่ปรารถนา กำจัดเสียซึ่งซึ่งศัสตราทั้งปวง มีประโยชน์ในทางสำรวมเป็นเครื่องสมควรแก่สมณะ ทำให้สงบยิ่งเป็นเหตุให้หลุดพ้นเป็นเหตุให้สิ้นราคะ เป็นการระงับเสียซึ่งโทษะทำให้พินาศไป เป็นการกำจัดเสียซึ่งมานะ เป็นการตัดเสียซึ่งวิตกขวั ทำให้ข้ามความสงสัยได้ กำจัดเสียซึ่งความเกียจคร้าน กำจัดเสียซึ่งความไม่ยินดีในธรรม เป็นเหตุให้มีความอดทน เป็นของซึ่งไม่ได้ เป็นของหาประมาณมิได้ และทำให้สิ้นทุกข์ทั้งปวง อานิสงส์การปฏิบัติธุดงค์วัตร ทำให้พระป่าที่จาริกไปตามป่าเขา ฟานักตามโคนไม้ เฟิงผา และตามถ้ำ เป็นอยู่อย่างสมณะ เสียสละ ลดละอุปโลกนบริโภคน ทำให้จิตของท่านเป็นอิสระพ้นจากพันธนาการเครื่องร้อยรัดขัดขวาง สู่ความเบาสบาย สงบเอื้อต่อการเจริญสมาธิภาวนา บำเพ็ญความเพียร การท่องเที่ยวไปในป่าที่ดารดาษไปด้วยสิ่งสสารสัตว์ร้ายอันตราย เป็นการฝึกจิตหลอมใจ ให้เข้มแข็งมีสติระลึกรู้มีบทบาทกรรม “พุทโธ” อยู่กับสายลมหายใจ

การเจริญสติก่อให้เกิดสมาธิ และจิตตานุภาพ พระธุดงค์กรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จะผ่านการประหารกิเลส ด้วยธุดงค์วัตร จิตของพระคุณเจ้าเข้มแข็งด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา ศรัทธาความเพียร พระป่าสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ผู้มอบกายวาจาชีวิตในพระพุทธศาสนา ดำเนินเดินทางตามรอยธรรมพ่อแม่ครูอาจารย์ ธุดงค์จาริกไปตามวนาป่าเขา เพื่อผลานิสงส์ในการเพิ่มพูนบารมีธรรมแห่งพระบรมศาสดา พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อมรรคผล ละนิพพาน เพื่อสงเคราะห์โลกและสรรพสัตว์ เป็นเนืองนาคบุญของพระพุทธศาสนา เป็นขุนพลกล้า แห่งกองทัพธรรมในพระกรรมฐาน ที่มีคุณูปการ อนเณกอนันต์ ตราบนิรันดร์สมัย

พระภิกษุได้รับการยกย่องนับถือว่าเป็นพระบูรพาจารย์ใหญ่แห่งกองทัพธรรม พระธุดงค์กรรมฐาน ในประเทศไทยได้แก่ท่านหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ผู้ได้บำเพ็ญความเพียรในชั้นเอก จนบรรลุถึงธรรมชั้นสูงสุด ดังมีหลักฐานปรากฏ คือ อัฐิของท่านกลายเป็นพระธาตุดังบรรยายไว้ ว่าเป็นลักษณะของพระอรหันต์สาวก ซึ่งปัจจุบันได้นำมาประดิษฐานไว้ ณ วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร พระ

อาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านเป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐานที่มีลูกศิษย์จำนวนมาก อาทิ (๑) หลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล จ.อุดรธานี (๒) หลวงปู่ดูล อตุโล วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์ (๓) หลวงปู่ฝั้น อาจาโร วัดป่าอุดมสมพร จ.สกลนคร (๔) หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วัดดอยแม่ปั๋ง จ.เชียงใหม่ (๕) หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี วัดหินหมากเป้ง จ.หนองคาย (๖) หลวงปู่สิม พุทธาจาโร วัดถ้ำผาปล่อง จ. เชียงใหม่ (๗) หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน วัดป่าบ้านตาด จ.อุดรธานี (๘) หลวงปู่สมชาย ฐิตวิริโย วัดเขาสุกิม จ.จันทบุรี (๙) หลวงปู่วิริยงค์ สิริธโร วัดธรรมมงคล กรุงเทพฯ เป็นต้น

พระคุณเจ้าทั้งหลายนี้ ได้สืบทอดการปฏิบัติข้อวัตร ตามแนวทางของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในกาลต่อมาเมื่อศิษย์ในสายของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต หลายองค์ถึงการมรณภาพอันของ ท่านก็ได้แปรสภาพไปในทำนองเดียวกันกับท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาทิ อัครของหลวงปู่ขาว อนาลโย ของท่านพระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ ประกอบกับความเคร่งครัด ในวินัย และศีลลาจารวัตร ได้เสริมสร้างศรัทธาประชาชน ในการปฏิบัติกรรมฐาน เพิ่มมากขึ้นและเป็นเหตุแห่งการฟื้นฟูวัดป่าและ ชักจูงให้มีผู้บวชเป็นพระป่า หรือพระสายปฏิบัติกรรมฐานเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน การเริ่มต้นชีวิตแบบพระ ป่า อาจทำได้ ๒ วิธี^{๓๓}

วิธีที่หนึ่ง คือ บวชเป็นพระภิกษุ ณ พัทธสีมาวัดใดวัดหนึ่งให้เรียบร้อยเสียก่อน จากนั้นจึง ไปขอพำนักในวัดป่า ถ้าประธานสงฆ์ อาจารย์ใหญ่หรือสมภารอนุญาต ก็จะได้เข้าพำนักโดยจะต้อง ปฏิบัติตามระเบียบ แบบแผน ของวัดป่านั้น ๆ แต่โดยมากมักไปขออนุญาตก่อนล่วงหน้า ว่าเมื่อบวช แล้วจะมาขอพำนักด้วย

วิธีที่สอง ที่เริ่มเข้ามาเป็นพระป่า คือ เข้าไปบวชธัมมจักกัปปวัตถีย์เป็นอุบาสก ถือบาปและอาชัฏ อยู่ในวัด คือ เป็น “ผ้าขาว” หรือ “ปะขาว” ก่อนเพื่อนทำหน้าที่เป็นลูกศิษย์พระและฝึกการปฏิบัติไปด้วยโดยต้องทำหน้าที่ให้เรียบร้อยเป็นที่พอใจของสมภาร หรืออาจารย์ที่เป็นผู้ปกครองจึงจะได้รับ อนุญาตให้บวชวิธีนี้เป็นการฝึกหัดความอดทนในการใช้ชีวิตแบบพระป่าก่อนที่จะบวชเป็นพระป่า

สำหรับผู้ที่เคยเข้าไปสัมผัสวัดป่าเป็นครั้งแรกความรู้สึกที่กระทบจิตใจเมื่ออย่างเข้าถึงเขตวัด ป่า คือ “ความร่มรื่น” ซึ่งเกิดจากต้นไม้ร่มรื่นใหญ่ภายในวัด สิ่งกระทบใจประการที่สอง คือ ความ สะอาดและมีระเบียบ “ความสงบเงียบ” ไม่อึกทึกพลุกพล่าน ต้นไม้ธรรมชาติจะได้รับการรักษาให้ยืน ยางคงอยู่

กฎเสนาสนะ ที่พำนักของพระป่าจะถูกสร้างอย่างเรียบง่าย สมถะด้วยวัสดุพื้น ๆ เว้นแต่ บางแห่ง ที่มีคณะญาติโยมศรัทธาสร้างถาวรวัตถุ ก่ออาจใช้วัสดุหรือการก่อสร้างที่พิถีพิถัน แต่บางแห่งท่านก็

^{๓๓} พระไพศาล โปษะสุโต, วิธีการสร้างศาสนทายาทของพระสายปฏิบัติในจังหวัดสกลนคร, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยใหม่, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ

ไม่ยอมให้สร้างใหญ่โต หรือพิธีพิถันเกินไปเพราะเกรงว่าจะทำให้พระคุ่นกับความสบายจน “ติดสุข” ไม่อยากออกไปเผชิญความลำบาก ในการออกเดินธุดงค์ ซึ่งเป็นภารกิจที่สำคัญของพระป่า

โดยทั่วไปภายในกุฏิของพระป่าจะมีเพียงกลด พร้อมด้วยมุ้งกลด เสื่อปูนอน เครื่องอัฐบริขาร ผ้าห่มนอน จีวร ตะเกียง หรือเทียนไข และหนังสือ ที่ห้วนนอนอาจมีทั้งพระอาจารย์ต่าง ๆ ส่วนของมีค่าอุปกรณ์อำนวยความสะดวกสบายนั้นท่านไม่สะสม กุฏิแต่ละหลังผู้พำนักต้องรักษาให้สะอาดทั้งในกุฏิและบริเวณพวกชาวเมืองที่ได้ไปเยือนวัดป่าครั้งแรกมักจะแปลกใจว่า นี่ท่านทำอะไร วัดจึงสะอาดอย่างนี้ ทั้ง ๆ ที่มีต้นไม้เต็มไปหมดทุกแห่ง ทางเดินของท่านก็โล่งเตียนห้องน้ำก็สะอาด ศาลาก็สะอาด คำตอบคือ พระป่าท่านปฏิบัติตามพระวินัย ท่านต้องรักษา เสนาสนะ ที่อยู่อาศัยและบริเวณ ให้สะอาดทุก ๆ วันเวลาประมาณบ่ายสามโมง เป็นเวลาปิดกวาดลานวัด ซึ่งปกติท่านสมาธิหรือประธานสงฆ์ ก็จะลงมือกวาดด้วยยกเว้นแต่ผู้อาพาธ เท่านั้น งานปิดกวาดนี้ ใช้แรงมาก เพราะไม่กวาดหนักและด้ามยาวกว่าจะแล้วเสร็จก็เหงื่อท่วมตัว ซึ่งเท่ากับการออกกำลังกายไปในตัว พระป่าท่านเดินจงกรมเดินบิณฑบาตทุกวัน ภูศาลาทุกวัด กวาดวัดทุกวัน ท่านจึงแข็งแรงและสุขภาพดี

พระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่างของประชาธิปไตย ตั้งแต่เริ่มเข้ามาบวช เป็นสมาชิกของวัดต้องผ่านการลงมติ ของคณะสงฆ์เสียก่อน ข้าวของต่าง ๆ ที่มีผู้ถวายแก่วัด ย่อมเป็นของกลาง ใครจะนำไปเป็นประโยชน์ส่วนตัวไม่ได้ ทุกคนมีส่วนที่จะได้รับประโยชน์จากของสงฆ์ ถ้ามีการพิพาทกันก็ต้องตั้งกรรมการพิจารณาเป็นตัวอย่าง ของประชาธิปไตยแต่เป็นแบบพุทธ คือ เป็นการสมัครใจ ไม่บังคับ ถ้าไม่พอใจก็ไปที่อื่นเสีย แต่ก็ยังมีการระงับ มีอาวุธโส มีบารมีมีกรรม มีวิบากไม่ใช่ทุกคนเท่ากันหมดอาหารที่บิณฑบาตมาได้จะนำมารวมกันก่อนแล้วจึงแจกไปให้ทั่วถึง

พระป่าท่านมีคติอีกอย่างหนึ่ง คือ ไม่ว่าวันไหนจะบิณฑบาตได้ภัตตาหารมากน้อยเท่าใดต้องฉันแต่น้อยแต่พอดี แม้จะมีอาหารล้นเหลือ ก็จะไม่ฉันจนอิ่มต้อ เพราะถ้าทำเช่นนั้น จะอ้วน ภาวนาไม่ได้ นอกจากจะระงับฉันไม่มากแล้ว พระป่าท่านยังระงับไม่ให้ติดรสอาหารด้วย โดยการหลีกเลี่ยงอาหารที่อร่อย ทั้งนี้เพราะเกรงว่าจะ “ติดสุข” นั่นเองในเวลาฉัน ต้องพิจารณาตามแบบพระพุทธเจ้าทรงสอน พุดง่าย ๆ คือว่า กินเพื่อยอยู่ เพื่อประทังชีวิต ประทังความหิวท่านจึงเจียดสบประหว่างฉันไม่สนทนาพาทีอะไรกัน เพราะท่านต้องพิจารณาอาหารไปด้วย

กิจวัตรของพระป่า คือ ตื่นนอนตั้งแต่ตีสาม หรือตีสี่ เพื่อปฏิบัติภาวนาสวดมนต์ทำวัตรเช้า ทำกิจส่วนตัวแล้วเตรียมตัวออกบิณฑบาตครั้งอรุณ พระป่าจากอรัญวาสีจะออกบิณฑบาตเป็นแถวเป็นแนว เป็นระเบียบ

บรรยากาศยามรุ่งอรุณ กลิ่นไอธรรมชาติ ความบริสุทธิ์ ของชนบทดวงหน้า ที่เฝ้ามองในบุญกุศลของชาวบ้านเป็นภาพชีวิตอันประทับใจผู้ได้สัมผัส พระป่าจะต้องออกบิณฑบาตทุกวัน นอกจากอาหาร หรือเดินไม่ได้ ตามปกติวัดป่าต้องอยู่ห่างหมู่บ้าน เพื่อให้พ้นจากการรบกวน คน สัตว์ และเสียง

อีกทีก็ แต่ต้องไม่ไกลเกินไป จนเดินไปบิณฑบาตไม่ไหว โดยมาก เว้นระยะห่างจากหมู่บ้านประมาณ ๒-๓ กิโลเมตร ซึ่งพอจะเดินไปกลับได้ภายในหนึ่งชั่วโมง

การอบรมพระป่าตามวัดต่าง ๆ ในสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จะอาศัยหลัก อย่างเดียวกันแต่การปฏิบัติแตกต่างกันไปตามความเห็นและความถนัด ของอาจารย์ทุกวัดมีการเน้นเรื่องศีล พระป่าทุกองค์ต้องรักษาศีล อย่างบริสุทธิ์ในกระบวนไตรสิกขา ศีลเป็นข้อที่ง่ายที่สุดและเท่ากับเป็นเครื่องทดสอบพระภิกษุเพราะการรักษาศีลต้องการเพียงแค่ความตั้งใจเท่านั้น ถ้าผู้ใดรักษาให้บริสุทธิ์ไม่ได้ ผู้นั้นก็ไม่มีหวังที่จะก้าวหน้าไปถึงธรรมชั้นสูงได้ ศีลเป็นเครื่องรองรับ และเป็นฐานของสมาธิ ทำให้สมาธิเกิดง่าย และตั้งอยู่โดยมั่นคง ศีลต้องดีก่อนสมาธิจึงจะได้

นอกจากนั้นในการออกธุดงค์แสวงหาที่สัปปายะ สำหรับอบรมจิต จะต้องฝ่าอันตรายต่าง ๆ นานา พระธุดงค์กรรมฐานหรือพระป่า ท่านมีความเชื่อมั่นว่า ศีลบริสุทธิ์ จะเป็นเกราะกำบังที่ดีที่สุด พระอาจารย์ชั้นผู้ใหญ่แต่ละองค์ มีประวัติบุกป่าฝ่าดง ไปในแดนสัตว์ร้าย เช่น เสือ ช้าง และงู ทนแดด ทนฝน ทนลมหนาว ต้องผจญภัยมนุษย์ที่ถกอวิชชาครอบงำ... แต่พระท่านรักษาศีลบริสุทธิ์ สัตว์ร้ายหรือคนร้าย ตลอดจนสภาวะอากาศที่แปรปรวน ก็ไม่อาจทำอันตรายท่านได้ เพราะฉะนั้นพระป่าที่จะออกธุดงค์ จะต้องแน่ใจว่า ศีลของท่านบริสุทธิ์จริง ๆ เพื่อให้มั่นใจในข้อนี้ และแน่ใจว่า จะไม่พลั้งเผลอ ท่านจึงรักษาศีลให้บริสุทธิ์อยู่เสมอ ในวัดป่าจะมีการไหว้พระสวดมนต์ร่วมกัน การสวดมนต์มีผลให้ใจสงบ เป็นการเตรียมสำหรับการภาวนาต่อไป ตามปกติเมื่อฉันเสร็จ จัดการชำระล้างทำความสะอาด บาตรเรียบร้อยแล้ว พระป่าท่านจะกลับกุฏิมาลงมือ ภาวนาส่วนมาก มักจะเริ่มด้วยการเดินจงกรม เพื่อแก้อาการง่วง ซึ่งอาจเกิดขึ้นภายหลังฉันอาหาร ใกล้เคียง ๆ กุฏิทุกหลังจะมีลานเดินจงกรม กว้างประมาณ ๑ เมตร ยาวประมาณ ๑๐-๑๕ เมตร ระหว่างเดินอาจจะบริการรณภาวนา หรือพิจารณาเกี่ยวกับสังขารร่างกาย จุดประสงค์เพื่อให้เกิดความสงบ เกิดสมาธิหรือปัญญา เมื่อหยุดเดินก็เข้าที่นั่งภาวนา พอเมื่อยหรือง่วง ก็ออกมาเดินอีกสลับกันไป ในการภาวนา พระป่าสายท่านพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จะใช้กรรม “พุทโธ” ร่วมกับอานาปานสติ เช่น หายใจเข้า นึก พุท หายใจออกนึก โธ ซึ่งวิธีเหล่านี้ ใช้กันโดยทั่ว ๆ ไป

ครูบาอาจารย์จะคอยติดตาม การดำเนินของการปฏิบัติอยู่เสมอ โดยการซักถาม ปรากฏการณ์ทางจิตของศิษย์ จึงสามารถดัดแปลงแก้ไขการปฏิบัติให้เหมาะสม กับภาวะของแต่ละคน ช่วยให้ได้ผลดีขึ้นเรื่อย ๆ ถ้าหากมีอะไรแทรกแซงขึ้นมา เช่น นิมิตเห็น ภูตผีปีศาจ หรือยักษ์ เห็นมาร อาจารย์ก็จะชี้แจงให้ทราบความหมายของนิมิตนั้น ๆ และบอกวิธีที่จะป้องกันไม่ให้เกิดขึ้นต่อไป หลักสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งอาจารย์ในสายของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เน้นอยู่เสมอ คือ “ธรรมะทั้งหลายอยู่ในกายของเรา”

ในการพิจารณาให้ส่งจิตเข้าภายในกายไม่ให้ส่งออกไปภายนอก เพราะนอกจากจะไม่ได้ประโยชน์แล้ว ยังจะเกิดการล่องลอยของจิตอีกด้วย การแสดงธรรมของพระป่า ไม่มีพิธีรีตองอะไรมากนัก แต่จะเน้นที่เนื้อหาสาระ ใช้ภาษาสำนวนที่ฟังง่ายเข้าใจง่าย ตรงไปตรงมา

การอบรมจิตและนำการเจริญภาวนา วิปัสสนากรรมฐานเป็นภารกิจ ที่ครูอาจารย์จะต้องให้การอบรม แนะนำแก่ศิษย์ ทั้งที่เป็นพระภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา และเป็นชาวบ้านทั่วไป ปฏิปทาศีลลาจารวัตร ของครูบาอาจารย์ใหญ่ พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และสานุศิษย์ของท่าน อีกหลายองค์เป็นประทีปนำทาง ให้พระป่ามีความวิริยะ อุตสาหะ ในการบำเพ็ญความเพียรเพราะเห็นแสงสว่างข้างหน้าขอเพียงให้เดินให้ถูกทาง ถูกวิธี ไม่ย่อท้อ ต่อความยากแค้น และอุปสรรคทั้งมวล

พระป่า พระธุดงค์กรรมฐาน เป็นผู้ชูธงชัยแห่งกองทัพธรรม ของพระพุทธองค์เป็นผู้วิโรจหาญ เป็นนักรบที่จะสู้กับกิเลสตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก เพื่อมุ่งสู่จุดหมายคือมรรคผลนิพพาน ตามรอยพระยุคลบาท พระบรมศาสดา สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

๒.๑.๒ ประวัติและแนวปฏิบัติธรรมของสายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑) หลวงปู่เหรียญ วัดอรัญญบรรพต จังหวัดหนองคาย "หลวงปู่เหรียญ" เกิดในสกุลใจพาน เมื่อวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๕๕ ตรงกับวันพุธ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือนยี่ ปีชวด สถานที่เกิด ต.บ้านหม้อ อ.ศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย เป็นบุตรคนที่ ๒ ในบรรดาพี่น้อง ๗ คน ของนายผา และนางพิมพ์ ประกอบอาชีพกสิกรรม ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ชีวิตครอบครัวพี่น้องทุกคนเสียชีวิตตั้งแต่เด็ก ส่วนโยมมารดาถึงแก่กรรมเมื่อท่านมีอายุ ๑๐ ขวบ ภายหลังบิดามีภรรยาใหม่ท่านจึงไปอาศัยอยู่กับยาย ก่อนกลับมาอยู่กับบิดาอีกครั้งเมื่ออายุ ๑๓ ปี ในวัยหนุ่มฉกรรจ์เคยมีความคิดจะแต่งงานมีครอบครัวเหมือนปูชนทั่วไป แต่คิดปลงตกในชีวิตที่มีแต่ความวุ่นวาย มีทุกข์มีสุขวนเวียนไม่รู้จบสิ้น เห็นว่ามีหนทางเดียวเท่านั้นที่จะหลุดพ้นทุกข์ คือ การออกบวช

เมื่อศรัทธาแรงกล้าจึงขอบิดาเข้าวัด บรรพชาเป็นสามเณรอยู่ ๑๕ วัน ก่อนเข้าอุปสมบท ที่วัดบ้านหงษ์ทอง อ.ท่าบ่อ จ.หนองคาย เมื่อเดือนมกราคม ๒๔๗๕ สังกัดมหานิกาย โดยมีพระครูวาปีดิฐวัตร เป็นพระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์พรหม เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ก่อนกลับมาจำพรรษาอยู่วัดโพธิ์ชัย บ้านหม้อ ระยะเวลาหนึ่งไปจำพรรษาที่วัดศรีสมัง อ.เมือง จ.หนองคาย เข้าศึกษาด้านพระปริยัติธรรม จนสอบได้นักธรรมตรี ระยะแรก "หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ" เริ่มศึกษาพระกรรมฐาน ได้รับเมตตาจากพระอาจารย์บุญจันทร์ เป็นผู้สอนภาวนาพุทโธ และพระอาจารย์กู๋ อัมมทินโน เป็นครูฝึกสอนการปฏิบัติธรรม ต่อมาพระอาจารย์กู๋ได้พาท่านออกธุดงค์ไป จ.อุดรธานี และแปรญัตติเป็นธรรมยุต เมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน ๒๔๗๖ ที่วัดโพธิ์สมภรณ์ จ.อุดรธานี โดยมีเจ้าคุณธรรมเจดีย์ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูประสาทคณานุกิจ เป็นพระกรรมวาจาจารย์

พ.ศ. ๒๔๗๖ จำพรรษาวัดป่าสาระวารี บ้านค้อ อำเภอมือ อุดรธานี เป็นที่ซึ่งพระอาจารย์มั่นเคยจำพรรษา ได้ตั้งใจทำความเพียรสงบใจมาก แต่วิปัสสนายังไม่แก่กล้า ได้แต่สมณะ ออกพรรษาแล้วจึงรุดงค์ไปจังหวัดเลย พักวิเวกอยู่ถ้ำผาปู่ และ ถ้ำผาบัง ได้ความสงบสงัดมาก

พ.ศ. ๒๔๗๗ พรรษาสอง จำพรรษาวัดอรัญญวาสี อำเภอบ้านบ่อ หนองคาย มีพระอาจารย์ภู ธรรมทินโน เป็นหัวหน้า ตั้งใจไม่นอนกลางวัน ค่ำลงทำความเพียร เติบงกรรม นั่งสมาธิ ถึงติสอง แล้วลุกขึ้นทำความเพียรจนสว่าง พอถึงเดือนหกเดินทางกลับมาจำพรรษาที่ วัดป่าบ้านค้อตามเดิม

พ.ศ. ๒๔๗๘ พรรษาสาม จำพรรษาที่วัดป่าสาระวารี

พ.ศ. ๒๔๗๙ - ๒๔๘๐ พรรษา ๔ และพรรษาที่ ๕ จำพรรษาที่วัดอรัญญบรรพต "หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ" ทำภาวนาจิตสงบแล้วพิจารณาขั้นห้าเป็นอารมณ์ เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาตามสภาพความเป็นจริง แล้วปล่อยวาง จิตสงบพร้อมด้วยความรู้เป็นอย่างดี คล้ายหมดกิลเลส แต่ต่อมามีเรื่องต่างๆ มากกระทบ ก็รู้สึกจิตผิตปกติ หวั่นไหวไป ตามอารมณ์นั้นๆ อยู่บ้าง แต่ไม่รุนแรง ก็แสดงว่ากิเลสยังไม่หมดสิ้น พยายามแก้ก็ไม่ตก นึกในใจว่าใครหนอจะช่วยแก้จิตให้ได้ จึงนึกไปถึงกิตติศัพท์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จึงชวนภิกษุรูปหนึ่งลงเรือจากหลวงพระบางขึ้นไปทางอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เดินทางไปหาท่าน

พ.ศ. ๒๔๘๑ หลวงปู่เหรียญ วรลาโภได้พบท่านอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ที่วัดเจติยหลวง จังหวัดเชียงใหม่ โดยความเมตตาของหลวงตาเกต ซึ่งเป็นสัทธา วิหาริก ของท่าน ได้พาไปพบที่ป่าละเมาะใกล้ๆ โรงเรียนแม่ใจ อำเภอสันทราย ได้เห็นด้วยความอัศจรรย์ใจเพราะตรงกับในนิมิตทุกประการ ท่านได้แนะนำว่านักภาวนา พวกนี้ติดสุขจากสมาธิจึงไม่พิจารณาค้นคว้าหาความจริงของชีวิตกัน "หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ" ท่านชักรูปเปรียญให้ฟังว่า ธรรมดาเขาทำนาทำสวน เขาไม่ได้ทำใส่บนอากาศเลย เขาทำใส่บนพื้นดินจึงได้ผล ฉนั้นใด โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลายควร พิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์ จนเกิดนิพพิทาความเบื่อหน่ายในนามรูป ด้วยอำนาจแห่งปัญญานั้นแหละจึงจะเป็นทางหลุดพ้นได้ ไม่ควรติดอยู่ในความสงบโดยส่วนเดียว เมื่อท่านให้โอวาทแล้วจึงพิจารณาตุตถะเองว่าได้เจริญเพียงสมณะไม่ได้ เจริญ วิปัสสนาเพียงรู้แจ้งในธรรมที่ควรรู้ คือ อริยสัจสี่ จึงเจริญวิปัสสนาเรื่อยมาตั้งแต่พรรษาที่ ๖ อยู่ในเขตภาคเหนือจนถึงพรรษาที่ ๑๖ แล้วเดินทางกลับรุดงค์ ผ่านหลวงพระบาง ประเทศลาว เข้าเวียงจันทน์ มายังหนองคาย พรรษาที่ ๑๙ ถึง ๒๖ หลวงปู่เหรียญ จำพรรษาเผยแผ่ธรรมะปฏิบัติอยู่ภาคใต้ แล้วจึงย้ายไปอยู่วัดอรัญญบรรพต ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ เรื่อยมาจากนั้นออก รุดงค์ไปสถานที่ต่างๆ หลายจังหวัดภาคอีสาน ก่อนขึ้นไปทางเหนือและเข้าฝากตัวเป็นศิษย์หลวงปู่มั่น มุ่งบำเพ็ญเพียรและเข้าจำพรรษาในหลายที่ พรรษา ๑ - ๕ อยู่ใน จ.อุดรธานี และ จ.หนองคาย ช่วงพรรษาที่ ๖ - ๑๔ ขึ้นไปจำพรรษาอยู่ใน จ.เชียงใหม่ วัดสันตันเปาและสำนักสงฆ์ใน อ.สันกำแพง พรรษาที่ ๑๕ - ๑๘ อยู่ที่ อ.เถิน จ.ลำปาง พรรษาที่ ๑๙ - ๒๒ ล่องลงใต้เข้าจำพรรษาที่สำนักสงฆ์ จ.

พังงา ก่อนย้ายไปอยู่วัดอรัญบรรพต ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๐๒ จนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ ในบางโอกาสท่านจะมาพำนักอยู่ที่สำนักสงฆ์ในวังสวนจิตรลดา กรุงเทพฯ

กาลต่อมา หลวงปู่เหรียญได้เป็นเจ้าอาวาสวัดอรัญบรรพต ซึ่งในอดีตวัดแห่งนี้ยังขาดความพร้อมในหลายด้าน แต่บรรยากาศทั้งภายในและภายนอกวัดสงบเหมาะสมสำหรับการวิปัสสนากรรมฐาน โดยสมัยที่หลวงปู่มาอยู่ใหม่ๆ มีเพียงกุฏิเล็กมุงหญ้าคาพอหลบฝนได้เท่านั้น แต่กว่า ๔๐ ปีที่หลวงปู่เหรียญได้ปกครองดูแลวัดอรัญบรรพต พยายามคงสภาพของความเป็นวัดป่าไว้มากที่สุด โดยสร้างเสริมสิ่งก่อสร้างเท่าที่จำเป็นแก่การประกอบศาสนกิจ หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ เป็นพระกัมมัฏฐาน ถือนุติธรรมคุณธรรมในบาตรมือเดียว ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เคร่งในพระธรรมวินัยยัง รั้งกิจนิมนต์สอนปฏิบัติธรรมสมาธิและเทศนาธรรมแก่ศิษยานุศิษย์ทั่วประเทศ แม้หลวงปู่เหรียญจะมีฐานะทางการเงินการปกครองสงฆ์ระดับเจ้าคณะอำเภอศรีเชียงใหม่-สังคม ฝ่ายธรรมยุต และเป็นพระเถระอาวุโสแห่งเมืองหนองคาย แต่ท่านยังคงยึดแนวทางการครองตนตามแบบฉบับพระป่าในสายอีสานไว้อย่างเคร่งครัด ด้วยการฝึกฝนอบรมจากหลวงปู่มั่น ปฏิภาณการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่เหรียญจึงดงาม อุทิศตนให้แก่พระพุทธศาสนา ทุกวันที่ ๘ มกราคม คณะศิษยานุศิษย์จะร่วมกันจัดงานบุญใหญ่ที่วัดอรัญบรรพต เพื่อสงวนน้ำรับพร เป็นการแสดงกตัญญูตาคุณแด่หลวงปู่เหรียญเป็นประจำเสมอมา ซึ่งจัดให้มีงานทำบุญ ๒ - ๓ วัน ประมาณ ๓ - ๘-๙ ม.ค.ทุกปี ใบหน้าหลวงปู่จะมีรอยยิ้มให้เห็นอยู่เสมอ ไม่เคยแสดงอาการปฏิกิริยาเหน็ดเหนื่อยอ่อนล้าในการสนองศรัทธาญาติโยม ประสพการณ์ ทางธรรมที่หลวงปู่สั่งสมมาล้วนถูกถ่ายทอดสู่บรรดาลิขิตให้ประพาสปฏิบัติตาม เพื่อหนทางแห่งมรรคผลนิพพาน ด้วยความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง

วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๔๘ ถือเป็นวาระแห่งความสูญเสียของพุทธศาสนิกชนชาวหนองคายและชาวไทยทั่วประเทศ เมื่อ หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต ได้ละสังขารลงด้วยอาการสงบ สิริอายุ ๙๓ ปี ๗๓ พรรษา สร้างความอาลัยให้กับบรรดาลูกศิษย์ลูกหาเป็นอย่างยิ่ง

๒) หลวงตามหาบัว วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน หรือ “หลวงตามหาบัว” ถือกำเนิดในตระกูล “โลหิตดี” เมื่อวันที่ ๑๒ เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ณ หมู่บ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี บิดาชื่อนายทองดี มารดาชื่อนางแพง มีพี่น้องรวมกัน ๑๒ คน ครอบครัวมีอาชีพทำนา ในวัยเด็กท่านได้รับการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับขั้นสูงสุดในสมัยนั้น

ในตอนเป็นฆราวาส ท่านเป็นผู้มีอุปนิสัยพูดจริง ทำจริง รักคำสัตย์ หนักแน่นในเหตุผล อุปนิสัยอันนี้เองที่ช่วยให้การปฏิบัติธรรมของท่านเป็นผลสำเร็จในเวลาต่อมา การดำรงชีวิตในเบื้องต้นท่านได้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงของครอบครัว เป็นที่ไว้วางใจในกิจการงานทั้งปวง จนบิดามารดาหวังฝากฝังกับท่าน ตามประเพณีของไทยเรานั้นเมื่อลูกชายมีอายุครบบวชก็มักจะให้บวชเรียนเสียก่อน ก่อนที่จะมีครอบครัวครองเรือนต่อไป

เมื่อ นายบัว โลหิตติ มีอายุได้ ๒๑ ปี บิดามารดาได้ขอร้องให้เขาได้บวชเรียน เพื่อเป็นการทดแทนบุญคุณตามประเพณี ในที่สุดท่านก็ตัดสินใจบวช เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ณ วัดโยธานิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี โดยมีพระราชเทวี (จุม พนรุโธ ต่อมาเป็นพระธรรมเจดีย์) เป็นพระอุปัชฌาย์ ได้รับฉายาว่า “ญาณสมปนโน” ท่านตั้งใจไว้ว่าจะบวชพอเป็นประเพณีเท่านั้น ไม่ได้ตั้งใจว่าจะบวชนานเท่านี้

ครั้นบวชแล้ว พระภิกษুবัว ญาณสมปนโน ก็ได้ศึกษาพุทธประวัติและประวัติพระอรหันตสาวก จนเกิดความเลื่อมในศรัทธาในพระศาสนาอย่างจริงจัง ท่านจึงตั้งใจว่าจะศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมเสียก่อน เพราะถ้าไม่ศึกษาแล้วจะไม่เข้าใจวิธีปฏิบัติ โดยตั้งความหวังไว้ว่าจะเรียนปริยัติธรรมทั้งแผนกนักธรรมและแผนกบาลี สำหรับแผนกบาลีนั่น ท่านตั้งใจว่าจะสอบให้ได้เพียงแค่เปรียญธรรม ๓ ประโยคก็พอ ทั้งนี้เพื่อเป็นกุญแจเปิดตู้พระไตรปิฎก และเป็นอุบายเข้าถึงการปฏิบัติธรรมได้อย่างถูกต้อง แต่จะไม่ให้เกินเลยเปรียญธรรม ๓ ประโยคไป เพราะจะทำให้หลงและลืมหัด

ใน ระหว่างที่ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยอยู่นั้น พระภิกษুবัว ญาณสมปนโน ก็ได้ฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนาไปด้วย การศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมก็สอบไล่ได้บ้าง ตกบ้าง แต่ในที่สุดความปรารถนาของพระภิกษুবัวก็เป็นจริง เมื่อท่านสามารถสอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก พร้อมกับเปรียญธรรม ๓ ประโยคในปีเดียวกันนั้น รวมเวลาที่ศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมเป็นเวลา ๗ ปี

ครั้น สอบไล่ได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค พระมหาบัว ญาณสมปนโน ก็มุ่งออกปฏิบัติด้านเดียว จิตใจของท่านจึงมุ่งสู่หลวงปู่มั่น ฐริทตโต ตั้งแต่สมัยที่ท่านเป็นเด็ก จนกระทั่งท่านอุปสมบทแล้ว ชื่อเสียงของหลวงปู่มั่นก็ยังฟุ้งซ่านไปไกล ในตอนที่พระมหาบัวจำพรรษาอยู่ที่วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ ได้พบปะพูดคุยกับครูบาอาจารย์ที่เคยอยู่กับหลวงปู่มั่น มาเล่าให้ฟังถึงปฏิบัติและข้อวัตรปฏิบัติของหลวงปู่มั่นว่า หลวงปู่มั่นไม่ใช่พระธรรมดา หากแต่เป็นพระอริยะผู้ประเสริฐดี ปฏิบัติชอบ เมื่อได้ฟังดังนั้น จิตใจของพระมหาบัวก็ยังฝังลึกกลงในการที่จะปฏิบัติตนให้พ้นทุกข์ และอยากจะฝากตัวเป็นศิษย์ของหลวงปู่มั่น ด้วยมั่นใจว่ามรรคผลนิพพานยังมีอยู่

ในพรรษาต่อมา (คือพรรษาที่ ๘) พระมหาบัวได้ไปจำพรรษาอยู่ที่อำเภอจักราช จังหวัดนครราชสีมา เพื่อฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนา จนจิตเข้าถึงความสงบ ท่านเร่งทำความเพียรอย่างหนักทั้งนั่งสมาธิทั้งเดินจงกรม ในเวลาต่อมาพระผู้ใหญ่จะให้พระมหาบัวเดินทางเข้าไปศึกษาต่อ ในกรุงเทพฯ ท่านเห็นว่าจะติดกับภณิธาน และเสียค่าสัจที่เคยตั้งใจว่าจะเรียนให้ได้เพียงแค่เปรียญธรรม ๓ ประโยค ท่านจึงหนีกลับมาอยู่บ้านเดิมคือ บ้านตาต ณ ที่นี้แทนที่ท่านจะได้เจริญสมาธิภาวนาให้สูงขึ้นๆ ขึ้นไป กลับปรากฏว่าจิตใจไม่ค่อยสงบ เพราะมัวแต่ทำกลดไม่เสร็จสิ้น

พระมหา บัวคิดว่า ถ้าอยู่บ้านเกิดต่อไปคงไม่ดีแน่ มีแต่จะขาดทุน จึงเดินทางหนีจากบ้านตาต มุ่งหน้าไปหาหลวงปู่มั่น ฐริทตโต ซึ่งตอนนั้นจำพรรษาอยู่ที่วัดป่าโนนนิเวศน์ อุดรธานี แต่ก็ไม่ได้พบหลวงปู่มั่น เพราะท่านได้รับนิมนต์ไปจังหวัดสกลนครเสียก่อน เมื่อตามไปไม่ทัน พระมหาบัว

จึงไปพักอาศัยอยู่ที่วัดทุ่งสว่าง จังหวัดหนองคาย เป็นเวลาสามเดือนกว่า พอถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ ก็ออกเดินทางจากจังหวัดหนองคายไปจังหวัดสกลนคร ได้พบหลวงปู่มั่นที่บ้านโคก ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร พอไปถึงก็พบหลวงปู่มั่นกำลังเดินจงกรมอยู่ในเวลาโพล้เพล้

เมื่อได้ พบหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต แล้วก็สนใจนึกทุกอย่าง เพราะได้ฟังธรรมจากหลวงปู่มั่นเป็นครั้งแรก ก็เกิดศรัทธาปสาทะขึ้นมาทันที และดูเหมือนว่า หลวงปู่จะทราบเรื่องราวทุกอย่างของพระมหาบัวหมดแล้ว หลวงปู่ได้กล่าวหลักธรรมยืนยันว่า มรรคผลนิพพานเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เสมอและให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติในปัจจุบันทันที จนพระมหาบัวหมดความสงสัย นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ท่านได้มอบตัวเป็นศิษย์และอยู่ศึกษาอบรมสมาธิภาวนาในสำนักของหลวงปู่มั่น เรื่อยมา ด้วยความจริงใจและเด็ดเดี่ยว พระมหาบัวได้ฝึกปฏิบัติกรรมฐานในป่าอันสงัด ห่างไกลจากบ้านเรือนของผู้คน โดยตั้งปณิธานไว้ว่า จะเป็นก็จะเป็น จะตายก็ตาย จิตมุ่งอยู่แต่สมาธิภาวนาเท่านั้น

ขณะที่ศึกษาอบรมอยู่กับหลวงปู่ มั่นนั้น พระมหาบัวก็ได้เรียนรู้ข้อวัตรปฏิบัติอันเป็นเครื่องขุดเกลากิเลส ตลอดถึงจิตภาวนาที่หลวงปู่มั่นได้พาดำเนินไปด้วยความถูกต้องดีงาม ตามหลักพระธรรมวินัยซึ่งพระมหาบัว ญาณสมปนโน ได้สืบทอดข้อวัตรปฏิบัติเรื่อยมา และได้ใช้เป็นแนวทางในการอบรมสั่งสอนพระภิกษุ สามเณร และอุบาสก อุบาสิกาในเวลาต่อมา

ด้วยเหตุที่ท่านเคารพเทิดทูนหลวงปู่มั่นอย่าง สุดหัวใจ โดยเรียกหลวงปู่มั่นว่า “พ่อแม่ครูบาอาจารย์” เพราะหลวงปู่มั่นเปรียบเสมือนพ่อกับแม่ และเป็นครูเป็นอาจารย์ในองค์เดียวกันหมด ด้วยคารวะธรรมอันสูงส่งนี้เอง จึงเป็นพลังใจให้พระอาจารย์มหาบัวได้เขียนหนังสือ “ประวัติหลวงปู่มั่น” เพื่อเผยแพร่ข้อวัตรปฏิบัติ ตลอดจนชื่อเสียงเกียรติคุณให้อนุชนรุ่นหลังได้ทราบเป็นคติ เป็นการบูชาคุณท่าน และยังได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับภาคปฏิบัติธรรมกรรมฐานอีกหลายเล่ม รวมทั้งการบันทึกเทปธรรมะเป็นการเผยแพร่อีกด้วย

พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนโน ได้อยู่จำพรรษาที่วัดบ้านโคกกับหลวงปู่มั่น เป็นเวลา ๒ พรรษา แล้วติดตามหลวงปู่มั่นไปจำพรรษาที่วัดบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร อีก ๖ พรรษา รวมเวลาที่อยู่กับหลวงปู่มั่นทั้งหมด ๘ ปี จวบจนหลวงปู่มั่นถึงแก่มรณภาพ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ครั้นเสด็จงานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่มั่นแล้ว พระอาจารย์มหาบัวก็ได้หกลีกรั้วเข้าป่าเขา เพื่อแสวงหาสถานที่อันสงัดวิเวกมุ่งบำเพ็ญภาวนาแต่เพียงรูปเดียว แต่หมู่คณะพระสงฆ์สามเณรก็ขอติดตามไปด้วยเพื่อหวังให้ท่านอาจารย์ได้ช่วย อบรมสั่งสอน ท่านอาจารย์ก็พยายามหลีกเลี่ยงหนีจากหมู่คณะ เพื่อเร่งบำเพ็ญเพียรของตนเองให้บรรลุจุดหมายปลายทางที่ตั้งไว้ พระอาจารย์มหาบัวก็หวนมาพิจารณาสงสารหมู่คณะที่หวังพึ่งพิงครูบาอาจารย์ เช่นเดียวกันกับท่านที่เคยหวังพึ่งพิงครูบาอาจารย์มาแล้ว ท่านอาจารย์จึงได้นำข้อวัตรปฏิบัติและธรรมอันวิเศษที่ได้รู้เห็นประจักษ์แก่ใจมาสั่งสอนหมู่คณะ ในครั้งแรกนับจำเดิมแต่หลวงปู่มั่นมรณภาพ ท่านอาจารย์มหาบัวได้จำพรรษา อยู่ที่วัดหนองผือนาใน ซึ่งท่านเคยจำพรรษาอยู่กับหลวงปู่มั่น เนื่องจากเมื่อหลวงปู่มั่น

ล่วงลับดับขันธืไปแล้ว พระสงฆ์สามเณรที่เคยมีอยู่จำนวนมาก ก็แตกกระจัดกระจายหนีไปอยู่ที่อื่น เหลือแต่พระหลวงตาเฝ้าวัดอยู่เพียงรูปเดียว ท่านอาจารย์รู้สึกสังเวช สลดใจในความเปลี่ยนแปลง จึงได้ย้อนกลับไปจำพรรษาอยู่ที่วัดนี้หนึ่งพรรษา

ในปีถัดมา (พ.ศ. ๒๔๙๓) ท่านอาจารย์ได้ออกธุดงค์หาสถานที่อันสงัดวิเวก และได้พักจำพรรษาอยู่วัดบ้านห้วยทราย อำเภอดำชะอี จังหวัดนครพนม (ปัจจุบันเป็นจังหวัดมุกดาหาร) อีก ๔ พรรษา ในระหว่างที่จำพรรษาอยู่ที่นี่ ท่านอาจารย์ได้เข้มงวดกวดขันเอาจริงเอาจังกับการอบรมสั่งสอนพระภิกษุสามเณร ทั้งในเรื่องข้อวัตรปฏิบัติตรงควัตร และเจริญสมาธิภาวนาจนทำให้พระสงฆ์สามเณรมีหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจมากยิ่งขึ้น

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ท่านอาจารย์มหาบัวก็ได้จาริกแสวงหาสถานที่ปฏิบัติธรรม ผ่านไปทางจังหวัด จันทบุรี และได้สร้างวัดจำพรรษาอยู่ที่นั่น ๑ พรรษา ระยะเวลาได้ทราบข่าวว่าโยมมารดาของท่านป่วย ท่านอาจารย์จึงได้เดินทางกลับมาดูญาติที่บ้านตาด เพื่อดูแลโยมมารดา ชาวบ้านได้นิมนต์ให้ท่านไปพำนักในป่าบริเวณทางทิศใต้ของหมู่บ้าน พร้อมทั้งนิมนต์ท่านให้อยู่เป็นหลักเป็นแหล่งเสียที เพื่อจะได้เป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้าน โดยได้บริจาคที่ดินประมาณ ๒๖๓ ไร่เพื่อสร้างวัด ท่านอาจารย์ได้พิจารณาเห็นว่าโยมมารดาของท่านแก่ชรามากแล้ว สมควรที่จะอยู่ช่วยดูแลเป็นการตอบแทนบุญคุณของมารดาด้วย ท่านอาจารย์จึงตกลงใจรับนิมนต์และเริ่มสร้างวัดนี้ เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๘ ตั้งชื่อวัด “วัดป่าบ้านตาด” จนตราบเท่าทุกวันนี้

๓) หลวงปู่โพธิ์ วัดโพธิ์โนนทัน จังหวัดขอนแก่น พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) อดีตเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และเป็นอดีตอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐานประจำจังหวัดขอนแก่น ประชาชนส่วนใหญ่เรียกท่านว่าหลวงปู่โพธิ์ วัดโพธิ์ตั้งอยู่เลขที่ ๑๗๑ หมู่ที่ ๒ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น “สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีเนื้อที่ ๑๑ ไร่ ๒ งาน ๙๒.๗ ตารางวา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของบึงแก่นนคร”^{๑๔} โดยได้รับการแต่งตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขอนแก่นแห่งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นวัดที่เก่าแก่ที่มีความสำคัญคู่เมืองขอนแก่นอีกวัดหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น

วัดโพธิ์เป็นวัดที่มีความเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์และมีความสำคัญของเมืองขอนแก่น มีการศึกษาพระปริยัติธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ ตลอดถึงอุบาสกอุบาสิกา และยังไม่ทราบแน่ชัดว่าใครเป็นคนสร้างและสร้างมาตั้งแต่เมื่อใด แต่เท่าที่สืบทราบตามหลักฐานทางโบราณวัตถุพบว่า มีพระอุโบสถหลังเก่า (สิม) จากการตรวจสอบของกรมศิลปากรพบว่าโบสถ์หรือสิมแห่งนี้มีอายุไม่น้อยกว่า ๒๐๐ ปี ถ้าวัดถึงอายุการสร้างวัดด้วยคงอายุไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ ปี เพราะเป็นวัดที่มีมาก่อนที่ท้าวเพี้ยเมืองแพนจะมาสร้างบ้านบึงบอน เมื่อสร้างเมืองเสร็จและก็มีการบูรณปฏิสังขรณ์

^{๑๔} พระครูภาวนาโพธิคุณ, ไชยปริสนาธรรมภาพศาลาโพธิสาร ๗๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (ขอนแก่น : หจก. โรงพิมพ์คลังนาวิทยา, ๒๕๕๔), หน้า ๑.

วัดเก่าขึ้นมา ซึ่งเป็นการสร้างวัดในยุคแรก ต่อมาจึงได้มีการสร้างวัดขึ้นในระยะที่ ๒ ซึ่งเป็นระยะฟื้นฟู “โดยในระยะฟื้นฟูเริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ ในบริเวณที่สร้างวัดมีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่อยู่หลายต้น ซึ่งแต่ละต้นมีอายุกว่าร้อยปี จึงได้ถือเอานิมิตนี้ตั้งเป็นชื่อวัดโพธิ์ ต่อมาได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ ในสมัยที่พระครูโพธิสารคุณเป็นเจ้าอาวาส”^{๑๕} เมื่อนับจากหลักฐานการสร้างวัดที่พอสืบค้นได้ตั้งแต่ยุคฟื้นฟูเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ มาจนถึงปัจจุบันรวมอายุได้ ๑๗๘ ปี

ประวัติศาสตร์การสร้างเมืองของชาวอีสาน จะมีการสร้างเมืองควบคู่ไปกับการสร้างวัดด้วย เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน โดยมีประเพณีการสร้างวัดรอบเมืองตามทิศต่างๆ ๔ วัด ซึ่งแต่ละวัดจะมีวัตถุประสงค์แตกต่างกัน ดังนี้^{๑๖}

๑. วัดเหนือ อยู่ทางทิศเหนือของตัวเมือง หรืออยู่ทางต้นน้ำ สำหรับเป็นสถานที่ชุมนุมทำบุญของเจ้าเมือง

๒. วัดกลาง อยู่กลางระหว่างวัดเหนือกับวัดใต้ สำหรับเป็นที่ชุมนุมทำบุญของข้าราชการ

๓. วัดใต้ อยู่ทางทิศใต้ของตัวเมือง หรืออยู่ทางใต้สายน้ำ สำหรับเป็นที่ชุมนุมทำบุญของประชาชนทั่วไป

๔. วัดแขกหรือวัดท่าแขก เป็นวัดสำหรับคนหรือพระต่างถิ่นมาพักอยู่อาศัยหรือประกอบพิธีกรรมทำบุญต่างๆ

การสร้างเมืองในภาคอีสานจึงมักมีชื่อวัด ๔ วัด ซึ่งตั้งชื่อตามลักษณะทำเลที่ตั้งของวัด และตั้งตามลักษณะของสภาพพื้นที่ เมื่อพระนครศรีบริรักษ์ บรมราชภักดี ได้ตั้งเมืองขอนแก่นขึ้นที่บ้านบึงบอนแล้วก็ได้เริ่มสร้างวัดขึ้น ๔ แห่ง ตามแบบอย่างประเพณีโบราณ แต่บางวัดได้เปลี่ยนชื่อใหม่ ดังต่อไปนี้

๑. วัดเหนือ เป็นวัดสำหรับเจ้าเมืองขอนแก่น ซึ่งต่อมาทางการได้เปลี่ยนเป็นชื่อวัดธาตุโดยมีพระธาตุเจดีย์เป็นสัญลักษณ์เป็นปูชนียสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งพระนครศรีบริรักษ์เป็นผู้สร้าง

๒. วัดกลาง ปัจจุบันยังคงเรียกว่าวัดกลางอยู่อย่างเดิม

๓. วัดใต้ ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นวัดหนองแขวงพระอารามหลวง

๔. วัดแขก หรือท่าแขก ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นวัดโพธิ์

วัดโพธิ์เป็นวัดที่เคยมีความเจริญรุ่งเรืองมาแล้วในอดีต เคยเป็นที่จำพรรษาของพระสังฆราช (ฉิมพลี) ซึ่งเป็นพระเถระผู้ใหญ่สมัยท้าวเพี้ยเมืองแพนสร้างบ้านบึงบอน (ปัจจุบันเป็นบึงแก่นนคร) เป็นวัดเก่าแก่คู่กับเมืองขอนแก่น^{๑๗} ส่วนเจ้าอาวาสวัดโพธิ์มีจำนวนหลายรูป เท่าที่มี

^{๑๕} อ่างแล้ว, พระครูภาวนาโพธิคุณ, ไขปริศนาธรรมภาพศาลาโพธิสาร ๗๒, หน้า ๑.

^{๑๖} จังหวัดขอนแก่น ๒๕๒๔, (นนทบุรี, สำนักพิมพ์สื่อสารสนเทศ, ๒๕๒๔), หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

^{๑๗} ธนัญชัย รัตนปัญญา, อนุสรณ์ผูกพันธสีมาวัดโพธิ์, (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

หลักฐานสืบค้นได้มีจำนวน ๗ รูป ดังต่อไปนี้ รูปที่ ๑ พระสังฆราชฉิมพลี รูปที่ ๒ พระอาจารย์ไต้้น รูปที่ ๓ พระอาจารย์เปาะ รูปที่ ๔ พระอาจารย์หลอด รูปที่ ๕ พระอาจารย์กอง รูปที่ ๖ พระครูโพธิสารคุณ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๔-๒๕๔๕) รูปที่ ๗ พระครูภาวนาโพธิคุณ (ดร. สมชาย กนตสีโล) ซึ่งดำรงตำแหน่งมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๕-ปัจจุบัน^{๑๘}

วัดโพธิ์เป็นวัดเก่าแก่ ดังปรากฏหลักฐานด้านโบราณสถาน คือ มีโบสถ์เก่าที่กรมศิลปากรประเมินอายุประมาณ ๓๐๐ ปี โดยเป็นโบสถ์ขนาดเล็ก ก่อด้วยอิฐโบราณขนาดใหญ่ ชาวบ้านเรียกว่าสิมมหาอุตม์ เจาะฝาผนังเป็นหน้าต่างขนาดเล็ก (ภาษาอีสานเรียกว่าป่องเอี่ยม) ซึ่งมีการชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลา ต่อมาในสมัยที่พระครูโพธิสารคุณ อดีตเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ จึงได้ร่วมกับชาวบ้านบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ โดยเปลี่ยนโครงสร้างหลังคาและฉาบปูนทับอิฐโบราณ เพื่อให้เกิดความมั่นคงถาวรยิ่งขึ้น ต่อมา พ.ศ. ๒๕๑๗ ได้สร้างพระสังกัจจายน์ไว้หน้าโบสถ์ ๒ องค์ ซึ่งเป็นศิลปะแบบจีนและศิลปะแบบไทย เป็นพระศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนทั่วไป พระครูโพธิสารคุณกล่าวว่าโบสถ์หลังเล็กนี้เป็นหัวใจของชาวบ้านโนนทัน เพราะสร้างขึ้นบนโนนต้นพุทรา ชาวบ้านเรียกว่าโนนต้นมะทัน (ชาวอีสานเรียกโนนว่าโนน เรียกต้นพุทราว่าต้นมะทัน) ต่อมาจึงเรียกหมู่บ้านโนนทัน โดยในสมัยโบราณมีโนนขนาดใหญ่ที่สูงที่สุดในบริเวณที่ตั้งของบ้านโนนทัน บนยอดโนนมีต้นพุทราขนาดใหญ่ จึงได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นในบริเวณนี้ เมื่อจะสร้างโบสถ์จึงเลือกเอาโนนต้นพุทราเป็นที่ก่อสร้าง โดยชาวบ้านร่วมกันปรับพื้นโนนให้ต่ำลงเพื่อให้ฐานโบสถ์เกิดความมั่นคงแข็งแรง ซึ่งพระเถระที่นำชาวบ้านสร้างวัดชื่อว่า “พระสังฆราชฉิมพลี” เป็นพระมหาเถระที่ได้รับความเคารพนับถือจากชาวเมืองและคณะสงฆ์ในสมัยนั้น จึงพร้อมใจกันยกย่องท่านเป็นพระสังฆราช (ไม่ใช่ตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์เหมือนในปัจจุบัน) ต่อมาชาวบ้านได้ใช้นามของท่านมาเป็นชื่อถนนฉิมพลี (ถนนสายหลังวัดโพธิ์) เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ได้ร่วมกันหล่อพระพุทธรูปเนื้อทองสัมฤทธิ์ หน้าตัก ๒๓ นิ้ว สูง ๔๓ นิ้ว ประดิษฐานไว้ภายใน โดยเป็นพระพุทธรูปศิลปะแบบล้านช้าง องค์พระกับฐานเป็นคนละส่วนกัน มีพุทธลักษณะที่งดงามอย่างยิ่ง บนฐานจารึกอักษรเป็นภาษาไทยน้อย เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่คู่บ้านโนนทันมาอย่างยาวนาน นอกจากพระประธานแล้วยังมีพระพุทธรูปเก่าแก่ประดิษฐานไว้ภายในโบสถ์จำนวนมาก มีทั้งเนื้อโลหะ เนื้อไม้ และเนื้อว่าน (นำว่านมาปั้นเป็นพระพุทธรูป) โดยปัจจุบันกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณวัตถุเรียบร้อยแล้ว ประกอบด้วยพระพุทธรูปศิลปะสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ต่อมาเมื่อมีพระภิกษุและสามเณรจำนวนมากขึ้น ทำให้พื้นที่ในการทำสังฆกรรมคับแคบลง พระครูโพธิสารคุณจึงได้สร้างโบสถ์หลังใหม่ขึ้น เป็นโบสถ์ ๒ ชั้น เพื่อใช้ทำสังฆกรรมในปัจจุบัน จากนั้นได้บูรณะโบสถ์หลังเก่าขึ้น และใช้เป็นที่ปฏิบัติธรรมเฉพาะกิจของ พระครูโพธิสารคุณ และใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมในโอกาสสำคัญทางศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษาและวันออกพรรษา เป็นต้น เนื่องจากภายใน

^{๑๘} พระครูภาวนาโพธิคุณ, ไขปริศนาธรรมภาพศาลาโพธิสาร ๗๒, หน้า ๗.

ประดิษฐานพระพุทธรูปเก่าแก่จำนวนมาก และเคยมีมิจฉาซีพมาลักขโมยพระพุทธรูป จึงมีระบบการดูแลอย่างแน่นหนา และเปิดเฉพาะวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น ต่อมาในสมัยของพระครูภาวนาโพธิคุณ เจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน จึงได้บูรณะขึ้นอีกครั้ง^{๑๙}

พระครูโพธิสารคุณ (ชื่อจริง คือ ประยงค์ อุบลวงษ์) ท่านได้ไปศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗^{๒๐} โดยมีพระพิมลธรรม (อาจ อาสภมหาเถร) เป็นผู้อำนวยการ และพระเทพสิทธิมนีเป็นผู้สอนแนวทางเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นเวลา ๑ ปี จากนั้นจึงได้นำหลักการปฏิบัติกลับมาเผยแพร่ที่จังหวัดขอนแก่น เพื่อให้ภิกษุสามเณรและข้าราชการ ประชาชนทั่วไป ให้มีความรู้ความเข้าใจในหลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยท่านได้ปฏิรูปวัดโพธิ์จากวัดปกติทั่วไปให้เป็นวัดที่มุ่งเน้นปฏิบัติธรรมสำหรับพระภิกษุสามเณร และประชาชนทั่วไป โดยเปิดอบรมวิปัสสนากรรมฐานมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘ มาจนถึงปัจจุบัน รวมเป็นระยะเวลา ๓๙ ปี นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา แหล่งเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม การศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยกำหนดให้พระภิกษุและสามเณรที่จะเข้ามาอยู่ในสังกัดวัดโพธิ์จะต้องผ่านการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐานอย่างน้อยเป็นเวลา ๑ เดือน และจะต้องผ่านการประเมินผลการปฏิบัติจากพระวิปัสสนาจารย์อย่างเคร่งครัดจึงจะรับเข้าสังกัด (ส่วนศิษย์วัดจะต้องผ่านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นเวลา ๑๕ วัน) เพื่ออบรมศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นกระบวนการผลิตธรรมทายาทเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา และเผยแพร่แนวทางปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานได้อย่างถูกต้อง โดยพระภิกษุและสามเณรจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม และกฎหมายอย่างเคร่งครัด มีการจัดระเบียบใหม่โดยมุ่งพัฒนาการบุคลากรให้เคารพกติกา ได้แก่ ๑) เคารพพระธรรมวินัย ระเบียบ คำสั่งและคำสอนของพระพุทธเจ้า ๒) เคารพกติกาของวัด เช่น ระเบียบ คำสั่งของวัด ๓) เคารพกติกาเฉพาะส่วน เช่น ระเบียบการเกี่ยวกับผู้เข้ามาปฏิบัติธรรม เป็นต้น ระเบียบกติกาต่างๆ จะไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย^{๒๑} ส่วนหลักธรรมสำหรับการครองตน ท่านให้ยึดหลักการประพัตินอยู่ในปาริสุทธิสีล ๔ โดยระเบียบและกติกาต่างๆ ได้ถูกนำมาเป็นเกณฑ์การคัดเลือกพระภิกษุและสามเณรที่จะเข้าสังกัดวัดโพธิ์มาจนถึงปัจจุบัน

วัดโพธิ์มีเอกลักษณ์ทางกายภาพโดดเด่นที่พระครูโพธิสารคุณได้สร้างไว้ดังต่อไปนี้

พระพุทธรูปแกรนิต

เป็นนิมิตบางปฐม

^{๑๙} พระวิมาน คมกิริยบุญ, จุลสารใต้ร่มโพธิสารเล่ม ๒, (ขอนแก่น : หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๓), หน้า ๕.

^{๒๐} กลยาณ ภิกขุ, ทางพันโลก, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์นิรันดร์การพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๖.

^{๒๑} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาโพธิคุณ, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, ๑๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

กำแพงศิลาอินทธรรม	สูงล้ำค่านิยม
อุโบสถงามสม	สองชั้นตระการตา
ศาลาโพธิสาร	คือตำนานเจ็บสืบสอง
ไซใหญ่ระฆังฆ้อง	ก้องข้าวโป่ วัดโพธิ์ ^{๒๒} (บ้านโนนทัน)

สถานภาพของวัดโพธิ์ในปัจจุบันที่เป็นผลพวงมาจากสมัยที่พระครูโพธิสารคุณเป็นเจ้าของ อาวาส จำแนกออกเป็น ๓ ส่วน ประกอบด้วย การขยายวัดเครือข่าย องค์การเครือข่ายความร่วมมือของ วัดโพธิ์ และผลงานเชิดชูเกียรติที่ได้รับจากองค์กรต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. การขยายวัดเครือข่าย

วัดโพธิ์ได้รับการแต่งตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขอนแก่นแห่งที่ ๑ โดยเปิดวัดสาขาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจำนวน ๔ แห่ง คือ ๑) วัดป่าภูกระแต ตำบลม่วงหวาน อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ๒) ศูนย์ปฏิบัติธรรมหลวงปู่โพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๓) วัดชลประทาน ตำบลสีกะหลิง อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ๔) วัดใหม่สามัคคี ตำบลบ้านไผ่ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น^{๒๓}

๒. องค์การเครือข่ายความร่วมมือของวัดโพธิ์^{๒๔}

วัดโพธิ์ได้จัดตั้งองค์การเครือข่ายเพื่อสังคม โดยมีที่ตั้งอยู่ในวัดทั้งหมดจำนวน

๑๑ องค์การ ได้แก่

- ๑) สมาคมแพทย์แผนไทยวัดโพธิ์
- ๒) มูลนิธิหลวงปู่โพธิ์
- ๓) สมาคมจิตอาสาเทิดพระเกียรติ ๘๐ ชันษา
- ๔) ศูนย์กลางการจัดกิจกรรมค่ายปฏิบัติธรรมและค่ายพุทธบุตร
- ๕) ศูนย์กลางการปฏิบัติธรรมหลักสูตรนานาชาติ
- ๖) ศูนย์ศึกษาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน
- ๗) ศูนย์แพทย์วัดโพธิ์
- ๘) หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลในเมืองเขต ๑
- ๙) สำนักงานเจ้าคณะตำบลในเมืองเขต ๑

^{๒๒} พระครูภาวนาโพธิคุณ, ธรรมทายาท ชุดที่ ๘, (ขอนแก่น : หจก. โรงพิมพ์คลังน่านาวิทยา, ๒๕๕๓), หน้า ๒๖.

^{๒๓} พระวิมาน คมกัปปัญญ, เอกสารสรุปโครงการอุปสมบทสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา สร้างศาสนทายาท ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, (๒๕๕๗, อัดสำเนา), หน้า ๑.

^{๒๔} พระวิมาน คมกัปปัญญ, ย้อนรอยประวัติหลวงปู่พระครูโพธิสารคุณ, (ขอนแก่น : หจก.คลังน่านาวิทยา, ๒๕๕๖), หน้า ๖-๗.

๑๐) ชมรมคนรักสัตว์

๑๑) ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานวัดโพธิ์

๓. ผลงานเชิดชูเกียรติที่ได้รับจากองค์กรต่างๆ ดังต่อไปนี้^{๒๕}

๑) วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้รับแต่งตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขอนแก่นแห่งที่ ๑

๒) วันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้รับการคัดเลือกเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดดีเด่นเฉลิมพระเกียรติ จากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๓) พ.ศ. ๒๕๕๒ อุทยานการศึกษา จากกระทรวงวัฒนธรรม

๔) พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้รับแต่งตั้งเป็นหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลในเมืองเขต ๑ จากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๕) วันที่ ๒๖ ส.ค. พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้รับการคัดเลือกเป็นวัดส่งเสริมสุขภาพ จากกรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข

๖) วันที่ ๓๐ พ.ย. ๒๕๕๒ ได้รับการคัดเลือกเป็นวัดส่งเสริมสุขภาพดีเด่น จากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดขอนแก่น

๗) วันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๒ พระครูภาวนาโพธิคุณได้รับพระราชทานเสมาธรรมจักร ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา สาขาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศ จากกระทรวงวัฒนธรรม

๘) พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นวัดเครือข่ายโครงการเปิดวัดวันอาทิตย์ใกล้ชิด พระพุทธศาสนากับวัดปัญญานันทาราม อำเภอลองหก จังหวัดปทุมธานี

๙) พ.ศ. ๒๕๕๓ ได้รับการคัดเลือกเป็นศูนย์ศึกษาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม จากกระทรวงวัฒนธรรม

๑๐) พ.ศ. ๒๕๕๓ ได้รับโล่ประกาศเกียรติคุณเป็นวัดลานบุญลานปัญญาต้นแบบ จากกระทรวงวัฒนธรรม

๑๑) วันที่ ๗ มี.ค. พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้รับโล่ประกาศเกียรติคุณวัดลานบุญลานปัญญาต้นแบบ จากกระทรวงวัฒนธรรม

๑๒) พ.ศ. ๒๕๕๕ ได้รับการคัดเลือกเป็นวัดท่องเที่ยว ๙ วัด จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

^{๒๕} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาโพธิคุณ, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, ๑๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

๑๓) พ.ศ.๒๕๕๖ ได้รับการคัดเลือกเป็นวัดพัฒนาวิถีพุทธส่งเสริมคุณภาพชีวิต พุทธบริษัทดีเด่นต้นแบบ จากมหาเถรสมาคม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

๑๔) วันที่ ๑๑ มี.ค. ๒๕๕๖ ได้รับการคัดเลือกเป็นหน่วยอบรมประชาชน ประจำตำบลดีเด่น ประจำปี ๒๕๕๖ จากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๑๕) พ.ศ. ๒๕๕๗ ได้รับคัดเลือกเป็นวัดวิถีพุทธเฉลิมพระเกียรติ

๑๖) วันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๕๗ ได้รับการคัดเลือกให้เป็นวัดสีขาว

๑๗) วันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๕๗ ได้รับการคัดเลือกเป็นสำนักปฏิบัติธรรม เครือข่ายของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ปัจจุบันวัดโพธิ์มีจำนวนพระภิกษุ ๔๒ รูป สามเณร ๑๘ รูป รวม ๖๐ รูป (สำรวจเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๖๐) โดยได้จัดการศึกษาสำหรับพระภิกษุ-สามเณรทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ และได้มีการกำหนดพื้นที่เป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส โดยได้จัดพื้นที่ประมาณ ๔ ไร่ เป็นเขตสำนักวิปัสสนา ซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับพระภิกษุให้เข้าปฏิบัติธรรมตลอดทั้งปี นอกจากนี้ยังจัดทำไว้เพื่อใช้เป็นที่พักและอบรมพระนวกะ รวมทั้งเป็นใช้เป็นที่รับรองพระอาคันตุกะด้วย โดยมีพระวิปัสสนาจารย์ปฏิบัติงานด้านการอบรมวิปัสสนากรรมฐาน จำนวน ๑๑ รูป ทำหน้าที่สลับกัน อบรมวิปัสสนากรรมฐาน นอกจากนี้ยังมีงานอบรมด้านคุณธรรมสำหรับเยาวชน นักเรียน นิสิต นักศึกษา มีการแต่งตั้งพระวิทยากรคอยทำหน้าที่ให้การอบรม^{๒๖}

๔) วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร (หลวงปู่มั่น) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่ยึดปฏิบัติทางธรรมอย่างเคร่งครัด และได้รับการยกย่องนับถือจากบรรพชิต และคฤหัสถ์ ทั่วประเทศ พระอาจารย์มั่น มีภูมิลำเนาเดิมที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ อุปสมบทเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ท่านออกเดินธุดงค์ไปทั่วทั้งภาคเหนือและภาคอีสาน ภายหลังได้มาจำพรรษาที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร จนมรภาพ^{๒๗}

หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ได้รับยกย่องว่าเป็นอาจารย์ใหญ่แห่งกองทัพธรรมพระกรรมฐานของประเทศไทย โดยท่านถือปฏิบัติ ธุดงค์กรรมฐานเป็นวัตร มีพระในสายเดียวกันกับท่านอีกหลายองค์ที่เข้ามาปฏิบัติ และฝึกวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวทางของท่าน เช่น พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร หลวงปู่ขาว อนาลโย หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน เป็นต้น ต่อมาท่านได้ย้ายจากการธุดงค์กรรมฐาน เข้ามา

^{๒๖} สัมภาษณ์ พระมหารังสรรค์ ธรรมโร, รองเจ้าอาวาสวัดโพธิ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๒๗} Tour on Thai, พิพิธภัณฑ์อาจารย์มั่น ภูริทัตโต, <http://www.touronthai.com/article/2979>

พำนักอยู่ที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร และได้มรภาพ ที่วัดแห่งนี้ เมื่อ วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๒^{๒๘}

ในวัดป่าสุทธาวาส มีพิพิธภัณฑ์มีลักษณะการก่อสร้างแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ประยุกต์ สร้างด้วยกระเบื้องดินเผา ภายในพิพิธภัณฑ์มีรูปหล่อเหมือนองค์ของพระอาจารย์มั่น ในท่านั่งสมาธิ และมีตู้กระจกบรรจุอัฐิของท่านที่แปรสภาพเป็นแก้วผลึกใสสีขาว ยกฐานสูงพื้นปูด้วยหินอ่อน พร้อมทั้งตู้แสดงเครื่องอัฐบริขาร รวมทั้งประวัติความเป็นมาของท่านตั้งแต่เกิดจนถึงมรณภาพ พระอาจารย์มั่น กำเนิดในสกุลแก่นแก้ว ที่ตำบลโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ ๑๕ ปี และอุปสมบทเมื่ออายุ ๒๒ ปี ที่วัดเลียบ จังหวัดอุบลราชธานี

หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต หรือชื่อที่บันทึกในทางฐานานุกรมว่า พระครูวินัยธรมั่น ภูริทตฺโต (๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๓-๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๒) เป็นพระภิกษุฝ่ายวิปัสสนาธุระสายธรรมยุตชาวไทย เป็นที่รู้จักในประวัติศาสตร์พระกรรมฐานไทย หลังจากอุปสมบทแล้วท่านได้ปฏิบัติตนตามแนวทางคำสอนพระศาสดาอย่างเคร่งครัด และยึดถือธุดงค์วัตรด้วยจริยวัตรปฏิบัติทางดงาม จนได้รับการยกย่องจากผู้ศรัทธาทั้งหลายว่าเป็นพระผู้เลิศทางธุดงค์วัตร ท่านวางแนวทางในการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาตามหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาพุทธเจ้าให้แก่ สมณะประชาชนอย่างกว้างขวาง จนมีพระสงฆ์และฆราวาสเป็นลูกศิษย์จำนวนมาก แนวคำสอนของท่านเป็นที่รู้จักกันดีว่า คำสอนพระป่า (สายพระอาจารย์มั่น) หลังจากท่านมรณภาพลง ในปี พ.ศ. ๒๕๕๒ ยังคงมีพระสงฆ์ที่เป็นลูกศิษย์ของท่านสืบต่อแนวปฏิบัติของท่านสืบมา โดยลูกศิษย์เรียกว่า พระกรรมฐานสายวัดป่า หรือ พระกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ท่านได้รับยกย่องจากผู้ศรัทธาให้เป็น พระอาจารย์ใหญ่สายวัดป่า สืบมาจนปัจจุบัน หลวงปู่มั่นได้รับสมัญญานามจากบรรดาศิษย์ว่า "พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระกรรมฐาน" เป็นผู้มีประวัติงดงาม เป็นฐานที่พึ่งอันมั่นคงตลอดจนเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจของเหล่าศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย ตลอดเวลาในเพศบรรพชิต ได้ปฏิบัติตนจนกระทั่งเป็น แบบอย่างที่ดี อันจะหาผู้ใดเสมอเหมือนได้ยากยิ่ง หลวงปู่มั่น ภูริทตฺตมหาเถระ ละสังขารเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๒ อายุ ๗๙ ปี ๕๖ พรรษา ณ วัดป่าสุทธาวาส ซึ่งต่อมาอัฐิของท่านได้แปรสภาพกลายเป็นพระธาตุในหลายที่ได้มีการแจกตามจังหวัดต่างๆที่ได้ส่งตัวแทนมารับ^{๒๙}

๕) หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพา จังหวัดสุรินทร์ หลวงปู่ดุลย์ ถือกำเนิด ณ บ้านปราสาท ตำบลเฉนียง อำเภอเมืองสุรินทร์ เมื่อวันอังคารแรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีกุน ตรงกับวันอังคารที่ ๔ ตุลาคม ๒๔๓๐ เป็นปีที่ ๒๐ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โยมบิดาของท่านชื่อ นายแดง โยมมารดาชื่อ นางเจิม นามสกุล ดีมาก หลวงปู่มีพี่น้อง ๕ คน คนแรก

^{๒๘} ขยายสามหายด, พิพิธภัณฑ์...หลวงปู่ มั่น ภูริทตฺโต...แม่ทัพธรรม พระสายวิปัสสนากรรมฐาน , <http://oknation.nationtv.tv/blog/chartsiam/2012/12/07/entry-2>

^{๒๙} พระครูวินัยธรมั่น ภูริทตฺโต, <https://th.wikipedia.org/wiki/95> [๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐]

เป็นหญิงชื่อ กลิ้ง คนที่สองคือตัวหลวงปู่เอง ชื่อ ดุลย์ คนที่สามเป็นชายชื่อ เคน คนที่สี่และห้าเป็นหญิงชื่อ รัตน์ และ ทอง พี่น้องทั้ง ๔ คนของท่านมีชีวิตจนถึงวัยชรา และทุกคนเสียชีวิตก่อนที่จะมีอายุถึง ๗๐ ปี มีเพียงหลวงปู่เท่านั้นที่ดำรงอายุขัยอยู่จนถึง ๙๖

อุปสมบท ณ วัดจุมพลสุทธาวาส อ.เมือง จ.สุรินทร์ ในปีพ.ศ. ๒๔๕๓ โดยมีพระครูวิมลศีลพรต เป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อแรกบวช หลวงปู่ได้พากเพียรศึกษาการปฏิบัติกรรมฐานอย่างเคร่งครัด มีความวิริยะ อุตสาหะอย่างแรงกล้า จนล่วงเข้าพรรษาที่ ๖ หลวงปู่จึงหันมาศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดสุทัศน์ จังหวัดอุบลราชธานี สอบได้นักธรรมชั้นตรีเป็นรุ่นแรก ของจังหวัดอุบลราชธานี และได้ศึกษบาลีไวยากรณ์ (มูลกัจจายน์) จนสามารถแปลพระธรรมบทได้ เนื่องจากวัดสุทัศน์ เป็นวัดที่อยู่ในสังกัดธรรมยุติกนิกาย หลวงปู่จึงได้ขอญัตติเป็นธรรมยุติกนิกายในปีพ.ศ. ๒๔๖๑ ณ วัดสุทัศน์ โดยมีพระมหาธาตุ เป็นพระอุปัชฌาย์ และในพรรษาต่อมาหลวงปู่ได้มีโอกาสพบพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เมื่อได้ฟังธรรมเพียงครั้งเดียวจากพระอาจารย์มั่น ก็เกิดความอัศจรรย์ใจยิ่ง จึงได้เลิกศึกษาพระปริยัติแล้วออกธุดงค์ตามพระอาจารย์มั่น ไปยังที่ต่าง ๆ หลายแห่ง จึงนับได้ว่าหลวงปู่เป็นศิษย์พระอาจารย์มั่นในสมัยแรก ต่อมาเจ้าคณะมณฑลนครราชสีมาขอให้หลวงปู่กลับจังหวัดสุรินทร์ เพื่อบูรณะวัดบูรพาราม ตำบลนาบัว อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา หลวงปู่จึงจำต้องระงับกิจธุดงค์และเริ่มงานบูรณะตามที่ได้รับมอบหมาย หลวงปู่ได้อุทิศชีวิต เพื่อพระศาสนาอย่างแท้จริง จนได้รับการยอมรับจากสาธุชนทั้งหลาย ว่าเป็นอริยสงฆ์ที่หาได้ยากยิ่งองค์หนึ่ง โดยหลักคำสอนที่สำคัญของหลวงปู่ดุลย์ คือ “จิตที่ส่งออกนอก เป็นสมุทัย ผลอันเกิดจากจิตที่ส่งออกนอก เป็นทุกข์ จิตเห็นจิตอย่างแจ่มแจ้ง เป็นมรรค ผลอันเกิดจากจิตเห็นจิต เป็นนิโรธ”

หลวงปู่ดุลย์ท่านมีวัตรปฏิบัติที่งดงามจริงเป็นที่เลื่อมใสแก่พระบรมวงศานุวงศ์ เช่น เมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ รัชกาลที่ ๙ พระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาฯ พระยศในขณะนั้น และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ไปยังวัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เพื่อทรงเยี่ยมหลวงปู่ดุลย์ หลังจากมีพระราชปฏิสันถารถึงสุขภาพพลานามัยของหลวงปู่แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนาให้หลวงปู่แสดงพระธรรมเทศนา และทรงบันทึกเทปไว้ด้วย เมื่อหลวงปู่แสดงพระธรรมเทศน่าย่อ ๆ ถวายจบแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนทนาธรรมะข้ออื่น ๆ พอสมควรแก่เวลาแล้วทรงถวายจุฑาภรณ์แก่หลวงปู่ แล้วก็เสด็จพระราชดำเนินกลับ โดยตำแหน่งสูงสุดที่ได้รับการแต่งตั้ง คือ เจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย

เมื่อครั้งที่หลวงปู่ท่านมรณภาพลงด้วยอาการสงบ เมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ เวลา ๐๔.๑๓ น. รวมสิริอายุได้ ๙๖ ปี ๒๖ วัน พรรษาที่ ๗๔ และเมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม

๒๕๒๘ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่ดูลย์ อตุโล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่ง พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังท่าอากาศยานดอนเมือง เพื่อประทับเครื่องบินพระที่นั่งเสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานเพลิงศพพระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อตุโล) อดีตเจ้าอาวาสวัดบูรพาาราม ณ บริเวณวนอุทยานแห่งชาติพนมสวาย ตำบลนาบัว อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ เมื่อได้เวลาอันสมควรแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นเมรุทรงทอดผ้าไตรที่โกศแล้วจุดเพลิงพระราชทาน หลังจากนั้นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงจุดไฟพระราชทานเพลิงศพแล้วเสด็จลงจากเมรุ ประทับ ณ มุขพลับพลาพิธี สมควรแก่เวลาจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ

ตั้งแต่เข้าสู่ร่มเงาผ้ากาสาวพัตร์จนกระทั่งถึงแก่มรณภาพนั้น พระอาจารย์ดูลย์ ประพฤติปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธศาสนาอย่างสมบูรณ์ ไม่ขาดตกบกพร่องแต่ประการใด พระอาจารย์ดูลย์มีวัตรปฏิบัติที่ถูกต้อง งดงาม มั่นคง ทุ่มเทก่าลังกายกำลังใจ กำลังความสามารถในการบริหารพระศาสนา ท่านมุ่งมั่นแต่ในทางพระศาสนา แต่กิจวัตรส่วนตัวของท่าน ไม่เคยบกพร่องแต่ประการใดเลย เคยประพฤติปฏิบัติอย่างไร ท่านก็ยึดปฏิบัติปฏิบัติอยู่อย่างนั้นสม่ำเสมอด้วยวัตรปฏิบัติของพระอาจารย์ดูลย์ดังกล่าว ทำให้ท่านเป็นพระเถระที่มีผู้เคารพนับถือและเลื่อมใสศรัทธาเป็นจำนวนมาก ทั้งใน จ.สุรินทร์และจังหวัดที่อยู่ในภาคอีสาน ท่านมีลูกศิษย์ลูกหาทุกสาขาอาชีพอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศ จึงนับว่าท่านเป็นปูชนียบุคคลที่หาได้ยากยิ่ง^{๓๐}

สภาพปัจจุบันของการท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัดบูรพาาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ประกอบด้วย ปูชนียสถานเก่าแก่ อุโบสถสวยงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย เจดียวัตถุบริหารและสิ่งของเครื่องใช้ของหลวงปู่ดูลย์ อตุโล สักการะรูปหล่อของท่าน รวมทั้งการเยี่ยมชมเสนาสนะที่ก่อสร้างอย่างสวยงาม วิหาร ภาพวาด พระประธานศักดิ์สิทธิ์ และยังมีสิ่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจดังต่อไปนี้^{๓๑}

พระอุโบสถหลังใหญ่ กว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๓๒ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ปัจจุบันปรับปรุงโครงสร้างใหม่และมีภาพจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติทั้งดงาม

^{๓๐} ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม ๓ หลวงปู่ดูลย์ อตุโล, http://www.dharmagateway.com/monk/monk_biography/lp-doon/lp-doon-hist-01-03.htm [๑๔ มีนาคม ๒๕๖๐]

^{๓๑} Travel, วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์ วัดเก่าแก่ ศูนย์รวมทางใจของชาวสุรินทร์ <https://travel.kapook.com/view81658.html>, [๑๔ มีนาคม ๒๕๖๐]

วิหารจตุรมุข ประดิษฐานพระคู่มือ (หลวงพ่พระชีว) แบบทรงไทย สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยปรับปรุงให้มีความวิจิตรมากขึ้น มีบันไดทางขึ้นวิหาร ๒ ทาง มีรูปปั้นหุ่นพญานาคลักษณะศิลปไทยเลื้อยลงตามระเบียงบันไดทั้งสองข้าง

พระปฏิมากร หลวงพ่พระชีว เป็นพระพุทธรูปโบราณ ชาวเมืองนับถือว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ คู่มือสุรินทร์ ประดิษฐานในวิหารจตุรมุข หน้าตักกว้าง ๒ เมตร ๙ เซนติเมตร สูง ๓ เมตร ๔๙ เซนติเมตร โดยประมาณ ลักษณะปางสะดุ้งมาร มีพุทธลักษณะคล้ายไปทางศิลปะแบบขอมในยุคขอมเรืองอำนาจ สร้างเมื่อ พ.ศ. ไหนไม่แน่นอน

พระปฏิมากร พระพุทธรูปชินราชจำลอง พระประธานประจำวัด หน้าตักกว้าง ๑ เมตร ๔๙ เซนติเมตร สูง ๒ เมตร ๑๙ เซนติเมตร โดยประมาณ ลักษณะปางสะดุ้งมาร ประดิษฐานในพระอุโบสถ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙

พระปฏิมากร หลวงพ่พระชีวจำลอง องค์เล็ก หน้าตักกว้าง ๘๙ เซนติเมตร สูง ๑ เมตร ๔๙ เซนติเมตร ประดิษฐานในวิหารหลวงพ่พระชีว สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑

ศาลาอตุลเถระ ลักษณะทรงไทยคอนกรีตเสริมเหล็กสองชั้น สำหรับใช้เป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลทั่วไป และใช้เป็นสถานที่อบรม ปฏิบัติธรรม สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒

อาคารโรงเรียน พระปริยัติธรรมวัดบูรพาราม ลักษณะคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓

พิพิธภัณฑสถานอตุลเถระ ซึ่งลักษณะทรงไทยประยุกต์ สำหรับเก็บอัฐิธาตุ และบริหาร พระราชครูอาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล) และประดิษฐานรูปเหมือน หลวงปู่ดูลย์ อตุโล สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗

รูปปั้นเหมือนพระราชครูอาจารย์ ขนาดหน้าตักกว้าง ๘๒ เซนติเมตร สูง ๒ เมตร ๓ เซนติเมตรโดยประมาณ ประดิษฐานภายในพิพิธภัณฑสถาน อตุลเถระ

รูปปั้นเหมือนพระราชครูอาจารย์ ลักษณะหุ่นขี้ผึ้ง หน้าตักกว้าง ๘๐ เซนติเมตร สูง ๘๕ เซนติเมตร โดยประมาณ ประดิษฐานภายในพิพิธภัณฑสถาน อตุลเถระ

ศาลาปฏิบัติธรรมกัมมัฏฐาน (เบญจวรรณ) ลักษณะคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น สำหรับใช้ปฏิบัติธรรม ทำวัตรเย็น ของพระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐

กุฏิสงฆ์ มีจำนวน ๑๗ หลัง เริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ถึง พ.ศ. ๒๕๒๔ สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นแบบทรงไทย

๖) หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี วัดหนองป่าพง เป็นวัดป่าฝ่ายอรัญวาสี มีจุดเริ่มต้นของการสร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๗ โดยพระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภทฺโท) ต่อมาได้รับวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๓ ตั้งอยู่บ้านพงสว่าง หมู่ที่ ๑๐ ตำบลโนน

ฝั่ง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ปัจจุบันวัดหนองป่าพงมีวัดสาขาทั้งในและต่างประเทศ ไทยจำนวนมาก จากการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาสายวิปัสณากรรมฐาน โดยบรรดาพระลูกศิษย์ซึ่ง ศรัทธาในปฏิปทาของหลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพงเป็นสำนักปฏิบัติธรรมที่แวดล้อมด้วยธรรมชาติ มุ่งหมายที่การประพฤติพรหมจรรย์ตามรอยพระยุคลบาทของพระโคตมพุทธเจ้าที่ทรงดำรงพระชนม์ชีพในป่า เพื่อค้นคว้าแสวงหาทางพ้นทุกข์ แล้วทรงนำความรู้แจ้งเห็นจริงนั้น มาเผยแผ่เกื้อกูลความสุข แก่มหาชนทั่วไป^{๓๒}

เว็บไซต์ แนะนำของดี ที่กิน ที่เที่ยว วัดใน จ.อุบล ได้กล่าวถึง วัดหนองป่าพงและ หลวงปู่ชาไว้ว่า^{๓๓} วัดหนองป่าพง วัดแห่งนี้มีความสำคัญคือเป็นวัดที่องค์หลวงปู่ชา สุภทฺโท ได้ก่อตั้งขึ้น เมื่อ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๙๗ ซึ่งก่อนหน้านั้น องค์หลวงปู่ชาได้ธุดงค์ มาถึงบริเวณที่เรียก “ดงป่าพง”

ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านก่อ ประมาณ ๓ กิโลเมตร กับกลุ่มลูกศิษย์จำนวนหนึ่ง ท่านได้ปัก กรดเพื่อถ้ำนา ณ ที่แห่งนี้ หลังจากการสำรวจบริเวณภายใน ได้พบกับ หนองน้ำขนาดใหญ่ซึ่งมีกอกอง อยู่หนาแน่น สภาพเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ขนาดใหญ่ มีสัตว์อาศัยอยู่ด้วยหลังจากนั้นไม่นานองค์ หลวงปู่ชาจึงได้ก่อตั้งขึ้นเป็นวัดหนองป่าพง โดยท่านได้เพียรสร้างให้เป็นวัดแห่งการปฏิบัติภาวนา อบรมจิตใจ เพื่อการดับทุกข์โดยแท้จริง ตามหลักคำสอนขององค์พระสมเด็จสัมมาสัมพุทธเจ้า โดย หลวงปู่ได้เน้น ให้มีข้อวัตร และความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย อยู่ในป่า และใกล้ชิดธรรมชาติ ไม่ใช่ไฟฟ้า ซึ่งกฎของพระ และเณร จะตั้งอยู่ห่างกันพอสมควร เพื่อความสงบเงียบในการปฏิบัติภาวนาอย่าง จริงจัง อีกทั้งองค์หลวงปู่ยังให้ความสำคัญมากกับข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ตามหลัก ธรรมวินัย และศีล ๒๒๗ ข้อ ตลอดชีวิตขององค์หลวงปู่ชา เน้นการปฏิบัติให้ดูเพื่อเป็นตัวอย่างแก่ลูกศิษย์ พระภิกษุ สามเณร และฆราวาส

ประวัติองค์หลวงปู่ชา พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) (๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑- ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๕) ตรงกับ วันศุกร์ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเมีย ณ บ้านจิกก่อ หมู่ที่ ๙ ตำบล ชาติอำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี บิดาชื่อนายมา ช่วงโชติ มารดาชื่อ นางพิมพ์ ช่วงโชติ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันจำนวน ๑๐ คน เกิดที่บ้านจิกก่อ ต.ชาติ อ.วารินชำราบ

หลวงปู่ชา สุภทฺโท ขณะมีชีวิตอยู่ท่านได้อุทิศชีวิตเพื่อการปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ พุทธศาสนา ทั้งแก่ชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งบังเกิดผลทำให้ผลงานที่เป็นประโยชน์นอกเหนือจากนี้ แก่พระศาสนา ทั้งที่เป็นพระธรรมเทศนา และสำนักปฏิบัติธรรมในนามวัดสาขาวัดหนองป่าพงมากมาย ซึ่งแม้ท่านจะมรณภาพไปนานแล้ว แต่ศิษยานุศิษย์ของท่านก็ยังคงรักษาแนวทางปฏิบัติธรรมที่ท่านได้ สอนไว้จนถึงปัจจุบัน

^{๓๒} วิกีพีเดีย, วัดหนองป่าพง, [https://th.wikipedia.org/wiki/\[๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐\]](https://th.wikipedia.org/wiki/[๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐])

^{๓๓} แนะนำของดี ที่กิน ที่เที่ยว วัดใน จ.อุบลฯ โดยคนอุบลฯ แท้ๆ Ubonratchathani Town Thailand, <https://ubon.town/th/2016/04/27/>

ในวัดหนองป่าพงจะมีป้ายธรรมะที่ถ่ายทอดโดยองค์หลวงปู่ชา และเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือองค์หลวงปู่เลี่ยม ฐิตธมโม รวมถึงคำสอนเพื่อการปฏิบัติภาวนาติดตามต้นไม้ เพื่อเตือนสติผู้เข้ามาภายในวัดหนองป่าพง โดยจะมีการน้อมระลึกถึงพระคุณขององค์หลวงปู่ชา ซึ่งจะจัดขึ้นทุกๆ วันที่ ๑๖ มกราคม ของทุกปีและช่วงดังกล่าวจะมีการเปิดให้ฆราวาสที่สนใจ สามารถมาปฏิบัติบูชา ได้ที่ภายในวัด ซึ่งสามารถกางเต็นท์นอน ได้แต่ต้องปฏิบัติตามกฎที่ทางวัดกำหนด

วิธีการเข้ามาปฏิบัติธรรมในวัดหนองป่าพงการเข้ามาปฏิบัติธรรม ในวัดหนองป่าพง ในช่วงปกติ สามารถเข้ามาถือศีล ๕ ศีล ๘ ได้ในโกน คือก่อนวันพระ ๑ วัน ซึ่งที่วัดหนองป่าพงเอง เปิดให้ชาวบ้านมานอนกันที่อุโบสถได้ สังเกตได้จากจะมีแม่ออก หรือพ่อออก แต่งชุดขาว มาอยู่วัดกัน โดยที่พ่อออก (ผู้ชายที่มาปฏิบัติธรรมอยู่วัด) จะสามารถนอนได้ที่โรงนอน ที่ทางวัดหนองป่าพง จัดให้ และแม่ออก (ผู้หญิงที่มาปฏิบัติธรรม) สามารถพักรวมกันได้ที่อุโบสถภายในวัดหรือผู้หญิงท่านใด ต้องการมาปฏิบัติธรรมในระยะเวลานานๆ สามารถติดต่อสอบถามได้ที่ ห้องสมุด ของทางวัดหนองป่าพง โดยจะมีท่านพระอาจารย์ปรีชา จะให้คำชี้แนะอีกที ส่วนการมาพักค้างคืนของแม่ชี ทางวัดหนองป่าพง จะมีเขตสำหรับแม่ชี โดยเฉพาะซึ่งจะอยู่บริเวณด้านหลังของทางวัดหนองป่าพง เป็นต้น

หลวงพ่ocha สุภทโท เป็นผู้ที่มีจิตฝึกฝนในธรรมตั้งแต่เด็ก ศึกษาปริยัติธรรมและวิปัสสนาจากหลายสำนัก ท้ายสุดเดินทางจาริกไปพบหลวงปู่มั่น ฐริทตโต ที่วัดหนองผือใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร เกิดความศรัทธาเลื่อมใส และยึดถือแนวปฏิบัติ หลวงพ่ochaได้ทดลองปฏิบัติภาวนาในสถานวิเวกต่างๆ อาทิ ป่าช้า ป่าดงดิบ รวมระยะเวลาการออกธุดงค์เป็นเวลา ๘ ปี (พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๔๙๗) พอมาถึง พ.ศ. ๒๔๙๗ จึงออกมาตั้งวัดหนองป่าพง ระหว่างที่มาอยู่วัดหนองป่าพง หลวงพ่อได้ยึดหลักคำสอนของพระพุทธองค์ที่ตรัสว่า "ทำตนให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมสมควรเสียก่อน แล้วจึงสอนคนอื่นที่หลัง จึงจะไม่เป็นบัณฑิตสกปรก" ฉะนั้นไม่ว่าจะทำกิจวัตรอันใด เช่น การกวาดลานวัด จัดที่นั่ง ล้างบาตร นั่งสมาธิ ตักน้ำ ทำวัตร หลวงพ่อจะลงมือทำเป็นตัวอย่างของศิษย์โดยยึดหลักว่า "สอนคนด้วยการทำให้ดู ทำเหมือนพูดพูดเหมือนทำ" ดังนั้น ศิษย์และญาติโยมจึงเกิดความเคารพเลื่อมใสในปฏิปทาที่หลวงพ่อดำเนินอยู่ ปัจจุบันมีสิ่งที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวในวัดหนองป่าพงดังต่อไปนี้^{๓๔}

ศิลปสถาปัตยกรรมที่งดงาม นอกจากจะเป็นที่บำเพ็ญสมณธรรมของพระธุดงค์กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ฐริทตโต แล้ววัดหนองป่าพงยังเป็นที่สำคัญด้านสถาปัตยกรรมผสมผสานระหว่างศิลปะอีสานกับศิลปะร่วมสมัย อาทิ การก่อสร้างโบสถ์ วิหาร พิพิธภัณฑ์ และเจดีย์ที่บรรจุอัฐิหลวงพ่ocha

^{๓๔} ธรรมะไทย, วัดหนองป่าพง <http://www.dhammathai.org/watthai/northeast/watnongpahpong.php> [๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐]

โบสถ์วัดหนองป่าพง เป็นอุโบสถอนเกประสงค์สมัยใหม่ที่เอื้อต่อประโยชน์ใช้สอย พื้นอุโบสถยกลอยจากพื้นดิน เบื้องล่างเป็นถังเก็บน้ำฝนตัดสิ่งประดับฟุ่มเฟือย อาทิ ช่อฟ้า ใบระกา ไม่มีผนังประตูหน้าต่าง สามารถจุคนได้จำนวนประมาณกว่า ๒๐๐ คน เสาอาคารและผนังประดับด้วยเครื่องปั้นดินเผา อีสานจากบ้านด่านเกวียนวิหาร เป็นลักษณะศิลปแบบอีสานเรียบง่ายแต่เน้นประโยชน์ใช้สอย สามารถจุประชาชนได้ เป็นนับพันคน

เจดีย์บรรจุอัฐิหลวงพ่ocha มีรูปแบบสถาปัตยกรรมผสมผสานระหว่างสถาปัตยกรรมอีสานกับ ล้านช้าง

วัดหนองป่าพงเป็นต้นแบบของวัดป่ากว่า ๑๐๐ แห่งในประเทศไทย และอีกหลายแห่งในยุโรป ออสเตรเลีย และแคนาดา หลวงพ่ochaเป็นตัวอย่าง ของพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ แม้จะมีศาสนิกชนมากมายแต่ก็ไม่สร้าง ความแตกแยกให้เกิดนิกาย หรือเข้าไปพัวพันกับการเมืองจนเป็นเรื่องแตกแยก วัดเน้นความเรียบง่าย ใกล้ชิดธรรมชาติ ไม่ฟุ่มเฟือยหรือสะสม คงความเป็นพุทธ คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน อย่างแท้จริง หน้าที่หลักของ พระสงฆ์ คือ เป็นที่พึ่งทางจิตใจ อบรมสั่งสอนให้ศาสนิกชนปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา วัดหนองป่าพงมีเนื้อที่ประมาณ ๓๐๐ ไร่ ประกอบด้วย โบสถ์ วิหาร พิพิธภัณฑพระโพธิญาณเถระ ภูมิพยาบาลหลวงพ่ocha ภูมิพระสงฆ์ ภูมิแม่ชี ภูมิหลวงพ่ocha นอกจากนี้สภาพสภาพแวดล้อมที่สงบร่มรื่น เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม

๒.๒ แนวคิดด้านการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยว และการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว

๑) ความหมายของพฤติกรรมพฤติกรรม หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ที่สิ่งมีชีวิตกระทำและบุคคลอื่นสามารถสังเกตได้หรือใช้เครื่องมือวัดได้ นอกจากนี้พฤติกรรมมิได้มีความหมายเฉพาะแต่การแสดงออกทางด้านร่างกายภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่ยังรวมถึงกิจกรรมภายใน อันได้แก่ ความรู้สึก อารมณ์ด้วย^{๓๕}

พฤติกรรม หมายถึง การกระทำของมนุษย์ ไม่ว่าการกระทำนั้นจะเป็นการกระทำโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวและไม่ว่าคนอื่นจะสังเกตการณ์กระทำนั้นได้หรือไม่ก็ตาม การพูด การเดิน และการกระพริบตา การได้ยิน การเข้าใจ การรู้สึกโกรธ และการคิด ต่างก็เป็นพฤติกรรมทั้งสิ้น^{๓๖}

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า พฤติกรรม หมายถึง การกระทำของบุคคลที่แสดงให้เห็นทั้งจากภายในจิตใจและภายนอก เป็นการกระทำที่แสดงออกมาทั้งที่รู้ตัวและไม่รู้ตัว โดยบุคคลอื่นสามารถสังเกตเห็นได้หรืออาจสังเกตจากการใช้เครื่องมือวัดก็ได้

พฤติกรรมของนักท่องเที่ยว หมายถึง การประพฤติดหรือปฏิบัติของนักท่องเที่ยวที่แสดงออกในขณะที่เดินทางท่องเที่ยว อาจจะเป็นคำพูด การกระทำสีหน้า หรือท่าทาง เช่น การเยี่ยมชม

^{๓๕} โสภ ฐพิกุลชัย, จิตวิทยาทั่วไป, กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๑), หน้า ๕๖.

^{๓๖} ชัยพร วิชชาวุธ, การวิจัยเชิงจิตวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๓), หน้า ๒๘.

แหล่งท่องเที่ยว ถ่ายรูป รับประทานอาหาร เป็นต้น ซึ่งการแสดงออกนั้น อาจมีรากฐานมาจากอุปนิสัย หรือความต้องการขั้นพื้นฐานของแต่ละคนที่จะทำให้เกิดคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกัน หรืออาจจะมาจากสิ่งแวดล้อม หรือประสบการณ์ที่ได้รับในขณะนั้น

๒) กระบวนการของพฤติกรรม Levitt n.d.ได้กล่าวไว้ว่า ก่อนที่มนุษย์จะแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งออกมาจะมีมูลเหตุที่จะทำให้เกิดพฤติกรรมเสมอ ซึ่งมูลเหตุดังกล่าวจะเป็นตัวกระตุ้นเร้าจิตใจ ทำให้เกิดความต้องการ และจากความต้องการจะทำให้เกิดแรงจูงใจให้แสดงพฤติกรรมในที่สุด ซึ่งมีลักษณะเป็นขั้นตอนหรือเป็นกระบวนการ เรียกว่า “กระบวนการของพฤติกรรม” (Process of Behavior) ๓ ประการดังนี้^{๓๗}

๑. พฤติกรรมจะเกิดขึ้นได้จะต้องมีสาเหตุทำให้เกิด (Behavior is Caused) ซึ่งหมายความว่า การที่คนเราจะแสดงพฤติกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดออกมานั้น จะต้องมีความสาเหตุทำให้เกิด และสิ่งที่เป็นสาเหตุก็คือความต้องการที่เกิดขึ้นในตัวคนนั่นเอง

๒. พฤติกรรมจะเกิดขึ้นได้จะต้องมีสิ่งจูงใจหรือแรงกระตุ้น (Behavior is Motivated) คือ เมื่อคนเรามีความต้องการเกิดขึ้นแล้ว คนก็ปรารถนาที่จะบรรลุถึงความต้องการนั้นจนกลายเป็นแรงกระตุ้นหรือแรงจูงใจให้แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการที่เกิดขึ้น

๓. พฤติกรรมที่เกิดขึ้นย่อมมุ่งไปสู่เป้าหมาย (Behavior is Goal-Directed) หมายถึง การที่คนแสดงพฤติกรรมอะไรออกมานั้นมิได้กระทำไปอย่างเลื่อนลอยโดยปราศจากจุดมุ่งหมายหรือไร้ทิศทาง ตรงข้ามกลับมุ่งไปสู่เป้าหมายที่แน่นอนเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จแห่งความต้องการของตนอย่างใดก็ตาม แม้ว่ากระบวนการของพฤติกรรมของคนจะมีลักษณะคล้าย ๆ กัน แต่รูปแบบพฤติกรรมของคนที่แตกต่างกันในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เขาเผชิญมีลักษณะแตกต่างกัน ทั้งนี้เกิดจากสาเหตุหลายปัจจัยทั้งปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม สังคมและจิตวิทยา ซึ่งทำให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาแตกต่างกัน

เนาวรัตน์ พลายน้อย^{๓๘} ได้เสนอว่า การวิเคราะห์พฤติกรรมการท่องเที่ยวนั้นมักจะกล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้บุคคลตัดสินใจในการเดินทางท่องเที่ยว ซึ่งได้แก่ ค่าใช้จ่ายที่ใช้สำหรับการท่องเที่ยวเวลาสำหรับการท่องเที่ยว และความตั้งใจที่จะเดินทางมาท่องเที่ยว ซึ่งทั้ง ๓ องค์ประกอบนี้เป็นสิ่งกำหนดที่สำคัญยิ่งต่อการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์ องค์ประกอบเหล่านี้จึงเป็นกรอบกำหนดทิศทางและขนาดของพฤติกรรมการท่องเที่ยวให้แตกต่างกันออกไปตามข้อจำกัดที่แต่ละบุคคลมีอยู่ กล่าวคือ บุคคลที่มีรายได้ต่ำ มีเวลาน้อย หรือไม่ตั้งใจที่จะ

^{๓๗} พิบูล์ ทีปะปาล, การบริหารการตลาดยุคใหม่ในศตวรรษที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๘.

^{๓๘} เนาวรัตน์ พลายน้อย และคณะ, พฤติกรรมการท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทย, รายงานการวิจัยเสนอต่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, (นครปฐม : โรงพิมพ์สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียนมหาวิทยาลัยมหิดลศาลายา, ๒๕๓๘), หน้า ๘๘.

ท่องเที่ยวย่อมสามารถท่องเที่ยวได้ไกลและในเวลาสั้นเท่านั้น แต่ในขณะที่คนที่มีรายได้สูง มีเวลามาก และมีความตั้งใจที่จะเดินทางท่องเที่ยวสถานที่ที่ทันสมัยและมีคุณภาพเหนือกว่า เป็นต้น

สรชัย พิศาลบุตร และนฤมล สมิตินันท์^{๓๔} ได้กล่าวว่า พฤติกรรมของมนุษย์อาจแตกต่างกันไปตามสถานภาพทางสังคมของแต่ละคน ซึ่งการแสดงออกอาจมีเหตุผลหลายอย่างประกอบกัน กล่าวคือส่วนหนึ่งมาจากความพอใจส่วนตัว และอีกส่วนหนึ่งเพื่อต้องการแสดงสถานภาพของตน เพื่อให้สังคมยอมรับและยกย่อง สำหรับคนบางคนการเดินทางท่องเที่ยวมีเหตุผลมาจากความต้องการที่จะหลีกเลี่ยงภาระกิจประจำวันที่ซ้ำซาก นอกจากนี้ก็มีการเดินทางเพื่อตอบสนองความอยากรู้ อยากรมีประสบการณ์แปลก ๆ ใหม่ ๆ

กล่าวโดยสรุปได้ว่า กระบวนการเกิดพฤติกรรมของมนุษย์อาจแตกต่างกันไปตามข้อจำกัดของแต่ละบุคคล แต่พฤติกรรมที่แสดงออกมาต้องมีสาเหตุซึ่งเกิดจากสิ่งจูงใจหรือแรงกระตุ้นที่ทำให้อยากกระทำพฤติกรรมนั้น ๆ ออกมา พฤติกรรมการท่องเที่ยวนั้นมักจะกล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้บุคคลตัดสินใจในการเดินทางท่องเที่ยว ซึ่งได้แก่ค่าใช้จ่ายที่ใช้สำหรับการท่องเที่ยว เวลาสำหรับการท่องเที่ยว และความตั้งใจที่จะเดินทางมาท่องเที่ยว นอกจากนี้ ความต้องการที่จะหลีกเลี่ยงภาระกิจประจำวันที่ซ้ำซาก ความพอใจส่วนตัว และความต้องการแสดงสถานภาพของตนเพื่อให้สังคมยอมรับและยกย่อง ก็นับเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับนักท่องเที่ยวอีกประการหนึ่ง

๑. รูปแบบพฤติกรรมนักท่องเที่ยว

การกำหนดรูปแบบพฤติกรรมนักท่องเที่ยวรูปแบบพื้นฐานที่สุด คือ การแบ่งนักท่องเที่ยวออกเป็น ๒ กลุ่ม ตามลักษณะของพฤติกรรมของการเดินทาง กล่าวคือ การแบ่งว่าบุคคลนั้นเป็นนักท่องเที่ยว (Tourists) หรือนักเดินทาง (Travelers) นักท่องเที่ยว นั่นคือ บุคคลซึ่งซื้อรายการนำเที่ยวเหมาจ่ายจากบริษัทนำเที่ยว ในขณะที่นักเดินทางคือบุคคลซึ่งจัดการการเดินทางด้วยตนเอง เช่น ซื้อตั๋วเครื่องบินเอง จองที่พักเอง กำหนดสถานที่ท่องเที่ยวด้วยตนเอง เป็นต้น

Cohen (๑๙๗๙) ได้เสนอรูปแบบพฤติกรรมนักท่องเที่ยวไว้ ดังนี้

๑.๑ นักท่องเที่ยวแบบนันทนาการ (Recreational Tourists) จะเป็นนักท่องเที่ยวซึ่งเน้นความสำคัญในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนันทนาการ หรือการพักผ่อนทางร่างกาย

๑.๒ นักท่องเที่ยวแบบปลุกตัวหาความเพลิดเพลิน (The Diversionary Tourists) จะเป็นนักท่องเที่ยวที่พยายามหาแนวทางเพื่อลืมนความจำเจในชีวิตประจำวัน

๑.๓ นักท่องเที่ยวมุ่งหาประสบการณ์ (The Experiential Tourists) จะเป็นนักท่องเที่ยวที่เดินทางเพื่อแสวงหาประสบการณ์ที่แท้จริง นักท่องเที่ยวประเภทนี้สนใจศึกษาและได้รับ

^{๓๔} สรชัย พิศาลบุตร และนฤมล สมิตินันท์, การวิจัยตลาด (Market Research), (กรุงเทพมหานคร : วิจัยพัฒน, ๒๕๕๒), หน้า ๖๓.

ประสบการณ์ที่แท้จริงของแหล่งท่องเที่ยวที่ได้ไปสัมผัส ตัวอย่างเช่น เมื่อเดินทางไปประเทศสเปนก็ต้องการสัมผัสวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่แท้จริงเป็นของสเปน

๑.๔ นักท่องเที่ยวแบบชอบทดลอง (The Experimental Tourists) มีลักษณะที่เห็นเด่นชัดคือชอบติดต่อกับพูดคุยกับคนท้องถิ่น เพื่อเรียนรู้และทำความเข้าใจในชีวิตความเป็นอยู่ การปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมของคนท้องถิ่น

๑.๕ นักท่องเที่ยวที่ใช้ชีวิตแบบคนท้องถิ่น (The Existential Tourists) นักท่องเที่ยวประเภทนี้ต้องการผจญภัยหรือใช้ชีวิตภายใต้วัฒนธรรมและวิถีชีวิตเดียวกับคนท้องถิ่น นักท่องเที่ยวประเภทนี้จะใช้เวลาอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวนั้นเป็นเวลานาน ตัวอย่างเช่น นักท่องเที่ยวที่มาใช้เวลาอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวบางแห่งในประเทศไทย เช่น พัทยาหรือเชียงใหม่ และพยายามใช้ชีวิตเช่นเดียวกับคนท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติตัว การรับประทานอาหาร การพยายามพูดภาษาท้องถิ่น เป็นต้น

๒. องค์ประกอบของพฤติกรรมนักท่องเที่ยว

องค์ประกอบของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวนั้นมีองค์ประกอบสำคัญ ๗ ประการ คือ

๒.๑ เป้าหมาย หมายถึง พฤติกรรมนักท่องเที่ยวทุก ๆ พฤติกรรมจะต้องมีเป้าหมายในการกระทำ เช่น นักท่องเที่ยวกลุ่มอนุรักษ์ต้องการเกียรตินิยม โดยการแสดงให้เห็นว่าตนเดินทางท่องเที่ยวโดยที่สภาพแวดล้อมในสถานที่ตนเดินทางยังคงสภาพความสมบูรณ์ของระบบนิเวศดั้งเดิม

๒.๒ ความพร้อม หมายถึง ความมีวุฒิภาวะและความสามารถในการทำกิจกรรมเพื่อตอบสนองต่อความต้องการ เช่น นักท่องเที่ยวกลุ่มที่รักความผจญภัยนิยมไต่เขา ปีนหน้าผาต้องมีความพร้อมทั้งสภาพร่างกายและจิตใจแล้วสามารถจะทำกิจกรรมที่ตนชอบได้

๒.๓ สถานการณ์ หมายถึง เหตุการณ์หรือโอกาสที่เอื้ออำนวยให้เลือกกระทำกิจกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการ เช่น การท่องเที่ยวตามหมู่เกาะควรกระทำในยามคลื่นลมสงบไม่ควรทำในขณะที่มีพายุฝนฟ้าคะนอง

๒.๔ การแปลความหมาย หมายถึง วิธีการคิดแบบต่าง ๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการที่พอใจมากที่สุด สถานการณ์หนึ่ง ๆ เช่น เวลาสิบสองนาฬิกาควรเป็นเวลาที่นักท่องเที่ยวควรหยุดพักรับประทานอาหารกลางวัน

๒.๕ การตอบสนอง คือ การตัดสินใจกระทำกิจกรรมตามที่ตนได้ตัดสินใจเลือกสรรแล้ว เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ เช่น นักท่องเที่ยวได้ตัดสินใจที่จะเดินทางท่องเที่ยวในช่วงวันหยุดเพื่อพักผ่อน ดังนั้นนักท่องเที่ยวจะต้องวางแผนการเดินทางและจัดการดำเนินการล่วงหน้าในการกระทำกิจกรรมเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ ตั้งแต่กิจกรรมการกำหนดสถานที่ท่องเที่ยว กิจกรรมการเดินทาง กิจกรรมการจองที่พัก เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง

๒.๖ ผลลัพธ์ที่ตามมา คือ ผลจากการกระทำหนึ่ง ๆ อาจได้ผลตามที่คาดหมายไว้ หรืออาจตรงกันข้ามกับความคาดหวังที่ตั้งใจไว้ เช่น นักท่องเที่ยวได้มีกำหนดการเดินทางไว้เพื่อมาพักผ่อนวันหยุดในประเทศไทย แต่ปรากฏว่าในเวลานั้นเกิดการชุมนุมที่สนามบิน และทำให้สนามบินต้องปิดทำการ เครื่องบินไม่สามารถลงจอดได้ มีผลลัพธ์ทำให้นักท่องเที่ยวไม่สามารถบรรลุผลตามที่คาดหมายไว้ได้

๒.๗ ปฏิกริยาต่อความผิดหวัง คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเมื่อสิ่งที่กระทำลงไปไม่บรรลุเป้าหมายตามที่ต้องการ จึงต้องกลับมาแปลความหมาย ไตร่ตรอง เพื่อเลือกหาวิธีใหม่ ๆ มาตอบสนองความต้องการ หรืออาจจะเลิกความต้องการไป เพราะเห็นว่าเป็นสิ่งที่เกินความสามารถ เช่น การก่อวินาศกรรมในเมืองมูไบ ประเทศอินเดียในเดือนพฤศจิกายน ปี ๒๐๐๘ นักท่องเที่ยวที่ตั้งใจจะเดินทางไปเมืองดังกล่าวจะต้องเกิดความผิดหวังเพราะเกิดความกังวลด้านความปลอดภัย และอาจล้มเลิกความตั้งใจในการเดินทาง หรืออาจเปลี่ยนเส้นทางไปเมืองอื่นที่ปลอดภัยกว่า

๓. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว

๓.๑ ปัจจัยทางประชากรศาสตร์ (Demographic Factor) นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจากกลุ่มประเทศที่มีประชากรมาก ๆ การแสดงออกของนักท่องเที่ยวโดยมากแล้วจะแตกต่างจากนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจากประเทศที่มีประชากรน้อย ๆ เช่น นักท่องเที่ยวจากประเทศจีนซึ่งมีประชากรมากเป็นอันดับหนึ่งของโลก คือกว่า ๑ พันล้านคน ผู้ที่สามารถมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่ดีเพียงพอในการเดินทางท่องเที่ยวต่างประเทศได้ ย่อมเป็นกลุ่มที่อยู่ในระดับกลางถึงระดับสูงในสังคม การแสดงออกทางพฤติกรรมต่าง ๆ ย่อมแตกต่างหรือตรงกันข้ามกับนักท่องเที่ยวจากประเทศสิงคโปร์ซึ่งมีประชากรอยู่ที่ประมาณหกล้านคน เป็นต้น

๓.๒ ปัจจัยทางเทคโนโลยี (Technology Factor) ปัจจัยทางเทคโนโลยี ได้แก่ ปัจจัยในการผลิตสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยว รวมถึงการให้บริการด้านความสะดวกสบายแก่นักท่องเที่ยวด้วย เช่น เทคโนโลยีทางการสื่อสาร ได้แก่ ระบบการจอง สำรองที่นั่งบนเครื่องบินการออกบัตรโดยสารของสายการบินต่าง ๆ ซึ่งใช้ระบบคอมพิวเตอร์ ที่เรียกว่า CRS (Computer Reservation System) ส่งผลถึงความสะดวกสบาย รวดเร็ว นักท่องเที่ยวย่อมมีความมั่นใจและแสดงถึงความมั่นคงของผู้ให้บริการด้วย

๓.๓ ปัจจัยทางการเมือง (Political Factor) ปัจจัยทางการเมืองเป็นปัจจัยที่กระทบต่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวโดยเฉพาะแก่นักท่องเที่ยว ด้วยเหตุที่นักท่องเที่ยวโดยมากเดินทางท่องเที่ยวด้วยเหตุผลหลัก คือการพักผ่อนหย่อนใจ ดังนั้นนักท่องเที่ยวย่อมไม่นิยมที่จะเดินทางไปแหล่งท่องเที่ยวที่เกิดปัญหาทางการเมือง เช่น ประเทศอิสราเอล ที่มีสถานที่ท่องเที่ยวที่สวยงามอีกทั้งยังมีศาสนสถานที่สำคัญทางศาสนาคริสต์ ที่นักแสวงบุญนิยมเดินทางไปเยี่ยมชม แต่ก็เกิดปัญหาทางการเมืองอยู่ตลอดเวลา ทำให้เกิดความไม่ปลอดภัย ความไม่สะดวกในการเดินทางไป

ท่องเที่ยวหรือไปแสวงบุญ ด้วยเหตุผลที่ว่านักท่องเที่ยวไม่ทราบว่าเกิดปัญหาขึ้นเมื่อใด และมีเหตุการณ์ก่อวินาศกรรมของชาวปาเลสไตน์ตลอดเวลา ทำให้ปริมาณนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้าไปในอิสราเอลมีจำนวนไม่มากนัก

๓.๔ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ (Economic Factor) เศรษฐกิจนับเป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดการท่องเที่ยวและบ่งบอกพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวแต่ละชาติได้ด้วย หากนักท่องเที่ยวกลุ่มใดที่เดินทางมาจากประเทศที่มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจดี เช่น นักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่น มักถูกจัดอยู่ในอันดับต้น ๆ ที่เป็นที่ต้องการของเกือบทุกประเทศ การแสดงออกด้านพฤติกรรมการใช้จ่ายจะใช้ไปในทุก ๆ ด้าน เช่น ด้านที่พัก ด้านอาหาร ด้านนันทนาการ ด้านท่องเที่ยว ด้านการซื้อของที่ระลึก จะเลือกใช้บริการอยู่ในโรงแรมหรือแหล่งท่องเที่ยวระดับสูง เป็นต้น ตรงกันข้ามหากนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจากกลุ่มประเทศที่มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่ไม่ค่อยดี การแสดงออกของนักท่องเที่ยวย่อมถูกจำกัดศักยภาพในการเดินทางท่องเที่ยวแต่ละครั้งก็จะใช้จ่ายในระดับกลางถึงต่ำ

๓.๕ ปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม (Socio-Cultural Factor) ปัจจัยด้านนี้นับว่ามีผลกระทบมากต่อการแสดงออกของพฤติกรรมนักท่องเที่ยว เพราะนักท่องเที่ยวถูกปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรมหล่อหลอมมาตลอดและถ่ายทอดออกมาเป็นทัศนคติของกลุ่มคนเหล่านั้น ทัศนคติและวัฒนธรรมของท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งจะเป็นตัวกำหนดธรรมเนียมและค่านิยมในการเดินทาง การซื้อสินค้าการเดินทางท่องเที่ยวของคนกลุ่มนั้น ๆ ซึ่งมีผลต่อการปรับปรุงผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวจะอยู่ในระดับใดและรูปแบบใด

๔. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการตัดสินใจซื้อของผู้บริโภค

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการตัดสินใจซื้อของผู้บริโภค หมายถึง บทบาทของนักท่องเที่ยวที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจซื้อ ซึ่งกระบวนการซื้อของผู้บริโภคมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการกระตุ้นและตอบสนองของพฤติกรรมการบริโภคของนักท่องเที่ยว โดยเห็นได้ว่าสิ่งกระตุ้น (Input) ได้แก่ ผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวทุกประเภท ตลอดจนการให้บริการของธุรกิจสินค้าและบริการเหล่านี้มีการแข่งขันสูงและเป็นแรงกระตุ้นสำคัญที่ผลักดันให้นักท่องเที่ยวเกิดความสนใจแสวงหาข้อมูลจากสื่อต่าง ๆ ตลอดจนได้รับข้อมูลเพิ่มเติมจากบุคคลใกล้ชิด เช่น ครอบครัว กลุ่มอ้างอิง ประกอบกับการเรียนรู้ แรงจูงใจ ประสบการณ์และทัศนคติของตน การกลั่นกรองข้อมูล ซึ่งอยู่ในกระบวนการตัดสินใจ ทำให้เกิดการรับรู้ (Perception) และนำไปสู่การพยายามหาทางตอบสนองความต้องการและความจำเป็นของตนโดยการซื้อผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวและโรงแรมที่เลือกสรรแล้ว การตัดสินใจซื้อสินค้าและบริการนับว่าเป็นการตอบสนอง (Output) จากสิ่งกระตุ้นและกระบวนการต่าง ๆ ตั้งแต่ต้น และถ้าสินค้าและบริการสามารถตอบสนองความจำเป็นและความต้องการได้ นักท่องเที่ยวได้รับความพอใจจะเพิ่มประสบการณ์ทางบวกมากขึ้นและทำให้เกิดการซื้อซ้ำ(เดินทางมาเที่ยวและใช้บริการอีก) แต่ถ้าไม่พอใจก็จะกลายเป็นประสบการณ์ลบและไม่กลับมาท่องเที่ยวอีกแม้ว่า

จะมีเส้นทางการท่องเที่ยวที่ดีกว่า ดังนั้นการศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว จะช่วยให้เข้าใจถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าและบริการของนักท่องเที่ยว ช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องสามารถหาหนทางแก้ไขพฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวในสังคมได้อย่างถูกต้อง รวมทั้งสอดคล้องกับความสามารถในการตอบสนองของธุรกิจการท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น และยังสามารถตอบสนองกับความต้องการของนักท่องเที่ยวให้ได้มากที่สุด ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมที่มีผลต่อการเดินทางท่องเที่ยวมาประกอบในการทำวิจัยต่อไป

๕. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรมผู้บริโภค

๑) ความหมายของพฤติกรรมผู้บริโภค (Consumer Behavior) จากการศึกษาเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมผู้บริโภค (Consumer Behavior) ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงความหมายของพฤติกรรมผู้บริโภค ดังนี้

พฤติกรรมผู้บริโภค หมายถึง พฤติกรรมซึ่งผู้บริโภคทำการค้นหา การซื้อ การใช้ การประเมินผล การใช้สอยผลิตภัณฑ์และบริการ ซึ่งคาดว่าจะสนองความต้องการของเขาหรือการศึกษาพฤติกรรมการตัดสินใจ และการกระทำของคนที่เกี่ยวข้องกับการซื้อและการใช้สินค้าการวิเคราะห์พฤติกรรมผู้บริโภค เป็นการค้นหาหรือวิจัยเกี่ยวกับพฤติกรรมซื้อและการใช้ของผู้บริโภค เพื่อทราบถึงลักษณะความต้องการและพฤติกรรมซื้อและการใช้ของผู้บริโภคได้อย่างเหมาะสม^{๔๐}

พฤติกรรมผู้บริโภค คำว่า พฤติกรรม หมายถึง การกระทำ การแสดงออกให้เห็น จึงอาจให้คำจำกัดความของ “พฤติกรรมผู้บริโภค” ได้ว่า “การกระทำ การแสดงออกให้เห็นของผู้บริโภค ในการเลือกหา ประเมิน ซื้อ ใช้ ทิ้งหรือการจัดสินค้าหรือบริการ เพื่อความพอใจที่เกิดจากการได้สนองตอบความจำเป็นหรือความต้องการของเขา” หรืออีกความหมายหนึ่ง ในเชิงกว้าง ก็คือ “การกระทำของบุคคล หรือกลุ่ม ที่เกี่ยวข้องโดยตรง กับการได้รับสินค้าหรือบริการทางเศรษฐกิจ รวมถึงกระบวนการตัดสินใจที่เกิดขึ้นก่อน และเป็นตัวกำหนดให้เกิดการกระทำต่าง ๆ นั้นขึ้น”^{๔๑}

พฤติกรรมผู้บริโภค (Consumer Behavior) หมายถึง ปรากฏการณ์ที่เกิดจากมนุษย์มีความต้องการ (Wants) และมีความจำเป็น (Needs) ในการบริโภคซึ่งหมายถึงการรับประทาน และใช้สิ่งของต่างๆ และความจำเป็นทางด้านจิตวิทยา (Psychological Needs)^{๔๒}

พฤติกรรมผู้บริโภค (Consumer Behavior) หมายถึง การกระทำของบุคคลในการซื้อและใช้ผลิตภัณฑ์หรือบริการ ทั้งกระบวนการภายในจิตใจและสังคมภายนอก ที่เกิดขึ้นก่อนและ

^{๔๐} ศิริวรรณ เสรีรัตน์, พฤติกรรมผู้บริโภค, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๘), หน้า ๔๕.

^{๔๑} ศรีณพงค์ เทียงธรรม, พฤติกรรมผู้บริโภค, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๔๖), หน้า ๕๐.

^{๔๒} สุภาภรณ์ พลนิกร, พฤติกรรมผู้บริโภค, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอเอสดีกราฟิกส์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๔.

หลังการกระทำนั้นๆ โดยกล่าวถึงศาสตร์ของพฤติกรรมที่จะช่วยตอบคำถามว่า ทำไมเขาถึงเลือกผลิตภัณฑ์อย่างหนึ่งมากกว่าอีกอย่างหนึ่ง เขาเลือกอย่างไร และบริษัทใช้ประโยชน์เหล่านี้ในการนำเสนอคุณค่าไปสู่ผู้บริโภคได้อย่างไร^{๔๓}

พฤติกรรมผู้บริโภคเป็นการศึกษาเกี่ยวกับ กระบวนการทางจิตวิทยาภายใต้การตัดสินใจของผู้บริโภค โดยการพยายามอธิบายกฎในการตัดสินใจเลือกทางเลือกต่าง ๆ ของผู้บริโภค และพยายามตีกรอบกระบวนการในการตัดสินใจของผู้บริโภค และสิ่งที่กระทบต่อการตัดสินใจนั้น ๆ ซึ่งจะเป็นการสร้างผลกำไรจากการศึกษาวิธีการที่ผู้บริโภคคิด^{๔๔}

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง กล่าวโดยสรุปได้ว่า พฤติกรรมผู้บริโภค (Consumer Behavior) หมายถึง การแสดงออกของแต่ละบุคคลในการตัดสินใจเลือกซื้อ-เลือกใช้ผลิตภัณฑ์หรือบริการของผู้บริโภค จากการประเมินผลการรับรู้ การเรียนรู้ เพื่อตอบสนองความต้องการและความปรารถนาของตนทั้งทางกายภาพและทางจิตวิทยา

๒.๒.๑ แนวคิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในปัจจุบันนั้น ประเทศไทยถือว่าเป็นอีกหนึ่งจุดหมายทางการท่องเที่ยวที่มีความโดดเด่น ทั้งนี้รูปแบบและเหตุผลปัจจัยที่ส่งผลให้การท่องเที่ยวทางเลือกลักษณะนี้มีความโดดเด่นขึ้นมามีอย่างชัดเจนก็คือ นักท่องเที่ยวสามารถศึกษาเรียนรู้ รวมทั้งร่วมปฏิบัติศาสนกิจในทางศาสนา หรือการเดินทางเพื่อการแสวงบุญของศาสนิกชนต่างๆ ได้ด้วย การศึกษาของพระมหาสุทิตย์ อาภากรโร(๒๕๕๖) ได้อธิบายการท่องเที่ยวลักษณะดังกล่าวว่าเป็นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจของผู้เดินทาง นอกจากนี้รูปแบบและกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร ที่มีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธนั้นมี ๔ แนวทาง คือ

๑) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เน้นการ เชี่ยวชมสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และการเที่ยวชมบริเวณวัด ที่อาศัยความงดงามทาง ด้านศิลปกรรม ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ความเป็นเอกลักษณ์และความมีชื่อเสียงของแหล่งท่องเที่ยวเป็นปัจจัยในการดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว

๒) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแนวพุทธซึ่งเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ เป็นลักษณะของการไหว้พระการท่องเที่ยวตามเทศกาลและวันสำคัญของวัฒนธรรม ประเพณีของไทย และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งกิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีความเกี่ยวข้องกับศิลปกรรมที่มีอยู่ ภายในวัด ที่อาศัยความเป็นเอกลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ภูมิปัญญา วัฒนธรรม

^{๔๓} นิเวศน์ ธรรมะ, การจัดการการตลาด, (กรุงเทพมหานคร : แมคกริ-ฮิล , ๒๕๕๒), หน้า ๕๖.

^{๔๔} ฉัตยาพร เสมอใจ, พฤติกรรมผู้บริโภค, (กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๕๐), หน้า ๖๙.

ประเพณีความต่อเนื่องของ การสืบสานประเพณีความเป็นมาของประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเป็นเครื่องดึงดูดใจในการเที่ยวชม

๓) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาความรู้ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวของผู้ที่สนใจใน ลักษณะของการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ของบุคคล และสิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรม เช่น พุทธศิลป์สถาปัตยกรรม เป็นต้น ที่อาศัยประวัติศาสตร์ความเป็น เอกลักษณะองค์ความรู้และกระบวนการสร้างสรรค์ที่อยู่ภายในวัดหรือศิลปกรรมนั้นๆเป็นเครื่องดึงดูดใจ ๔) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวและการ ศึกษาเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาในเชิงลึกโดยเป็นการศึกษาถึงหลักพุทธธรรม การปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา การไหว้พระ สวดมนต์ เป็นต้น ที่อาศัยความสนใจเฉพาะของนักท่องเที่ยวในด้านพระพุทธศาสนา วิธี ชีวิตของชาวพุทธเป็นเครื่องดึงดูดใจของนักท่องเที่ยวในปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งให้ความสนใจ ต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธและการเรียนรู้ที่เป็นการเดินทางเพื่อการศึกษาและแสวงหาคุณค่าทางด้าน คุณธรรม/จริยธรรม และคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม อันนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้อง ทั้งแก่เพื่อนมนุษย์และต่อสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อกันและกัน กอปรในช่วง ที่ผ่านมามีหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้มีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการ ท่องเที่ยวในลักษณะต่างๆ เช่น กิจกรรมการท่องเที่ยวไหว้พระ ๙ วัด การไหว้พระประจำวันเกิดปีเกิด การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยเน้นการฝึกสมาธิทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น เพื่อส่งเสริมให้ผู้สนใจได้เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และพุทธศาสนาอันจะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม ซึ่งกิจกรรมการท่องเที่ยว แนวดังกล่าว ได้รับความสนใจและการตอบรับจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างดี(แม้ซีกฤษณา รักษาโนม และคณะ,๒๕๕๖)อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงการขยายตัวของ การท่องเที่ยวในประเทศ ทำให้สภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวมีความเสื่อมโทรมลงก่อให้เกิดผลกระทบ ในทางลบตามมา ทั้งผลกระทบทางกายภาพ เช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยวและผล กระทบทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ปัญหาค่าครองชีพ เพศพาณิชย์ ฯลฯ ซึ่งเป็นปัญหาที่มีให้เห็นใน แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศและได้ส่งผลกระทบถึงวัดโดยเฉพาะวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวอัน ได้แก่ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมภายในวัดและการละเลยด้านการให้คุณค่าทางด้านศิลป วัฒนธรรมที่มีค่าอยู่ในตัวเองของแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนการสร้างคุณค่าทางจริยธรรมเพื่อเพิ่มพูน ประสพการณ์ที่มีค่าในการท่องเที่ยววัดหนึ่งวัดที่เป็นสถานที่ศึกษาเรียนรู้และเป็นแหล่งท่องเที่ยวในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น จะมีรูปแบบหรือมีความสัมพันธ์กับ “เส้นทางบุญ” คือการเดินทางเพื่อไปไหว้ พระสวดมนต์ถวายผ้าป่า ถวายเป็นพุทธศาสนิกชน กับการศึกษาปฏิบัติใน “เส้นทางธรรม” คือ การ เรียนรู้ด้านการปฏิบัติธรรมตามพระเกจิอาจารย์สายวัดป่า เช่น วัดป่านานาชาติที่จังหวัดอุบลราชธานี วัดหนองหมากเป้ง ที่จังหวัดหนองคาย เป็นต้น

ซึ่งแนวทางดังกล่าวสามารถนำไปสู่การพัฒนาเพื่อให้ เกิดความยั่งยืนของ การเรียนรู้การพัฒนาการท่องเที่ยว และการอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถานอัน เป็นสมบัติของชาติ ได้และถ้าหากวัดที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้มีการดำเนินกิจกรรมในการเสริม สร้างคุณค่าของ การเรียนรู้การพัฒนาศักยภาพในการจัดการและการส่งเสริมให้ประชาชน ชุมชน และผู้ประกอบการ ท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวและการจัดรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยว ที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดเข้า ด้วยกัน ก็นับว่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาเรียนรู้ของผู้ที่สนใจและนักท่องเที่ยวอีกทั้งยังจะ เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมที่มีความเหมาะสมกับการเรียนรู้ใน ทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมของชาติอันจะเป็นการพัฒนาจิตใจและปัญญาสืบ ต่อไป (แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม และคณะ, ๒๕๕๖)

การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาจะเป็นส่วนหนึ่ง ในการสร้างจิตสาธารณะ ให้เกิดขึ้นกับนักท่องเที่ยว ทั้งนี้พระพุทธศาสนาจะเป็นส่วนสำคัญในการหล่อ หลอมขัดเกลาพัฒนาจิตใจ นักท่องเที่ยวและชุมชนพร้อมทั้งวัดเป็นกลุ่มที่มีพลังสามารถผลักดันให้เกิด การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี ขึ้นได้โดยมีจิตสาธารณะเป็นตัวชี้วัดความเข้มแข็งของสังคมอันจะก่อให้เกิด การพัฒนาที่ยั่งยืน สอดคล้องกับปรัชญาของแผนพัฒนาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๑ โดยมุ่งเน้น “ให้ ประชาชนจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการ บริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เพียงพอต่อการรักษาสมดุลของระบบนิเวศบนพื้น ฐานของการ มีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์การปรับกระบวนทัศน์การพัฒนา และขับเคลื่อน ประเทศไปสู่การเป็นเศรษฐกิจและสังคมคาร์บอนต่ำและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ควบคู่ ไปกับการ เตรียมความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติสร้างภูมิคุ้มกัน ด้าน การค้าจากเงื่อนไขด้านสิ่งแวดล้อมและเพิ่มบทบาทของไทยในเวทีประชาคมโลกเพื่อให้สังคมมี ภูมิคุ้มกัน สามารถสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจและยกระดับคุณภาพชีวิตให้คนในสังคมไทย”การมี จิตสาธารณะจะเป็นการพัฒนาการท่องเที่ยวให้ยั่งยืน

รูปแบบและกระบวนการจัดเรียนรู้ของวัดที่เป็นกรณีศึกษามี ๓ ประการ คือ

๑) รูปแบบการเรียนรู้ ด้วยการทัศนศึกษา (Learning By Seeing) ซึ่ง เป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้นักท่องเที่ยวผู้ที่ เดินทางมาศึกษาที่วัดและสถานปฏิบัติ ธรรม มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการทาง พระพุทธศาสนาที่ถูกต้องโดยผ่านการศึกษาเรียนรู้ จากสภาพแวดล้อมที่สอดคล้องกับวิถีแห่งธรรมชาติ และวิถีแห่งวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อ น้อมจิตใจของตนเองให้เข้าสู่ความเป็น และเพื่อให้ผู้มา เทียวชมได้กำหนดความสงบและการปรับฐาน คิดในการมองชีวิตและสิ่งรอบตัวอันเป็นไปตามหลักการ ทางพระพุทธศาสนา โดยใช้สื่อธรรมะและสื่อ ตามธรรมชาติเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้

๒) รูปแบบการ เรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Learning By Doing) ซึ่งเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ นักท่องเที่ยวผู้ที่เดินทางมาศึกษามีความรู้ ความเข้าใจและสามารถฝึกปฏิบัติตนตามหลักการทาง พระพุทธศาสนา เช่น การเจริญสมาธิภาวนา และสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นการลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิด ความสงบของจิตใจและปัญญา และเพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้ฝึกอบรมด้านจิตภาวนาอย่างเต็มที่ โดยมีการ สร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้ปฏิบัติหรือผู้เรียนรู้ หรือระหว่างผู้ที่ท่องเที่ยวกับวัดหรือชุมชน ที่ จะนำไปสู่การเรียนรู้ในด้านต่างๆ ของพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย ซึ่งมีเป้าหมายคือ การฝึกตน หรือการพัฒนาจิตใจและปัญญาของแต่ละบุคคล และ

๓) รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการสร้างเครือข่าย (Learning By Networking) ซึ่งเป็นผลที่สืบเนื่องของการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ แล้วมีการสร้างสังคม แห่งกัลยาณมิตรและเครือข่ายทางสังคมที่นำไปสู่การเรียนรู้และการสร้างสาธารณะประโยชน์ให้กับ ชุมชนและสังคม โดยมีการ บำเพ็ญประโยชน์ให้กับวัด ชุมชน และสังคม เพื่อนำไปสู่การสร้างสังคมแห่ง สันติสุข และการสร้างสวัสดิการทางสังคมให้กับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง จนนำไปสู่การสร้างเครือข่ายทาง สังคมที่เน้นการสนทนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้และการลงมือปฏิบัติในกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน ทั้งในด้านพระพุทธศาสนาและกิจกรรมเพื่อสังคม ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้ ก่อให้เกิดความยั่งยืนใน ๔ มิติ คือ การ พัฒนาจิตใจของผู้ปฏิบัติหรือนักท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องในการร่วมสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อ ตนเองและสังคม เกิดการเรียนรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมไทยอันเป็นการสร้าง พื้นฐานของการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ก่อให้เกิดความยั่งยืนของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรม และเกิดเครือข่ายทางสังคมที่นำไปสู่การกระบวนกรพัฒนาในด้านอื่นๆ ของผู้ปฏิบัติ เช่น การจัดทำสื่อและระบบการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการฝึกตนเองและกิจกรรมการ ท่องเที่ยวในประเทศไทย รูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว นับได้ว่าเป็นประโยชน์ต่อการ ส่งเสริม การเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวทั้งในด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ด้านวัฒนธรรม และภูมิ ปัญญาเชิง พุทธที่เกี่ยวข้อง กล่าวคือ นักท่องเที่ยวได้รับความรู้ จากสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว หรือวัดที่ เหมาะสม ได้รับการพัฒนาจิตใจและปัญญาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา และมีสังคม แห่ง กัลยาณมิตรเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องเครือข่ายที่ว่า ทุกคน หรือ หน่วยสมาชิกจะเป็นองค์ประกอบของความเป็นเครือข่ายที่สร้างระบบปฏิสัมพันธ์ต่อกัน โดยแต่ละ ปัจเจกบุคคล แต่ละกลุ่ม จะเข้ามาดำเนินการสานต่อเพื่อหาแนวร่วมในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ร่วมกัน ตามหลักของธรรมชาติที่ทุกสรรพสิ่งจะต้องพึ่งพาอาศัยและสร้างกระบวนการที่สืบเนื่องโดยมี จุดมุ่งหมายในทิศที่สอดคล้องกัน มีการทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก โดยจะยึดโยงสิ่งต่างๆ เข้าด้วยกัน คือ มีการทำหน้าที่ต่อกัน และกระทำอย่างมีจิตสำนึก กล่าวคือ เมื่อพวกเขาเห็นปัญหาหรือต้องการที่จะ พัฒนาและเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จิตใจที่มุ่งมั่นซึ่งเป็นปัจจัยภายในของแต่ละบุคคล ย่อมเป็นแรง ขับที่นำไปสู่การคิดวิเคราะห์และการค้นหาวิธีเพื่อแก้ไขปัญหานั้นๆ รวมทั้งแสวงหาแนวร่วมจากเพื่อน

ร่วมอุดมการณ์ เพื่อสร้างพลังอำนาจในการต่อรองหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน จนกลายเป็นองค์กรเครือข่ายที่ทุกฝ่ายต่างก็มีความไว้วางใจต่อกัน จนเกิดกระบวนการมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกิจกรรมต่างๆ ของทุกฝ่ายอันจะเป็นปัจจัยที่หนุนเสริมให้องค์กรและเครือข่ายนั้นมีพลังมากขึ้น เพราะการมีส่วนร่วมจะทำให้สมาชิกมีความรู้สึก ว่า ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ซึ่งจะช่วยให้อีกฝ่ายหันหน้าเข้าหากันและพึ่งพากันมากขึ้น

นอกจากนี้ ในระบบความสัมพันธ์ของ เครือข่าย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก็มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะนำไปสู่การให้และการรับ การ ระดมทรัพยากรเพื่อให้ภารกิจที่เครือข่ายดำเนินการร่วมกันนั้นบรรลุถึงเป้าหมาย ดังนั้น การเรียนรู้จาก การท่องเที่ยวในวัดที่มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับการพัฒนาจิตใจและปัญญา จึงเป็นทั้งแนวคิด กระบวนการ และวิธีการของการจัดการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดกับบุคคลและสังคม โดยมีระบบ ความสัมพันธ์และการสื่อสารที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนรู้ที่มากขึ้นไป จนกลายเป็นพลังของศรัทธา ความรู้ และการเรียนรู้ในเชิงวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของอิทธิวัตร ศรีสมบัติ และคณะ (อิทธิวัตร ศรีสมบัติ และคณะ . ๒๕๕๐ : บทคัดย่อ) ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง สายธารธรรมลุ่มแม่น้ำมูล : ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจแหล่งท่องเที่ยว เชิงพุทธ เพื่อศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ และเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์การพึ่งพาเพื่อ เสริมสร้างความเข้มแข็งในการพัฒนา และการจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่กลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดย เชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน ผลการวิเคราะห์พบว่า การสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวจะต้อง เป็นไปแบบบูรณาการระหว่างบริษัทนำเที่ยวทั้งในระดับจังหวัด ระดับประเทศ และระดับนานาชาติ รวมไปถึงองค์กรท้องถิ่นชุมชนและจังหวัด จะทำให้การพัฒนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวกลุ่ม จังหวัดอีสานใต้ประสบความสำเร็จและมีประสิทธิภาพ โดยผลการศึกษานำไปใช้ในการ วางแผนเสนอแนะการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว และโปรแกรมท่องเที่ยวระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด และ ระดับชาติที่เหมาะสมกับศักยภาพที่มีอยู่ รวมทั้งข้อเสนอแนะในการปรับปรุงและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เชิงพุทธให้มีศักยภาพเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น^{๔๕}

๑. แนวคิดทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) คำว่า “ทุน” หมายถึง ของเดิมหรือเงินเดิมที่มีไว้ เพื่อประโยชน์ให้งอกงาม เช่น มีความรู้เป็นทุน มีเงินเป็นทุน; เงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ ที่ตั้งไว้สำหรับดำเนินการเพื่อหาผลประโยชน์ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒: ๕๓๔) ทุนอาจหมายถึง ทรัพย์สินหรือทุนที่อยู่ในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนทางเศรษฐกิจ

^{๔๕} พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร และสายชล ปัญญชิต, รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนา, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้บทความ. (ออนไลน์), <http://ejournals.swu.ac.th/index.php/JOS/article/viewFile/3811/3800>. สืบค้นวันที่ ๑๘ มกราคม ๒๕๖๒.

ทุนทางวัฒนธรรม เป็นต้น และทุนทาง วัฒนธรรมถือว่าเป็นทุนประการหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณค่า ภูมิปัญญา เป็นต้น ซึ่ง Throsby (๒๐๐๑. ๔๖) ได้นิยามทุนทางวัฒนธรรมว่า หมายถึงสินทรัพย์ที่มีการฝังตัว สะสม และ ให้คุณค่าทางวัฒนธรรมนอกเหนือจากมูลค่าทางเศรษฐกิจของสินทรัพย์นั้น โดยได้แบ่งทุนวัฒนธรรมเป็น ๒ ประเภท คือ

- ๑) ทุนทางวัฒนธรรมที่สัมผัสได้ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ วัด เป็นต้น
- ๒) ทุนทางวัฒนธรรมที่สัมผัสไม่ได้ เป็นทุนที่อยู่ในรูปของ ทรัพย์สินทางปัญญา ได้แก่ ความคิด ความเชื่อและค่านิยม เป็นต้น

ส่วนปิแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) (๑๙๘๖: ๒๔๑-๒๕๘) กล่าวว่า “ทุน” คือ มรดกที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง สามารถเปลี่ยนรูปได้ มีลักษณะทั้งที่สัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้ บูร์ดิเยอ ได้แบ่งทุน ออกเป็น ๔ ลักษณะ คือ

- ๑) ทุนทางเศรษฐกิจ (Economic capital) ทุนประเภทนี้เป็นทุน ที่สามารถคิดคำนวณเป็นปริมาณที่แน่นอนได้และสามารถระบุรูปแบบได้อย่างแน่นอน
- ๒) ทุนทางสังคม (Social capital) หมายถึง “เครือข่ายทางสังคม” ซึ่งอาจรวมทั้งเครือข่าย ประเภทกลุ่ม หรือเพื่อนร่วมอาชีพ เป็นต้น
- ๓) ทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic capital) หมายถึง สถานภาพ ชื่อเสียง เกียรติยศ เป็นต้น ที่ทำให้เจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบ หรือเกิดประโยชน์ต่าง ๆ แก่ตนเอง
- ๔) ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural capital) หมายถึง องค์ความรู้ ความชำนาญ การศึกษา เป็นต้น

บูร์ดิเยอได้แบ่งทุนทางวัฒนธรรม เป็นสามกลุ่ม ได้แก่

- ๑) ขั้นเป็นรูปเป็นร่าง (Embodied state) ได้แก่ ทุนที่อยู่ในรูปของการแสดงออกของร่างกายและจิตใจที่คงทนถาวร เช่น ความสามารถหรือความรู้ที่จะพูดหรือตัดสินใจทางด้านศิลปะ เป็นต้น
- ๒) ขั้นเป็นชิ้นเป็นอัน (Objectified state) ทุนทาง วัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของวัตถุที่เป็นปัจเจกบุคคลครอบครองเป็นเจ้าของ เช่น หนังสือ ซีดี งานเขียน เครื่องมือ งานศิลป์ เป็นต้น และ
- ๓) ขั้นเป็นสถาบัน (Institutionalized state) หมายถึง ทุนที่เกิดขึ้นจากการยอมรับจากสถาบัน เช่น ประกาศนียบัตร หนังสือรับรอง เป็นต้น ดังนั้น ทุนทางวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและให้คุณค่าต่อวิถีชีวิตของสังคม แต่ทุนทางวัฒนธรรม มีความเป็นนามธรรมและเป็นพลวัต (Dynamic) สูง ซึ่งสามารถ เปลี่ยนแปลงและถ่ายทอดข้ามสังคม กลุ่มคน สถานที่ และเวลาได้ตลอด

๒. แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ (Buddhist tourism) การท่องเที่ยว แนวพุทธหรือการท่องเที่ยวเชิงพุทธ หมายถึงการเดินทางเพื่อการศึกษา พัฒนาจิตใจ และการปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องแก่เพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในลักษณะ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสิ่ง (สุทธิชัย อาภากร, ๒๕๕๔: ๕๐) อีกนัยหนึ่ง การท่องเที่ยวเชิงพุทธ หมายถึง การเดินทางสู่สถานที่ตั้งของวัดเพื่อศึกษาธรรมะและ บริบททางศาสนาที่เกี่ยวข้อง ทั้งเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อการศึกษา และการชื่นชม ความงามทางวัฒนธรรมและเพื่อตอบสนองทางความเชื่อส่วนบุคคล (มานิช พรหมปัญญาและคณะ, ๒๕๕๖: ๔๐) จากความหมายข้างต้นทำให้เห็นลักษณะและแนวทาง การปฏิบัติของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ คือ เป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ สามารถสร้างประโยชน์เกื้อกูล ความดีงามให้เกิดทั้งต่อตนเองและผู้อื่น และ ถือว่าเป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดการพัฒนาต่อตนเอง ชุมชน สังคม วัฒนธรรมและ สิ่งแวดล้อมร่วมกันอย่างสร้างสรรค์

๓. แนวคิดธรรมภาคปฏิบัติ (Buddhist Meditation) การปฏิบัติธรรม ในพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) สมถกรรมฐานและ ๒) วิปัสสนากรรมฐาน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ให้ความหมายว่า สมถะ คือวิธีทำใจให้สงบ จนตั้งมั่น เป็นสมาธิ ถึงขั้นได้ฌาน ๒) วิปัสสนา คือ การเห็นแจ้งหรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง เป็นการอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัด เรียกว่า ญาณ ส่วนคำว่า “กรรมฐาน” แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต หรือที่ให้จิตทำงาน กรรมฐานแบ่งออกเป็น ๔๐ อย่าง โดยแบ่ง ออกเป็น ๗ หมวด เช่น หมวดอนุสติ ๑๐ ประกอบด้วย พุธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ ทเวตานุสติ มรณสติ กายคตาสติ อานาปานสติ และอุปสมานุสติ เป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (๒๕๔๖: ๘๕๐-๘๕๓) ส่วนวิปัสสนา แปลว่า การเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกฝนอบรมปัญญา ให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน ความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ที่เกิดเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในการปฏิบัตินั้น เรียกว่า ญาณ คือความหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริง อย่างยั่งยืนถาวร

๔. แนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Management of Cultural Tourism) การจัดการการท่องเที่ยว ถือว่าการกระทำอย่างมีเป้าหมาย ที่สอดคล้องกับหลักการหรือแนวคิดที่เหมาะสม โดยคำนึงถึงสภาพที่แท้จริง โดยการ กำหนดแนวทาง มาตรการที่ดีมีประสิทธิภาพ ซึ่งรพีพรณ แก้วสุริยะ (๒๕๔๗: ๓-๔) ได้กำหนดหลักการการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนตามหลักการพัฒนาการท่องเที่ยวไว้ เช่น

- ๑) อนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี
- ๒) ลดการบริโภคและใช้ทรัพยากรที่เกินความ จำเป็นกับการลดการก่อของเสีย
- ๓) รักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติสังคม และวัฒนธรรม โดยการเพิ่มคุณค่า และมาตรฐานการบริการ
- ๔) ประสานการพัฒนา การท่องเที่ยว

๕) ต้องนำการท่องเที่ยวขยายเศรษฐกิจในท้องถิ่น โดยการประสานงาน กับองค์กรปกครองท้องถิ่น และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องส่งเสริมกิจกรรม การท่องเที่ยวในท้องถิ่น พร้อมสรรหาความโดดเด่นของทรัพยากรในท้องถิ่น นำไปประชาสัมพันธ์ และส่งเสริมการขายการท่องเที่ยว

๖) การมีส่วนร่วม การสร้างเครือข่ายพัฒนาการท่องเที่ยว กับท้องถิ่น ควรร่วมทำงานกับท้องถิ่นแบบองค์รวมโดยเข้าร่วมทำในลักษณะหน่วยงาน ร่วมจัด นอกจากนี้ยังต้องประสานเครือข่ายระหว่างองค์กรและท้องถิ่น เพื่อยกระดับ คุณภาพของการจัดการอีกด้วย

๗) หมั่นประชุมและปรึกษาหารือกับผู้เกี่ยวข้องที่มี ผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น ชุมชนหรือประชาคมในพื้นที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยว สถาบันการศึกษา สถาบันการศาสนา หน่วยงานราชการ ที่รับผิดชอบในพื้นที่

๘) การพัฒนาบุคลากร การให้ความรู้ การฝึกอบรม การส่งพนักงาน ศึกษาดูงานอย่างสม่ำเสมอ

๙) การจัดเตรียมข้อมูลคู่มือบริการข่าวสารการท่องเที่ยวให้ พร้อม เพื่อจัดเตรียมข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว เช่น คู่มือการท่องเที่ยว คู่มือการตลาด การท่องเที่ยวที่เป็นเอกสารแผ่นพับ หนังสือคู่มือ วีดีโอ แผ่นซีดีรอม เป็นต้น

๑๐) ประเมินผล ตรวจสอบ และวิจัย เช่น การตรวจสอบผลกระทบ และการศึกษาวิจัยอย่างสม่ำเสมอโดยการสอบถามผู้ให้บริการโดยตรง เพื่อทราบผลของการบริการนำมาปรับปรุงและแก้ไข การจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ จากการทบทวนแนวคิดที่นำมาใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำแนวคิด ทั้งหมดมาเป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูลทั้งในส่วนที่เป็นเอกสารและข้อมูลภาคสนาม เพื่อศึกษา ทบทวน วิเคราะห์และสังเคราะห์ทุนทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ในพื้นที่อีสานตอนกลางพร้อมทั้งอภิปรายผลเพื่อจัดทำข้อเสนอแนะต่อหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องต่อไป

๒.๒.๒ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กระบวนการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้จากผลการศึกษาที่พบว่า เครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นกรณีศึกษาดังกล่าวนั้น เกิดจากการดำเนินกิจกรรม และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมที่มาจากการเรียนรู้ภายในที่มีความมุ่งมั่นในการที่จะ พัฒนาบุคคล กิจกรรมการท่องเที่ยว การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งการปฏิบัติธรรมและการเผยแผ่ พระพุทธศาสนา โดยเครือข่ายแต่ละเครือข่ายมีการเรียนรู้และมีจุดมุ่งหมายในการดำเนินการที่ไม่ แตกต่างกันมากนัก คือ เพื่อพัฒนาบุคคลและสร้างสังคมให้สงบสุข มีการทำงานที่เป็นระบบและอย่าง ต่อเนื่อง ดังนั้น เครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดจึงสามารถเอื้อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวได้ โดยมีกระบวนการพัฒนาเครือข่ายที่สำคัญ คือ การพัฒนาเครือข่าย

การทำงานภายใต้แนวคิด อุดมการณ์ของตนเองให้ชัดเจน เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของฝ่ายต่างๆ การพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารที่เชื่อมโยงถึงกัน การพัฒนากิจกรรมร่วมกัน การเชื่อมโยงกับเครือข่าย อื่นๆ เช่น เครือข่ายการท่องเที่ยว และการศึกษา การให้กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวมีส่วนร่วม ในแนะนำวัดและสถานที่ปฏิบัติธรรมตามความเหมาะสม และการพัฒนาระบบศูนย์ข้อมูลหรือ เครือข่ายการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงพุทธ รวมทั้งการประสานเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของบุคคลและสังคม กระบวนการเสริมสร้างเครือข่ายเรียนรู้ดังกล่าว เป็นไปตามหลักการของการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ที่ว่า กระบวนการเรียนรู้ เป็นแบบแผนหรือขบวนการความคิดของบุคคลที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่ผลอีกอย่างหนึ่ง หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงกระบวนการระบบคิดของบุคคล การเปลี่ยนแปลงความคิด หรือพฤติกรรมของบุคคล ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ องค์ประกอบภายในตัวบุคคล ได้แก่ แรงขับ ความพร้อม และองค์ประกอบภายนอกที่เป็นสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่มากระทบ ในการพัฒนาบุคคลและสังคมกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจที่สำคัญที่จะช่วยเสริมสร้างให้คนและสมาชิกของสังคมสามารถตัดสินใจและกำหนดตนเองนำไปสู่ความเข้มแข็งของสังคม จะเห็น ว่ากระบวนการทำงานโดยมุ่งที่จะลดปัญหา (ทุกข์) สร้างความสุข ด้วยการวิเคราะห์สถานการณ์เพื่อ รู้จักตนเอง ชุมชน และสังคม การกำหนดแผนงาน กิจกรรม การลงมือปฏิบัติงานและการ ประเมินผลการทำงานล้วนแต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การปรับตัวและการสร้างระบบที่มี คุณค่าและวัฒนธรรมของบุคคลและชุมชนท้องถิ่นขึ้นมาใหม่ ดังนั้น การเรียนรู้และการมีส่วนร่วมจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เพราะการเรียนรู้มิใช่เป็นการเรียนรู้เพื่อรู้ แต่ต้องเป็นการเรียนรู้เพื่อสามารถปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้ และปฏิบัติได้อย่างชำนาญ ปลอดภัย ต้องเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นโดยมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะและกิจกรรมอื่นๆ ^{๔๖}

๒.๓ กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า

หลักการของการพัฒนาชุมชน ถือว่าเป็นหลักหรือจุดยืนในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน เพื่อการสร้างสรรค์ความเจริญในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ให้แก่ชุมชนและประเทศชาติ ในที่สุดและการที่จะสร้างความเจริญให้แก่ชุมชนดังกล่าวนี้ ต้องฝึกอบรมประชาชนให้รู้จักการช่วย เหลือตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยอาศัยหลักการพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑) พิจารณาถึงบริบทของชุมชนเป็นหลักในการเริ่มงาน (Context) บริบทของชุมชน หมายถึง สภาพความเป็นอยู่ในชุมชน ซึ่งในการพิจารณานั้น นักพัฒนา ควรจะพิจารณาอย่างรอบด้าน ทั้งสภาพความเป็นอยู่ทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมืองการปกครอง การที่

^{๔๖} พระมหาสุทนต์ อาภาภิโร และสายชล ปัญญชิต, รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนา, หน้าบทความ.(ออนไลน์).

นักพัฒนาทราบสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนก็สามารถ ที่จะวางแผนและดำเนินงานพัฒนาได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

๒) การดึงประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วม (Participation) การจัดกิจกรรมการพัฒนาอะไรก็ตาม จะต้องดึงหรือชักจูงประชาชนให้เข้ามาเกี่ยวข้อง และมีส่วนร่วมด้วยตั้งแต่ศึกษาชุมชน วางแผนวางโครงการ ปฏิบัติการตามโครงการ และการ ประเมินผล ซึ่งจะทำให้ได้น้อยแค่นั้น นั้นขึ้นอยู่กับประเภทของกิจกรรม แต่ยึดหลักการที่สำคัญ ว่าต้องให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องและมี ส่วนร่วมในการดำเนินงานให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้ เนื่องจากกว่าผลของการดำเนินงานพัฒนานั้นส่งผลกระทบต่อโดยตรงต่อตัวประชาชน ดังนั้น ควรที่จะให้ประชาชนเลือกแนวทางในการพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของตนเอง

๓) การทำงานต้องค่อยเป็นค่อยไป (Gradualness) ความล้มเหลวของการพัฒนาชุมชนเกิดขึ้น เพราะการเร่งรีบทำงานให้เสร็จเร็วเกินไป ก่อนที่จะรู้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาพทั่วไปและปัญหาที่แท้จริงของชุมชนหรือก่อนที่ประชาชน จะมีความเชื่อมั่นในตนเองหรือก่อนที่จะมีทรัพยากรเพียงพอ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่านักพัฒนา ต้องการให้มีผลงานออกมาโดยเร็ว ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการของบประมาณมาใช้ในการดำเนินงาน ดังนั้น การพัฒนาชุมชนไม่ควรเร่งรีบจนเกินไป ควรดำเนินงานแบบค่อยเป็นค่อยไป ควร คิดถึงผลกระทบในการพัฒนาชุมชนในระยะยาว

๔) การให้ความสำคัญกับคนในชุมชนเป็นหลัก (Man-Center Development) มีความจริงอยู่ประการหนึ่งว่า การช่วยคนไม่อาจสำเร็จได้ ถ้าผู้นั้นไม่ต้องการจะช่วย ตนเองโดยหลักการนี้ การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มด้วยการให้ความสำคัญกับคนในชุมชนเป็นหลัก หรือเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาโดยให้คนในชุมชนค้นหาความต้องการและปัญหา (Identify Need and Problem) ของตนเองให้พบไม่ว่าจะด้วยวิธีกระตุ้น ยั่วยุ หรือชักจูงก็ตาม

๕) การใช้วิธีดำเนินงานแบบประชาธิปไตย (Democracy) การพัฒนาชุมชนจะต้องนำแบบประชาธิปไตยมาใช้เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชน รู้จักคิดด้วยตนเอง รู้จักอภิปรายและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ตลอดจนร่วมกันทำงานตามข้อ ตกลงที่ได้ร่วมกันกำหนดไว้ ยึดถือในเสียงข้างมากและรับฟังเสียงข้างน้อย (Rule of Majority, Right of Minority)

๖) การดำเนินงานต้องยืดหยุ่นได้ (Flexible) เนื่องจากสังคมมีความเคลื่อนไหว (Dynamic) ตลอดเวลา จึงจำเป็นต้องเลือกวิธีดำเนินงานให้กว้างและเข้ากับสถานการณ์ เหตุการณ์ หรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่ทั้งนี้ การ เปลี่ยนแปลงจะต้องเป็นไปเฉพาะวิธีดำเนินงานเท่านั้น โดยยึดมั่นในหลักการ วัตถุประสงค์ และ เป้าหมายเสมอ

๗) สอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน (Culture) วัฒนธรรมเป็นกุญแจสำคัญที่จะไขประตูปัญหาเพื่อเข้าถึงประชาชน การพัฒนาชุมชน จะสำเร็จหรือล้มเหลว เกิดจากความเข้าใจในวัฒนธรรมของชุมชนเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่าง หนึ่ง ทั้งนี้ เพราะในแต่ละชุมชน สังคมมีวิถีชีวิต (Way of

Life) ที่แตกต่างกัน จนมีคำกล่าวเกี่ยวกับวัฒนธรรมและงานพัฒนาว่า “การเข้าใจวัฒนธรรมชุมชนได้มากเท่าใด ก็จะเข้าใจงานพัฒนา ชุมชนได้มากเท่านั้น”

๘) ทำงานกับผู้นำท้องถิ่น (Local Leader) การทำงานกับผู้นำท้องถิ่นเป็นหลักการพัฒนาชุมชนที่สำคัญอย่างหนึ่ง การพัฒนาชุมชน จะขยายตัวกว้างออกไปและบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับศักยภาพ ความสามารถของ ผู้นำในท้องถิ่น ซึ่งจะมีทั้งผู้นำที่เป็นทางการ คือ มีบทบาทตำแหน่งหน้าที่ ตามที่ได้รับแต่งตั้ง จากทางราชการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผสส. อสม. ครูในหมู่บ้าน หรือตำบล และผู้นำที่ไม่เป็น ทางการ คือ ผู้นำที่คนในหมู่บ้านให้ความเคารพนับถือและมีบทบาทในการชี้นำการพัฒนา เช่น เจ้าแก้วโรงสี เจ้าแก้วร้อยย คนเฒ่าคนแก่ จ้า พระสงฆ์ เป็นต้น

๙) ทำงานกับองค์กรที่มีอยู่ในชุมชน (Community Organization) ในชุมชนใดที่มีสมาคม สถาบัน สโมสร หรือองค์กรอื่น ๆ อยู่ย่อมมีผู้นำขององค์กรนั้น ๆ อยู่ด้วยหลักการพัฒนาชุมชน ต้องพยายามใช้องค์กรเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ โดยดึงเอาสมาชิกหรือ ตัวแทนขององค์กร เข้ามาร่วมทำงานเพราะองค์กรต่าง ๆ เหล่านี้จะมีการรวมกลุ่มกันอยู่แล้ว ซึ่ง จะเป็นประโยชน์ในการดึงเอากำลังของกลุ่มมาใช้ในการพัฒนา แต่ถ้าหากไม่มีองค์กรอยู่ในชุมชน ก็ควรส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มตั้งเป็นองค์กรขึ้นโดยการให้การศึกษาตลอดจนการฝึกอบรม

๑๐) ทำการประเมินผลตลอดเวลา (Evaluation) การประเมินผลมิใช่เป็นแค่เพียงการเปรียบเทียบผลงานในอดีต เพื่อให้รู้ว่ามี ความก้าวหน้าเพียงใด เท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ถึงข้อดี ข้อเสีย ความผิดพลาด และความสำเร็จ ใน สถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมนั้น และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ ในการทำงานครั้งต่อไปได้ ซึ่งในการประเมินผลนั้นสามารถทำได้ในทุกขั้นตอนของการดำเนิน งานและเมื่อโครงการเสร็จสิ้นไปแล้ว

๑๑) สอดคล้องกับนโยบายของชาติ (Policy) ไม่มีองค์กรใดที่จะเกิดขึ้นถูกต้องตามกฎหมาย ถ้าองค์กรนั้นไม่ดำเนินงานให้สอดคล้อง กับนโยบายของชาติ และเช่นเดียวกัน ไม่มีองค์กรใดจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลให้ดำเนิน งาน ถ้าหากองค์กรนั้นขัดกับนโยบายของชาติ ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาชุมชนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ การพัฒนาประเทศ ผลการเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่เกิดขึ้นจะมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงในระดับชาติ เสมอ ฉะนั้น จึงต้องสอดคล้องเป็นแนวเดียวกันนโยบายของชาติ

๑๒) การทำงานโดยผ่านกระบวนการกลุ่ม (Grouping Process) การทำงานโดยผ่านกระบวนการกลุ่ม เป็นหลักการที่ขาดไม่ได้สำหรับการทำงานพัฒนา ชุมชน ประชาชนต้องได้รับการกระตุ้นให้ทำงานผ่านกระบวนการกลุ่ม เพราะพลังกลุ่มมีอิทธิพล เข้มแข็งและมั่นคงมากกว่าคน ๆ เดียว จนมีคำกล่าวเกี่ยวกับกลุ่มในงานพัฒนาชุมชนว่า “ไม่มีกลุ่ม ก็ไม่มีการพัฒนาชุมชน” (No Group No C.D.)

๑๓) การพัฒนาชุมชนต้องทำเป็นกระบวนการต่อเนื่อง (Continuity) โครงการใดโครงการหนึ่งที่ดำเนินการตามกระบวนการพัฒนาชุมชนและสำเร็จไปแล้ว ไม่ได้หมายความว่า งานพัฒนาชุมชน

เสร็จสิ้นตามไปด้วย จะต้องมีการเริ่มทำโครงการใหม่ต่อไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด หรือเรียกได้ว่า เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง โครงการใหม่นี้ อาจใหญ่ กว่าเดิมหรือยากกว่าเดิมก็ได้ ซึ่งก็ยอมแล้วแต่ประชาชนจะเป็นผู้กำหนด สำหรับขั้นตอนตาม กระบวนการพัฒนาชุมชนที่จะใช้สำหรับทำโครงการใหม่นั้น ก็ไม่จำเป็นต้องเริ่มจากขั้นตอนแรก คือ ขั้นการศึกษาชุมชน แต่อาจเริ่มจากขั้นตอนอื่นได้เลย เช่น เริ่มจากขั้นตอนวางแผนพื้นที่ก็ได้

จากหลักการทั้งหลายของการพัฒนาชุมชนที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด อาจสรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่พยายามที่จะเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทัศนคติและพฤติกรรม ของประชาชนในชุมชนให้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยร่วมมือกันพัฒนาให้ชุมชนของตนเป็นชุมชนที่ดี สร้างความรู้สึก รักและผูกพันต่อชุมชนของตน ทั้งนี้เนื่องมาจากประเทศกำลังพัฒนาจะมีปัญหา คล้ายคลึงกัน คือ ปัญหาเรื่องการศึกษา ปัญหาเรื่องสุขภาพอนามัย ปัญหาเรื่องความยากจน เป็นต้น จึงต้องมีการพัฒนา และแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป เป้าหมายของการพัฒนาชุมชน ต้องเร่งพัฒนาให้มีความเจริญเกิดขึ้น คือ การพัฒนาตัวบุคคล อันหมายถึงการกระทำใด ๆ ก็ตาม ที่ทำให้บุคคลมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดขึ้น หรือทำให้คนเป็นคนที่มีคุณภาพ แม้ว่าการพัฒนาชุมชน จะมุ่งเอาการพัฒนาคนเป็นประการสำคัญก็ตาม การพัฒนาทางวัตถุก็มีความจำเป็นอยู่ไม่ยิ่ง หย่อนไปกว่ากัน เช่น การสร้างถนน โรงพยาบาล โรงเรียน ประปา ไฟฟ้า เป็นต้น ซึ่งต้องพัฒนา ไปพร้อม ๆ กันตามความจำเป็น เมื่อเป็นเช่นนี้เป้าหมายสำคัญของการพัฒนาชุมชนจึงเป็นการมุ่ง ไปยังประชาชน โดยผ่านกระบวนการให้การศึกษาแก่ประชาชนและกระบวนการการรวมกลุ่มเป็น ประการสำคัญ เพราะพลังสำคัญที่จะบันดาลให้การพัฒนาบรรลุผลสำเร็จนั้นอยู่ที่ตัวประชาชน

พระสงฆ์กับการสอนให้ชุมชนรู้จักพึ่งพาตนเอง บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยตั้งแต่อดีตมานั้นมีบทบาทในการสั่งสอนสังคมมาตลอด เกี่ยวกับการนำหลักทางพระพุทธศาสนามาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจหรือเป็นกรอบในการพัฒนา ชุมชน ซึ่งเป็นบทบาทของพระสงฆ์ที่เด่นชัด ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างหลักคำสอนของพระสงฆ์ที่ได้ ให้แนวทางไว้เกี่ยวกับการพึ่งพาตนเองซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้นได้มีการประยุกต์หลักคำสอน เพื่อการพัฒนาชุมชนในประเด็นที่เกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง ดังนี้

๑) การพึ่งตนเองตามแนวทางของพุทธทาสภิกขุ ท่านพุทธทาสให้ทัศนะว่าธรรมชาติทุกอย่างในโลกอาศัยเหตุปัจจัย คือ การพึ่งพาอาศัยกัน แต่ก็พึ่งได้เป็นบางเรื่องหรือบางสิ่งเท่านั้น ไม่ใช่พึ่งพากันทั้งหมด เช่น การพึ่งแรงงานญาติ ๆ การพึ่งแรงเพื่อนบ้าน เป็นต้น คนทำดีจึงจะมีที่พึ่งอันถาวร เพราะการพึ่งคนอื่น พึ่งได้แต่เพียงภายนอก คือ พึ่งด้านปรีชาหาหรือกัน ส่วน การทำจริงเป็นเรื่องของเรา จะขึ้นสวรรค์หรือตกนรกก็อยู่ที่ตัวเราไม่ใช่ใครอื่นมาทำให้ ดังคำ กลอนที่ท่านพุทธทาสกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

การฟังผู้อื่นอันฟังท่านฟังได้แต่บางสิ่ง	เช่นฟังฟังผ่านเกล้าเจ้าอยู่หัว
หรือฟังแรงคนใช้จนควายวัว	ใช้จะฟังฟังตัวไปเมื่อไร
ต้องทำดีจึงเกิดมีที่ให้ฟัง	ไม่มีดีนิดหนึ่งฟังเขาไหน?
ทำดีไปฟังตัวของตัวไป	แล้วจะได้ที่ฟังซึ่งถาวร
ฟังผู้อื่นฟังได้แต่ภายนอก	ท่านเพียงแต่กล่าวบอกหรือพราสอน
ต้องทำจริงเพียรจริงทุกสิ่ง ตอน-	จึงถอนตัวได้ไม่ตกจม
จะตกจนหรือว่าจะตกนรก	ตนต้องยกตนเองให้เหมาะสม... (ไพโรจน์

อยู่มณเฑียร, ๒๕๔๓)

ฉะนั้น การที่มนุษย์ต้องฟังอาศัยกันนั้น เป็นหลักธรรมตาทั่วไปอยู่แล้ว เพราะมนุษย์มีขีดจำกัดในการแสวงหาปัจจัยสี่ อีกอย่างหนึ่ง มนุษย์เป็นสัตว์อ่อนแอครั้งคลอດออกมาจากท้องแม่ ก็ต้องมีคนช่วยเหลือ ปลอ่ยตามลำพังไม่ได้ไม่เหมือนลูกสัตว์ อย่างวัวควาย พอคลอດออกมา มัน ก็พร้อมที่จะยืนด้วยขาของมันเอง ส่วนหลักปฏิบัติ เพื่อตนฟังตนได้นั้น มี ๖ ประการ คือ อดทน ซื่อสัตย์ มัธยัสถ์ ขยัน ถ่อม ตนและกตัญญู มีสาระสำคัญ ดังนี้

(ก) ความอดทน แบ่งเป็น ๔ ความหมาย ได้แก่

(๑) อด คือ ไม่ได้ ไม่มี เช่นเราจะไปรับของแล้วของนั้นหมดหรือไม่มี อย่างนี้เราก็ออด แล้ว เราต้องใช้ขันติ ความอดทนและรอคอยในโอกาสต่อไป

(๒) ทน คือ ไม่แสดงอาการผิดหวังอย่างใดอย่างหนึ่งออกมา แม้เราจะได้หรือเสียหาย อย่างไร ก็ไม่แสดงอาการออกมาให้คนเห็น ต้องทนต่อไป

(๓) อดทน คือ ทั้งอดและทั้งทนเข้าไว้ ในกรณีที่เรารับความสำเร็จอย่างสูงหรือประสบ ความล้มเหลวอย่างหนักยิ่ง ก็ต้องใช้ทั้งอดและทั้งทน จึงจะไม่เสียบุคลิกภาพของตนเอง เพราะคนเราถ้าทำอะไรได้ดังใจแล้วก็มักจะดีใจจนเกินควร ครั้นมันไม่ดังใจแล้วก็เสียอกเสียใจจนเกินกว่า เหตุฉะนั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ดังกล่าวแล้ว เราจะต้องอดทน

(๔) ทนอด คือ ใช้ในกรณีที่เราผิดหวังบ่อยๆ ผิดหวังซ้ำซาก ไม่เคยสมหวังสักที เราจึงจำ ต้องใช้ “ทนอด” เข้าไว้เสมอ ลักษณะของบุคคลผู้มีความอดทนที่ดี ประกอบด้วย ความอดกลั้น ไม่ดื้อรั้น ไม่ทำให้ใคร น้ำตาาร่วง และเบิกบานยิ้มแย้มอยู่เสมอ ผลดีของการฟังตนด้วยความอดทน ได้แก่ มีความภูมิใจในตน สร้างเสน่ห์ให้แก่ตนเอง เป็นที่รักชอบใจของคนทั่วไป ทำงานทุกอย่างสำเร็จ ลุล่วงไปด้วยดี ทำให้เกิดความดีต่างๆ ติดตาม มา ทำให้เกิดความสุขแก่ตนและสังคม คนดีสรรเสริญ และเป็นปัจจัยส่งเสริมคุณธรรมขั้นสูงๆ ขึ้น ไป

(ข) ความซื่อสัตย์ แยกเป็น ๒ ความหมาย คำแรก ซื่อ คือ ไม่คดไม่โกง ตรงไปตรงมา ชอบ ธรรม ยุติธรรม คำที่สอง สัตย์ คือ ความจริง ของแท้ ความซื่อสัตย์เป็นคุณธรรมที่ทุกคนควรปฏิบัติ มี ๗ ประการ ได้แก่ ซื่อสัตย์ต่อตนเอง ซื่อสัตย์ต่อคนอื่น ซื่อสัตย์ต่อคำที่ตนได้พูดไปแล้ว

ชื่อเสียง ต่อหน้าที่การงานที่ตนกระทำ ชื่อสัตย์ต่อหมู่คณะ ชื่อสัตย์ต่อสถาบันที่ตนอาศัย และชื่อเสียง ต่อ เวลาที่เราทำงานอยู่นั้น ผลดีของความชื่อเสียง คือ ทำให้เกิดความภูมิใจในตนเอง การศึกษามี โอกาสจบชั้นสูงๆ ได้การงานก้าวหน้า ทำให้ได้เลื่อนยศศักดิ์สูงขึ้น ผู้คนยกย่องสรรเสริญ

(ค) มัธยัสถ์ คือ การใช้จ่ายพอเหมาะแก่ฐานะของตน ตรงกับคำว่า มัตตัญญูตา ซึ่ง หมายถึง การรู้จักประมาณในเหตุการณ์ต่าง ๆ การรู้จักประมาณในการรับสิ่งของจากผู้อื่นเท่าที่จำเป็น ต่อ การดำรงชีพ และการรู้จักประมาณในการให้สิ่งของต่อคนอื่น โดยไม่เดือดร้อนตนและครอบครัว

(ง) ขยัน คือ บุคคลผู้มีลักษณะที่มีปกติลุกขึ้นเสมอหรือตื่นอยู่เสมอ ไม่นอนตื่นสาย ทำงาน ตรงตามเวลา ชอบใจในการทำงาน มีความเพียรพยายามไม่หยุดหย่อน มีความอดทน ไม่อ้างว่า หนาวนัก ร้อนนัก เย็นนัก ยังเข้าอยู่ หิวนัก กระหายน้ำ และต้องเป็นคนว่าง่าย

(จ) ถ่อมตน คือ การแสดงกิริยาอ่อนน้อม ถ่อมตน อ่อนโยน แต่ไม่ใช่อ่อนแอ

(ฉ) กตัญญู คือ การรู้คุณของบุคคลอื่น โดยสมารถที่จะแสดงความกตัญญูต่อบุคคล เช่น บิดามารดา พี่น้อง ญาติมิตร สัตว์เลี้ยง สิ่งของ บุญกุศล และกตัญญูต่อตนเอง

กล่าวโดยสรุป การสร้างที่พึ่งให้ตนเองตามทัศนะของหลวงพ่พุทธทาสต้องอาศัย คุณธรรมหลายอย่างประกอบกัน จึงจะสำเร็จได้ คือ ต้องอาศัยความอดทน ความชื่อเสียง ความ อด ออม ความเพียร ความถ่อมตน และความกตัญญูรู้คุณบุคคล และสิ่งของที่เราใช้สอย

๒) การพึ่งตนเองตามแนวทางของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ทัศนะว่า การพึ่งตน เป็นหลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนา เป็นการสอนให้ บุคคลเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง ไม่ให้ ยึดติดหรือมัวเมาเสียเวลากับอธิปาฏิหาริย์ การหวัง พึ่งอำนาจดลบันดาลให้เกิดโชคลาภ ถือว่าเป็น การปฏิบัติที่ขัดกับหลักการพระพุทธศาสนาที่เป็น กรรมวาทและวิริยาท ทั้งยังเป็นเหตุให้ตนเป็นคน เฉื่อยชา ขอบงอมีงอเท่า เอานอนแต่นอนรอ วาสนา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๔๖) และว่า “ถ้าหากบุคคลจะพึ่งตนเอง ก็ต้องพัฒนา ตนให้เป็นที่พึ่งให้ได้ก่อน ถ้าจะเป็นอิสระเสรี ก็ต้องมี ความสมารถที่จะทำงานด้วยตนเองได้...” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๔๑)

๓) การพึ่งตนเองตามแนวทางของพระเทพโสมถ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

ได้แสดงทัศนะเรื่องการพึ่งพาตนเองตามหลักเศรษฐกิจแนวพุทธ ดังความต่อไปนี้

“พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทจัดเป็นภูมิปัญญาตะวันออก ตอนนี้องค์โลกตะวันตกกำลังสับสน เกิดความอับจนในเรื่องภูมิปัญญา มีปัญหาเศรษฐกิจ เศรษฐกิจในสหรัฐอเมริกา กำลังชะลอตัว เศรษฐกิจของโลกก็ซบเซาตามที่เป็นเช่นนี้ เพราะคิดแบบวัตถุนิยม หรือบริโภคนิยม แต่ละประเทศ ผลิตสินค้าเพื่อกระตุ้นตัณหา ไม่มีคำว่าพอเพียงในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว ทรงมีแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง (Self Sufficiency Economy) ซึ่ง มีฐานมา จากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่สอนในเรื่องการพึ่งตน อดตา หิ อดตโน นาโถ ตนแล เป็นที่พึ่งของ ตน เศรษฐกิจพอเพียง สอนเรื่องการพึ่งตนเอง สภาพที่เป็นอยู่ปัจจุบันเป็นเพราะไม่รู้ จักพอเพียง คือ

ไม่รู้จักฟังตนเอง ไปกู้เงินต่างประเทศมากเกินไป ไม่มีความสันโดษ คือ ไม่พอใจ ตามที่มี ไม่ยินดีตามที่ได้ และไม่รู้จักคำว่าพอดี (มัตตัญญูตา) หรือทางสายกลาง มัชฌิมาปฏิปทา เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมีฐานมาจากภูมิปัญญาทางพุทธศาสนา...เราต้องพยายามใช้ทรัพยากรใน ประเทศของเราเอง รู้จักคำว่าพอเพียง คือ พอใจตามมี ยินดีตามได้ ตามหลักสันโดษ โดยให้มี ความสะดวก และสุขใจไปด้วยกัน หลักธรรมดังกล่าวนี้มีอยู่ในเศรษฐกิจพอเพียง...”

๒.๓.๑ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมี กระบวนการสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาจิตใจแก่นักท่องเที่ยวตามหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะมีการสื่อสารและการพัฒนาจิตใจที่อาศัยหลักการปฏิบัติตามแนวทางพุทธศาสนา รวมทั้งมี การแสดงหลักพุทธธรรมที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญา โดยมีการใช้สื่อที่เรียบง่ายนับตั้งแต่สื่อ บุคคล สื่อธรรมชาติ สื่อเชิงวัฒนธรรม ประเพณีและกิจกรรม รวมทั้งการขยายการเผยแผ่ด้วยการใช้สื่อ สิ่งพิมพ์ และสื่อมวลชนในแขนงอื่นๆ ซึ่งทำให้เกิดการรับรู้ที่กว้างขวาง อันนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อการ พัฒนาจิตใจและปัญญาของนักท่องเที่ยวและผู้สนใจอย่างยั่งยืน โดยสะท้อนผลการศึกษาความ คิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่ระบุว่า สิ่งที่ได้รับการเรียนรู้จากการท่องเที่ยวและศึกษาในทาง พระพุทธศาสนา คือ การเห็นคุณค่าของการพัฒนาจิตใจและปัญญามากที่สุด รองลงมา ได้แก่ การ ได้รับความรู้ในการฝึกสมาธิและจิตใจ และการได้รับความรู้ในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามหลัก พระพุทธศาสนาตามลำดับ ซึ่งผลลัพธ์จากการเรียนรู้และการฝึกตนของผู้ที่สนใจนักท่องเที่ยวดังกล่าว นั้น เกิดการความสนใจใฝ่รู้ และยอมรับว่าได้รับความรู้ มีความเข้าใจ มีความตระหนัก และสามารถนำ หลักการทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ในชีวิตได้มากขึ้น โดยสามารถมองคุณค่าของชีวิตและการ ดำเนินการชีวิตที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นมีความเข้าใจและยอมรับการเปลี่ยนแปลงในชีวิตได้ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาจิตใจแก่นักท่องเที่ยวตามหลัก พระพุทธศาสนาของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวนั้นมีประสิทธิภาพที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ในเชิงพุทธ ซึ่ง สามารถพิจารณาได้ใน ๒ มิติ คือ ๑) มิติการสื่อสารเชิงพุทธที่มีจุดมุ่งหมาย คือ การสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้ จริ่งเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น การสอนเพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้ การสอนเพื่อให้ผู้ฟัง ได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร และการสอนเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในหลักการทาง พระพุทธศาสนาและหลักการอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นวิธีการที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่ก่อให้เกิดการ เรียนรู้ โดยมีการเลือกใช้สื่อที่เหมาะสม และ ๒) มิติการสื่อสารของเบอร์โล (David K. Berlo) ที่เน้นการ สื่อสารตามหลัก SMCR ที่พบว่า ผู้ส่งสาร (Sender) นั้น มีความจ ำเป็นมากต่อการเรียนรู้และประพฤติ ปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา ผู้นำ พระสงฆ์จะเป็นเสมือนผู้เปิดประตูนำบุคคลเข้าสู่การเรียนรู้ ดังนั้น วัดที่มีพระผู้สอนเก่ง ดี เช่น หลวงพ่อพุทธทาสก็จะมี การสื่อสารที่ดี ข้อมูลข่าวสาร (Message) คือ ธรรมะนั้นเป็นหัวใจหลักของการสื่อสาร ถ้าพระสงฆ์มีความรู้ด้านธรรมะและการปฏิบัติที่ดี กระบวนการเรียนรู้ก็จะเกิดขึ้น ส่วนช่องทางการเผยแผ่ความรู้และข้อมูล

ข่าวสาร (Channel) ก็จะทำให้ ผู้ที่สนใจเข้าถึงความรู้และกระบวนการปฏิบัติมากขึ้น และ ผู้รับ (Receiver) นั้น ก็จะมีการพัฒนาตนเอง ตามศักยภาพที่มีอยู่และยกระดับสู่การพัฒนาที่สูงขึ้น ดังนั้น จึงสอดคล้องกับแนวคิด ทฤษฎีการ แพร่กระจายทางนวัตกรรมที่ว่า ความเจริญพัฒนาของชุมชนหรือ สังคมใด ๆ ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้าน ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การ สังคม ผู้นำของชุมชน และการศึกษาของชุมชนหรือ สังคมนั้น รวมทั้งการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและชุมชนนั้นกับโลก ภายนอก และสอดคล้องกับผล การศึกษาของ ปรัชญา เหลืองประเสริฐ (๒๕๓๙) ที่ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการ วางแผนปรับปรุงสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ : กรณีศึกษา สะพานข้ามแม่น้ำแคว จังหวัด กาญจนบุรี โดยพบว่า แผนพัฒนาบริเวณสะพานข้ามแม่น้ำแคว มีรากฐานมาจากความคิดเห็นและ การยอมรับจากประชาชน โดยประชาชนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับ อนุสรณ์สถานที่ทำการศึกษา ซึ่ง นำไปสู่การปรับปรุงสภาพแวดล้อม การเสริมสร้างความรู้โดยการ ประชาสัมพันธ์และเก็บรวบรวม ความรู้ต่างๆ การจัดการด้านสิ่งอำนวยความสะดวกที่สอดคล้องกับ กิจกรรมและความสำคัญของพื้นที่ ในทางประวัติศาสตร์ และมีการยืนยันว่าแผนพัฒนาท่องเที่ยวที่ กำหนดมีความเป็นไปได้สูงในการ นำไปปฏิบัติและสนับสนุนความคิดที่ว่า เมื่อได้รับแรงสนับสนุนจาก ประชาชนย่อมจะทำให้สามารถ กำหนดแผนพัฒนาที่มีมาตรการในการปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพในการ บรรลุวัตถุประสงค์ให้สูงขึ้น^{๔๗}

๒.๔ บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนในยุคสมัยใหม่

เนื่องจากปัจจุบันการพัฒนาชุมชนในทางโลกพัฒนาเจริญก้าวหน้าไปไกลมากแล้ว โดย เน้นในไปการพัฒนาวัตถุเป็นหลัก จึงทำให้เกิดปัญหาในสังคมมากมาย โดยเฉพาะในด้านจิตใจ คุณธรรม จริยธรรม ความดีต่างๆ ลดลงอย่างมาก และยังมีหน่วยงานใดที่จะคิดแก้ไขในการ พัฒนา คุณธรรมความดีของชุมชนให้เจริญควบคู่ไปกับการพัฒนาทางด้านวัตถุให้เป็นรูปธรรม สามารถนำมา พัฒนาจิตใจ พัฒนาคุณภาพชีวิต และการดำเนินชีวิตของประชาชนในสังคมได้ อย่างมีความสุข ดังนั้น พระสงฆ์จึงต้องมีบทบาทเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชน โดยใช้หลักพุทธ ธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็นหลักของการพัฒนาจิตใจและในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ควบคู่ ไปกับการพัฒนาชุมชนทางโลก โดยเฉพาะพระสงฆ์ในเขตการปกครองของคณะสงฆ์ภาค ๒ จะ ต้องมีบทบาทที่สำคัญในการพัฒนา ชุมชนในเขตของตน เพื่อช่วยเหลือประชาชนในชุมชนนั้นๆ ให้อยู่ดีมีสุข สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดย นำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญๆ นำมา ประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนอย่างมี ประสิทธิภาพ และมีคุณภาพ สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ของ ชุมชนได้

^{๔๗} พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ และสายชล ปัญญชิต,รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนา, <http://ejournals.swu.ac.th/index.php/JOS/article/viewFile/3811/3800>.

นอกจากนี้ในช่วง ๒ ทศวรรษที่ผ่านมาเราได้เห็นพระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการ สงเคราะห์ ช่วยเหลือชุมชนมากขึ้น แทนที่จะจำกัดตัวเองอยู่กับการเทศน์การสอนและการสวด เท่านั้น พระสงฆ์ เหล่านี้จำนวนไม่น้อยทำงานสงเคราะห์ชุมชนด้วยความศรัทธาเริ่มของท่านเอง มิใช่เพราะการชักนำของ หน่วยงานรัฐหรือเพื่อสนองนโยบายรัฐดังบางโครงการที่เกิดขึ้นเพื่อต่อ ด้านคอมมิวนิสต์ ท่านเหล่านี้ได้ พบเห็นความทุกข์ยากเดือดร้อนของชาวบ้านรอบวัด หลายท่าน ได้เริ่มช่วยเหลือชาวบ้านด้วยกิจกรรม ฟื้นฟู ฟื้นฟู เช่น การจัดตั้งศูนย์เด็กในวัด การอบรมเยาวชน ต่อ มาก็ขยายไปสู่การช่วยเหลือทางด้าน เศรษฐกิจหรือความเป็นอยู่ เช่น ทำโครงการฝึกอาชีพ ธนาการข้าว ธนาการควาย สหกรณ์ร้านค้า บ้าง ก็สงเคราะห์ชาวบ้านทางด้านสุขภาพอนามัย เช่น ส่งเสริมการแพทย์พื้นบ้าน ให้คำแนะนำด้าน สุขอนามัย หรือรักษาผู้ป่วยเอดส์ ขณะที่หลายท่าน ส่งเสริมชาวบ้านในเรื่องเกษตรผสมผสาน หรือ เกษตรกรรมเพื่อการพึ่งตนเอง

พระสงฆ์เหล่านี้ได้ทำให้สังคมไทยตระหนักว่าพระนั้นไม่ได้มีบทบาทเฉพาะพิธีกรรม หรือ ในกำแพงวัดอย่างที่เห็นกันโดยทั่วไปเท่านั้น หากท่านยังมีศักยภาพมากกว่านั้น และอันที่จริงบทบาท ที่ท่านทำในชุมชนก็มีใช้สิ่งใหม่ จริยอยู่พระสงฆ์ไทยแต่ก่อนย่อมไม่รู้จักธนาการข้าว ธนาการควาย แต่ เป็นธรรมดาที่การพัฒนาหมู่บ้านในอดีต เช่นการขุดบ่อน้ำ ตัดถนน จะมี พระสงฆ์เป็นผู้นำ ใน ฐานะที่ท่านเป็นผู้นำชุมชนควบคู่กับผู้นำทางจิตใจ แต่บทบาทดังกล่าวได้ เลื่อนหายไปในเวลาต่อมา เนื่องจากมีหน่วยงานของรัฐมาทำหน้าที่แทน พระสงฆ์ที่เรียกว่าพระ นักพัฒนาในปัจจุบันจึงมิได้ทำ อะไรมากนอกเหนือจากการรื้อฟื้นบทบาททางสังคมของพระสงฆ์กลับ มา โดยการปรับปรุงให้สมัย

สิ่งหนึ่งที่ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตก็คือการเข้าไปมีบทบาทในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ต่างจากพระสงฆ์สมัยก่อนที่บทบาทดังกล่าวมีไม่บ่อยนัก ในอดีตวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนอย่าง แท้จริง กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนจัดที่วัด ชาวบ้านจึงเป็นฝ่ายเข้าวัด มากกว่าที่พระจะเป็นฝ่าย ออกไป หาชาวบ้าน แต่ปัจจุบัน กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเกิดขึ้นนอกวัดเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่พระสงฆ์จำนวน มากยังติดอยู่กับภาพเดิมว่าวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน จึงรอให้ชาวบ้านเข้าวัด แต่ฝ่ายเดียว พระสงฆ์ กลุ่มใหม่นี้กลับเป็นฝ่ายออกไปหาชาวบ้านในแง่จึงถือได้ว่าเป็นการปรับ บทบาทของวัดอย่างสำคัญ

คุณูปการสำคัญอีกประการหนึ่งของพระสงฆ์กลุ่มใหม่นี้ก็คือการชี้ให้เห็นว่า “โลก” กับ “ธรรม” ไม่ได้แยกจากกัน ธรรมนั้นไม่ได้อยู่ที่เฉพาะวัด หรือจำกัดเฉพาะการจำศีลหลับตาทำ สมาธิ เท่านั้น หากยังสามารถปฏิบัติได้ตามกลางกิจกรรมทางโลกหรือโดยใช้กิจกรรมทางโลก เป็นสื่อ ดังที่ พระสุบิน ปณีโต ผู้นำในการจัดตั้งกลุ่มสัจจะอมรินทร์ทั่วจังหวัดตราด ได้ชี้ให้ชาว บ้านเห็นว่า การนำ เงินมารวมกันเพื่อให้เพื่อนบ้านที่กำลังเดือดร้อนมีโอกาสกู้เอาไปใช้ก่อนหน้านี้ เป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง มิใช่ว่าบุญจะต้องทำที่วัดหรือกับพระเท่านั้น ขณะเดียวกันในการร่วม กิจกรรมดังกล่าวชาวบ้านยังได้มี โอกาสปฏิบัติธรรมหรือฝึกฝนตนในเรื่องของความซื่อสัตย์และ ความไว้วางใจกัน อันเป็นธรรมที่สำคัญ ต่อชีวิตและชุมชน ในทำนองเดียวกันพระครูพิพัฒน์โชติ ผู้นำจัดตั้งธนาการชีวิต ซึ่งเป็นกลุ่มอมรินทร์

ในจังหวัดสงขลา ก็ได้ใช้ธรรมเป็นเครื่องประสาน กลุ่ม โดยทุกกลุ่มที่ร่วมโครงการดังกล่าว ได้ถือเอาศีล ๕ และธรรมในหมวดมงคล ๓๘ มาเป็น วินัยและหลักการของกลุ่มอีกด้วย โดยมีการประชุมพบปะและ ทำกิจกรรมของกลุ่มรวมทั้งการกุ้ ยืมและฝากเงินกันในวันพระหลังจากการทำบุญและประกอบพิธีทาง ศาสนาแล้ว ทำให้วันพระมี ความหมายทั้งทางโลกและทางธรรม

๒.๕ เอกสารและงานที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จำแนกเนื้อหาออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย เอกสารวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีเนื้อหาในเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง จำแนกออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับ การท่องเที่ยวเชิงพุทธ ดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ เอกสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

ดร.ชนิ เอมพันธ์ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนไว้ในหนังสือ “การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในเอกสารชุดฝึกอบรมทางไกลหลักสูตรการจัดการการท่องเที่ยว ชุมชนอย่างยั่งยืน” ว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน หมายถึง การท่องเที่ยวที่สนองตอบความ ต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้เป็นเจ้าของแหล่งท่องเที่ยว โดยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้ สามารถรักษาความมั่นคงของระบบนิเวศ ตลอดจนวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชน เพื่อประโยชน์ทั้งใน ปัจจุบันและอนาคต^{๔๔}

บุญเลิศ ตั้งจิตวัฒนา (รศ.) ได้กล่าวถึงแหล่งท่องเที่ยวไว้ในหนังสือ “การพัฒนาและการ อนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว” โดยมีเนื้อหาดังต่อไปนี้ แหล่งท่องเที่ยวเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวที่จูงใจให้ นักท่องเที่ยวเดินทางเข้าไปซื้อถึงที่ตั้งแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งแหล่งท่องเที่ยวมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ องค์ประกอบ ได้แก่ ๑) สิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยว ๒) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ๓) สิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว สำหรับประเภทของแหล่งท่องเที่ยวสามารถแบ่งได้เป็น ๗ ประเภท ๑) แบ่งประเภทตามแหล่งที่ตั้งจุดสนใจ ๒) แบ่งตามประเภทลักษณะการเกิด ๓) แบ่งตามประเภท ลักษณะกิจกรรม ๔) แบ่งตามประเภทลักษณะความเป็นเจ้าของ ๕) แบ่งตามประเภทลักษณะ นักท่องเที่ยว ๖) แบ่งประเภทตามลักษณะการพัฒนา ๗) แบ่งตามประเภทการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การแบ่งประเภทของแหล่งท่องเที่ยวตามการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยนั้น สามารถแบ่งย่อยได้

^{๔๔} ดร.ชนิ เอมพันธ์, การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในเอกสารชุดฝึกอบรมทางไกลหลักสูตร การจัดการการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๑.

อีก ๓ ประเภท คือ (๑) แหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติ (๒) แหล่งท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุ (๓) แหล่งท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรม^{๔๙}

รวีวรรณ โปรรุ่งโรจน์ (ดร.) ได้กล่าวถึงสิ่งเร้าทางการท่องเที่ยวไว้ในหนังสือ “พฤติกรรมนักท่องเที่ยว” โดยมีเนื้อหาดังต่อไปนี้ สิ่งเร้าทางการท่องเที่ยวเป็นกลยุทธ์ทางการตลาด หรือส่วนผสมทางการตลาด (marketing mix) ต่างๆ ที่ธุรกิจการท่องเที่ยวใช้ในการดึงดูดและกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยวหรือซื้อบริการทางการท่องเที่ยว ซึ่งส่วนผสมทางการตลาดหลักๆ ที่ธุรกิจการท่องเที่ยวมักใช้อยู่ ได้แก่ ๑) ความน่าสนใจและดึงดูดใจของสินค้าทางการท่องเที่ยว (product) ๒) ราคาสินค้า (price) ๓) ช่องทางในการจัดจำหน่ายสินค้า (place or distribution channel) ๔) การส่งเสริมการขาย (promotion) ๕) การเป็นพันธมิตรกับการท่องเที่ยวอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง (partnership) การให้ความสำคัญกับคนซึ่งเป็นผู้ให้บริการ (people) ๖) การจัดรวมสินค้าทางการท่องเที่ยว (packaging) ๗) การนำเสนอลักษณะทางกายภาพเพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าทางการท่องเที่ยวของธุรกิจ (physical element presentation)^{๕๐}

บุญเลิศ ตั้งจิตวัฒนา (รศ.) และเพ็ญศิริ ศรีคำภา ได้กล่าวถึงแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยวไว้ในหนังสือ “การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน” มีเนื้อหาโดยสรุปดังต่อไปนี้ แหล่งท่องเที่ยวหรือทรัพยากรการท่องเที่ยว หมายถึง สิ่งของ กิจกรรม หรือมิติอื่นใดที่สามารถให้คุณค่าเชิงการท่องเที่ยว เช่น ความสวยงามตามธรรมชาติ คุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และการเรียนรู้ประสบการณ์ใหม่แก่นักท่องเที่ยว ทั้งนี้ แหล่งท่องเที่ยวสามารถปรากฏได้ทั้งในลักษณะรูปธรรมที่สัมผัสได้ เช่น สิ่งก่อสร้าง ถ้ำ น้ำตก เป็นต้น และในลักษณะของนามธรรมที่ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยการจับต้อง เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษา เป็นต้น^{๕๑}

เลิศพร ภาระสกุล ได้กล่าวถึงบทบาทของคนท้องถิ่นหรือผู้ให้บริการนักท่องเที่ยวเป็นส่วนสำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยกล่าวไว้ในหนังสือ “พฤติกรรมนักท่องเที่ยว” มีเนื้อหาดังต่อไปนี้ การรับรู้ของนักท่องเที่ยวที่มีต่อเจ้าบ้านหรือคนของประเทศที่นักท่องเที่ยวไปเยือน จัดว่าเป็นส่วนสำคัญของการรับรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว การรับรู้ความคิดเห็นที่นักท่องเที่ยว

^{๔๙} บุญเลิศ ตั้งจิตวัฒนา, รศ., การพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘.

^{๕๐} รวีวรรณ โปรรุ่งโรจน์, ดร., พฤติกรรมนักท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๘), หน้า ๕๘.

^{๕๑} การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, หน้า ๒๖.

มีเกี่ยวกับชนชาติที่เขาเข้าไปเยือน อาจเป็นตัวกำหนดความพึงพอใจในการท่องเที่ยวครั้งนั้น และส่งผลให้เกิดการกลับไปเยือนซ้ำอีกหรือไม่กลับมาเยือนอีกเลย^{๕๒}

ฐิรชญา มณีเนตร (ผศ.ดร.) ได้กล่าวถึงการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวไว้ในหนังสือ “ไทยศึกษาเพื่อการท่องเที่ยว” มีเนื้อหาดังต่อไปนี้ การอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีอยู่แล้วให้คงสภาพที่ดีอยู่ต่อไปในระยะยาว และเพื่อเป็นการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน โดยมีวิธีการอนุรักษ์ที่สำคัญดังต่อไปนี้ ๑) การไม่เปลี่ยนแปลงสภาพของแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติให้ผิดแปลกไปจากเดิม หรือถ้ามีความจำเป็นให้เปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด ๒) ไม่ก่อให้เกิดภาวะมลพิษของสิ่งแวดล้อมขึ้นในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ เช่น การก่อให้เกิดความสกปรกจากเศษขยะและสิ่งของ การก่อให้เกิดน้ำเน่าเสีย การก่อให้เกิดความสกปรกกรูกรังทางสายตาและมลภาวะทางเสียง ๓) ไม่ทำลายโบราณสถานและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ๔) ไม่ทำลายสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ^{๕๓}

๒.๕.๒ เอกสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

เอกชัย แสงโสภา ได้กล่าวถึงการท่องเที่ยววิถีพุทธไว้ในหนังสือ “การพัฒนากลยุทธ์การประชาสัมพันธ์ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีพุทธในเขตเทศบาลเมืองเพชรบูรณ์” ดังมีเนื้อหาต่อไปนี้ คำว่า วิถีพุทธ แปลตรงตัว คือ การใช้ชีวิตหรือการดำเนินชีวิตตามแบบชาวพุทธ โดยมีองค์ประกอบหลักของความเป็นวิถีพุทธ คือ ทาน ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อนึกถึงสถานที่อันจะทำให้เกิด ทาน ศีล สมาธิ ปัญญา เราย่อมนึกถึงวัดหรือสถานที่อันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา เช่น วัด โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ เจดีย์ พระธาตุ ฯลฯ เมื่อรวมเอาคำว่า การท่องเที่ยว ผสมเข้ากับคำว่าวิถีพุทธ จึงได้ความหมายใหม่ว่า การท่องเที่ยวที่มีรูปแบบหรือลักษณะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของชาวพุทธ ซึ่งไม่จำกัดว่าเป็นพุทธสถานอย่าง วัด โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ มณฑป สลุป เจดีย์ พระธาตุ ฯลฯ แต่หมายรวมถึงสถานที่ที่จัดกิจกรรมทางพุทธศาสนาด้วย เช่น สถานปฏิบัติธรรม สวนป่าเพื่อการปลื้กวิเวก แม่น้ำที่มีเรือเล่ดำนานอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาหรือสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญทางศาสนา เช่น เกจิอาจารย์หรือพระพุทธรูป ตลอดจนสถานที่สำหรับทำทาน เป็นต้น^{๕๔}

บุญเลิศ ตั้งจิตวัฒนา (ผศ.) ได้กล่าวถึงแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่สำคัญในประเทศไทยไว้ในหนังสือ “การพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว” มีเนื้อหาโดยสรุปว่า แหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด เป็นโบราณสถานที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของประเทศไทย ซึ่งแหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวให้

^{๕๒} เลิศพร ภาระสกุล, พฤติกรรมนักท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี.พรินท์ (๑๙๙๑) จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๒๗๕-๒๗๖.

^{๕๓} ฐิรชญา มณีเนตร, ผศ.ดร., ไทยศึกษาเพื่อการท่องเที่ยว, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๕๕๑.

^{๕๔} เอกชัย แสงโสภา, การพัฒนากลยุทธ์การประชาสัมพันธ์ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีพุทธในเขตเทศบาลเมืองเพชรบูรณ์, (คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๕.

ความนิยมในประเทศไทยมากที่สุดจำนวน ๘ แห่ง ได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้ว วัดนิเวศธรรมประวัติ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดอรุณราชวราราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดราชนันทารามรวมหาวิหาร วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม^{๕๕}

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (ผศ.) ได้กล่าวถึงแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาไว้ในหนังสือ “ระเบียบวิธีวิจัยทางการท่องเที่ยว” ดังมีเนื้อหาต่อไปนี้ องค์ประกอบด้านแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น อันประกอบด้วยสิ่งดึงดูดใจ ๑๐ ประการ ได้แก่ ๑) ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่ยังปรากฏให้เห็น ๒) โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานต่าง ๆ ๓) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิมในท้องถิ่นและสิ่งปลูกสร้าง ผังเมือง รวมทั้งซากปรักหักพัง ๔) ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้น และงานแกะสลัก ๕) ศาสนารวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา ๖) ดนตรี การแสดง มหรสพต่าง ๆ ๗) ภาษาและวรรณกรรม ๘) วิถีชีวิต เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย การทำอาหาร ธรรมเนียมการรับประทานอาหาร ๙) ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมและเทศกาลต่างๆ ๑๐) ลักษณะงานหรือเทคโนโลยีต่างๆ ที่นำเข้ามาใช้ในการประชาสัมพันธ์แนะนำเพื่อจูงใจ ที่นำมาใช้เฉพาะท้องถิ่น^{๕๖}

บริษัทบางจากปิโตรเลียมจำกัด (มหาชน) ได้ทำหนังสือเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเรื่อง “เที่ยวอยุธยา วัดวัง พลังงาน SUNNYBANGCHAK” โดยเนื้อหาส่วนหนึ่งกล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ซึ่งได้ยกตัวอย่างวัดนิเวศธรรมประวัติ ดังต่อไปนี้ วัดนิเวศธรรมประวัติมีโบสถ์ยอดแหลมสูงสวยงามด้วยสถาปัตยกรรมแบบกอธิคของตะวันตก โดยรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อใช้ประกอบศาสนกิจ เป็นเสมือนวัดหลวงที่เคียงคู่อยู่กับพระราชวังบางปะอิน นักท่องเที่ยวนิยมถ่ายรูปกันนอกโบสถ์แล้วก็เข้าไปข้างในชมผนังโบสถ์ที่ประดับกระจกสี ช่วงที่ท้องฟ้ามีแสงสว่างพอสมควร กระจกจะเปล่งสีสังดงามมาก โดยเฉพาะช่วงเวลาที่มีแสงส่องบนพระพุทธรูป ส่วนพื้นโบสถ์ปูด้วยแผ่นหินอ่อนสีขาวสลัปดาห์ให้บรรยากาศเคร่งขรึม พระประธานมีนามว่า พระพุทธรุณฤมลธรรโมภาส ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิประทับในซุ้มเรือนแก้วหน้าตักกว้าง ๒๒ นิ้ว สูงจากฐานถึงพระรัศมี ๓๖ นิ้ว ออกแบบโดยพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ เมื่อนักท่องเที่ยวได้กราบสักการะ พระประธานเรียบร้อยแล้วจึงให้สงบก็ถือว่ามาเที่ยวบางปะอินกันครบถ้วน^{๕๗}

^{๕๕} บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, ผศ., การพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว, หน้า ๙๐-๑๐๑.

^{๕๖} บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, ผศ., ระเบียบวิธีวิจัยทางการท่องเที่ยว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

^{๕๗} บริษัทบางจากปิโตรเลียมจำกัด (มหาชน), เที่ยวอยุธยา วัดวัง พลังงานSUNNYBANGCHAK, (กรุงเทพมหานคร : บริษัททวิทัศน์การพิมพ์จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๕๖.

พิมพระวี โรจน์รุ่งสัจย์ (ผศ.ดร.) ได้กล่าวถึงการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวโดยความร่วมมือของชุมชนไว้ในหนังสือ “การท่องเที่ยวชุมชน” มีเนื้อหาโดยสรุปว่า การท่องเที่ยวสามารถทำให้ชุมชนภูมิใจในท้องถิ่นของตน และอยากที่จะให้นักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมชุมชน เพราะต้องการให้ชุมชนเป็นที่รู้จัก ความภาคภูมิใจนี้ทำให้เกิดการไม่ทิ้งชุมชน ของตนไปทำงานที่อื่น ทำให้เกิดการร่วมมือกันอนุรักษ์และประชาสัมพันธ์ชุมชนของตนเอง^{๕๘}

วิชัย เทียนน้อย (ผศ.) ได้กล่าวถึงแนวทางการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมไว้ในหนังสือ “ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว” มีเนื้อหาโดยสรุปว่า หลักการจัดสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ วัด โบราณวัตถุ โบราณสถาน ศิลปวัตถุ เป็นต้น โดยวิธีการอนุรักษ์สถานที่ท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญ ได้แก่ ๑) การออกกฎหมายควบคุม ๒) จัดหาเจ้าหน้าที่และผู้รับผิดชอบคอยดูแลรักษา ๓) จัดหางบประมาณเพื่อนำมาใช้จ่ายในการบูรณะและดูแลรักษา ๔) การบูรณะซ่อมแซม ๕) ทำการสำรวจและค้นคว้าสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเพิ่มเติม ๖) จัดหาสถานที่ปลอดภัยเก็บรักษา ๗) การให้การศึกษา ๘) การประชาสัมพันธ์^{๕๙}

วรรณ วลัยวานิช (รศ.) ได้กล่าวถึงความหมายของการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวไว้ในหนังสือ “ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว” มีเนื้อหาดังต่อไปนี้ การอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรการท่องเที่ยว หมายถึง กระบวนการเกี่ยวกับการปรับปรุงแก้ไขและรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีอยู่ ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ศาสนสถาน ตลอดจนแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และกิจกรรมต่างๆ ให้คงความงดงามและคงคุณค่าเป็นทรัพยากรของประเทศชาติสืบต่อไป พร้อมทั้งหาวิธีการให้ทรัพยากรเหล่านั้นดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว^{๖๐}

รลิกา อังกูร ได้กล่าวถึงแนวทางการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไว้ในหนังสือ “การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น” ดังมีเนื้อหาต่อไปนี้ การควบคุมดูแลรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยว ควบคุมการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางกายภาพให้เหมาะสมกับวัฒนธรรมในพื้นที่ รักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีระบบป้องกันและกำจัดมลภาวะที่

^{๕๘} พิมพระวี โรจน์รุ่งสัจย์, ผศ.ดร., การท่องเที่ยวชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๘.

^{๕๙} วิชัย เทียนน้อย, ผศ., ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๓๕-๒๓๙.

^{๖๐} วรรณ วลัยวานิช, รศ., ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๖๓.

เหมาะสม ได้แก่ มลภาวะทางเสียง มลภาวะทางอากาศ มลภาวะทางชีวภาพ ขยะมูลฝอย รวมทั้ง มลภาวะทางทัศนียภาพ หรือทัศนียภาพของสิ่งก่อสร้างใหม่ที่ไม่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม^{๖๑}

๒.๕.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จำแนกออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย งานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยว และงานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) งานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

เสาวภา ไพทยวัฒน์. รศ.ดร.และคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนบางคนที่ จังหวัดสมุทรสงคราม” พบว่า การท่องเที่ยว (Tourism) คือ กิจกรรมอย่างหนึ่งที่มนุษย์นอกเหนือจากการดำเนินชีวิตประจำวัน และการกระทำกิจกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานอื่นๆ (Basic Need) เป็นกิจกรรมที่มนุษย์กระทำเมื่อมีเวลาว่าง (Leisure) และจัดอยู่ในประเภทกิจกรรมการนันทนาการ (Recreation) อย่างหนึ่ง ทั้งนี้กิจกรรมส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวมักมีการเดินทาง (Travel) พร้อมกันไปด้วย^{๖๒}

สุรีย์พร ธรรมิกพงษ์และคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์อย่างยั่งยืน” พบว่า การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยมีการปกป้องและสงวนรักษาโอกาสต่าง ๆ ของอนุชนรุ่นหลัง การท่องเที่ยว หมายถึง การจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และความงามทางสุนทรียภาพ ในขณะที่สามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศไว้ด้วย^{๖๓}

ฉกาจ ราชบุรีและคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง “ความรู้และจิตคติของนักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานครที่มีต่อการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” พบว่า ระดับความรู้และเจตคติของนักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานครที่มีต่อการดำเนินการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พบว่า นักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานคร มีระดับความรู้ความเข้าใจต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในระดับค่อนข้างสูงและมีจิตสำนึกหรือความตระหนักต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ค่อนข้างสูงด้วยเช่นกัน โดยปัจจัยที่มีผลต่อระดับความรู้ความเข้าใจและจิตสำนึกหรือความตระหนัก ได้แก่ ระดับรายได้ ระดับการศึกษา รูปแบบ การเดินทางและประสบการณ์ที่เคยรู้จักการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มาก่อน นักท่องเที่ยวส่วน

^{๖๑} รลิกา อังกูร, การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓), หน้า ๕-๙.

^{๖๒} เสาวภา ไพทยวัฒน์. รศ.ดร.และคณะ, การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนบางคนที่ จังหวัดสมุทรสงคราม, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๕, หน้า ๑๑.

^{๖๓} สุรีย์พร ธรรมิกพงษ์และคณะ, การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์อย่างยั่งยืน, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒.

ใหญ่มีเจตคติที่ดีต่อการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยปัจจัยที่มีผลต่อเจตคติ ได้แก่ ภูมิฐานะเดิม ระดับอายุ ระดับรายได้ ระดับการศึกษา อาชีพ รูปแบบการเดินทางท่องเที่ยว ประสบการณ์ในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ความรู้ความเข้าใจต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จิตสำนึกหรือความตระหนักต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์^{๖๔}

ชัชวาลย์ พรพิรานนท์ ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทย ในอำเภอหัวหินโดยวิธีแบ่งส่วนทางการตลาด” เป็นงานวิจัยที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทย ในอำเภอหัวหินด้านต่างๆ ทั้งเรื่องของการทำกิจกรรมต่างๆ การเลือกที่พัก การเลือกแหล่งท่องเที่ยวและระดับความพึงพอใจ แบ่งกลุ่มนักท่องเที่ยวหลักๆ ออกเป็น ๔ กลุ่มที่มีพฤติกรรมแตกต่างกัน คือ ๑) กลุ่ม Destination เป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่สนใจไปตามแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงและออกเที่ยวมากกว่าอยู่ในที่พัก ๒) กลุ่ม Experience เป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ชอบทำกิจกรรมต่างๆ และชอบที่พักแบบครบวงจร อีกทั้งยังมีสัดส่วนทางกลุ่มที่มากที่สุดและมีระดับความพึงพอใจสูงสุด ๓) กลุ่ม Relaxation เป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวเพื่อทำกิจกรรมน้อยมาก ส่วนมากจะพักผ่อนในที่พัก และกลุ่มนี้เป็นกลุ่มของนักท่องเที่ยวอาชีพข้าราชการและรัฐวิสาหกิจมากที่สุด และใช้ค่าใช้จ่ายโดยรวมน้อยที่สุด อีกทั้งยังให้ความสำคัญในการเลือกที่พัก และผลรวมในระดับความพึงพอใจมีระดับต่ำที่สุด ๔) กลุ่ม Sophisticate เป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ชอบกิจกรรมเพื่อการพักผ่อนมากที่สุด รวมถึงเป็นกิจกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะไม่เหมือนใคร นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ใช้ค่าใช้จ่ายสูงมากที่สุดและประกอบอาชีพธุรกิจส่วนตัวเป็นส่วนใหญ่^{๖๕}

รลิกา อังกูร ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น” โดยให้คำจำกัดความของคำว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต และความงดงามศิลปวัฒนธรรมไทยที่มีความวิจิตรอลังการและแตกต่างจากชาติอื่น เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมในหมู่นักท่องเที่ยว^{๖๖}

นาวาอากาศตรีเอกศักดิ์ ชัยชาญ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ได้นิยามความหมายของการท่องเที่ยวว่า การท่องเที่ยว

^{๖๔} ฉกาจ ราชบุรี, ผศ. และคณะ, ความรู้และเจตคติของนักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานครที่มีต่อการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๙).

^{๖๕} ชัชวาลย์ พรพิรานนท์, การศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทย ในอำเภอหัวหินโดยวิธีแบ่งส่วนทางการตลาด, ปริญญามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๕๙.

^{๖๖} รลิกา อังกูร, การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, ๒๕๔๙), หน้า ๘๐.

หมายถึง การเดินทางแบบชั่วคราวจากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง ซึ่งมีสิ่งอำนวยความสะดวกไว้คอยบริการ และเป็นการไปโดยความสมัครใจโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการพักผ่อน ออกกำลังกาย เรียนรู้ ศิลปวัฒนธรรม และการใช้จ่ายใช้สอย เป็นต้น^{๖๗}

อิทธิพล โกมล ได้ทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ : กรณีศึกษา บ้านวังน้ำมอก จังหวัดหนองคาย” กล่าวถึงรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ว่า แนวทางการพัฒนารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จำแนกได้ ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านที่พักอาศัย ควรมีการปรับปรุงห้องสุขาหรือห้องน้ำ และจัดหาที่ทิ้งขยะ ให้ดีขึ้น ด้านสถานที่ท่องเที่ยวและบริการ ควรจัดทำป้ายบอกทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ให้ชัดเจนและครอบคลุมทุกแห่ง และป้ายให้ความรู้ของสถานที่ท่องเที่ยวแหล่งต่าง ๆ สำหรับในด้านบริการ ควรมีการเพิ่มบริการด้านการนวดแผนโบราณ นวดสปา เพื่อให้เกิดความผ่อนคลาย และควรจัดให้มีการปั่นจักรยานออกกำลังกายในตอนเช้าให้กับแขกที่มาพักอาศัยที่ home stay และด้านบุคลากรควรมีการจัดอบรมหรือประชุมให้ความรู้เรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้บุคลากรในชุมชนเกิดความตระหนัก และให้ความสำคัญกับทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างเป็นระบบต่อเนื่อง และเกิดความยั่งยืนนอกจากนั้น ควรสนับสนุนและส่งเสริมให้กับกลุ่มเด็กและเยาวชน เช่น กลุ่มเด็กและเยาวชน รักษ์ป้ามัคคุเทศก์น้อย ให้มีส่วนร่วมกับชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวดังกล่าว เพราะเด็กจะได้สืบทอดการจัดการท่องเที่ยวดังกล่าวต่อไป^{๖๘}

พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี” พบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวจะเน้นหนักไปที่องค์ประกอบ ๓ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านแหล่งท่องเที่ยว ๒) ด้านบริการทางการท่องเที่ยว และ ๓) ด้านการตลาดและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว ซึ่งแนวทางการปฏิบัติงานทั้ง ๓ ด้านมีรายละเอียดดังนี้^{๖๙}

๑) การพัฒนาด้านแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวกระทำได้ ๒ กรณี คือ

^{๖๗} นาวาอากาศตรีเถกิงศักดิ์ ชัยชาญ, การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑.

^{๖๘} อิทธิพล โกมล, รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ : กรณีศึกษา บ้านวังน้ำมอก จังหวัดหนองคาย, รายงานการวิจัย, (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๔๓-๔๔.

^{๖๙} พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล, การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี, ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๖.

๑.๑ กรณีที่มีแหล่งท่องเที่ยวอยู่แล้ว ต้องดำเนินการบำรุง ดูแลรักษาแหล่งท่องเที่ยว เช่น การปรับปรุงด้านกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว การปรับปรุงด้านการบริการและสิ่งอำนวยความสะดวก การปรับปรุงด้านการบริหารจัดการและการปรับปรุงด้านสภาพแวดล้อม

๑.๒ กรณีที่ยังไม่มีแหล่งท่องเที่ยว ต้องดำเนินการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่ เช่น ค้นหาจุดเด่นหรือจุดดึงดูดของท้องถิ่นทางการท่องเที่ยว ดำเนินการสร้าง พัฒนาทางด้านการกายภาพ พัฒนาทางการบริการและสิ่งอำนวยความสะดวก พัฒนาทางการบริหารจัดการ พัฒนาการป้องกันและแก้ไขปัญหาทางด้านสภาพแวดล้อม

๒) การพัฒนาด้านบริการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบ การดำเนินการพัฒนาบริการการท่องเที่ยว ดำเนินการได้ ๘ องค์ประกอบ คือ บริการด้านความปลอดภัย บริการภัตตาคารและร้านอาหาร บริการสินค้าและของที่ระลึก บริการที่พักค้างแรมสำหรับนักท่องเที่ยว บริการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ บริการด่านบันทึกและนันทนาการ บริการด้านสารสนเทศ บริการด้านการขนส่ง

๓) การพัฒนาด้านการตลาดและการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว การดำเนินการพัฒนาการตลาดการท่องเที่ยวดำเนินงานได้ ๓ ด้าน คือ การกำหนดแผนการตลาดท่องเที่ยวการสร้างเส้นทางหรือกิจกรรมท่องเที่ยวและการโฆษณาไปยังกลุ่มเป้าหมาย

๒) งานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

พระครูวิมลศิลปกิจ (เรืองฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษา รูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย” พบว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา มาจากคำว่า Buddhist Tourist ซึ่งสามารถสรุปความหมายของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาได้คือ (๑) เป็นการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณี (๒) เป็นการท่องเที่ยวที่เป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา และ (๓) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อเพิ่มพูนคุณประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคม และปณิผลประโยชน์ต่าง ๆ กลับสู่ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งชุมชนต่าง ๆ ที่วัดตั้งอยู่ ทำให้เกิดธุรกิจข้างเคียง เช่น ร้านค้าขายของ ธุรกิจปล่อยเต้า ปล่อยปลา ขายอาหารปลา ตลอดจนขายสินค้าผลิตภัณฑ์พื้นเมืองในท้องถิ่นเป็นต้นการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายในการเพื่อก่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชน และยังเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา โดยการส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติมาท่องเที่ยวสถานที่ท่องเที่ยวประเภทวัดมากขึ้น ตลอดจนเกิดทัศนคติของเจ้าอาวาสที่มีต่อการส่งเสริมให้วัดเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยว^{๗๐}

พระมหาบุญพิเชษฐ์ จันทรเมือง ได้ศึกษาเรื่อง “การจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอก ในเกาะรัตนโกสินทร์” ได้สรุปผลการวิจัยว่า แนวทางจัดการท่องเที่ยวภายในพระ

^{๗๐} พระครูวิมลศิลปกิจ (เรืองฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ, การศึกษารูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑.

อารามหลวงนั้น ควรเน้นประเด็นดังต่อไปนี้ ๑) การชื่นชมศิลปกรรมต่างๆ ๒) การไหว้พระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ๓) การฝึกสมาธิภาวนาในวันหยุดและวันพักผ่อน ๔) สิ่งที่น่าทึ่งที่ควรได้รับ คือ ความเพียรเพียร คติธรรม เกร็ดความรู้ทางศาสนาที่ประกอบด้วยประวัติศาสตร์ที่ละเอียดลึกซึ้ง ๕) ควรปรับปรุงด้านการบริการท่องเที่ยวของวัดที่ยังไม่เป็นที่ดึงดูดใจ เพื่อให้เกิดแรงจูงใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดสาธารณูปโภค^{๗๑}

ชุมพล รอดแจ่ม ได้วิจัยเรื่อง “เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี”, พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจมาท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี สามารถสรุปผลการศึกษาและจัดลำดับปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจมาท่องเที่ยว ดังนี้ (๑) จากคาบอกล่าที่ได้รับฟังมาจากคนรู้จัก หรือจากคนทั่วไปที่ได้พูดให้ฟังจึงเกิดความสนใจที่อยากจะมาท่องเที่ยว (๒) มีความตั้งใจที่อยากจะมาหาบุญ (๓) มีความตั้งใจที่อยากจะมาไหว้พระ (๔) อยากจะมาเยี่ยมชมโบราณสถาน ศึกษาศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ความเป็นมา ชมวิถีชีวิตของเป็นอยู่ของชุมชน (๕) มีคนรู้จักไม่ว่าจะเป็นญาติหรือเพื่อนชักชวนให้มาท่องเที่ยว (๖) ทราบเบื้องต้นอยู่แล้วว่าวัดนี้อยู่มิ่น้ำ มีสถานที่และจุดบริการขายอาหารปลาและให้อาหารปลา จึงตั้งใจมาให้อาหารปลาและมาดูปลา (๗) ศึกษาหาข้อมูลจากสื่อออนไลน์ (Internet) จึงเป็นสาเหตุให้มาท่องเที่ยว (๘) เดินทางผ่านเห็นป้ายประชาสัมพันธ์ตามไหล่ทางเชิญชวนจึงให้ความสนใจเข้ามาท่องเที่ยว (๙) มาซื้อสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีจำหน่ายในสถานที่ท่องเที่ยว (๑๐) รู้จักสถานที่ท่องเที่ยวจากหนังสือแนะนำการท่องเที่ยว (๑๑) เป็นเส้นทางผ่านจากการขับรถไปทำงานหรือโดยสารรถรับจ้างทั่วไป (๑๒) มาท่องเที่ยวจากการแนะนำจากรายการโทรทัศน์ และ (๑๓) ตั้งใจมาทานอาหารที่อยู่ในแหล่งสถานที่ท่องเที่ยว^{๗๒}

วีระพล ทองมา และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่” ผลการวิจัยพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างศักยภาพด้านการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมใน ๓ ด้าน คือ ๑) ศักยภาพในการดึงดูดใจ ๒) ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว และ ๓) ศักยภาพในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนใน ๔ ด้าน คือ ๑) วัฒนธรรมทางแนวคิด (ความเชื่อและค่านิยม) ๒) วัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาชีพและวิถีชีวิตประจำวัน)

^{๗๑} พระมหาบุญพิเชษฐ์ จันทร์เมือง, การจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอกในเกาะรัตนโกสินทร์, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓).

^{๗๒} ชุมพล รอดแจ่ม, เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี, รายงานการวิจัย, (วิทยาลัยราชพฤกษ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔๗.

๓) วัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาหารและพืชสมุนไพร) และ ๔) วัฒนธรรมทางวัตถุ(ศิลปะและหัตถกรรม)^{๗๓}

ประดิษฐ์ ดีเลิศ ได้กล่าวถึงอาสาสมัครชาวพุทธในฐานะที่เป็นนักสังคมสงเคราะห์ไว้ในงานวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการสังคมสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนา” ดังมีเนื้อหาต่อไปนี้อยู่ที่สถาบันพระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ท่ามกลางและใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุด คือ วัด เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน วัดจึงเป็นสถาบันทางศาสนาที่ให้บริการทางสังคม คนที่ทำงานสังคมสงเคราะห์ในวัดอาจไม่จำเป็นต้องเป็นพระสงฆ์ทั้งหมดก็ได้ จึงควรมีฆราวาสชาวพุทธที่มีจิตอาสา หรือเรียกว่าอาสาสมัคร^{๗๔}

ธนวัฒน์ แสนคำวงศ์ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนา รอบบึงแก่นนคร อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น” เนื้อหาส่วนหนึ่งกล่าวถึงความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ดังมีเนื้อหาต่อไปนี้อยู่ที่จังหวัดขอนแก่นถือว่ามียุทธศาสตร์การท่องเที่ยวค่อนข้างหลากหลาย โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากในอดีตภูมิภาคนี้เคยมีอารยธรรมที่เจริญรุ่งเรือง มีสถานที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรมทางศาสนาของชุมชนในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น เช่น วัดหนองแวง พระอารามหลวง วัดธาตุพระอารามหลวง วัดโพธิ์ และวัดไชยศรี เป็นต้น ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความน่าสนใจในแหล่งท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม^{๗๕}

วัชรภรณ์ ระยาศรี ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร” ดังมีผลการวิจัยดังต่อไปนี้ นักท่องเที่ยวมีความเห็นว่าศิลปกรรมไทยเป็นสิ่งควรช่วยกันอนุรักษ์และศึกษากิจกรรมที่นักท่องเที่ยวชอบ ได้แก่ การเที่ยวชมศิลปกรรมความสวยงามของวัด และประโยชน์ที่นักท่องเที่ยวได้รับจากการเดินทางมาเที่ยววัด คือ การได้ผ่อนคลายความเครียด เกิดความสบายใจ และได้พัฒนาจิตใจให้สงบ^{๗๖}

^{๗๓} วีระพล ทองมา และคณะ, การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๔), หน้า ๘๑.

^{๗๔} ประดิษฐ์ ดีเลิศ, ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการสังคมสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนา, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕๘.

^{๗๕} ธนวัฒน์ แสนคำวงศ์, การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนา รอบบึงแก่นนคร อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๓), หน้า ๔.

^{๗๖} วัชรภรณ์ ระยาศรี, พฤติกรรมนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร, ปริญญานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๑).

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องกิจกรรมการส่งเสริมท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำเป็นต้องทำขึ้นถึงที่จริงตั้งแต่ต้นถึงหลักการและแนวปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยในบทนี้ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาในการศึกษาออกได้ดังนี้

๒.๑ ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒.๑.๑ หลักการและแนวปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒.๑.๒ ประวัติวัดและแนวปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

- ๑) หลวงปู่เหรียญ วัดอรัญญบรรพต จังหวัดหนองคาย
- ๒) หลวงตามหาบัว วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี
- ๓) หลวงปู่โพธิ์ วัดโพธิ์โนนทัน จังหวัดขอนแก่น
- ๔) หลวงปู่มั่น วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร
- ๕) หลวงปู่ดูลย์ อตุโล วัดบูรพา จังหวัดสุรินทร์
- ๖) หลวงปู่ชา สุภทโท วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี

๒.๒ แนวคิดด้านการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยว และการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว

๒.๒.๑ แนวคิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

๒.๒.๒ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒.๓ กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒.๓.๑ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒.๔ บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนในยุคสมัยใหม่

๒.๕ เอกสารและงานที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า

แต่เดิมในสมัยครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่มีการสร้างอาคารสถานที่ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะเจาะจง เนื่องจากพระพุทธรูปองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุมิที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ด้วยจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์ทางโลก จึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่อาศัยพื้นฐานสุด คือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้แล้วให้จาริกไปเรื่อย ๆ ทั้งนี้เพื่อ

มิให้จิตมีสิ่งผูกพัน เมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผ่พระศาสนา ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใส ศรัทธาพากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย ที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศตนเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพุทธ ศาสนา ทั้งทรงถวาย “เวฬุวัน” ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธองค์และเหล่าพุทธสาวก ซึ่งพระองค์ทรง รับไว้ ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มีข่มมั่งเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น หน้าที่สำคัญอีก ประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆเพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับวัดที่เหล่าทายกถวายได้ ซึ่งคำว่า “วัดวา” ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนาธรรม บ้างก็ว่ามาจาก “วัตร” อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึง กระทำ หรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีล ภาวนา หรือสถานที่ ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำ นั้นเอง^๑

จากการศึกษาพบว่าในสมัยนั้นพระภิกษุสงฆ์มีเป้าหมายในการบวชเพื่อมุ่งเน้นปฏิบัติทำให้ แจ่มในทุกข์ และการดับทุกข์ เว้นห่างจากกาม จากกิเลส อีกส่วนหนึ่งบวชเข้ามาเพื่อศึกษาในธรรมวินัย ช่วยการเผยแผ่ศาสนา รักษาพุทธวัจนะไม่ให้คลาดเคลื่อน ดังนั้นจึงก่อเกิดพระภิกษุ ๒ แบบ คือ^๒

๑) ฝ่ายที่ยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนวปฏิบัติเดิมนั้นคือปลีกความวุ่นวายจากโลกออกสู่ป่า เพื่อ แสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทาง “วิปัสสนาธุระ”

๒) ฝ่ายที่นิยมการอยู่ชดัดตวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษา คือการมุ่งศึกษา เพื่อให้รู้ถึงพระพุทธพจน์ พระธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่าง ๆ

ซึ่งการแยกออกเป็น ๒ ลักษณะนี้มาแบ่งชัดเจนเป็น ๒ ฝ่ายในประเทศลังกา โดยเรียก ฝ่ายที่อยู่ป่าว่า “พระอรัญวาสี” และเรียกฝ่ายที่อยู่ในเมืองว่า “พระคามวาสี” โดยวัดฝ่ายคามวาสีนั้น อยู่ภายในหรือรอบนอกเมืองที่มีชุมชนอาศัยอยู่ แต่วัดฝ่ายอรัญวาสีจะต้องถอยร่นให้ห่างไกลชุมชนให้ มากที่สุด แต่ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยการแบ่งปันอาหารจากสังคมยังต้องมีอยู่ในพระวินัย กำหนดไว้ว่าวัดฝ่ายอรัญวาสีจะต้องตั้งไม่ห่างจากหมู่บ้านที่ใกล้ที่สุดจนเกินไป คือให้อยู่ในระยะ ประมาณ ๕๐๐ ชั่วคันธนู หรือประมาณ ๑ กิโลเมตร เพื่อเอื้อให้พระภิกษุสามารถเดินไปรับการ บิณฑบาตและกลับมาทันฉันอาหารเพลก่อนเที่ยงวัน วัดอรัญวาสีนิยมตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่าเขา ส่วน ใหญ่มีเพียงกุฏิและศาลาโถงอเนกประสงค์ ไม่มีอาคารและแบบแผนมากนัก พระสงฆ์ฝ่ายนี้จะอยู่จำวัด เฉพาะเพียงช่วงเช้าพรรษา และจะมุ่งธุดงค์เข้าป่าลึก ปักกลด ผีกดกรรมฐานจิต และจาริกไปเรื่อยๆ

^๑ พัน ดอกบัว, วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : ศิล ปาบรรณาการ, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^๒ พระมหาสมชาย เจริญกิจ, วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและ กิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๐.

ก่อนกลับออกมาจำพรรษาที่วัดอีกครั้งเมื่อถึงฤดูเข้าพรรษาใหม่ ความต้องการทำสังฆกรรมใดๆ ก็เพียงอาศัยการกำหนดขึ้นใช้เพียงชั่วคราวเท่านั้น^๓ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจดีย์ดูเหมือนจะไม่มีการสร้างในวัดอรัญวาสีหรือ“วัดป่า”ใดๆเลย คงเป็นเพราะแนวความคิดของพระภิกษุสายนี้เน้นที่การปฏิบัติเพื่อให้เห็น “ธรรม” มากกว่า “รูป” ที่แม้เป็นตัวแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ก็เพียงภาพสัญลักษณ์ที่ไม่ใช่วิถีทางแห่งการหลุดพ้น วัดคามวาสี สร้างขึ้นสำหรับเป็นที่พึ่งของชุมชนหรือเมืองโดยตรง ภารกิจหลักของพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายนี้มุ่งไปในทางปฏิบัติด้านพิธีกรรมทางศาสนา และการเน้นศึกษาทางหนังสือเพื่อแสวงหาความรู้ สำหรับใช้ในการสั่งสอนฆราวาสมากกว่าฝึกปฏิบัติด้านวิปัสสนาธุระ พระสงฆ์ฝ่ายนี้จึงมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกตลอด ทำให้แนวทางหลักด้านปฏิบัติต้องเปลี่ยนไปจากการมุ่งหาหนทางเพื่อให้ “ตนเอง” พ้นจากสังสารวัฏ มาเป็นเพื่อช่วยให้ “ผู้อื่น” พ้นทุกข์แทน เป็นการปฏิบัติที่ไม่ใช่เพื่อมุ่งผลตรัสรู้และนิพพาน หากแต่การเน้นผลทางปริยัติธรรมทั้งค้อยี่แนช่วยเหลือบรรเทาทุกข์แก่เวไนยสัตว์ทั้งปวงได้ ก็เท่ากับเป็นการสั่งสมทานบารมีและยกระดับจิตของตนให้สูงขึ้นในขณะเดียวกัน ถือเป็นหลักสำคัญในการฝึกจิตเพื่อการ “ละวาง” วัดประเภทนี้จะมียोगค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นอาคารมากกว่าวัดอรัญวาสี ตามความต้องการใช้งาน การกำหนดแบบแผนทั้งด้านรูปแบบและแผนผังรวมมีกฎเกณฑ์ค่อนข้างชัดเจน

ส่วนในประเทศไทยจากเอกสารด้านประวัติศาสตร์พบว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ โดยดินแดนส่วนนี้ประกอบไปด้วย ๗ ประเทศในปัจจุบัน ได้แก่ ไทย พม่า ศรีลังกา ญวน กัมพูชา ลาว มาเลเซีย ซึ่งสันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐมของไทยเนื่องจากได้พบโบราณวัตถุที่สำคัญ เช่นพระปฐมเจดีย์ และรูปธรรมจักรกวางหมอบเป็นหลักฐานสำคัญ แต่พม่าก็สันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่เมืองสะเทิม ภาคใต้ของพม่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุวรรณภูมิในยุคนี้โดยพระโสณะและพระอุตตระ พระเถระชาวอินเดีย เดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนาในแถบนี้ จนเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๖ จากการส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ ถึง ๙ สาย โดยพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์อินเดียเป็นผู้อุปถัมภ์ในขณะนั้น โดยคาดว่าคาดว่าในยุคต้นๆ ตั้งแต่สมัยสมัยทวารวดี สมัยอาณาจักรอัยลาว สมัยอาณาจักรศรีวิชัย สมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๕) หรือสมัยเถรวาทแบบพุกาม และสมัยกรุงสุโขทัย นั้นมีความผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาทั้งแบบมหายาน และเถรวาท พราหมณ์ ฝึ เข้าด้วยกันจนถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงมีปรากฏหลักฐานได้อารธนาพระมหาเถรสังฆราชจากนครศรีธรรมราช มาตั้งวัดอรัญญิก ในกรุงสุโขทัย โดยเชื่อว่ายังเป็นเถรวาทในฝ่ายคามวาสี คณะแบบลังกาวงศ์ มากกว่าที่จะเป็นเถรวาทแบบดั้งเดิมที่อยู่ในกรุงสุโขทัย จนกระทั่งถึงยุคของพระมหาธรรมราชาลิไทย ได้อารธนาพระมหาสามีสังฆราชจากลังกาทวีปมายังกรุงสุโขทัยเข้ามาทำให้ฝ่ายเถรวาทแบบลังกาวงศ์มีความมั่นคงและได้รับ

^๓ กรมการศาสนา, ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนาจัดพิมพ์ , ๒๕๒๕), หน้า ๒๐๘ – ๒๐๙.

การยอมรับมากยิ่งขึ้นกว่าเถรวาทแบบดั้งเดิมอย่างยิ่ง โดยครุลังกาวงศ์ชุดนี้มีความเป็นอยู่ที่น่าศรัทธา นิยมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ฟานักอยู่นอกเมืองในป่าอย่างสงบ จึงก่อให้เกิด “คณะอรัญวาสี” เกิดขึ้น ซึ่งแตกต่างจากพระสงฆ์ที่อยู่เดิมที่เป็นฝ่าย “คณะคามวาสี” นั้นเอง ดังนั้นต่อมาคณะสงฆ์จึงถูกเรียกแบ่งแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ในฝ่ายคามวาสี นิยมเรียกว่า “คณะฝ่ายขวา” ส่วนในคณะอรัญวาสีนิยมเรียกว่า “ฝ่ายซ้าย” โดยทั้งสองฝ่ายมีสังฆประชุมแยกเป็นอิสระจากกันดังปรากฏว่าในเอกสารการแต่งตั้งในยุคนั้นว่า “พระบรมครูติโลกติลกตริตนสีลคันธวณ วาสีธรรมกิตติสังฆราชมหาสาหมิเจ้า สถิต ณ วัดป่าแดงทรงเป็นพระสังฆราชคณะอรัญญวาสี ขณะเดียวกันพระสังฆราชญาณรุจิมาเถระทรงเป็นสังฆราชของคณะคามวาสี (พ.ศ. ๑๙๔๙) พระมหากษัตริย์ทรงเข้าไปช่วยดูแลการปกครองของคณะสงฆ์ทั้งคณะคามวาสีและคณะอรัญญวาสี”^๔

ต่อมาเมื่อถึงยุคสมัยอยุธยา ถึง กรุงธนบุรี ก็ยังคงมีคณะสงฆ์ ๒ คณะเรื่อยมา แต่มีเป็นภิกษุในฝ่ายคามวาสีที่แยกออกจากกันเป็น ๒ คณะ คือ คามวาสีเดิม และ คณะป่าแก้ว ที่ถือกำเนิดจากเหตุการณ์ที่มีพระภิกษุในสมัยนั้นได้เดินทางเข้าไปประเทศศรีลังกาและได้บวชแปลงนิกายใหม่เป็นสิงหลนิกาย โดยมีพระวันรัตมหาเถระเป็นอุปัชฌาย์(พ.ศ. ๑๙๖๗) พอสำเร็จการศึกษาในพระธรรมวินัย ก็ได้เดินทางกลับพร้อมกับพระมหาเถระชาวลังกา ๒ รูป คือ พระมหาวิกรมพาหุ และ พระอุดมปัญญา กลับมาด้วย และได้มีผู้ศรัทธาในสมัยนั้นเข้ามาขออุปสมบทจำนวนมาก จนในที่สุดได้แยกออกไปตั้งคณะสงฆ์ฝ่ายคามวาสีใหม่เรียกว่า “คณะป่าแก้ว” ตามนามอุปัชฌาย์ชาวลังกาชื่อ “วันรัตน์” และอีกประการหนึ่งในสมัยอยุธยาได้มีการแต่งตั้งพระสงฆ์เพียงรูปเดียวเท่านั้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชดำรงตำแหน่งทั่วราชอาณาจักร และมีพระสงฆ์คามวาสี ๒ ฝ่าย คือ คณะคามวาสีเดิม และคณะป่าแก้ว เป็นสงฆ์ฝ่ายขวา ส่วนฝ่ายอรัญญวาสี เป็นสงฆ์ฝ่ายซ้าย เช่นเดิม^๕

พอถึงยุคสมัยกรุงธนบุรีด้วยปลายสมัยอยุธยานั้นมีสงคราม พอพระเจ้าตากสินกอบกู้ได้เอกราชคืนมาก็ทรงฟื้นฟูด้วยการสืบเสาะหาพระสงฆ์เถระผู้มีภูมิธรรมรู้ในอรรถธรรมว่ายังมีอยู่ที่ใดบ้างให้นิมนต์มาประชุมกัน ณ วัดบางหว้าใหญ่ และแต่งตั้งขึ้นเป็นราชาคณะตามควรแก่คุณานุรูป ทั้งยังดำเนินการตั้งคณะนิกายตามอย่างสมัยอยุธยาคือ ให้มีคณะสงฆ์สามคณะได้แก่ คณะคามวาสี คณะป่าแก้ว และคณะอรัญญวาสี เช่นเดิม^๖

^๔ อ้างแล้ว, กรมการศาสนา, **ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒**, หน้า ๑๒๗-๑๒๙.

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยราชยาธิบดี, **ประชุมเกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ : คณะสงฆ์วัดพระพิเรนทร์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖๙-๑๗๐.

^๖ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒.

สุดท้ายก่อนการกำเนิดพระสงฆ์สายวัดป่าดังในปัจจุบัน ในยุคต้นรัตนโกสินทร์มีการปรับเปลี่ยนชื่อคณะคามวาสีฝ่ายซ้าย ออกเป็น ๒ คณะ คือ คณะฝ่ายเหนือ และคณะฝ่ายใต้ ส่วนในเมืองหลวงตั้งเป็น คณะกลาง และให้ยุบคณะอรัญญวาสี แต่คงตำแหน่งเจ้าคณะไว้ อย่างไรก็ตามความเป็นคามวาสี และอรัญญวาสี ก็ยังคงได้รับการนำมาเรียกประเภทวัดที่สืบทอดธุระทั้งสองคือ คันธะธุระ “วัดบ้าน” เป็นคามวาสี และ “วัดป่า” เป็นประเภทอรัญญวาสี อยู่นั่นเอง จะอย่างไรก็ดีในยุครัตนโกสินทร์ความเป็นพระสงฆ์สายวัดป่าได้รับความสนใจ และศรัทธาเป็นอย่างยิ่งจากประชาชนทั่วทุกภาครวมทั้งจากบุคคลชั้นสูงอย่างกว้างขวางโดยพบว่าความรุ่งเรืองนั้นเกิดจากพระสงฆ์สองรูปที่เป็นฐานเริ่มต้นในความแจ่มชัดของวิถีแห่งภาพพระสงฆ์สายวัดป่า คือพระเสาร์ กนตสีโล และพระปัญญาพิศาลเถระ(หนู ฐิตปณฺโญ) แต่ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดกับเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่เสาร์ คือ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ดังนั้นเมื่อมีการศึกษาพระสงฆ์สายวัดป่าในปัจจุบันจึงมีการศึกษาโดยแบ่งออกเป็น ๔ ยุค คือ

๑) ยุคต้นกำเนิดพระสงฆ์สายวัดป่า โดยยุคเริ่มต้นนี้เริ่มที่เดียวเกิดจากการการจาริกธุดงค์ การแสวงหาทางเลือกแห่งวิถีทางปฏิบัติที่เป็นประสบการณ์ในด้านวิปัสณากรรมฐาน ซึ่งในยุคนั้นในภาคอีสานมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งคือ พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต และคณะศิษย์ได้ทำการเดินธุดงค์จาริกไปในที่ต่างๆ ทั้งตามป่าเขา ถ้ำ เพื่อการปฏิบัติกรรมฐาน โดยในยุคนี้ถือเป็นเรื่องที่แปลกตากับการเห็นคณะพระสงฆ์เช่นนี้เที่ยวธุดงค์ ดังนั้นจึงมีการเรียกกลุ่มพระส่วนนี้ในยุคนี้ว่า “พระป่า” เกิดขึ้น โดยช่วงแรก (พศ.๒๔๔๒ – ๒๔๔๓) นั้นมีการธุดงค์โดยมีพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นผู้นำเคลื่อนจากภาคอีสานไปทางเหนือเรื่อยไปจนถึงหลวงพระบาง ย้อนลงมาแขวงคำม่วน ประเทศลาว (สปป ลาว) สู่พื้นที่นครพนม ในช่วงยุคท้ายการจาริกไปสู่พื้นที่นครพนมก็ได้พบกับพระอาจารย์หนู ฐิตปณฺโญ เจ้าอาวาสวัดใต้ ร่วมจาริกธุดงค์มาด้วย ซึ่งในการปฏิบัติธรรมในยุคนี้จังหวัดนครพนมถือเป็นถิ่นนิยมเป็นสำคัญ และเริ่มปรากฏมีประชาชนนับถือมากขึ้นพร้อมมีศิษย์เข้าปฏิบัติธรรมแบบธุดงค์กรรมเพิ่มขึ้น^๗

ในยุคนี้ (๒๔๔๑) พระสงฆ์จากส่วนกลางได้จัดการศึกษาพระปริยัติขยายมาสู่หัวเมืองมากขึ้น โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นประธานให้จัดตั้งวัดเป็นโรงเรียนทั่วราชอาณาจักร โดยในมณฑลอิสานนั้นมอให้พระญาณรกขิต (จันทร์ สิริจันโท) เป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑล และในขณะเดียวกันเริ่มมีเค้าลางแห่งความเชื่อในคำทำนายจากคติความเชื่อเรื่องพุทธทำนายของความเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัยว่าสังคมที่จะเหตุการณ์เช่นนั้นเช่นนี้ ทำให้เกิดความลือลือส่ายในภาคอีสาน (พศ. ๒๔๔๔ – ๒๔๔๕) เกิดขบถผีบาปผีบุญเกิดขึ้นในภาคอีสานโดยพระสงฆ์ส่วนหนึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยการเป็นหัวหน้าเห็นได้จากหนังสือแผนการที่ร่วมประชุมตกลงโดยให้องค์มั่น ปกครองเวียงจันทร์ สำเร็จลุน วัดบ้านเวินไชย แขวงจำปาศักดิ์ ปกครองเมือง

^๗ อุตตปวัตติ ของ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร์), (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗.

อุบลราชธานี ให้องค์เล็ก บ้านหนองขำ ปกครองหนองโสมและให้องค์พระบาทกับองค์ชุดปกครองธาตุพนม และ ยุคนี้องที่พระศาสนดิลก (อ้วน ตีสโล) เป็นเจ้าอาวาสวัดสุปัฏนารามและเริ่มขยายการศึกษาปริยัติธรรมไปยังวัดต่าง ๆ ในภูมิภาค ดังนั้น แนวทางพระอุดมกรรมฐานจึงน่าจะเริ่มเป็นทางเลือกหนึ่งของพระสงฆ์อีสานในการปฏิบัติแนวพุทธ และยิ่งน่าจะจะเป็นศรัทธาทางเลือกสำหรับประชาชนส่วนหนึ่งที่มีผลเกี่ยวเนื่องมาจากความเชื่อในอภินิหารอันมีฐานคิดธรรมิกราชจากขบวนการผู้มีบุญซึ่งเป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัย ดังนั้นท่านจึงได้เลือกพระสงฆ์ ๒ รูปในการช่วยงาน คือพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์หนู จิตปัญโญ เป็นกำลังสำคัญในการนำสู่ฝ่ายวิปัสสนา โดยได้จัดตั้งสำนักอบรมสั่งสอนขึ้นที่วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นที่แรกในภาคอีสาน^๔

ดังนั้นวัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี จึงถือว่าเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติอุดมกรรมฐานในยุคนั้น แต่เดิมเป็นวัดในสังกัดนิกายเดิม ภายหลังเจ้าอาวาสได้เกิดความเลื่อมใสในนิกายธรรมยุตจึงได้บัญญัติใหม่เป็นธรรมยุต เมื่อพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล ตั้งสำนักอบรมอุดมกรรมฐาน ณ วัดนี้จึงจัดว่าเป็นแหล่งกำเนิดของพระสงฆ์ธรรมยุตฝ่ายการปฏิบัติซึ่งได้แยกตัวออกจากฝ่ายปริยัติอย่างจริงจัง โดยมุ่งสอนการปฏิบัติโดยตรง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือกรรมฐาน ซึ่งอาจารย์เสาร์ กนตสีโล มีลูกศิษย์ที่สำคัญอยู่รูปหนึ่ง คือพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ทำให้มีกำลังเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระมากขึ้น และมีลูกศิษย์สำคัญรูปหนึ่ง คือพระญาณวิศิษฐ์สมิทธิวิจารย์ (สิงห์ ขนตยาคโม)

พระเถระทั้ง ๓ รูปได้ร่วมกันดำเนินงานทางด้านวิปัสสนาธุระอย่างเต็มที่ จนเกิดเป็นพระสงฆ์ฝ่ายอุดมกรรมฐานหรือฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีชื่อเสียงทั่วประเทศมีบรรดาสาธุศิษย์มากมายกระจ่ายกันอยู่ในภาคอีสานและภาคต่าง ๆ ของประเทศ พระสงฆ์สายดังกล่าวคือเรียกว่าพระอุดมกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เพราะพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำฝ่ายนี้ คือพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นพระบูรพาจารย์ของพระกรรมฐานทั้งหลายในสายนี้ (เนื่องในงานยกช่อฟ้าและผูกพันธสีมาพระอุโบสถวัดอรุณราชวรวิหาร อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย, ๒๕๒๙) คณะสงฆ์เหล่านี้ได้อุดมคติไปพักแรมตามสถานที่ต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมในการบำเพ็ญสมณธรรม เป็นต้นว่า ป่า เขา ถ้ำ เจือมผา ฯลฯ พร้อมกันนั้นได้สร้างวัดต่าง ๆ ขึ้นมาในภาคอีสานเป็นจำนวนมากมายหลายร้อยวัด นอกจากนี้แล้วยังได้แยกย้ายกันออกไปเผยแผ่ธรรมยุตินิกายทั่วทุกภาคของประเทศตามคำสั่งของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ตีสโล) และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จึงอาจกล่าวได้ว่า ยุคนี้เป็นยุคที่เริ่ม

^๔ ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : เพ็ญอักษร, ๒๕๑๓), หน้า ๑๗๒.

ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาทางด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานครั้งสำคัญในประเทศไทยสืบเนื่องมาจนทุกวันนี้^๙

การแยกตัวออกจากฝ่ายปกครองมาเป็นฝ่ายอัครธรรมฐานโดยตรง ในเบื้องต้นไม่เป็นที่ชอบใจของทางหัวหน้าฝ่ายปกครองเท่าใดนัก พ.ศ.๒๔๕๘ หลวงปู่เสาร์ กนตสีโลและพระปัญญาพิศาลเถร (หลวงปู่หนู ฐิตปญโญ) พำนักอยู่ที่วัดประทุมวนาราม เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ได้รับข่าวว่าทางคณะสงฆ์จะแต่งตั้งให้หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เป็นเจ้าอาวาส วัดปทุมวนารามท่านไม่ประสงค์จะรับตำแหน่งบริหาร ท่านมุ่งธุดงค์แสวงหาโมกซ์ธรรมมากกว่าจึงหนีออกจากวัดตอนกลางคืนในทันทีที่ทราบข่าว แล้วออกธุดงค์ไปตามป่าเขาห่างไกลผู้คนไปเรื่อย ๆ มาจนพักจำพรรษาอยู่ที่ถ้ำภูผากูด ส่วนหลวงปู่หนู ฐิตปญโญ ท่านหนีไม่ทัน จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม การที่หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ปฏิเสธการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสนั้น ทำให้พระผู้ใหญ่ คือสมเด็จพระมหาวิริวงศ์ (อ้วน ตีสโล) ชัดเคืองใจจึงรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และคณะพระอัครธรรมฐาน เพราะสมเด็จฯ ท่านไม่เห็นด้วยกับแนวทางพระกรรมฐานที่ท่านทำ “เป็นพระจรจัดไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง ไปนั่งหลับหูหลับตาอยู่ในป่าพงไพร จะรู้ธรรมได้อย่างไร ขนาดผู้ที่เรียนจากตำรับตำรา จากครูบาอาจารย์ที่เป็นนักปราชญ์ ยังไม่ค่อยจะรู้เลย...” (ปฐม-ภักตรา นิคมานนท์, ๒๕๕๔, น. ๕๒-๕๓)

ต่อมาภายหลังเมื่อสมเด็จพระมหาวิริวงศ์ (อ้วน ตีสโล) ท่านได้ศึกษาวิปัสสนากรรมฐานกับพระอาจารย์ลี ธมฺมธโร (พระสุทธิธรรมรังสีคัมภีรเมธาจารย์) ศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต แล้วท่านจึงได้ให้การสนับสนุนคณะพระอัครธรรมฐานอย่างเต็มที่ เหตุที่พระอาจารย์ลี ธมฺมธโร ได้ถวายกรรมฐานแด่สมเด็จพระมหาวิริวงศ์นั้น เพราะในเวลานั้นพระมหาสมบุรณ์ ซึ่งเป็นเพื่อนกับพระอาจารย์ลี ธมฺมธโร ป่วยเป็นโรคมะเร็ง ได้รับทุกข์เวทนามาก พระอาจารย์ลี ธมฺมธโร ได้แนะนำวิธีกำหนดอานาปานสติและช่วงแผ่พระแสงจิตระงับทุกข์เวทนา ทำให้พระมหาสมบุรณ์มีจิตใจกระปรี้กระเปร่า จิตสงบไม่หวั่นต่อความตาย สมเด็จพระมหาวิริวงศ์ ได้ทราบเรื่องนั้นจึงเรียกตัว พระอาจารย์ลี ธมฺมธโร เข้าไปพบ เมื่อครั้งที่สมเด็จฯ ท่านอาพาธหนักมีอาการ ไม่สามารถผ่อนคลายทุกข์เวทนาได้ ท่านรับสั่งให้อาจารย์ลีฯ สอนสมาธิอานาปานสติแล้ว ปรากฏว่าท่านได้รับความสงบ เกิดปีติปราโมทย์ แก่องค์ท่านเป็นอย่างยิ่ง^{๑๐}

ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้คณะพระอัครธรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต สามารถเผยแผ่ขยายวงกว้างออกไปได้อย่างรวดเร็ว นอกจากมีอิทธิพลจากคณะธรรมยุติกนิกายที่

^๙ ประจวบ แสลงกลาง, บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พ.ศ. ๒๕๓๖ - ๒๕๒๙, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, (สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๑), หน้า ๖๑.

^{๑๐} พระมหาธีรนาถ อคฺคธโร, หลวงปู่เจี๊ยะ จุนโท พระผู้เป็นดั่งผ้าขาวห่อทอง, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปสยามบรรณกิจและการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๖๙.

เกิดขึ้นมาใหม่แล้ว เงื่อนไขหรือบริบทของความแน่นแน่นของภาคอีสานเช่นเดียวกับบริบทแห่งการเกิด กบฏขบวนการอีสานในการต่อต้านอำนาจรัฐ ในราวปี พ.ศ.๒๔๔๒ – ๒๔๔๕ ที่อาศัยอุดมการณ์พระศรี อารยันต์เพื่อปลดปล่อยความยากลำบากของชีวิตชาวนา ก็เป็นแรงผลักดันให้พระสงฆ์ชาวอีสาน หัน มารับเอาแนวทางปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อความพ้นทุกข์ในปัจจุบันได้อย่างรวดเร็วและมีจำนวน มาก

๒) ยุคการวางรากฐานพระธุดงค์กรรมฐานจนถึงปลายอายุของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ในพ.ศ.๒๔๖๕ พระธุดงค์กรรมฐานได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้จัด ระเบียบการเดินธุดงค์ให้พระเถระได้ถือเป็นแนวปฏิบัติที่ตรงกัน ตามในบันทึกของพรอาจารย์สิงห์ ขน ตยาคโม กล่าวว่า “ออกพรรษา ปี พ.ศ.๒๔๖๕ แล้วได้อาราธนาพระครูอดิสาคุณาธาร (คำ อารโก) เจ้า คณะจังหวัดเลย มาเป็นพระอุปัชฌาย์อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ๑๘ รูป เสร็จแล้วได้จัดระเบียบการเดิน ธุดงค์ไปเป็นหมู่ ๆ ละ ๗ องค์ ถึง ๑๕ องค์ และได้จาริกธุดงค์ไปทางจังหวัดอุดรธานี จนถึงจังหวัด หนองคาย” การจัดระเบียบการเดินธุดงค์สำหรับพระเถระลูกศิษย์ แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะคือ (๑) เพื่อ ประโยชน์ผู้อื่น มุ่งเผยแผ่ธรรมไปสู่ประชาชนเป็นเป้าหมายหลัก (๒) เพื่อประโยชน์ตน มุ่งฝึกจิตใจพระ เถระโดยตรง เรื่องการสอนเป็นเป้าหมายรอง^{๑๑}

การธุดงค์ที่เกิดขึ้นเองและผู้อื่น ที่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้ดำเนิน ขึ้นในปีนั้น (หลังออกพรรษาปี ๒๔๕๖) เป็นการวางแผนแบบใหม่ขึ้น คือ เมื่อคราวที่จะทำประโยชน์แก่ ผู้อื่น ท่านจัดผู้ทรงคุณธรรมภายในและมีปฏิภาณเฉลียวฉลาดในการแสดงธรรมเป็นหัวหน้า ชุดละ ๓-๔ รูป พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นหัวหน้าไปพักบ้านใด อาจจะเป็น ๗ วัน ๑๐ วัน ๑ เดือน สุดท้ายแต่ ความเหมาะสมอันจะเป็นประโยชน์ได้ และหัวหน้าตามหลังมา ก็พักอยู่ตามทางตามบ้านที่ท่านพักตาม กำหนดที่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พักและทำการสอนกรรมฐานภาวนาตามท่านมาตลอดแห่งหนทาง การไปธุดงค์ และการที่จะตัดสินใจไปที่ใดนั้น เป็นหน้าที่ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ท่านจะพิจารณา อย่างรอบคอบแล้วจะพึงเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง คือ ชาวบ้านเหล่านั้นและกุลบุตรในแถบถิ่นนั้น จะ พึงมีบุญวาสนาพอจะรับธรรมปฏิบัติจากท่านได้ท่านก็จะพาคณะไปยังประเทศตำบลนั้น ตำบลนี้ (พระ ราชธรรมเจดียงจารย์, ๒๕๔๘, น.๒๐๙-๒๑๐) ได้มีลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ปฏิบัติตามวิธี ธุดงค์นี้ คือ พระอาจารย์สิงห์ ขนตยาคโม ใน พ.ศ.๒๔๗๑ ได้เดินทางมาจังหวัดขอนแก่น และจังหวัด นครราชสีมา ปรากฏว่าได้มีวัดเสนาสนะป่า เป็นแหล่งสถานที่บำเพ็ญสมณะธรรมแก่ภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา เกิดขึ้นนับเป็นจำนวนพัน ๆ แห่งทีเดียว

^{๑๑} ปฐม – ภัทรา นิคมานนท์, พระกรรมฐานสู่ล้านนา (ตอนที่ ๑) ; ที่ระลึกงานสมโภชพระมหาธาตุ มณฑลบูรพาจารย์ ๑๐-๑๑-๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๖, (โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม ๖), (กรุงเทพมหานคร : พี.เอ.ลีฟวิ่ง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๒.

อีกวิธีการหนึ่งการรุดงค์นั้น ท่านจัดให้ไปแสวงหาความสงบโดยเฉพาะ วิธีนี้ได้จัดขึ้นให้เป็นประโยชน์เฉพาะภิกษุสามเณรคือผู้ที่บวชใหม่หรือบวชเก่า แต่ยังปฏิบัติไม่ได้ผลเท่าที่ควรจะได้ก็ต้องไปรุดงค์ คือจะต้องแสวงหาสถานที่ไกลจากบ้านพอสมควร อาจจะเป็นป่าไม้ ภูเขา เป็นถ้ำ หรือเป็นป่าช้า พักอยู่บำเพ็ญสมณะธรรมโดยเฉพาะ ไม่สอนอุบาสกอุบาสิกา แนะนำกันในระหว่างพระภิกษุสามเณร อบรมกันให้ยิ่งด้วยการกำหนดจิต พยายามช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แก่ความสงสัยที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญภาวนา ถ้าหากว่าแก่กันไม่ไหวก็จะไปหาท่านพระอาจารย์ใหญ่ เพื่อแก้ไขความสงสัยทั้งหลาย (พระราชธรรมเจติยาจารย์, น.๒๑๐)

หลังจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้วางหลังการไว้ให้แก่คณะศิษย์แล้วท่านก็ได้รุดงค์จากภาคอีสานขึ้นมาบำเพ็ญเพียรต่อทางภาคเหนือ ใน พ.ศ.๒๔๗๑-๒๔๘๒ เป็นเวลา ๑๒ ปี ท่านจึงกลับสู่ภาคอีสานตามคำอาราธนาของพระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธฺโล) วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี และพระอาจารย์เทศก์ เทสรสฺสี ครั้งท่านกลับสู่ภาคอีสาน จึงนับว่าเป็นช่วงเวลาที่ ท่านได้มีโอกาส พักอยู่ประจำที่เป็นเวลานาน ๆ ทำให้พระภิกษุที่มีความปรารถนาอยากจะศึกษาธรรมกับท่านได้โอกาสเข้าถวายตัวเป็นศิษย์เป็นจำนวนมาก

ระหว่าง พ.ศ.๒๔๘๗-๒๔๙๒ นับเป็นช่วงเวลา สุดท้ายในบั้นปลายชีวิตของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ท่านได้จำพรรษาอยู่ ณ เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ท่านได้ใช้ระยะเวลานี้ ในการวางรากฐานรุดงค์วัตร ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ของพระรุดงค์กรรมฐาน ถ่ายทอดให้แก่ศิษย์ยานุศิษย์ดั้งเดิมที่ท่านได้อบรมมาก่อนที่จะขึ้นไปภาคเหนือก็ได้แวะเวียนมานมัสการท่าน เพื่อรายงานผลแห่งการปฏิบัติ และเยี่ยมเยียนครูบาอาจารย์

๓) ยุคสานต่อปฏิบัติ หลังพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต มรณภาพแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้มรณภาพลง ทำให้วงศ์พระรุดงค์กรรมฐานเกิดความระส่ำระสาย เพราะขาดพระอาจารย์ผู้เป็นหัวหน้า ซึ่งลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต มีศิษย์สำคัญอยู่หลายรูปหลายรุ่น ทั้งรุ่นอายุ พรรษา และคุณธรรม รองกันมาเป็นลำดับเมื่อท่านพระอาจารย์ได้มรณภาพไปแล้ว ลูกศิษย์ของท่านองค์สำคัญ ๆ ก็เริ่มกระจายกันออกไปอยู่เป็นสำนัก หรือเป็นแห่ง ๆ เช่น หลวงปู่เทศก์ เทสรสฺสี ท่านได้รุดงค์ลงไปบุกเบิกทางภาคใต้ จังหวัดภูเก็ต พังงา แล้วจึงย้อนกลับมาอยู่ที่วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย หลวงปู่ขาว อนาลโย ท่านพาหมู่คณะลูกศิษย์มาตั้งหลักอยู่วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันเป็นจังหวัดหนองบัวลำภู) , หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ตั้งหลักอยู่วัดดอยแม่ปิ้ง จังหวัดเชียงใหม่ , หลวงปู่พรหม จิรปุณฺโณ อยู่วัดป่าบ้านดงเย็น จังหวัดอุดรธานี , พระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อดุลฺโล) อยู่วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์, หลวงปู่ชอบ ฐานสโม อยู่วัดป่าสัมมานุสรณ์ จังหวัด

เลย, หลวงปู่คำดี ปภาโส อยู่วัดถ้ำผาปู่ จังหวัดเลย, หลวงปู่ฟัน อาจาโร อยู่วัดป่าถ้ำขาม จังหวัดสกลนคร, ท่านพ่อลี ธมฺมธโร อยู่วัดอโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ^{๑๒}

พระอุดมการณ์ธรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ในยุคนี้อย่างคงมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด โดยรักษาข้อวัตรปฏิบัติที่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้ให้กรออบบรมมา แต่ละท่านก็ได้แยกย้ายกันออกไปตั้งสำนัก ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย ได้มีกุลบุตรมีผู้ศรัทธาออกบวชและฝึกหัดปฏิบัติตามแนวทางอุดมการณ์ธรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นจำนวนมาก

๔) ยุคปัจจุบัน ในยุคปัจจุบัน พ.ศ.๒๕๕๖ พระอุดมการณ์ธรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต รูปที่ท่านได้พบเห็นและได้รับโอวาทธรรมจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต โดยตรง แทบจะไม่เหลืออยู่แล้ว เท่าที่ทราบมีพระอาจารย์แต่งอ่อน กลยาณธมฺโม วัดป่าโชคไพศาล อำเภอดอนนาหว้า จังหวัดสกลนคร , พระธรรมมงคลญาณ (วิริยงค์ สิริธโร) วัดธรรมมงคล สุขุมวิท กรุงเทพมหานคร ที่ยังครองธาตุขันธ์อยู่ ส่วนรูปอื่น ๆ ได้มรณภาพลงไปตามกาลเวลาของสังขารขันธ์ ที่ยังสืบอยู่ก็นับเป็นพระอุดมการณ์ธรรมฐานรุ่น ลูกศิษย์ของลูกศิษย์ หรือ รุ่นที่เป็นศิษย์หลาน ศิษย์เหลน ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ข้ออุดมการณ์วัตรรักษาไว้ก็มีความจิตจางลงไปเป็นบางส่วน

บางสำนักก็ยังคงความเข้มงวดในข้อวัตรปฏิบัติตามพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ไว้ อาทิ สำนักปฏิบัติวัดถ้ำสหายจันทรมิต อำเภอนองว้าว จังหวัดอุดรธานี, สำนักวัดป่าดานวิเวก อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ, สำนักปฏิบัติวัดดอยธรรมเจดีย์ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร ทั้งสามสำนักนี้ถือว่าเป็นสำนักปฏิบัติที่มีชื่อเสียงในการรักษาอุดมการณ์วัตรข้อปฏิบัติของบูรพาจารย์ไว้ได้มั่นคงเหนียวแน่นที่สุด ส่วนสำนักอื่น ๆ ที่ได้ชื่อว่าเป็นสำนักปฏิบัติธรรมตามสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ก็ได้อาศัยข้อวัตรปฏิบัติไว้ได้เช่นกัน หากแต่ไม่ได้มีชื่อเสียง ข้อปฏิบัติบางอย่างก็ได้มีการอนุโลมไปตามยุคสมัยถึงแม้ว่าพระอุดมการณ์ธรรมฐานผู้ได้รับการอบรมมาจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต โดยตรงจะมรณภาพไปเป็นจำนวนมากแล้ว ปัจจุบันยังมีพระอุดมการณ์ธรรมฐานผู้สืบทอดปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต อยู่จำนวนมากทั่วประเทศไทย จึงยังคงมีผู้สนใจเข้ารับการอบรมฝึกฝนปฏิบัติอุดมการณ์วัตรตามสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต อยู่ไม่ขาดนั้นเพราะนอกจากการปฏิบัติที่แตกต่างเป็นที่ดึงดูดใจ การแสดงธรรมก็เน้นแบบปาฐกถาเข้ากับสถานการณ์จริงแล้ว การเปลี่ยนแปลงจากเศษส่วนร่างกาย เช่น เส้นผม กระดูก เล็บ ฟัน หนัง กลายเป็นพระธาตุบริสุทธิของคณะพระอุดมการณ์ธรรมฐานมี พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ตื้อ อจลธมฺโม พระอาจารย์ฟัน อาจาโร พระอาจารย์ขาว อนาลโย พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ เป็นต้น หรือแม้แต่พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน) ศิษย์รุ่นสุดท้าย ที่ได้มรณภาพไปเมื่อต้นปี พ.ศ.๒๕๕๔ เศษกายของท่านได้แปรสภาพเป็นพระธาตุจำนวนมาก จึงยังคงเป็นแรงบันดาลใจให้พุทธศาสนิกชนได้หันมาปฏิบัติตาม

^{๑๒} พระอาจารย์ปรีดา ฉนฺทโกโร, พระปาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์, (หนองคาย : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑.

๒.๑.๑ หลักการและแนวปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่า

ในสายพระป่าหรือพระธุดงค์กรรมฐาน สายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้ให้การอบรมสั่งสมบารมีธรรมแก่พระภิกษุสามเณร จนมีศิษย์ เป็นพระธุดงค์กรรมฐาน ผู้ทรงคุณธรรม อัมมาปฏิบัติ ออกจากธุดงค์เผยแผ่ธรรมนำศรัทธาสาธุชน ได้ผลดี เป็นอันมากต่อกิจการงานพระศาสนาสร้างสำนักป่า วัดวา ศาสนสถาน ในพระพุทธศาสนา แบบที่ว่า “วัดป่า” ที่เน้นธรรมชาติ เรียงความง่าย สะอาด สงบสว่างด้วยแสงธรรม พระสายนี้ ชาวบ้านศรัทธาเรียกว่า พระธุดงค์กรรมฐานหรือพระป่าสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งดำเนินปฏิปทา ตามแนวพ่อแม่ครูอาจารย์ พระธุดงค์กรรมฐาน จะปฏิบัติต่อครูอาจารย์ ที่เรียนท่านด้วยความเคารพอย่างสูงว่า “พ่อแม่ครูอาจารย์” ด้วยความเคารพนับถือดุจบิดามารดาแลครูอาจารย์ เช่นกัน ประมาณปี พ.ศ.๒๔๕๙ เป็นต้นมา พระป่าสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เริ่มทยอยเพิ่มจำนวนมากขึ้น ขยายงานการเผยแผ่ ในภาคอีสาน โดยเฉพาะทาง จังหวัดอุดรธานี หนองคาย นครพนม สกลนครอุบลราชธานี นครราชสีมา ขอนแก่น และตามภูมิภาคต่าง ๆ ที่รังสีธรรม แห่งกองทัพธรรมพระกรรมฐาน สายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้แผ่ไปถึงพระป่าทุกองค์จะต้องรักษาศีลอย่างบริสุทธิ์ ในกระบวนไตรสิกขา ศีลสมาธิปัญญานั้น ศีลเป็นข้อที่ง่ายที่สุดและเท่ากับเป็นเครื่องทดสอบ สมณะเพศ เพราะการรักษาศีล ต้องการศรัทธาความตั้งใจ ถ้าผู้ใดรักษาศีลให้บริสุทธิ์ไม่ได้ ก็อย่าหวังเลย ที่จะก้าวหน้า ในทางธรรมชั้นสูง

ศีล เป็นฐานที่ตั้งแห่งสมาธิ ทำให้บังเกิดสมาธิ และตั้งมั่น ศีลจะต้องดีก่อน สมาธิจึงจะดีได้นอกจากนั้น ในการจาริกธุดงค์ แสวงหาที่สัปปายะ สำหรับอบรมจิต ต้องพ้นฝ่าอุปสรรคนานาประการ พระป่าจึงเชื่อว่าศีลที่บริสุทธิ์จะเป็นเกราะป้องกันที่ดีที่สุด พระธุดงค์กรรมฐาน หรือพระป่าสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต แต่ละรูป ตามประวัติ เคยบุกป่าฝ่าดงไปตามป่าเขาเผชิญกับสิ่งสสาราสัตว์ที่ดุร้ายเผชิญกับภัยธรรมชาติ และมนุษย์ที่ตั้งตนเป็นศัตรู แต่ด้วยศีลที่บริสุทธิ์ของท่าน ได้เป็นเกราะแก้วคุ้มกันพิทักษ์ รักษาพระคุณเจ้าประสพสวัสดิภาพ ด้วยดีด้วยศีล ด้วยบุญกุศล พระป่าสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นสุปฏิปันโน มีปฏิปทา คือข้อวัตรข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่น่าเลื่อมใสศรัทธา เป็นปฏิปทา ที่ทำได้ไม่ง่าย เพราะเป็นปฏิปทา ที่ทวนกระแสโลก ทั้งทางกาย วาจา และใจ ซึ่งหลังปฏิปทานี้คือ ธุดงค์วัตร ๑๓ ชั้นวัตร ๑๔ เป็นเครื่องบำเพ็ญทางกาย และมีกรรมฐาน ๔๐ เป็นเครื่องบำเพ็ญทางใจ สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไป ในอิริยาบถต่าง ๆ ของความเพียร ทั้งนี้เพราะธุดงค์วัตร ๑๓ และวัตรต่าง ๆ ตลอดจนกรรมฐานทั้งมวล ล้วนเป็นธรรม เครื่องอบรมบ่มนิสัย ที่ติดกายมา ตั้งแต่ครั้งเป็นฆราวาส และเป็นธรรม ที่จะทำลายล้างข้าศึกภายในใจ คือ กิเลสตัณหา ให้หมดสิ้นไป การถือธุดงค์ของพระป่า พระธุดงค์กรรมฐาน เป็นเจตนาที่แสดงออกเพื่อประหารกิเลสของ เกี่ยวเรื่อง เครื่องนุ่งห่ม อาหารการขบฉัน ที่อยู่อาศัย และความเพียร ด้วยข้อปฏิบัติ “ธุดงค์วัตร”

ธุดงค์วัตร ๑๓ (พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๓, น.๓๔๒)(๑) ปงสุกุลิ๊งค ถือการทงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร (๒) เตจิวัริงค ถือการทงผ้า ๓ ผืนเป็นวัตร (๓) ปินทปาติงค ถือการ

บิณฑบาตเป็นวัตร (๔) สप्तทานจาริกงค ถือการบิณฑบาตตามลำดับประตูเรือนเป็นวัตร (๕) เอกาสนิกงค ถือการฉันอาหารคราวเดียวเป็นวัตร (ฉันเอกา) (๖) ปตตปิณฑิกงค ถือการฉันอาหารในบาตรเป็นวัตร (๗) ขลุปัจฉาภตติกงค ถือการไม่ฉันข้าวเมื่อภายหลังเป็นวัตร (จากการห้ามภัต) (๘) อรณญิกงค ถือการอยู่ในป่าเป็นวัตร (๙) รุกขมูลิกงค ถือการอยู่ที่โคนไม้เป็นวัตร (๑๐) อพโภกาสิกงค ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร (ที่โล่ง ไม่มีสิ่งมุงบัง) (๑๑) โสสานิกงค ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร (๑๒) ยถาสถติกงค ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดแต่งไว้ให้เป็นวัตร (๑๓) เนสขชิกงค ถือนิสสัยชิกงค รุดงค์ คือการไม่นอนเป็นวัตร

การถือธุดงค์บำเพ็ญได้ด้วยการสมาทานคือด้วยอธิษฐานใจ หรือแน่วด้วยการเปล่งวาจา คุณประโยชน์ของธุดงค์วัตร คือ การยังชีพโดยบริสุทธิ์ มีผลเป็นสุข เป็นของไม่มีโทษ บำบัดความทุกข์ของผู้อื่นเสีย เป็นของไม่มีภัย เป็นของไม่เบียดเบียน มีแต่เจริญฝ่ายเดียว ไม่เป็นเหตุให้เสื่อม ไม่มีมารยาหลอกลวง ไม่ขุ่นมัว เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเหตุให้สำเร็จสิ่งที่ปรารถนา กำจัดเสียซึ่งซึ่งศัสตราทั้งปวง มีประโยชน์ในทางสำรวมเป็นเครื่องสมควรแก่สมณะ ทำให้สงบยิ่งเป็นเหตุให้หลุดพ้นเป็นเหตุให้สิ้นราคะ เป็นการระงับเสียซึ่งโทสะทำโมหะให้พินาศไป เป็นการกำจัดเสียซึ่งมานะ เป็นการตัดเสียซึ่งวิตกขวั ทำให้ข้ามความสงสัยได้ กำจัดเสียซึ่งความเกียจคร้าน กำจัดเสียซึ่งความไม่ยินดีในธรรม เป็นเหตุให้มีความอดทน เป็นของซึ่งไม่ได้ เป็นของหาประมาณมิได้ และทำให้สิ้นทุกข์ทั้งปวง อานิสงส์การปฏิบัติธุดงค์วัตร ทำให้พระป่าที่จาริกไปตามป่าเขา ฟานักตามโคนไม้ เฟิงผา และตามถ้ำ เป็นอยู่อย่างสมณะ เสียสละ ลดละอุปโลกนบริโภคน ทำให้จิตของท่านเป็นอิสระพ้นจากพันธนาการเครื่องร้อยรัดขัดขวาง สู่ความเบาสบาย สงบเอื้อต่อการเจริญสมาธิภาวนา บำเพ็ญความเพียร การท่องเที่ยวไปในป่าที่ดารดาษไปด้วยสิ่งสสารสัตว์ร้ายอันตราย เป็นการฝึกจิตหลอมใจ ให้เข้มแข็งมีสติระลึกรู้มีบทบาทกรรม “พุทโธ” อยู่กับสายลมหายใจ

การเจริญสติก่อให้เกิดสมาธิ และจิตตานุภาพ พระธุดงค์กรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จะผ่านการประหารกิเลส ด้วยธุดงค์วัตร จิตของพระคุณเจ้าเข้มแข็งด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา ศรัทธาความเพียร พระป่าสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ผู้มอบกายวาจาชีวิตในพระพุทธศาสนา ดำเนินเดินทางตามรอยธรรมพ่อแม่ครูอาจารย์ ธุดงค์จาริกไปตามวนาป่าเขา เพื่อผลานิสงส์ในการเพิ่มพูนบารมีธรรมแห่งพระบรมศาสดา พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อมรรคผล ละนิพพาน เพื่อสงเคราะห์โลกและสรรพสัตว์ เป็นเนืองนาคบุญของพระพุทธศาสนา เป็นขุนพลกล้า แห่งกองทัพธรรมในพระกรรมฐาน ที่มีคุณูปการ อนเณกอนันต์ ตราบนิรันดร์สมัย

พระภิกษุได้รับการยกย่องนับถือว่าเป็นพระบูรพาจารย์ใหญ่แห่งกองทัพธรรม พระธุดงค์กรรมฐาน ในประเทศไทยได้แก่ท่านหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ผู้ได้บำเพ็ญความเพียรในชั้นเอก จนบรรลุถึงธรรมชั้นสูงสุด ดังมีหลักฐานปรากฏ คือ อัฐิของท่านกลายเป็นพระธาตุดังบรรยายไว้ ว่าเป็นลักษณะของพระอรหันต์สาวก ซึ่งปัจจุบันได้นำมาประดิษฐานไว้ ณ วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร พระ

อาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านเป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐานที่มีลูกศิษย์จำนวนมาก อาทิ (๑) หลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล จ.อุดรธานี (๒) หลวงปู่ดูล อตุโล วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์ (๓) หลวงปู่ฝั้น อาจาโร วัดป่าอุดมสมพร จ.สกลนคร (๔) หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วัดดอยแม่ปั๋ง จ.เชียงใหม่ (๕) หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี วัดหินหมากเป้ง จ.หนองคาย (๖) หลวงปู่สิม พุทธาจาโร วัดถ้ำผาปล่อง จ. เชียงใหม่ (๗) หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน วัดป่าบ้านตาด จ.อุดรธานี (๘) หลวงปู่สมชาย ฐิตวิริโย วัดเขาสกิม จ.จันทบุรี (๙) หลวงปู่วิริยงค์ สิริธโร วัดธรรมมงคล กรุงเทพฯ เป็นต้น

พระคุณเจ้าทั้งหลายนี้ ได้สืบทอดการปฏิบัติข้อวัตร ตามแนวทางของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในกาลต่อมาเมื่อศิษย์ในสายของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต หลายองค์ถึงการมรณภาพอัฐิของท่านก็ได้แปรสภาพไปในทำนองเดียวกันกับท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาทิ อัฐิของหลวงปู่ขาว อนาลโย ของท่านพระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ ประกอบกับความเคร่งครัด ในวินัย และศีลลาจารวัตร ได้เสริมสร้างศรัทธาประชาชน ในการปฏิบัติกรรมฐาน เพิ่มมากขึ้นและเป็นเหตุแห่งการฟื้นฟูวัดป่าและชักจูงให้มีผู้บวชเป็นพระป่า หรือพระสายปฏิบัติกรรมฐานเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน การเริ่มต้นชีวิตแบบพระป่า อาจทำได้ ๒ วิธี^{๑๓}

วิธีที่หนึ่ง คือ บวชเป็นพระภิกษุ ณ พัทธสีมาวัดใดวัดหนึ่งให้เรียบร้อยเสียก่อน จากนั้นจึงไปขอพำนักในวัดป่า ถ้าประธานสงฆ์ อาจารย์ใหญ่หรือสมภารอนุญาต ก็จะได้เข้าพำนักโดยจะต้องปฏิบัติตามระเบียบ แบบแผน ของวัดป่านั้น ๆ แต่โดยมากมักไปขออนุญาตก่อนล่วงหน้า ว่าเมื่อบวชแล้วจะมาขอพำนักด้วย

วิธีที่สอง ที่เริ่มเข้ามาเป็นพระป่า คือ เข้าไปบวชธัมมจักกัปปวัตถีย์เป็นอุบาสก ถือนีลปะนัย และอาศัยอยู่ในวัด คือ เป็น “ผ้าขาว” หรือ “ปะขาว” ก่อนเพื่อนทำหน้าที่เป็นลูกศิษย์พระและฝึกการปฏิบัติไปด้วยโดยต้องทำหน้าที่ให้เรียบร้อยเป็นที่พอใจของสมภาร หรืออาจารย์ที่เป็นผู้ปกครองจึงจะได้รับอนุญาตให้บวชวิธีนี้เป็นการฝึกหัดความอดทนในการใช้ชีวิตแบบพระป่าก่อนที่จะบวชเป็นพระป่า

สำหรับผู้ที่เคยเข้าไปสัมผัสวัดป่าเป็นครั้งแรกความรู้สึกที่กระทบจิตใจเมื่ออย่างเข้าถึงเขตวัดป่า คือ “ความร่มรื่น” ซึ่งเกิดจากต้นไม้ร่มรื่นใหญ่ภายในวัด สิ่งกระทบใจประการที่สอง คือ ความสะอาดและมีระเบียบ “ความสงบเงียบ” ไม่อึกทึกพลุกพล่าน ต้นไม้ธรรมชาติจะได้รับการรักษาให้ยืนยงคงอยู่

กฎเสนาสนะ ที่พำนักของพระป่าจะถูกสร้างอย่างเรียบง่าย สมถะด้วยวัสดุพื้น ๆ เว้นแต่บางแห่ง ที่มีคณะญาติโยมศรัทธาสร้างถวาย ก็อาจใช้วัสดุหรือการก่อสร้างที่พิถีพิถัน แต่บางแห่งท่านก็

^{๑๓} พระไพศาล พุทฺธสุโต, **วิธีการสร้างศาสนทายาทของพระสายปฏิบัติในจังหวัดสกลนคร**, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยใหม่, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ

ไม่ยอมให้สร้างใหญ่โต หรือพิธีพิถันเกินไปเพราะเกรงว่าจะทำให้พระคุ่นกับความสบายจน “ติดสุข” ไม่อยากออกไปเผชิญความลำบาก ในการออกเดินธุดงค์ ซึ่งเป็นภารกิจที่สำคัญของพระป่า

โดยทั่วไปภายในกุฏิของพระป่าจะมีเพียงกลด พร้อมด้วยมุ้งกลด เสื่อปูนอน เครื่องอัฐบริขาร ผ้าห่มนอน จีวร ตะเกียง หรือเทียนไข และหนังสือ ที่ห้วนนอนอาจมีทั้งพระอาจารย์ต่าง ๆ ส่วนของมีค่าอุปกรณ์อำนวยความสะดวกสบายนั้นท่านไม่สะสม กุฏิแต่ละหลังผู้พำนักต้องรักษาให้สะอาดทั้งในกุฏิและบริเวณพวกชาวเมืองที่ได้ไปเยือนวัดป่าครั้งแรกมักจะแปลกใจว่า นี่ท่านทำอะไร วัดจึงสะอาดอย่างนี้ ทั้ง ๆ ที่มีต้นไม้เต็มไปหมดทุกแห่ง ทางเดินของท่านก็โล่งเตียนห้องน้ำก็สะอาด ศาลาก็สะอาด คำตอบคือ พระป่าท่านปฏิบัติตามพระวินัย ท่านต้องรักษา เสนาสนะ ที่อยู่อาศัยและบริเวณ ให้สะอาดทุก ๆ วันเวลาประมาณบ่ายสามโมง เป็นเวลาปิดกวาดลานวัด ซึ่งปกติท่านสมาธิหรือประธานสงฆ์ ก็จะลงมือกวาดด้วยยกเว้นแต่ผู้อาพาธ เท่านั้น งานปิดกวาดนี้ ใช้แรงมาก เพราะไม้กวาดหนักและด้ามยาวกว่าจะแล้วเสร็จก็เหงื่อท่วมตัว ซึ่งเท่ากับการออกกำลังกายไปในตัว พระป่าท่านเดินจงกรมเดินบิณฑบาตทุกวัน ภูศาลาทุกวัด กวาดวัดทุกวัน ท่านจึงแข็งแรงและสุขภาพดี

พระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่างของประชาธิปไตย ตั้งแต่เริ่มเข้ามาบวช เป็นสมาชิกของวัด ต้องผ่านการลงมติ ของคณะสงฆ์เสียก่อน ข้าวของต่าง ๆ ที่มีผู้ถวายแก่วัด ย่อมเป็นของกลาง ใครจะนำไปเป็นประโยชน์ส่วนตัวไม่ได้ ทุกคนมีส่วนที่จะได้รับประโยชน์จากของสงฆ์ ถ้ามีการพิพาทกันก็ต้องตั้งกรรมการพิจารณาเป็นตัวอย่าง ของประชาธิปไตยแต่เป็นแบบพุทธ คือ เป็นการสมัครใจ ไม่บังคับ ถ้าไม่พอใจไปที่อื่นเสีย แล้วยังมีคารวะ มีอาวูโส มีบารมีมีกรรม มีวิบากไม่ใช่ทุกคนเท่ากันหมด อาหารที่บิณฑบาตมาได้จะนำมารวมกันก่อนแล้วจึงแจกไปให้ทั่วถึง

พระป่าท่านมีคติอีกอย่างหนึ่ง คือ ไม่ว่าวันไหนจะบิณฑบาตได้ภัตตาหารมากน้อยเท่าใด ต้องฉันแต่น้อยแต่พอดี แม้จะมีอาหารล้นเหลือ ก็จะไม่ฉันจนอึดื้อ เพราะถ้าทำเช่นนั้น จะอ้วน ภาวนาไม่ได้ นอกจากจะระวังฉันไม่มากแล้ว พระป่าท่านยังระวังไม่ให้ติดรสอาหารด้วย โดยการหลีกเลี่ยงอาหารที่อร่อย ทั้งนี้เพราะเกรงว่าจะ “ติดสุข” นั่นเองในเวลาฉัน ต้องพิจารณาตามแบบพระพุทธเจ้า ทรงสอน พุดง่าย ๆ คือว่า กินเพื่อยอยู่ เพื่อประทังชีวิต ประทังความหิวท่านจึงเจียดสบประหว่างฉันไม่สนทนาพาทีอะไรกัน เพราะท่านต้องพิจารณาอาหารไปด้วย

กิจวัตรของพระป่า คือ ตื่นนอนตั้งแต่ตีสาม หรือตีสี่ เพื่อปฏิบัติภาวนาสวดมนต์ทำวัตรเช้า ทำกิจส่วนตัวแล้วเตรียมตัวออกบิณฑบาตครั้งอรุณ พระป่าจากอรัญวาสีจะออกบิณฑบาตเป็นแถวเป็นแนว เป็นระเบียบ

บรรยากาศยามรุ่งอรุณ กลิ่นไอธรรมชาติ ความบริสุทธิ์ ของชนบทดวงหน้า ที่เฝ้ามองในบุญกุศลของชาวบ้านเป็นภาพชีวิตอันประทับใจผู้ได้สัมผัส พระป่าจะต้องออกบิณฑบาตทุกวัน นอกจากอาพาธ หรือเดินไม่ได้ ตามปกติวัดป่าต้องอยู่ห่างหมู่บ้าน เพื่อให้พ้นจากการรบกวน คน สัตว์ และเสียง

อีกทีก็ แต่ต้องไม่ไกลเกินไป จนเดินไปบิณฑบาตไม่ไหว โดยมาก เว้นระยะห่างจากหมู่บ้านประมาณ ๒-๓ กิโลเมตร ซึ่งพอจะเดินไปกลับได้ภายในหนึ่งชั่วโมง

การอบรมพระป่าตามวัดต่าง ๆ ในสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จะอาศัยหลัก อย่างเดียวกันแต่การปฏิบัติแตกต่างกันไปตามความเห็นและความถนัด ของอาจารย์ทุกวัดมีการเน้นเรื่องศีล พระป่าทุกองค์ต้องรักษาศีล อย่างบริสุทธิ์ในกระบวนไตรสิกขา ศีลเป็นข้อที่ง่ายที่สุดและเท่ากับเป็นเครื่องทดสอบพระภิกษุเพราะการรักษาศีลต้องการเพียงแค่ความตั้งใจเท่านั้น ถ้าผู้ใดรักษาศีลบริสุทธิ์ไม่ได้ ผู้นั้นก็ไม่มีหวังที่จะก้าวหน้าไปถึงธรรมชั้นสูงได้ ศีลเป็นเครื่องรองรับ และเป็นฐานของสมาธิ ทำให้สมาธิเกิดง่าย และตั้งอยู่โดยมั่นคง ศีลต้องดีก่อนสมาธิจึงจะได้

นอกจากนั้นในการออกธุดงค์แสวงหาที่สัปปายะ สำหรับอบรมจิต จะต้องฝ่าอันตรายต่าง ๆ นานา พระธุดงค์กรรมฐานหรือพระป่า ท่านมีความเชื่อมั่นว่า ศีลบริสุทธิ์ จะเป็นเกราะกำบังที่ดีที่สุด พระอาจารย์ชั้นผู้ใหญ่แต่ละองค์ มีประวัติบุกป่าฝ่าดง ไปในแดนสัตว์ร้าย เช่น เสือ ช้าง และงู ทนแดด ทนฝน ทนลมหนาว ต้องผจญภัยมนุษย์ที่ถกอวิชชาครอบงำ... แต่พระท่านรักษาศีลบริสุทธิ์ สัตว์ร้าย หรือคนร้าย ตลอดจนสภาวะอากาศที่แปรปรวน ก็ไม่อาจทำอันตรายท่านได้ เพราะฉะนั้นพระป่าที่จะออกธุดงค์ จะต้องแน่ใจว่า ศีลของท่านบริสุทธิ์จริง ๆ เพื่อให้มั่นใจในข้อนี้ และแน่ใจว่า จะไม่พลั้งเผลอ ท่านจึงรักษาศีลให้บริสุทธิ์อยู่เสมอ ในวัดป่าจะมีการไหว้พระสวดมนต์ร่วมกัน การสวดมนต์มีผลให้ใจสงบ เป็นการเตรียมสำหรับการภาวนาต่อไป ตามปกติเมื่อฉันเสร็จ จัดการชำระล้างทำความสะอาด บาตรเรียบร้อยแล้ว พระป่าท่านจะกลับกุฏิมาลงมือ ภาวนาส่วนมาก มักจะเริ่มด้วยการเดินจงกรม เพื่อแก้อาการง่วง ซึ่งอาจเกิดขึ้นภายหลังฉันอาหาร ใกล้เคียง ๆ กุฏิทุกหลังจะมีลานเดินจงกรม กว้างประมาณ ๑ เมตร ยาวประมาณ ๑๐-๑๕ เมตร ระหว่างเดินอาจจะบริการรณภาวนา หรือพิจารณาเกี่ยวกับสังขารร่างกาย จุดประสงค์เพื่อให้เกิดความสงบ เกิดสมาธิหรือปัญญา เมื่อหยุดเดินก็เข้าที่นั่งภาวนา พอเมื่อยหรือง่วง ก็ออกมาเดินอีกสลับกันไป ในการภาวนา พระป่าสายท่านพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จะใช้กรรม “พุทโธ” ร่วมกับอานาปานสติ เช่น หายใจเข้า นึก พุท หายใจออกนึก โธ ซึ่งวิธีเหล่านี้ ใช้กันโดยทั่ว ๆ ไป

ครูบาอาจารย์จะคอยติดตาม การดำเนินของการปฏิบัติอยู่เสมอ โดยการซักถาม ปรากฏการณ์ทางจิตของศิษย์ จึงสามารถดัดแปลงแก้ไขการปฏิบัติให้เหมาะสม กับภาวะของแต่ละคน ช่วยให้ได้ผลดีขึ้นไปเรื่อย ๆ ถ้าหากมีอะไรแทรกแซงขึ้นมา เช่น นิมิตเห็น ภูตผีปีศาจ หรือยักษ์ เห็นมาร อาจารย์ก็จะชี้แจงให้ทราบความหมายของนิมิตนั้น ๆ และบอกวิธีที่จะป้องกันไม่ให้เกิดขึ้นต่อไป หลักสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งอาจารย์ในสายของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เน้นอยู่เสมอ คือ “ธรรมะทั้งหลายอยู่ในกายของเรา”

ในการพิจารณาให้ส่งจิตเข้าภายในกายไม่ให้ส่งออกไปภายนอก เพราะนอกจากจะไม่ได้ประโยชน์แล้ว ยังจะเกิดการล่องลอยของจิตอีกด้วย การแสดงธรรมของพระป่า ไม่มีพิธีรีตองอะไรมากนัก แต่จะเน้นที่เนื้อหาสาระ ใช้ภาษาสำนวนที่ฟังง่ายเข้าใจง่าย ตรงไปตรงมา

การอบรมจิตและนำการเจริญภาวนา วิปัสสนากรรมฐานเป็นภารกิจ ที่ครูอาจารย์จะต้องให้การอบรม แนะนำแก่ศิษย์ ทั้งที่เป็นพระภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา และเป็นชาวบ้านทั่วไป ปฏิปทาศีลลาจารวัตร ของครูบาอาจารย์ใหญ่ พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และสานุศิษย์ของท่าน อีกหลายองค์เป็นประทีปนำทาง ให้พระป่ามีความวิริยะ อุตสาหะ ในการบำเพ็ญความเพียรเพราะเห็นแสงสว่างข้างหน้าขอเพียงให้เดินให้ถูกทาง ถูกวิธี ไม่ย่อท้อ ต่อความยากแค้น และอุปสรรคทั้งมวล

พระป่า พระธุดงค์กรรมฐาน เป็นผู้ชูธงชัยแห่งกองทัพธรรม ของพระพุทธองค์เป็นผู้วิโรจหาญ เป็นนักรบที่จะสู้กับกิเลสตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก เพื่อมุ่งสู่จุดหมายคือมรรคผลนิพพาน ตามรอยพระยุคลบาท พระบรมศาสดา สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

๒.๑.๒ ประวัติและแนวปฏิบัติธรรมของสายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑) หลวงปู่เหรียญ วัดอรัญญบรรพต จังหวัดหนองคาย "หลวงปู่เหรียญ" เกิดในสกุลใจخان เมื่อวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๕๕ ตรงกับวันพุธ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือนยี่ ปีชวด สถานที่เกิด ต.บ้านหม้อ อ.ศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย เป็นบุตรคนที่ ๒ ในบรรดาพี่น้อง ๗ คน ของนายผา และนางพิมพ์ ประกอบอาชีพกสิกรรม ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ชีวิตครอบครัวพี่น้องทุกคนเสียชีวิตตั้งแต่เด็ก ส่วนโยมมารดาถึงแก่กรรมเมื่อท่านมีอายุ ๑๐ ขวบ ภายหลังบิดามีภรรยาใหม่ท่านจึงไปอาศัยอยู่กับยาย ก่อนกลับมาอยู่กับบิดาอีกครั้งเมื่ออายุ ๑๓ ปี ในวัยหนุ่มฉกรรจ์เคยมีความคิดจะแต่งงานมีครอบครัวเหมือนปูชนทั่วไป แต่คิดปลงตกในชีวิตที่มีแต่ความวุ่นวาย มีทุกข์มีสุขวนเวียนไม่รู้จบสิ้น เห็นว่ามีหนทางเดียวเท่านั้นที่จะหลุดพ้นทุกข์ คือ การออกบวช

เมื่อศรัทธาแรงกล้าจึงขอบิดาเข้าวัด บรรพชาเป็นสามเณรอยู่ ๑๕ วัน ก่อนเข้าอุปสมบท ที่วัดบ้านหงษ์ทอง อ.ท่าบ่อ จ.หนองคาย เมื่อเดือนมกราคม ๒๔๗๕ สังกัดมหานิกาย โดยมีพระครูวาปีดิฐวัตร เป็นพระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์พรหม เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ก่อนกลับมาจำพรรษาอยู่วัดโพธิ์ชัย บ้านหม้อ ระยะเวลาหนึ่งไปจำพรรษาที่วัดศรีสมัง อ.เมือง จ.หนองคาย เข้าศึกษาด้านพระปริยัติธรรม จนสอบได้นักธรรมตรี ระยะแรก "หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ" เริ่มศึกษาพระกรรมฐาน ได้รับเมตตาจากพระอาจารย์บุญจันทร์ เป็นผู้สอนภาวนาพุทโธ และพระอาจารย์ภู คุ้มมทินโน เป็นครูฝึกสอนการปฏิบัติธรรม ต่อมาพระอาจารย์ภูได้พาท่านออกธุดงค์ไป จ.อุดรธานี และแปรญัตติเป็นธรรมยุต เมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน ๒๔๗๖ ที่วัดโพธิ์สมภรณ์ จ.อุดรธานี โดยมีเจ้าคุณธรรมเจดีย์ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูประสาทคณานุกิจ เป็นพระกรรมวาจาจารย์

พ.ศ. ๒๔๗๖ จำพรรษาวัดป่าสาระวารี บ้านค้อ อำเภอมือ อุดรธานี เป็นที่ซึ่งพระอาจารย์มั่นเคยจำพรรษา ได้ตั้งใจทำความเพียรสงบใจมาก แต่วิปัสสนายังไม่แตกได้แต่สมณะ ออกพรรษาแล้วจึงรุดงค์ไปจังหวัดเลย พักวิเวกอยู่ถ้ำผาปู่ และ ถ้ำผาบัง ได้ความสงบสงัดมาก

พ.ศ. ๒๔๗๗ พรรษาสอง จำพรรษาวัดอรัญญวาสี อำเภอบ้านผือ หนองคาย มีพระอาจารย์ภู ธรรมทินโน เป็นหัวหน้า ตั้งใจไม่นอนกลางวัน ค่ำลงทำความเพียร เติบงกรรม นั่งสมาธิ ถึงติสอง แล้วลุกขึ้นทำความเพียรจนสว่าง พอถึงเดือนหกเดินทางกลับมาจำพรรษาที่ วัดป่าบ้านค้อตามเดิม

พ.ศ. ๒๔๗๘ พรรษาสาม จำพรรษาที่วัดป่าสาระวารี

พ.ศ. ๒๔๗๙ - ๒๔๘๐ พรรษา ๔ และพรรษาที่ ๕ จำพรรษาที่วัดอรัญญบรรพต "หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ" ทำภาวนาจิตสงบแล้วพิจารณาชั้นห้าเป็นอารมณ์ เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาตามสภาพความเป็นจริง แล้วปล่อยวาง จิตสงบพร้อมด้วยความรู้เป็นอย่างดี คล้ายหมดกิลเลส แต่ต่อมามีเรื่องต่างๆ มากกระทบ ก็รู้สึกจิตผดผิบกิด หวั่นไหวไป ตามอารมณ์นั้นๆ อยู่บ้าง แต่ไม่รุนแรง ก็แสดงว่ากิเลสยังไม่หมดสิ้น พยายามแก้ก็ไม่ตก นึกในใจว่าใครหนอจะช่วยแก้จิตให้ได้ จึงนึกไปถึงกิตติศัพท์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จึงชวนภิกษุรูปหนึ่งลงเรือจากหลวงพระบางขึ้นไปทางอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เดินทางไปหาท่าน

พ.ศ. ๒๔๘๑ หลวงปู่เหรียญ วรลาโภได้พบท่านอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ที่วัดเจติยหลวง จังหวัดเชียงใหม่ โดยความเมตตาของหลวงตาเกต ซึ่งเป็นสัทธา วิหาริก ของท่าน ได้พาไปพบที่ป่าละเมาะใกล้ๆ โรงเรียนแม่ใจ อำเภอสันทราย ได้เห็นด้วยความอัศจรรย์ใจเพราะตรงกับในนิมิตทุกประการ ท่านได้แนะนำว่านักภาวนา พวกนี้ติดสุขจากสมาธิจึงไม่พิจารณาค้นคว้าหาความจริงของชีวิตกัน "หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ" ท่านชักชวนเปรียญให้ฟังว่า ธรรมดาเขาทำนาทำสวน เขาไม่ได้ทำใส่บนอากาศเลย เขาทำใส่บนพื้นดินจึงได้ผล ฉนั้นใด โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลายควร พิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์ จนเกิดนิพพิทาความเบื่อหน่ายในนามรูป ด้วยอำนาจแห่งปัญญานั้นแหละจึงจะเป็นทางหลุดพ้นได้ ไม่ควรติดอยู่ในความสงบโดยส่วนเดียว เมื่อท่านให้โอวาทแล้วจึงพิจารณาตุตถะเองว่าได้เจริญเพียงสมณะไม่ได้ เจริญ วิปัสสนาเพียงรู้แจ้งในธรรมที่ควรรู้ คือ อริยสัจสี่ จึงเจริญวิปัสสนาเรื่อยมาตั้งแต่พรรษาที่ ๖ อยู่ในเขตภาคเหนือจนถึงพรรษาที่ ๑๖ แล้วเดินทางกลับรุดงค์ ผ่านหลวงพระบาง ประเทศลาว เข้าเวียงจันทน์ มายังหนองคาย พรรษาที่ ๑๙ ถึง ๒๖ หลวงปู่เหรียญ จำพรรษาเผยแผ่ธรรมะปฏิบัติอยู่ภาคใต้ แล้วจึงย้ายไปอยู่วัดอรัญญบรรพต ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ เรื่อยมาจากนั้นออก รุดงค์ไปสถานที่ต่างๆ หลายจังหวัดภาคอีสาน ก่อนขึ้นไปทางเหนือและเข้าฝากตัวเป็นศิษย์หลวงปู่มั่น มุ่งบำเพ็ญเพียรและเข้าจำพรรษาในหลายที่ พรรษา ๑ - ๕ อยู่ใน จ.อุดรธานี และ จ.หนองคาย ช่วงพรรษาที่ ๖ - ๑๔ ขึ้นไปจำพรรษาอยู่ใน จ.เชียงใหม่ วัดสันตันเปาและสำนักสงฆ์ใน อ.สันกำแพง พรรษาที่ ๑๕ - ๑๘ อยู่ที่ อ.เถิน จ.ลำปาง พรรษาที่ ๑๙ - ๒๒ ล่องลงใต้เข้าจำพรรษาที่สำนักสงฆ์ จ.

ฟังงา ก่อนย้ายไปอยู่วัดอรัญบรรพต ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๐๒ จนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ ในบางโอกาสท่านจะมาพำนักอยู่ที่สำนักสงฆ์ในวังสวนจิตรลดา กรุงเทพฯ

กาลต่อมา หลวงปู่เหรียญได้เป็นเจ้าอาวาสวัดอรัญบรรพต ซึ่งในอดีตวัดแห่งนี้ยังขาดความพร้อมในหลายด้าน แต่บรรยากาศทั้งภายในและภายนอกวัดสงบเหมาะสมสำหรับการวิปัสสนากรรมฐาน โดยสมัยที่หลวงปู่มาอยู่ใหม่ๆ มีเพียงกุฏิเล็กมุงหญ้าคาพอหลบฝนได้เท่านั้น แต่กว่า ๔๐ ปีที่หลวงปู่เหรียญได้ปกครองดูแลวัดอรัญบรรพต พยายามคงสภาพของความเป็นวัดป่าไว้มากที่สุด โดยสร้างเสริมสิ่งก่อสร้างเท่าที่จำเป็นแก่การประกอบศาสนกิจ หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ เป็นพระกัมมัฏฐาน ถือนิธดคุณวัตร ฉันทารวมในบาตรมือเดียว ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เคร่งในพระธรรมวินัยยัง รั้งกิจนิมนต์สอนปฏิบัติธรรมสมาธิและเทศนาธรรมแก่ศิษยานุศิษย์ทั่วประเทศ แม้หลวงปู่เหรียญจะมีฐานะทางการเงินการปกครองสงฆ์ระดับเจ้าคณะอำเภอศรีเชียงใหม่-สังคม ฝ่ายธรรมยุต และเป็นพระเถระอาวุโสแห่งเมืองหนองคาย แต่ท่านยังคงยึดแนวทางการครองตนตามแบบฉบับพระป่าในสายอีสานไว้อย่างเคร่งครัด ด้วยการฝึกฝนอบรมจากหลวงปู่มั่น ปฏิภาณการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่เหรียญจึงดงาม อุทิศตนให้แก่พระพุทธศาสนา ทุกวันที่ ๘ มกราคม คณะศิษยานุศิษย์จะร่วมกันจัดงานบุญใหญ่ที่วัดอรัญบรรพต เพื่อสงฆ์รับพร เป็นการแสดงกตัญญูตาคุณแด่หลวงปู่เหรียญเป็นประจำเสมอมา ซึ่งจัดให้มีงานทำบุญ ๒ - ๓ วัน ประมาณ ๓ - ๘-๙ ม.ค.ทุกปี ใบหน้าหลวงปู่จะมีรอยยิ้มให้เห็นอยู่เสมอ ไม่เคยแสดงอาการปรีดาเหน็ดเหนื่อยอ่อนล้าในการสนองศรัทธาญาติโยม ประสพการณ์ ทางธรรมที่หลวงปู่สั่งสมมาล้วนถูกถ่ายทอดสู่บรรดาลิขิตให้ประพาสปฏิบัติตาม เพื่อหนทางแห่งมรรคผลนิพพาน ด้วยความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง

วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๔๘ ถือเป็นวาระแห่งความสูญเสียของพุทธศาสนิกชนชาวหนองคายและชาวไทยทั่วประเทศ เมื่อ หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต ได้ละสังขารลงด้วยอาการสงบ สิริอายุ ๙๓ ปี ๗๓ พรรษา สร้างความอาลัยให้กับบรรดาลูกศิษย์ลูกหาเป็นอย่างยิ่ง

๒) หลวงตามหาบัว วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน หรือ “หลวงตามหาบัว” ถือกำเนิดในตระกูล “โลหิตดี” เมื่อวันที่ ๑๒ เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ณ หมู่บ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี บิดาชื่อนายทองดี มารดาชื่อนางแพง มีพี่น้องรวมกัน ๑๒ คน ครอบครัวมีอาชีพทำนา ในวัยเด็กท่านได้รับการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับขั้นสูงสุดในสมัยนั้น

ในตอนเป็นฆราวาส ท่านเป็นผู้มีอุปนิสัยพูดจริง ทำจริง รักคำสัตย์ หนักแน่นในเหตุผล อุปนิสัยอันนี้เองที่ช่วยให้การปฏิบัติธรรมของท่านเป็นผลสำเร็จในเวลาต่อมา การดำรงชีวิตในเบื้องต้นท่านได้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงของครอบครัว เป็นที่ไว้วางใจในกิจการงานทั้งปวง จนบิดามารดาหวังฝากฝังกับท่าน ตามประเพณีของไทยเรานั้นเมื่อลูกชายมีอายุครบบวชก็มักจะให้บวชเรียนเสียก่อน ก่อนที่จะมีครอบครัวครองเรือนต่อไป

เมื่อ นายบัว โลหิตติ มีอายุได้ ๒๑ ปี บิดามารดาได้ขอร้องให้เขาได้บวชเรียน เพื่อเป็นการทดแทนบุญคุณตามประเพณี ในที่สุดท่านก็ตัดสินใจบวช เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ณ วัดโยธานิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี โดยมีพระราชเทวี (จุม พนรุโธ ต่อมาเป็นพระธรรมเจดีย์) เป็นพระอุปัชฌาย์ ได้รับฉายาว่า “ญาณสมปนโน” ท่านตั้งใจไว้ว่าจะบวชพอเป็นประเพณีเท่านั้น ไม่ได้ตั้งใจว่าจะบวชนานเท่านี้

ครั้นบวชแล้ว พระภิกษুবัว ญาณสมปนโน ก็ได้ศึกษาพุทธประวัติและประวัติพระอรหันตสาวก จนเกิดความเลื่อมในศรัทธาในพระศาสนาอย่างจริงจัง ท่านจึงตั้งใจว่าจะศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมเสียก่อน เพราะถ้าไม่ศึกษาแล้วจะไม่เข้าใจวิธีปฏิบัติ โดยตั้งความหวังไว้ว่าจะเรียนปริยัติธรรมทั้งแผนกนักธรรมและแผนกบาลี สำหรับแผนกบาลีนั่น ท่านตั้งใจว่าจะสอบให้ได้เพียงแค่เปรียญธรรม ๓ ประโยคก็พอ ทั้งนี้เพื่อเป็นกุญแจเปิดตู้พระไตรปิฎก และเป็นอุบายเข้าถึงการปฏิบัติธรรมได้อย่างถูกต้อง แต่จะไม่ให้เกินเลยเปรียญธรรม ๓ ประโยคไป เพราะจะทำให้หลงและลืมหัด

ใน ระหว่างที่ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยอยู่นั้น พระภิกษুবัว ญาณสมปนโน ก็ได้ฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนาไปด้วย การศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมก็สอบไล่ได้บ้าง ตกบ้าง แต่ในที่สุดความปรารถนาของพระภิกษুবัวก็เป็นจริง เมื่อท่านสามารถสอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก พร้อมกับเปรียญธรรม ๓ ประโยคในปีเดียวกันนั้น รวมเวลาที่ศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมเป็นเวลา ๗ ปี

ครั้น สอบไล่ได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค พระมหาบัว ญาณสมปนโน ก็มุ่งออกปฏิบัติด้านเดียว จิตใจของท่านจึงมุ่งสู่หลวงปู่มั่น ฐริทตโต ตั้งแต่สมัยที่ท่านเป็นเด็ก จนกระทั่งท่านอุปสมบทแล้ว ชื่อเสียงของหลวงปู่มั่นก็ยังฟุ้งซ่านไปไกล ในตอนที่พระมหาบัวจำพรรษาอยู่ที่วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ ได้พบปะพูดคุยกับครูบาอาจารย์ที่เคยอยู่กับหลวงปู่มั่น มาเล่าให้ฟังถึงปฏิบัติและข้อวัตรปฏิบัติของหลวงปู่มั่นว่า หลวงปู่มั่นไม่ใช่พระธรรมดา หากแต่เป็นพระอริยะผู้ประเสริฐ ปฏิบัติชอบ เมื่อได้ฟังดังนั้น จิตใจของพระมหาบัวก็ยังฝังลึกกลงในการที่จะปฏิบัติตนให้พ้นทุกข์ และอยากจะทำตามเป็นศิษย์ของหลวงปู่มั่น ด้วยมั่นใจว่ามรรคผลนิพพานยังมีอยู่

ในพรรษาต่อมา (คือพรรษาที่ ๘) พระมหาบัวได้ไปจำพรรษาอยู่ที่อำเภอจักราช จังหวัดนครราชสีมา เพื่อฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนา จนจิตเข้าถึงความสงบ ท่านเร่งทำความเพียรอย่างหนักทั้งนั่งสมาธิทั้งเดินจงกรม ในเวลาต่อมาพระผู้ใหญ่จะให้พระมหาบัวเดินทางเข้าไปศึกษาต่อ ในกรุงเทพฯ ท่านเห็นว่าจะติดกับภณิธาน และเสียค่าสัจที่เคยตั้งใจว่าจะเรียนให้ได้เพียงแค่เปรียญธรรม ๓ ประโยค ท่านจึงหนีกลับมาอยู่บ้านเดิมคือ บ้านตาต ณ ที่นี้แทนที่ท่านจะได้เจริญสมาธิภาวนาให้สูงขึ้นๆ ขึ้นไป กลับปรากฏว่าจิตใจไม่ค่อยสงบ เพราะมัวแต่ทำกลดไม่เสร็จสิ้น

พระมหา บัวคิดว่า ถ้าอยู่บ้านเกิดต่อไปคงไม่ดีแน่ มีแต่จะขาดทุน จึงเดินทางหนีจากบ้านตาต มุ่งหน้าไปหาหลวงปู่มั่น ฐริทตโต ซึ่งตอนนั้นจำพรรษาอยู่ที่วัดป่าโนนนิเวศน์ อุดรธานี แต่ก็ไม่ได้พบหลวงปู่มั่น เพราะท่านได้รับนิมนต์ไปจังหวัดสกลนครเสียก่อน เมื่อตามไปไม่ทัน พระมหาบัว

จึงไปพักอาศัยอยู่ที่วัดทุ่งสว่าง จังหวัดหนองคาย เป็นเวลาสามเดือนกว่า พอถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ ก็ออกเดินทางจากจังหวัดหนองคายไปจังหวัดสกลนคร ได้พบหลวงปู่มั่นที่บ้านโคก ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร พอไปถึงก็พบหลวงปู่มั่นกำลังเดินจงกรมอยู่ในเวลาโพล้เพล้

เมื่อได้ พบหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต แล้วก็สนใจนึกทุกอย่าง เพราะได้ฟังธรรมจากหลวงปู่มั่นเป็นครั้งแรก ก็เกิดศรัทธาปสาทะขึ้นมาทันที และดูเหมือนว่า หลวงปู่จะทราบเรื่องราวทุกอย่างของพระมหาบัวหมดแล้ว หลวงปู่ได้กล่าวหลักธรรมยืนยันว่า มรรคผลนิพพานเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เสมอและให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติในปัจจุบันทันที จนพระมหาบัวหมดความสงสัย นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ท่านได้มอบตัวเป็นศิษย์และอยู่ศึกษาอบรมสมาธิภาวนาในสำนักของหลวงปู่มั่น เรื่อยมา ด้วยความจริงใจและเด็ดเดี่ยว พระมหาบัวได้ฝึกปฏิบัติกรรมฐานในป่าอันสงัด ห่างไกลจากบ้านเรือนของผู้คน โดยตั้งปณิธานไว้ว่า จะเป็นก็เป็น จะตายก็ตาย จิตมุ่งอยู่แต่สมาธิภาวนาเท่านั้น

ขณะที่ศึกษาอบรมอยู่กับหลวงปู่ มั่นนั้น พระมหาบัวก็ได้เรียนรู้ข้อวัตรปฏิบัติอันเป็นเครื่องขุดเกลากิเลส ตลอดถึงจิตภาวนาที่หลวงปู่มั่นได้พาดำเนินไปด้วยความถูกต้องดีงาม ตามหลักพระธรรมวินัยซึ่งพระมหาบัว ญาณสมปนโน ได้สืบทอดข้อวัตรปฏิบัติเรื่อยมา และได้ใช้เป็นแนวทางในการอบรมสั่งสอนพระภิกษุ สามเณร และอุบาสก อุบาสิกาในเวลาต่อมา

ด้วยเหตุที่ท่านเคารพเทิดทูนหลวงปู่มั่นอย่าง สุดหัวใจ โดยเรียกหลวงปู่มั่นว่า “พ่อแม่ครูบาอาจารย์” เพราะหลวงปู่มั่นเปรียบเสมือนพ่อกับแม่ และเป็นครูเป็นอาจารย์ในองค์เดียวกันหมด ด้วยคารวะธรรมอันสูงส่งนี้เอง จึงเป็นพลังใจให้พระอาจารย์มหาบัวได้เขียนหนังสือ “ประวัติหลวงปู่มั่น” เพื่อเผยแพร่ข้อวัตรปฏิบัติ ตลอดจนชื่อเสียงเกียรติคุณให้อนุชนรุ่นหลังได้ทราบเป็นคติ เป็นการบูชาคุณท่าน และยังได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับภาคปฏิบัติธรรมกรรมฐานอีกหลายเล่ม รวมทั้งการบันทึกเทปธรรมะเป็นการเผยแพร่อีกด้วย

พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนโน ได้อยู่จำพรรษาที่วัดบ้านโคกกับหลวงปู่มั่น เป็นเวลา ๒ พรรษา แล้วติดตามหลวงปู่มั่นไปจำพรรษาที่วัดบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร อีก ๖ พรรษา รวมเวลาที่อยู่กับหลวงปู่มั่นทั้งหมด ๘ ปี จวบจนหลวงปู่มั่นถึงแก่มรณภาพ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ครั้นเสด็จงานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่มั่นแล้ว พระอาจารย์มหาบัวก็ได้หกลีงเงินเข้าป่าเขา เพื่อแสวงหาสถานที่อันสงัดวิเวกมุ่งบำเพ็ญภาวนาแต่เพียงรูปเดียว แต่หมู่คณะพระสงฆ์สามเณรก็ขอติดตามไปด้วยเพื่อหวังให้ท่านอาจารย์ได้ช่วย อบรมสั่งสอน ท่านอาจารย์ก็พยายามหลีกเลี่ยงหนีจากหมู่คณะ เพื่อเร่งบำเพ็ญเพียรของตนเองให้บรรลุจุดหมายปลายทางที่ตั้งไว้ พระอาจารย์มหาบัวก็หวนมาพิจารณาสงสารหมู่คณะที่หวังพึ่งพิงครูบาอาจารย์ เช่นเดียวกันกับท่านที่เคยหวังพึ่งพิงครูบาอาจารย์มาแล้ว ท่านอาจารย์จึงได้นำข้อวัตรปฏิบัติและธรรมอันวิเศษที่ได้รู้เห็นประจักษ์แก่ใจมาสั่งสอนหมู่คณะ ในครั้งแรกนับจำเดิมแต่หลวงปู่มั่นมรณภาพ ท่านอาจารย์มหาบัวได้จำพรรษา อยู่ที่วัดหนองผือนาใน ซึ่งท่านเคยจำพรรษาอยู่กับหลวงปู่มั่น เนื่องจากเมื่อหลวงปู่มั่น

ล่วงลับดับขันธืไปแล้ว พระสงฆ์สามเณรที่เคยมีอยู่จำนวนมาก ก็แตกกระจัดกระจายหนีไปอยู่ที่อื่น เหลือแต่พระหลวงตาเฝ้าวัดอยู่เพียงรูปเดียว ท่านอาจารย์รู้สึกสังเวช สลดใจในความเปลี่ยนแปลง จึงได้ย้อนกลับไปจำพรรษาอยู่ที่วัดนี้หนึ่งพรรษา

ในปีถัดมา (พ.ศ. ๒๔๙๓) ท่านอาจารย์ได้ออกธุดงค์หาสถานที่อันสงัดวิเวก และได้พักจำพรรษาอยู่วัดบ้านห้วยทราย อำเภอดำชะอี จังหวัดนครพนม (ปัจจุบันเป็นจังหวัดมุกดาหาร) อีก ๔ พรรษา ในระหว่างที่จำพรรษาอยู่ที่นี่ ท่านอาจารย์ได้เข้มงวดกวดขันเอาจริงเอาจังกับการอบรมสั่งสอนพระภิกษุสามเณร ทั้งในเรื่องข้อวัตรปฏิบัติตรงกวัตร และเจริญสมาธิภาวนาจนทำให้พระสงฆ์สามเณรมีหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจมากยิ่งขึ้น

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ท่านอาจารย์มหาบัวก็ได้จาริกแสวงหาสถานที่ปฏิบัติธรรม ผ่านไปทางจังหวัด จันทบุรี และได้สร้างวัดจำพรรษาอยู่ที่นั่น ๑ พรรษา ระยะเวลาได้ทราบข่าวว่าโยมมารดาของท่านป่วย ท่านอาจารย์จึงได้เดินทางกลับมาตุภูมิที่บ้านตาด เพื่อดูแลโยมมารดา ชาวบ้านได้นิมนต์ให้ท่านไปพำนักในป่าบริเวณทางทิศใต้ของหมู่บ้าน พร้อมทั้งนิมนต์ท่านให้อยู่เป็นหลักเป็นแหล่งเสียที เพื่อจะได้เป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้าน โดยได้บริจาคที่ดินประมาณ ๒๖๓ ไร่เพื่อสร้างวัด ท่านอาจารย์ได้พิจารณาเห็นว่าโยมมารดาของท่านแก่ชรามากแล้ว สมควรที่จะอยู่ช่วยดูแลเป็นการตอบแทนบุญคุณของมารดาด้วย ท่านอาจารย์จึงตกลงใจรับนิมนต์และเริ่มสร้างวัดนี้ เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๘ ตั้งชื่อวัด “วัดป่าบ้านตาด” จนตราบเท่าทุกวันนี้

๓) หลวงปู่โพธิ์ วัดโพธิ์โนนทัน จังหวัดขอนแก่น พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) อดีตเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และเป็นอดีตอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐานประจำจังหวัดขอนแก่น ประชาชนส่วนใหญ่เรียกท่านว่าหลวงปู่โพธิ์ วัดโพธิ์ตั้งอยู่เลขที่ ๑๗๑ หมู่ที่ ๒ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น “สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีเนื้อที่ ๑๑ ไร่ ๒ งาน ๙๒.๗ ตารางวา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของบึงแก่นนคร”^{๑๔} โดยได้รับการแต่งตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขอนแก่นแห่งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นวัดที่เก่าแก่ที่มีความสำคัญคู่เมืองขอนแก่นอีกวัดหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น

วัดโพธิ์เป็นวัดที่มีความเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์และมีความสำคัญของเมืองขอนแก่น มีการศึกษาพระปริยัติธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ ตลอดถึงอุบาสกอุบาสิกา และยังไม่ทราบแน่ชัดว่าใครเป็นคนสร้างและสร้างมาตั้งแต่เมื่อใด แต่เท่าที่สืบทราบตามหลักฐานทางโบราณวัตถุพบว่า มีพระอุโบสถหลังเก่า (สิม) จากการตรวจสอบของกรมศิลปากรพบว่าโบสถ์หรือสิมแห่งนี้มีอายุไม่น้อยกว่า ๒๐๐ ปี ถ้าวรวมถึงอายุการสร้างวัดด้วยคงอายุไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ ปี เพราะเป็นวัดที่มีมาก่อนที่ท้าวเพี้ยเมืองแพนจะมาสร้างบ้านบึงบอน เมื่อสร้างเมืองเสร็จและก็มีการบูรณปฏิสังขรณ์

^{๑๔} พระครูภาวนาโพธิคุณ, ไชยปริสนาธรรมภาพศาลาโพธิสาร ๗๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (ขอนแก่น : หจก. โรงพิมพ์คลังนาวิทยา, ๒๕๕๔), หน้า ๑.

วัดเก่าขึ้นมา ซึ่งเป็นการสร้างวัดในยุคแรก ต่อมาจึงได้มีการสร้างวัดขึ้นในระยะที่ ๒ ซึ่งเป็นระยะฟื้นฟู “โดยในระยะฟื้นฟูเริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ ในบริเวณที่สร้างวัดมีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่อยู่หลายต้น ซึ่งแต่ละต้นมีอายุกว่าร้อยปี จึงได้ถือเอานิมิตนี้ตั้งเป็นชื่อวัดโพธิ์ ต่อมาได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ ในสมัยที่พระครูโพธิสารคุณเป็นเจ้าอาวาส”^{๑๕} เมื่อนับจากหลักฐานการสร้างวัดที่พอสืบค้นได้ตั้งแต่ยุคฟื้นฟูเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ มาจนถึงปัจจุบันรวมอายุได้ ๑๗๘ ปี

ประวัติศาสตร์การสร้างเมืองของชาวอีสาน จะมีการสร้างเมืองควบคู่ไปกับการสร้างวัดด้วย เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน โดยมีประเพณีการสร้างวัดรอบเมืองตามทิศต่างๆ ๔ วัด ซึ่งแต่ละวัดจะมีวัตถุประสงค์แตกต่างกัน ดังนี้^{๑๖}

๑. วัดเหนือ อยู่ทางทิศเหนือของตัวเมือง หรืออยู่ทางต้นน้ำ สำหรับเป็นสถานที่ชุมนุมทำบุญของเจ้าเมือง
๒. วัดกลาง อยู่กลางระหว่างวัดเหนือกับวัดใต้ สำหรับเป็นที่ชุมนุมทำบุญของข้าราชการ
๓. วัดใต้ อยู่ทางทิศใต้ของตัวเมือง หรืออยู่ทางใต้สายน้ำ สำหรับเป็นที่ชุมนุมทำบุญของประชาชนทั่วไป
๔. วัดแขกหรือวัดท่าแขก เป็นวัดสำหรับคนหรือพระต่างถิ่นมาพักอยู่อาศัยหรือประกอบพิธีกรรมทำบุญต่างๆ

การสร้างเมืองในภาคอีสานจึงมักมีชื่อวัด ๔ วัด ซึ่งตั้งชื่อตามลักษณะทำเลที่ตั้งของวัด และตั้งตามลักษณะของสภาพพื้นที่ เมื่อพระนครศรีบริรักษ์ บรมราชภักดี ได้ตั้งเมืองขอนแก่นขึ้นที่บ้านบึงบอนแล้วก็ได้เริ่มสร้างวัดขึ้น ๔ แห่ง ตามแบบอย่างประเพณีโบราณ แต่บางวัดได้เปลี่ยนชื่อใหม่ ดังต่อไปนี้

๑. วัดเหนือ เป็นวัดสำหรับเจ้าเมืองขอนแก่น ซึ่งต่อมาทางการได้เปลี่ยนเป็นชื่อวัดธาตุโดยมีพระธาตุเจดีย์เป็นสัญลักษณ์เป็นปูชนียสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งพระนครศรีบริรักษ์เป็นผู้สร้าง
๒. วัดกลาง ปัจจุบันยังคงเรียกว่าวัดกลางอยู่อย่างเดิม
๓. วัดใต้ ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นวัดหนองแขวงพระอารามหลวง
๔. วัดแขก หรือท่าแขก ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นวัดโพธิ์

วัดโพธิ์เป็นวัดที่เคยมีความเจริญรุ่งเรืองมาแล้วในอดีต เคยเป็นที่จำพรรษาของพระสังฆราช (ฉิมพลี) ซึ่งเป็นพระเถระผู้ใหญ่สมัยท้าวเพี้ยเมืองแพนสร้างบ้านบึงบอน (ปัจจุบันเป็นบึงแก่นนคร) เป็นวัดเก่าแก่คู่กับเมืองขอนแก่น^{๑๗} ส่วนเจ้าอาวาสวัดโพธิ์มีจำนวนหลายรูป เท่าที่มี

^{๑๕} อ่างแล้ว, พระครูภาวนาโพธิคุณ, ไขปริศนาธรรมภาพศาลาโพธิสาร ๗๒, หน้า ๑.

^{๑๖} จังหวัดขอนแก่น ๒๕๒๔, (นนทบุรี, สำนักพิมพ์สื่อสารสัน, ๒๕๒๔), หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

^{๑๗} ธนัญชัย รัตนปัญญา, อนุสรณ์ผูกพันธสีมาวัดโพธิ์, (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

หลักฐานสืบค้นได้มีจำนวน ๗ รูป ดังต่อไปนี้ รูปที่ ๑ พระสังฆราชฉิมพลี รูปที่ ๒ พระอาจารย์ไต้้น รูปที่ ๓ พระอาจารย์เปาะ รูปที่ ๔ พระอาจารย์หลอด รูปที่ ๕ พระอาจารย์กอง รูปที่ ๖ พระครูโพธิสารคุณ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๔-๒๕๔๕) รูปที่ ๗ พระครูภาวนาโพธิคุณ (ดร. สมชาย กนตสีโล) ซึ่งดำรงตำแหน่งมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๕-ปัจจุบัน^{๑๘}

วัดโพธิ์เป็นวัดเก่าแก่ ดังปรากฏหลักฐานด้านโบราณสถาน คือ มีโบสถ์เก่าที่กรมศิลปากรประเมินอายุประมาณ ๓๐๐ ปี โดยเป็นโบสถ์ขนาดเล็ก ก่อด้วยอิฐโบราณขนาดใหญ่ ชาวบ้านเรียกว่าสิมมหาอุตม์ เจาะฝาผนังเป็นหน้าต่างขนาดเล็ก (ภาษาอีสานเรียกว่าป่องเอี่ยม) ซึ่งมีการชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลา ต่อมาในสมัยที่พระครูโพธิสารคุณ อดีตเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ จึงได้ร่วมกับชาวบ้านบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ โดยเปลี่ยนโครงสร้างหลังคาและฉาบปูนทับอิฐโบราณ เพื่อให้เกิดความมั่นคงถาวรยิ่งขึ้น ต่อมา พ.ศ. ๒๕๑๗ ได้สร้างพระสังกัจจายน์ไว้หน้าโบสถ์ ๒ องค์ ซึ่งเป็นศิลปะแบบจีนและศิลปะแบบไทย เป็นพระศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนทั่วไป พระครูโพธิสารคุณกล่าวว่าโบสถ์หลังเล็กนี้เป็นหัวใจของชาวบ้านโนนทัน เพราะสร้างขึ้นบนโนนตันพุทรา ชาวบ้านเรียกว่าโนนตันมะทัน (ชาวอีสานเรียกโนนว่าโนน เรียกต้นพุทราว่าต้นมะทัน) ต่อมาจึงเรียกหมู่บ้านโนนทัน โดยในสมัยโบราณมีโนนขนาดใหญ่ที่สูงที่สุดในบริเวณที่ตั้งของบ้านโนนทัน บนยอดโนนมีต้นพุทราขนาดใหญ่ จึงได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นในบริเวณนี้ เมื่อจะสร้างโบสถ์จึงเลือกเอาโนนตันพุทราเป็นที่ก่อสร้าง โดยชาวบ้านร่วมกันปรับพื้นโนนให้ต่ำลงเพื่อให้ฐานโบสถ์เกิดความมั่นคงแข็งแรง ซึ่งพระเถระที่นำชาวบ้านสร้างวัดชื่อว่า “พระสังฆราชฉิมพลี” เป็นพระมหาเถระที่ได้รับความเคารพนับถือจากชาวเมืองและคณะสงฆ์ในสมัยนั้น จึงพร้อมใจกันยกย่องท่านเป็นพระสังฆราช (ไม่ใช่ตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์เหมือนในปัจจุบัน) ต่อมาชาวบ้านได้ใช้นามของท่านมาเป็นชื่อถนนฉิมพลี (ถนนสายหลังวัดโพธิ์) เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ได้ร่วมกันหล่อพระพุทธรูปเนื้อทองสัมฤทธิ์ หน้าตัก ๒๓ นิ้ว สูง ๔๓ นิ้ว ประดิษฐานไว้ภายใน โดยเป็นพระพุทธรูปศิลปะแบบล้านช้าง องค์พระกับฐานเป็นคนละส่วนกัน มีพุทธลักษณะที่งดงามอย่างยิ่ง บนฐานจารึกอักษรเป็นภาษาไทยน้อย เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่คู่บ้านโนนทันมาอย่างยาวนาน นอกจากพระประธานแล้วยังมีพระพุทธรูปเก่าแก่ประดิษฐานไว้ภายในโบสถ์จำนวนมาก มีทั้งเนื้อโลหะ เนื้อไม้ และเนื้อว่าน (นำว่านมาปั้นเป็นพระพุทธรูป) โดยปัจจุบันกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณวัตถุเรียบร้อยแล้ว ประกอบด้วยพระพุทธรูปศิลปะสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ต่อมาเมื่อมีพระภิกษุและสามเณรจำนวนมากขึ้น ทำให้พื้นที่ในการทำสังฆกรรมคับแคบลง พระครูโพธิสารคุณจึงได้สร้างโบสถ์หลังใหม่ขึ้น เป็นโบสถ์ ๒ ชั้น เพื่อใช้ทำสังฆกรรมในปัจจุบัน จากนั้นได้บูรณะโบสถ์หลังเก่าขึ้น และใช้เป็นที่ปฏิบัติธรรมเฉพาะกิจของ พระครูโพธิสารคุณ และใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมในโอกาสสำคัญทางศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษาและวันออกพรรษา เป็นต้น เนื่องจากภายใน

^{๑๘} พระครูภาวนาโพธิคุณ, ไขปริศนาธรรมภาพศาลาโพธิสาร ๗๒, หน้า ๗.

ประดิษฐานพระพุทธรูปเก่าแก่จำนวนมาก และเคยมีมิจฉาซีพมาลักขโมยพระพุทธรูป จึงมีระบบการดูแลอย่างแน่นหนา และเปิดเฉพาะวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น ต่อมาในสมัยของพระครูภาวนาโพธิคุณ เจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน จึงได้บูรณะขึ้นอีกครั้ง^{๑๙}

พระครูโพธิสารคุณ (ชื่อจริง คือ ประยงค์ อุปลวณโณ) ท่านได้ไปศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗^{๒๐} โดยมีพระพิมลธรรม (อาจ อาสภมหาเถร) เป็นผู้อำนวยการ และพระเทพสิทธิมนีเป็นผู้สอนแนวทางเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นเวลา ๑ ปี จากนั้นจึงได้นำหลักการปฏิบัติกลับมาเผยแพร่ที่จังหวัดขอนแก่น เพื่อให้ภิกษุสามเณรและข้าราชการ ประชาชนทั่วไป ให้มีความรู้ความเข้าใจในหลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยท่านได้ปฏิรูปวัดโพธิ์จากวัดปกติทั่วไปให้เป็นวัดที่มุ่งเน้นปฏิบัติธรรมสำหรับพระภิกษุสามเณร และประชาชนทั่วไป โดยเปิดอบรมวิปัสสนากรรมฐานมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘ มาจนถึงปัจจุบัน รวมเป็นระยะเวลา ๓๙ ปี นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา แหล่งเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม การศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยกำหนดให้พระภิกษุและสามเณรที่จะเข้ามาอยู่ในสังกัดวัดโพธิ์จะต้องผ่านการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐานอย่างน้อยเป็นเวลา ๑ เดือน และจะต้องผ่านการประเมินผลการปฏิบัติจากพระวิปัสสนาจารย์อย่างเคร่งครัดจึงจะรับเข้าสังกัด (ส่วนศิษย์วัดจะต้องผ่านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นเวลา ๑๕ วัน) เพื่ออบรมศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นกระบวนการผลิตธรรมทายาทเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา และเผยแพร่แนวทางปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานได้อย่างถูกต้อง โดยพระภิกษุและสามเณรจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม และกฎหมายอย่างเคร่งครัด มีการจัดระเบียบใหม่โดยมุ่งพัฒนาการบุคลากรให้เคารพกติกา ได้แก่ ๑) เคารพพระธรรมวินัย ระเบียบ คำสั่งและคำสอนของพระพุทธเจ้า ๒) เคารพกติกาของวัด เช่น ระเบียบ คำสั่งของวัด ๓) เคารพกติกาเฉพาะส่วน เช่น ระเบียบการเกี่ยวกับผู้เข้ามาปฏิบัติธรรม เป็นต้น ระเบียบกติกาต่างๆ จะไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย^{๒๑} ส่วนหลักธรรมสำหรับการครองตน ท่านให้ยึดหลักการประพัตินอยู่ในปาริสุทธิสีล ๔ โดยระเบียบและกติกาต่างๆ ได้ถูกนำมาเป็นเกณฑ์การคัดเลือกพระภิกษุและสามเณรที่จะเข้าสังกัดวัดโพธิ์มาจนถึงปัจจุบัน

วัดโพธิ์มีเอกลักษณ์ทางกายภาพโดดเด่นที่พระครูโพธิสารคุณได้สร้างไว้ดังต่อไปนี้

พระพุทธรูปแกรนิต

เป็นนิมิตบางปฐม

^{๑๙} พระวิมาน คมกิริยบุญ, จุลสารใต้ร่มโพธิสารเล่ม ๒, (ขอนแก่น : หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๓), หน้า ๕.

^{๒๐} กลยาโณ ภิกขุ, ทางพันโลก, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์นิรันดร์การพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๖.

^{๒๑} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาโพธิคุณ, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, ๑๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

กำแพงศิลาอินทธรรม	สูงล้ำค่านิยม
อุโบสถงามสม	สองชั้นตระการตา
ศาลาโพธิสาร	คือตำนานเจ็บสืบสอง
ไซใหญ่ระฆังฆ้อง	ก้องข้าวโป่ วัดโพธิ์ ^{๒๒} (บ้านโนนทัน)

สถานภาพของวัดโพธิ์ในปัจจุบันที่เป็นผลพวงมาจากสมัยที่พระครูโพธิสารคุณเป็นเจ้าอาวาส จำแนกออกเป็น ๓ ส่วน ประกอบด้วย การขยายวัดเครือข่าย องค์การเครือข่ายความร่วมมือของวัดโพธิ์ และผลงานเชิดชูเกียรติที่ได้รับจากองค์กรต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. การขยายวัดเครือข่าย

วัดโพธิ์ได้รับการแต่งตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขอนแก่นแห่งที่ ๑ โดยเปิดวัดสาขาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจำนวน ๔ แห่ง คือ ๑) วัดป่าภูกระแต ตำบลม่วงหวาน อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ๒) ศูนย์ปฏิบัติธรรมหลวงปู่โพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๓) วัดชลประทาน ตำบลสั๊กหล่ง อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ๔) วัดใหม่สามัคคี ตำบลบ้านไผ่ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น^{๒๓}

๒. องค์การเครือข่ายความร่วมมือของวัดโพธิ์^{๒๔}

วัดโพธิ์ได้จัดตั้งองค์การเครือข่ายเพื่อสังคม โดยมีที่ตั้งอยู่ในวัดทั้งหมดจำนวน ๑๑ องค์การ ได้แก่

- ๑) สมาคมแพทย์แผนไทยวัดโพธิ์
- ๒) มูลนิธิหลวงปู่โพธิ์
- ๓) สมาคมจิตอาสาเทิดพระเกียรติ ๘๐ ชันษา
- ๔) ศูนย์กลางการจัดกิจกรรมค่ายปฏิบัติธรรมและค่ายพุทธบุตร
- ๕) ศูนย์กลางการปฏิบัติธรรมหลักสูตรนานาชาติ
- ๖) ศูนย์ศึกษาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน
- ๗) ศูนย์แพทย์วัดโพธิ์
- ๘) หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลในเมืองเขต ๑
- ๙) สำนักงานเจ้าคณะตำบลในเมืองเขต ๑

^{๒๒} พระครูภาวนาโพธิคุณ, ธรรมทายาท ชุดที่ ๘, (ขอนแก่น : หจก. โรงพิมพ์คลังน่านาวิทยา, ๒๕๕๓), หน้า ๒๖.

^{๒๓} พระวิมาน คมกัปปัญญ, เอกสารสรุปโครงการอุปสมบทสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา สร้างศาสนทายาท ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, (๒๕๕๗, อัดสำเนา), หน้า ๑.

^{๒๔} พระวิมาน คมกัปปัญญ, ย้อนรอยประวัติหลวงปู่พระครูโพธิสารคุณ, (ขอนแก่น : หจก.คลังน่านาวิทยา, ๒๕๕๖), หน้า ๖-๗.

๑๐) ชมรมคนรักสัตว์

๑๑) ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานวัดโพธิ์

๓. ผลงานเชิดชูเกียรติที่ได้รับจากองค์กรต่างๆ ดังต่อไปนี้^{๒๕}

๑) วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้รับแต่งตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขอนแก่นแห่งที่ ๑

๒) วันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้รับการคัดเลือกเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดดีเด่นเฉลิมพระเกียรติ จากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๓) พ.ศ. ๒๕๕๒ อุทยานการศึกษา จากกระทรวงวัฒนธรรม

๔) พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้รับแต่งตั้งเป็นหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลในเมืองเขต ๑ จากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๕) วันที่ ๒๖ ส.ค. พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้รับการคัดเลือกเป็นวัดส่งเสริมสุขภาพ จากกรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข

๖) วันที่ ๓๐ พ.ย. ๒๕๕๒ ได้รับการคัดเลือกเป็นวัดส่งเสริมสุขภาพดีเด่น จากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดขอนแก่น

๗) วันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๒ พระครูภาวนาโพธิคุณได้รับพระราชทานเสมาธรรมจักร ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา สาขาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศ จากกระทรวงวัฒนธรรม

๘) พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นวัดเครือข่ายโครงการเปิดวัดวันอาทิตย์ใกล้ชิดพระพุทธศาสนากับวัดปัญญานันทาราม อำเภอคลองหก จังหวัดปทุมธานี

๙) พ.ศ. ๒๕๕๓ ได้รับการคัดเลือกเป็นศูนย์ศึกษาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม จากกระทรวงวัฒนธรรม

๑๐) พ.ศ. ๒๕๕๓ ได้รับโล่ประกาศเกียรติคุณเป็นวัดลานบุญลานปัญญาต้นแบบ จากกระทรวงวัฒนธรรม

๑๑) วันที่ ๗ มี.ค. พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้รับโล่ประกาศเกียรติคุณวัดลานบุญลานปัญญาต้นแบบ จากกระทรวงวัฒนธรรม

๑๒) พ.ศ. ๒๕๕๕ ได้รับการคัดเลือกเป็นวัดท่องเที่ยว ๙ วัด จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

^{๒๕} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาโพธิคุณ, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, ๑๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

๑๓) พ.ศ.๒๕๕๖ ได้รับการคัดเลือกเป็นวัดพัฒนาวิถีพุทธส่งเสริมคุณภาพชีวิต พุทธบริษัทดีเด่นต้นแบบ จากมหาเถรสมาคม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

๑๔) วันที่ ๑๑ มี.ค. ๒๕๕๖ ได้รับการคัดเลือกเป็นหน่วยอบรมประชาชน ประจำตำบลดีเด่น ประจำปี ๒๕๕๖ จากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๑๕) พ.ศ. ๒๕๕๗ ได้รับคัดเลือกเป็นวัดวิถีพุทธเฉลิมพระเกียรติ

๑๖) วันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๕๗ ได้รับการคัดเลือกให้เป็นวัดสีขาว

๑๗) วันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๕๗ ได้รับการคัดเลือกเป็นสำนักปฏิบัติธรรม เครือข่ายของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ปัจจุบันวัดโพธิ์มีจำนวนพระภิกษุ ๔๒ รูป สามเณร ๑๘ รูป รวม ๖๐ รูป (สำรวจเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๖๐) โดยได้จัดการศึกษาสำหรับพระภิกษุ-สามเณรทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ และได้มีการกำหนดพื้นที่เป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส โดยได้จัดพื้นที่ประมาณ ๔ ไร่ เป็นเขตสำนักวิปัสสนา ซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับพระภิกษุให้เข้าปฏิบัติธรรมตลอดทั้งปี นอกจากนี้ยังจัดทำไว้เพื่อใช้เป็นที่พักและอบรมพระนวกะ รวมทั้งเป็นใช้เป็นที่รับรองพระอาคันตุกะด้วย โดยมีพระวิปัสสนาจารย์ปฏิบัติงานด้านการอบรมวิปัสสนากรรมฐาน จำนวน ๑๑ รูป ทำหน้าที่สลับกัน อบรมวิปัสสนากรรมฐาน นอกจากนี้ยังมีงานอบรมด้านคุณธรรมสำหรับเยาวชน นักเรียน นิสิต นักศึกษา มีการแต่งตั้งพระวิทยากรคอยทำหน้าที่ให้การอบรม^{๒๖}

๔) วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร (หลวงปู่มั่น) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่ยึดปฏิบัติทางธรรมอย่างเคร่งครัด และได้รับการยกย่องนับถือจากบรรพชิต และคฤหัสถ์ ทั่วประเทศ พระอาจารย์มั่น มีภูมิลำเนาเดิมที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ อุปสมบทเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ท่านออกเดินธุดงค์ไปทั่วทั้งภาคเหนือและภาคอีสาน ภายหลังได้มาจำพรรษาที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร จนมรภาพ^{๒๗}

หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ได้รับยกย่องว่าเป็นอาจารย์ใหญ่แห่งกองทัพธรรมพระกรรมฐานของประเทศไทย โดยท่านถือปฏิบัติธุดงค์กรรมฐานเป็นวัตร มีพระในสายเดียวกันกับท่านอีกหลายองค์ที่เข้ามาปฏิบัติ และฝึกวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวทางของท่าน เช่น พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร หลวงปู่ขาว อนาลโย หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน เป็นต้น ต่อมาท่านได้ย้ายจากการธุดงค์กรรมฐาน เข้ามา

^{๒๖} สัมภาษณ์ พระมหารังสรรค์ ธรรมโร, รองเจ้าอาวาสวัดโพธิ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๒๗} Tour on Thai, พิพิธภัณฑสถานเจ้าอาวาสวัดโพธิ์, <http://www.touronthai.com/article/2979>

พำนักอยู่ที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร และได้มรภาพ ที่วัดแห่งนี้ เมื่อ วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๒^{๒๘}

ในวัดป่าสุทธาวาส มีพิพิธภัณฑ์มีลักษณะการก่อสร้างแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ประยุกต์ สร้างด้วยกระเบื้องดินเผา ภายในพิพิธภัณฑ์มีรูปหล่อเหมือนองค์ของพระอาจารย์มั่น ในท่านั่งสมาธิ และมีตู้กระจกบรรจุอัฐิของท่านที่แปรสภาพเป็นแก้วผลึกใสสีขาว ยกฐานสูงพื้นปูด้วยหินอ่อน พร้อมทั้งตู้แสดงเครื่องอัฐบริขาร รวมทั้งประวัติความเป็นมาของท่านตั้งแต่เกิดจนถึงมรณภาพ พระอาจารย์มั่น กำเนิดในสกุลแก่นแก้ว ที่ตำบลโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ ๑๕ ปี และอุปสมบทเมื่ออายุ ๒๒ ปี ที่วัดเลียบ จังหวัดอุบลราชธานี

หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต หรือชื่อที่บันทึกในทางฐานานุกรมว่า พระครูวินัยธรมั่น ภูริทัตโต (๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๓-๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๒) เป็นพระภิกษุฝ่ายวิปัสสนาธุระสายธรรมยุตชาวไทย เป็นที่รู้จักในประวัติศาสตร์พระกรรมฐานไทย หลังจากอุปสมบทแล้วท่านได้ปฏิบัติตนตามแนวทางคำสอนพระศาสดาอย่างเคร่งครัด และยึดถือธุดงค์วัตรด้วยจริยวัตรปฏิบัติทางดงาม จนได้รับการยกย่องจากผู้ศรัทธาทั้งหลายว่าเป็นพระผู้เลิศทางธุดงค์วัตร ท่านวางแนวทางในการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาตามหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาพุทธเจ้าให้แก่ สมณะประชาชนอย่างกว้างขวาง จนมีพระสงฆ์และฆราวาสเป็นลูกศิษย์จำนวนมาก แนวคำสอนของท่านเป็นที่รู้จักกันดีว่า คำสอนพระป่า (สายพระอาจารย์มั่น) หลังจากท่านมรณภาพลง ในปี พ.ศ. ๒๕๕๒ ยังคงมีพระสงฆ์ที่เป็นลูกศิษย์ของท่านสืบต่อแนวปฏิบัติของท่านสืบมา โดยลูกศิษย์เรียกว่า พระกรรมฐานสายวัดป่า หรือ พระกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ท่านได้รับยกย่องจากผู้ศรัทธาให้เป็น พระอาจารย์ใหญ่สายวัดป่า สืบมาจนปัจจุบัน หลวงปู่มั่นได้รับสมัญญานามจากบรรดาศิษย์ว่า "พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระกรรมฐาน" เป็นผู้มีประวัติงดงาม เป็นฐานที่พึ่งอันมั่นคงตลอดจนเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจของเหล่าศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย ตลอดเวลาในเพศบรรพชิต ได้ปฏิบัติตนจนกระทั่งเป็น แบบอย่างที่ดี อันจะหาผู้ใดเสมอเหมือนได้ยากยิ่ง หลวงปู่มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ละสังขารเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๒ อายุ ๗๙ ปี ๕๖ พรรษา ณ วัดป่าสุทธาวาส ซึ่งต่อมาอัฐิของท่านได้แปรสภาพกลายเป็นพระธาตุในหลายที่ได้มีการแจกตามจังหวัดต่างๆที่ได้ส่งตัวแทนมารับ^{๒๙}

๕) หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพา จังหวัดสุรินทร์ หลวงปู่ดุลย์ ถือกำเนิด ณ บ้านปราสาท ตำบลเฉนียง อำเภอเมืองสุรินทร์ เมื่อวันอังคารแรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีกุน ตรงกับวันอังคารที่ ๔ ตุลาคม ๒๔๓๐ เป็นปีที่ ๒๐ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โยมบิดาของท่านชื่อ นายแดง โยมมารดาชื่อ นางเจิม นามสกุล ตีมาก หลวงปู่มีพี่น้อง ๕ คน คนแรก

^{๒๘} ขยายสามหายด, พิพิธภัณฑ์...หลวงปู่ มั่น ภูริทัตโต...แม่ทัพธรรม พระสายวิปัสสนากรรมฐาน , <http://oknation.nationtv.tv/blog/chartsiam/2012/12/07/entry-2>

^{๒๙} พระครูวินัยธรมั่น ภูริทัตโต, <https://th.wikipedia.org/wiki/95> [๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐]

เป็นหญิงชื่อ กลิ้ง คนที่สองคือตัวหลวงปู่เอง ชื่อ ดุลย์ คนที่สามเป็นชายชื่อ เคน คนที่สี่และห้าเป็นหญิงชื่อ รัตน์ และ ทอง พี่น้องทั้ง ๔ คนของท่านมีชีวิตจนถึงวัยชรา และทุกคนเสียชีวิตก่อนที่จะมีอายุถึง ๗๐ ปี มีเพียงหลวงปู่เท่านั้นที่ดำรงอายุขัยอยู่จนถึง ๙๖

อุปสมบท ณ วัดจุมพลสุทธาวาส อ.เมือง จ.สุรินทร์ ในพ.ศ. ๒๔๕๓ โดยมีพระครูวิมลศีลพรต เป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อแรกบวช หลวงปู่ได้พากเพียรศึกษาการปฏิบัติกรรมฐานอย่างเคร่งครัด มีความวิริยะ อุตสาหะอย่างแรงกล้า จนล่วงเข้าพรรษาที่ ๖ หลวงปู่จึงหันมาศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดสุทัศน์ จังหวัดอุบลราชธานี สอบได้นักธรรมชั้นตรีเป็นรุ่นแรก ของจังหวัดอุบลราชธานี และได้ศึกษบาลีไวยากรณ์ (มูลกัจจายน์) จนสามารถแปลพระธรรมบทได้ เนื่องจากวัดสุทัศน์ เป็นวัดที่อยู่ในสังกัดธรรมยุติกนิกาย หลวงปู่จึงได้ขอญัตติเป็นธรรมยุติกนิกายในพ.ศ. ๒๔๖๑ ณ วัดสุทัศน์ โดยมีพระมหาธาตุ เป็นพระอุปัชฌาย์ และในพรรษาต่อมาหลวงปู่ได้มีโอกาสพบพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เมื่อได้ฟังธรรมเพียงครั้งเดียวจากพระอาจารย์มั่น ก็เกิดความอัศจรรย์ใจยิ่ง จึงได้เลิกศึกษาพระปริยัติแล้วออกธุดงค์ตามพระอาจารย์มั่น ไปยังที่ต่าง ๆ หลายแห่ง จึงนับได้ว่าหลวงปู่เป็นศิษย์พระอาจารย์มั่นในสมัยแรก ต่อมาเจ้าคณะมณฑลนครราชสีมาขอให้หลวงปู่กลับจังหวัดสุรินทร์ เพื่อบูรณะวัดบูรพาราม ตำบลนาบัว อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา หลวงปู่จึงจำต้องระงับกิจธุดงค์และเริ่มงานบูรณะตามที่ได้รับมอบหมาย หลวงปู่ได้อุทิศชีวิต เพื่อพระศาสนาอย่างแท้จริง จนได้รับการยอมรับจากสาธุชนทั้งหลาย ว่าเป็นอริยสงฆ์ที่หาได้ยากยิ่งองค์หนึ่ง โดยหลักคำสอนที่สำคัญของหลวงปู่ดุลย์ คือ “จิตที่ส่งออกนอก เป็นสมุทัย ผลอันเกิดจากจิตที่ส่งออกนอก เป็นทุกข์ จิตเห็นจิตอย่างแจ่มแจ้ง เป็นมรรค ผลอันเกิดจากจิตเห็นจิต เป็นนิโรธ”

หลวงปู่ดุลย์ท่านมีวัตรปฏิบัติที่งดงามจริงเป็นที่เลื่อมใสแก่พระบรมวงศานุวงศ์ เช่น เมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ รัชกาลที่ ๙ พระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาฯ พระยศในขณะนั้น และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ไปยังวัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เพื่อทรงเยี่ยมหลวงปู่ดุลย์ หลังจากมีพระราชปฏิสันถารถึงสุขภาพพลานามัยของหลวงปู่แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนาให้หลวงปู่แสดงพระธรรมเทศนา และทรงบันทึกเทปไว้ด้วย เมื่อหลวงปู่แสดงพระธรรมเทศน่าย่อ ๆ ถวายจบแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนทนาธรรมะข้ออื่น ๆ พอสมควรแก่เวลาแล้วทรงถวายจุฬามณีแก่หลวงปู่ แล้วก็เสด็จพระราชดำเนินกลับ โดยตำแหน่งสูงสุดที่ได้รับการแต่งตั้ง คือ เจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย

เมื่อครั้งที่หลวงปู่ท่านมรณภาพลงด้วยอาการสงบ เมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ เวลา ๐๔.๑๓ น. รวมสิริอายุได้ ๙๖ ปี ๒๖ วัน พรรษาที่ ๗๔ และเมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม

๒๕๒๘ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่ดูลย์ อตุโล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่ง พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังท่าอากาศยานดอนเมือง เพื่อประทับเครื่องบินพระที่นั่งเสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานเพลิงศพพระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อตุโล) อดีตเจ้าอาวาสวัดบูรพาภิราม ณ บริเวณวนอุทยานแห่งชาติพนมสวาย ตำบลนาบัว อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ เมื่อได้เวลาอันสมควรแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นเมรุทรงทอดผ้าไตรที่โกศแล้วจุดเพลิงพระราชทาน หลังจากนั้นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงจุดไฟพระราชทานเพลิงศพแล้วเสด็จลงจากเมรุ ประทับ ณ มุขพลับพลาพิธี สมควรแก่เวลาจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ

ตั้งแต่เข้าสู่ร่มเงาผ้ากาสาวพัตร์จนกระทั่งถึงแก่มรณภาพนั้น พระอาจารย์ดูลย์ ประพฤติปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธศาสนาอย่างสมบูรณ์ ไม่ขาดตกบกพร่องแต่ประการใด พระอาจารย์ดูลย์มีวัตรปฏิบัติที่ถูกต้อง งดงาม มั่นคง ทุ่มเทก่าลังกายกำลังใจ กำลังความสามารถในการบริหารพระศาสนา ท่านมุ่งมั่นแต่ในทางพระศาสนา แต่กิจวัตรส่วนตัวของท่าน ไม่เคยบกพร่องแต่ประการใดเลย เคยประพฤติปฏิบัติอย่างไร ท่านก็ยึดปฏิบัติปฏิบัติอยู่อย่างนั้นสม่ำเสมอด้วยวัตรปฏิบัติของพระอาจารย์ดูลย์ดังกล่าว ทำให้ท่านเป็นพระเถระที่มีผู้เคารพนับถือและเลื่อมใสศรัทธาเป็นจำนวนมาก ทั้งใน จ.สุรินทร์และจังหวัดที่อยู่ในภาคอีสาน ท่านมีลูกศิษย์ลูกหาทุกสาขาอาชีพอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศ จึงนับว่าท่านเป็นปูชนียบุคคลที่หาได้ยากยิ่ง^{๓๐}

สภาพปัจจุบันของการท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัดบูรพาภิราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ประกอบด้วย ปูชนียสถานเก่าแก่ อุโบสถสวยงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย เจดียวัตถุบริหารและสิ่งของเครื่องใช้ของหลวงปู่ดูลย์ อตุโล สักการะรูปหล่อของท่าน รวมทั้งการเยี่ยมชมเสนาสนะที่ก่อสร้างอย่างสวยงาม วิหาร ภาพวาด พระประธานศักดิ์สิทธิ์ และยังมีสิ่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจดังต่อไปนี้^{๓๑}

พระอุโบสถหลังใหญ่ กว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๓๒ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ปัจจุบันปรับปรุงโครงสร้างใหม่และมีภาพจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติทั้งดงาม

^{๓๐} ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม ๓ หลวงปู่ดูลย์ อตุโล, http://www.dharmagateway.com/monk/monk_biography/lp-doon/lp-doon-hist-01-03.htm [๑๔ มีนาคม ๒๕๖๐]

^{๓๑} Travel, วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์ วัดเก่าแก่ ศูนย์รวมทางใจของชาวสุรินทร์ <https://travel.kapook.com/view81658.html>, [๑๔ มีนาคม ๒๕๖๐]

วิหารจตุรมุข ประดิษฐานพระคู่มือ (หลวงพ่พระชีว) แบบทรงไทย สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยปรับปรุงให้มีความวิจิตรมากขึ้น มีบันไดทางขึ้นวิหาร ๒ ทาง มีรูปปั้นหุ่นพญานาคลักษณะศิลปไทยเลื้อยลงตามระเบียงบันไดทั้งสองข้าง

พระปฏิมากร หลวงพ่พระชีว เป็นพระพุทธรูปโบราณ ชาวเมืองนับถือว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ คู่มือสุรินทร์ ประดิษฐานในวิหารจตุรมุข หน้าตักกว้าง ๒ เมตร ๙ เซนติเมตร สูง ๓ เมตร ๔๙ เซนติเมตร โดยประมาณ ลักษณะปางสะดุ้งมาร มีพุทธลักษณะลอยไปทางศิลปะแบบขอมในยุคขอมเรืองอำนาจ สร้างเมื่อ พ.ศ. ไหนไม่แน่นอน

พระปฏิมากร พระพุทธรูปชินราชจำลอง พระประธานประจำวัด หน้าตักกว้าง ๑ เมตร ๔๙ เซนติเมตร สูง ๒ เมตร ๑๙ เซนติเมตร โดยประมาณ ลักษณะปางสะดุ้งมาร ประดิษฐานในพระอุโบสถ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙

พระปฏิมากร หลวงพ่พระชีวจำลอง องค์เล็ก หน้าตักกว้าง ๘๙ เซนติเมตร สูง ๑ เมตร ๔๙ เซนติเมตร ประดิษฐานในวิหารหลวงพ่พระชีว สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑

ศาลาอตุลเถระ ลักษณะทรงไทยคอนกรีตเสริมเหล็กสองชั้น สำหรับใช้เป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลทั่วไป และใช้เป็นสถานที่อบรม ปฏิบัติธรรม สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒

อาคารโรงเรียน พระปริยัติธรรมวัดบูรพาราม ลักษณะคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓

พิพิธภัณฑสถานอตุลเถระ ซึ่งลักษณะทรงไทยประยุกต์ สำหรับเก็บอัฐิธาตุ และบริหาร พระราชครูอาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อดุล) และประดิษฐานรูปเหมือน หลวงปู่ดูลย์ อดุล สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗

รูปปั้นเหมือนพระราชครูอาจารย์ ขนาดหน้าตักกว้าง ๘๒ เซนติเมตร สูง ๒ เมตร ๓ เซนติเมตรโดยประมาณ ประดิษฐานภายในพิพิธภัณฑสถาน อตุลเถระ

รูปปั้นเหมือนพระราชครูอาจารย์ ลักษณะหุ่นขี้ผึ้ง หน้าตักกว้าง ๘๐ เซนติเมตร สูง ๘๕ เซนติเมตร โดยประมาณ ประดิษฐานภายในพิพิธภัณฑสถาน อตุลเถระ

ศาลาปฏิบัติธรรมกัมมัฏฐาน (เบญจวรรณ) ลักษณะคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น สำหรับใช้ปฏิบัติธรรม ทำวัตรเย็น ของพระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐

กุฏิสงฆ์ มีจำนวน ๑๗ หลัง เริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ถึง พ.ศ. ๒๕๒๔ สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นแบบทรงไทย

๖) หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี วัดหนองป่าพง เป็นวัดป่าฝ่ายอรัญวาสี มีจุดเริ่มต้นของการสร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๗ โดยพระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภทฺโท) ต่อมาได้รับวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๓ ตั้งอยู่บ้านพงสว่าง หมู่ที่ ๑๐ ตำบลโนน

ฝั่ง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ปัจจุบันวัดหนองป่าพงมีวัดสาขาทั้งในและต่างประเทศ ไทยจำนวนมาก จากการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาสายวิปัสสนากรรมฐาน โดยบรรดาพระลูกศิษย์ซึ่ง ศรัทธาในปฏิปทาของหลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพงเป็นสำนักปฏิบัติธรรมที่แวดล้อมด้วยธรรมชาติ มุ่งหมายที่การประพฤติพรหมจรรย์ตามรอยพระยุคลบาทของพระโคตมพุทธเจ้าที่ทรงดำรงพระชนม์ชีพในป่า เพื่อค้นคว้าแสวงหาทางพ้นทุกข์ แล้วทรงนำความรู้แจ้งเห็นจริงนั้น มาเผยแผ่เกื้อกูลความสุข แก่มหาชนทั่วไป^{๓๒}

เว็บไซต์ แนะนำของดี ที่กิน ที่เที่ยว วัดใน จ.อุบล ได้กล่าวถึง วัดหนองป่าพงและ หลวงปู่ชาไว้ว่า^{๓๓} วัดหนองป่าพง วัดแห่งนี้มีความสำคัญคือเป็นวัดที่องค์หลวงปู่ชา สุภทฺโท ได้ก่อตั้งขึ้น เมื่อ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๙๗ ซึ่งก่อนหน้านั้น องค์หลวงปู่ชาได้ธุดงค์ มาถึงบริเวณที่เรียก “ดงป่าพง”

ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านก่อ ประมาณ ๓ กิโลเมตร กับกลุ่มลูกศิษย์จำนวนหนึ่ง ท่านได้ปัก กรดเพื่อถ้ำนา ณ ที่แห่งนี้ หลังจากการสำรวจบริเวณภายใน ได้พบกับ หนองน้ำขนาดใหญ่ซึ่งมีกอกอง อยู่หนาแน่น สภาพเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ขนาดใหญ่ มีสัตว์อาศัยอยู่ด้วยหลังจากนั้นไม่นานองค์ หลวงปู่ชาจึงได้ก่อตั้งขึ้นเป็นวัดหนองป่าพง โดยท่านได้เพียรสร้างให้เป็นวัดแห่งการปฏิบัติภาวนา อบรมจิตใจ เพื่อการดับทุกข์โดยแท้จริง ตามหลักคำสอนขององค์พระสมเด็จสัมมาสัมพุทธเจ้า โดย หลวงปู่ได้เน้น ให้มีข้อวัตร และความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย อยู่ในป่า และใกล้ชิดธรรมชาติ ไม่ใช่ไฟฟ้า ซึ่งกฎของพระ และเณร จะตั้งอยู่ห่างกันพอสมควร เพื่อความสงบเงียบในการปฏิบัติภาวนาอย่าง จริงจัง อีกทั้งองค์หลวงปู่ยังให้ความสำคัญมากกับข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ตามหลัก ธรรมวินัย และศีล ๒๒๗ ข้อ ตลอดชีวิตขององค์หลวงปู่ชา เน้นการปฏิบัติให้ดูเพื่อเป็นตัวอย่างแก่ลูกศิษย์ พระภิกษุ สามเณร และฆราวาส

ประวัติองค์หลวงปู่ชา พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) (๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑- ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๕) ตรงกับ วันศุกร์ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเมีย ณ บ้านจิกก่อ หมู่ที่ ๙ ตำบล ชาติอำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี บิดาชื่อนายมา ช่วงโชติ มารดาชื่อ นางพิมพ์ ช่วงโชติ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันจำนวน ๑๐ คน เกิดที่บ้านจิกก่อ ต.ชาติ อ.วารินชำราบ

หลวงปู่ชา สุภทฺโท ขณะมีชีวิตอยู่ท่านได้อุทิศชีวิตเพื่อการปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ พุทธศาสนา ทั้งแก่ชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งบังเกิดผลทำให้ผลงานที่เป็นประโยชน์นอกนันทน์ แก่พระศาสนา ทั้งที่เป็นพระธรรมเทศนา และสำนักปฏิบัติธรรมในนามวัดสาขาวัดหนองป่าพงมากมาย ซึ่งแม้ท่านจะมรณภาพไปนานแล้ว แต่ศิษยานุศิษย์ของท่านก็ยังคงรักษาแนวทางปฏิบัติธรรมที่ท่านได้ สอนไว้จนถึงปัจจุบัน

^{๓๒} วิกีพีเดีย, วัดหนองป่าพง, [https://th.wikipedia.org/wiki/\[๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐\]](https://th.wikipedia.org/wiki/[๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐])

^{๓๓} แนะนำของดี ที่กิน ที่เที่ยว วัดใน จ.อุบลฯ โดยคนอุบลฯ แท้ๆ Ubonratchathani Town Thailand, <https://ubon.town/th/2016/04/27/>

ในวัดหนองป่าพงจะมีป้ายธรรมะที่ถ่ายทอดโดยองค์หลวงปู่ชา และเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือองค์หลวงปู่เลี่ยม ฐิตธมโม รวมถึงคำสอนเพื่อการปฏิบัติภาวนาติดตามต้นไม้ เพื่อเตือนสติผู้เข้ามาภายในวัดหนองป่าพง โดยจะมีการน้อมระลึกถึงพระคุณขององค์หลวงปู่ชา ซึ่งจะจัดขึ้นทุกๆ วันที่ ๑๖ มกราคม ของทุกปีและช่วงดังกล่าวจะมีการเปิดให้ฆราวาสที่สนใจ สามารถมาปฏิบัติบูชา ได้ที่ภายในวัด ซึ่งสามารถกางเต็นท์นอน ได้แต่ต้องปฏิบัติตามกฎที่ทางวัดกำหนด

วิธีการเข้ามาปฏิบัติธรรมในวัดหนองป่าพงการเข้ามาปฏิบัติธรรม ในวัดหนองป่าพง ในช่วงปกติ สามารถเข้ามาถือศีล ๕ ศีล ๘ ได้ในโกน คือก่อนวันพระ ๑ วัน ซึ่งที่วัดหนองป่าพงเอง เปิดให้ชาวบ้านมานอนกันที่อุโบสถได้ สังเกตได้จากจะมีแม่ออก หรือพ่อออก แต่งชุดขาว มาอยู่วัดกัน โดยที่พ่อออก (ผู้ชายที่มาปฏิบัติธรรมอยู่วัด) จะสามารถนอนได้ที่โรงนอน ที่ทางวัดหนองป่าพง จัดให้ และแม่ออก (ผู้หญิงที่มาปฏิบัติธรรม) สามารถพักรวมกันได้ที่อุโบสถภายในวัดหรือผู้หญิงท่านใด ต้องการมาปฏิบัติธรรมในระยะเวลานานๆ สามารถติดต่อสอบถามได้ที่ ห้องสมุด ของทางวัดหนองป่าพง โดยจะมีท่านพระอาจารย์ปรีชา จะให้คำชี้แนะอีกที ส่วนการมาพักค้างคืนของแม่ชี ทางวัดหนองป่าพง จะมีเขตสำหรับแม่ชี โดยเฉพาะซึ่งจะอยู่บริเวณด้านหลังของทางวัดหนองป่าพง เป็นต้น

หลวงพ่ocha สุภทโท เป็นผู้ที่มีจิตฝึกฝนในธรรมตั้งแต่เด็ก ศึกษาปริยัติธรรมและวิปัสสนาจากหลายสำนัก ท้ายสุดเดินทางจาริกไปพบหลวงปู่มั่น ฐริทตโต ที่วัดหนองผือใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร เกิดความศรัทธาเลื่อมใส และยึดถือแนวปฏิบัติ หลวงพ่ochaได้ทดลองปฏิบัติภาวนาในสถานวิเวกต่างๆ อาทิ ป่าช้า ป่าดงดิบ รวมระยะเวลาการออกธุดงค์เป็นเวลา ๘ ปี (พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๔๙๗) พอมาถึง พ.ศ. ๒๔๙๗ จึงออกมาตั้งวัดหนองป่าพง ระหว่างที่มาอยู่วัดหนองป่าพง หลวงพ่อได้ยึดหลักคำสอนของพระพุทธองค์ที่ตรัสว่า "ทำตนให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมสมควรเสียก่อน แล้วจึงสอนคนอื่นที่หลัง จึงจะไม่เป็นบัณฑิตสกปรก" ฉะนั้นไม่ว่าจะทำกิจวัตรอันใด เช่น การกวาดลานวัด จัดที่นั่ง ล้างบาตร นั่งสมาธิ ตักน้ำ ทำวัตร หลวงพ่อจะลงมือทำเป็นตัวอย่างของศิษย์โดยยึดหลักว่า "สอนคนด้วยการทำให้ดู ทำเหมือนพูดพูดเหมือนทำ" ดังนั้น ศิษย์และญาติโยมจึงเกิดความเคารพเลื่อมใสในปฏิปทาที่หลวงพ่อดำเนินอยู่ ปัจจุบันมีสิ่งที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวในวัดหนองป่าพงดังต่อไปนี้^{๓๔}

ศิลปสถาปัตยกรรมที่งดงาม นอกจากจะเป็นที่บำเพ็ญสมณธรรมของพระธุดงค์กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ฐริทตโต แล้ววัดหนองป่าพงยังเป็นที่สำคัญด้านสถาปัตยกรรมผสมผสานระหว่างศิลปะอีสานกับศิลปะร่วมสมัย อาทิ การก่อสร้างโบสถ์ วิหาร พิพิธภัณฑ์ และเจดีย์ที่บรรจุอัฐิหลวงพ่ocha

^{๓๔} ธรรมะไทย, วัดหนองป่าพง <http://www.dhammathai.org/watthai/northeast/watnongpahpong.php> [๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐]

โบสถ์วัดหนองป่าพง เป็นอุโบสถอนเกประสงค์สมัยใหม่ที่เอื้อต่อประโยชน์ใช้สอย พื้นอุโบสถยกลอยจากพื้นดิน เบื้องล่างเป็นถังเก็บน้ำฝนตัดสิ่งประดับฟุ่มเฟือย อาทิ ช่อฟ้า ใบระกา ไม่มีผนังประตูหน้าต่าง สามารถจุคนได้จำนวนประมาณกว่า ๒๐๐ คน เสาอาคารและผนังประดับด้วยเครื่องปั้นดินเผา อีสานจากบ้านด่านเกวียนวิหาร เป็นลักษณะศิลปแบบอีสานเรียบง่ายแต่เน้นประโยชน์ใช้สอย สามารถจุประชาชนได้ เป็นนับพันคน

เจดีย์บรรจุอัฐิหลวงพ่ocha มีรูปแบบสถาปัตยกรรมผสมผสานระหว่างสถาปัตยกรรมอีสานกับ ล้านช้าง

วัดหนองป่าพงเป็นต้นแบบของวัดป่ากว่า ๑๐๐ แห่งในประเทศไทย และอีกหลายแห่งในยุโรป ออสเตรเลีย และแคนาดา หลวงพ่ochaเป็นตัวอย่าง ของพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ แม้จะมีศาสนิกชนมากมายแต่ก็ไม่สร้าง ความแตกแยกให้เกิดนิกาย หรือเข้าไปพัวพันกับการเมืองจนเป็นเรื่องแตกแยก วัดเน้นความเรียบง่าย ใกล้ชิดธรรมชาติ ไม่ฟุ่มเฟือยหรือสะสม คงความเป็นพุทธ คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน อย่างแท้จริง หน้าที่หลักของ พระสงฆ์ คือ เป็นที่พึ่งทางจิตใจ อบรมสั่งสอนให้ศาสนิกชนปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา วัดหนองป่าพงมีเนื้อที่ประมาณ ๓๐๐ ไร่ ประกอบด้วย โบสถ์ วิหาร พิพิธภัณฑพระโพธิญาณเถระ ภูมิพยาบาลหลวงพ่ocha ภูมิพระสงฆ์ ภูมิแม่ชี ภูมิหลวงพ่ocha นอกจากนี้สภาพสภาพแวดล้อมที่สงบร่มรื่น เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม

๒.๒ แนวคิดด้านการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยว และการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว

๑) ความหมายของพฤติกรรมพฤติกรรม หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ที่สิ่งมีชีวิตกระทำและบุคคลอื่นสามารถสังเกตได้หรือใช้เครื่องมือวัดได้ นอกจากนี้พฤติกรรมมิได้มีความหมายเฉพาะแต่การแสดงออกทางด้านร่างกายภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่ยังรวมถึงกิจกรรมภายใน อันได้แก่ ความรู้สึก อารมณ์ด้วย^{๓๕}

พฤติกรรม หมายถึง การกระทำของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำนั้นจะเป็นการกระทำโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวและไม่ว่าคนอื่นจะสังเกตการณ์กระทำนั้นได้หรือไม่ก็ตาม การพูด การเดิน และการกระพริบตา การได้ยิน การเข้าใจ การรู้สึกโกรธ และการคิด ต่างก็เป็นพฤติกรรมทั้งสิ้น^{๓๖}

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า พฤติกรรม หมายถึง การกระทำของบุคคลที่แสดงให้เห็นทั้งจากภายในจิตใจและภายนอก เป็นการกระทำที่แสดงออกมาทั้งที่รู้ตัวและไม่รู้ตัว โดยบุคคลอื่นสามารถสังเกตเห็นได้หรืออาจสังเกตจากการใช้เครื่องมือวัดก็ได้

พฤติกรรมของนักท่องเที่ยว หมายถึง การประพฤติดหรือปฏิบัติของนักท่องเที่ยวที่แสดงออกในขณะที่เดินทางท่องเที่ยว อาจจะเป็นคำพูด การกระทำสีหน้า หรือท่าทาง เช่น การเยี่ยมชม

^{๓๕} โสภ ฐพิกุลชัย, จิตวิทยาทั่วไป, กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๑), หน้า ๕๖.

^{๓๖} ชัยพร วิชชาวุธ, การวิจัยเชิงจิตวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๓), หน้า ๒๘.

แหล่งท่องเที่ยว ถ่ายรูป รับประทานอาหาร เป็นต้น ซึ่งการแสดงออกนั้น อาจมีรากฐานมาจากอุปนิสัย หรือความต้องการขั้นพื้นฐานของแต่ละคนที่จะทำให้เกิดคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกัน หรืออาจจะมาจากสิ่งแวดล้อม หรือประสบการณ์ที่ได้รับในขณะนั้น

๒) กระบวนการของพฤติกรรม Levitt n.d.ได้กล่าวไว้ว่า ก่อนที่มนุษย์จะแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งออกมาจะมีมูลเหตุที่จะทำให้เกิดพฤติกรรมเสมอ ซึ่งมูลเหตุดังกล่าวจะเป็นตัวกระตุ้นเร้าจิตใจ ทำให้เกิดความต้องการ และจากความต้องการจะทำให้เกิดแรงจูงใจให้แสดงพฤติกรรมในที่สุด ซึ่งมีลักษณะเป็นขั้นตอนหรือเป็นกระบวนการ เรียกว่า “กระบวนการของพฤติกรรม” (Process of Behavior) ๓ ประการดังนี้^{๓๗}

๑. พฤติกรรมจะเกิดขึ้นได้จะต้องมีสาเหตุทำให้เกิด (Behavior is Caused) ซึ่งหมายความว่า การที่คนเราจะแสดงพฤติกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดออกมานั้น จะต้องมีความสาเหตุทำให้เกิด และสิ่งที่เป็นสาเหตุก็คือความต้องการที่เกิดขึ้นในตัวคนนั่นเอง

๒. พฤติกรรมจะเกิดขึ้นได้จะต้องมีสิ่งจูงใจหรือแรงกระตุ้น (Behavior is Motivated) คือ เมื่อคนเรามีความต้องการเกิดขึ้นแล้ว คนก็ปรารถนาที่จะบรรลุถึงความต้องการนั้นจนกลายเป็นแรงกระตุ้นหรือแรงจูงใจให้แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการที่เกิดขึ้น

๓. พฤติกรรมที่เกิดขึ้นย่อมมุ่งไปสู่เป้าหมาย (Behavior is Goal-Directed) หมายถึง การที่คนแสดงพฤติกรรมอะไรออกมานั้นมิได้กระทำไปอย่างเลื่อนลอยโดยปราศจากจุดมุ่งหมายหรือไร้ทิศทาง ตรงข้ามกลับมุ่งไปสู่เป้าหมายที่แน่นอนเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จแห่งความต้องการของตนอย่างใดก็ตาม แม้ว่ากระบวนการของพฤติกรรมของคนจะมีลักษณะคล้าย ๆ กัน แต่รูปแบบพฤติกรรมของคนที่แตกต่างกันในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เขาเผชิญมีลักษณะแตกต่างกัน ทั้งนี้เกิดจากสาเหตุหลายปัจจัยทั้งปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม สังคมและจิตวิทยา ซึ่งทำให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาแตกต่างกัน

เนาวรัตน์ พลายน้อย^{๓๘} ได้เสนอว่า การวิเคราะห์พฤติกรรมการท่องเที่ยวนั้นมักจะกล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้บุคคลตัดสินใจในการเดินทางท่องเที่ยว ซึ่งได้แก่ ค่าใช้จ่ายที่ใช้สำหรับการท่องเที่ยวเวลาสำหรับการท่องเที่ยว และความตั้งใจที่จะเดินทางมาท่องเที่ยว ซึ่งทั้ง ๓ องค์ประกอบนี้เป็นสิ่งกำหนดที่สำคัญยิ่งต่อการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์ องค์ประกอบเหล่านี้จึงเป็นกรอบกำหนดทิศทางและขนาดของพฤติกรรมการท่องเที่ยวให้แตกต่างกันออกไปตามข้อจำกัดที่แต่ละบุคคลมีอยู่ กล่าวคือ บุคคลที่มีรายได้ต่ำ มีเวลาน้อย หรือไม่ตั้งใจที่จะ

^{๓๗} พิบูล ทีปะปาล, การบริหารการตลาดยุคใหม่ในศตวรรษที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๘.

^{๓๘} เนาวรัตน์ พลายน้อย และคณะ, พฤติกรรมการท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทย, รายงานการวิจัยเสนอต่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, (นครปฐม : โรงพิมพ์สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียนมหาวิทยาลัยมหิดลศาลายา, ๒๕๓๘), หน้า ๘๘.

ท่องเที่ยวย่อมสามารถท่องเที่ยวได้ใกล้และในเวลาสั้นเท่านั้น แต่ในขณะที่คนที่มีรายได้สูง มีเวลามาก และมีความตั้งใจที่จะเดินทางท่องเที่ยวสถานที่ที่ทันสมัยและมีคุณภาพเหนือกว่า เป็นต้น

สรชัย พิศาลบุตร และนฤมล สมิตินันท์^{๓๔} ได้กล่าวว่า พฤติกรรมของมนุษย์อาจแตกต่างกันไปตามสถานภาพทางสังคมของแต่ละคน ซึ่งการแสดงออกอาจมีเหตุผลหลายอย่างประกอบกัน กล่าวคือส่วนหนึ่งมาจากความพอใจส่วนตัว และอีกส่วนหนึ่งเพื่อต้องการแสดงสถานภาพของตน เพื่อให้สังคมยอมรับและยกย่อง สำหรับคนบางคนการเดินทางท่องเที่ยวมีเหตุผลมาจากความต้องการที่จะหลีกเลี่ยงภารกิจประจำวันที่ซ้ำซาก นอกจากนี้ก็มีการเดินทางเพื่อตอบสนองความอยากรู้ อยากรมีประสบการณ์แปลก ๆ ใหม่ ๆ

กล่าวโดยสรุปได้ว่า กระบวนการเกิดพฤติกรรมของมนุษย์อาจแตกต่างกันไปตามข้อจำกัดของแต่ละบุคคล แต่พฤติกรรมที่แสดงออกมาต้องมีสาเหตุซึ่งเกิดจากสิ่งจูงใจหรือแรงกระตุ้นที่ทำให้อยากกระทำพฤติกรรมนั้น ๆ ออกมา พฤติกรรมการท่องเที่ยวนั้นมักจะกล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้บุคคลตัดสินใจในการเดินทางท่องเที่ยว ซึ่งได้แก่ค่าใช้จ่ายที่ใช้สำหรับการท่องเที่ยว เวลาสำหรับการท่องเที่ยว และความตั้งใจที่จะเดินทางมาท่องเที่ยว นอกจากนี้ ความต้องการที่จะหลีกเลี่ยงภารกิจประจำวันที่ซ้ำซาก ความพอใจส่วนตัว และความต้องการแสดงสถานภาพของตนเพื่อให้สังคมยอมรับและยกย่อง ก็นับเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับนักท่องเที่ยวอีกประการหนึ่ง

๑. รูปแบบพฤติกรรมนักท่องเที่ยว

การกำหนดรูปแบบพฤติกรรมนักท่องเที่ยวรูปแบบพื้นฐานที่สุด คือ การแบ่งนักท่องเที่ยวออกเป็น ๒ กลุ่ม ตามลักษณะของพฤติกรรมของการเดินทาง กล่าวคือ การแบ่งว่าบุคคลนั้นเป็นนักท่องเที่ยว (Tourists) หรือนักเดินทาง (Travelers) นักท่องเที่ยวนั้นคือ บุคคลซึ่งซื้อรายการนำเที่ยวเหมาจ่ายจากบริษัทนำเที่ยว ในขณะที่นักเดินทางคือบุคคลซึ่งจัดการการเดินทางด้วยตนเอง เช่น ซื้อตั๋วเครื่องบินเอง จองที่พักเอง กำหนดสถานที่ท่องเที่ยวด้วยตนเอง เป็นต้น

Cohen (๑๙๗๙) ได้เสนอรูปแบบพฤติกรรมนักท่องเที่ยวไว้ ดังนี้

๑.๑ นักท่องเที่ยวแบบนันทนาการ (Recreational Tourists) จะเป็นนักท่องเที่ยวซึ่งเน้นความสำคัญในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนันทนาการ หรือการพักผ่อนทางร่างกาย

๑.๒ นักท่องเที่ยวแบบปลีกตัวหาความเพลิดเพลิน (The Diversionary Tourists) จะเป็นนักท่องเที่ยวที่พยายามหาแนวทางเพื่อลืมนความจำเจในชีวิตประจำวัน

๑.๓ นักท่องเที่ยวมุ่งหาประสบการณ์ (The Experiential Tourists) จะเป็นนักท่องเที่ยวที่เดินทางเพื่อแสวงหาประสบการณ์ที่แท้จริง นักท่องเที่ยวประเภทนี้สนใจศึกษาและได้รับ

^{๓๔} สรชัย พิศาลบุตร และนฤมล สมิตินันท์, การวิจัยตลาด (Market Research), (กรุงเทพมหานคร : วิจัยพัฒน์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๓.

ประสบการณ์ที่แท้จริงของแหล่งท่องเที่ยวที่ได้ไปสัมผัส ตัวอย่างเช่น เมื่อเดินทางไปประเทศสเปนก็ต้องการสัมผัสวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่แท้จริงเป็นของสเปน

๑.๔ นักท่องเที่ยวแบบชอบทดลอง (The Experimental Tourists) มีลักษณะที่เห็นเด่นชัดคือชอบติดต่อกับพูดคุยกับคนท้องถิ่น เพื่อเรียนรู้และทำความเข้าใจในชีวิตความเป็นอยู่ การปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมของคนท้องถิ่น

๑.๕ นักท่องเที่ยวที่ใช้ชีวิตแบบคนท้องถิ่น (The Existential Tourists) นักท่องเที่ยวประเภทนี้ต้องการผจญภัยหรือใช้ชีวิตภายใต้วัฒนธรรมและวิถีชีวิตเดียวกับคนท้องถิ่น นักท่องเที่ยวประเภทนี้จะใช้เวลาอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวนั้นเป็นเวลานาน ตัวอย่างเช่น นักท่องเที่ยวที่มาใช้เวลาอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวบางแห่งในประเทศไทย เช่น พัทยาหรือเชียงใหม่ และพยายามใช้ชีวิตเช่นเดียวกับคนท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติตัว การรับประทานอาหาร การพยายามพูดภาษาท้องถิ่น เป็นต้น

๒. องค์ประกอบของพฤติกรรมนักท่องเที่ยว

องค์ประกอบของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวนั้นมีองค์ประกอบสำคัญ ๗ ประการ คือ

๒.๑ เป้าหมาย หมายถึง พฤติกรรมนักท่องเที่ยวทุก ๆ พฤติกรรมจะต้องมีเป้าหมายในการกระทำ เช่น นักท่องเที่ยวกลุ่มอนุรักษ์ต้องการเกียรตินิยม โดยการแสดงให้เห็นว่าตนเดินทางท่องเที่ยวโดยที่สภาพแวดล้อมในสถานที่ตนเดินทางยังคงสภาพความสมบูรณ์ของระบบนิเวศดั้งเดิม

๒.๒ ความพร้อม หมายถึง ความมีวุฒิภาวะและความสามารถในการทำกิจกรรมเพื่อตอบสนองต่อความต้องการ เช่น นักท่องเที่ยวกลุ่มที่รักความผจญภัยนิยมไต่เขา ปีนหน้าผาต้องมีความพร้อมทั้งสภาพร่างกายและจิตใจแล้วสามารถจะทำกิจกรรมที่ตนชอบได้

๒.๓ สถานการณ์ หมายถึง เหตุการณ์หรือโอกาสที่เอื้ออำนวยให้เลือกกระทำกิจกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการ เช่น การท่องเที่ยวตามหมู่เกาะควรกระทำในยามคลื่นลมสงบไม่ควรทำในขณะที่มีพายุฝนฟ้าคะนอง

๒.๔ การแปลความหมาย หมายถึง วิธีการคิดแบบต่าง ๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการที่พอใจมากที่สุด สถานการณ์หนึ่ง ๆ เช่น เวลาสิบสองนาฬิกาควรเป็นเวลาที่นักท่องเที่ยวควรหยุดพักรับประทานอาหารกลางวัน

๒.๕ การตอบสนอง คือ การตัดสินใจกระทำกิจกรรมตามที่ตนได้ตัดสินใจเลือกสรรแล้ว เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ เช่น นักท่องเที่ยวได้ตัดสินใจที่จะเดินทางท่องเที่ยวในช่วงวันหยุดเพื่อพักผ่อน ดังนั้นนักท่องเที่ยวจะต้องวางแผนการเดินทางและจัดการดำเนินการล่วงหน้าในการกระทำกิจกรรมเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ ตั้งแต่กิจกรรมการกำหนดสถานที่ท่องเที่ยว กิจกรรมการเดินทาง กิจกรรมการจองที่พัก เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง

๒.๖ ผลลัพธ์ที่ตามมา คือ ผลจากการกระทำหนึ่ง ๆ อาจได้ผลตามที่คาดหมายไว้ หรืออาจตรงกันข้ามกับความคาดหวังที่ตั้งใจไว้ เช่น นักท่องเที่ยวได้มีกำหนดการเดินทางไว้เพื่อมาพักผ่อนวันหยุดในประเทศไทย แต่ปรากฏว่าในเวลานั้นเกิดการชุมนุมที่สนามบิน และทำให้สนามบินต้องปิดทำการ เครื่องบินไม่สามารถลงจอดได้ มีผลลัพธ์ทำให้นักท่องเที่ยวไม่สามารถบรรลุผลตามที่คาดหมายไว้ได้

๒.๗ ปฏิกริยาต่อความผิดหวัง คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเมื่อสิ่งที่กระทำลงไปไม่บรรลุเป้าหมายตามที่ต้องการ จึงต้องกลับมาแปลความหมาย ไตร่ตรอง เพื่อเลือกหาวิธีใหม่ ๆ มาตอบสนองความต้องการ หรืออาจจะเลิกความต้องการไป เพราะเห็นว่าเป็นสิ่งที่เกินความสามารถ เช่น การก่อวินาศกรรมในเมืองมูไบ ประเทศอินเดียในเดือนพฤศจิกายน ปี ๒๐๐๘ นักท่องเที่ยวที่ตั้งใจจะเดินทางไปเมืองดังกล่าวจะต้องเกิดความผิดหวังเพราะเกิดความกังวลด้านความปลอดภัย และอาจล้มเลิกความตั้งใจในการเดินทาง หรืออาจเปลี่ยนเส้นทางไปเมืองอื่นที่ปลอดภัยกว่า

๓. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว

๓.๑ ปัจจัยทางประชากรศาสตร์ (Demographic Factor) นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจากกลุ่มประเทศที่มีประชากรมาก ๆ การแสดงออกของนักท่องเที่ยวโดยมากแล้วจะแตกต่างจากนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจากประเทศที่มีประชากรน้อย ๆ เช่น นักท่องเที่ยวจากประเทศจีนซึ่งมีประชากรมากเป็นอันดับหนึ่งของโลก คือกว่า ๑ พันล้านคน ผู้ที่สามารถมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่ดีเพียงพอในการเดินทางท่องเที่ยวต่างประเทศได้ ย่อมเป็นกลุ่มที่อยู่ในระดับกลางถึงระดับสูงในสังคม การแสดงออกทางพฤติกรรมต่าง ๆ ย่อมแตกต่างหรือตรงกันข้ามกับนักท่องเที่ยวจากประเทศสิงคโปร์ซึ่งมีประชากรอยู่ที่ประมาณหกล้านคน เป็นต้น

๓.๒ ปัจจัยทางเทคโนโลยี (Technology Factor) ปัจจัยทางเทคโนโลยี ได้แก่ ปัจจัยในการผลิตสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยว รวมถึงการให้บริการด้านความสะดวกสบายแก่นักท่องเที่ยวด้วย เช่น เทคโนโลยีทางการสื่อสาร ได้แก่ ระบบการจอง สำรองที่นั่งบนเครื่องบินการออกบัตรโดยสารของสายการบินต่าง ๆ ซึ่งใช้ระบบคอมพิวเตอร์ ที่เรียกว่า CRS (Computer Reservation System) ส่งผลถึงความสะดวกสบาย รวดเร็ว นักท่องเที่ยวย่อมมีความมั่นใจและแสดงถึงความมั่นคงของผู้ให้บริการด้วย

๓.๓ ปัจจัยทางการเมือง (Political Factor) ปัจจัยทางการเมืองเป็นปัจจัยที่กระทบต่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวโดยเฉพาะแก่นักท่องเที่ยว ด้วยเหตุที่นักท่องเที่ยวโดยมากเดินทางท่องเที่ยวด้วยเหตุผลหลัก คือการพักผ่อนหย่อนใจ ดังนั้นนักท่องเที่ยวย่อมไม่นิยมที่จะเดินทางไปแหล่งท่องเที่ยวที่เกิดปัญหาทางการเมือง เช่น ประเทศอิสราเอล ที่มีสถานที่ท่องเที่ยวที่สวยงามอีกทั้งยังมีศาสนสถานที่สำคัญทางศาสนาคริสต์ ที่นักแสวงบุญนิยมเดินทางไปเยี่ยมชม แต่ก็เกิดปัญหาทางการเมืองอยู่ตลอดเวลา ทำให้เกิดความไม่ปลอดภัย ความไม่สะดวกในการเดินทางไป

ท่องเที่ยวหรือไปแสวงบุญ ด้วยเหตุผลที่ว่านักท่องเที่ยวไม่ทราบว่าเกิดปัญหาขึ้นเมื่อใด และมีเหตุการณ์ก่อวินาศกรรมของชาวปาเลสไตน์ตลอดเวลา ทำให้ปริมาณนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้าไปในอิสราเอลมีจำนวนไม่มากนัก

๓.๔ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ (Economic Factor) เศรษฐกิจนับเป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดการท่องเที่ยวและบ่งบอกพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวแต่ละชาติได้ด้วย หากนักท่องเที่ยวกลุ่มใดที่เดินทางมาจากประเทศที่มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจดี เช่น นักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่น มักถูกจัดอยู่ในอันดับต้น ๆ ที่เป็นที่ต้องการของเกือบทุกประเทศ การแสดงออกด้านพฤติกรรมการใช้จ่ายจะใช้ไปในทุก ๆ ด้าน เช่น ด้านที่พัก ด้านอาหาร ด้านนันทนาการ ด้านท่องเที่ยว ด้านการซื้อของที่ระลึก จะเลือกใช้บริการอยู่ในโรงแรมหรือแหล่งท่องเที่ยวระดับสูง เป็นต้น ตรงกันข้ามหากนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจากกลุ่มประเทศที่มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่ไม่ค่อยดี การแสดงออกของนักท่องเที่ยวย่อมถูกจำกัดศักยภาพในการเดินทางท่องเที่ยวแต่ละครั้งก็จะใช้จ่ายในระดับกลางถึงต่ำ

๓.๕ ปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม (Socio-Cultural Factor) ปัจจัยด้านนี้นับว่ามีผลกระทบมากต่อการแสดงออกของพฤติกรรมนักท่องเที่ยว เพราะนักท่องเที่ยวถูกปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรมหล่อหลอมมาตลอดและถ่ายทอดออกมาเป็นทัศนคติของกลุ่มคนเหล่านั้น ทัศนคติและวัฒนธรรมของท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งจะเป็นตัวกำหนดธรรมเนียมและค่านิยมในการเดินทาง การซื้อสินค้าการเดินทางท่องเที่ยวของคนกลุ่มนั้น ๆ ซึ่งมีผลต่อการปรับปรุงผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวจะอยู่ในระดับใดและรูปแบบใด

๔. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการตัดสินใจซื้อของผู้บริโภค

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการตัดสินใจซื้อของผู้บริโภค หมายถึง บทบาทของนักท่องเที่ยวที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจซื้อ ซึ่งกระบวนการซื้อของผู้บริโภคมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการกระตุ้นและตอบสนองของพฤติกรรมการบริโภคของนักท่องเที่ยว โดยเห็นได้ว่าสิ่งกระตุ้น (Input) ได้แก่ ผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวทุกประเภท ตลอดจนการให้บริการของธุรกิจสินค้าและบริการเหล่านี้มีการแข่งขันสูงและเป็นแรงกระตุ้นสำคัญที่ผลักดันให้นักท่องเที่ยวเกิดความสนใจแสวงหาข้อมูลจากสื่อต่าง ๆ ตลอดจนได้รับข้อมูลเพิ่มเติมจากบุคคลใกล้ชิด เช่น ครอบครัว กลุ่มอ้างอิง ประกอบกับการเรียนรู้ แรงจูงใจ ประสบการณ์และทัศนคติของตน การกลั่นกรองข้อมูล ซึ่งอยู่ในกระบวนการตัดสินใจ ทำให้เกิดการรับรู้ (Perception) และนำไปสู่การพยายามหาทางตอบสนองความต้องการและความจำเป็นของตนโดยการซื้อผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวและโรงแรมที่เลือกสรรแล้ว การตัดสินใจซื้อสินค้าและบริการนับว่าเป็นการตอบสนอง (Output) จากสิ่งกระตุ้นและกระบวนการต่าง ๆ ตั้งแต่ต้น และถ้าสินค้าและบริการสามารถตอบสนองความจำเป็นและความต้องการได้ นักท่องเที่ยวได้รับความพอใจจะเพิ่มประสบการณ์ทางบวกมากขึ้นและทำให้เกิดการซื้อซ้ำ(เดินทางมาเที่ยวและใช้บริการอีก) แต่ถ้าไม่พอใจก็จะกลายเป็นประสบการณ์ลบและไม่กลับมาท่องเที่ยวอีกแม้ว่า

จะมีเส้นทางการท่องเที่ยวที่ดีกว่า ดังนั้นการศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว จะช่วยให้เข้าใจถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าและบริการของนักท่องเที่ยว ช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องสามารถหาหนทางแก้ไขพฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวในสังคมได้อย่างถูกต้อง รวมทั้งสอดคล้องกับความสามารถในการตอบสนองของธุรกิจการท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น และยังสามารถตอบสนองกับความต้องการของนักท่องเที่ยวให้ได้มากที่สุด ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมที่มีผลต่อการเดินทางท่องเที่ยวมาประกอบในการทำวิจัยต่อไป

๕. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรมผู้บริโภค

๑) ความหมายของพฤติกรรมผู้บริโภค (Consumer Behavior) จากการศึกษาเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมผู้บริโภค (Consumer Behavior) ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงความหมายของพฤติกรรมผู้บริโภค ดังนี้

พฤติกรรมผู้บริโภค หมายถึง พฤติกรรมซึ่งผู้บริโภคทำการค้นหา การซื้อ การใช้ การประเมินผล การใช้สอยผลิตภัณฑ์และบริการ ซึ่งคาดว่าจะสนองความต้องการของเขาหรือการศึกษาพฤติกรรม การตัดสินใจ และการกระทำของคนที่เกี่ยวข้องกับการซื้อและการใช้สินค้าการวิเคราะห์พฤติกรรมผู้บริโภค เป็นการค้นหาหรือวิจัยเกี่ยวกับพฤติกรรมการซื้อและการใช้ของผู้บริโภค เพื่อทราบถึงลักษณะความต้องการและพฤติกรรมการซื้อและการใช้ของผู้บริโภคได้อย่างเหมาะสม^{๔๐}

พฤติกรรมผู้บริโภค คำว่า พฤติกรรม หมายถึง การกระทำ การแสดงออกให้เห็น จึงอาจให้คำจำกัดความของ “พฤติกรรมผู้บริโภค” ได้ว่า “การกระทำ การแสดงออกให้เห็นของผู้บริโภค ในการเลือกหา ประเมิน ซื้อ ใช้ ทิ้งหรือการจัดสินค้าหรือบริการ เพื่อความพอใจที่เกิดจากการได้สนองตอบความจำเป็นหรือความต้องการของเขา” หรืออีกความหมายหนึ่ง ในเชิงกว้าง ก็คือ “การกระทำของบุคคล หรือกลุ่ม ที่เกี่ยวข้องโดยตรง กับการได้รับสินค้าหรือบริการทางเศรษฐกิจ รวมถึงกระบวนการตัดสินใจที่เกิดขึ้นก่อน และเป็นตัวกำหนดให้เกิดการกระทำต่าง ๆ นั้นขึ้น”^{๔๑}

พฤติกรรมผู้บริโภค (Consumer Behavior) หมายถึง ปรากฏการณ์ที่เกิดจากมนุษย์มีความต้องการ (Wants) และมีความจำเป็น (Needs) ในการบริโภคซึ่งหมายถึงการรับประทาน และใช้สิ่งของต่างๆ และความจำเป็นทางด้านจิตวิทยา (Psychological Needs)^{๔๒}

พฤติกรรมผู้บริโภค (Consumer Behavior) หมายถึง การกระทำของบุคคลในการซื้อและใช้ผลิตภัณฑ์หรือบริการ ทั้งกระบวนการภายในจิตใจและสังคมภายนอก ที่เกิดขึ้นก่อนและ

^{๔๐} ศิริวรรณ เสรีรัตน์, พฤติกรรมผู้บริโภค, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๘), หน้า ๔๕.

^{๔๑} ศรีณพงค์ เทียงธรรม, พฤติกรรมผู้บริโภค, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๔๖), หน้า ๕๐.

^{๔๒} สุภาภรณ์ พลนิกร, พฤติกรรมผู้บริโภค, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอเอสดีกราฟิกส์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๔.

หลังการกระทำนั้นๆ โดยกล่าวถึงศาสตร์ของพฤติกรรมที่จะช่วยตอบคำถามว่า ทำไมเขาถึงเลือกผลิตภัณฑ์อย่างหนึ่งมากกว่าอีกอย่างหนึ่ง เขาเลือกอย่างไร และบริษัทใช้ประโยชน์เหล่านี้ในการนำเสนอคุณค่าไปสู่ผู้บริโภคได้อย่างไร^{๔๓}

พฤติกรรมผู้บริโภคเป็นการศึกษาเกี่ยวกับ กระบวนการทางจิตวิทยาภายใต้การตัดสินใจของผู้บริโภค โดยการพยายามอธิบายกฎในการตัดสินใจเลือกทางเลือกต่าง ๆ ของผู้บริโภค และพยายามตีกรอบกระบวนการในการตัดสินใจของผู้บริโภค และสิ่งที่กระทบต่อการตัดสินใจนั้น ๆ ซึ่งจะเป็นการสร้างผลกำไรจากการศึกษาวิธีการที่ผู้บริโภคคิด^{๔๔}

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง กล่าวโดยสรุปได้ว่า พฤติกรรมผู้บริโภค (Consumer Behavior) หมายถึง การแสดงออกของแต่ละบุคคลในการตัดสินใจเลือกซื้อ-เลือกใช้ผลิตภัณฑ์หรือบริการของผู้บริโภค จากการประเมินผลการรับรู้ การเรียนรู้ เพื่อตอบสนองความต้องการและความปรารถนาของตนทั้งทางกายภาพและทางจิตวิทยา

๒.๒.๑ แนวคิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในปัจจุบันนั้น ประเทศไทยถือว่าเป็นอีกหนึ่งจุดหมายทางการท่องเที่ยวที่มีความโดดเด่น ทั้งนี้รูปแบบและเหตุปัจจัยที่ส่งผลให้การท่องเที่ยวทางเลือกลักษณะนี้มีความโดดเด่นขึ้นมาอย่างชัดเจนก็คือ นักท่องเที่ยวสามารถศึกษาเรียนรู้ รวมทั้งร่วมปฏิบัติศาสนกิจในทางศาสนา หรือการเดินทางเพื่อการแสวงบุญของศาสนิกชนต่างๆ ได้ด้วย การศึกษาของพระมหาสุทิตย์ อาภากรโร(๒๕๕๖) ได้อธิบายการท่องเที่ยวลักษณะดังกล่าวว่าเป็นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจของผู้เดินทาง นอกจากนี้รูปแบบและกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร ที่มีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธนั้นมี ๔ แนวทาง คือ

๑) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เน้นการ เชี่ยวชมสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และการเที่ยวชมบริเวณวัด ที่อาศัยความงดงามทาง ด้านศิลปกรรม ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ความเป็นเอกลักษณ์และความมีชื่อเสียงของแหล่งท่องเที่ยวเป็นปัจจัยในการดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว

๒) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแนวพุทธซึ่งเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ เป็นลักษณะของการไหว้พระการท่องเที่ยวตามเทศกาลและวันสำคัญของวัฒนธรรมประเพณีของไทย และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งกิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีความเกี่ยวข้องกับศิลปกรรมที่มีอยู่ ภายในวัด ที่อาศัยความเป็นเอกลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ภูมิปัญญา วัฒนธรรม

^{๔๓} นิเวศน์ ธรรมะ, การจัดการการตลาด, (กรุงเทพมหานคร : แมคกริ-ฮิล , ๒๕๕๒), หน้า ๕๖.

^{๔๔} ฉัตยาพร เสมอใจ, พฤติกรรมผู้บริโภค, (กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๕๐), หน้า ๖๙.

ประเพณีความต่อเนื่องของ การสืบสานประเพณีความเป็นมาของประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเป็นเครื่องดึงดูดใจในการเที่ยวชม

๓) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาความรู้ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวของผู้ที่สนใจใน ลักษณะของการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ของบุคคล และสิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรม เช่น พุทธศิลป์สถาปัตยกรรม เป็นต้น ที่อาศัยประวัติศาสตร์ความเป็น เอกลักษณะองค์ความรู้และกระบวนการสร้างสรรค์ที่อยู่ภายในวัดหรือศิลปกรรมนั้นๆเป็นเครื่องดึงดูดใจ ๔) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวและการ ศึกษาเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาในเชิงลึกโดยเป็นการศึกษาถึงหลักพุทธธรรม การปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา การไหว้พระ สวดมนต์ เป็นต้น ที่อาศัยความสนใจเฉพาะของนักท่องเที่ยวในด้านพระพุทธศาสนา วิถี ชีวิตของชาวพุทธเป็นเครื่องดึงดูดใจของนักท่องเที่ยวในปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งให้ความสนใจ ต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธและการเรียนรู้ที่เป็นการเดินทางเพื่อการศึกษาและแสวงหาคคุณค่าทางด้าน คุณธรรม/จริยธรรม และคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม อันนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้อง ทั้งแก่เพื่อนมนุษย์และต่อสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อกันและกัน กอปรในช่วง ที่ผ่านมามีหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้มีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการ ท่องเที่ยวในลักษณะต่างๆ เช่น กิจกรรมการท่องเที่ยวไหว้พระ ๙ วัด การไหว้พระประจำวันเกิดปีเกิด การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยเน้นการฝึกสมาธิทางพุทธศาสนา เป็นต้น เพื่อส่งเสริมให้ผู้สนใจได้เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และพุทธศาสนาอันจะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม ซึ่งกิจกรรมการท่องเที่ยว แนวดังกล่าว ได้รับความสนใจและการตอบรับจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างดี(แม้ซีกฤษณา รักษาโนม และคณะ,๒๕๕๖)อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงการขยายตัวของ การท่องเที่ยวในประเทศ ทำให้สภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวมีความเสื่อมโทรมลงก่อให้เกิดผลกระทบ ในทางลบตามมา ทั้งผลกระทบทางกายภาพ เช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยวและผล กระทบทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ปัญหาค่าครองชีพ เพศพาณิชย์ ฯลฯ ซึ่งเป็นปัญหาที่มีให้เห็นใน แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศและได้ส่งผลกระทบถึงวัดโดยเฉพาะวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวอัน ได้แก่ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมภายในวัดและการละเลยด้านการให้คุณค่าทางด้านศิลป วัฒนธรรมที่มีค่าอยู่ในตัวเองของแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนการสร้างคุณค่าทางจริยธรรมเพื่อเพิ่มพูน ประสพการณ์ที่มีค่าในการท่องเที่ยววัดหนึ่งวัดที่เป็นสถานที่ศึกษาเรียนรู้และเป็นแหล่งท่องเที่ยวในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น จะมีรูปแบบหรือมีความสัมพันธ์กับ “เส้นทางบุญ” คือการเดินทางเพื่อไปไหว้ พระสวดมนต์ถวายผ้าป่า ถวายเป็นพุทธศาสนิกชน กับการศึกษาปฏิบัติใน “เส้นทางธรรม” คือ การ เรียนรู้ด้านการปฏิบัติธรรมตามพระเกจิอาจารย์สายวัดป่า เช่น วัดป่านานาชาติที่จังหวัดอุบลราชธานี วัดหนองหมากเป้ง ที่จังหวัดหนองคาย เป็นต้น

ซึ่งแนวทางดังกล่าวสามารถนำไปสู่การพัฒนาเพื่อให้ เกิดความยั่งยืนของ การเรียนรู้การพัฒนาการท่องเที่ยว และการอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถานอัน เป็นสมบัติของชาติ ได้และถ้าหากวัดที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้มีการดำเนินกิจกรรมในการเสริม สร้างคุณค่าของ การเรียนรู้การพัฒนาศักยภาพในการจัดการและการส่งเสริมให้ประชาชน ชุมชน และผู้ประกอบการ ท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวและการจัดรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยว ที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดเข้า ด้วยกัน ก็นับว่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาเรียนรู้ของผู้ที่สนใจและนักท่องเที่ยวอีกทั้งยังจะ เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมที่มีความเหมาะสมกับการเรียนรู้ใน ทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมของชาติอันจะเป็นการพัฒนาจิตใจและปัญญาสืบ ต่อไป (แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม และคณะ, ๒๕๕๖)

การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาจะเป็นส่วนหนึ่ง ในการสร้างจิตสาธารณะ ให้เกิดขึ้นกับนักท่องเที่ยว ทั้งนี้พระพุทธศาสนาจะเป็นส่วนสำคัญในการหล่อ หลอมขัดเกลาพัฒนาจิตใจ นักท่องเที่ยวและชุมชนพร้อมทั้งวัดเป็นกลุ่มที่มีพลังสามารถผลักดันให้เกิด การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี ขึ้นได้โดยมีจิตสาธารณะเป็นตัวชี้วัดความเข้มแข็งของสังคมอันจะก่อให้เกิด การพัฒนาที่ยั่งยืน สอดคล้องกับปรัชญาของแผนพัฒนาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๑ โดยมุ่งเน้น “ให้ ประชาชนจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการ บริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เพียงพอต่อการรักษาสมดุลของระบบนิเวศบนพื้น ฐานของการ มีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์การปรับกระบวนทัศน์การพัฒนา และขับเคลื่อน ประเทศไปสู่การเป็นเศรษฐกิจและสังคมคาร์บอนต่ำและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ควบคู่ ไปกับการ เตรียมความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติสร้างภูมิคุ้มกัน ด้าน การค้าจากเงื่อนไขด้านสิ่งแวดล้อมและเพิ่มบทบาทของไทยในเวทีประชาคมโลกเพื่อให้สังคมมี ภูมิคุ้มกัน สามารถสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจและยกระดับคุณภาพชีวิตให้คนในสังคมไทย”การมี จิตสาธารณะจะเป็นการพัฒนาการท่องเที่ยวให้ยั่งยืน

รูปแบบและกระบวนการจัดเรียนรู้ของวัดที่เป็นกรณีศึกษามี ๓ ประการ คือ

๑) รูปแบบการเรียนรู้ ด้วยการทัศนศึกษา (Learning By Seeing) ซึ่งเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้นักท่องเที่ยวผู้ที่ เดินทางมาศึกษาที่วัดและสถานปฏิบัติ ธรรม มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการทาง พระพุทธศาสนาที่ถูกต้องโดยผ่านการศึกษาเรียนรู้ จากสภาพแวดล้อมที่สอดคล้องกับวิถีแห่งธรรมชาติ และวิถีแห่งวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อ น้อมจิตใจของตนเองให้เข้าสู่ความเป็น และเพื่อให้ผู้มา เทียวชมได้กำหนดความสงบและการปรับฐาน คิดในการมองชีวิตและสิ่งรอบตัวอันเป็นไปตามหลักการ ทางพระพุทธศาสนา โดยใช้สื่อธรรมะและสื่อ ตามธรรมชาติเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้

๒) รูปแบบการ เรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Learning By Doing) ซึ่งเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ นักท่องเที่ยวผู้ที่เดินทางมาศึกษามีความรู้ ความเข้าใจและสามารถฝึกปฏิบัติตนตามหลักการทาง พระพุทธศาสนา เช่น การเจริญสมาธิภาวนา และสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นการลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิด ความสงบของจิตใจและปัญญา และเพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้ฝึกอบรมด้านจิตภาวนาอย่างเต็มที่ โดยมีการ สร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้ปฏิบัติหรือผู้เรียนรู้ หรือระหว่างผู้ที่ท่องเที่ยวกับวัดหรือชุมชน ที่ จะนำไปสู่การเรียนรู้ในด้านต่างๆ ของพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย ซึ่งมีเป้าหมายคือ การฝึกตน หรือการพัฒนาจิตใจและปัญญาของแต่ละบุคคล และ

๓) รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการสร้างเครือข่าย (Learning By Networking) ซึ่งเป็นผลที่สืบเนื่องของการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ แล้วมีการสร้างสังคม แห่งกัลยาณมิตรและเครือข่ายทางสังคมที่นำไปสู่การเรียนรู้และการสร้างสาธารณะประโยชน์ให้กับ ชุมชนและสังคม โดยมีการ บำเพ็ญประโยชน์ให้กับวัด ชุมชน และสังคม เพื่อนำไปสู่การสร้างสังคมแห่ง สันติสุข และการสร้างสวัสดิการทางสังคมให้กับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง จนนำไปสู่การสร้างเครือข่ายทาง สังคมที่เน้นการสนทนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้และการลงมือปฏิบัติในกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน ทั้งในด้านพระพุทธศาสนาและกิจกรรมเพื่อสังคม ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้ ก่อให้เกิดความยั่งยืนใน ๔ มิติ คือ การ พัฒนาจิตใจของผู้ปฏิบัติหรือนักท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องในการร่วมสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อ ตนเองและสังคม เกิดการเรียนรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมไทยอันเป็นการสร้าง พื้นฐานของการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ก่อให้เกิดความยั่งยืนของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรม และเกิดเครือข่ายทางสังคมที่นำไปสู่การกระบวนกรพัฒนาในด้านอื่นๆ ของผู้ปฏิบัติ เช่น การจัดทำสื่อและระบบการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการฝึกตนเองและกิจกรรมการ ท่องเที่ยวในประเทศไทย รูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว นับได้ว่าเป็นประโยชน์ต่อการ ส่งเสริม การเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวทั้งในด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ด้านวัฒนธรรม และภูมิ ปัญญาเชิง พุทธที่เกี่ยวข้อง กล่าวคือ นักท่องเที่ยวได้รับความรู้ จากสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว หรือวัดที่ เหมาะสม ได้รับการพัฒนาจิตใจและปัญญาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา และมีสังคม แห่ง กัลยาณมิตรเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องเครือข่ายที่ว่า ทุกคน หรือ หน่วยสมาชิกจะเป็นองค์ประกอบของความเป็นเครือข่ายที่สร้างระบบปฏิสัมพันธ์ต่อกัน โดยแต่ละ ปัจเจกบุคคล แต่ละกลุ่ม จะเข้ามาดำเนินการสานต่อเพื่อหาแนวร่วมในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ร่วมกัน ตามหลักของธรรมชาติที่ทุกสรรพสิ่งจะต้องพึ่งพาอาศัยและสร้างกระบวนการที่สืบเนื่องโดยมี จุดมุ่งหมายในทิศที่สอดคล้องกัน มีการทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก โดยจะยึดโยงสิ่งต่างๆ เข้าด้วยกัน คือ มีการทำหน้าที่ต่อกัน และกระทำอย่างมีจิตสำนึก กล่าวคือ เมื่อพวกเขาเห็นปัญหาหรือต้องการที่จะ พัฒนาและเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จิตใจที่มุ่งมั่นซึ่งเป็นปัจจัยภายในของแต่ละบุคคล ย่อมเป็นแรง ขับนำไปสู่การคิดวิเคราะห์และการค้นหาวิธีเพื่อแก้ไขปัญหานั้นๆ รวมทั้งแสวงหาแนวร่วมจากเพื่อน

ร่วมอุดมการณ์ เพื่อสร้างพลังอำนาจในการต่อรองหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน จนกลายเป็นองค์กรเครือข่ายที่ทุกฝ่ายต่างก็มีความไว้วางใจต่อกัน จนเกิดกระบวนการมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกิจกรรมต่างๆ ของทุกฝ่ายอันจะเป็นปัจจัยที่หนุนเสริมให้องค์กรและเครือข่ายนั้นมีพลังมากขึ้น เพราะการมีส่วนร่วมจะทำให้สมาชิกมีความรู้สึกว่า ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ซึ่งจะช่วยให้ทุกฝ่ายหันหน้าเข้าหากันและพึ่งพากันมากขึ้น

นอกจากนี้ ในระบบความสัมพันธ์ของ เครือข่าย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก็มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะนำไปสู่การให้และการรับ การ ระดมทรัพยากรเพื่อให้ภารกิจที่เครือข่ายดำเนินการร่วมกันนั้นบรรลุถึงเป้าหมาย ดังนั้น การเรียนรู้จาก การท่องเที่ยวในวัดที่มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับการพัฒนาจิตใจและปัญญา จึงเป็นทั้งแนวคิด กระบวนการ และวิธีการของการจัดการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดกับบุคคลและสังคม โดยมีระบบ ความสัมพันธ์และการสื่อสารที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนรู้ที่มากขึ้นไป จนกลายเป็นพลังของศรัทธา ความรู้ และการเรียนรู้ในเชิงวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของอิทธิวัตร ศรีสมบัติ และคณะ (อิทธิวัตร ศรีสมบัติ และคณะ . ๒๕๕๐ : บทคัดย่อ) ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง สายธารธรรมลุ่มแม่น้ำมูล : ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจแหล่งท่องเที่ยว เชิงพุทธ เพื่อศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ และเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์การพึ่งพาเพื่อ เสริมสร้างความเข้มแข็งในการพัฒนา และการจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่กลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดย เชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน ผลการวิเคราะห์พบว่า การสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวจะต้อง เป็นไปแบบบูรณาการระหว่างบริษัทนำเที่ยวทั้งในระดับจังหวัด ระดับประเทศ และระดับนานาชาติ รวมไปถึงองค์กรท้องถิ่นชุมชนและจังหวัด จะทำให้การพัฒนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวกลุ่ม จังหวัดอีสานใต้ประสบความสำเร็จและมีประสิทธิภาพ โดยผลการศึกษานำไปใช้ในการ วางแผนเสนอแนะการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว และโปรแกรมท่องเที่ยวระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด และ ระดับชาติที่เหมาะสมกับศักยภาพที่มีอยู่ รวมทั้งข้อเสนอแนะในการปรับปรุงและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เชิงพุทธให้มีศักยภาพเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น^{๔๕}

๑. แนวคิดทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) คำว่า “ทุน” หมายถึง ของเดิมหรือเงินเดิมที่มีไว้ เพื่อประโยชน์ให้งอกงาม เช่น มีความรู้เป็นทุน มีเงินเป็นทุน; เงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ ที่ตั้งไว้สำหรับดำเนินการเพื่อหาผลประโยชน์ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒: ๕๓๔) ทุนอาจหมายถึง ทรัพย์สินหรือทุนที่อยู่ในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนทางเศรษฐกิจ

^{๔๕} พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ และสายชล ปัญญชิต, รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนา, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้บทความ. (ออนไลน์), <http://ejournals.swu.ac.th/index.php/JOS/article/viewFile/3811/3800>. สืบค้นวันที่ ๑๘ มกราคม ๒๕๖๒.

ทุนทางวัฒนธรรม เป็นต้น และทุนทาง วัฒนธรรมถือว่าเป็นทุนประการหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณค่า ภูมิปัญญา เป็นต้น ซึ่ง Throsby (๒๐๐๑. ๔๖) ได้นิยามทุนทางวัฒนธรรมว่า หมายถึงสินทรัพย์ที่มีการฝังตัว สะสม และ ให้คุณค่าทางวัฒนธรรมนอกเหนือจากมูลค่าทางเศรษฐกิจของสินทรัพย์นั้น โดยได้แบ่งทุนวัฒนธรรมเป็น ๒ ประเภท คือ

- ๑) ทุนทางวัฒนธรรมที่สัมผัสได้ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ วัด เป็นต้น
- ๒) ทุนทางวัฒนธรรมที่สัมผัสไม่ได้ เป็นทุนที่อยู่ในรูปของ ทรัพย์สินทางปัญญา ได้แก่ ความคิด ความเชื่อและค่านิยม เป็นต้น

ส่วนปิแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) (๑๙๘๖: ๒๔๑-๒๕๘) กล่าวว่า “ทุน” คือ มรดกที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง สามารถเปลี่ยนรูปได้ มีลักษณะทั้งที่สัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้ บูร์ดิเยอ ได้แบ่งทุน ออกเป็น ๔ ลักษณะ คือ

- ๑) ทุนทางเศรษฐกิจ (Economic capital) ทุนประเภทนี้เป็นทุน ที่สามารถคิดคำนวณเป็นปริมาณที่แน่นอนได้และสามารถระบุรูปแบบได้อย่างแน่นอน
- ๒) ทุนทางสังคม (Social capital) หมายถึง “เครือข่ายทางสังคม” ซึ่งอาจรวมทั้งเครือข่าย ประเภทกลุ่ม หรือเพื่อนร่วมอาชีพ เป็นต้น
- ๓) ทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic capital) หมายถึง สถานภาพ ชื่อเสียง เกียรติยศ เป็นต้น ที่ทำให้เจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบ หรือเกิดประโยชน์ต่าง ๆ แก่ตนเอง
- ๔) ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural capital) หมายถึง องค์ความรู้ ความชำนาญ การศึกษา เป็นต้น

บูร์ดิเยอได้แบ่งทุนทางวัฒนธรรม เป็นสามกลุ่ม ได้แก่

- ๑) ขั้นเป็นรูปเป็นร่าง (Embodied state) ได้แก่ ทุนที่อยู่ในรูปของการแสดงออกของร่างกายและจิตใจที่คงทนถาวร เช่น ความสามารถหรือความรู้ที่จะพูดหรือตัดสินใจทางด้านศิลปะ เป็นต้น
- ๒) ขั้นเป็นชิ้นเป็นอัน (Objectified state) ทุนทาง วัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของวัตถุที่เป็นปัจเจกบุคคลครอบครองเป็นเจ้าของ เช่น หนังสือ ซีดี งานเขียน เครื่องมือ งานศิลป์ เป็นต้น และ
- ๓) ขั้นเป็นสถาบัน (Institutionalized state) หมายถึง ทุนที่เกิดขึ้นจากการยอมรับจากสถาบัน เช่น ประกาศนียบัตร หนังสือรับรอง เป็นต้น ดังนั้น ทุนทางวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและให้คุณค่าต่อวิถีชีวิตของสังคม แต่ทุนทางวัฒนธรรม มีความเป็นนามธรรมและเป็นพลวัต (Dynamic) สูง ซึ่งสามารถ เปลี่ยนแปลงและถ่ายทอดข้ามสังคม กลุ่มคน สถานที่ และเวลาได้ตลอด

๒. แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ (Buddhist tourism) การท่องเที่ยว แนวพุทธหรือการท่องเที่ยวเชิงพุทธ หมายถึงการเดินทางเพื่อการศึกษา พัฒนาจิตใจ และการปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องแก่เพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในลักษณะ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสิ่ง (สุทธิชัย อาภากร, ๒๕๕๔: ๕๐) อีกนัยหนึ่ง การท่องเที่ยวเชิงพุทธ หมายถึง การเดินทางสู่สถานที่ตั้งของวัดเพื่อศึกษาธรรมะและ บริบททางศาสนาที่เกี่ยวข้อง ทั้งเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อการศึกษา และการชื่นชม ความงามทางวัฒนธรรมและเพื่อตอบสนองทางความเชื่อส่วนบุคคล (มานิช พรหมปัญญาและคณะ, ๒๕๕๖: ๔๐) จากความหมายข้างต้นทำให้เห็นลักษณะและแนวทาง การปฏิบัติของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ คือ เป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ สามารถสร้างประโยชน์เกื้อกูล ความดีงามให้เกิดทั้งต่อตนเองและผู้อื่น และ ถือว่าเป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดการพัฒนาต่อตนเอง ชุมชน สังคม วัฒนธรรมและ สิ่งแวดล้อมร่วมกันอย่างสร้างสรรค์

๓. แนวคิดธรรมภาคปฏิบัติ (Buddhist Meditation) การปฏิบัติธรรม ในพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) สมถกรรมฐานและ ๒) วิปัสสนากรรมฐาน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ให้ความหมายว่า สมถะ คือวิธีทำใจให้สงบ จนตั้งมั่น เป็นสมาธิ ถึงขั้นได้ฌาน ๒) วิปัสสนา คือ การเห็นแจ้งหรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง เป็นการอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัด เรียกว่า ญาณ ส่วนคำว่า “กรรมฐาน” แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต หรือที่ให้จิตทำงาน กรรมฐานแบ่งออกเป็น ๔๐ อย่าง โดยแบ่ง ออกเป็น ๗ หมวด เช่น หมวดอนุสติ ๑๐ ประกอบด้วย พุธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ ทเวตานุสติ มรณสติ กายคตาสติ อานาปานสติ และอุปสมานุสติ เป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (๒๕๔๖: ๘๕๐-๘๕๓) ส่วนวิปัสสนา แปลว่า การเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกฝนอบรมปัญญา ให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน ความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ที่เกิดเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในการปฏิบัตินั้น เรียกว่า ญาณ คือความหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริง อย่างยั่งยืนถาวร

๔. แนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Management of Cultural Tourism) การจัดการการท่องเที่ยว ถือว่าการกระทำอย่างมีเป้าหมาย ที่สอดคล้องกับหลักการหรือแนวคิดที่เหมาะสม โดยคำนึงถึงสภาพที่แท้จริง โดยการ กำหนดแนวทาง มาตรการที่ดีมีประสิทธิภาพ ซึ่งรพีพรณ แก้วสุริยะ (๒๕๔๗: ๓-๔) ได้กำหนดหลักการการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนตามหลักการพัฒนาการท่องเที่ยวไว้ เช่น

- ๑) อนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี
- ๒) ลดการบริโภคและใช้ทรัพยากรที่เกินความ จำเป็นกับการลดการก่อของเสีย
- ๓) รักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติสังคม และวัฒนธรรม โดยการเพิ่มคุณค่า และมาตรฐานการบริการ
- ๔) ประสานการพัฒนา การท่องเที่ยว

๕) ต้องนำการท่องเที่ยวขยายเศรษฐกิจในท้องถิ่น โดยการประสานงาน กับองค์กรปกครองท้องถิ่น และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องส่งเสริมกิจกรรม การท่องเที่ยวในท้องถิ่น พร้อมสรรหาความโดดเด่นของทรัพยากรในท้องถิ่น นำไปประชาสัมพันธ์ และส่งเสริมการขายการท่องเที่ยว

๖) การมีส่วนร่วม การสร้างเครือข่ายพัฒนาการท่องเที่ยว กับท้องถิ่น ควรร่วมทำงานกับท้องถิ่นแบบองค์รวมโดยเข้าร่วมทำในลักษณะหน่วยงาน ร่วมจัด นอกจากนี้ยังต้องประสานเครือข่ายระหว่างองค์กรและท้องถิ่น เพื่อยกระดับ คุณภาพของการจัดการอีกด้วย

๗) หมั่นประชุมและปรึกษาหารือกับผู้เกี่ยวข้องที่มี ผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น ชุมชนหรือประชาคมในพื้นที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยว สถาบันการศึกษา สถาบันการศาสนา หน่วยงานราชการ ที่รับผิดชอบในพื้นที่

๘) การพัฒนาบุคลากร การให้ความรู้ การฝึกอบรม การส่งพนักงาน ศึกษาดูงานอย่างสม่ำเสมอ

๙) การจัดเตรียมข้อมูลคู่มือบริการข่าวสารการท่องเที่ยวให้ พร้อม เพื่อจัดเตรียมข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว เช่น คู่มือการท่องเที่ยว คู่มือการตลาด การท่องเที่ยวที่เป็นเอกสารแผ่นพับ หนังสือคู่มือ วีดีโอ แผ่นซีดีรอม เป็นต้น

๑๐) ประเมินผล ตรวจสอบ และวิจัย เช่น การตรวจสอบผลกระทบ และการศึกษาวิจัยอย่างสม่ำเสมอโดยการสอบถามผู้ให้บริการโดยตรง เพื่อทราบผลของการบริการนำมาปรับปรุงและแก้ไข การจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ จากการทบทวนแนวคิดที่นำมาใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำแนวคิด ทั้งหมดมาเป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูลทั้งในส่วนที่เป็นเอกสารและข้อมูลภาคสนาม เพื่อศึกษา ทบทวน วิเคราะห์และสังเคราะห์ทุนทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ในพื้นที่อีสานตอนกลางพร้อมทั้งอภิปรายผลเพื่อจัดทำข้อเสนอแนะต่อหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องต่อไป

๒.๒.๒ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กระบวนการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้จากผลการศึกษาที่พบว่า เครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นกรณีศึกษาดังกล่าวนั้น เกิดจากการดำเนินกิจกรรม และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมที่มาจากการเรียนรู้ภายในที่มีความมุ่งมั่นในการที่จะ พัฒนาบุคคล กิจกรรมการท่องเที่ยว การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งการปฏิบัติธรรมและการเผยแผ่ พระพุทธศาสนา โดยเครือข่ายแต่ละเครือข่ายมีการเรียนรู้และมีจุดมุ่งหมายในการดำเนินการที่ไม่ แตกต่างกันมากนัก คือ เพื่อพัฒนาบุคคลและสร้างสังคมให้สงบสุข มีการทำงานที่เป็นระบบและอย่าง ต่อเนื่อง ดังนั้น เครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดจึงสามารถเอื้อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวได้ โดยมีกระบวนการพัฒนาเครือข่ายที่สำคัญ คือ การพัฒนาเครือข่าย

การทำงานภายใต้แนวคิด อุดมการณ์ของตนเองให้ชัดเจน เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของฝ่ายต่างๆ การพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารที่เชื่อมโยงถึงกัน การพัฒนากิจกรรมร่วมกัน การเชื่อมโยงกับเครือข่าย อื่นๆ เช่น เครือข่ายการท่องเที่ยว และการศึกษา การให้กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวมีส่วนร่วม ในแนะนำวัดและสถานที่ปฏิบัติธรรมตามความเหมาะสม และการพัฒนาระบบศูนย์ข้อมูล หรือ เครือข่ายการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงพุทธ รวมทั้งการประสานเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของบุคคลและสังคม กระบวนการเสริมสร้างเครือข่ายเรียนรู้ดังกล่าว เป็นไปตามหลักการของการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ที่ว่า กระบวนการเรียนรู้ เป็นแบบแผนหรือขบวนการความคิดของบุคคลที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่ผลอีกอย่างหนึ่ง หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงกระบวนการระบบคิดของบุคคล การเปลี่ยนแปลงความคิด หรือพฤติกรรมของบุคคล ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ องค์ประกอบภายในตัวบุคคล ได้แก่ แรงขับ ความพร้อม และองค์ประกอบภายนอกที่เป็นสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่มากระทบ ในการพัฒนาบุคคลและสังคมกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจที่สำคัญที่จะช่วยเสริมสร้างให้คนและสมาชิกของสังคมสามารถตัดสินใจและกำหนดตนเองนำไปสู่ความเข้มแข็งของสังคม จะเห็น ว่า กระบวนการทำงานโดยมุ่งที่จะลดปัญหา (ทุกข์) สร้างความสุข ด้วยการวิเคราะห์สถานการณ์เพื่อ รู้จักตนเอง ชุมชน และสังคม การกำหนดแผนงาน กิจกรรม การลงมือปฏิบัติงานและการ ประเมินผลการทำงานล้วนแต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การปรับตัวและการสร้างระบบที่มี คุณค่าและวัฒนธรรมของบุคคลและชุมชนท้องถิ่นขึ้นมาใหม่ ดังนั้น การเรียนรู้และการมีส่วนร่วมจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เพราะการเรียนรู้มิใช่เป็นการเรียนรู้เพื่อรู้ แต่ต้องเป็นการเรียนรู้เพื่อสามารถปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้ และปฏิบัติได้อย่างชำนาญ ปลอดภัย ต้องเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันกับผู้อื่น โดยมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะและกิจกรรมอื่นๆ ^{๔๖}

๒.๓ กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า

หลักการของการพัฒนาชุมชน ถือว่าเป็นหลักหรือจุดยืนในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน เพื่อการสร้างสรรค์ความเจริญในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ให้แก่ชุมชนและประเทศชาติ ในที่สุดและการที่จะสร้างความเจริญให้แก่ชุมชนดังกล่าวนี้ ต้องฝึกอบรมประชาชนให้รู้จักการช่วย เหลือตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยอาศัยหลักการพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑) พิจารณาถึงบริบทของชุมชนเป็นหลักในการเริ่มงาน (Context) บริบทของชุมชน หมายถึง สภาพความเป็นอยู่ในชุมชน ซึ่งในการพิจารณานั้น นักพัฒนา ควรจะพิจารณาอย่างรอบด้าน ทั้งสภาพความเป็นอยู่ทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมืองการปกครอง การที่

^{๔๖} พระมหาสุทนต์ อาภาภิโร และสายชล ปัญญชิต, รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนา, หน้าบทความ.(ออนไลน์).

นักพัฒนาทราบสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนก็สามารถ ที่จะวางแผนและดำเนินงานพัฒนาได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

๒) การดึงประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วม (Participation) การจัดกิจกรรมการพัฒนาอะไรก็ตาม จะต้องดึงหรือชักจูงประชาชนให้เข้ามาเกี่ยวข้อง และมีส่วนร่วมด้วยตั้งแต่ศึกษาชุมชน วางแผนวางโครงการ ปฏิบัติการตามโครงการ และการ ประเมินผล ซึ่งจะทำให้ได้น้อยแค่นั้น นั้นขึ้นอยู่กับประเภทของกิจกรรม แต่ยึดหลักการที่สำคัญ ว่าต้องให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องและมี ส่วนร่วมในการดำเนินงานให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้ เนื่องจากกว่าผลของการดำเนินงานพัฒนา นั้นส่งผลกระทบโดยตรงต่อตัวประชาชน ดังนั้น ควรที่จะให้ประชาชนเลือกแนวทางในการพัฒนา สภาพความเป็นอยู่ของตนเอง

๓) การทำงานต้องค่อยเป็นค่อยไป (Gradualness) ความล้มเหลวของการพัฒนาชุมชน เกิดขึ้น เพราะการเร่งรีบทำงานให้เสร็จเร็วเกินไป ก่อนที่จะรู้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาพทั่วไปและปัญหา ที่แท้จริงของชุมชนหรือก่อนที่ประชาชน จะมีความเชื่อมั่นในตนเองหรือก่อนที่จะมีทรัพยากรเพียงพอ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่านักพัฒนา ต้องการให้มีผลงานออกมาโดยเร็ว ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการขอ งบประมาณมาใช้ในการดำเนิน งาน ดังนั้น การพัฒนาชุมชนไม่ควรเร่งรีบจนเกินไป ควรดำเนินงาน แบบค่อยเป็นค่อยไป ควร คิดถึงผลกระทบในการพัฒนาชุมชนในระยะยาว

๔) การให้ความสำคัญกับคนในชุมชนเป็นหลัก (Man-Center Development) มีความจริงอยู่ประการหนึ่งว่า การช่วยคนไม่อาจสำเร็จได้ ถ้าผู้นั้นไม่ต้องการจะช่วย ตนเองโดยหลักการนี้ การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มด้วยการให้ความสำคัญกับคนในชุมชนเป็นหลัก หรือเป็นศูนย์กลางในการ พัฒนาโดยให้คนในชุมชนค้นหาความต้องการและปัญหา (Identify Need and Problem) ของตนเอง ให้พบไม่ว่าจะด้วยวิธีกระตุ้น ยั่วยุ หรือชักจูงก็ตาม

๕) การใช้วิธีดำเนินงานแบบประชาธิปไตย (Democracy) การพัฒนาชุมชนจะต้องนำแบบ ประชาธิปไตยมาใช้เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชน รู้จักคิดด้วยตนเอง รู้จักอภิปรายและแลกเปลี่ยน ความคิดเห็น ตลอดจนร่วมกันทำงานตามข้อ ตกลงที่ได้ร่วมกันกำหนดไว้ ยึดถือในเสียงข้างมากและรับ ฟังเสียงข้างน้อย (Rule of Majority, Right of Minority)

๖) การดำเนินงานต้องยืดหยุ่นได้ (Flexible) เนื่องจากสังคมมีความเคลื่อนไหว (Dynamic) ตลอดเวลา จึงจำเป็นต้องเลือกวิธีดำเนินงานให้กว้างและเข้ากับสถานการณ์ เหตุการณ์ หรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่ทั้งนี้ การ เปลี่ยนแปลงจะต้องเป็นไปเฉพาะวิธีดำเนินงานเท่านั้น โดยยึดมั่นในหลักการ วัตถุประสงค์ และ เป้าหมายเสมอ

๗) สอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน (Culture) วัฒนธรรมเป็นกุญแจสำคัญที่จะไขประตู ปัญหาเพื่อเข้าถึงประชาชน การพัฒนาชุมชน จะสำเร็จหรือล้มเหลว เกิดจากความเข้าใจในวัฒนธรรม ของชุมชนเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่าง หนึ่ง ทั้งนี้ เพราะในแต่ละชุมชน สังคมมีวิถีชีวิต (Way of

Life) ที่แตกต่างกัน จนมีคำกล่าวเกี่ยวกับวัฒนธรรมและงานพัฒนาว่า “การเข้าใจวัฒนธรรมชุมชนได้มากเท่าใด ก็จะเข้าใจงานพัฒนา ชุมชนได้มากเท่านั้น”

๘) ทำงานกับผู้นำท้องถิ่น (Local Leader) การทำงานกับผู้นำท้องถิ่นเป็นหลักการพัฒนาชุมชนที่สำคัญอย่างหนึ่ง การพัฒนาชุมชน จะขยายตัวกว้างออกไปและบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับศักยภาพ ความสามารถของ ผู้นำในท้องถิ่น ซึ่งจะมีทั้งผู้นำที่เป็นทางการ คือ มีบทบาทตำแหน่งหน้าที่ ตามที่ได้รับแต่งตั้ง จากทางราชการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผสส. อสม. ครูในหมู่บ้าน หรือตำบล และผู้นำที่ไม่เป็น ทางการ คือ ผู้นำที่คนในหมู่บ้านให้ความเคารพนับถือและมีบทบาทในการชี้นำการพัฒนา เช่น เจ้าแก้วโรงสี เจ้าแก้วร้อยย คนเฒ่าคนแก่ จ้า พระสงฆ์ เป็นต้น

๙) ทำงานกับองค์กรที่มีอยู่ในชุมชน (Community Organization) ในชุมชนใดที่มีสมาคม สถาบัน สโมสร หรือองค์กรอื่น ๆ อยู่ย่อมมีผู้นำขององค์กรนั้น ๆ อยู่ด้วยหลักการพัฒนาชุมชน ต้องพยายามใช้องค์กรเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ โดยดึงเอาสมาชิกหรือ ตัวแทนขององค์กร เข้ามาร่วมทำงานเพราะองค์กรต่าง ๆ เหล่านี้จะมีการรวมกลุ่มกันอยู่แล้ว ซึ่ง จะเป็นประโยชน์ในการดึงเอากำลังของกลุ่มมาใช้ในการพัฒนา แต่ถ้าหากไม่มีองค์กรอยู่ในชุมชน ก็ควรส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มตั้งเป็นองค์กรขึ้นโดยการให้การศึกษาตลอดจนการฝึกอบรม

๑๐) ทำการประเมินผลตลอดเวลา (Evaluation) การประเมินผลมิใช่เป็นแค่เพียงการเปรียบเทียบผลงานในอดีต เพื่อให้รู้ว่ามีปัญหา ก้าวหน้าเพียงใด เท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ถึงข้อดี ข้อเสีย ความผิดพลาด และความสำเร็จ ใน สถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมนั้น และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ ในการทำงานครั้งต่อไปได้ ซึ่งในการประเมินผลนั้นสามารถทำได้ในทุกขั้นตอนของการดำเนินงานและเมื่อโครงการเสร็จสิ้นไปแล้ว

๑๑) สอดคล้องกับนโยบายของชาติ (Policy) ไม่มีองค์กรใดที่จะเกิดขึ้นถูกต้องตามกฎหมาย ถ้าองค์กรนั้นไม่ดำเนินงานให้สอดคล้อง กับนโยบายของชาติ และเช่นเดียวกัน ไม่มีองค์กรใดจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลให้ดำเนินงาน ถ้าหากองค์กรนั้นขัดกับนโยบายของชาติ ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาชุมชนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ การพัฒนาประเทศ ผลการเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่เกิดขึ้นจะมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงในระดับชาติ เสมอ ฉะนั้น จึงต้องสอดคล้องเป็นแนวเดียวกันนโยบายของชาติ

๑๒) การทำงานโดยผ่านกระบวนการกลุ่ม (Grouping Process) การทำงานโดยผ่านกระบวนการกลุ่ม เป็นหลักการที่ขาดไม่ได้สำหรับการทำงานพัฒนา ชุมชน ประชาชนต้องได้รับการกระตุ้นให้ทำงานผ่านกระบวนการกลุ่ม เพราะพลังกลุ่มมีอิทธิพล เข้มแข็งและมั่นคงมากกว่าคน ๆ เดียว จนมีคำกล่าวเกี่ยวกับกลุ่มในงานพัฒนาชุมชนว่า “ไม่มีกลุ่ม ก็ไม่มีการพัฒนาชุมชน” (No Group No C.D.)

๑๓) การพัฒนาชุมชนต้องทำเป็นกระบวนการต่อเนื่อง (Continuity) โครงการใดโครงการหนึ่งที่ดำเนินการตามกระบวนการพัฒนาชุมชนและสำเร็จไปแล้ว ไม่ได้หมายความว่า งานพัฒนาชุมชน

เสร็จสิ้นตามไปด้วย จะต้องมีการเริ่มทำโครงการใหม่ต่อไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด หรือเรียกได้ว่า เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง โครงการใหม่นี้ อาจใหญ่ กว่าเดิมหรือยากกว่าเดิมก็ได้ ซึ่งก็ยอมแล้วแต่ประชาชนจะเป็นผู้กำหนด สำหรับขั้นตอนตาม กระบวนการพัฒนาชุมชนที่จะใช้สำหรับทำโครงการใหม่นั้น ก็ไม่จำเป็นต้องเริ่มจากขั้นตอนแรก คือ ขั้นการศึกษาชุมชน แต่อาจเริ่มจากขั้นตอนอื่นได้เลย เช่น เริ่มจากขั้นตอนวางแผนพื้นที่ก็ได้

จากหลักการทั้งหลายของการพัฒนาชุมชนที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด อาจสรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่พยายามที่จะเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทัศนคติและพฤติกรรม ของประชาชนในชุมชนให้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยร่วมมือกันพัฒนาให้ชุมชนของตนเป็นชุมชนที่ดี สร้างความรู้สึก รักและผูกพันต่อชุมชนของตน ทั้งนี้เนื่องมาจากประเทศกำลังพัฒนาจะมีปัญหา คล้ายคลึงกัน คือ ปัญหาเรื่องการศึกษา ปัญหาเรื่องสุขภาพอนามัย ปัญหาเรื่องความยากจน เป็นต้น จึงต้องมีการพัฒนา และแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป เป้าหมายของการพัฒนาชุมชน ต้องเร่งพัฒนาให้มีความเจริญ เกิดขึ้น คือ การพัฒนาตัวบุคคล อันหมายถึงการกระทำใด ๆ ก็ตาม ที่ทำให้บุคคลมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดขึ้น หรือทำให้คนเป็นคนที่มีคุณภาพ แม้ว่าการพัฒนาชุมชน จะมุ่งเอาการพัฒนาคนเป็นประการ สำคัญก็ตาม การพัฒนาทางวัตถุก็มีความจำเป็นอยู่ไม่ยิ่ง หย่อนไปกว่ากัน เช่น การสร้างถนน โรงพยาบาล โรงเรียน ประปา ไฟฟ้า เป็นต้น ซึ่งต้องพัฒนา ไปพร้อม ๆ กันตามความจำเป็น เมื่อเป็น เช่นนี้เป้าหมายสำคัญของการพัฒนาชุมชนจึงเป็นการมุ่ง ไปยังประชาชน โดยผ่านกระบวนการให้ การศึกษาแก่ประชาชนและกระบวนการการรวมกลุ่มเป็น ประการสำคัญ เพราะพลังสำคัญที่จะ บันดาลให้การพัฒนابرลุผลสำเร็จนั้นอยู่ที่ตัวประชาชน

พระสงฆ์กับการสอนให้ชุมชนรู้จักพึ่งพาตนเอง บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยตั้งแต่ อดีตมานั้นมีบทบาทในการสั่งสอนสังคมมาตลอด เกี่ยวกับการนำหลักทางพระพุทธศาสนามาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจหรือเป็นกรอบในการพัฒนา ชุมชน ซึ่งเป็นบทบาทของพระสงฆ์ที่เด่นชัด ผู้เขียนได้ ยกตัวอย่างหลักคำสอนของพระสงฆ์ที่ได้ ให้แนวทางไว้เกี่ยวกับการพึ่งพาตนเองซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้นได้มีการประยุกต์หลักคำสอน เพื่อการพัฒนาชุมชนในประเด็นที่เกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง ดังนี้

๑) การพึ่งตนเองตามแนวทางของพุทธทาสภิกขุ ท่านพุทธทาสให้ทัศนะว่าธรรมชาติทุกอย่างในโลกอาศัยเหตุปัจจัย คือ การพึ่งพาอาศัยกัน แต่ก็พึ่งได้เป็นบางเรื่องหรือบางสิ่งเท่านั้น ไม่ใช่พึ่งพากันทั้งหมด เช่น การพึ่งแรงงานญาติ ๆ การพึ่งแรงเพื่อนบ้าน เป็นต้น คนทำดีจึงจะมีที่พึ่งอันถาวร เพราะการพึ่งคนอื่น พึ่งได้แต่เพียงภายนอก คือ พึ่งด้านปรีชาหาหรือกัน ส่วน การทำจริงเป็น เรื่องของเรา จะขึ้นสวรรค์หรือตกนรกก็อยู่ที่ตัวเราไม่ใช่ใครอื่นมาทำให้ ดังคำ กลอนที่ท่านพุทธทาสกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

การฟังผู้อื่นอันฟังท่านฟังได้แต่บางสิ่ง	เช่นฟังฟังผ่านเกล้าเจ้าอยู่หัว
หรือฟังแรงคนใช้จนควายวัว	ใช้จะฟังฟังตัวไปเมื่อไร
ต้องทำดีจึงเกิดมีที่ให้ฟัง	ไม่มีดีนิดหนึ่งฟังเขาไหน?
ทำดีไปฟังตัวของตัวไป	แล้วจะได้ที่ฟังซึ่งถาวร
ฟังผู้อื่นฟังได้แต่ภายนอก	ท่านเพียงแต่กล่าวบอกหรือพราสอน
ต้องทำจริงเพียรจริงทุกสิ่ง ตอน-	จึงถอนตัวได้ไม่ตกจม
จะตกจนหรือว่าจะตกนรก	ตนต้องยกตนเองให้เหมาะสม... (โพโรจน์

อยู่มณเฑียร, ๒๕๔๓)

ฉะนั้น การที่มนุษย์ต้องฟังอาศัยกันนั้น เป็นหลักธรรมตาทั่วไปอยู่แล้ว เพราะมนุษย์มีขีดจำกัดในการแสวงหาปัจจัยสี่ อีกอย่างหนึ่ง มนุษย์เป็นสัตว์อ่อนแอครั้งคลอດออกมาจากท้องแม่ ก็ต้องมีคนช่วยเหลือ ปลอ่ยตามลำพังไม่ได้ไม่เหมือนลูกสัตว์ อย่างวัวควาย พอคลอດออกมา มัน ก็พร้อมที่จะยืนด้วยขาของมันเอง ส่วนหลักปฏิบัติ เพื่อตนฟังตนได้นั้น มี ๖ ประการ คือ อดทน ซื่อสัตย์ มัธยัสถ์ ขยัน ถ่อม ตนและกตัญญู มีสาระสำคัญ ดังนี้

(ก) ความอดทน แบ่งเป็น ๔ ความหมาย ได้แก่

(๑) อด คือ ไม่ได้ ไม่มี เช่นเราจะไปรับของแล้วของนั้นหมดหรือไม่มี อย่างนี้เราก็ออด แล้ว เราต้องใช้ขันติ ความอดทนและรอคอยในโอกาสต่อไป

(๒) ทน คือ ไม่แสดงอาการผิดหวังอย่างใดอย่างหนึ่งออกมา แม้เราจะได้หรือเสียหาย อย่างไร ก็ไม่แสดงอาการออกมาให้คนเห็น ต้องทนต่อไป

(๓) อดทน คือ ทั้งอดและทั้งทนเข้าไว้ ในกรณีที่เรได้รับความสำเร็จอย่างสูงหรือประสบ ความล้มเหลวอย่างหนักยิ่ง ก็ต้องใช้ทั้งอดและทั้งทน จึงจะไม่เสียบุคลิกภาพของตนเอง เพราะคนเราถ้าทำอะไรได้ดังใจแล้วก็มักจะดีใจจนเกินควร ครั้นมันไม่ดังใจแล้วก็เสียอกเสียใจจนเกินกว่า เหตุฉะนั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ดังกล่าวแล้ว เราจะต้องอดทน

(๔) ทนอด คือ ใช้ในกรณีที่เราผิดหวังบ่อยๆ ผิดหวังซ้ำซาก ไม่เคยสมหวังสักที เราจึงจำ ต้องใช้ “ทนอด” เข้าไว้เสมอ ลักษณะของบุคคลผู้มีความอดทนที่ดี ประกอบด้วย ความอดกลั้น ไม่ดื้อรั้น ไม่ทำให้ใคร น้ำตาาร่วง และเบิกบานยิ้มแย้มอยู่เสมอ ผลดีของการฟังตนด้วยความอดทน ได้แก่ มีความภูมิใจในตน สร้างเสน่ห์ให้แก่ตนเอง เป็นที่รักชอบใจของคนทั่วไป ทำงานทุกอย่างสำเร็จ ลุล่วงไปด้วยดี ทำให้เกิดความดีต่างๆ ติดตาม มา ทำให้เกิดความสุขแก่ตนและสังคม คนดีสรรเสริญ และเป็นปัจจัยส่งเสริมคุณธรรมขั้นสูงๆ ขึ้น ไป

(ข) ความซื่อสัตย์ แยกเป็น ๒ ความหมาย คำแรก ซื่อ คือ ไม่คดไม่โกง ตรงไปตรงมา ชอบ ธรรม ยุติธรรม คำที่สอง สัตย์ คือ ความจริง ของแท้ ความซื่อสัตย์เป็นคุณธรรมที่ทุกคนควรปฏิบัติ มี ๗ ประการ ได้แก่ ซื่อสัตย์ต่อตนเอง ซื่อสัตย์ต่อคนอื่น ซื่อสัตย์ต่อคำที่ตนได้พูดไปแล้ว

ชื่อเสียง ต่อหน้าที่การงานที่ตนกระทำ ชื่อสัตย์ต่อหมู่คณะ ชื่อสัตย์ต่อสถาบันที่ตนอาศัย และชื่อเสียง ต่อ เวลาที่เราทำงานอยู่นั้น ผลดีของความชื่อเสียง คือ ทำให้เกิดความภูมิใจในตนเอง การศึกษามี โอกาสจบชั้นสูงๆ ได้การงานก้าวหน้า ทำให้ได้เลื่อนยศศักดิ์สูงขึ้น ผู้คนยกย่องสรรเสริญ

(ค) มัธยัสถ์ คือ การใช้จ่ายพอเหมาะแก่ฐานะของตน ตรงกับคำว่า มัตตัญญูตา ซึ่ง หมายถึง การรู้จักประมาณในเหตุการณ์ต่าง ๆ การรู้จักประมาณในการรับสิ่งของจากผู้อื่นเท่าที่จำเป็น ต่อ การดำรงชีพ และการรู้จักประมาณในการให้สิ่งของต่อคนอื่น โดยไม่เดือดร้อนตนและครอบครัว

(ง) ขยัน คือ บุคคลผู้มีลักษณะที่มีปกติลุกขึ้นเสมอหรือตื่นอยู่เสมอ ไม่นอนตื่นสาย ทำงาน ตรงตามเวลา ชอบใจในการทำงาน มีความเพียรพยายามไม่หยุดหย่อน มีความอดทน ไม่อ้างว่า หนาวนัก ร้อนนัก เย็นนัก ยังเข้าอยู่ หิวนัก กระหายน้ำ และต้องเป็นคนว่าง่าย

(จ) ถ่อมตน คือ การแสดงกิริยาอ่อนน้อม ถ่อมตน อ่อนโยน แต่ไม่ใช่อ่อนแอ

(ฉ) กตัญญู คือ การรู้คุณของบุคคลอื่น โดยสามารถที่จะแสดงความกตัญญูต่อบุคคล เช่น บิดามารดา พี่น้อง ญาติมิตร สัตว์เลี้ยง สิ่งของ บุญกุศล และกตัญญูต่อตนเอง

กล่าวโดยสรุป การสร้างที่พึ่งให้ตนเองตามทัศนะของหลวงพ่พุทธทาสต้องอาศัย คุณธรรมหลายอย่างประกอบกัน จึงจะสำเร็จได้ คือ ต้องอาศัยความอดทน ความชื่อเสียง ความ อด ออม ความเพียร ความถ่อมตน และความกตัญญูรู้คุณบุคคล และสิ่งของที่เราใช้สอย

๒) การพึ่งตนเองตามแนวทางของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ทัศนะว่า การพึ่งตน เป็นหลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนา เป็นการสอนให้ บุคคลเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง ไม่ให้ ยึดติดหรือมัวเมาเสียเวลากับอธิปาฏิหาริย์ การหวัง พึ่งอำนาจดลบันดาลให้เกิดโชคลาภ ถือว่าเป็น การปฏิบัติที่ขัดกับหลักการพระพุทธศาสนาที่เป็น กรรมวาทและวิริยวาท ทั้งยังเป็นเหตุให้ตนเป็นคน เฉื่อยชา ขอบงอมีงอเท่า เอานอนแต่นอนรอ วาสนา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๔๖) และว่า “ถ้าหากบุคคลจะพึ่งตนเอง ก็ต้องพัฒนา ตนให้เป็นที่พึ่งให้ได้ก่อน ถ้าจะเป็นอิสระเสรี ก็ต้องมี ความสามารถที่จะทำงานด้วยตนเองได้...” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๔๑)

๓) การพึ่งตนเองตามแนวทางของพระเทพโสมภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

ได้แสดงทัศนะเรื่องการพึ่งพาตนเองตามหลักเศรษฐกิจแนวพุทธ ดังความต่อไปนี้

“พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทจัดเป็นภูมิปัญญาตะวันออก ตอนนี้องค์โลกตะวันตกกำลังสับสน เกิดความอับจนในเรื่องภูมิปัญญา มีปัญหาเศรษฐกิจ เศรษฐกิจในสหรัฐอเมริกา กำลังชะลอตัว เศรษฐกิจของโลกก็ซบเซาตามที่เป็นเช่นนี้ เพราะคิดแบบวัตถุนิยม หรือบริโภคนิยม แต่ละประเทศ ผลิตสินค้าเพื่อกระตุ้นตัณหา ไม่มีคำว่าพอเพียงในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว ทรงมีแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง (Self Sufficiency Economy) ซึ่ง มีฐานมา จากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่สอนในเรื่องการพึ่งตน อดตา หิ อดตโน นาโถ ตนแล เป็นที่พึ่งของ ตน เศรษฐกิจพอเพียง สอนเรื่องการพึ่งตนเอง สภาพที่เป็นอยู่ปัจจุบันเป็นเพราะไม่รู้ จักพอเพียง คือ

ไม่รู้จักฟังตนเอง ไปกู้เงินต่างประเทศมากเกินไป ไม่มีความสันโดษ คือ ไม่พอใจ ตามที่มี ไม่ยินดีตามที่ได้ และไม่รู้จักคำว่าพอดี (มัตตัญญูตา) หรือทางสายกลาง มัชฌิมาปฏิปทา เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมีฐานมาจากภูมิปัญญาทางพุทธศาสนา...เราต้องพยายามใช้ทรัพยากรใน ประเทศของเราเอง รู้จักคำว่าพอเพียง คือ พอใจตามมี ยินดีตามได้ ตามหลักสันโดษ โดยให้มี ความสะดวก และสุขใจไปด้วยกัน หลักธรรมดังกล่าวนี้มีอยู่ในเศรษฐกิจพอเพียง...”

๒.๓.๑ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมี กระบวนการสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาจิตใจแก่นักท่องเที่ยวตามหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะมีการสื่อสารและการพัฒนาจิตใจที่อาศัยหลักการปฏิบัติตามแนวทางพุทธศาสนา รวมทั้งมี การแสดงหลักพุทธธรรมที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญา โดยมีการใช้สื่อที่เรียบง่ายนับตั้งแต่สื่อ บุคคล สื่อธรรมชาติ สื่อเชิงวัฒนธรรม ประเพณีและกิจกรรม รวมทั้งการขยายการเผยแผ่ด้วยการใช้สื่อ สิ่งพิมพ์ และสื่อมวลชนในแขนงอื่นๆ ซึ่งทำให้เกิดการรับรู้ที่กว้างขวาง อันนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อการ พัฒนาจิตใจและปัญญาของนักท่องเที่ยวและผู้สนใจอย่างยั่งยืน โดยสะท้อนผลการศึกษาความ คิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่ระบุว่า สิ่งที่ได้รับการเรียนรู้จากการท่องเที่ยวและศึกษาในทาง พระพุทธศาสนา คือ การเห็นคุณค่าของการพัฒนาจิตใจและปัญญามากที่สุด รองลงมา ได้แก่ การ ได้รับความรู้ในการฝึกสมาธิและจิตใจ และการได้รับความรู้ในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามหลัก พระพุทธศาสนาตามลำดับ ซึ่งผลลัพธ์จากการเรียนรู้และการฝึกตนของผู้ที่สนใจนักท่องเที่ยวดังกล่าว นั้น เกิดการความสนใจใฝ่รู้ และยอมรับว่าได้รับความรู้ มีความเข้าใจ มีความตระหนัก และสามารถนำ หลักการทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ในชีวิตได้มากขึ้น โดยสามารถมองคุณค่าของชีวิตและการ ดำเนินการชีวิตที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นมีความเข้าใจและยอมรับการเปลี่ยนแปลงในชีวิตได้ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาจิตใจแก่นักท่องเที่ยวตามหลัก พระพุทธศาสนาของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวนั้นมีประสิทธิภาพที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ในเชิงพุทธ ซึ่ง สามารถพิจารณาได้ใน ๒ มิติ คือ ๑) มิติการสื่อสารเชิงพุทธที่มีจุดมุ่งหมาย คือ การสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้ จริ่งเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น การสอนเพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้ การสอนเพื่อให้ผู้ฟัง ได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร และการสอนเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในหลักการทาง พระพุทธศาสนาและหลักการอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นวิธีการที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่ก่อให้เกิดการ เรียนรู้ โดยมีการเลือกใช้สื่อที่เหมาะสม และ ๒) มิติการสื่อสารของเบอร์โล (David K. Berlo) ที่เน้นการ สื่อสารตามหลัก SMCR ที่พบว่า ผู้ส่งสาร (Sender) นั้น มีความจ ำเป็นมากต่อการเรียนรู้และประพฤติ ปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา ผู้นำ พระสงฆ์จะเป็นเสมือนผู้เปิดประตูนำบุคคลเข้าสู่การเรียนรู้ ดังนั้น วัดที่มีพระผู้สอนเก่ง ดี เช่น หลวงพ่อพุทธทาสก็จะมี การสื่อสารที่ดี ข้อมูลข่าวสาร (Message) คือ ธรรมะนั้นเป็นหัวใจหลักของการสื่อสาร ถ้าพระสงฆ์มีความรู้ด้านธรรมะและการปฏิบัติที่ดี กระบวนการเรียนรู้ก็จะเกิดขึ้น ส่วนช่องทางการเผยแผ่ความรู้และข้อมูล

ข่าวสาร (Channel) ก็จะทำให้ ผู้ที่สนใจเข้าถึงความรู้และกระบวนการปฏิบัติมากขึ้น และ ผู้รับ (Receiver) นั้น ก็จะมีการพัฒนาตนเอง ตามศักยภาพที่มีอยู่และยกระดับสู่การพัฒนาที่สูงขึ้น ดังนั้น จึงสอดคล้องกับแนวคิด ทฤษฎีการ แพร่กระจายทางนวัตกรรมที่ว่า ความเจริญพัฒนาของชุมชนหรือ สังคมใด ๆ ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้าน ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การ สังคม ผู้นำของชุมชน และการศึกษาของชุมชนหรือ สังคมนั้น รวมทั้งการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและชุมชนนั้นกับโลก ภายนอก และสอดคล้องกับผล การศึกษาของ ปรัชญี เหลืองประเสริฐ (๒๕๓๙) ที่ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการ วางแผนปรับปรุงสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ : กรณีศึกษา สะพานข้ามแม่น้ำแคว จังหวัด กาญจนบุรี โดยพบว่า แผนพัฒนาบริเวณสะพานข้ามแม่น้ำแคว มีรากฐานมาจากความคิดเห็นและ การยอมรับจากประชาชน โดยประชาชนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับ อนุสรณ์สถานที่ทำการศึกษา ซึ่ง นำไปสู่การปรับปรุงสภาพแวดล้อม การเสริมสร้างความรู้โดยการ ประชาสัมพันธ์และเก็บรวบรวม ความรู้ต่างๆ การจัดการด้านสิ่งอำนวยความสะดวกที่สอดคล้องกับ กิจกรรมและความสำคัญของพื้นที่ ในทางประวัติศาสตร์ และมีการยืนยันว่าแผนพัฒนาท่องเที่ยวที่ กำหนดมีความเป็นไปได้สูงในการ นำไปปฏิบัติและสนับสนุนความคิดที่ว่า เมื่อได้รับแรงสนับสนุนจาก ประชาชนย่อมจะทำให้สามารถ กำหนดแผนพัฒนาที่มีมาตรการในการปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพในการ บรรลุวัตถุประสงค์ให้สูงขึ้น^{๔๗}

๒.๔ บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนในยุคสมัยใหม่

เนื่องจากปัจจุบันการพัฒนาชุมชนในทางโลกพัฒนาเจริญก้าวหน้าไปไกลมากแล้ว โดย เน้นในไปการพัฒนาวัตถุเป็นหลัก จึงทำให้เกิดปัญหาในสังคมมากมาย โดยเฉพาะในด้านจิตใจ คุณธรรม จริยธรรม ความดีต่างๆ ลดลงอย่างมาก และยังมีหน่วยงานใดที่จะคิดแก้ไขในการ พัฒนา คุณธรรมความดีของชุมชนให้เจริญควบคู่ไปกับการพัฒนาทางด้านวัตถุให้เป็นรูปธรรม สามารถนำมา พัฒนาจิตใจ พัฒนาคุณภาพชีวิต และการดำเนินชีวิตของประชาชนในสังคมได้ อย่างมีความสุข ดังนั้น พระสงฆ์จึงต้องมีบทบาทเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชน โดยใช้หลักพุทธ ธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็นหลักของการพัฒนาจิตใจและในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ควบคู่ ไปกับการพัฒนาชุมชนทางโลก โดยเฉพาะพระสงฆ์ในเขตการปกครองของคณะสงฆ์ภาค ๒ จะ ต้องมีบทบาทที่สำคัญในการพัฒนา ชุมชนในเขตของตน เพื่อช่วยเหลือประชาชนในชุมชนนั้นๆ ให้อยู่ดีมีสุข สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดย นำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญๆ นำมา ประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนอย่างมี ประสิทธิภาพ และมีคุณภาพ สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ของ ชุมชนได้

^{๔๗} พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ และสายชล ปัญญชิต,รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนา, <http://ejournals.swu.ac.th/index.php/JOS/article/viewFile/3811/3800>.

นอกจากนี้ในช่วง ๒ ทศวรรษที่ผ่านมาเราได้เห็นพระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการ สงเคราะห์ ช่วยเหลือชุมชนมากขึ้น แทนที่จะจำกัดตัวเองอยู่กับการเทศน์การสอนและการสวด เท่านั้น พระสงฆ์ เหล่านี้จำนวนไม่น้อยทำงานสงเคราะห์ชุมชนด้วยความศรัทธาเริ่มของท่านเอง มิใช่เพราะการชักนำของ หน่วยงานรัฐหรือเพื่อสนองนโยบายรัฐดังบางโครงการที่เกิดขึ้นเพื่อต่อ ด้านคอมมิวนิสต์ ท่านเหล่านี้ได้ พบเห็นความทุกข์ยากเดือดร้อนของชาวบ้านรอบวัด หลายท่าน ได้เริ่มช่วยเหลือชาวบ้านด้วยกิจกรรม ฟื้นฟู ฟื้นฟู เช่น การจัดตั้งศูนย์เด็กในวัด การอบรมเยาวชน ต่อ มาก็ขยายไปสู่การช่วยเหลือทางด้าน เศรษฐกิจหรือความเป็นอยู่ เช่น ทำโครงการฝึกอาชีพ ธนาการข้าว ธนาการควาย สหกรณ์ร้านค้า บ้าง ก็สงเคราะห์ชาวบ้านทางด้านสุขภาพอนามัย เช่น ส่งเสริมการแพทย์พื้นบ้าน ให้คำแนะนำด้าน สุขอนามัย หรือรักษาผู้ป่วยเอดส์ ขณะที่หลายท่าน ส่งเสริมชาวบ้านในเรื่องเกษตรผสมผสาน หรือ เกษตรกรรมเพื่อการพึ่งตนเอง

พระสงฆ์เหล่านี้ได้ทำให้สังคมไทยตระหนักว่าพระนั้นไม่ได้มีบทบาทเฉพาะพิธีกรรม หรือ ในกำแพงวัดอย่างที่เห็นกันโดยทั่วไปเท่านั้น หากท่านยังมีศักยภาพมากกว่านั้น และอันที่จริงบทบาท ที่ท่านทำในชุมชนก็มีใช้สิ่งใหม่ จริยอยู่พระสงฆ์ไทยแต่ก่อนย่อมไม่รู้จักธนาการข้าว ธนาการควาย แต่ เป็นธรรมดาที่การพัฒนาหมู่บ้านในอดีต เช่นการขุดบ่อน้ำ ตัดถนน จะมี พระสงฆ์เป็นผู้นำ ใน ฐานะที่ท่านเป็นผู้นำชุมชนควบคู่กับผู้นำทางจิตใจ แต่บทบาทดังกล่าวได้ เลื่อนหายไปในเวลาต่อมา เนื่องจากมีหน่วยงานของรัฐมาทำหน้าที่แทน พระสงฆ์ที่เรียกว่าพระ นักพัฒนาในปัจจุบันจึงมิได้ทำ อะไรมากนอกเหนือจากการรื้อฟื้นบทบาททางสังคมของพระสงฆ์กลับ มา โดยการปรับปรุงให้สมัย

สิ่งหนึ่งที่ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตก็คือการเข้าไปมีบทบาทในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ต่างจากพระสงฆ์สมัยก่อนที่บทบาทดังกล่าวมีไม่บ่อยนัก ในอดีตวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนอย่าง แท้จริง กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนจัดที่วัด ชาวบ้านจึงเป็นฝ่ายเข้าวัด มากกว่าที่พระจะเป็นฝ่าย ออกไป หาชาวบ้าน แต่ปัจจุบัน กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเกิดขึ้นนอกวัดเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่พระสงฆ์จำนวน มากยังติดอยู่กับภาพเดิมว่าวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน จึงรอให้ชาวบ้านเข้าวัด แต่ฝ่ายเดียว พระสงฆ์ กลุ่มใหม่นี้กลับเป็นฝ่ายออกไปหาชาวบ้านในแง่จึงถือได้ว่าเป็นการปรับ บทบาทของวัดอย่างสำคัญ

คุณูปการสำคัญอีกประการหนึ่งของพระสงฆ์กลุ่มใหม่นี้ก็คือการชี้ให้เห็นว่า “โลก” กับ “ธรรม” ไม่ได้แยกจากกัน ธรรมนั้นไม่ได้อยู่ที่เฉพาะวัด หรือจำกัดเฉพาะการจำศีลหลับตาทำ สมาธิ เท่านั้น หากยังสามารถปฏิบัติได้ตามกลางกิจกรรมทางโลกหรือโดยใช้กิจกรรมทางโลก เป็นสื่อ ดังที่ พระสุบิน ปณีโต ผู้นำในการจัดตั้งกลุ่มสัจจะอมรินทร์ทั่วจังหวัดตราด ได้ชี้ให้ชาว บ้านเห็นว่า การนำ เงินมารวมกันเพื่อให้เพื่อนบ้านที่กำลังเดือดร้อนมีโอกาสกู้เอาไปใช้ก่อนหน้านี้ เป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง มิใช่ว่าบุญจะต้องทำที่วัดหรือกับพระเท่านั้น ขณะเดียวกันในการร่วม กิจกรรมดังกล่าวชาวบ้านยังได้มี โอกาสปฏิบัติธรรมหรือฝึกฝนตนในเรื่องของความซื่อสัตย์และ ความไว้วางใจกัน อันเป็นธรรมที่สำคัญ ต่อชีวิตและชุมชน ในทำนองเดียวกันพระครูพิพัฒน์โชติ ผู้นำจัดตั้งธนาการชีวิต ซึ่งเป็นกลุ่มอมรินทร์

ในจังหวัดสงขลา ก็ได้ใช้ธรรมเป็นเครื่องประสาน กลุ่ม โดยทุกกลุ่มที่ร่วมโครงการดังกล่าว ได้ถือเอาศีล ๕ และธรรมในหมวดมงคล ๓๘ มาเป็น วินัยและหลักการของกลุ่มอีกด้วย โดยมีการประชุมพบปะและ ทำกิจกรรมของกลุ่มรวมทั้งการกุ้ ยืมและฝากเงินกันในวันพระหลังจากการทำบุญและประกอบพิธีทาง ศาสนาแล้ว ทำให้วันพระมี ความหมายทั้งทางโลกและทางธรรม

๒.๕ เอกสารและงานที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จำแนกเนื้อหาออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย เอกสารวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีเนื้อหาในเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง จำแนกออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับ การท่องเที่ยวเชิงพุทธ ดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ เอกสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

ดรชณี เอมพันธ์ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนไว้ในหนังสือ “การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในเอกสารชุดฝึกอบรมทางไกลหลักสูตรการจัดการการท่องเที่ยว ชุมชนอย่างยั่งยืน” ว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน หมายถึง การท่องเที่ยวที่สนองตอบความ ต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้เป็นเจ้าของแหล่งท่องเที่ยว โดยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้ สามารถรักษาความมั่นคงของระบบนิเวศ ตลอดจนวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชน เพื่อประโยชน์ทั้งใน ปัจจุบันและอนาคต^{๔๔}

บุญเลิศ ตั้งจิตวัฒนา (รศ.) ได้กล่าวถึงแหล่งท่องเที่ยวไว้ในหนังสือ “การพัฒนาและการ อนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว” โดยมีเนื้อหาดังต่อไปนี้ แหล่งท่องเที่ยวเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวที่จูงใจให้ นักท่องเที่ยวเดินทางเข้าไปซื้อถึงที่ตั้งแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งแหล่งท่องเที่ยวมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ องค์ประกอบ ได้แก่ ๑) สิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยว ๒) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ๓) สิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว สำหรับประเภทของแหล่งท่องเที่ยวสามารถแบ่งได้เป็น ๗ ประเภท ๑) แบ่งประเภทตามแหล่งที่ตั้งจุดสนใจ ๒) แบ่งตามประเภทลักษณะการเกิด ๓) แบ่งตามประเภท ลักษณะกิจกรรม ๔) แบ่งตามประเภทลักษณะความเป็นเจ้าของ ๕) แบ่งตามประเภทลักษณะ นักท่องเที่ยว ๖) แบ่งประเภทตามลักษณะการพัฒนา ๗) แบ่งตามประเภทการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การแบ่งประเภทของแหล่งท่องเที่ยวตามการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยนั้น สามารถแบ่งย่อยได้

^{๔๔} ดรชณี เอมพันธ์, การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในเอกสารชุดฝึกอบรมทางไกลหลักสูตร การจัดการการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๑.

อีก ๓ ประเภท คือ (๑) แหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติ (๒) แหล่งท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุ (๓) แหล่งท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรม^{๔๙}

รวีวรรณ โปรรุ่งโรจน์ (ดร.) ได้กล่าวถึงสิ่งเร้าทางการท่องเที่ยวไว้ในหนังสือ “พฤติกรรมนักท่องเที่ยว” โดยมีเนื้อหาดังต่อไปนี้ สิ่งเร้าทางการท่องเที่ยวเป็นกลยุทธ์ทางการตลาด หรือส่วนผสมทางการตลาด (marketing mix) ต่างๆ ที่ธุรกิจการท่องเที่ยวใช้ในการดึงดูดและกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยวหรือซื้อบริการทางการท่องเที่ยว ซึ่งส่วนผสมทางการตลาดหลักๆ ที่ธุรกิจการท่องเที่ยวมักใช้อยู่ ได้แก่ ๑) ความน่าสนใจและดึงดูดใจของสินค้าทางการท่องเที่ยว (product) ๒) ราคาสินค้า (price) ๓) ช่องทางในการจัดจำหน่ายสินค้า (place or distribution channel) ๔) การส่งเสริมการขาย (promotion) ๕) การเป็นพันธมิตรกับการท่องเที่ยวอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง (partnership) การให้ความสำคัญกับคนซึ่งเป็นผู้ให้บริการ (people) ๖) การจัดรวมสินค้าทางการท่องเที่ยว (packaging) ๗) การนำเสนอลักษณะทางกายภาพเพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าทางการท่องเที่ยวของธุรกิจ (physical element presentation)^{๕๐}

บุญเลิศ ตั้งจิตวัฒนา (รศ.) และเพ็ญศิริ ศรีคำภา ได้กล่าวถึงแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยวไว้ในหนังสือ “การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน” มีเนื้อหาโดยสรุปดังต่อไปนี้ แหล่งท่องเที่ยวหรือทรัพยากรการท่องเที่ยว หมายถึง สิ่งของ กิจกรรม หรือมิติอื่นใดที่สามารถให้คุณค่าเชิงการท่องเที่ยว เช่น ความสวยงามตามธรรมชาติ คุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และการเรียนรู้ประสบการณ์ใหม่แก่นักท่องเที่ยว ทั้งนี้ แหล่งท่องเที่ยวสามารถปรากฏได้ทั้งในลักษณะรูปธรรมที่สัมผัสได้ เช่น สิ่งก่อสร้าง ถ้ำ น้ำตก เป็นต้น และในลักษณะของนามธรรมที่ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยการจับต้อง เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษา เป็นต้น^{๕๑}

เลิศพร ภาระสกุล ได้กล่าวถึงบทบาทของคนท้องถิ่นหรือผู้ให้บริการนักท่องเที่ยวเป็นส่วนสำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยกล่าวไว้ในหนังสือ “พฤติกรรมนักท่องเที่ยว” มีเนื้อหาดังต่อไปนี้ การรับรู้ของนักท่องเที่ยวที่มีต่อเจ้าบ้านหรือคนของประเทศที่นักท่องเที่ยวไปเยือน จัดว่าเป็นส่วนสำคัญของการรับรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว การรับรู้ความคิดเห็นที่นักท่องเที่ยว

^{๔๙} บุญเลิศ ตั้งจิตวัฒนา, รศ., การพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘.

^{๕๐} รวีวรรณ โปรรุ่งโรจน์, ดร., พฤติกรรมนักท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๘), หน้า ๕๘.

^{๕๑} การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, หน้า ๒๖.

มีเกี่ยวกับชนชาติที่เขาเข้าไปเยือน อาจเป็นตัวกำหนดความพึงพอใจในการท่องเที่ยวครั้งนั้น และส่งผลให้เกิดการกลับไปเยือนซ้ำอีกหรือไม่กลับมาเยือนอีกเลย^{๕๒}

ฐิรชญา มณีเนตร (ผศ.ดร.) ได้กล่าวถึงการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวไว้ในหนังสือ “ไทยศึกษาเพื่อการท่องเที่ยว” มีเนื้อหาดังต่อไปนี้ การอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีอยู่แล้วให้คงสภาพที่ดีอยู่ต่อไปในระยะยาว และเพื่อเป็นการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน โดยมีวิธีการอนุรักษ์ที่สำคัญดังต่อไปนี้ ๑) การไม่เปลี่ยนแปลงสภาพของแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติให้ผิดแปลกไปจากเดิม หรือถ้ามีความจำเป็นให้เปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด ๒) ไม่ก่อให้เกิดภาวะมลพิษของสิ่งแวดล้อมขึ้นในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ เช่น การก่อให้เกิดความสกปรกจากเศษขยะและสิ่งของ การก่อให้เกิดน้ำเน่าเสีย การก่อให้เกิดความสกปรกกรูกรังทางสายตาและมลภาวะทางเสียง ๓) ไม่ทำลายโบราณสถานและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ๔) ไม่ทำลายสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ^{๕๓}

๒.๕.๒ เอกสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

เอกชัย แสงโสภา ได้กล่าวถึงการท่องเที่ยววิถีพุทธไว้ในหนังสือ “การพัฒนากลยุทธ์การประชาสัมพันธ์ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีพุทธในเขตเทศบาลเมืองเพชรบูรณ์” ดังมีเนื้อหาต่อไปนี้ คำว่า วิถีพุทธ แปลตรงตัว คือ การใช้ชีวิตหรือการดำเนินชีวิตตามแบบชาวพุทธ โดยมีองค์ประกอบหลักของความเป็นวิถีพุทธ คือ ทาน ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อนึกถึงสถานที่อันจะทำให้เกิด ทาน ศีล สมาธิ ปัญญา เราย่อมนึกถึงวัดหรือสถานที่อันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา เช่น วัด โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ เจดีย์ พระธาตุ ฯลฯ เมื่อรวมเอาคำว่า การท่องเที่ยว ผสมเข้ากับคำว่าวิถีพุทธ จึงได้ความหมายใหม่ว่า การท่องเที่ยวที่มีรูปแบบหรือลักษณะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของชาวพุทธ ซึ่งไม่จำกัดว่าเป็นพุทธสถานอย่าง วัด โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ มณฑป สลุป เจดีย์ พระธาตุ ฯลฯ แต่หมายรวมถึงสถานที่ที่จัดกิจกรรมทางพุทธศาสนาด้วย เช่น สถานปฏิบัติธรรม สวนป่าเพื่อการปลีกวิเวก แม่น้ำที่มีเรือเล่ดำนานอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาหรือสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญทางศาสนา เช่น เกจิอาจารย์หรือพระพุทธรูป ตลอดจนสถานที่สำหรับทำทาน เป็นต้น^{๕๔}

บุญเลิศ ตั้งจิตวัฒนา (ผศ.) ได้กล่าวถึงแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่สำคัญในประเทศไทยไว้ในหนังสือ “การพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว” มีเนื้อหาโดยสรุปว่า แหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด เป็นโบราณสถานที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของประเทศไทย ซึ่งแหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวให้

^{๕๒} เลิศพร ภาระสกุล, พฤติกรรมนักท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี.พรินท์ (๑๙๙๑) จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๒๗๕-๒๗๖.

^{๕๓} ฐิรชญา มณีเนตร, ผศ.ดร., ไทยศึกษาเพื่อการท่องเที่ยว, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๕๕๑.

^{๕๔} เอกชัย แสงโสภา, การพัฒนากลยุทธ์การประชาสัมพันธ์ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีพุทธในเขตเทศบาลเมืองเพชรบูรณ์, (คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๕.

ความนิยมในประเทศไทยมากที่สุดจำนวน ๘ แห่ง ได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้ว วัดนิเวศธรรมประวัติ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดอรุณราชวราราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดราชนันทารามรวมหาวิหาร วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม^{๕๕}

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (ผศ.) ได้กล่าวถึงแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาไว้ในหนังสือ “ระเบียบวิธีวิจัยทางการท่องเที่ยว” ดังนี้เนื้อหาต่อไปนี้อंकประกอบด้านแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น อันประกอบด้วยสิ่งดึงดูดใจ ๑๐ ประการ ได้แก่ ๑) ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่ยังปรากฏให้เห็น ๒) โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานต่าง ๆ ๓) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิมในท้องถิ่นและสิ่งปลูกสร้าง ผังเมือง รวมทั้งซากปรักหักพัง ๔) ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้น และงานแกะสลัก ๕) ศาสนารวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา ๖) ดนตรี การแสดง มหรสพต่าง ๆ ๗) ภาษาและวรรณกรรม ๘) วิถีชีวิต เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย การทำอาหาร ธรรมเนียมการรับประทานอาหาร ๙) ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมและเทศกาลต่างๆ ๑๐) ลักษณะงานหรือเทคโนโลยีต่างๆ ที่นำเข้ามาใช้ในการประชาสัมพันธ์แนะนำเพื่อจูงใจ ที่นำมาใช้เฉพาะท้องถิ่น^{๕๖}

บริษัทบางจากปิโตรเลียมจำกัด (มหาชน) ได้ทำหนังสือเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเรื่อง “เที่ยวอยุธยา วัดวัง พลังงาน SUNNYBANGCHAK” โดยเนื้อหาส่วนหนึ่งกล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ซึ่งได้ยกตัวอย่างวัดนิเวศธรรมประวัติ ดังต่อไปนี้ วัดนิเวศธรรมประวัติมีโบสถ์ยอดแหลมสูงสวยงามด้วยสถาปัตยกรรมแบบกอธิคของตะวันตก โดยรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อใช้ประกอบศาสนกิจ เป็นเสมือนวัดหลวงที่เคียงคู่อยู่กับพระราชวังบางปะอิน นักท่องเที่ยวนิยมถ่ายรูปกันนอกโบสถ์แล้วก็เข้าไปข้างในชมผนังโบสถ์ที่ประดับกระจกสี ช่วงที่ท้องฟ้ามีแสงสว่างพอสมควร กระจกจะเปล่งสีสังดงามมาก โดยเฉพาะช่วงเวลาที่มีแสงส่องบนพระพุทธรูป ส่วนพื้นโบสถ์ปูด้วยแผ่นหินอ่อนสีขาวสลัปดาห์ให้บรรยากาศเคร่งขรึม พระประธานมีนามว่า พระพุทธนฤมลธรรโมภาส ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิประทับในซุ้มเรือนแก้วหน้าตักกว้าง ๒๒ นิ้ว สูงจากฐานถึงพระรัศมี ๓๖ นิ้ว ออกแบบโดยพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ เมื่อนักท่องเที่ยวได้กราบสักการะ พระประธานเรียบร้อยแล้วจึงให้สงบก็ถือว่ามาเที่ยวบางปะอินกันครบถ้วน^{๕๗}

^{๕๕} บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, ผศ., การพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว, หน้า ๙๐-๑๐๑.

^{๕๖} บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, ผศ., ระเบียบวิธีวิจัยทางการท่องเที่ยว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

^{๕๗} บริษัทบางจากปิโตรเลียมจำกัด (มหาชน), เที่ยวอยุธยา วัดวัง พลังงานSUNNYBANGCHAK, (กรุงเทพมหานคร : บริษัททวิทัศน์การพิมพ์จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๕๖.

พิมพระวี โรจน์รุ่งสัจย์ (ผศ.ดร.) ได้กล่าวถึงการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวโดยความร่วมมือของชุมชนไว้ในหนังสือ “การท่องเที่ยวชุมชน” มีเนื้อหาโดยสรุปว่า การท่องเที่ยวสามารถทำให้ชุมชนภูมิใจในท้องถิ่นของตน และอยากที่จะให้นักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมชุมชน เพราะต้องการให้ชุมชนเป็นที่รู้จัก ความภาคภูมิใจนี้ทำให้เกิดการไม่ทิ้งชุมชน ของตนไปทำงานที่อื่น ทำให้เกิดการร่วมมือกันอนุรักษ์และประชาสัมพันธ์ชุมชนของตนเอง^{๕๘}

วิชัย เทียนน้อย (ผศ.) ได้กล่าวถึงแนวทางการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมไว้ในหนังสือ “ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว” มีเนื้อหาโดยสรุปว่า หลักการจัดสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ วัด โบราณวัตถุ โบราณสถาน ศิลปวัตถุ เป็นต้น โดยวิธีการอนุรักษ์สถานที่ท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญ ได้แก่ ๑) การออกกฎหมายควบคุม ๒) จัดหาเจ้าหน้าที่และผู้รับผิดชอบคอยดูแลรักษา ๓) จัดหางบประมาณเพื่อนำมาใช้จ่ายในการบูรณะและดูแลรักษา ๔) การบูรณะซ่อมแซม ๕) ทำการสำรวจและค้นคว้าสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเพิ่มเติม ๖) จัดหาสถานที่ปลอดภัยเก็บรักษา ๗) การให้การศึกษา ๘) การประชาสัมพันธ์^{๕๙}

วรรณ วลัยวานิช (รศ.) ได้กล่าวถึงความหมายของการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวไว้ในหนังสือ “ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว” มีเนื้อหาดังต่อไปนี้ การอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรการท่องเที่ยว หมายถึง กระบวนการเกี่ยวกับการปรับปรุงแก้ไขและรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีอยู่ ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ศาสนสถาน ตลอดจนแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และกิจกรรมต่างๆ ให้คงความงดงามและคงคุณค่าเป็นทรัพยากรของประเทศชาติสืบต่อไป พร้อมทั้งหาวิธีการให้ทรัพยากรเหล่านั้นดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว^{๖๐}

รลิกา อังกูร ได้กล่าวถึงแนวทางการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไว้ในหนังสือ “การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น” ดังมีเนื้อหาต่อไปนี้ การควบคุมดูแลรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยว ควบคุมการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางกายภาพให้เหมาะสมกับวัฒนธรรมในพื้นที่ รักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีระบบป้องกันและกำจัดมลภาวะที่

^{๕๘} พิมพระวี โรจน์รุ่งสัจย์, ผศ.ดร., การท่องเที่ยวชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๘.

^{๕๙} วิชัย เทียนน้อย, ผศ., ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๓๕-๒๓๙.

^{๖๐} วรรณ วลัยวานิช, รศ., ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๖๓.

เหมาะสม ได้แก่ มลภาวะทางเสียง มลภาวะทางอากาศ มลภาวะทางชีวภาพ ขยะมูลฝอย รวมทั้ง มลภาวะทางทัศนียภาพ หรือทัศนียภาพของสิ่งก่อสร้างใหม่ที่ไม่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม^{๖๑}

๒.๕.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จำแนกออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย งานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยว และงานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) งานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

เสาวภา ไพทยวัฒน์. รศ.ดร.และคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนบางคนที่ จังหวัดสมุทรสงคราม” พบว่า การท่องเที่ยว (Tourism) คือ กิจกรรมอย่างหนึ่งที่มนุษย์นอกเหนือจากการดำเนินชีวิตประจำวัน และการกระทำกิจกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานอื่นๆ (Basic Need) เป็นกิจกรรมที่มนุษย์กระทำเมื่อมีเวลาว่าง (Leisure) และจัดอยู่ในประเภทกิจกรรมการนันทนาการ (Recreation) อย่างหนึ่ง ทั้งนี้กิจกรรมส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวมักมีการเดินทาง (Travel) พร้อมกันไปด้วย^{๖๒}

สุรีย์พร ธรรมิกพงษ์และคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์อย่างยั่งยืน” พบว่า การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยมีการปกป้องและสงวนรักษาโอกาสต่าง ๆ ของอนุชนรุ่นหลัง การท่องเที่ยว หมายถึง การจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำ เป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และความงามทางสุนทรียภาพ ในขณะที่สามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศไว้ด้วย^{๖๓}

ฉกาจ ราชบุรีและคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง “ความรู้และจิตคติของนักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานครที่มีต่อการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” พบว่า ระดับความรู้และเจตคติของนักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานครที่มีต่อการดำเนินการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พบว่า นักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานคร มีระดับความรู้ความเข้าใจต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในระดับค่อนข้างสูงและมีจิตสำนึกหรือความตระหนักต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ค่อนข้างสูงด้วยเช่นกัน โดยปัจจัยที่มีผลต่อระดับความรู้ความเข้าใจและจิตสำนึกหรือความตระหนัก ได้แก่ ระดับรายได้ ระดับการศึกษา รูปแบบ การเดินทางและประสบการณ์ที่เคยรู้จักการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มาก่อน นักท่องเที่ยวส่วน

^{๖๑} รลิกา อังกูร, การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗), หน้า ๕-๙.

^{๖๒} เสาวภา ไพทยวัฒน์. รศ.ดร.และคณะ, การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนบางคนที่ จังหวัดสมุทรสงคราม, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๕, หน้า ๑๑.

^{๖๓} สุรีย์พร ธรรมิกพงษ์และคณะ, การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์อย่างยั่งยืน, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒.

ใหญ่มีเจตคติที่ดีต่อการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยปัจจัยที่มีผลต่อเจตคติ ได้แก่ ภูมิฐานะเดิม ระดับอายุ ระดับรายได้ ระดับการศึกษา อาชีพ รูปแบบการเดินทางท่องเที่ยว ประสบการณ์ในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ความรู้ความเข้าใจต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จิตสำนึกหรือความตระหนักต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์^{๖๔}

ชัชวาลย์ พรพิรณนธ์ ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทย ในอำเภอหัวหินโดยวิธีแบ่งส่วนทางการตลาด” เป็นงานวิจัยที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทย ในอำเภอหัวหินด้านต่างๆ ทั้งเรื่องของการทำกิจกรรมต่างๆ การเลือกที่พัก การเลือกแหล่งท่องเที่ยวและระดับความพึงพอใจ แบ่งกลุ่มนักท่องเที่ยวหลักๆ ออกเป็น ๔ กลุ่มที่มีพฤติกรรมแตกต่างกัน คือ ๑) กลุ่ม Destination เป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่สนใจไปตามแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงและออกเที่ยวมากกว่าอยู่ในที่พัก ๒) กลุ่ม Experience เป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ชอบทำกิจกรรมต่างๆ และชอบที่พักแบบครบวงจร อีกทั้งยังมีสัดส่วนทางกลุ่มที่มากที่สุดและมีระดับความพึงพอใจสูงสุด ๓) กลุ่ม Relaxation เป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวเพื่อทำกิจกรรมน้อยมาก ส่วนมากจะพักผ่อนในที่พัก และกลุ่มนี้เป็นกลุ่มของนักท่องเที่ยวอาชีพข้าราชการและรัฐวิสาหกิจมากที่สุด และใช้ค่าใช้จ่ายโดยรวมน้อยที่สุด อีกทั้งยังให้ความสำคัญในการเลือกที่พัก และผลรวมในระดับความพึงพอใจมีระดับต่ำที่สุด ๔) กลุ่ม Sophisticate เป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ชอบกิจกรรมเพื่อการพักผ่อนมากที่สุด รวมถึงเป็นกิจกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะไม่เหมือนใคร นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ใช้ค่าใช้จ่ายสูงมากที่สุดและประกอบอาชีพธุรกิจส่วนตัวเป็นส่วนใหญ่^{๖๕}

รลิกา อังกูร ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น” โดยให้คำจำกัดความของคำว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต และความงดงามศิลปวัฒนธรรมไทยที่มีความวิจิตรอลังการและแตกต่างจากชาติอื่น เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมในหมู่นักท่องเที่ยว^{๖๖}

นาวาอากาศตรีเอกกศักดิ์ ชัยชาญ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ได้นิยามความหมายของการท่องเที่ยวว่า การท่องเที่ยว

^{๖๔} ฉกาจ ราชบุรี, ผศ. และคณะ, ความรู้และเจตคติของนักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานครที่มีต่อการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๙).

^{๖๕} ชัชวาลย์ พรพิรณนธ์, การศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทย ในอำเภอหัวหินโดยวิธีแบ่งส่วนทางการตลาด, ปริญญามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๕๙.

^{๖๖} รลิกา อังกูร, การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, ๒๕๔๙), หน้า ๘๐.

หมายถึง การเดินทางแบบชั่วคราวจากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง ซึ่งมีสิ่งอำนวยความสะดวกไว้คอยบริการ และเป็นการไปโดยความสมัครใจโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการพักผ่อน ออกกำลังกาย เรียนรู้ ศิลปวัฒนธรรม และการใช้จ่ายใช้สอย เป็นต้น^{๖๗}

อิทธิพล โกมล ได้ทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ : กรณีศึกษา บ้านวังน้ำมอก จังหวัดหนองคาย” กล่าวถึงรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ว่า แนวทางการพัฒนารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จำแนกได้ ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านที่พักอาศัย ควรมีการปรับปรุงห้องสุขาหรือห้องน้ำ และจัดหาที่ทิ้งขยะ ให้ดีขึ้น ด้านสถานที่ท่องเที่ยวและบริการ ควรจัดทำป้ายบอกทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ให้ชัดเจนและครอบคลุมทุกแห่ง และป้ายให้ความรู้ของสถานที่ท่องเที่ยวแหล่งต่าง ๆ สำหรับในด้านบริการ ควรมีการเพิ่มบริการด้านการนวดแผนโบราณ นวดสปา เพื่อให้เกิดความผ่อนคลาย และควรจัดให้มีการปั่นจักรยานออกกำลังกายในตอนเช้าให้กับแขกที่มาพักอาศัยที่ home stay และด้านบุคลากรควรมีการจัดอบรมหรือประชุมให้ความรู้เรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้บุคลากรในชุมชนเกิดความตระหนัก และให้ความสำคัญกับทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างเป็นระบบต่อเนื่อง และเกิดความยั่งยืนนอกจากนั้น ควรสนับสนุนและส่งเสริมให้กับกลุ่มเด็กและเยาวชน เช่น กลุ่มเด็กและเยาวชน รักษ์ป้ามัคคุเทศก์น้อย ให้มีส่วนร่วมกับชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวดังกล่าว เพราะเด็กจะได้สืบทอดการจัดการท่องเที่ยวดังกล่าวต่อไป^{๖๘}

พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี” พบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวจะเน้นหนักไปที่องค์ประกอบ ๓ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านแหล่งท่องเที่ยว ๒) ด้านบริการทางการท่องเที่ยว และ ๓) ด้านการตลาดและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว ซึ่งแนวทางการปฏิบัติงานทั้ง ๓ ด้านมีรายละเอียดดังนี้^{๖๙}

๑) การพัฒนาด้านแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวกระทำได้ ๒ กรณี คือ

^{๖๗} นาวาอากาศตรีเถกิงศักดิ์ ชัยชาญ, การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑.

^{๖๘} อิทธิพล โกมล, รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ : กรณีศึกษา บ้านวังน้ำมอก จังหวัดหนองคาย, รายงานการวิจัย, (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๔๓-๔๔.

^{๖๙} พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล, การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี, ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๖.

๑.๑ กรณีที่มีแหล่งท่องเที่ยวอยู่แล้ว ต้องดำเนินการบำรุง ดูแลรักษาแหล่งท่องเที่ยว เช่น การปรับปรุงด้านกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว การปรับปรุงด้านการบริการและสิ่งอำนวยความสะดวก การปรับปรุงด้านการบริหารจัดการและการปรับปรุงด้านสภาพแวดล้อม

๑.๒ กรณีที่ยังไม่มีแหล่งท่องเที่ยว ต้องดำเนินการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่ เช่น ค้นหาจุดเด่นหรือจุดดึงดูดของท้องถิ่นทางการท่องเที่ยว ดำเนินการสร้าง พัฒนาทางด้านการกายภาพ พัฒนาทางด้านการบริการและสิ่งอำนวยความสะดวก พัฒนาทางด้านการบริหารจัดการ พัฒนาการป้องกันและแก้ไขปัญหาทางด้านสภาพแวดล้อม

๒) การพัฒนาด้านบริการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบ การดำเนินการพัฒนาบริการการท่องเที่ยว ดำเนินการได้ ๘ องค์ประกอบ คือ บริการด้านความปลอดภัย บริการภัตตาคารและร้านอาหาร บริการสินค้าและของที่ระลึก บริการที่พักค้างแรมสำหรับนักท่องเที่ยว บริการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ บริการด่านบันทึกและนันทนาการ บริการด้านสารสนเทศ บริการด้านการขนส่ง

๓) การพัฒนาด้านการตลาดและการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว การดำเนินการพัฒนาการตลาดการท่องเที่ยวดำเนินงานได้ ๓ ด้าน คือ การกำหนดแผนการตลาดท่องเที่ยวการสร้างเส้นทางหรือกิจกรรมท่องเที่ยวและการโฆษณาไปยังกลุ่มเป้าหมาย

๒) งานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

พระครูวิมลศิลปกิจ (เรืองฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษา รูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย” พบว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา มาจากคำว่า Bhuddhist Tourist ซึ่งสามารถสรุปความหมายของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาได้คือ (๑) เป็นการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณี (๒) เป็นการท่องเที่ยวที่เป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา และ (๓) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อเพิ่มพูนคุณประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคม และป็นผลประโยชน์ต่าง ๆ กลับสู่ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งชุมชนต่าง ๆ ที่วัดตั้งอยู่ ทำให้เกิดธุรกิจข้างเคียง เช่น ร้านค้าขายของ ธุรกิจปล่อยเต้า ปล่อยปลา ขายอาหารปลา ตลอดจนขายสินค้าผลิตภัณฑ์พื้นเมืองในท้องถิ่นเป็นต้นการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายในการเพื่อก่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชน และยังเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา โดยการส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติมาท่องเที่ยวสถานที่ท่องเที่ยวประเภทวัดมากขึ้น ตลอดจนเกิดทัศนคติของเจ้าอาวาสที่มีต่อการส่งเสริมให้วัดเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยว^{๗๐}

พระมหาบุญพิเชษฐ์ จันทรเมือง ได้ศึกษาเรื่อง “การจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอก ในเกาะรัตนโกสินทร์” ได้สรุปผลการวิจัยว่า แนวทางจัดการท่องเที่ยวภายในพระ

^{๗๐} พระครูวิมลศิลปกิจ (เรืองฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ, การศึกษารูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑.

อารามหลวงนั้น ควรเน้นประเด็นดังต่อไปนี้ ๑) การชื่นชมศิลปกรรมต่างๆ ๒) การไหว้พระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ๓) การฝึกสมาธิภาวนาในวันหยุดและวันพักผ่อน ๔) สิ่งที่น่าทึ่งที่ควรได้รับ คือ ความเพียรเพียร คติธรรม เกิดความรู้ทางศาสนาที่ประกอบด้วยประวัติศาสตร์ที่ละเอียดลึกซึ้ง ๕) ควรปรับปรุงด้านการบริการท่องเที่ยวของวัดที่ยังไม่เป็นที่ดึงดูดใจ เพื่อให้เกิดแรงจูงใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดสาธารณูปโภค^{๗๑}

ชุมพล รอดแจ่ม ได้วิจัยเรื่อง “เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี”, พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจมาท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี สามารถสรุปผลการศึกษาและจัดลำดับปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจมาท่องเที่ยว ดังนี้ (๑) จากคาบอกล่าที่ได้รับฟังมาจากคนรู้จัก หรือจากคนทั่วไปที่ได้พูดให้ฟังจึงเกิดความสนใจที่อยากจะมาท่องเที่ยว (๒) มีความตั้งใจที่อยากจะมาหาบุญ (๓) มีความตั้งใจที่อยากจะมาไหว้พระ (๔) อยากจะมาเยี่ยมชมโบราณสถาน ศึกษาศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ความเป็นมา ชมวิถีชีวิตของเป็นอยู่ของชุมชน (๕) มีคนรู้จักไม่ว่าจะเป็นญาติหรือเพื่อนชักชวนให้มาท่องเที่ยว (๖) ทราบเบื้องต้นอยู่แล้วว่าวัดนี้อยู่มิ่น้ำ มีสถานที่และจุดบริการขายอาหารปลาและให้อาหารปลา จึงตั้งใจมาให้อาหารปลาและมาดูปลา (๗) ศึกษาหาข้อมูลจากสื่อออนไลน์ (Internet) จึงเป็นสาเหตุให้มาท่องเที่ยว (๘) เดินทางผ่านเห็นป้ายประชาสัมพันธ์ตามไหล่ทางเชิญชวนจึงให้ความสนใจเข้ามาท่องเที่ยว (๙) มาซื้อสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีจำหน่ายในสถานที่ท่องเที่ยว (๑๐) รู้จักสถานที่ท่องเที่ยวจากหนังสือแนะนำการท่องเที่ยว (๑๑) เป็นเส้นทางผ่านจากการขับรถไปทำงานหรือโดยสารรถรับจ้างทั่วไป (๑๒) มาท่องเที่ยวจากการแนะนำจากรายการโทรทัศน์ และ (๑๓) ตั้งใจมาทานอาหารที่อยู่ในแหล่งสถานที่ท่องเที่ยว^{๗๒}

วีระพล ทองมา และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่” ผลการวิจัยพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างศักยภาพด้านการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมใน ๓ ด้าน คือ ๑) ศักยภาพในการดึงดูดใจ ๒) ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว และ ๓) ศักยภาพในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนใน ๔ ด้าน คือ ๑) วัฒนธรรมทางแนวคิด (ความเชื่อและค่านิยม) ๒) วัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาชีพและวิถีชีวิตประจำวัน)

^{๗๑} พระมหาบุญพิเชษฐ์ จันทร์เมือง, การจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอกในเกาะรัตนโกสินทร์, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓).

^{๗๒} ชุมพล รอดแจ่ม, เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี, รายงานการวิจัย, (วิทยาลัยราชพฤกษ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔๗.

๓) วัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาหารและพืชสมุนไพร) และ ๔) วัฒนธรรมทางวัตถุ(ศิลปะและหัตถกรรม)^{๗๓}

ประดิษฐ์ ดีเลิศ ได้กล่าวถึงอาสาสมัครชาวพุทธในฐานะที่เป็นนักสังคมสงเคราะห์ไว้ในงานวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการสังคมสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนา” ดังมีเนื้อหาต่อไปนี้ สถาบันพระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ท่ามกลางและใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุด คือ วัด เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน วัดจึงเป็นสถาบันทางศาสนาที่ให้บริการทางสังคม คนที่ทำงานสังคมสงเคราะห์ในวัดอาจไม่จำเป็นต้องเป็นพระสงฆ์ทั้งหมดก็ได้ จึงควรมีฆราวาสชาวพุทธที่มีจิตอาสา หรือเรียกว่าอาสาสมัคร^{๗๔}

ธนวัฒน์ แส่นคำวงศ์ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนา รอบบึงแก่นนคร อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น” เนื้อหาส่วนหนึ่งกล่าวถึงความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ดังมีเนื้อหาต่อไปนี้ จังหวัดขอนแก่นถือว่ามีทรัพยากรการท่องเที่ยวค่อนข้างหลากหลาย โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากในอดีตภูมิภาคนี้เคยมีอารยธรรมที่เจริญรุ่งเรือง มีสถานที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรมทางศาสนาของชุมชนในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น เช่น วัดหนองแวง พระอารามหลวง วัดธาตุพระอารามหลวง วัดโพธิ์ และวัดไชยศรี เป็นต้น ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความน่าสนใจในแหล่งท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม^{๗๕}

วัชรภรณ์ ระยัศรี ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร” ดังมีผลการวิจัยดังต่อไปนี้ นักท่องเที่ยวมีความเห็นว่าศิลปกรรมไทยเป็นสิ่งควรช่วยกันอนุรักษ์และศึกษากิจกรรมที่นักท่องเที่ยวชอบ ได้แก่ การเที่ยวชมศิลปกรรมความสวยงามของวัด และประโยชน์ที่นักท่องเที่ยวได้รับจากการเดินทางมาเที่ยววัด คือ การได้ผ่อนคลายความเครียด เกิดความสบายใจ และได้พัฒนาจิตใจให้สงบ^{๗๖}

^{๗๓} วีระพล ทองมา และคณะ, การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๔), หน้า ๘๑.

^{๗๔} ประดิษฐ์ ดีเลิศ, ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการสังคมสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนา, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕๘.

^{๗๕} ธนวัฒน์ แส่นคำวงศ์, การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนา รอบบึงแก่นนคร อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๓), หน้า ๔.

^{๗๖} วัชรภรณ์ ระยัศรี, พฤติกรรมนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร, ปริญญานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๑).

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัยนี้มีเนื้อหาหลักจำแนกออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ๑) มุ่งศึกษาสภาพ ปัญหา และการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) มุ่งศึกษา รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ ๓) มุ่งศึกษา ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมี วิธีดำเนินการวิจัยดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

ในการวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ซึ่งใช้วิธีดำเนินการวิจัยจำแนกออกเป็น ๔ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) คือ คณะวิจัยได้ใช้รูปแบบ การสังเกตพฤติกรรม และการแสดงออกของนักท่องเที่ยว เพื่อให้สามารถเข้าใจพฤติกรรมที่เหมาะสม ต่อสถานที่ที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยว การสังเกตพฤติกรรมของผู้ที่มีส่วนร่วมในการส่งเสริมการ ท่องเที่ยวในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัย สังเกตปัจจัยการท่องเที่ยวในแต่ละพื้นที่ รวมทั้งการสังเกตจุดเด่นและ จุดด้อยของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง

๒. การสัมภาษณ์ คือ คณะวิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับ เจ้าอาวาส พระสงฆ์ และท่องเที่ยว เกี่ยวกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว เพื่อศึกษาสภาพ ปัญหา อุปสรรค รูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยว และยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัด ป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหา เพื่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิง พุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้มีประสิทธิภาพต่อไป

๓. การใช้แบบสำรวจ คือ คณะวิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ปัจจัยการท่องเที่ยว กลุ่มของนักท่องเที่ยว ความพร้อมรองรับนักท่องเที่ยว ตลอดจนปัญหาอุปสรรค

และปัจจัยเอื้อต่อการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง เป็นต้น โดยใช้แบบบันทึกการสำรวจข้อมูลในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง

๔. การประชุมกลุ่ม โดยการจัดประชุมกลุ่ม คือ คณะวิจัยใช้เทคนิคการประชุมปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและสร้างสรรค์ หรือกระบวนการ A-I-C ซึ่งเป็นเทคนิคการประชุมวางแผนแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ โดยเป็นการระดมสมองจากผู้เกี่ยวข้องในแต่ละพื้นที่วิจัย ทำให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหา ชัดจำกัด ความต้องการและศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องในด้านต่างๆ ในพื้นที่วิจัย โดยการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ นำเสนอข้อมูลข่าวสารที่จะทำให้เกิดความเข้าใจ ถึงสภาพปัญหา ความต้องการ ข้อจำกัด และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องต่างๆ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ช่วยให้มีการระดมพลังสมองในการศึกษา วิเคราะห์พัฒนาทางเลือก เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนา ซึ่งจะทำให้เกิดการตัดสินใจร่วมกัน เกิดพลังของการสร้างสรรค์และรับผิดชอบต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว โดยเทคนิคนี้คณะวิจัยได้จำแนกออกเป็น ๓ ขั้นตอน ดังนี้

๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เฉพาะกลุ่มประชากรที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย ที่อยู่ในพื้นที่การวิจัยและกลุ่มนักท่องเที่ยว โดยจำแนกประชากรกลุ่มตัวอย่างออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังต่อไปนี้

๑) เจ้าอาวาสวัดทั้ง ๖ แห่ง	รวมจำนวน ๖ รูป
๒) พระสงฆ์วัดละ ๒ รูป	รวมจำนวน ๑๒ รูป
๓) นักท่องเที่ยววัดละ ๕ รูป/คน	รวมจำนวน ๓๐ รูป/คน
รวมประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด	จำนวน ๔๘ รูป/คน

มีรายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informant) ดังนี้

- ๑) พระครูใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส.
- ๒) พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร. เจ้าอาวาสวัดโพธิ์.
- ๓) พระครูสถิตปัญญาคุณ. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาราม ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล

- ๔) พระบัณฑิต ธีรธมฺโม. พระสงฆ์วัดป่าบ้านตาดที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ให้ข้อมูล.
- ๕) พระราชภาวนาวิกรม. เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง.
- ๖) พระราชวิสุทธิธนายก. เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต).
- ๗) พระอรุณ อนุตฺตโร. เลขานุการวัดอรัญบรรพตได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล.
๘. นางจันได รัตนสิงหา. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด.
๙. นางนิชาภา เสริมอ้วน. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์.

๑๐. นางสาวกร ชำธรรม. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์.
๑๑. นางสาวชนิษฐา ศรีพรหม. นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม.
๑๒. นางสาวสกาล เพ็ชรรัตน์. นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต.
๑๓. นางสาวสุปราณี ปัสสาร. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด.
๑๔. นางสาวสุฤดี ครัวฤดี. นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม.
๑๕. นางสาวอมราวดี สามลา. นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม.
๑๖. นางสาวแอนณา อุทัย. นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม.
๑๗. นางสาวลี โยธา. นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต.
๑๘. นางหนา พิมพ์ดี. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด.
๑๙. นางเหลือง สิงห์กันยา. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด.
๒๐. นายเจริญ ก้อนทอง. นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม.
๒๑. นายเจริญ ปราณวัตร. นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง.
๒๒. นายชูชาติ ฉลองชัยพัทธ์. นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง.
๒๓. นายเชาว์ ช่อเพชร. นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดหนองป่าพง.
๒๔. นายณัชนนท์ พิลาทอง. นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส.
๒๕. นายปรมัตต์ มานินันท์. นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส.
๒๖. นายพิสิษฐ์ อนันต์รักษ์. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์.
๒๗. นายมงคล ศรีพุทธา. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์.
๒๘. นายเล็ก ศรียะอาจ. นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต.
๒๙. นายสมศักดิ์ อ่อนสุนทร. นักท่องเที่ยวชมรมจักรยานแสงบุญวัดหนองป่าพง.
๓๐. นายเอกพัฒน์ สารีคำ. นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส.
๓๑. นางจันทร์เพ็ญ ศิริบุตร. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด.
๓๒. นายประสิทธิ์ แก้วพิบูลย์. นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง.

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้ ประกอบด้วย

๑.๑ แบบบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือ การทำแบบบันทึกผลจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและผู้ให้บริการการท่องเที่ยว สังเกตจุดเด่น จุดด้อย โอกาส และปัญหาของแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยแต่ละแห่ง โดยใช้วิธีการจดบันทึกของคณะวิจัย

๑.๒ แบบสัมภาษณ์ คือ คณะผู้วิจัยได้มีการจัดทำแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ประกอบด้วยเจ้าอาวาส พระสงฆ์ และนักท่องเที่ยว โดยเนื้อหาในการสัมภาษณ์จำแนกออกเป็น ๕ ส่วน ดังต่อไปนี้ ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ ส่วนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่วิจัย ส่วนที่ ๓ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพ ปัญหา และการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนที่ ๔ ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่วนที่ ๕ ข้อมูลเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑.๓ แบบสำรวจ คือ การจัดทำแบบสำรวจเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ปัจจัยการท่องเที่ยว กลุ่มของนักท่องเที่ยว ปัจจัยเอื้อต่อการท่องเที่ยว จุดเด่น จุดด้อยของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง และสภาพปัญหาของการท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยแต่ละแห่ง เพื่อนำมาเป็นฐานข้อมูลเชิงสำรวจต่อไป

๑.๔ แบบบันทึกการประชุมกลุ่ม คือ คณะผู้วิจัยได้จัดทำแบบบันทึกเกี่ยวกับการประชุมกลุ่ม เช่น ประเด็นการประชุม ผู้เข้าร่วมประชุม ระยะเวลาในการประชุม ความเห็น มติที่ประชุม และข้อเสนอแนะที่เกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๑ ขั้นการเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร

การศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารแหล่งต่างๆ โดยจำแนกการศึกษาข้อมูลเอกสารออกเป็น ๒ ส่วน ดังต่อไปนี้ ๑) ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และ ๒) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถาพระไตรปิฎก เอกสาร ตำรา บทความ หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต เป็นต้น โดยค้นคว้าประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑.๒ ขั้นเก็บข้อมูลภาคสนาม

การศึกษารวบรวมข้อมูลภาคสนามจากประชากรกลุ่มเป้าหมาย ๓ กลุ่ม ประกอบด้วย ๑) เจ้าอาวาสวัดที่เป็นเจ้าของพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง รวมจำนวน ๖ รูป ๒) พระสงฆ์ที่อยู่ในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยวัดละ ๒ รูป รวมจำนวน ๑๒ รูป ๓) นักท่องเที่ยวที่ไปท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง โดยกำหนดกลุ่มนักท่องเที่ยวแต่ละ ๕ รูป/คน รวมจำนวน ๓๐ รูป/คน รวมประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมดจำนวน ๔๘ รูป/คน โดยใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบบันทึกสังเกตแบบมีส่วนร่วม แบบสำรวจ แบบบันทึกการประชุมกลุ่ม เครื่องบันทึกเสียง สมุดบันทึก อนุทินการวิจัย

คอมพิวเตอร์ แบบบันทึกการสังเกต การสนทนากลุ่ม และกล้องถ่ายรูป เป็นต้น โดยมีขั้นตอนเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย ดังต่อไปนี้

- ๑) สำรวจพื้นที่วิจัย
- ๒) ขออนุญาตเจ้าของพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลทำวิจัย
- ๓) กำหนดประเด็นที่จะเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย
- ๔) สร้างเครื่องมือและตรวจสอบเครื่องมือ คือ สร้างแบบสัมภาษณ์ที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัย กำหนดประเด็นคำถามในแบบสัมภาษณ์ให้สอดคล้องกับเนื้อหา โดยใช้ภาษาและเนื้อหาที่เหมาะสมกับประชากรกลุ่มเป้าหมาย จากนั้นจึงนำแบบสัมภาษณ์ไปให้ผู้เชี่ยวชาญช่วยตรวจสอบความถูกต้องและเหมาะสม แล้วจึงนำมาปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องต่อไป
- ๕) ออกหนังสือนัดหมายกลุ่มเป้าหมายเพื่อเก็บข้อมูลในการวิจัย
- ๖) จัดเตรียมเครื่องมือที่จำเป็นต้องใช้ให้พร้อม เช่น แบบบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วม แบบสัมภาษณ์ แบบสำรวจ แบบบันทึกการประชุมกลุ่ม และเครื่องมือเสริมอื่นๆ เช่น เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป เป็นต้น
- ๗) ลงมือเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยและประชากรกลุ่มเป้าหมาย
- ๘) การรวบรวมข้อมูลทั้งหมด
- ๙) ตรวจสอบความถูกต้องและความเที่ยงตรงของข้อมูล
- ๑๐) จัดระเบียบข้อมูลเพื่อให้ง่ายต่อการนำไปใช้วิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

๑.๓ ขั้นตอนตรวจสอบข้อมูล

ตรวจสอบความเที่ยงตรงของข้อมูลทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม ส่วนข้อมูลใดที่ขาดความชัดเจน ขาดความเที่ยงตรง และขาดความน่าเชื่อถือ ก็กลับไปรวบรวมใหม่ รวมทั้งตรวจสอบว่าข้อมูลที่มีอยู่เพียงพอต่อการตอบปัญหาการวิจัยหรือไม่ ส่วนที่ยังไม่พอสำหรับตอบปัญหาการวิจัยก็กลับไปรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม จากนั้นจึงนำมาจัดระเบียบข้อมูลตามวัตถุประสงค์และโครงสร้างของการวิจัย

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลแล้ว นำข้อมูลวิเคราะห์ สังเคราะห์ และตีความข้อมูลที่รวบรวมมาทั้งหมดตามวัตถุประสงค์และโครงสร้างของการวิจัย จัดความสัมพันธ์ของข้อมูลให้เชื่อมโยงกัน เพื่อตอบปัญหาในการวิจัยที่มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลบนฐานของความจริง มีหลักฐานอ้างอิง และมีเหตุผลรองรับ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงพรรณนา

หลักจากวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว นำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์มาจัดระเบียบและเรียบเรียงข้อมูลต่างๆ ที่ได้จากการศึกษารวบรวมมาแล้ว ทั้งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ ภาคเอกสาร ตำรา งานวิจัย หนังสือ บทความ สื่ออินเทอร์เน็ต และข้อมูลภาคสนาม จากนั้นจึงนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล รวมทั้งเรียบเรียงและจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามโครงสร้างเนื้อหา

หลังจากเรียบเรียงข้อมูลแล้วลงมือเขียนงานวิจัย โดยนำเสนอในลักษณะของการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) เพื่อตอบประเด็นปัญหาการวิจัยตามโครงสร้างของเนื้อหา รวมทั้งรายงานความคืบหน้าต่อหน่วยงานที่สนับสนุนการวิจัย

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ และนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบของรายงานการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบพรรณนาวิเคราะห์เสนอต่อหน่วยงานที่สนับสนุนทุนวิจัย

นำรายงานวิจัยฉบับที่ได้รับการตรวจสอบจากหน่วยงานที่สนับสนุนทุนวิจัยแล้วนำมาปรับปรุงให้สมบูรณ์ พร้อมจัดทำบทความวิชาการ จัดทำตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาแล้วและผลที่ได้รับ สรุปกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์ ๕ ด้าน คือ ๑) นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทางด้านวิชาการ ๒) นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทางด้านสาธารณะ/สังคม ๓) นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทางด้านศาสนา ๔) นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทางด้านนโยบาย และ ๕) นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ/พาณิชย์/อุตสาหกรรม จากนั้นก็นำฉบับสมบูรณ์ส่งหน่วยงานที่สนับสนุนทุนวิจัย และเผยแพร่ผลการวิจัยต่อไป

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัยนี้มีเนื้อหาหลักจำแนกออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ๑) มุ่งศึกษาสภาพ ปัญหา และการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) มุ่งศึกษา รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ ๓) มุ่งศึกษา ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมี วิธีดำเนินการวิจัยดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

ในการวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ซึ่งใช้วิธีดำเนินการวิจัยจำแนกออกเป็น ๔ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) คือ คณะวิจัยได้ใช้รูปแบบ การสังเกตพฤติกรรม และการแสดงออกของนักท่องเที่ยว เพื่อให้สามารถเข้าใจพฤติกรรมที่เหมาะสม ต่อสถานที่ที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยว การสังเกตพฤติกรรมของผู้ที่มีส่วนร่วมในการส่งเสริมการ ท่องเที่ยวในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัย สังเกตปัจจัยการท่องเที่ยวในแต่ละพื้นที่ รวมทั้งการสังเกตจุดเด่นและ จุดด้อยของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง

๒. การสัมภาษณ์ คือ คณะวิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับ เจ้าอาวาส พระสงฆ์ และท่องเที่ยว เกี่ยวกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว เพื่อศึกษาสภาพ ปัญหา อุปสรรค รูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยว และยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัด ป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหา เพื่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิง พุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้มีประสิทธิภาพต่อไป

๓. การใช้แบบสำรวจ คือ คณะวิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ปัจจัยการท่องเที่ยว กลุ่มของนักท่องเที่ยว ความพร้อมรองรับนักท่องเที่ยว ตลอดจนปัญหาอุปสรรค

และปัจจัยเอื้อต่อการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง เป็นต้น โดยใช้แบบบันทึกการสำรวจข้อมูลในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง

๔. การประชุมกลุ่ม โดยการจัดประชุมกลุ่ม คือ คณะวิจัยใช้เทคนิคการประชุมปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและสร้างสรรค์ หรือกระบวนการ A-I-C ซึ่งเป็นเทคนิคการประชุมวางแผนแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ โดยเป็นการระดมสมองจากผู้เกี่ยวข้องในแต่ละพื้นที่วิจัย ทำให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหา ชัดจำกัด ความต้องการและศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องในด้านต่างๆ ในพื้นที่วิจัย โดยการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ นำเสนอข้อมูลข่าวสารที่จะทำให้เกิดความเข้าใจ ถึงสภาพปัญหา ความต้องการ ข้อจำกัด และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องต่างๆ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ช่วยให้มีการระดมพลังสมองในการศึกษา วิเคราะห์พัฒนาทางเลือก เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนา ซึ่งจะทำให้เกิดการตัดสินใจร่วมกัน เกิดพลังของการสร้างสรรค์และรับผิดชอบต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว โดยเทคนิคนี้คณะวิจัยได้จำแนกออกเป็น ๓ ขั้นตอน ดังนี้

๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เฉพาะกลุ่มประชากรที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย ที่อยู่ในพื้นที่การวิจัยและกลุ่มนักท่องเที่ยว โดยจำแนกประชากรกลุ่มตัวอย่างออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังต่อไปนี้

๑) เจ้าอาวาสวัดทั้ง ๒ แห่ง	รวมจำนวน ๒ รูป
๒) พระสงฆ์วัดละ ๒ รูป	รวมจำนวน ๑๒ รูป
๓) นักท่องเที่ยววัดละ ๕ รูป/คน	รวมจำนวน ๓๐ รูป/คน

รวมประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด จำนวน ๔๘ รูป/คน

มีรายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informant) ดังนี้

- ๑) พระครูใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส.
- ๒) พระครูภวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร. เจ้าอาวาสวัดโพธิ์.
- ๓) พระครูสถิตปัญญาคุณ. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาราม
ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล
- ๔) พระบัณฑิต ธีรธมโม. พระสงฆ์วัดป่าบ้านตาดที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ให้ข้อมูล.
- ๕) พระราชภาวนาวิกรม. เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง
- ๖) พระราชวิสุทธิญาณ. เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต).
๗. พระอรุณ อนุตฺตโร. เลขานุการวัดอรัญบรรพตได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล.
๘. นางจันได รัตนสิงหา. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด.
๙. นางนิชาภา เสริมอ้วน. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์.

๑๐. นางสาวกร ชำธรรม. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์.
๑๑. นางสาวชนิษฐา ศรีพรหม. นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม.
๑๒. นางสาวสกาล เพ็ชรรัตน์. นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต.
๑๓. นางสาวสุปราณี ปัสสาร. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด.
๑๔. นางสาวสุฤดี ครัวฤดี. นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม.
๑๕. นางสาวอมราวดี สามลา. นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม.
๑๖. นางสาวแอนณา อุทัย. นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม.
๑๗. นางสาวลี โยธา. นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต.
๑๘. นางหนา พิมพ์ดี. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด.
๑๙. นางเหลือง สิงห์กันยา. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด.
๒๐. นายเจริญ ก้อนทอง. นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม.
๒๑. นายเจริญ ปราณวัตร. นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง.
๒๒. นายชูชาติ ฉลองชัยพัทธ์. นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง.
๒๓. นายเชาว์ ช่อเพชร. นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดหนองป่าพง.
๒๔. นายณัชนนท์ พิลาทอง. นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส.
๒๕. นายปรมัตถ์ มานันท์. นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส.
๒๖. นายพิสิษฐ์ อนันต์รักษ์. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์.
๒๗. นายมงคล ศรีพุทธา. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์.
๒๘. นายเล็ก ศรียะอาจ. นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต.
๒๙. นายสมศักดิ์ อ่อนสุนทร. นักท่องเที่ยวชมรมจักรยานแสงบุญวัดหนองป่าพง.
๓๐. นายเอกพัฒน์ สารีคำ. นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส.
๓๑. นางจันทร์เพ็ญ ศิริบุตร. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด.
๓๒. นายประสิทธิ์ แก้วพิบูลย์. นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง.

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้ ประกอบด้วย

๑.๑ แบบบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือ การทำแบบบันทึกผลจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและผู้ให้บริการการท่องเที่ยว สังเกตจุดเด่น จุดด้อย โอกาส และปัญหาของแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยแต่ละแห่ง โดยใช้วิธีการจดบันทึกของคณะวิจัย

๑.๒ แบบสัมภาษณ์ คือ คณะผู้วิจัยได้มีการจัดทำแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ประกอบด้วยเจ้าอาวาส พระสงฆ์ และนักท่องเที่ยว โดยเนื้อหาในการสัมภาษณ์จำแนกออกเป็น ๕ ส่วน ดังต่อไปนี้ ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ ส่วนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่วิจัย ส่วนที่ ๓ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพ ปัญหา และการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนที่ ๔ ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่วนที่ ๕ ข้อมูลเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑.๓ แบบสำรวจ คือ การจัดทำแบบสำรวจเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ปัจจัยการท่องเที่ยว กลุ่มของนักท่องเที่ยว ปัจจัยเอื้อต่อการท่องเที่ยว จุดเด่น จุดด้อยของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง และสภาพปัญหาของการท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยแต่ละแห่ง เพื่อนำมาเป็นฐานข้อมูลเชิงสำรวจต่อไป

๑.๔ แบบบันทึกการประชุมกลุ่ม คือ คณะผู้วิจัยได้จัดทำแบบบันทึกเกี่ยวกับการประชุมกลุ่ม เช่น ประเด็นการประชุม ผู้เข้าร่วมประชุม ระยะเวลาในการประชุม ความเห็น มติที่ประชุม และข้อเสนอแนะที่เกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๑ ขั้นการเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร

การศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารแหล่งต่างๆ โดยจำแนกการศึกษาข้อมูลเอกสารออกเป็น ๒ ส่วน ดังต่อไปนี้ ๑) ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และ ๒) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ วรรณกรรมพระไตรปิฎก เอกสาร ตำรา บทความ หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต เป็นต้น โดยค้นคว้าประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑.๒ ขั้นเก็บข้อมูลภาคสนาม

การศึกษารวบรวมข้อมูลภาคสนามจากประชากรกลุ่มเป้าหมาย ๓ กลุ่ม ประกอบด้วย ๑) เจ้าอาวาสวัดที่เป็นเจ้าของพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง รวมจำนวน ๖ รูป ๒) พระสงฆ์ที่อยู่ในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยวัดละ ๒ รูป รวมจำนวน ๑๒ รูป ๓) นักท่องเที่ยวที่ไปท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง โดยกำหนดกลุ่มนักท่องเที่ยวแต่ละ ๕ รูป/คน รวมจำนวน ๓๐ รูป/คน รวมประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมดจำนวน ๔๘ รูป/คน โดยใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบบันทึกสังเกตแบบมีส่วนร่วม แบบสำรวจ แบบบันทึกการประชุมกลุ่ม เครื่องบันทึกเสียง สมุดบันทึก อนุทินการวิจัย

คอมพิวเตอร์ แบบบันทึกการสังเกต การสนทนากลุ่ม และกล้องถ่ายรูป เป็นต้น โดยมีขั้นตอนเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย ดังต่อไปนี้

- ๑) สำรวจพื้นที่วิจัย
- ๒) ขออนุญาตเจ้าของพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลทำวิจัย
- ๓) กำหนดประเด็นที่จะเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย
- ๔) สร้างเครื่องมือและตรวจสอบเครื่องมือ คือ สร้างแบบสัมภาษณ์ที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัย กำหนดประเด็นคำถามในแบบสัมภาษณ์ให้สอดคล้องกับเนื้อหา โดยใช้ภาษาและเนื้อหาที่เหมาะสมกับประชากรกลุ่มเป้าหมาย จากนั้นจึงนำแบบสัมภาษณ์ไปให้ผู้เชี่ยวชาญช่วยตรวจสอบความถูกต้องและเหมาะสม แล้วจึงนำมาปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องต่อไป
- ๕) ออกหนังสือนัดหมายกลุ่มเป้าหมายเพื่อเก็บข้อมูลในการวิจัย
- ๖) จัดเตรียมเครื่องมือที่จำเป็นต้องใช้ให้พร้อม เช่น แบบบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วม แบบสัมภาษณ์ แบบสำรวจ แบบบันทึกการประชุมกลุ่ม และเครื่องมือเสริมอื่นๆ เช่น เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป เป็นต้น
- ๗) ลงมือเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยและประชากรกลุ่มเป้าหมาย
- ๘) การรวบรวมข้อมูลทั้งหมด
- ๙) ตรวจสอบความถูกต้องและความเที่ยงตรงของข้อมูล
- ๑๐) จัดระเบียบข้อมูลเพื่อให้ง่ายต่อการนำไปใช้วิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

๑.๓ ขั้นตอนตรวจสอบข้อมูล

ตรวจสอบความเที่ยงตรงของข้อมูลทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม ส่วนข้อมูลใดที่ขาดความชัดเจน ขาดความเที่ยงตรง และขาดความน่าเชื่อถือ ก็กลับไปรวบรวมใหม่ รวมทั้งตรวจสอบว่าข้อมูลที่มีอยู่เพียงพอต่อการตอบปัญหาการวิจัยหรือไม่ ส่วนที่ยังไม่พอสำหรับตอบปัญหาการวิจัยก็กลับไปรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม จากนั้นจึงนำมาจัดระเบียบข้อมูลตามวัตถุประสงค์และโครงสร้างของการวิจัย

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลแล้ว นำข้อมูลวิเคราะห์ สังเคราะห์ และตีความข้อมูลที่รวบรวมมาทั้งหมดตามวัตถุประสงค์และโครงสร้างของการวิจัย จัดความสัมพันธ์ของข้อมูลให้เชื่อมโยงกัน เพื่อตอบปัญหาในการวิจัยที่มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลบนฐานของความจริง มีหลักฐานอ้างอิง และมีเหตุผลรองรับ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงพรรณนา

หลักจากวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว นำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์มาจัดระเบียบและเรียบเรียงข้อมูลต่างๆ ที่ได้จากการศึกษารวบรวมมาแล้ว ทั้งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ ภาคเอกสาร ตำรา งานวิจัย หนังสือ บทความ สื่ออินเทอร์เน็ต และข้อมูลภาคสนาม จากนั้นจึงนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล รวมทั้งเรียบเรียงและจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามโครงสร้างเนื้อหา

หลังจากเรียบเรียงข้อมูลแล้วลงมือเขียนงานวิจัย โดยนำเสนอในลักษณะของการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) เพื่อตอบประเด็นปัญหาการวิจัยตามโครงสร้างของเนื้อหา รวมทั้งรายงานความคืบหน้าต่อหน่วยงานที่สนับสนุนการวิจัย

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ และนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบของรายงานการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบพรรณนาวิเคราะห์เสนอต่อหน่วยงานที่สนับสนุนทุนวิจัย

นำรายงานวิจัยฉบับที่ได้รับการตรวจสอบจากหน่วยงานที่สนับสนุนทุนวิจัยแล้วนำมาปรับปรุงให้สมบูรณ์ พร้อมจัดทำบทความวิชาการ จัดทำตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาแล้วและผลที่ได้รับ สรุปกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์ ๕ ด้าน คือ ๑) นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทางด้านวิชาการ ๒) นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทางด้านสาธารณะ/สังคม ๓) นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทางด้านศาสนา ๔) นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทางด้านนโยบาย และ ๕) นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ/พาณิชย์/อุตสาหกรรม จากนั้นก็นำฉบับสมบูรณ์ส่งหน่วยงานที่สนับสนุนทุนวิจัย และเผยแพร่ผลการวิจัยต่อไป

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้แบบสัมภาษณ์ จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังจะเสนอรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

๔.๑ ผลการศึกษาหลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๔.๑.๑ ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า

ตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่มีการสร้างอาคารสถานที่เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ โดยเฉพาะเจาะจง เนื่องจากพระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุมิที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ด้วยจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์สินทางโลก จึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่พักพิวพื้นฐานสุดคือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้แล้วให้จาริกไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้จิตมีสิ่งผูกพัน เมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผร์พระศาสนา ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธาพากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย ที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศตนเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพุทธศาสนา ทั้งทรงถวาย “เวฬุวัน” ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธองค์และเหล่าพุทธสาวก ซึ่งพระองค์ทรงรับไว้ ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มีใช้มุ่งเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆเพื่อเผยแผร์พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับวัดที่เหล่าทายกถวายได้ ซึ่งคำว่า “วัดวา”ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนาธรรม บ้างก็ว่ามาจาก”วัตร”อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำหรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีล ภาวนา หรือสถานที่ ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำนั่นเอง^๑

เพราะสมัยนั้นพระภิกษุสงฆ์มีเป้าหมายในการบวชเพื่อมุ่งเน้นปฏิบัติทำให้แจ้งในทุกข์ และการดับทุกข์ เว้นห่างจากกาม จากกิเลส อีกส่วนหนึ่งบวชเข้ามาเพื่อศึกษาในธรรมวินัยช่วยการเผยแผ่

^๑ พัน ดอกบัว, วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

ศาสนา รักษาพุทธวัจนะไม่ให้คลาดเคลื่อน ดังนั้นจึงก่อเกิดพระภิกษุ ๒ แบบ คือ^๒ ๑) ฝ่ายที่ยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนวปฏิบัติเดิมนั้นคือปลิกความวุ่นวายจากโลกออกสู่ป่า เพื่อแสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทาง “วิปัสสนาธุระ” ๒) ฝ่ายที่นิยมการอยู่ชิตติวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษา คือการมุ่งศึกษาเพื่อให้รู้ถึงพระพุทธรูป พุทธธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่างๆ

ซึ่งการแยกออกเป็น ๒ ลักษณะนี้มาแบ่งชัดเจนเป็น ๒ ฝ่ายในประเทศลังกา โดยเรียกฝ่ายที่อยู่ป่าว่า “พระอรัญวาสี” และเรียกฝ่ายที่อยู่ในเมืองว่า “พระคามวาสี” โดยวัดฝ่ายคามวาสีนั้นอยู่ภายในหรือรอบนอกเมืองที่มีชุมชนอาศัยอยู่ แต่วัดฝ่ายอรัญวาสีจะต้องถอยร่นให้ห่างไกลชุมชนให้มากที่สุด แต่ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยการแบ่งปันอาหารจากสังคมยังต้องมีอยู่ในพระวินัยกำหนดไว้ว่าวัดฝ่ายอรัญวาสีจะต้องตั้งไม่ห่างจากหมู่บ้านที่ใกล้ที่สุดจนเกินไป คือให้อยู่ในระยะประมาณ ๕๐๐ ชั่วคันธู หรือประมาณ ๑ กิโลเมตร เพื่อเอื้อให้พระภิกษุสามารถเดินไปรับการบิณฑบาตและกลับมาทำนันทอาหารเพลก่อนเที่ยงวัน วัดอรัญวาสีนิยมตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่าเขา ส่วนใหญ่มีเพียงกุฏิและศาลาโถงอเนกประสงค์ ไม่มีอาคารและแบบแผนมากนัก พระสงฆ์ฝ่ายนี้จะอยู่จำวัดเฉพาะเพียงช่วงเช้าพรรษา และจะมุ่งธุดงค์เข้าป่าลึก ปักกลด ผีกัณฑ์กรรมฐานจิต และจาริกไปเรื่อยๆ ก่อนกลับออกมาจำพรรษาที่วัดอีกครั้งเมื่อถึงฤดูเข้าพรรษาใหม่ ความต้องการทำสังฆกรรมใดๆ ก็เพียงอาศัยการกำหนดขึ้นใช้เพียงชั่วคราวเท่านั้น^๓ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจดีย์ดูเหมือนจะไม่มีการสร้างในวัดอรัญวาสีหรือ “วัดป่า” ใดๆเลย คงเป็นเพราะแนวความคิดของพระภิกษุสายนี้เน้นที่การปฏิบัติเพื่อให้เห็น “ธรรม” มากกว่า “รูป” ที่แม้เป็นตัวแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ก็เพียงภาพสัญลักษณ์ที่ไม่ใช้วิถีทางแห่งการหลุดพ้น วัดคามวาสี สร้างขึ้นสำหรับเป็นที่พึ่งของชุมชนหรือเมืองโดยตรง การกิจหลักของพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายนี้มุ่งไปในทางปฏิบัติด้านพิธีกรรมทางศาสนา และการเน้นศึกษาทางหนังสือเพื่อแสวงหาความรู้ สำหรับใช้ในการสั่งสอนฆราวาสมากกว่าฝึกปฏิบัติด้านวิปัสสนาธุระ พระสงฆ์ฝ่ายนี้จึงมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกตลอด ทำให้แนวทางหลักด้านปฏิบัติต้องเปลี่ยนไปจากการมุ่งหาหนทางเพื่อให้ “ตนเอง” พ้นจากสังสารวัฏ มาเป็นเพื่อช่วยให้ “ผู้อื่น” พ้นทุกข์แทน เป็นการปฏิบัติที่ไม่ใช่เพื่อมุ่งผลตรัสรู้และนิพพาน หากแต่การเน้นผลทางปรีชาธรรมทั้งคอยชี้แนะช่วยเหลือบรรเทาทุกข์แก่เวไนยสัตว์ทั้งปวงได้ ก็เท่ากับเป็นการสั่งสมทานบารมีและยกระดับจิตของตนให้สูงขึ้นในขณะเดียวกัน ถือเป็นหลักสำคัญในการฝึกจิตเพื่อการ “ละวาง” วัด

^๒ พระมหาสมชาย เจริญกิจ, วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและกิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๐.

^๓ กรมการศาสนา, ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนาจัดพิมพ์ , ๒๕๒๕), หน้า ๒๐๘ – ๒๐๙.

ประเภทนี้จะมียอดประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นอาคารมากกว่าวัดอรุณวาสี ตามความต้องการใช้งาน การกำหนดแบบแผนทั้งด้านรูปแบบและแผนผังรวมมีกฎเกณฑ์ค่อนข้างชัดเจน

จึงทำให้ส่วนในประเทศไทยจากเอกสารด้านประวัติศาสตร์พบว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ โดยดินแดนส่วนนี้ประกอบไปด้วย ๗ ประเทศในปัจจุบัน ได้แก่ ไทย พม่า ศรีลังกา ญวน กัมพูชา ลาว มาเลเซีย ซึ่งสันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐมของไทยเนื่องจากได้พบโบราณวัตถุที่สำคัญ เช่นพระปฐมเจดีย์ และรูปธรรมจักรกวางหมอบเป็นหลักฐานสำคัญ แต่พม่าก็สันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่เมืองสะเทิม ภาคใต้ของพม่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุวรรณภูมิในยุคนี้โดยพระโสณะและพระอุตตระ พระเถระชาวอินเดีย เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแถบนี้ จนเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๖ จากการส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ ถึง ๙ สาย โดยพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์อินเดียเป็นผู้อุปถัมภ์ในขณะนั้น โดยคาดว่าคาดว่าในยุคต้นๆ ตั้งแต่สมัยสมัยทวารวดี สมัยอาณาจักรอัยลาว สมัยอาณาจักรศรีวิชัย สมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๕) หรือสมัยเถรวาทแบบพุกาม และสมัยกรุงสุโขทัย นั้นมีความผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาทั้งแบบมหายาน และเถรวาท พราหมณ์ ฝั เข้าด้วยกันจนถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงมีปรากฏหลักฐานได้อารามพระมหาเถรสังฆราชจากนครศรีธรรมราช มาตั้งวัดอรุณภูมิ ในกรุงสุโขทัย โดยเชื่อว่าเป็นเถรวาทในฝ่ายคามวาสี คณะแบบลังกาวงศ์ มากกว่าที่จะเป็นเถรวาทแบบดั้งเดิมที่อยู่ในกรุงสุโขทัย จนกระทั่งถึงยุคของพระมหาธรรมราชาลิไทย ได้อารามพระมหาสามีสังฆราชจากลังกาทวีปมายังกรุงสุโขทัยเข้ามาทำให้ฝ่ายเถรวาทแบบลังกาวงศ์มีความมั่นคงและได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้นกว่าเถรวาทแบบดั้งเดิมอย่างยิ่ง โดยกระลังกาวงศ์ชุดนี้มีความเป็นอยู่ที่น่าศรัทธา นิยมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ฟานักอยู่นอกเมืองในป่าอย่างสงบ จึงก่อเกิด “คณะอรุณวาสี” เกิดขึ้น ซึ่งแตกต่างจากพระสงฆ์ที่อยู่เดิมที่เป็นฝ่าย “คณะคามวาสี” นั้นเอง ดังนั้นต่อมาคณะสงฆ์จึงถูกเรียกแบ่งแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ในฝ่ายคามวาสี นิยมเรียกว่า “คณะฝ่ายขวา” ส่วนในคณะอรุณวาสินิยมเรียกว่า “ฝ่ายซ้าย” โดยทั้งสองฝ่ายมีสังฆประชุมแยกเป็นอิสระจากกันดังปรากฏว่าในเอกสารการแต่งตั้งในยุคนั้นว่า “พระบรมครูตติโลกติลกิตรัตนศีลคันทวน วาสีธรรมกิตติสังฆราชมหาสามีเจ้า สติธ ฌ วัดป่าแดงทรงเป็นพระสังฆราชคณะอรุณวาสี ขณะเดียวกันพระสังฆราชญาณรุจิมาเถระทรงเป็นสังฆราชของคณะคามวาสี (พ.ศ. ๑๙๔๙) พระมหาภคัฏฐิย์ทรงเข้าไปช่วยดูแลการปกครองของคณะสงฆ์ทั้งคณะคามวาสีและคณะอรุณวาสี”^๔

ต่อมาเมื่อถึงยุคสมัยอยุธยา ถึง กรุงธนบุรี ก็ยังคงมีคณะสงฆ์ ๒ คณะเรื่อยมา แต่มีเป็นภิกษุในฝ่ายคามวาสีที่แยกออกจากกันเป็น ๒ คณะ คือ คามวาสีเดิม และ คณะป่าแก้ว ที่ถือกำเนิดจากเหตุการณ์ที่มีพระภิกษุในสมัยนั้นได้เดินทางเข้าไปประเทศศรีลังกาและได้บวชแปลงนิกายใหม่เป็นสิงหลนิกาย โดยมีพระวันรัตน์มหาเถระเป็นอุปัชฌาย์(พ.ศ. ๑๙๖๗) พอสำเร็จการศึกษาในพระธรรม

^๔ อ้างแล้ว, กรมการศาสนา,ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒, หน้า ๑๒๗-๑๒๙.

วินัย ก็ได้เดินทางกลับพร้อมกับพระมหาเถระชาวลังกา ๒ รูป คือ พระมหาวิกรมพาหุ และ พระอุตมปัญญา กลับมาด้วย และได้มีผู้ศรัทธาในสมัยนั้นเข้ามาขออุปสมบทจำนวนมาก จนในที่สุดได้แยกออกไปตั้งคณะสงฆ์ฝ่ายคามวาสีใหม่เรียกว่า “คณะป่าแก้ว” ตามนามอุปฌาย์ชาวลังกาคือ “วันรัตน์” และอีกประการหนึ่งในสมัยยุคอุยฺยยามีการแต่งตั้งพระสงฆ์เพียงรูปเดียวเท่านั้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ดำรงตำแหน่งทั่วราชอาณาจักร และมีพระสงฆ์คามวาสี ๒ ฝ่าย คือ คณะคามวาสีเดิม และคณะป่าแก้ว เป็นสงฆ์ฝ่ายชวา ส่วนฝ่ายอรัญญวาสี เป็นสงฆ์ฝ่ายช้าย เช่นเดิม^๕

พอถึงยุคสมัยกรุงธนบุรีด้วยปลายสมัยอุยฺยยานั้นมีสงคราม พอพระเจ้าตากสินกอบกู้ได้เอกราชคืนมาก็ทรงฟื้นฟูด้วยการสืบเสาะหาพระสงฆ์เถระผู้มีภูมิธรรมรู้ในธรรมวินัยว่ามีอยู่บ้างให้นิมนต์มาประชุมกัน ณ วัดบางหัวใหญ่ และแต่งตั้งขึ้นเป็นราชาคณะตามควรแก่คุณานุรูป ทั้งยังดำเนินการตั้งพระนิคมตามอย่างสมัยอุยฺยยา คือ ให้มีคณะสงฆ์สามคณะได้แก่ คณะคามวาสี คณะป่าแก้ว และคณะอรัญญวาสี เช่นเดิม^๖

และประการสุดท้ายก่อนการกำเนิดพระสงฆ์สายวัดป่าดังในปัจจุบัน ในยุคต้นรัตนโกสินทร์มีการปรับเปลี่ยนชื่อคณะคามวาสีฝ่ายช้าย ออกเป็น ๒ คณะ คือ คณะฝ่ายเหนือ และคณะฝ่ายใต้ ส่วนในเมืองหลวงตั้งเป็น คณะกลาง และให้ยุบคณะอรัญญวาสี แต่คงตำแหน่งเจ้าคณะไว้ อย่างไรก็ตามความเป็นคามวาสี และอรัญญวาสี ก็ยังคงได้รับการนำมาเรียกประเภทวัดที่สืบทอดตระกูลทั้งสองคือ คันธะธุระ “วัดบ้าน” เป็นคามวาสี และ “วัดป่า” เป็นประเภทอรัญญวาสี อยู่กันเอง จะอย่างไรก็ดีในยุครัตนโกสินทร์ความเป็นพระสงฆ์สายวัดป่าได้รับความสนใจ และศรัทธาเป็นอย่างยิ่งจากประชาชนทั่วทุกภาครวมทั้งจากบุคคลชั้นสูงอย่างกว้างขวางโดยพบว่าความรุ่งเรืองนั้นเกิดจากพระสงฆ์สองรูปที่เป็นฐานเริ่มต้นในความแจ่มชัดของวิถีแห่งภาพพระสงฆ์สายวัดป่า คือ พระเสาร์ กนตสีโล และพระปัญญาพิศาลเถระ (หนู ฐิตปญโญ) แต่ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดกับเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่เสาร์ คือ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พอสรุปได้เป็น ๔ ยุค ดังนี้

๑) ยุคต้นกำเนิดพระสงฆ์สายวัดป่า โดยยุคเริ่มต้นนี้เริ่มที่เดียวเกิดจากการการจาริกธุดงค์ การแสวงหาทางเลือกแห่งวิถีทางปฏิบัติที่เป็นประสบการณ์ในด้านวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งในยุคนั้นในภาคอีสานมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งคือ พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต และคณะศิษย์ได้ทำการเดินธุดงค์จาริกไปในที่ต่างๆ ทั้งตามป่าเขา ถ้ำ เพื่อการปฏิบัติกรรมฐาน โดยในยุคนั้นถือเป็นสิ่งที่แปลกตากับการเห็นคณะพระสงฆ์เช่นนี้เที่ยวธุดงค์ ดังนั้นจึงมีการเรียกกลุ่มพระส่วนนี้

^๕ สมเด็จพระมหาธีรราชูปถัมภ์, ประชุมเกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : คณะสงฆ์วัดพระพิเรนทร์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖๙ - ๑๗๐.

^๖ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒.

ในยุคนั้นว่า “พระป่า” เกิดขึ้น โดยช่วงแรก (พศ.๒๔๔๒ – ๒๔๔๓) นั้นมีการรุดงค์โดยมีพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นผู้นำเคลื่อนจากภาคอีสานไปทางเหนือเรื่อยไปจนถึงหลวงพระบาง ย้อนลงมาแขวนคำม่วน ประเทศลาว (สปป ลาว) สู้พื้นที่นครพนม ในช่วงยุคทำยการจาริกไปสู่พื้นที่นครพนมก็ได้พบกับพระอาจารย์หนู ฐิตปญโญ เจ้าอาวาสวัดใต้ ร่วมจาริกธุดงค์มาด้วย ซึ่งในการปฏิบัติธรรมในยุคนั้นจังหวัดนครพนมถือเป็นที่ยินยอมเป็นสำคัญ และเริ่มปรากฏมีประชาชนนับถือมากขึ้นพร้อมมีศิษย์เข้าปฏิบัติธรรมแบบธุดงค์กรรมเพิ่มขึ้น^๗

ในยุคนี (๒๔๔๑) พระสงฆ์จากส่วนกลางได้จัดการศึกษาพระปริยัติขยายมาสู่หัวเมืองมากขึ้น โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นประธานให้จัดตั้งวัดเป็นโรงเรียนทั่วราชอาณาจักร โดยในมณฑลอีสานนั้นมอให้พระญาณรชิต (จันทร์ สิริจันโท) เป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑล และในขณะเดียวกันเริ่มมีเค้าลางแห่งความเชื่อในคำทำนายจากคตความเชื่อเรื่องพุทธทำนายของความเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัยว่าสังคมที่จะเหตุการณ์เช่นนั้นเช่นนี้ ทำให้เกิดความละส่ำละสายในภาคอีสาน (พศ. ๒๔๔๔ – ๒๔๔๕) เกิดขบถผีบาปผีบุญเกิดขึ้นในภาคอีสานโดยพระสงฆ์ส่วนหนึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยการเป็นหัวหน้าเห็นได้จากหนังสือแผนการที่ร่วมประชุมตกลงโดยให้องค์มั่น ปกครองเวียงจันทร์ สำเร็จลุน วัดบ้านเวินไชย แขวงจำปาศักดิ์ ปกครองเมืองอุบลราชธานี ให้องค์เล็ก บ้านหนองข่า ปกครองหนองโสมและให้องค์พระบาทกับองค์ขุดปกครองธาตุพนม และ ยุคนีเองที่พระศาสนดิลก (อ้วน ติสโส)เป็นเจ้าอาวาสวัดสุปัญารามและเริ่มขยายการศึกษาปริยัติธรรมไปยังวัดต่าง ๆ ในภูมิภาค ดังนั้น แนวทางพระธุดงค์กรรมฐานจึงน่าจะเริ่มเป็นทางเลือกหนึ่งของพระสงฆ์อีสานในการปฏิบัติแนวพุทธ และยังเป็นทางเป็นศรัทธาทางเลือกสำหรับประชาชนส่วนหนึ่งที่มิผลเกี่ยวเนื่องมาจากความเชื่อในอภินิหารอันมีฐานคติธรรมิกราชจากขบวนการผู้มีบุญซึ่งเป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัย ดังนั้นท่านจึงได้เลือกพระสงฆ์ ๒ รูปในการช่วยงาน คือพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์หนู ฐิตปญโญ เป็นกำลังสำคัญในการนำสู่ฝ่ายวิปัสสนา โดยได้จัดตั้งสำนักอบรมสั่งสอนขึ้นที่วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นที่แรกในภาคอีสาน^๘

ดังนั้นวัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี จึงถือว่าเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติธุดงค์กรรมฐานในยุคนั้น แต่เดิมเป็นวัดในสังกัดนิกายเดิม ภายหลังเจ้าอาวาสได้เกิดความเลื่อมใสในนิกายธรรมยุตจึงได้บัญญัติใหม่เป็นธรรมยุต เมื่อพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล ตั้งสำนักอบรมธุดงค์กรรมฐาน ณ วัดนี้จึงจัดว่าเป็นแหล่งกำเนิดของพระสงฆ์ธรรมยุตฝ่ายการปฏิบัติซึ่งได้แยกตัวออกจากฝ่ายปริยัติอย่างจริงจัง โดยมุ่งสอนการปฏิบัติโดยตรง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า การปฏิบัติวิปัสสนา

^๗ อดตปวตติ ของ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร์), (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗.

^๘ ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : เพ็ญอักษร, ๒๕๑๗), หน้า ๑๗๒.

กรรมฐานหรือกรรมฐาน ซึ่งอาจารย์เสาร์ กนตสีโล มีลูกศิษย์ที่สำคัญอยู่รูปหนึ่ง คือพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ทำให้มีกำลังเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระมากขึ้น และมีลูกศิษย์สำคัญรูปหนึ่ง คือ พระญาณวิศิษฐ์สมิทธิวีราจารย์ (สิงห์ ขนตยาคโม)

พระเถรทั้ง ๓ รูปได้ร่วมกันดำเนินงานทางด้านวิปัสสนาธุระอย่างเต็มที่ จนเกิดเป็น พระสงฆ์ฝ่ายอุปัชฌาย์กรรมฐานหรือฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีชื่อเสียงทั่วประเทศมีบรรดาศาสนิกษณ์มากมาย กระจ่ายกันอยู่ในภาคอีสานและภาคต่าง ๆ ของประเทศ พระสงฆ์สายดังกล่าวคือเรียกว่าพระอุปัชฌาย์กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เพราะพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำฝ่ายนี้ คือพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นพระบูรพาจารย์ของพระกรรมฐานทั้งหลายในสายนี้ (เนื่องในงานยกช่อฟ้าและผูกพันธสีมาพระอุโบสถวัดอรุณราชวรวิหาร อำเภอบางบาล จังหวัดนนทบุรี, ๒๕๒๙) คณะสงฆ์เหล่านี้ได้ อุปัชฌาย์ไปพักแรมตามสถานที่ต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมในการบำเพ็ญสมณธรรม เป็นต้นว่า ป่า เขา ถ้ำ เจียมผา ฯลฯ พร้อมกันนั้นได้สร้างวัดต่าง ๆ ขึ้นมาในภาคอีสานเป็นจำนวนมากหลายร้อยวัด นอกจากนี้แล้วยังได้แยกย้ายกันออกไปเผยแผ่ธรรมยุติกนิกายทั่วทุกภาคของประเทศตามคำสั่งของ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ติสโส) และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จึงอาจกล่าวได้ว่า ยุคนี้เป็นยุคที่เริ่ม ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาทางด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานครั้งสำคัญในประเทศไทยสืบเนื่องมาจนทุกวันนี้^๙

การแยกตัวออกจากฝ่ายปกครองมาเป็นฝ่ายอุปัชฌาย์กรรมฐานโดยตรง ในเบื้องต้นไม่เป็นที่ชอบใจของทางหัวหน้าฝ่ายปกครองเท่าใดนัก พ.ศ. ๒๔๕๘ หลวงปู่เสาร์ กนตสีโลและพระปัญญาคิลเลศ (หลวงปู่หนู ฐิตปัญโญ) พำนักอยู่ที่วัดประทุมวนาราม เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ได้รับ ข่าวว่าทางคณะสงฆ์จะแต่งตั้งให้หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เป็นเจ้าอาวาส วัดประทุมวนารามท่านไม่ประสงค์ จะรับตำแหน่งบริหาร ท่านมุ่งอุปัชฌาย์มากกว่าจึงหนีออกจากวัดตอนกลางคืนในทันทีที่ ทราบข่าว แล้วออกอุปัชฌาย์ไปตามป่าเขาห่างไกลผู้คนไปเรื่อย ๆ มาจนพักจำพรรษาอยู่ที่ถ้ำผากูด ส่วน หลวงปู่หนู ฐิตปัญโญ ท่านหนีไม่ทัน จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดประทุมวนาราม การที่หลวงปู่ เสาร์ กนตสีโล ปฏิเสธการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสนั้น ทำให้พระผู้ใหญ่ คือสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ติสโส) ชัดเคืองใจจึงรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และคณะพระอุปัชฌาย์กรรมฐาน เพราะสมเด็จฯ ท่านไม่เห็นด้วยกับแนวทางพระกรรมฐานที่ท่านทำ “เป็นพระจรจัดไม่มีที่อยู่เป็นหลัก แהל่ง ไปนั่งหลับหูหลับตาอยู่ในป่าพงไพร จะรู้ธรรมได้อย่างไร ขนาดผู้ที่เรียนจากตำรับตำรา จากครู บาอาจารย์ที่เป็นนักปราชญ์ ยังไม่ค่อยจะรู้เลย...” (ปฐม – ภัทรา นิคมานนท์, ๒๕๕๔, น. ๕๒-๕๓)

^๙ ประจวบ แส่นกลาง, บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณี สายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๕๒๙, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต (สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๑), หน้า ๖๑.

ต่อมาภายหลังเมื่อสมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) ท่านได้ศึกษาวิปัสสนากรรมฐานกับพระอาจารย์ลี ธรรมธโร (พระสุทธิธรรมรังสีคัมภีร์เมธาจารย์) ศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต แล้วท่านจึงได้ให้การสนับสนุนคณะพระอุปัชฌาย์ธรรมฐานอย่างเต็มที่ เหตุที่พระอาจารย์ลี ธรรมธโร ได้ถวายกรรมฐานแด่สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์นั้น เพราะในเวลานั้นพระมหาสมบุรณ์ ซึ่งเป็นเพื่อนกับพระอาจารย์ลี ธรรมธโร ป่วยเป็นโรคมะเร็ง ได้รับทุกขเวทนามาก พระอาจารย์ลี ธรรมธโร ได้แนะนำวิธีกำหนดอานาปานสติและช่วงแผ่กระแสจิตระงับทุกขเวทนา ทำให้พระมหาสมบุรณ์มีจิตใจกระปรี้กระเปร่า จิตสงบไม่หวั่นต่อความตาย สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ ได้ทราบเรื่องนั้นจึงเรียกตัว พระอาจารย์ลี ธรรมธโร เข้าไปพบ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ ท่านอาพาธหนักมีอาการ ไม่สามารถนอนคลายทุกขเวทนาได้ ท่านรับสั่งให้อาจารย์ลีฯ สอนสมาธิอานาปานสติแล้ว ปรากฏว่าท่านได้รับความสงบ เกิดปีติปราโมทย์ แก่องค์ท่านเป็นอย่างยิ่ง^{๑๐}

ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้คณะพระอุปัชฌาย์ธรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต สามารถเผยแผ่ขยายวงกว้างออกไปได้อย่างรวดเร็ว นอกจากมีอิทธิพลจากคณะธรรมยุติกนิกายที่เกิดขึ้นมาใหม่แล้ว เงื่อนไขหรือบริบทของความเร่งด่วนของภาคอีสานเช่นเดียวกับบริบทแห่งการเกิดกบฏขบวนการอีสานในการต่อต้านอำนาจรัฐ ในราวปี พ.ศ. ๒๔๔๒ – ๒๔๔๕ ที่อาศัยอุดมการณ์พระศรีอารยตอสูรเพื่อปลดปล่อยความยากลำบากของชีวิตชาวนา ก็เป็นแรงผลักดันให้พระสงฆ์ชาวอีสาน หันมารับเอาแนวทางปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อความพ้นทุกข์ในปัจจุบันได้อย่างรวดเร็วและมีจำนวนมาก

๒) ยุคการวางรากฐานพระอุปัชฌาย์ธรรมฐานจนถึงปลายอายุของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ พระอุปัชฌาย์ธรรมฐานได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้จัดระเบียบการเดินธุดงค์ให้พระเถระได้ถือปฏิบัติที่ตรงกัน ตามในบันทึกของพรอาจารย์สิงห์ ขนตยาคโม กล่าวว่า “ออกพรรษา ปี พ.ศ. ๒๔๖๕ แล้วได้อาราธนาพระครูอดิสรคุณาธาร (คำ อารโก) เจ้าคณะจังหวัดเลย มาเป็นพระอุปัชฌาย์อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ๑๘ รูป เสร็จแล้วได้จัดระเบียบการเดินธุดงค์ไปเป็นหมู่ ๆ ละ ๗ องค์ ถึง ๑๕ องค์ และได้จาริกธุดงค์ไปทางจังหวัดอุดรธานี จนถึงจังหวัดหนองคาย” การจัดระเบียบการเดินธุดงค์สำหรับพระเถระลูกศิษย์ แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะคือ (๑) เพื่อประโยชน์ผู้อื่น มุ่งเผยแผ่ธรรมไปสู่ประชาชนเป็นเป้าหมายหลัก (๒) เพื่อประโยชน์ตน มุ่งฝึกจิตใจพระเถระโดยตรง เรื่องการสอนเป็นเป้าหมายรอง^{๑๑}

^{๑๐} พระมหาธีรนาถ อคฺคิโร หลวงปู่เจี๊ยะ จุนโท พระผู้เป็นดั่งผ้าชีริ้วห่อทอง. กรุงเทพมหานคร : ศิลปสยามบรรณกิจและการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๖๙.

^{๑๑} ปฐม – ภักธา นิคมานนท์, พระกรรมฐานสู่ล้านนา (ตอนที่ ๑) ; ที่ระลึกงานสมโภชพระมหาธาตุมณฑลบูรพาจารย์ ๑๐-๑๑-๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๖ (โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม ๖) (กรุงเทพฯ: มหานคร : พี.เอ.ลีฟวิ่ง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๒.

การรุดงค์ที่ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น ที่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้ดำเนินขึ้นในปีนั้น (หลังออกพรรษาปี ๒๔๕๖) เป็นการวางแผนแบบใหม่ขึ้น คือ เมื่อคราวที่จะทำประโยชน์แก่ผู้อื่น ท่านจัดผู้ทรงคุณธรรมภายในและมีปฏิภาณเฉลียวฉลาดในการแสดงธรรมเป็นหัวหน้า ชุดละ ๓-๔ รูป พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นหัวหน้าไปพักบ้านใด อาจจะเป็น ๗ วัน ๑๐ วัน ๑ เดือน สุดแล้วแต่ความเหมาะสมอันจะเป็นประโยชน์ได้ และหัวหน้าตามหลังมา ก็พักอยู่ตามทางตามบ้านที่ท่านพักตามกำหนดที่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พักและทำการสอนกรรมฐานภาวนาตามท่านมาตลอดแห่งหนทางการไปรุดงค์ และการที่จะตัดสินใจไปที่ใดนั้น เป็นหน้าที่ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ท่านจะพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วจะพึงเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง คือ ชาวบ้านเหล่านั้นและกุลบุตรในแถบถิ่นนั้น จะพึงมีบุญวาสนาพอจะรับธรรมปฏิบัติจากท่านได้ท่านก็จะพาคณะไปยังประเทศตำบลนั้น ตำบลนี้ (พระราชธรรมเจติยาจารย์, ๒๔๔๘, น.๒๐๙-๒๑๐) ได้มีลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ปฏิบัติตามวิธีรุดงค์นี้ คือ พระอาจารย์สิงห์ ขนดยาคโม ใน พ.ศ.๒๔๗๑ ได้เดินทางมาจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดนครราชสีมา ปรากฏว่าได้มีวัดเสนาสนะป่า เป็นแหล่งสถานที่บำเพ็ญสมณะธรรมแก่ภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา เกิดขึ้นนับเป็นจำนวนพัน ๆ แห่งทีเดียว

อีกวิธีการหนึ่งการรุดงค์นั้น ท่านจัดให้ไปแสวงหาความสงบโดยเฉพาะ วิธีนี้ได้จัดขึ้นให้เป็นประโยชน์เฉพาะภิกษุสามเณรคือผู้ที่บวชใหม่หรือบวชเก่า แต่ยังปฏิบัติไม่ได้ผลเท่าที่ควรจะได้ก็ต้องไปรุดงค์ คือจะต้องแสวงหาสถานที่ไกลจากบ้านพอสมควร อาจจะเป็นป่าไม้ ภูเขา เป็นถ้ำ หรือเป็นป่าช้า พักอยู่บำเพ็ญสมณะธรรมโดยเฉพาะ ไม่สอนอุบาสกอุบาสิกา แนะนำกันในระหว่างพระภิกษุสามเณร อบรมกันให้ยิ่งด้วยการกำหนดจิต พยายามช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แก่ความสงสัยที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญภาวนา ถ้าหากว่าแก่กันไม่ไหวก็จะไปหาท่านพระอาจารย์ใหญ่ เพื่อแก้ไขความสงสัยทั้งหลาย (พระราชธรรมเจติยาจารย์, น.๒๑๐)

หลังจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้วางหลังการไว้ให้แก่คณะศิษย์แล้วท่านก็ได้รุดงค์จากภาคอีสานขึ้นมาบำเพ็ญเพียรต่อทางภาคเหนือ ใน พ.ศ.๒๔๗๑-๒๔๘๒ เป็นเวลา ๑๒ ปี ท่านจึงกลับสู่ภาคอีสานตามคำอาราธนาของพระธรรมเจติย์ (จูม พนฺธุโล) วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี และพระอาจารย์เทศก์ เทสรสสี ครั้งท่านกลับสู่ภาคอีสาน จึงนับว่าเป็นช่วงเวลาที่ ท่านได้มีโอกาส พักอยู่ประจำที่เป็นเวลานาน ๆ ทำให้พระภิกษุที่มีความปรารถนาอยากจะศึกษาธรรมกับท่านได้โอกาสเข้าถวายตัวเป็นศิษย์เป็นจำนวนมาก

ระหว่าง พ.ศ.๒๔๘๗-๒๔๙๒ นับเป็นช่วงเวลา สุดท้ายในบั้นปลายชีวิตของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ท่านได้จำพรรษาอยู่ ณ เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ท่านได้ใช้ระยะเวลานี้ ในการวางรากฐานรุดงค์วัตร ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ของพระรุดงค์กรรมฐาน ถวายทอดให้แก่ศิษย์ยานุศิษย์ดั้งเดิมที่ท่านได้อบรมมาก่อนที่จะขึ้นไปภาคเหนือก็ได้แวะเวียนมานมัสการท่าน เพื่อรายงานผลแห่งการปฏิบัติ และเยี่ยมเยียนครูบาอาจารย์

๓) ยุคสานต่อปฏิบัติ หลังพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มรณภาพแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้มรณภาพลง ทำให้วงศ์พระธุดงค์กรรมฐานเกิดความระส่ำระสาย เพราะขาดพระอาจารย์ผู้เป็นหัวหน้า ซึ่งลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีศิษย์สำคัญอยู่หลายรูป หลายรุ่น ทั้งรุ่นอายุ พรรษา และคุณธรรม รองกันมาเป็นลำดับเมื่อท่านพระอาจารย์ได้มรณภาพไปแล้ว ลูกศิษย์ของท่านองค์สำคัญ ๆ ก็เริ่มกระจายกันออกไปอยู่เป็นสำนัก หรือเป็นแห่ง ๆ เช่น หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี ท่านได้ธุดงค์ลงไปบุกเบิกทางภาคใต้ จังหวัดภูเก็ต พังงา แล้วจึงย้อนกลับมาอยู่ที่วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย หลวงปู่ขาว อนาลโย ท่านพาหมู่คณะลูกศิษย์มาตั้งหลักอยู่วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันเป็นจังหวัดหนองบัวลำภู) , หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ตั้งหลักอยู่วัดดอยแม่ปิ้ง จังหวัดเชียงใหม่ , หลวงปู่พรหม จิรปุณฺโณ อยู่วัดป่าบ้านดงเย็น จังหวัดอุดรธานี , พระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อดุล) อยู่วัดบูรพาาราม จังหวัดสุรินทร์, หลวงปู่ชอบ ฐานสโม อยู่วัดป่าสัมมานุสรณ์ จังหวัดเลย, หลวงปู่คำดี ปภาโส อยู่วัดถ้ำผาปู่ จังหวัดเลย, หลวงปู่ฝั้น อาจาโร อยู่วัดป่าถ้ำขาม จังหวัดสกลนคร, ท่านพ่อลี ธมฺมธโร อยู่วัดอโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ^{๑๒}

พระธุดงค์กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในยุคนี้ยังคงมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด โดยรักษาข้อวัตรปฏิบัติที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ให้กรออบบรมมา แต่ละท่านก็ได้แยกย้ายกันออกไปตั้งสำนัก ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย ได้มีกุลบุตรมีผู้ศรัทธาออกบวชและฝึกหัดปฏิบัติตามแนวทางธุดงค์กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นจำนวนมาก

๔) ยุคปัจจุบัน ในยุคปัจจุบัน พ.ศ.๒๕๕๖ พระธุดงค์กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต รูปที่เห็นได้พบเห็นและได้รับโอวาทธรรมจากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยตรง แทบจะไม่เหลืออยู่แล้ว เท่าที่ทราบมีพระอาจารย์แดงอ่อน กลยาณธมฺโม วัดป่าโชคไพศาล อำเภอมะนัง จังหวัดสกลนคร , พระธรรมมงคลญาณ (วิริยงค์ สิริธโร) วัดธรรมมงคล สุขุมวิท กรุงเทพมหานคร ที่ยังครองธาตุขันธ์อยู่ ส่วนรูปอื่น ๆ ได้มรณภาพลงไปตามกาลเวลาของสังขารขันธ์ ที่ยังสืบอยู่ก็นับเป็นพระธุดงค์กรรมฐานรุ่น ลูกศิษย์ของลูกศิษย์ หรือ รุ่นที่เป็นศิษย์หลาน ศิษย์เหลน ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ข้อธุดงค์วัตรรักษาไว้ก็มีความจิตจางลงไปเป็นบางส่วน

บางสำนักก็ยังคงความเข้มงวดในข้อวัตรปฏิบัติตามพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไว้ อาทิ สำนักปฏิบัติวัดถ้ำสหายจันทร์นิมิต อำเภอนองว้าว จังหวัดอุดรธานี, สำนักวัดป่าดานวิเวก อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ, สำนักปฏิบัติวัดดอยธรรมเจดีย์ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร ทั้งสามสำนักนี้ถือว่าเป็นสำนักปฏิบัติที่มีชื่อเสียงในการรักษาธุดงค์วัตรข้อปฏิบัติของบูรพาจารย์ไว้ได้มั่นคงเหนียวแน่นที่สุด ส่วนสำนักอื่น ๆ ที่ได้ชื่อว่าเป็นสำนักปฏิบัติธรรมตามสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก็ได้รับการข้อวัตรปฏิบัติไว้ได้เช่นกัน หากแต่ไม่ได้มีชื่อเสียง ข้อปฏิบัติบางอย่างก็ได้มีการอนุโลมไปตาม

^{๑๒} พระอาจารย์ปรีดา อนุทกโร, พระปาสัณยกรัตนโกสินทร์, (หนองคาย : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑.

ยุคสมัยถึงแม้ว่าพระธุดงค์กรรมฐานผู้ได้รับการอบรมมาจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต โดยตรงจะมรณภาพไปเป็นจำนวนมากแล้ว ปัจจุบันยังมีพระธุดงค์กรรมฐานผู้สืบทอดปฏิบัติทาของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต อยู่จำนวนมากทั่วประเทศไทย จึงยังคงมีผู้สนใจเข้ารับการอบรมฝึกฝนปฏิบัติธุดงค์วัตรตามสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต อยู่ไม่ขาดนั้นเพราะนอกจากการปฏิบัติที่แตกต่างเป็นที่ดึงดูดใจ การแสดงธรรมก็เน้นแบบปาฐกถาเข้ากับสถานการณ์จริงแล้ว การเปลี่ยนแปลงจากเศษส่วนร่างกาย เช่น เส้นผม กระดูก เล็บ ฟัน หนัง กลายเป็นพระธาตุบริสุทธิของคณะพระธุดงค์กรรมฐานมี พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ตื้อ อจลธมฺโม พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์ขาว อนาลโย พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ เป็นต้น หรือแม้แต่พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน) ศิษย์รุ่นสุดท้าย ที่ได้มรณภาพไปเมื่อต้นปี พ.ศ.๒๕๕๔ เศษกายของท่านได้แปรสภาพเป็นพระธาตุจำนวนมาก จึงยังคงเป็นแรงบันดาลใจให้พุทธศาสนิกชนได้หันมาปฏิบัติตาม

๔.๒ จากการสัมภาษณ์เรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรายละเอียดดังนี้

พระครูใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต^{๑๓} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่ากระบวนการส่งเสริมด้านสิ่งดึงดูดใจส่วนที่เป็นจุดแข็งพบว่า คุณสมบัติด้านกายภาพของวัดป่าต่างมีความร่มรื่น สงบ สะอาด พระภิกษุสงฆ์ฉันอาหารวันละครั้งและฉันในบาตร เป้าหมายของวัดป่า พระภิกษุสงฆ์จะเน้นการปฏิบัติจริงทั้งในเรื่องการปฏิบัติสมาธิภาวนา ขณะเดียวกันก็มุ่งพัฒนาคนในด้านจิตใจ ให้เข้าใจโลก รู้จักตัวเอง รู้จักความทุกข์ ยอมรับความจริง และปรับแนวทางการดำเนินชีวิตให้อยู่อย่างมีความสุข ด้วยการพัฒนาจิตใจของตน และเกื้อกูลสังคม วัดป่าเป็นที่พึงพอใจ เป็นที่ฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนา และเป็นที่ปฏิบัติศาสนกิจ

พระราชวิสุทธินายก^{๑๔} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าวัดป่ามีกระบวนการในการพัฒนาคนที่เหมือนกันคือ การใช้การปฏิบัติสมาธิภาวนาไปพร้อมๆกับการแทรกซึมขัดเกลาหลักธรรมคำสอนที่ถูกต้องในการพัฒนาคนโดยเน้นการพัฒนาคนที่จิตใจก่อน ด้วยการควบคุมจิตใจภายในด้วยศีล สมาธิ และปัญญาซึ่งเป็นปัจจัยภายใน ไม่ว่าจะเป็นการเข้าอบรมสมาธิภาวนา การอ่านหนังสือธรรมะ การสวดมนต์ หรือการฟังสื่อธรรมะ สามารถเปลี่ยนแปลงบุคคลในด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาได้ ทางภาครัฐยังไม่ให้การสนับสนุนเท่าที่ควร

นางจันทร์เพ็ญ ศิริบุตร. ^{๑๕} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นจุดแข็งพบว่า วัดป่ามีการบริหารและการจัดการด้วยการแต่งตั้งคณะทำงานพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อให้ง่ายต่อการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรม เช่น การจัดสถานที่ การอำนวยความสะดวก การบริการผู้ที่มาทำบุญหรือท่องเที่ยววัดป่ามีป้ายบอกทางที่จะเข้าถึง

^{๑๓} ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๔} เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต), สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๕} นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

แหล่งท่องเที่ยวมีจำนวนน้อย ถนนที่ใช้ในการเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวยังมีความคับแคบ ในบางเส้นทาง และสถานที่จอดรถของแหล่งท่องเที่ยวเป็นแบบกลางแจ้ง ทำให้เวลาฝนตก ก็ทำให้ไม่สะดวกกับนักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยว ทางรัฐบาลจะมีการขยายถนนเพิ่มเติมเพื่อความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว

นายประสิทธิ์ แก้วพิบูลย์.^{๑๖} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าในการพัฒนายังน้อยอยู่ กระบวนการส่งเสริมด้านสิ่งอำนวยความสะดวกกระบวนการส่งเสริมด้านสิ่งอำนวยความสะดวกส่วนที่เป็นจุดแข็งพบว่า ทางวัดมีสถานที่ท่องเที่ยวมีห้องน้ำเพียงพอแก่นักท่องเที่ยวและมีการแยกเพศของ นักท่องเที่ยวยังขาดการปฏิบัติตามกติกาของวัดป่าไม่ให้ความร่วมมือในการรักษาทรัพย์สินภายในสถานที่ท่องเที่ยว ตลอดจนส่งเสียงดังเกินควรกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นจุดแข็งพบว่า วัดป่ามีการฝึกอบรมสมาธิภาวนา การบรรพชาอุปสมบท การเผยแพร่ธรรมะ โดยมีป้ายคำสอนธรรมะภายในวัด การแจกหนังสือธรรมะ การสวดมนต์ การเทศนาฟังธรรม มีการจัดเตรียมอาหารและที่พักสำหรับผู้มาทำสมาธินอกจากนั้นยังมีการเผยแพร่ธรรมะทางวิทยุ โทรทัศน์ ทางเว็บไซต์ หนังสือธรรมะ และแผ่นซีดีนักท่องเที่ยวอย่าชัดเจน เช่นผู้หญิง ผู้ชาย และพระสงฆ์ ส่วนด้านสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธมีสถานที่จอดรถเพียงพอแก่นักท่องเที่ยว และมีการปรับปรุงภูมิทัศน์ของแหล่งท่องเที่ยวให้สวยงามอยู่เสมอวัดป่าส่วนมากไม่มีร้านอาหารไม่มีบริการในแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวต้องออกมารับประทานอาหารนอกบริเวณแหล่งท่องเที่ยว จะมีการปรับปรุงด้านจัดบริการร้านอาหารเพิ่มขึ้นนักท่องเที่ยวไม่ให้ความร่วมมือในการรักษาความสะอาด

นายเจริญ ปรานีวัตร^{๑๗} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าพื้นที่ในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวมีขนาดใหญ่เกินไปจะมีโครงการสร้างพิพิธภัณฑเจ้าอาวาสขึ้นเพื่อเป็นเกียรติ โดยจะมีการปั้นรูปปั้นเจ้าอาวาสแต่ละรูปไว้ และจะมีการบอกประวัติเล็กน้อย และมีโครงการสร้างหอสมุด เพื่อรวบรวมแหล่งความรู้ให้กับพระและเณรที่ต้องการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมการยึดติดกับการปฏิบัติงานแบบเดิมขาดการยอมรับการเปลี่ยนแปลงและเรียนรู้สิ่งใหม่ๆที่จะนำมาพัฒนาการท่องเที่ยว ประชาชนส่วนใหญ่ให้การสนับสนุนทางวัดป่าไม่ว่าทางวัดจะจัดงานหรือมีกิจกรรมใดๆเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธให้เป็นที่รู้จักเพิ่มมากขึ้นขาดการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวได้รับทราบการท่องเที่ยวในเชิงพุทธ สามารถเดินทางมาท่องเที่ยวได้ตลอดทั้งปีฤดูฝนจะมีนักท่องเที่ยวน้อยกว่าฤดูอื่นวัดป่ามีการปกครองภายในโดยมีองค์กรในการดูแลปกครอง โดยจะเรียงจากเจ้าอาวาสรองเจ้าอาวาส เรื่อยไป ตามลำดับ มีการพัฒนาและส่งเสริมด้านนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวที่วัดให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีป้ายบอกทางไปห้องน้ำ ห้องสุขา หรือกุฏิต่างๆสถานที่ที่ขี้ขะมีป้ายบอกอย่างชัดเจน

^{๑๖} นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๗} นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระครูสถิตปัญญาคุณ^{๑๘} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า นักท่องเที่ยวที่ชอบกิจกรรมทางศาสนาหรือการท่องเที่ยวเชิงพุทธมีจำนวนน้อยซึ่งมีกระบวนการพัฒนาและส่งเสริมด้านอื่นๆที่เป็นจุดแข็งพบว่า วัดป่าได้ให้การบริการนักท่องเที่ยวของวัดทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์งานของวัด บอกกล่าวเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมทางศาสนาในเทศกาลต่างๆและนำเสนอศาสนสถานต่างๆและเส้นทางการท่องเที่ยวภายในวัดซึ่งศูนย์บริการนักท่องเที่ยวของวัดนี้ ถือเป็นหัวใจสำคัญในการจัดการการท่องเที่ยวของวัด กระบวนการพัฒนาและส่งเสริมด้านอื่นๆ และพระภิกษุและสามเณรขาดทักษะการใช้ภาษาอังกฤษในการแนะนำการท่องเที่ยวภายในวัดป่าส่งผลทำให้ไม่สามารถบรรยายแนะนำให้นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติได้ จัดให้มีการอบรม/โครงการให้พระภิกษุและสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนภาษาอังกฤษเพิ่มเติมอันจะเป็นประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กับนักท่องเที่ยวต่างชาติได้ต่อไป

นางสาวแอนนา อุทัย^{๑๙} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า วัดกับการท่องเที่ยว เป็นสิ่งที่เดินคู่กันสำหรับสังคมในปัจจุบันกล่าว ด้วยเหตุที่ว่าวัดเป็นที่รวบรวมศิลปวัฒนธรรมที่สวยงามและมีคุณค่า ทำให้วัดกลายเป็นสถานที่เรียนรู้และศึกษาของสิ่งต่างๆภายในวัด เพื่อทำให้วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมต่อไป และที่สำคัญสามารถสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนบริเวณวัด และประเทศต่อไป แต่การพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว นั้น เราต้องไม่ลืมแก่นแท้ของความเป็นวัดในพระพุทธศาสนา คือ วัดเป็น สถานที่สำหรับพระสงฆ์ที่ใช้ศึกษาหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และเป็นสถานที่สำหรับขัดเกลา ฝึกฝนจิตใจของพุทธศาสนิกชนมาทุกยุคทุกสมัย การจัดบรรยากาศภายในวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว จึงควรทำให้บรรยากาศร่มรื่น มีความสะอาดและสวยงาม โดยใช้พุทธศิลป์ภายในวัดให้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และเป็นที่ใช้แสวงหาความรู้ เพื่อทำให้นักท่องเที่ยวได้รับประโยชน์สูงสุดจากการมาท่องเที่ยวภายในวัด

นางสำลี โยธา^{๒๐} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า ทางวัดถือว่าวัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยว เป็นการช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งทางตรงและทางอ้อม วัดจึงเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญในสังคม ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ควรมีการรณรงค์และส่งเสริมการท่องเที่ยววัด ให้เป็นไปในรูปแบบที่น่าสนใจและมีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมเอาไว้ เพื่อให้ประชาชนเกิดความสนใจในการเดินทางท่องเที่ยววัดให้เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเยาวชนไทย เพื่อให้เยาวชนตระหนักถึงคุณค่าของวัดที่จะช่วยพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม และช่วยเสริมสร้างสิ่งที่ดีงามแก่เยาวชนต่อไป สำหรับประชาชนและนักท่องเที่ยวทั่วไป ควรปลูกฝังให้มีจิตสำนึกที่ดีต่อการท่องเที่ยววัด เพื่อทำให้วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ทรงคุณค่าต่อไป

^{๑๘} ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาาราม ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ ข้อมูล. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๙} นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๐} นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางหนา พิมพ์ดี^{๒๑} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าในเบื้องต้นนั้นบทบาทของวัดและพระสงฆ์และพระสงฆ์เป็นสิ่งสำคัญในอันดับต้นๆของการพัฒนาด้านอื่นๆ บทบาทพระสงฆ์ควรเป็นไปในรูปแบบของการส่งเสริม และพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมทางด้านจิตใจของพุทธศาสนิกชนและนักท่องเที่ยว โดยผ่านศิลปกรรมพุทธศิลป์และกิจกรรมต่างๆที่ทางวัดจัดขึ้น ส่วนบทบาทของพระสงฆ์สำหรับการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว คือ ส่งเสริมและเผยแพร่พระพุทธศาสนาแก่นักท่องเที่ยวทั้งทางตรง และทางอ้อม เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ซึมซับถึงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนพระสงฆ์ควรปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีต่อไป

นางเหลือง สิงห์กันยา^{๒๒} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการท่องเที่ยววัดเป็นประโยชน์อย่างมาก เพราะทำให้เห็นว่า วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สามารถให้ประโยชน์ด้านใดด้านหนึ่งแก่นักท่องเที่ยว เช่น ด้านจิตใจ ด้วยเหตุที่ว่าเมื่อก้าวเข้ามาภายในบริเวณวัด จะสัมผัสถึงสถานที่ที่มีความสงบ ร่มเย็น มีเอกลักษณ์ต่างเป็นของตนเอง ไม่มีความวุ่นวายเหมือนกับสถานที่ภายนอก พุทธศิลป์ภายในวัดเป็นเสมือนอาหารตาให้กับนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเที่ยวชม อีกทั้ง เมื่อนักท่องเที่ยวที่นับถือพระพุทธศาสนาเกิดความรู้สึกไม่สบายใจ กิจกรรมการทำบุญที่ทางวัดได้จัดขึ้น เช่น การทำทานหรือการให้รวมถึงกิจกรรมการฟังเทศน์ฟังธรรมจากพระสงฆ์ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความผ่อนคลายทั้งทางด้านร่างกาย และเกิดความรู้สึกสบายใจ กล่าวคือเมื่อ ภายในวัดมีบริเวณที่มีความสงบ ร่มเย็น เหมาะแก่การนั่งพักผ่อน เพื่อการผ่อนคลายจากความเมื่อยล้าที่เกิดขึ้น บริเวณวัดทั้งสองมีเก้าอี้ที่นักท่องเที่ยวสามารถนั่งเพื่อชมบรรยากาศภายในวัด นักท่องเที่ยวบางคนเดินทางมาท่องเที่ยววัดเดินทางมาเพื่อการพักผ่อนร่างกายโดยเฉพาะ เช่น นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวภายในวัดเดินทางมาเพื่อการอ่านหนังสือโดยเฉพาะ เป็นต้น

นายเจริญ ก้อนทอง^{๒๓} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าห้องน้ำห้องสุขามีรับรองให้นักท่องเที่ยวได้เพียงพออยู่แล้ว และมีหลายแห่งไว้รองรับนักท่องเที่ยวเพื่อความสะดวกสบาย และมีการทำความสะอาดทุกวันด้านร้านอาหาร ภายในวัดจะไม่มีบริการแต่ภายนอกด้านรอบวัดก็จะมีรับรองให้นักท่องเที่ยวบ้าง เพราะเวลามิงานเทศกาลจะเป็นการยากในการบอกยกเลิก และทางวัดต้องการกระจายรายได้ออกไปทั่วๆบริเวณด้วย

นายเจริญ ปราณวิตร^{๒๔} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าที่ทางวัดได้จัดขึ้น ถือเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถช่วยเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้กับนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มาวัดมิใช่เพียงเพื่อการทำบุญเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่มาวัดเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ หรือร่วม

^{๒๑} นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๒} นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๓} นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๔} นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

กิจกรรมต่างๆที่ทางวัดได้จัดขึ้น หากวัดสามารถจัดกิจกรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่นักท่องเที่ยวได้ โดยเป็นกิจกรรมที่ทำให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสถึงเอกลักษณ์ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีต่างๆใน พระพุทธศาสนา จะเป็นการช่วยเผยแพร่พระพุทธศาสนาได้อีกทางหนึ่ง กิจกรรมการท่องเที่ยวตาม หลักพระพุทธศาสนาโดยมี การทำบุญตักบาตร การฟังเทศน์ การเวียนเทียน และการปฏิบัติธรรมใน วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา รวมถึงการนำพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่ยังต่างประเทศ การอบรม ภาวนาและการฟังเทศน์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การทำบุญตักบาตรในวัดสำคัญของวัด

นายชูชาติ ฉลองชัยพัทธ์. ^{๒๕}ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการจัดบริเวณวัดตลอดจนภูมิทัศน์ของวัดให้ เป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม เรียบง่าย มีสภาพแวดล้อมที่เงียบสงบ มีความสะอาดร่มรื่นและงดงาม ตามธรรมชาติ โดยอาจปรับสภาพแวดล้อมตามศักยภาพของวัด เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวให้มีความสามารถ “เข้าถึง” และ “ใช้ประโยชน์ได้” อย่างเข้าใจ ด้วยความสะดวก ปลอดภัย รวมทั้งให้มีสิ่ง อำนวยความสะดวกและการบริการการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกลมกลืนกับทรัพยากร โดยคงรักษา สิ่งแวดล้อมที่ดี มีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ได้มาตรฐาน รักษาเอกลักษณ์ทางธรรมชาติและสังคมของ พื้นที่ และมีบรรยากาศการท่องเที่ยวที่ให้ความมั่นใจและความปลอดภัยในการท่องเที่ยว

นายเชาว์ ช่อเพชร. ^{๒๖}ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของ พระสงฆ์สายวัดป่า นั้นมีความสัมพันธ์กับมิติอื่นของสังคม เช่น เป็นการสืบสานศาสนา ศิลปะและ วัฒนธรรมอันดีงามของไทยให้ดำรงอยู่คู่ชาติไทย โดยมีรูปแบบการส่งเสริมที่มีเป้าหมายชัดเจนและ ส่งเสริมให้เครือข่ายในทุกพื้นที่มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมทางศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมที่เป็น ประโยชน์กับประเทศชาติ บ่มเพาะปลูกจิตสำนึกและเผยแผ่ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของชาติ กระตุ้นให้คนในชุมชนรัก ผูกพันในบ้านเกิดและภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของท้องถิ่น มีศรัทธาและยึดมั่นในพระศาสนา โดยมีวัดที่เป็นทุนทางสังคมที่มีศักยภาพ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มี กิจกรรมทางศาสนาที่มีคุณค่าต่อการพัฒนาจิตใจของคนทุกวัยทั้งชาวต่างชาติและชาวไทย ดังนั้น การ สร้างเสริมให้วัดเป็นแหล่งท่องเที่ยว จึงเป็นการใช้ทรัพยากรที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์ สูงสุดต่อคนในชุมชนและยังสามารถดำรงรักษาไว้ซึ่งบทบาทสำคัญของวัดในอดีตให้คงอยู่ตลอดไป โดย ยึดความต้องการของประชาชนในพื้นที่เป็นสำคัญ

นายณัชนนธ์ พิลาทอง^{๒๗} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าในจังหวัดสกลนครเป็นจังหวัดที่ได้ชื่อว่าเป็น “เมืองพุทธศาสน์ พระธาตุห้าแห่ง แหล่งอารยธรรมสามพันปี” เนื่องจากมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน มี วัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมที่ตกทอดกันรุ่นสู่รุ่นมาจากบรรพบุรุษตั้งแต่สมัยโบราณ ที่หล่อหลอม และผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมไทยถิ่นอีสานจนมีความเป็นเอกลักษณ์และโดดเด่น กลายเป็นเมืองที่

^{๒๕} นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๖} นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๗} นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

เต็มไปด้วยบรรยากาศแห่งศาสนาและอารยธรรมอันน่าสนใจสกลนครยังอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติมากมาย ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ พืชพรรณ สัตว์ป่านานาชนิด และแหล่งน้ำขนาดใหญ่ น้อยหลายแห่ง ที่ทำให้จังหวัดสกลนครเป็นเมืองที่น่าท่องเที่ยวไม่แพ้จังหวัดอื่นๆ โดยมีสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ เช่น พระธาตุเชิงชุมพระธาตุกุม หนองหาร ปราสาทพระธาตุนารายณ์เจงเวง อุทยานแห่งชาติภูพาน เป็นต้นล้วนเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ต่อการพัฒนาจิตใจ พัฒนาสังคมให้มีความเจริญก้าวหน้าต่อไป

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธ พอสรุปได้ตามรูปแบบ ดังนี้

ภาพที่ ๔.๑ รูปแบบกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาที่ ๑

ภาพอ้างอิง <https://1th.me/559k> สืบค้นวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๖๒.

กระบวนการพัฒนาจิตในรูปแบบที่ ๑ มีองค์ประกอบในการปฏิบัติ ดังนี้ ๑ กระบวนการพัฒนาจิตที่เกิดจากภายใน ได้แก่ จิตใจ สุขเป็น ปัญญา และคิดเป็น ๒. กระบวนการที่เกิดจากภายนอก ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับความพอใจในโลกวัตถุ และความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับเพื่อนมนุษย์นั่นเอง

หลังจากได้ปฏิบัติในรูปแบบที่ ๑ และก็สามารถขยายผลไปสู่กระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับที่ ๒ ดังนี้

ภาพที่ ๔.๒ รูปแบบกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาที่ ๒

ภาพอ้างอิง <https://1th.me/559k> สืบค้นวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๖๒.

สรุปกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เป็นกิจกรรมที่สำคัญจะมุ่งเน้นที่การเสริมสร้างจิตสำนึกสาธารณะจากภายในจิตใจ โดยจากการศึกษาพบว่ากิจกรรมที่สำคัญประกอบด้วยกิจกรรมการนั่งสมาธิ การเดินจงกรม การเจริญสติภาวนา การปฏิบัติธรรม นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการจัดการท่องเที่ยวสายบุญ รูปแบบและการจัดการท่องเที่ยวโดยวัดที่ประกอบด้วยกิจกรรมการนั่งสมาธิ การเดินจงกรม และปฏิบัติธรรม นการท่องเที่ยวแบบ Voluntourism เป็นการท่องเที่ยวเรียนรู้สู่ชุมชน ที่ทั้งผู้ให้และผู้รับได้มีโอกาสเรียนรู้แบ่งปันประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดรอยยิ้มและมิตรภาพที่น่าจดจำ ขณะเดียวกันพัฒนาจิต สติปัญญาและสอดแทรกกิจกรรมจิตอาสาเพื่อพัฒนาจิตใจให้เกิดความเสียสละ การทำ เพื่อส่วนรวม และส่งผลให้นักท่องเที่ยวได้รับความสุขจากการท่องเที่ยวและความสุขเกิดภายในจิตใจในการทำกิจกรรมอันเป็นประโยชน์กับสาธารณะเช่น”โครงการท่องเที่ยวเรียนรู้สู่ชุมชนวัดที่ทำกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงธรรมะทั้งองค์ประกอบและกระบวนการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ทั้งนี้เพื่อให้สามารถเสนอแนวทางการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธในการเสริมสร้างจิตสำนึกสาธารณะของนักท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนได้โดยจากการศึกษาจะเห็นว่า ประการหนึ่ง ปัจจุบันการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีรูปแบบการส่งเสริมจิตสำนึกผ่านการจัดการกิจกรรมที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นการสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนเพื่อมุ่งเน้นการจัดการท่องเที่ยวโดยกิจกรรมอบรมให้ความรู้แนวคิดเกี่ยวกับความรู้รับผิดชอบต่อสังคม (CSR) และส่งเสริมจิตอาสาเพื่อรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกัน ผ่านการเข้ามาทำกิจกรรมภายในวัดเพื่อยกระดับจิตสำนึกของบุคลากรในหน่วยงาน

อย่างยั่งยืนท่องเที่ยวแบบ Voluntourism เป็นการท่องเที่ยวเรียนรู้สู่ชุมชน ที่ทั้งผู้ให้และผู้รับได้มีโอกาสเรียนรู้แบ่งปันประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดรอยยิ้มและมิตรภาพที่น่าจดจำ ขณะเดียวกันได้พัฒนาจิตใจสติปัญญาและสอดแทรกกิจกรรมจิตอาสาเพื่อพัฒนาจิตใจให้เกิดความเสียสละการทำ เพื่อส่วนรวม และส่งผลให้นักท่องเที่ยวได้รับความสุขจากการท่องเที่ยวและความสุขเกิดภายในจิตใจในการทำกิจกรรมอันเป็นประโยชน์กับสาธารณะ ประการต่อมา สำหรับองค์ประกอบและกระบวนการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม มีด้วยกันสี่มิติที่สำคัญกล่าวคือการพัฒนาสถานที่เครือข่ายการทำงานพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวและวิสัยทัศน์ของผู้นำ และท้ายที่สุดคือแนวทางการพัฒนากิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในการเสริมสร้างจิตสำนึกสาธารณะของนักท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน มีความจำ เป็นที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธจะต้องสร้างความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการระดับโรงเรียน ตลอดจนภาคเอกชนในพื้นที่ในการพัฒนากิจกรรมที่ต่อเนื่องในการดำเนินการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะให้เกิดผ่านการเข้ามาเรียนรู้กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาภายในวัดให้มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้องค์ประกอบที่สำคัญคือวัดต้องมีความพร้อมด้านการอำนวยความสะดวก และการส่งเสริมกิจกรรมที่สามารถยกระดับการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาให้มากยิ่งขึ้นเช่นกัน

๔.๓ ผลการการสัมภาษณ์การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือดังนี้

พระครูใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต^{๒๘} ทำให้การที่จะทำให่วัดเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชนทั่วไปได้นั้น ทางกรมศาสนาตระหนักถึงความสะอาด และด้านสุขอนามัย เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวได้อย่างเพียงพอ และทางท่านผู้ว่าราชการจังหวัดก็มีนโยบายในการส่งเสริมด้านความสะอาดด้วย และนอกจากนั้นตามอำเภอต่างๆก็จะมีวัดที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนเช่นกันท่านเจ้าอาวาสมีข้อจำกัดในด้านความรู้ ความสามารถ ควรจะมีการจัดโครงการเสริมทักษะและความรู้ให้คณะสงฆ์ได้ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม และยกวิทยฐานะให้สูงขึ้นทั้งทางโลกและทางธรรม ทำให้ท่านเจ้าอาวาสมีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้น และนักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจัดเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ โดยในเบื้องต้นคณะสงฆ์ควรจัดและพัฒนาวัดเป็นสถานที่ที่สะอาดร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรมตามหลักของ ๓ ส. คือ “สะอาด สว่าง และ สงบ”ยังสามารถดึงดูดประชาชนชาวพุทธเข้ามาศึกษาธรรมและมาปฏิบัติธรรมในวัดได้เป็นอย่างดีที่ประชาชนสามารถเที่ยวชมและสามารถพักผ่อนได้ สามารถนำมาพัฒนาวัดได้ดียิ่งขึ้นงบประมาณ ในการพัฒนาวัดในแต่ละปีได้ค่อนข้างน้อย เพราะการที่จะพัฒนาวัดต้องใช้งบประมาณมาก แต่ทางเจ้าอาวาสก็มีศักยภาพใน

^{๒๘} ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

การพัฒนาวัดของตนเองตามศักยภาพของวัดนั้นๆ เช่นก็ทำบุญกฐิน หรือขอรับบริจาคจากภาคเอกชนทั่วไป หรือผู้มีจิตศรัทธาต่างๆ

พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร. ^{๒๙} กล่าวถึงการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวนั้น การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวยังไม่เพียงพอ เพราะบางวัดยังขาดองค์ประกอบในด้านต่างๆ เช่น การคมนาคม อาคารและสถานที่ เป็นต้น ทำให้การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่ามีข้อจำกัดบางประการ ที่ยังไม่สามารถตอบโจทย์ความต้องการของนักท่องเที่ยวเท่าที่ควร ทางวัดได้มีนโยบายและแนวทางในการพัฒนาและปรับปรุงการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อจะให้นักท่องเที่ยวได้เข้าถึงแหล่งการท่องเที่ยวพร้อมกับการได้ปฏิบัติธรรมที่ดีขึ้นๆไป

พระครูสถิตปัญญาคุณ ^{๓๐} กล่าวว่าวัดมีสถานที่จอดรถและสิ่งอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆภายในวัดอย่างเหมาะสม โดยเฉพาะในส่วนการอำนวยความสะดวกและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ทางวัดได้จัดให้มีเจ้าหน้าที่ดูแลและรักษาความปลอดภัยให้กับนักท่องเที่ยวอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะทางวัดได้จัดสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว เช่น สถานที่ปฏิบัติธรรม สถานที่ดำเนินกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ที่พักอาศัย ห้องน้ำ ที่จอดรถ ร้านขายของต่าง ๆ ก็มีการพัฒนาและ ส่งเสริมอยู่เสมอ ห้องน้ำของสถานที่ท่องเที่ยวจะมีการแบ่ง เพศของนักท่องเที่ยวอย่างชัดเจน เช่น ผู้หญิง ผู้ชาย หรือ พระภิกษุ อีกมากมาย

พระบัณฑิต ธีรธมโม. ^{๓๑}กล่าวว่าพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะในส่วนของวัดหนองป่าพงนั้นได้มีการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยมีกิจกรรมต่างๆ เป็นการปฏิบัติธรรม การไหว้พระ และการสวดมนต์ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเยี่ยมชมสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา สถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาภายในวัดอันเป็นสถานที่เอื้อต่อการได้พักผ่อนหย่อนใจทำให้จิตใจมีความสุขเยือกเย็นเพราะเกิดจากการทำความดีทางกาย วาจา และจิตใจ

พระราชนาวิกรม. ^{๓๒}กล่าวว่าการการควบคุม กำกับ ดูแลและอบรมสถานที่ที่จะให้พุทธศาสนิกชนได้มาอบรมหรือศึกษาธรรมะต้องการปฏิบัติตนอย่างไร ทางด้านสำนักพุทธจะมีการทำโครงการส่งเสริมความรู้ในภาพรวม หรือมีการออกนิเทศ หรือถวายความรู้ให้เจ้าอาวาสหรือคณะสงฆ์ตามโอกาสที่สำคัญ

^{๒๙} เจ้าอาวาสวัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๐} ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาาราม ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ ข้อมูล. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๑} พระสงฆ์วัดป่าบ้านตาดที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ให้ข้อมูล. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๒} เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระราชวิสุทธินายก.^{๓๓}กล่าวถึงการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์ วัดหนองป่าพงนั้น โดยเฉพาะการเข้ามาปฏิบัติธรรม ในวัดหนองป่าพง ในช่วงปกติ สามารถเข้ามาถือศีล ๕ ศีล ๘ ได้ในโกน คือก่อนวันพระ ๑ วัน ซึ่งที่วัดหนองป่าพงเอง เปิดให้ชาวบ้านมานอนกันที่อุโบสถได้ สังเกตได้จากจะมีแม่ออก หรือพ่อออก แต่งชุดขาว มาอยู่วัดกัน โดยที่พ่อออก (ผู้ชายที่มาปฏิบัติธรรมอยู่วัด) จะสามารถนอนได้ที่โรงนอน ที่ทางวัดหนองป่าพง จัดให้ และแม่ออก (ผู้หญิงที่มาปฏิบัติธรรม) สามารถพักรวมกันได้ทั้งอุโบสถภายในวัดหรือผู้หญิงท่านใด ต้องการมาปฏิบัติธรรมในระยะเวลานานๆ สามารถติดต่อสอบถามได้ที่ ห้องสมุด ของทางวัดหนองป่าพง โดยจะมีท่านพระให้คำชี้แนะ อีกทั้ง ส่วนการมาพักค้างคืนของแม่ชี ทางวัดหนองป่าพงจะมีเขตสำหรับแม่ชีโดยเฉพาะซึ่งจะอยู่บริเวณด้านหลังของทางวัดหนองป่าพง เป็นต้น

พระอรุณ อนุตตโร^{๓๔}กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตที่สามารถดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว ที่เหมาะสมกับประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชีวิต ดั้งเดิมของพระสงฆ์ ที่มีอยู่แล้ว เป็นกิจกรรมที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นและแสดงถึงประเพณีวัฒนธรรมที่สวยงามมีเอกลักษณ์โดดเด่นสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาชื่นชมและอยากกลับมาเยือนวัดอีกโดยวัดร่วมกับคนในชุมชนที่เห็นคุณค่าและความสำคัญในมรดกภูมิปัญญาของตนเอง และมีความประสงค์ที่จะคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ในวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีของชุมชนท้องถิ่นให้ดำรงอยู่ ในส่วนของการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นกิจกรรมบุญที่เรียบง่ายซึ่งจัดเป็นประจำอยู่แล้วโดยมีพระคุณเจ้านำสวดมนต์ ไหว้พระ นั่งสมาธิ เจริญจิตภาวนา เทศนาธรรม ให้ศีลให้พรเป็นการสร้างบุญกุศลให้เกิดขึ้นกับตนเอง

นางจันได รตนสิงหา^{๓๕}ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาด้านกลยุทธ์สร้างทางวัดหนองป่าพง มองว่า ควรมีการสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธระหว่างหน่วยงานของรัฐ บ้าน วัด และโรงเรียน ได้ร่วมมือกับทางวัด โดยนักเรียน นักศึกษา ที่ได้รับการอบรมและได้รับความรู้แล้วเป็นภาคคุเทศก์ประจำวัดเพื่อให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวที่มาเยี่ยมชมสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาและทำบุญไหว้พระปฏิบัติธรรม รวมถึงการเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลืองานทางวัดประชาชนได้ร่วมกิจกรรมต่าง ๆ

นางนิชาภา เสริมอ้วน^{๓๖} กล่าวถึงว่าทางวัดได้จัดทำสื่อประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัดในวันสำคัญหรือเทศกาลสำคัญต่างๆ อาทิ แผ่นพับแนะนำกิจกรรมหรือสถานที่ท่องเที่ยวภายในวัดแบบ

^{๓๓} เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต).สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๔} เลขานุการวัดอรัญบรรพต ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล.สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๕} นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๖} นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ง่ายๆ อาจบอกกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัด ลักษณะทางกายภาพของวัด ประเพณีที่สำคัญของวัด สถานที่ท่องเที่ยวในวัดและกิจกรรมการท่องเที่ยว ตลอดจนคู่มือในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักของสติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ กาย เวทนา จิต และธรรมอันแนวทางและเป็นองค์ความรู้ที่นักท่องเที่ยวควรได้มีความรู้และความเข้าใจและปฏิบัติได้อย่างถูกต้องต่อไป

นางสาคร ชำธรรม^{๓๗} กล่าวว่าสำหรับการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่าสิ่งที่เป็จุดแข็งของวัด คือแรงความศรัทธาต่อการกระทำความดีโดยนักท่องเที่ยวเชื่อมั่นในหลักของการกระทำความดีในพระพุทธศาสนาว่า “การทำความดีย่อมได้รับผลดี การทำความชั่วย่อมได้รับผลชั่ว” การท่องเที่ยวตามวัดต่างๆที่มีการส่งเสริมและสนับสนุนได้ปฏิบัติธรรมผ่านกิจกรรมต่างๆในทางพระพุทธศาสนา เช่น การไหว้พระ การทำบุญ การปฏิบัติธรรม เป็นต้น ทั้งหมดล้วนเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมทำให้คุณภาพชีวิตและคุณภาพของจิตใจมีความประณีต มีความสุขุมมากยิ่งขึ้น เพราะมนุษย์เกิดมามีความต้องการมีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยคุณภาพชีวิตจะเกิดขึ้นได้ต้องมีความสุขเกิดขึ้นก่อน วามสุขที่แท้จริงต้องเกิดจากความรู้สึกรู้ใจในตนเอง รู้สึกว่าชีวิตนี้มีคุณค่า มีความหมาย ซึ่งการมีคุณภาพชีวิตที่ดีนั้นมนุษย์ต้องรู้จักพัฒนาตนเองทั้ง ๔ ด้านคือ กาย ศิล จิต และปัญญา การที่มนุษย์มีสุขภาพจิตใจที่ดีทำให้เกิดความสบายใจไม่ บั่นทอนต่อการทำกิจกรรมต่างๆ ส่งผลที่ดีทั้งทางกายและใจ

นางสาวนิษฐา ศรีพรหม^{๓๘}ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ส่งเสริมกิจกรรมของทางวัด สถานที่ตั้งของวัดจะอยู่ไม่ไกลกับจากตัวจังหวัดอุดรธานีโดยมีความสะดวกในการเดินทางสู่วัดบ้านตาตเช่น สถานีขนส่ง รถไฟ และสายการบิน เป็นต้นและสถานที่ของวัดก็อยู่ในเขตอำเภอเมืองด้วย ทำให้นักท่องเที่ยวได้เข้าถึงวัดได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ทางวัดมีเว็บไซต์และได้ประสานติดต่อกับสถานีวิทยุในการประชาสัมพันธ์ข่าวสารงานต่างของทางวัดให้ประชาชนและนักท่องเที่ยวได้ทราบกันอย่างทั่วถึง หรือนักท่องเที่ยวสามารถโทรมาสอบถามเส้นทางการเดินทางก็สามารถโทรติดต่อสอบถามได้เสมอ

นางสาวสกล เพ็ชรรัตน์^{๓๙}ให้ความคิดเห็นในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวโดยสถานที่ภายในวัดมีศาลาการเปรียญซึ่งเป็นศาลาไม้หลังใหญ่ เดิมทีเป็นศาลาชั้นเดียวยกพื้นเตี้ยแต่ภายหลังถูกยกให้สูงขึ้น ๒ ชั้น เพื่อจะใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น ด้านบนศาลานั้น ให้เป็นที่ประดิษฐาน ของพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่เป็นพระประธานของวัด ใช้เป็นที่แสดงธรรมอบรมแก่พระภิกษุสามเณรในวัด ตลอดจนเป็นที่ประชุมทำสังฆกรรมร่วมกัน เช่น สวดพระปาฏิโมกข์ อธิษฐานเข้าพรรษา สวดปวารณา และกรณากฐิน เป็นต้น

^{๓๗} นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๘} นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๙} นักท่องเที่ยววัดอรุณวรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางสาวสุปราณี ปัสสาร.^{๔๐} ได้กล่าวถึงว่าสำหรับอยู่เพียงองค์เดียว ฝาผนังส่วนใหญ่ใช้จิวร เก่าชิงแทน เพื่อกันลม กันฝน ใช้มุ้งกลดกันยุง ภายในกุฏิจะมีเพียงกลด เสื่อปูนอน ผ้าห่ม เครื่องอัฐบริขาร ตะเกียงหรือเทียนไข และของใช้ ที่จำเป็นอื่นๆ ด้านหัวนอนจะมีพระพุทธรูปหรือรูปครูบาอาจารย์ติดไว้ เพื่อกกราบไหว้บูชาเป็น กำลังใจในการบำเพ็ญภาวนา ทุกกุฏิจะมีทางเดินจงกรมอย่างน้อย ๑ เส้น ยาวประมาณ ๒๕ ก้าว อยู่ใต้ร่มไม้ดुरมเย็น ในยามค่ำคืนการเดินจงกรม จะใช้โคมเทียนจุดสว่างพอให้เห็นทาง กุฏิแต่ละหลังจะมองไม่เห็นกันประหนึ่งว่า อยู่ท่ามกลางป่าเพียงองค์เดียวเพื่อให้สัปบายะสะดวกในการบำเพ็ญสมณธรรม

นางสาวสุฤดี ครวญดี.^{๔๑} ได้กล่าวถึงแนวทางด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวนั้น เมื่อนักท่องเที่ยวได้เห็นถึงวิถีชีวิตของพระสงฆ์ ที่มีการดำรงอยู่อย่างเรียบง่าย สมถะและมีความพอเพียงกับการอยู่อาศัยภายในวัด นักท่องเที่ยวสามารถเรียนรู้ได้จากแนวทางเหล่านี้ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตปัจจุบันของตน ในส่วนของนักท่องเที่ยวที่ได้มีโอกาสได้กราบนมัสการพระสงฆ์ และได้ฟังการบรรยายธรรม หรือให้คำแนะนำหลักธรรมในการปฏิบัติเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้แก่ นักท่องเที่ยว และหากนักท่องเที่ยวมีความเชื่ออันเป็นอกุศลหรือความคิดที่ไม่ถูกต้อง

นางสาวอมราวดี สามลา^{๔๒} ได้กล่าวถึงแนวทางสำหรับแนวทางในการพัฒนาทรัพยากร วัดบ้านตาดนั้นจัดเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมที่มีความเพียบพร้อมในการปฏิบัติธรรม เพราะวัดป่าบ้านตาดนั้นเต็มไปด้วยความร่มรื่นของธรรมชาติ เงียบ สงบ บริเวณรอบ ๆ มีทั้งต้นไม้เขียวชอุ่ม ล้อมรอบด้วยกำแพงคอนกรีต มีประตูเข้า-ออกเป็นประตูใหญ่ ทั้งนี้เพื่อป้องกันสัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าของวัดออกมาทำร้ายชาวบ้าน เพราะที่ วัดป่าบ้านตาด มีสัตว์ป่านานาชนิด ภายในบริเวณวัดมีศาลาการเปรียญ ด้านบนศาลานั้น คือ ที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปองค์ใหญ่ซึ่งเป็นพระประธานของวัด ทั้งยังใช้เป็นที่พักผ่อนของพระภิกษุสามเณรในวัด และตู้ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านขวาขององค์พระประธานนั้น ก็คือ ที่ประดิษฐานอัฐิธาตุของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของหลวงตามหาบัวรวมทั้งอัฐิธาตุของครูบาอาจารย์องค์อื่น ๆ ส่วนด้านล่างศาลานั้น ถูกใช้เป็นที่สำหรับฉันภัตตาหารเช้า อันเป็นสถานที่ที่หลวงตามหาบัวใช้ในการแสดงธรรมเทศนาและปฏิสนธิสารกับศรัทธาฆราวาสญาติโยม ที่มาจากทุกสารทิศอย่างไม่ขาดสายไม่เว้นในแต่ละวัน

นายปรมัตถ์ มาลินันท์^{๔๓} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าสำหรับวัดบูรพาาราม เป็นวัดที่เก่าแก่สร้างขึ้นสมัยกรุงธนบุรี มีอายุประมาณ ๒๐๐ ปี เท่า ๆ กับอายุของ จ.สุรินทร์ โดย "พระยาสุรินทร์ภักดีศรีณรงค์ จางวาง" หรือ (ปุม) เจ้าเมืองสุรินทร์คนแรก ร่วมมือกันสร้างกับชาวบ้าน เมื่อประมาณ พ.ศ.

^{๔๐} นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๑} นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๒} นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๓} นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๒๓๐๐-๒๓๓๐ ซึ่งตั้งชื่อในตอนนั้นว่า "วัดบุรพ" แรกเริ่มเดิมที วัดนี้เป็นวัดมหานิกาย แต่ต่อมาใน ปี พ.ศ. ๒๔๗๖ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสโสอัน) ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑล ได้อนุมัติให้วัดบุรพเป็น วัดในสังกัดคณะธรรมยุตและได้นิมนต์ พระราชวุฒาจารย์ หลวงปู่ดุลย์ อตุโล ซึ่งปฏิบัติธุดงค์กรรมฐาน อยู่ ให้มาประจำอยู่ที่วัดบุรพาราม ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส และร่วมเป็นคณะพระสังฆาธิการ วัด บุรพาราม ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งแต่วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๐ และเป็นวัดสำคัญของจังหวัดสุรินทร์ เนื่องมาจากเป็นที่ประดิษฐาน หลวงพ่อพระชีว์ (หลวง พ่อประจักษ์) พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของสุรินทร์ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ไม่ปรากฏ หลักฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อใด แต่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นมาพร้อมกับวัดบุรพาราม ประดิษฐานอยู่ในมณฑป จิตรमुख นับเป็นปูชนียวัตถุที่ชาวสุรินทร์เคารพบูชาอย่างมาก นอกจากนี้ ยังเป็นวัดที่พระราชวุฒา จารย์ (หลวงปู่ดุลย์ อตุโล) พระเถระสายพระกัมมัฏฐานด้านการภาวนาจิต ที่มีชื่อเสียงในหมู่ผู้ปฏิบัติ ธรรม สายพระกัมมัฏฐาน ท่านได้เคยจำพรรษาอยู่ ณ วัดบุรพาราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ จนกระทั่ง มรณภาพ พ.ศ. ๒๕๒๖ ภายในวัดมีพิพิธภัณฑ์หลวงปู่ดุลย์ ซึ่งเป็นสถานที่ประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่ ดุลย์ อตุโล พร้อมทั้งภาพประวัติพระเถระด้านวิปัสสนากัมมัฏฐาน อันประกอบด้วยพระอาจารย์เสาร์ พระอาจารย์มั่นและลูกศิษย์

นายพิสิษฐ์ อนันต์รักษ์. “ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าวัดบุรพาราม มีเนื้อที่ทั้งสิ้น ๑๐ ไร่ ๖๕ ตาราง วา ตั้งอยู่ที่ ถ.จิตรบำรุง ต.ในเมือง อ.เมืองสุรินทร์ จ.สุรินทร์ โดยเส้นทางเข้าสู่วัดบุรพารามวัดบุรพา รามตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองสุรินทร์ จึงมีเส้นทางเข้าออกได้หลายเส้นทาง ได้แก่ ถนนกรุงศรีใน ถนน ธนสาร และถนนจิตรบำรุง วัดบุรพารามตั้งอยู่หน้าศาลากลางจังหวัดสุรินทร์ นอกจากนี้ทางวัดยังได้ สร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวของวัดที่จะเกิดจากความร่วมมือของพระสงฆ์ภายในวัด ความร่วมมือของ คนในชุมชนและความพร้อมของวัดแล้ว การประสานความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ รวมทั้งการได้ร่วม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์กับวัดอื่นๆ และการช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกันในการจัดกิจกรรม ทางศาสนาเพื่อการท่องเที่ยวเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้มากยิ่งขึ้น

นายมงคล ศรีพุทธา. “ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า การปฏิบัติธรรมของนักท่องเที่ยวที่มานั้นทางวัด บุรพารามมีศาสนสถานที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม เช่น พระอุโบสถหลังใหญ่ กว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๓๒ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ปัจจุบันปรับปรุงโครงสร้างใหม่และมีภาพ จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติที่งดงาม และยังมีวิหารจตุรमुख ประดิษฐานพระคู่มือ (หลวงพ่อพระชีว์) แบบทรงไทย สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยปรับปรุงให้มีความวิจิตรมากขึ้น มีบันไดทางขึ้นวิหาร ๒ ทาง มีรูปปั้นหุ่นพญานาคลักษณะศิลปไทย เลื้อยลงตามระเบียงบันไดทั้งสองข้าง พระปฏิมากร หลวงพ่อพระชีว์ เป็นพระพุทธรูปโบราณ ชาวเมือง

๔๔ นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๔๕ นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นับถือว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ คู่เมืองสุรินทร์ ประดิษฐานในวิหารจตุรมุข หน้าตักกว้าง ๒ เมตร ๙ เซนติเมตร สูง ๓ เมตร ๔๙ เซนติเมตร โดยประมาณ ลักษณะปางสะดุ้งมาร มีพุทธลักษณะลอยไปทางศิลปะแบบขอมในยุคขอมเรืองอำนาจ สร้างเมื่อ พ.ศ. ไหนไม่แน่นอน และยังมีพระปฏิมากร พระพุทธรูปชินราชจำลอง พระประธานประจำวัด หน้าตักกว้าง ๑ เมตร ๔๙ เซนติเมตร สูง ๒ เมตร ๑๙ เซนติเมตร โดยประมาณ ลักษณะปางสะดุ้งมาร ประดิษฐานในพระอุโบสถ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ ตลอดจนพระปฏิมากรหลวงพ่อบุญรอดพระชีว์จำลอง องค์เล็ก หน้าตักกว้าง ๘๙ เซนติเมตร สูง ๑ เมตร ๔๙ เซนติเมตร ประดิษฐานในวิหารหลวงพ่อบุญรอด สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑ และยังมี ศาลาอตุลเถระ ลักษณะทรงไทยคอนกรีตเสริมเหล็กสองชั้น สำหรับใช้เป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลทั่วไป และใช้เป็นสถานที่อบรม ปฏิบัติธรรม สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ ยังมีพิพิธภัณฑสถาน อตุลเถระลักษณะทรงไทยประยุกต์ สำหรับเก็บอัฐิธาตุ และบริวาร พระราชวุฒาจารย์(หลวงปู่ดูลย์ อตุล) และประดิษฐานรูปเหมือน หลวงปู่ดูลย์ อตุล สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ และศาลาปฏิบัติธรรมกัมมัฏฐาน (เบญจวรรณ) ลักษณะคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น สำหรับใช้ปฏิบัติธรรม ทำวัตรเย็น ของพระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ ตลอดจนมีกุฏิสงฆ์ซึ่งเป็นที่พักของพระภิกษุมิจำนวน ๑๗ หลัง เริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ถึง พ.ศ. ๒๕๒๔ สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นแบบทรงไทยทั้งหมดที่กล่าวมาจัดเป็นศาสนสถานที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมของนักท่องเที่ยวน

นางสาคร ชำธรรม^{๔๖} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่ากิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัดได้จัดกิจกรรมให้การอบรมเจริญปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นกรรมฐานที่มุ่งอบรมปัญญาเป็นหลักหรือสมถกรรมฐานซึ่งมุ่งบริหารจัดการเป็นหลัก การปฏิบัติธรรมนี้ย่อมมีประโยชน์มาก ทำคนให้ฉลาด เพราะจะรู้จักทั้งบุญญัตติและปรมาตม์เป็นอย่างดี ละเอียตรอบคอบมากขึ้น ทำคนให้มีศีลธรรมและวัฒนธรรมอันดีงาม

นายเล็ก ศรียะอาจ. ^{๔๗}ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าทางวัดจัดให้มีห้องสุขาที่สะอาดและเพียงพอ เนื่องจากเป็นสถานที่ๆ ใช้ร่วมกันของนักท่องเที่ยวสิ่งสำคัญคือความสะอาดจะต้องมีการดูแลรักษาและทำความสะอาดอยู่เป็นประจำและสม่ำเสมอ และจัดหาถังขยะและจัดระเบียบสถานที่ที่ทิ้งขยะให้เพียงพอและเหมาะสม จัดสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่เหมาะสมกับสภาพของวัดและการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ห้องอบรมวิปัสสนากรรมฐาน ห้องรับแขก ห้องสนทนาธรรม ตลอดจนจัดให้มีป้ายประชาสัมพันธ์ต่างๆ ซึ่งป้ายประชาสัมพันธ์เหล่านี้ต้องให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของวัดที่เก่าแก่ หรือบรรยากาศแบบโบราณ

นายสมศักดิ์ อ่อนสุนทร^{๔๘} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการพัฒนาด้านการจัดการนั้นทางวัดได้จัดแบ่งพื้นที่ใช้สอยของวัดตามบทบาทหน้าที่ เป็น ๓ เขต คือ ๑.เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่ตั้งของศาสนสถาน

^{๔๖} นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๗} นักท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๘} นักท่องเที่ยวชมรมจักรยานแสงบุญวัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สำคัญ ๒.เขตสังฆาวาส เป็นพื้นที่พักอาศัยของพระภิกษุสามเณร และ ๓. เขตธรณีสงฆ์หรือเขตสาธารณะไว้บริการชุมชน เป็นพื้นที่ที่ใช้เป็นสถานที่ตั้งของอาคาร สิ่งก่อสร้างและกิจกรรมที่ให้บริการแก่ประชาชนทั่วไปและนักท่องเที่ยว เป็นสถานที่ที่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวหรือผู้แสวงบุญ สำหรับแนวทางการพัฒนาด้านกลยุทธ์นั้นทางวัดได้แต่งตั้งคณะทำงานพัฒนาการท่องเที่ยวและแสวงบุญประจำวัด เพื่อให้ง่ายต่อการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรม เช่น การจัดสถานที่ การอำนวยความสะดวก การบริการผู้ที่เข้ามาทำบุญหรือท่องเที่ยว การจัดวางโปรแกรมต่างๆสำหรับนักท่องเที่ยว ซึ่งกลยุทธ์ในแต่ละด้านทำให้นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจในการท่องเที่ยวเป็นอย่างยิ่ง

นายปรมัตต์ มานินันท์.^{๔๙} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการพัฒนาด้านอื่นๆ ทางวัดจัดให้มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยวประจำของวัด เป็นพื้นที่สำหรับเป็นศูนย์ประชาสัมพันธ์ให้ข้อมูลด้านการท่องเที่ยวที่ชัดเจนแก่นักท่องเที่ยว โดยจัดให้มีพระสงฆ์หรือบุคลากรของวัดอยู่ประจำไว้บริการชี้แนะนักท่องเที่ยวที่มาวัด ในลักษณะเป็นจุดศูนย์กลางของวัด เพื่อดำเนินการต้อนรับ การให้ข้อมูลทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้จักอบอุ่นและมีความประทับใจในการบริการของทางวัดเป็นอย่างดี

นายเอกพัฒน์ สาริคำ^{๕๐} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า วัดอรัญญบรรพต บนเส้นทางทางหลวงหมายเลข ๒๑๑ เชื่อมต่อระหว่างจังหวัดเลยและหนองคาย เส้นทางเลียบแม่น้ำโขงสายนี้ มีวัดสำคัญๆ ตั้งอยู่หลายแห่งด้วยกัน หลักๆ ก็จะมีวัดพระธาตุบังพวน วัดศรีชมภูองค์ตื้อ ที่อำเภอท่าบ่อ วัดอรัญญบรรพต วัดหินหมากเป้ง ที่อำเภอศรีเชียงใหม่ วัดผาตากเสื้อ ที่อำเภอสังคม ความสำคัญของวัดเหล่านี้ก็แตกต่างกันออกไป วัดหินหมากเป้งก็เป็นสถานที่ที่มีอนุสรณ์สถานเพื่อระลึกถึงหลวงปู่เทสก์ เทสรังสี วัดอรัญญบรรพตแห่งนี้ก็มีหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ เคยเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวประชาทั้งใกล้และไกล จวบจนท่านมรณภาพลง ก็มีการสร้างเสนาสนะต่างๆ มีความสวยงาม ในพื้นที่วัดที่กว้างขวาง ภายในวัดมีศาสนสถานที่เกี่ยวข้องการท่องเที่ยวและการปฏิบัติธรรม เช่น มณฑปหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ มณฑปทรงจตุรมุขมีทางขึ้นลงรอบด้าน ทั้งหมดสร้างด้วยกระฉกไผ่มองเห็นภายในได้ชัดเจน ซึ่งจะมีรูปเหมือนขณะยืนของหลวงปู่เหรียญอยู่ภายใน และ พระสุธรรมเจดีย์วัดอรัญญบรรพต เมื่อเก็บภาพมุมสลับบัวเรียบร้อยเดินเข้ามาใกล้พระสุธรรมเจดีย์ที่ด้านหน้ามีบันไดช่วงสุดท้ายขึ้นสู่ประตูเจดีย์ รอบๆ องค์เจดีย์มีสระบัวรอบด้าน ดูเหมือนกับเป็นเจดีย์ตั้งอยู่กลางน้ำ พระสุธรรมเจดีย์วัดอรัญญบรรพต เปรียบเสมือนพิพิธภัณฑสถานหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ลักษณะเดียวกันกับเจดีย์พิพิธภัณฑสถานหลวงปู่เทสก์ เทสรังสีของวัดหินหมากเป้ง

^{๔๙} นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๐} นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นายเชาว์ ช่อเพชร^{๕๑} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าทางวัดได้มีการจัดตั้งศูนย์ประชาสัมพันธ์หรือศูนย์บริการนักท่องเที่ยวของวัด โดยมีพระสงฆ์หรือบุคลากรภายในวัดอยู่ประจำ ๑-๒ รูป/คน เพื่อทำหน้าที่เป็นโฆษกพูดประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับกิจกรรมทางศาสนาของวัด ส่งผลทำให้นักท่องเที่ยวได้พัฒนาคุณภาพชีวิต คือ รู้จักใช้ชีวิตและทรัพย์สินอย่างถูกต้องและคุ้มค่า พอเพียง รู้จักพัฒนาตัวเอง มีทัศนคติและค่านิยมที่ดีงาม มีความสามัคคี รักครอบครัวและโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเส้นทางแสวงบุญของกรมการศาสนาที่ร่วมกับวัด ทางเครื่องกระจายเสียงของวัด ตลอดเวลา โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่วัดมีการจัดงานเทศกาลประจำปี ตลอดจนมีความตระหนักในรักประเทศชาติ

นางจันทร์เพ็ญ ศิริบุตร.^{๕๒} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าทางวัดถือว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์แล้วยังเป็นแหล่งบ่มเพาะคนดีให้สังคม จากการจัดกิจกรรมทางศาสนาที่คู่ขนานไปกับการเป็นสถานที่ท่องเที่ยวแสวงบุญเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวหรือผู้แสวงบุญได้ร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นกิจกรรมบุญที่เรียบง่าย ซึ่งจัดเป็นประจำอยู่แล้ว โดยมี พระคุณเจ้านำสวตมนต์ให้พระ นั่งสมาธิ เจริญจิตภาวนา เทศนาธรรม ให้ศีลให้พร เป็นการสร้างบุญกุศลให้เกิดขึ้นกับตนเอง ตลอดจนสามารถแผ่เมตตาให้กับบรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายได้อีกทางหนึ่งด้วย นอกจากนี้ยังมีการจัดเส้นทางท่องเที่ยวภายในวัด โดยมีพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์นำชมศาสนสถาน หรือ โบราณสถานและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายในวัด โดยมีการสอดแทรกหลักธรรมในระหว่างการนำชมวัด

นายประสิทธิ์ แก้วพิบูลย์^{๕๓} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการพัฒนาทรัพยากรเพื่อให้ผู้แสวงบุญหรือนักท่องเที่ยวที่มาร่วมกิจกรรมบาเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญจิตภาวนา เกิดความรู้สึกรักสงบร่มเย็น มีความสุข ประทับใจ ภายในวัดจะมีการแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจน ว่าพระหรือเณรแต่ละรูปต้องทำอะไรบ้าง ทุกรูปจะมีหน้าที่รับผิดชอบแตกต่างกันออกไป แล้วแต่ความสามารถของแต่ละบุคคล จัดสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่เหมาะสมกับสภาพของวัดและการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ห้องอบรมวิปัสสนากรรมฐาน ห้องรับแขก ห้องสนทนาธรรม มีการเจริญปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นกรรมฐานที่มุ่งอบรมปัญญาเป็นหลักหรือสมถกรรมฐานซึ่งมุ่งบริหารจัดการจิตเป็นหลัก การปฏิบัติธรรมนี้ย่อมมีประโยชน์มาก

พระราชวิสุทธินายก^{๕๔} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าวัดได้มีการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตเป็นพิเศษที่สามารถดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว เป็นกิจกรรมที่เหมาะสมและมีความสอดคล้องกับประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชีวิต ดั้งเดิมที่มีอยู่แล้ว เป็นกิจกรรมที่สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นและแสดงถึงประเพณีวัฒนธรรมที่สวยงาม มีเอกลักษณ์โดดเด่นสามารถ

^{๕๑} นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๒} นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๓} นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๔} เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต). สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาชื่นชมและอยากกลับมาเยือนวัดอีกโดยวัดร่วมกับคนในชุมชนที่เห็นคุณค่าและความสำคัญในมรดกภูมิปัญญาของตนเอง และมีความประสงค์ที่จะคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ในวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีของชุมชนท้องถิ่นให้ดำรงอยู่

นายเจริญ ปราณวัตร^{๕๕} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ทราบล่วงหน้าและมีโอกาสเลือกตัดสินใจที่จะมาท่องเที่ยวได้ตามความเหมาะสมกับระยะเวลาที่มี มีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่เส้นทางท่องเที่ยวแสวงบุญของวัดหรือของกรมการศาสนาหรือกิจกรรมของวัดในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา หรือเทศกาลสำคัญ ทางเสียงตามสาย เพื่อเชิญชวนชาวบ้านในพื้นที่ร่วมเป็นเจ้าภาพต้อนรับนักท่องเที่ยวด้วยการช่วยทางวัดจัดกิจกรรมทางศาสนาและนำนักท่องเที่ยวเดินชมศาสนสถานภายในวัดตลอดจนการปฏิบัติตามหลักวิปัสสนากรรมฐานวัดได้จัดทำเป็นปฏิทินการท่องเที่ยวหรือปฏิทินการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของวัดตลอดปี

สรุปองค์ความรู้ในการวิจัย

การศึกษาวิจัยในเรื่องนี้พอได้ข้อสรุปองค์ความรู้ของการท่องเที่ยวสายวัดป่าซึ่งดินแดนภาคอีสานตอนใต้ อันประกอบด้วยพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ยโสธร อำนาจเจริญ และอุบลราชธานี นอกจากจะเป็นศูนย์รวมแม่น้ำสายหลักของภาคอีสาน (โขง-ชี-มูล) และเป็นอารยธรรมหลายยุค หลายสมัยแล้ว ดินแดนแห่งนี้ ยังเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย โดยเฉพาะหลักธรรมในสายวิปัสสนาธุระ ซึ่งดินแดนแถบนี้คือ ถิ่นกำเนิดและแหล่งปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียรของพระเถระสายวิปัสสนาที่มีชื่อเสียงมากมายหลายองค์ อาทิเช่น หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล (วัดเลียบ จ.อุบลราชธานี) ถิ่นกำเนิดที่บ้านชาโคม ต.หนองซอน อ.เมือง จ.อุบลราชธานี หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต (วัดป่าสุทธาวาส จ.สกลนคร) ถิ่นกำเนิดที่บ้านคำบง ต.โขงเจียม อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี หลวงปู่ชา สุภัทโท (วัดหนองป่าพง จ.อุบลราชธานี) ถิ่นกำเนิดที่บ้านจิกก่อ ต.ธาตุ อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี หลวงปู่ขาว อนาลโย (วัดถ้ำกลองเพล จ.อุดรธานี) ถิ่นกำเนิดที่ ต.หนองแก้ว จ.อำนาจเจริญ หลวงปู่ดุลย์ อตุโล (วัดบูรพา จ.สุรินทร์) เคยศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดสุทัศน์ จ.อุบลราชธานี ต่อมาได้พบหลวงปู่มั่น จึงได้เริ่มฝึกปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี (วัดหินหมากเป้ง จ.หนองคาย) ในช่วงเป็นสามเณร เคยศึกษาธรรมที่วัดสุทัศน์และวัดศรีทอง จ.อุบลราชธานี และได้อุปสมบท ณ วัดสุทัศน์ หลวงพ่อพุทธ ฐานิโย (วัดป่าสาละวัน จ.นครราชสีมา) ในช่วงเป็นสามเณร ได้เริ่มฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานครั้งแรกที่วัดบูรพา จ.อุบลราชธานี โดยเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล

ซึ่งในปัจจุบัน ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาสายวิปัสสนาธุระ ยังคงดำเนินสืบทอดอยู่ในดินแดนแห่งนี้อย่างเหนียวแน่น ดังปรากฏอยู่ในวัดป่าที่สงบรวมเฝ้าด้วยกลิ่นอายของธรรมชาติ และ

^{๕๕} นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

อบอวลด้วยบรรยากาศแห่งธรรมจำนวนมากมายในถิ่นแถบนี้ การได้มีโอกาสไปสัมผัสธรรมชาติและบรรยากาศแห่งธรรม ณ วัดป่าต่างๆ ในดินแดนอีสานใต้ จึงถือได้ว่าเป็นกำไรแห่งชีวิตยิ่งนัก

กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนั้นทรัพยากรการท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมนั้น เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าของชนชาติที่สะท้อนให้เห็นถึงอารยธรรม ภูมิปัญญา วิถีชีวิต และเทคโนโลยีการจัดการของผู้คนในสังคมเป็นแหล่งรวมศิลปวิทยาการในสาขาต่างๆ ทั้งในด้านโบราณคดี วัฒนธรรม จารีตประเพณี สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ฯลฯ ทรัพยากรการท่องเที่ยวโดยเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดนั้น นับว่ามีคุณค่าและมีบทบาทที่สำคัญยิ่ง เพราะวัดเป็นแหล่งที่เชื่อมโยงเรื่องราวความเป็นมาของวัฒนธรรมกับชุมชนและเป็นสถานที่รวบรวมมรดกศิลปวัฒนธรรมและศิลปกรรมอันวิจิตรงดงามเพียบพร้อมด้วยคุณค่าทางศิลปะที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาและความเป็นอัจฉริยะของบรรพบุรุษ อันเปรียบเสมือนสะพานเชื่อมโยงสายใยของอดีตกับปัจจุบันไม่ให้ขาดออกจากกัน นอกจากนี้ วัดบางแห่งยังประกอบด้วยสภาพแวดล้อมทั้งทางภูมิสถาปัตยกรรมและทางธรรมชาติที่สวยงาม วัดจึงเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และมีคุณค่าทางศิลปะที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจ ที่มีนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งให้ความสนใจต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธและการเรียนรู้ที่เป็นการเดินทางเพื่อการศึกษาและแสวงหาคูณค่าทางด้านคุณธรรม/จริยธรรม และคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม อันนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องทั้งแก่เพื่อนมนุษย์และต่อสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อกันและกัน กอปรในช่วงที่ผ่านมาหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และกรุงเทพมหานคร ได้มีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในลักษณะต่างๆ เช่น กิจกรรมการท่องเที่ยวไหว้พระ ๙ วัด การไหว้พระประจำวันเกิดปีเกิด การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยเน้นการฝึกสมาธิทางพุทธศาสนา เป็นต้น เพื่อส่งเสริมให้ผู้สนใจได้เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และพุทธศาสนาอันจะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม ซึ่งกิจกรรมการท่องเที่ยวแนวดังกล่าว ได้รับความสนใจและการตอบรับจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างดี

จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงการขยายตัวของการท่องเที่ยวในประเทศ ทำให้สภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวมีความเสื่อมโทรมลง ก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบตามมา ทั้งผลกระทบทางกายภาพ เช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยว และผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ปัญหาค่าครองชีพ เพศพาณิชย์ ฯลฯ ซึ่งเป็นปัญหาที่มีให้เห็นในแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศ และได้ส่งผลกระทบถึงวัด โดยเฉพาะวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว อันได้แก่ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมภายในวัด และการละเลยด้านการให้คุณค่าทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีค่าอยู่ในตัวเองของแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนการสร้างคุณค่าทางจริยธรรมเพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์ที่มีค่าในการท่องเที่ยววัด

ดังนั้นวัดที่เป็นสถานที่ศึกษาเรียนรู้และเป็นแหล่งท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานนั้น จะมีรูปแบบหรือมีความสัมพันธ์กับ “เส้นทางบุญ” คือ การเดินทางเพื่อไปไหว้พระ สวดมนต์ ถวายผ้าป่า ถวายเทียน ของพุทธศาสนิกชน กับการศึกษาปฏิบัติใน “เส้นทางธรรม” คือ การเรียนรู้ ด้านการปฏิบัติธรรมตามพระเกจิอาจารย์สายวัดป่า เช่น วัดป่าบ้านนาชาติ ที่จังหวัดอุบลราชธานี วัด หนองหมากเป้ง ที่จังหวัดหนองคาย เป็นต้น ซึ่งแนวทางดังกล่าวสามารถนำไปสู่การพัฒนาเพื่อให้เกิด ความยั่งยืนของการเรียนรู้ การพัฒนาการท่องเที่ยว และการอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถานอันเป็น สมบัติของชาติได้ และถ้าหากวัดที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้มีการดำเนินการในลักษณะของการ เสริมสร้างคุณค่าของการเรียนรู้ การพัฒนาศักยภาพในการจัดการและการส่งเสริมให้ประชาชน ชุมชน และผู้ประกอบการท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว และการจัดรูปแบบกิจกรรม การท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยว ประเพณีวัดเข้าด้วยกัน ก็นับว่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาเรียนรู้ของผู้ที่สนใจ และ นักท่องเที่ยว อีกทั้งยังจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมที่มีความ เหมาะสมกับการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ และศิลปวัฒนธรรมของชาติอันจะเป็นการ พัฒนาจิตใจและปัญญาสืบต่อไป

เพราะการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเพณีวัดในภาคอีสานที่มีความสำคัญทั้งทางด้าน ประวัติศาสตร์ มรดกศิลปวัฒนธรรม และการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา โดยจะศึกษาและ วิเคราะห์ถึงรูปแบบ กระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ชุมชน และหน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง รวมถึงการวิเคราะห์ผลกระทบจากท่องเที่ยวที่มีต่อวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา จะทำให้ ทราบถึงแนวทางการพัฒนาท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม และการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาในลักษณะที่ว่า “เที่ยวไทยให้ถึงธรรม”

การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนั้นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าพระสงฆ์มีการตื่นตัวและปรับปรุงวัดเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว เกิดการสร้างงาน การพัฒนา สาธารณูปโภคภายในวัด ในขณะที่เดียวกันภาระของพระสงฆ์ในการต้อนรับนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ครอบคลุมการปฏิบัติธรรมและบางวัดยังไม่มีแบ่งพื้นที่ระหว่างนักท่องเที่ยวและที่พักพระสงฆ์ แม้ว่าการท่องเที่ยวจะนำมาซึ่งรายได้จำนวนมากถึงกระนั้นวัดก็ได้กระจายรายได้ไปสู่ชุมชนในรูปแบบการ บำเพ็ญประโยชน์ เช่น มอบทุนการศึกษา นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนท้องถิ่นไม่แสดงอัตลักษณ์ทาง ท่องเที่ยว ยกเว้นงานเทศกาลประจำปีเป็นการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งแนวทางการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า วัดกลุ่มตำนานองค์พระธาตุและกลุ่มพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์มีความพร้อมในทางกายภาพมากที่สุดวัด กลุ่มพระอริยสงฆ์และวัดกลุ่มปฏิบัติธรรมมีความพร้อมทางกายภาพ ส่วนศาสนสถานนั้นรูปแบบของ

พระธาตุมีลักษณะคล้ายคลึงกันกระจายอยู่ทั่วภูมิภาคส่วนใหญ่จำลองแบบจากพระธาตุพนม ศาสน
 วัดคือพระพุทธรูปปางมารวิชัยมีชื่อเสียงในความศักดิ์สิทธิ์ วัดพระอริยสงฆ์ส่วนใหญ่นิยมสร้างเจดีย์
 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ในขณะที่ยังคงปฏิบัติธรรมมีสภาพป่าที่สมบูรณ์ บางท้องถิ่นชุมชนเป็นผู้ก่อตั้ง
 ชมรมในวัดให้ความรู้เกี่ยวกับอาชีพและสุขภาพ มีรูปแบบการสื่อสารผ่านสถาปัตยกรรม จิตรกรรม
 ประติมากรรมหรือสื่อพุทธธรรมและคติธรรมตามต้นไม้ ยิ่งไปกว่านั้น วัดเหล่านี้มีส่วนช่วยส่งเสริม
 เศรษฐกิจชุมชน ส่งเสริมแรงงานในท้องถิ่น ชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดแผนการจัดงาน มีส่วนร่วมจัดงาน
 มีร่วมในการจัดเก็บรายได้ของวัดประเทศไทยเราเป็นเมืองพุทธ ประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา
 และเป็นเมืองอย่างที่มีจำนวนมากเรียกกันว่าเป็น Homeland of Buddhism ไม่ใช่เพราะฝรั่งไม่รู้ว่
 พระพุทธเจ้าของเราเป็นชาวอินเดียหรือ แต่เพราะที่อินเดียวันนี้ ศาสนาพุทธไม่รุ่ง หอะไรก็แทบไม่
 เจอแล้ว และประเทศไทยเราที่เหลือที่ไปไหนก็สัมผัสได้ถึงความเป็นเมืองแห่งพระพุทธศาสนา มี
 ประชากรนับถือพุทธศาสนาที่สุดในโลก มีแนวทางการศึกษาธรรมะ การพัฒนาพระศาสนา การ
 ปฏิบัติบูชาพระศาสนา สถานที่ปฏิบัติบูชา วัดถ้ำมถาสีบพระศาสนาต่าง ๆ ตลอดจนการที่พระศาสนา
 ได้ซึมลึกลงจนกลายเป็นประเพณีวิถีปฏิบัติของผู้คน ประเทศไทยเรามีสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้อยู่อย่าง
 มากมายครบถ้วน

กล่าวว่าหากในคำสอนของพระพุทธศาสนาสอนให้แบ่งคนออกเป็นสี่เหล่า เป็นบัวในตม
 บัวในน้ำ บัวเรี่ยน้ำ และบัวที่โผล่พ้นน้ำอย่างนี้แล้ว ประเทศไทยเราก็มีพุทธศาสนาสำหรับรองรับบัวทั้ง
 สี่เหล่านี้อยู่อย่างครบครัน และแม้ถึงขนาดจะเป็นบัวเสียบัวเน่าส่งกลิ่นเหม็น พลอยทำให้บัวทั้งหลาย
 อาจเสื่อมเสียติดเชื้อโรคร้าย ประเทศไทยเราก็ยังมีพุทธศาสนาสำหรับรองรับบัวเหล่านี้อยู่ และถึงแม้
 จะมีคนพูดกันว่า พุทธแบบที่ว่าจะไม่ใช่พุทธที่แท้ แต่ทุกภาคส่วนวันนี้ก็ยังอยู่กันอย่างครบครันถ้วน
 หน้า และยังคงช่วยกันสร้างสืบสร้างโรงพระพุทธศาสนาแบบไทย ๆ นี้กันต่อไปไม่สิ้นสุด

เป็นเรื่องพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ที่ที่จะไม่เอ่ยอ้างถึงไม่ได้เลยก็คือ ภาคอีสาน
 เพราะภูมิภาคนี้เป็นอีกที่หนึ่งที่พระพุทธศาสนาได้ลงหลักปักฐานอย่างแน่นแฟ้น ทั้งยังมีชื่อเสียงว่าเป็น
 พื้นที่สำคัญของพระภิกษุสายปฏิบัติที่เคร่งครัด ตั้งแต่ "หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต" วัดป่าสุทธาวาส, "พระ
 อาจารย์ฝั้น อาจาโร" วัดป่าอุดมสมพร จังหวัดสกลนคร จากนั้นจึงค่อยแผ่ขยายออกไป โดยบรรดา
 เพื่อนธรรมและสานุศิษย์อย่าง หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ, หลวงปู่จวน กุลเชฏฺโฐ, หลวงตามหาบัว
 ญาณสัมปันโน, หลวงปู่ขาว อนาลโย และพระโพธิญาณเถร หลวงปู่ชา สุภัทโท เป็นต้น

ในบรรดาพระสงฆ์ผู้ใหญ่อันหลากหลายนี้แหละ ที่ได้ช่วยกันทำให้ภาคอีสานกลายเป็น
 พื้นที่สำคัญ ที่พระศาสนาจะลงรากปักฐานสร้างป้อมค่ายแห่งการเผยแผ่พุทธธรรม ฝ่ากระแสความ
 เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ต่อไปในอนาคต และในโอกาสที่ประเทศไทยเราจะเข้า
 ร่วมเป็นประชาคมอาเซียนหนึ่งเดียวในปี พ.ศ. ๒๕๕๘ ข้อกังวลหนึ่งสำหรับการนี้ก็คือ ประเทศไทยจะ
 กลายเป็นประเทศที่มีแต่ส่งออกนักท่องเที่ยวหรือไม่ เพราะแหล่งท่องเที่ยวในย่านนี้ไม่ว่าจะเป็น

ปราสาทหินขอม หรือธรรมชาติอันสวยงามของไทยก็ดูจะเป็นรองเพื่อนบ้านอยู่ไม่น้อย ประเทศเราจะมีอะไรดีสำหรับให้นักท่องเที่ยวจากอาเซียนเข้ามาท่องเที่ยวได้บ้าง

ภาพที่ ๔.๓ สรุปกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนี้

และทั้งหมดนี้แหละ ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมของอีสานเป็นเมืองซึ่งเป็นปากประตูของประเทศไทยในการก้าวออกไปสู่ประชาคมอาเซียนอีกประตูหนึ่ง ประตูแห่งนี้แน่นอนที่มีชาวไทยเดินทางผ่านออกไปเพื่อท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก และในขณะเดียวกันก็มีพี่น้องชาวลาวสมัยใหม่ที่จำนวนมากมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีเดินทางเข้ามาซื้อบั้ง พักผ่อนวันหยุดอยู่แล้วในสถานที่บันเทิงต่างๆ มากมาย หากนักท่องเที่ยวเหล่านี้ได้รับข้อมูลทางการท่องเที่ยวเพิ่มเติมว่ามีแหล่งจรรโลงใจทางพระพุทธศาสนาเช่นนี้ น่าสงสัยว่าด้วยความเป็นชาวพุทธเช่นเดียวกับชาวไทย และชาวลาวเหล่านี้จะพากันออกไปท่องเที่ยวด้วยมาทำบุญประจำปี

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้แบบสัมภาษณ์ จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังจะเสนอรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

๔.๑ ผลการศึกษาหลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๔.๑.๑ ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า

ตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่มีการสร้างอาคารสถานที่เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ โดยเฉพาะเจาะจง เนื่องจากพระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุมิที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ด้วยจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์ทางโลก จึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่พักพิงฐานสุดท้ายคือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้แล้วให้จาริกไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้จิตมีสิ่งผูกพัน เมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผร์พระศาสนา ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธาพากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย ที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศตนเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพุทธศาสนา ทั้งทรงถวาย “เวฬุวัน” ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธองค์และเหล่าพุทธสาวก ซึ่งพระองค์ทรงรับไว้ ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มีใช้มุ่งเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆเพื่อเผยแผร์พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับวัดที่เหล่าทายกถวายได้ ซึ่งคำว่า “วัดวา”ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนาธรรม บ้างก็ว่ามาจาก”วัตร”อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำหรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีล ภาวนา หรือสถานที่ ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำนั่นเอง^๑

เพราะสมัยนั้นพระภิกษุสงฆ์มีเป้าหมายในการบวชเพื่อมุ่งเน้นปฏิบัติทำให้แจ้งในทุกข์ และการดับทุกข์ เว้นห่างจากกาม จากกิเลส อีกส่วนหนึ่งบวชเข้ามาเพื่อศึกษาในธรรมวินัยช่วยการเผยแผ่

^๑ พัน ดอกบัว, วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

ศาสนา รักษาพุทธวัจนะไม่ให้คลาดเคลื่อน ดังนั้นจึงก่อเกิดพระภิกษุ ๒ แบบ คือ^๒ ๑) ฝ่ายที่ยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนวปฏิบัติเดิมนั้นคือปลีกความวุ่นวายจากโลกออกสู่ป่า เพื่อแสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทาง “วิปัสสนาธุระ” ๒) ฝ่ายที่นิยมการอยู่ชิตติดวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษา คือการมุ่งศึกษาเพื่อให้รู้ถึงพระพุทธรูป พุทธธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่างๆ

ซึ่งการแยกออกเป็น ๒ ลักษณะนี้มาแบ่งชัดเจนเป็น ๒ ฝ่ายในประเทศลังกา โดยเรียกฝ่ายที่อยู่ป่าว่า “พระอรัญวาสี” และเรียกฝ่ายที่อยู่ในเมืองว่า “พระคามวาสี” โดยวัดฝ่ายคามวาสีนั้นอยู่ภายในหรือรอบนอกเมืองที่มีชุมชนอาศัยอยู่ แต่วัดฝ่ายอรัญวาสีจะต้องถอยร่นให้ห่างไกลชุมชนให้มากที่สุด แต่ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยการแบ่งปันอาหารจากสังคมยังต้องมีอยู่ในพระวินัยกำหนดไว้ว่าวัดฝ่ายอรัญวาสีจะต้องตั้งไม่ห่างจากหมู่บ้านที่ใกล้ที่สุดจนเกินไป คือให้อยู่ในระยะประมาณ ๕๐๐ ชั่วคันธู หรือประมาณ ๑ กิโลเมตร เพื่อเอื้อให้พระภิกษุสามารถเดินไปรับการบิณฑบาตและกลับมาทำนันทอาหารเพลก่อนเที่ยงวัน วัดอรัญวาสีนิยมตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่าเขา ส่วนใหญ่มีเพียงกุฏิและศาลาโถงอเนกประสงค์ ไม่มีอาคารและแบบแผนมากนัก พระสงฆ์ฝ่ายนี้จะอยู่จำวัดเฉพาะเพียงช่วงเช้าพรรษา และจะมุ่งธุดงค์เข้าป่าลึก ปักกลด ผีกัณฑ์กรรมฐานจิต และจาริกไปเรื่อยๆ ก่อนกลับออกมาจำพรรษาที่วัดอีกครั้งเมื่อถึงฤดูเข้าพรรษาใหม่ ความต้องการทำสังฆกรรมใดๆ ก็เพียงอาศัยการกำหนดขึ้นใช้เพียงชั่วคราวเท่านั้น^๓ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจดีย์ดูเหมือนจะไม่มีการสร้างในวัดอรัญวาสีหรือ “วัดป่า” ใดๆเลย คงเป็นเพราะแนวความคิดของพระภิกษุสายนี้เน้นที่การปฏิบัติเพื่อให้เห็น “ธรรม” มากกว่า “รูป” ที่แม้เป็นตัวแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ก็เพียงภาพสัญลักษณ์ที่ไม่ใช้วิถีทางแห่งการหลุดพ้น วัดคามวาสี สร้างขึ้นสำหรับเป็นที่พึ่งของชุมชนหรือเมืองโดยตรง การกิจหลักของพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายนี้มุ่งไปในทางปฏิบัติด้านพิธีกรรมทางศาสนา และการเน้นศึกษาทางหนังสือเพื่อแสวงหาความรู้ สำหรับใช้ในการสั่งสอนฆราวาสมากกว่าฝึกปฏิบัติด้านวิปัสสนาธุระ พระสงฆ์ฝ่ายนี้จึงมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกตลอด ทำให้แนวทางหลักด้านปฏิบัติต้องเปลี่ยนไปจากการมุ่งหาหนทางเพื่อให้ “ตนเอง” พ้นจากสังสารวัฏ มาเป็นเพื่อช่วยให้ “ผู้อื่น” พ้นทุกข์แทน เป็นการปฏิบัติที่ไม่ใช่เพื่อมุ่งผลตรัสรู้และนิพพาน หากแต่การเน้นผลทางปริยัติธรรมทั้งคอยชี้แนะช่วยเหลือบรรเทาทุกข์แก่เวไนยสัตว์ทั้งปวงได้ ก็เท่ากับเป็นการสั่งสมทานบารมีและยกระดับจิตของตนให้สูงขึ้นในขณะเดียวกัน ถือเป็นหลักสำคัญในการฝึกจิตเพื่อการ “ละวาง” วัด

^๒ พระมหาสมชาย เจริญกิจ, วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและกิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๐.

^๓ กรมการศาสนา, ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนาจัดพิมพ์ , ๒๕๒๕), หน้า ๒๐๘ – ๒๐๙.

ประเภทนี้จะมียอดประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นอาคารมากกว่าวัดอรุณวาสี ตามความต้องการใช้งาน การกำหนดแบบแผนทั้งด้านรูปแบบและแผนผังรวมมีกฎเกณฑ์ค่อนข้างชัดเจน

จึงทำให้ส่วนในประเทศไทยจากเอกสารด้านประวัติศาสตร์พบว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ โดยดินแดนส่วนนี้ประกอบไปด้วย ๗ ประเทศในปัจจุบัน ได้แก่ ไทย พม่า ศรีลังกา ญวน กัมพูชา ลาว มาเลเซีย ซึ่งสันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐมของไทยเนื่องจากได้พบโบราณวัตถุที่สำคัญ เช่นพระปฐมเจดีย์ และรูปธรรมจักรกวางหมอบเป็นหลักฐานสำคัญ แต่พม่าก็สันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่เมืองสะเทิม ภาคใต้ของพม่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุวรรณภูมิในยุคนี้โดยพระโสณะและพระอุตตระ พระเถระชาวอินเดีย เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแถบนี้ จนเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๖ จากการส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ ถึง ๙ สาย โดยพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์อินเดียเป็นผู้อุปถัมภ์ในขณะนั้น โดยคาดว่าคาดว่าในยุคต้นๆ ตั้งแต่สมัยสมัยทวารวดี สมัยอาณาจักรอัยลาว สมัยอาณาจักรศรีวิชัย สมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๕) หรือสมัยเถรวาทแบบพุกาม และสมัยกรุงสุโขทัย นั้นมีความผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาทั้งแบบมหายาน และเถรวาท พราหมณ์ ฝั เข้าด้วยกันจนถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงมีปรากฏหลักฐานได้อารามพระมหาเถรสังฆราชจากนครศรีธรรมราช มาตั้งวัดอรุณภูมิ ในกรุงสุโขทัย โดยเชื่อว่าเป็นเถรวาทในฝ่ายคามวาสี คณะแบบลังกาวงศ์ มากกว่าที่จะเป็นเถรวาทแบบดั้งเดิมที่อยู่ในกรุงสุโขทัย จนกระทั่งถึงยุคของพระมหาธรรมราชาลิไทย ได้อารามพระมหาสามีสังฆราชจากลังกาทวีปมายังกรุงสุโขทัยเข้ามาทำให้ฝ่ายเถรวาทแบบลังกาวงศ์มีความมั่นคงและได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้นกว่าเถรวาทแบบดั้งเดิมอย่างยิ่ง โดยกระลังกาวงศ์ชุดนี้มีความเป็นอยู่ที่น่าศรัทธา นิยมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ฟานักอยู่นอกเมืองในป่าอย่างสงบ จึงก่อเกิด “คณะอรุณวาสี” เกิดขึ้น ซึ่งแตกต่างจากพระสงฆ์ที่อยู่เดิมที่เป็นฝ่าย “คณะคามวาสี” นั้นเอง ดังนั้นต่อมาคณะสงฆ์จึงถูกเรียกแบ่งแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ในฝ่ายคามวาสี นิยมเรียกว่า “คณะฝ่ายขวา” ส่วนในคณะอรุณวาสีนิยมเรียกว่า “ฝ่ายซ้าย” โดยทั้งสองฝ่ายมีสังฆประชุมแยกเป็นอิสระจากกันดังปรากฏว่าในเอกสารการแต่งตั้งในยุคนั้นว่า “พระบรมครูตติโลกติลกิตรัตนศีลคันทวน วาสีธรรมกิตติสังฆราชมหาสามีเจ้า สถิต ณ วัดป่าแดงทรงเป็นพระสังฆราชคณะอรุณวาสี ขณะเดียวกันพระสังฆราชญาณรุจิมาเถระทรงเป็นสังฆราชของคณะคามวาสี (พ.ศ. ๑๙๔๙) พระมหาภคัฏฐิ์ทรงเข้าไปช่วยดูแลการปกครองของคณะสงฆ์ทั้งคณะคามวาสีและคณะอรุณวาสี”^๔

ต่อมาเมื่อถึงยุคสมัยอยุธยา ถึง กรุงธนบุรี ก็ยังคงมีคณะสงฆ์ ๒ คณะเรื่อยมา แต่มีเป็นภิกษุในฝ่ายคามวาสีที่แยกออกจากกันเป็น ๒ คณะ คือ คามวาสีเดิม และ คณะป่าแก้ว ที่ถือกำเนิดจากเหตุการณ์ที่มีพระภิกษุในสมัยนั้นได้เดินทางเข้าไปประเทศศรีลังกาและได้บวชแปลงนิกายใหม่เป็นสิงหลนิกาย โดยมีพระวันรัตน์มหาเถระเป็นอุปัชฌาย์(พ.ศ. ๑๙๖๗) พอสำเร็จการศึกษาในพระธรรม

^๔ อ้างแล้ว, กรมการศาสนา,ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒,หน้า ๑๒๗-๑๒๙.

วินัย ก็ได้เดินทางกลับพร้อมกับพระมหาเถระชาวลังกา ๒ รูป คือ พระมหาวิกรมพาหุ และ พระอุตมปัญญา กลับมาด้วย และได้มีผู้ศรัทธาในสมัยนั้นเข้ามาขออุปสมบทจำนวนมาก จนในที่สุดได้แยกออกไปตั้งคณะสงฆ์ฝ่ายคามวาสีใหม่เรียกว่า “คณะป่าแก้ว” ตามนามอุปฌาย์ชาวลังกาคือ “วันรัตน์” และอีกประการหนึ่งในสมัยยุคอุยฺยยามีการแต่งตั้งพระสงฆ์เพียงรูปเดียวเท่านั้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ดำรงตำแหน่งทั่วราชอาณาจักร และมีพระสงฆ์คามวาสี ๒ ฝ่าย คือ คณะคามวาสีเดิม และคณะป่าแก้ว เป็นสงฆ์ฝ่ายชวา ส่วนฝ่ายอรัญญวาสี เป็นสงฆ์ฝ่ายช้าย เช่นเดิม^๕

พอถึงยุคสมัยกรุงธนบุรีด้วยปลายสมัยอุยฺยยานั้นมีสงคราม พอพระเจ้าตากสินกอบกู้ได้เอกราชคืนมาก็ทรงฟื้นฟูด้วยการสืบเสาะหาพระสงฆ์เถระผู้มีภูมิธรรมรู้ในธรรมวินัยว่ามีอยู่บ้างให้นิมนต์มาประชุมกัน ณ วัดบางหัวใหญ่ และแต่งตั้งขึ้นเป็นราชาคณะตามควรแก่คุณานุรูป ทั้งยังดำเนินการตั้งคณะนิคายตามอย่างสมัยอุยฺยยา คือ ให้มีคณะสงฆ์สามคณะได้แก่ คณะคามวาสี คณะป่าแก้ว และคณะอรัญญวาสี เช่นเดิม^๖

และประการสุดท้ายก่อนการกำเนิดพระสงฆ์สายวัดป่าดังในปัจจุบัน ในยุคต้นรัตนโกสินทร์มีการปรับเปลี่ยนชื่อคณะคามวาสีฝ่ายช้าย ออกเป็น ๒ คณะ คือ คณะฝ่ายเหนือ และคณะฝ่ายใต้ ส่วนในเมืองหลวงตั้งเป็น คณะกลาง และให้ยุบคณะอรัญญวาสี แต่คงตำแหน่งเจ้าคณะไว้ อย่างไรก็ตามความเป็นคามวาสี และอรัญญวาสี ก็ยังคงได้รับการนำมาเรียกประเภทวัดที่สืบทอดตระกูลทั้งสองคือ คันธะธุระ “วัดบ้าน” เป็นคามวาสี และ “วัดป่า” เป็นประเภทอรัญญวาสี อยู่กันเอง จะอย่างไรก็ดีในยุครัตนโกสินทร์ความเป็นพระสงฆ์สายวัดป่าได้รับความสนใจ และศรัทธาเป็นอย่างยิ่งจากประชาชนทั่วทุกภาครวมทั้งจากบุคคลชั้นสูงอย่างกว้างขวางโดยพบว่าความรุ่งเรืองนั้นเกิดจากพระสงฆ์สองรูปที่เป็นฐานเริ่มต้นในความแจ่มชัดของวิถีแห่งภาพพระสงฆ์สายวัดป่า คือ พระเสาร์ กนตสีโล และพระปัญญาพิศาลเถระ (หนู ฐิตปณฺโญ) แต่ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดกับเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่เสาร์ คือ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พอสรุปได้เป็น ๔ ยุค ดังนี้

๑) ยุคต้นกำเนิดพระสงฆ์สายวัดป่า โดยยุคเริ่มต้นนี้เริ่มที่เดียวเกิดจากการการจาริกธุดงค์ การแสวงหาทางเลือกแห่งวิถีทางปฏิบัติที่เป็นประสบการณ์ในด้านวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งในยุคนั้นในภาคอีสานมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งคือ พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต และคณะศิษย์ได้ทำการเดินธุดงค์จาริกไปในที่ต่างๆ ทั้งตามป่าเขา ถ้ำ เพื่อการปฏิบัติกรรมฐาน โดยในยุคนั้นถือเป็นสิ่งที่แปลกตากับการเห็นคณะพระสงฆ์เช่นนี้เที่ยวธุดงค์ ดังนั้นจึงมีการเรียกกลุ่มพระส่วนนี้

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปริยัติวิธานสาธุกิจ, ประชุมเกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : คณะสงฆ์วัดพระพิเรนทร์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖๙ - ๑๗๐.

^๖ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒.

ในยุคนั้นว่า “พระป่า” เกิดขึ้น โดยช่วงแรก (พศ.๒๔๔๒ – ๒๔๔๓) นั้นมีการรุดงค์โดยมีพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นผู้นำเคลื่อนจากภาคอีสานไปทางเหนือเรื่อยไปจนถึงหลวงพระบาง ย้อนลงมาแขวนคำม่วน ประเทศลาว (สปป ลาว) สู้พื้นที่นครพนม ในช่วงยุคทำยาการจาริกไปสู่พื้นที่นครพนมก็ได้พบกับพระอาจารย์หนู ฐิตปญโญ เจ้าอาวาสวัดใต้ ร่วมจาริกธุดงค์มาด้วย ซึ่งในการปฏิบัติธรรมในยุคนั้นจังหวัดนครพนมถือเป็นที่ยินยอมเป็นสำคัญ และเริ่มปรากฏมีประชาชนนับถือมากขึ้นพร้อมมีศิษย์เข้าปฏิบัติธรรมแบบธุดงค์กรรมเพิ่มขึ้น^๗

ในยุคนี (๒๔๔๑) พระสงฆ์จากส่วนกลางได้จัดการศึกษาพระปริยัติขยายมาสู่หัวเมืองมากขึ้น โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นประธานให้จัดตั้งวัดเป็นโรงเรียนทั่วราชอาณาจักร โดยในมณฑลอีสานนั้นมอให้พระญาณรชิต (จันทร์ สิริจันโท) เป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑล และในขณะเดียวกันเริ่มมีเค้าลางแห่งความเชื่อในคำทำนายจากคติความเชื่อเรื่องพุทธทำนายของความเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัยว่าสังคมที่จะเหตุการณ์เช่นนั้นเช่นนี้ ทำให้เกิดความลະส่ำละสายในภาคอีสาน (พศ. ๒๔๔๔ – ๒๔๔๕) เกิดขบถผีบาปผีบุญเกิดขึ้นในภาคอีสานโดยพระสงฆ์ส่วนหนึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยการเป็นหัวหน้าเห็นได้จากหนังสือแผนการที่ร่วมประชุมตกลงโดยให้องค์มั่น ปกครองเวียงจันทร์ สำเร็จลุน วัดบ้านเวินไชย แขวงจำปาศักดิ์ ปกครองเมืองอุบลราชธานี ให้องค์เล็ก บ้านหนองขำ ปกครองหนองโสมและให้องค์พระบาทกับองค์ขุดปกครองธาตุพนม และ ยุคนีเองที่พระศาสนดิลก (อ้วน ติสโส)เป็นเจ้าอาวาสวัดสุปัญารามและเริ่มขยายการศึกษาปริยัติธรรมไปยังวัดต่าง ๆ ในภูมิภาค ดังนั้น แนวทางพระธุดงค์กรรมฐานจึงน่าจะเริ่มเป็นทางเลือกหนึ่งของพระสงฆ์อีสานในการปฏิบัติแนวพุทธ และยังเป็นทางเลือกสำหรับประชาชนส่วนหนึ่งที่มีผลเกี่ยวเนื่องมาจากความเชื่อในอภินิหารอันมีฐานคติธรรมิกราชจากขบวนการผู้มีบุญซึ่งเป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัย ดังนั้นท่านจึงได้เลือกพระสงฆ์ ๒ รูปในการช่วยงาน คือพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์หนู ฐิตปญโญ เป็นกำลังสำคัญในการนำสู่ฝ่ายวิปัสสนา โดยได้จัดตั้งสำนักอบรมสั่งสอนขึ้นที่วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นที่แรกในภาคอีสาน^๘

ดังนั้นวัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี จึงถือว่าเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติธุดงค์กรรมฐานในยุคนั้น แต่เดิมเป็นวัดในสังกัดนิกายเดิม ภายหลังเจ้าอาวาสได้เกิดความเลื่อมใสในนิกายธรรมยุตจึงได้บัญญัติใหม่เป็นธรรมยุต เมื่อพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล ตั้งสำนักอบรมธุดงค์กรรมฐาน ณ วัดนี้จึงจัดว่าเป็นแหล่งกำเนิดของพระสงฆ์ธรรมยุตฝ่ายการปฏิบัติซึ่งได้แยกตัวออกจากฝ่ายปริยัติอย่างจริงจัง โดยมุ่งสอนการปฏิบัติโดยตรง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า การปฏิบัติวิปัสสนา

^๗ อดตปวตติ ของ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร์), (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗.

^๘ ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : เพ็ญอักษร, ๒๕๑๗), หน้า ๑๗๒.

กรรมฐานหรือกรรมฐาน ซึ่งอาจารย์เสาร์ กนตสีโล มีลูกศิษย์ที่สำคัญอยู่รูปหนึ่ง คือพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ทำให้มีกำลังเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระมากขึ้น และมีลูกศิษย์สำคัญรูปหนึ่ง คือ พระญาณวิศิษฐ์สมิทธิวีราจารย์ (สิงห์ ขนตยาคโม)

พระเถรทั้ง ๓ รูปได้ร่วมกันดำเนินงานทางด้านวิปัสสนาธุระอย่างเต็มที่ จนเกิดเป็น พระสงฆ์ฝ่ายอุคคกรรมฐานหรือฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีชื่อเสียงทั่วประเทศมีบรรดาศาสนิกษณ์มากมาย กระจ่ายกันอยู่ในภาคอีสานและภาคต่าง ๆ ของประเทศ พระสงฆ์สายดังกล่าวคือเรียกว่าพระอุคคกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เพราะพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำฝ่ายนี้ คือพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นพระบูรพาจารย์ของพระกรรมฐานทั้งหลายในสายนี้ (เนื่องในงานยกช่อฟ้าและผูกพันธสีมาพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม อำเภอบางพลี จังหวัดนนทบุรี, ๒๕๒๙) คณะสงฆ์เหล่านั้นได้ อุคคไปพักแรมตามสถานที่ต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมในการบำเพ็ญสมณธรรม เป็นต้นว่า ป่า เขา ถ้ำ เจียมผา ฯลฯ พร้อมกันนั้นได้สร้างวัดต่าง ๆ ขึ้นมาในภาคอีสานเป็นจำนวนมากหลายร้อยวัด นอกจากนี้แล้วยังได้แยกย้ายกันออกไปเผยแผ่ธรรมยุติกนิกายทั่วทุกภาคของประเทศตามคำสั่งของ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ติสโส) และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จึงอาจกล่าวได้ว่า ยุคนี้เป็นยุคที่เริ่ม ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาทางด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานครั้งสำคัญในประเทศไทยสืบเนื่องมาจนทุกวันนี้^๙

การแยกตัวออกจากฝ่ายปกครองมาเป็นฝ่ายอุคคกรรมฐานโดยตรง ในเบื้องต้นไม่เป็นที่ชอบใจของทางหัวหน้าฝ่ายปกครองเท่าใดนัก พ.ศ. ๒๔๕๘ หลวงปู่เสาร์ กนตสีโลและพระปัญญาพิศาลเถร (หลวงปู่หนู ฐิตปัญโญ) พำนักอยู่ที่วัดประทุมวนาราม เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ได้รับข่าวว่าทางคณะสงฆ์จะแต่งตั้งให้หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เป็นเจ้าอาวาส วัดประทุมวนารามท่านไม่ประสงค์ จะรับตำแหน่งบริหาร ท่านมุ่งอุคคแสวงหาโมกข์ธรรมมากกว่าจึงหนีออกจากวัดตอนกลางคืนในทันทีที่ ทราบข่าว แล้วออกอุคคไปตามป่าเขาห่างไกลผู้คนไปเรื่อย ๆ มาจนพักจำพรรษาอยู่ที่ถ้ำผาภูวด ส่วน หลวงปู่หนู ฐิตปัญโญ ท่านหนีไม่ทัน จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดประทุมวนาราม การที่หลวงปู่ เสาร์ กนตสีโล ปฏิเสธการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสนั้น ทำให้พระผู้ใหญ่ คือสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ติสโส) ชัดเคืองใจจึงรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และคณะพระอุคคกรรมฐาน เพราะสมเด็จฯ ท่านไม่เห็นด้วยกับแนวทางพระกรรมฐานที่ท่านทำ “เป็นพระจรจัดไม่มีที่อยู่เป็นหลัก แהל่ง ไปนั่งหลับหูหลับตาอยู่ในป่าพงไพร จะรู้ธรรมได้อย่างไร ขนาดผู้ที่เรียนจากตำรับตำรา จากครู บาอาจารย์ที่เป็นนักปราชญ์ ยังไม่ค่อยจะรู้เลย...” (ปฐม – ภัทรา นิคมานนท์, ๒๕๕๔, น. ๕๒-๕๓)

^๙ ประจวบ แส่นกลาง, บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณี สายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๕๒๙, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต (สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๑), หน้า ๖๑.

ต่อมาภายหลังเมื่อสมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) ท่านได้ศึกษาวิปัสสนากรรมฐานกับพระอาจารย์ลี ธรรมธโร (พระสุทธิธรรมรังสีคัมภีร์เมธาจารย์) ศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต แล้วท่านจึงได้ให้การสนับสนุนคณะพระธุดงค์กรรมฐานอย่างเต็มที่ เหตุที่พระอาจารย์ลี ธรรมธโร ได้ถวายกรรมฐานแด่สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์นั้น เพราะในเวลานั้นพระมหาสมบุรณ์ ซึ่งเป็นเพื่อนกับพระอาจารย์ลี ธรรมธโร ป่วยเป็นโรคมะเร็ง ได้รับทุกขเวทนามาก พระอาจารย์ลี ธรรมธโร ได้แนะนำวิธีกำหนดอานาปานสติและช่วงแผ่กระแสจิตระงับทุกขเวทนา ทำให้พระมหาสมบุรณ์มีจิตใจกระปรี้กระเปร่า จิตสงบไม่หวั่นต่อความตาย สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ ได้ทราบเรื่องนั้นจึงเรียกตัว พระอาจารย์ลี ธรรมธโร เข้าไปพบ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ ท่านอาพาธหนักมีอาการ ไม่สามารถนอนคลายทุกขเวทนาได้ ท่านรับสั่งให้อาจารย์ลีฯ สอนสมาธิอานาปานสติแล้ว ปรากฏว่าท่านได้รับความสงบ เกิดปีติปราโมทย์ แก่องค์ท่านเป็นอย่างยิ่ง^{๑๐}

ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้คณะพระธุดงค์กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต สามารถเผยแผ่ขยายวงกว้างออกไปได้อย่างรวดเร็ว นอกจากมีอิทธิพลจากคณะธรรมยุติกนิกายที่เกิดขึ้นมาใหม่แล้ว เงื่อนไขหรือบริบทของความแน่นแฟ้นของภาคอีสานเช่นเดียวกับบริบทแห่งการเกิดกบฏขบวนการอีสานในการต่อต้านอำนาจรัฐ ในราวปี พ.ศ. ๒๔๔๒ – ๒๔๔๕ ที่อาศัยอุดมการณ์พระศรีอารยตอสูรเพื่อปลดปล่อยความยากลำบากของชีวิตชาวนา ก็เป็นแรงผลักดันให้พระสงฆ์ชาวอีสาน หันมารับเอาแนวทางปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อความพ้นทุกข์ในปัจจุบันได้อย่างรวดเร็วและมีจำนวนมาก

๒) ยุคการวางรากฐานพระธุดงค์กรรมฐานจนถึงปลายอายุของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ พระธุดงค์กรรมฐานได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้จัดระเบียบการเดินธุดงค์ให้พระเถระได้ถือเป็นแนวปฏิบัติที่ตรงกัน ตามในบันทึกของพรอาจารย์สิงห์ ขนตยาคโม กล่าวว่า “ออกพรรษา ปี พ.ศ. ๒๔๖๕ แล้วได้อาราธนาพระครูอดิสรคุณาธาร (คำ อารโก) เจ้าคณะจังหวัดเลย มาเป็นพระอุปัชฌาย์อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ๑๘ รูป เสร็จแล้วได้จัดระเบียบการเดินธุดงค์ไปเป็นหมู่ ๆ ละ ๗ องค์ ถึง ๑๕ องค์ และได้จาริกธุดงค์ไปทางจังหวัดอุดรธานี จนถึงจังหวัดหนองคาย” การจัดระเบียบการเดินธุดงค์สำหรับพระเถระลูกศิษย์ แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะคือ (๑) เพื่อประโยชน์ผู้อื่น มุ่งเผยแผ่ธรรมไปสู่ประชาชนเป็นเป้าหมายหลัก (๒) เพื่อประโยชน์ตน มุ่งฝึกจิตใจพระเถระโดยตรง เรื่องการสอนเป็นเป้าหมายรอง^{๑๑}

^{๑๐} พระมหาธีรนาถ อคฺคิโร หลวงปู่เจี๊ยะ จุนโท พระผู้เป็นดั่งผ้าชีริ้วห่อทอง. กรุงเทพมหานคร : ศิลปสยามบรรณกิจและการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๖๙.

^{๑๑} ปฐม – ภัทธา นิคมานนท์, พระกรรมฐานสู่ล้านนา (ตอนที่ ๑) ; ที่ระลึกงานสมโภชพระมหาธาตุมณฑลบูรพาจารย์ ๑๐-๑๑-๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๖ (โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม ๖) (กรุงเทพฯ: ไมหานคร : พี.เอ.ลีฟวิ่ง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๒.

การรุดงค์ที่ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น ที่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้ดำเนินขึ้นในปีนั้น (หลังออกพรรษาปี ๒๔๕๖) เป็นการวางแผนแบบใหม่ขึ้น คือ เมื่อคราวที่จะทำประโยชน์แก่ผู้อื่น ท่านจัดผู้ทรงคุณธรรมภายในและมีปฏิภาณเฉลียวฉลาดในการแสดงธรรมเป็นหัวหน้า ชุดละ ๓-๔ รูป พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นหัวหน้าไปพักบ้านใด อาจจะเป็น ๗ วัน ๑๐ วัน ๑ เดือน สุดแล้วแต่ความเหมาะสมอันจะเป็นประโยชน์ได้ และหัวหน้าตามหลังมา ก็พักอยู่ตามทางตามบ้านที่ท่านพักตามกำหนดที่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พักและทำการสอนกรรมฐานภาวนาตามท่านมาตลอดแห่งหนทางการไปรุดงค์ และการที่จะตัดสินใจไปที่ใดนั้น เป็นหน้าที่ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ท่านจะพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วจะพึงเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง คือ ชาวบ้านเหล่านั้นและกุลบุตรในแถบถิ่นนั้น จะพึงมีบุญวาสนาพอจะรับธรรมปฏิบัติจากท่านได้ท่านก็จะพาคณะไปยังประเทศตำบลนั้น ตำบลนี้ (พระราชธรรมเจติยาจารย์, ๒๔๔๘, น.๒๐๙-๒๑๐) ได้มีลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ปฏิบัติตามวิธีรุดงค์นี้ คือ พระอาจารย์สิงห์ ขนตยาคโม ใน พ.ศ.๒๔๗๑ ได้เดินทางมาจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดนครราชสีมา ปรากฏว่าได้มีวัดเสนาสนะป่า เป็นแหล่งสถานที่บำเพ็ญสมณะธรรมแก่ภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา เกิดขึ้นนับเป็นจำนวนพัน ๆ แห่งทีเดียว

อีกวิธีการหนึ่งการรุดงค์นั้น ท่านจัดให้ไปแสวงหาความสงบโดยเฉพาะ วิธีนี้ได้จัดขึ้นให้เป็นประโยชน์เฉพาะภิกษุสามเณรคือผู้ที่บวชใหม่หรือบวชเก่า แต่ยังปฏิบัติไม่ได้ผลเท่าที่ควรจะได้ก็ต้องไปรุดงค์ คือจะต้องแสวงหาสถานที่ไกลจากบ้านพอสมควร อาจจะเป็นป่าไม้ ภูเขา เป็นถ้ำ หรือเป็นป่าช้า พักอยู่บำเพ็ญสมณะธรรมโดยเฉพาะ ไม่สอนอุบาสกอุบาสิกา แนะนำกันในระหว่างพระภิกษุสามเณร อบรมกันให้ยังด้วยการกำหนดจิต พยายามช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แก่ความสงสัยที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญภาวนา ถ้าหากว่าแก้กันไม่ไหวก็จะไปหาท่านพระอาจารย์ใหญ่ เพื่อแก้ไขความสงสัยทั้งหลาย (พระราชธรรมเจติยาจารย์, น.๒๑๐)

หลังจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้วางหลังการไว้ให้แก่คณะศิษย์แล้วท่านก็ได้รุดงค์จากภาคอีสานขึ้นมาม่าเพ็ญเพียรต่อทางภาคเหนือ ใน พ.ศ.๒๔๗๑-๒๔๘๒ เป็นเวลา ๑๒ ปี ท่านจึงกลับสู่ภาคอีสานตามคำอาราธนาของพระธรรมเจติย์ (จูม พนฺธุโล) วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี และพระอาจารย์เทศก์ เทสรสสี ครั้งท่านกลับสู่ภาคอีสาน จึงนับว่าเป็นช่วงเวลาที่ ท่านได้มีโอกาส พักอยู่ประจำที่เป็นเวลานาน ๆ ทำให้พระภิกษุที่มีความปรารถนาอยากจะได้ศึกษาร่วมกับท่านได้โอกาสเข้าถวายตัวเป็นศิษย์เป็นจำนวนมาก

ระหว่าง พ.ศ.๒๔๘๗-๒๔๙๒ นับเป็นช่วงเวลา สุดท้ายในบั้นปลายชีวิตของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ท่านได้จำพรรษาอยู่ ณ เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ท่านได้ใช้ระยะเวลานี้ ในการวางรากฐานรุดงค์วัตร ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ของพระรุดงค์กรรมฐาน ถ่ายทอดให้แก่ศิษย์ยานุศิษย์ดั้งเดิมที่ท่านได้อบรมมาก่อนที่จะขึ้นไปภาคเหนือก็ได้แวะเวียนมานมัสการท่าน เพื่อรายงานผลแห่งการปฏิบัติ และเยี่ยมเยียนครูบาอาจารย์

๓) ยุคสานต่อปฏิบัติ หลังพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มรณภาพแล้ว ในปี พ.ศ.

๒๔๙๒ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้มรณภาพลง ทำให้วงศ์พระธุดงค์กรรมฐานเกิดความระส่ำระสาย เพราะขาดพระอาจารย์ผู้เป็นหัวหน้า ซึ่งลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีศิษย์สำคัญอยู่หลายรูป หลายรุ่น ทั้งรุ่นอายุ พรรษา และคุณธรรม รองกันมาเป็นลำดับเมื่อท่านพระอาจารย์ได้มรณภาพไปแล้ว ลูกศิษย์ของท่านองค์สำคัญ ๆ ก็เริ่มกระจายกันออกไปอยู่เป็นสำนัก หรือเป็นแห่ง ๆ เช่น หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี ท่านได้ธุดงค์ลงไปบุกเบิกทางภาคใต้ จังหวัดภูเก็ต พังงา แล้วจึงย้อนกลับมาอยู่ที่วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย หลวงปู่ขาว อนาลโย ท่านพาหมู่คณะลูกศิษย์มาตั้งหลักอยู่วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันเป็นจังหวัดหนองบัวลำภู) , หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ตั้งหลักอยู่วัดดอยแม่ปิ้ง จังหวัดเชียงใหม่ , หลวงปู่พรหม จิรบุญโญ อยู่วัดป่าบ้านดงเย็น จังหวัดอุดรธานี , พระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อดุล) อยู่วัดบูรพาาราม จังหวัดสุรินทร์, หลวงปู่ชอบ ฐานสโม อยู่วัดป่าสัมมานุสรณ์ จังหวัดเลย, หลวงปู่คำดี ปภาโส อยู่วัดถ้ำผาปู่ จังหวัดเลย, หลวงปู่ฝั้น อาจาโร อยู่วัดป่าถ้ำขาม จังหวัดสกลนคร, ท่านพ่อลี ธมฺมธโร อยู่วัดอโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ^{๑๒}

พระธุดงค์กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในยุคนี้ยังคงมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด โดยรักษาข้อวัตรปฏิบัติที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ให้กรออบบรมมา แต่ละท่านก็ได้แยกย้ายกันออกไปตั้งสำนัก ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย ได้มีกุลบุตรมีผู้ศรัทธาออกบวชและฝึกหัดปฏิบัติตามแนวทางธุดงค์กรรมฐานสายอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นจำนวนมาก

๔) ยุคปัจจุบัน ในยุคปัจจุบัน พ.ศ.๒๕๕๖ พระธุดงค์กรรมฐานสายอาจารย์มั่น ภูริทัตโต รูปที่เห็นได้พบเห็นและได้รับโอวาทธรรมจากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยตรง แทบจะไม่เหลืออยู่แล้ว เท่าที่ทราบมีพระอาจารย์แดงอ่อน กลยาณธมฺโม วัดป่าโชคไพศาล อำเภอมะนัง จังหวัดสกลนคร , พระธรรมมงคลญาณ (วิริยงค์ สิริธโร) วัดธรรมมงคล สุขุมวิท กรุงเทพมหานคร ที่ยังครองธาตุขันธ์อยู่ ส่วนรูปอื่น ๆ ได้มรณภาพลงไปตามกาลเวลาของสังขารขันธ์ ที่ยังสืบอยู่ก็นับเป็นพระธุดงค์กรรมฐานรุ่น ลูกศิษย์ของลูกศิษย์ หรือ รุ่นที่เป็นศิษย์หลาน ศิษย์เหลน ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ข้อธุดงค์วัตรรักษาไว้ก็มีความจิตจางลงไปเป็นบางส่วน

บางสำนักก็ยังคงความเข้มงวดในข้อวัตรปฏิบัติตามพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไว้ อาทิ สำนักปฏิบัติวัดถ้ำสหายจันทร์นิมิต อำเภอนองว้าวขอ จังหวัดอุดรธานี, สำนักวัดป่าดานวิเวก อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ, สำนักปฏิบัติวัดดอยธรรมเจดีย์ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร ทั้งสามสำนักนี้ถือว่าเป็นสำนักปฏิบัติที่มีชื่อเสียงในการรักษาธุดงค์วัตรข้อปฏิบัติของบูรพาจารย์ไว้ได้มั่นคงเหนียวแน่นที่สุด ส่วนสำนักอื่น ๆ ที่ได้ชื่อว่าเป็นสำนักปฏิบัติธรรมตามสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก็ได้รับการข้อวัตรปฏิบัติไว้ได้เช่นกัน หากแต่ไม่ได้มีชื่อเสียง ข้อปฏิบัติบางอย่างก็ได้มีการอนุโลมไปตาม

^{๑๒} พระอาจารย์ปรีดา อนุทกโร, พระปาสัณยกรัตนโกสินทร์, (หนองคาย : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑.

ยุคสมัยถึงแม้ว่าพระธุดงค์กรรมฐานผู้ได้รับการอบรมมาจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต โดยตรงจะมรณภาพไปเป็นจำนวนมากแล้ว ปัจจุบันยังมีพระธุดงค์กรรมฐานผู้สืบทอดปฏิบัติทาของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต อยู่จำนวนมากทั่วประเทศไทย จึงยังคงมีผู้สนใจเข้ารับการอบรมฝึกฝนปฏิบัติธุดงค์วัตรตามสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต อยู่ไม่ขาดนั้นเพราะนอกจากการปฏิบัติที่แตกต่างเป็นที่ดึงดูดใจ การแสดงธรรมก็เน้นแบบปาฐกถาเข้ากับสถานการณ์จริงแล้ว การเปลี่ยนแปลงจากเศษส่วนร่างกาย เช่น เส้นผม กระดูก เล็บ ฟัน หนัง กลายเป็นพระธาตุบริสุทธิของคณะพระธุดงค์กรรมฐานมี พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์ขาว อนาลโย พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ เป็นต้น หรือแม้แต่พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) ศิษย์รุ่นสุดท้าย ที่ได้มรณภาพไปเมื่อต้นปี พ.ศ.๒๕๕๔ เศษกายของท่านได้แปรสภาพเป็นพระธาตุจำนวนมาก จึงยังคงเป็นแรงบันดาลใจให้พุทธศาสนิกชนได้หันมาปฏิบัติตาม

๔.๒ จากการสัมภาษณ์เรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรายละเอียดดังนี้

พระครูใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต^{๑๓} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่ากระบวนการส่งเสริมด้านสิ่งดึงดูดใจส่วนที่เป็นจุดแข็งพบว่า คุณสมบัติด้านกายภาพของวัดป่าต่างมีความร่มรื่น สงบ สะอาด พระภิกษุสงฆ์ฉันอาหารวันละครั้งและฉันในบาตร เป้าหมายของวัดป่า พระภิกษุสงฆ์จะเน้นการปฏิบัติจริงทั้งในเรื่องการปฏิบัติสมาธิภาวนา ขณะเดียวกันก็มุ่งพัฒนาคนในด้านจิตใจ ให้เข้าใจโลก รู้จักตัวเอง รู้จักความทุกข์ ยอมรับความจริง และปรับแนวทางการดำเนินชีวิตให้อยู่อย่างมีความสุข ด้วยการพัฒนาจิตใจของตน และเกื้อกูลสังคม วัดป่าเป็นที่พึ่งทางใจ เป็นที่ฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนา และเป็นที่ปฏิบัติศาสนกิจ

พระราชวิสุทธินายก^{๑๔} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าวัดป่ามีกระบวนการในการพัฒนาคนที่เหมือนกันคือ การใช้การปฏิบัติสมาธิภาวนาไปพร้อมๆกับการแทรกซึมขัดเกลาหลักธรรมคำสอนที่ถูกต้องในการพัฒนาคนโดยเน้นการพัฒนาคนที่จิตใจก่อน ด้วยการควบคุมจิตใจภายในด้วยศีล สมาธิ และปัญญาซึ่งเป็นปัจจัยภายใน ไม่ว่าจะเป็นการเข้าอบรมสมาธิภาวนา การอ่านหนังสือธรรมะ การสวดมนต์ หรือการฟังสื่อธรรมะ สามารถเปลี่ยนแปลงบุคคลในด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาได้ ทางภาครัฐยังไม่ให้การสนับสนุนเท่าที่ควร

นางจันทร์เพ็ญ ศิริบุตร. ^{๑๕} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นจุดแข็งพบว่า วัดป่ามีการบริหารและการจัดการด้วยการแต่งตั้งคณะทำงานพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อให้ง่ายต่อการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรม เช่น การจัดสถานที่ การอำนวยความสะดวก การบริการผู้ที่มาทำบุญหรือท่องเที่ยววัดป่ามีป้ายบอกทางที่จะเข้าถึง

^{๑๓} ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๔} เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต), สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๕} นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

แหล่งท่องเที่ยวมีจำนวนน้อย ถนนที่ใช้ในการเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวยังมีความคับแคบ ในบางเส้นทาง และสถานที่จอดรถของแหล่งท่องเที่ยวเป็นแบบกลางแจ้ง ทำให้เวลาฝนตก ก็ทำให้ไม่สะดวกกับนักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยว ทางรัฐบาลจะมีการขยายถนนเพิ่มเติมเพื่อความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว

นายประสิทธิ์ แก้วพิบูลย์.^{๑๖} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าในการพัฒนายังน้อยอยู่ กระบวนการส่งเสริมด้านสิ่งอำนวยความสะดวกกระบวนการส่งเสริมด้านสิ่งอำนวยความสะดวกส่วนที่เป็นจุดแข็งพบว่า ทางวัดมีสถานที่ท่องเที่ยวมีห้องน้ำเพียงพอแก่นักท่องเที่ยวและมีการแยกเพศของ นักท่องเที่ยวยังขาดการปฏิบัติตามกติกาของวัดป่าไม่ให้ความร่วมมือในการรักษาทรัพย์สินภายในสถานที่ท่องเที่ยว ตลอดจนส่งเสียงดังเกินควรกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นจุดแข็งพบว่า วัดป่ามีการฝึกอบรมสมาธิภาวนา การบรรพชาอุปสมบท การเผยแพร่ธรรมะ โดยมีป้ายคำสอนธรรมะภายในวัด การแจกหนังสือธรรมะ การสวดมนต์ การเทศนาฟังธรรม มีการจัดเตรียมอาหารและที่พักสำหรับผู้มาทำสมาธินอกจากนั้นยังมีการเผยแพร่ธรรมะทางวิทยุ โทรทัศน์ ทางเว็บไซต์ หนังสือธรรมะ และแผ่นซีดีนักท่องเที่ยวอย่าชัดเจน เช่นผู้หญิง ผู้ชาย และพระสงฆ์ ส่วนด้านสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธมีสถานที่จอดรถเพียงพอแก่นักท่องเที่ยว และมีการปรับปรุงภูมิทัศน์ของแหล่งท่องเที่ยวให้สวยงามอยู่เสมอวัดป่าส่วนมากไม่มีร้านอาหารไม่มีบริการในแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวต้องออกมารับประทานอาหารนอกบริเวณแหล่งท่องเที่ยว จะมีการปรับปรุงด้านจัดบริการร้านอาหารเพิ่มขึ้นนักท่องเที่ยวไม่ให้ความร่วมมือในการรักษาความสะอาด

นายเจริญ ปรานีวัตร^{๑๗} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าพื้นที่ในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวมีขนาดใหญ่เกินไปจะมีโครงการสร้างพิพิธภัณฑเจ้าอาวาสขึ้นเพื่อเป็นเกียรติ โดยจะมีการปั้นรูปปั้นเจ้าอาวาสแต่ละรูปไว้ และจะมีการบอกประวัติเล็กน้อย และมีโครงการสร้างหอสมุด เพื่อรวบรวมแหล่งความรู้ให้กับพระและเณรที่ต้องการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมการยึดติดกับการปฏิบัติงานแบบเดิมขาดการยอมรับการเปลี่ยนแปลงและเรียนรู้สิ่งใหม่ๆที่จะนำมาพัฒนาการท่องเที่ยว ประชาชนส่วนใหญ่ให้การสนับสนุนทางวัดป่าไม่ว่าทางวัดจะจัดงานหรือมีกิจกรรมใดๆเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธให้เป็นที่รู้จักเพิ่มมากขึ้นขาดการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวได้รับทราบการท่องเที่ยวในเชิงพุทธ สามารถเดินทางมาท่องเที่ยวได้ตลอดทั้งปีฤดูฝนจะมีนักท่องเที่ยวน้อยกว่าฤดูอื่นวัดป่ามีการปกครองภายในโดยมีองค์กรในการดูแลปกครอง โดยจะเรียงจากเจ้าอาวาสรองเจ้าอาวาส เรื่อยไป ตามลำดับ มีการพัฒนาและส่งเสริมด้านนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวที่วัดให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีป้ายบอกทางไปห้องน้ำ ห้องสุขา หรือกุฏิต่างๆสถานที่ที่ขี้ขะมีป้ายบอกอย่างชัดเจน

^{๑๖} นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๗} นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระครูสถิตปัญญาคุณ^{๑๘} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า นักท่องเที่ยวที่ชอบกิจกรรมทางศาสนาหรือการท่องเที่ยวเชิงพุทธมีจำนวนน้อยซึ่งมีกระบวนการพัฒนาและส่งเสริมด้านอื่นๆที่เป็นจุดแข็งพบว่า วัดป่าได้ให้การบริการนักท่องเที่ยวของวัดทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์งานของวัด บอกกล่าวเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมทางศาสนาในเทศกาลต่างๆและนำเสนอศาสนสถานต่างๆและเส้นทางการท่องเที่ยวภายในวัดซึ่งศูนย์บริการนักท่องเที่ยวของวัดนี้ ถือเป็นหัวใจสำคัญในการจัดการการท่องเที่ยวของวัด กระบวนการพัฒนาและส่งเสริมด้านอื่นๆ และพระภิกษุและสามเณรขาดทักษะการใช้ภาษาอังกฤษในการแนะนำการท่องเที่ยวภายในวัดป่าส่งผลทำให้ไม่สามารถบรรยายแนะนำให้นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติได้ จัดให้มีการอบรม/โครงการให้พระภิกษุและสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนภาษาอังกฤษเพิ่มเติมอันจะเป็นประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กับนักท่องเที่ยวต่างชาติได้ต่อไป

นางสาวแอนนา อุทัย^{๑๙} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า วัดกับการท่องเที่ยว เป็นสิ่งที่เดินคู่กันสำหรับสังคมในปัจจุบันกล่าว ด้วยเหตุที่ว่าวัดเป็นที่รวบรวมศิลปวัฒนธรรมที่สวยงามและมีคุณค่า ทำให้วัดกลายเป็นสถานที่เรียนรู้และศึกษาของสิ่งต่างๆภายในวัด เพื่อทำให้วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมต่อไป และที่สำคัญสามารถสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนบริเวณวัด และประเทศต่อไป แต่การพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวนั้น เราต้องไม่ลืมแก่นแท้ของความเป็นวัดในพระพุทธศาสนา คือ วัดเป็น สถานที่สำหรับพระสงฆ์ที่ใช้ศึกษาหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และเป็นสถานที่สำหรับขัดเกลา ฝึกฝนจิตใจของพุทธศาสนิกชนมาทุกยุคทุกสมัย การจัดบรรยากาศภายในวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว จึงควรทำให้บรรยากาศร่มรื่น มีความสะอาดและสวยงาม โดยใช้พุทธศิลป์ภายในวัดให้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และเป็นที่ใช้แสวงหาความรู้ เพื่อทำให้นักท่องเที่ยวได้รับประโยชน์สูงสุดจากการมาท่องเที่ยวภายในวัด

นางสำลี โยธา^{๒๐} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า ทางวัดถือว่าวัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยว เป็นการช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งทางตรงและทางอ้อม วัดจึงเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญในสังคม ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ควรมีการรณรงค์และส่งเสริมการท่องเที่ยววัด ให้เป็นไปในรูปแบบที่น่าสนใจและมีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมเอาไว้ เพื่อให้ประชาชนเกิดความสนใจในการเดินทางท่องเที่ยววัดให้เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเยาวชนไทย เพื่อให้เยาวชนตระหนักถึงคุณค่าของวัดที่จะช่วยพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม และช่วยเสริมสร้างสิ่งที่ดีงามแก่เยาวชนต่อไป สำหรับประชาชนและนักท่องเที่ยวทั่วไป ควรปลูกฝังให้มีจิตสำนึกที่ดีต่อการท่องเที่ยววัด เพื่อทำให้วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ทรงคุณค่าต่อไป

^{๑๘} ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาาราม ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ ข้อมูล. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๙} นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๐} นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางหนา พิมพ์ดี^{๒๑} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าในเบื้องต้นนั้นบทบาทของวัดและพระสงฆ์และพระสงฆ์เป็นสิ่งสำคัญในอันดับต้นๆของการพัฒนาด้านอื่นๆ บทบาทพระสงฆ์ควรเป็นไปในรูปแบบของการส่งเสริม และพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมทางด้านจิตใจของพุทธศาสนิกชนและนักท่องเที่ยว โดยผ่านศิลปกรรมพุทธศิลป์และกิจกรรมต่างๆที่ทางวัดจัดขึ้น ส่วนบทบาทของพระสงฆ์สำหรับการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว คือ ส่งเสริมและเผยแพร่พระพุทธศาสนาแก่นักท่องเที่ยวทั้งทางตรง และทางอ้อม เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ซึมซับถึงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนพระสงฆ์ควรปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีต่อไป

นางเหลือง สิงห์กันยา^{๒๒} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการท่องเที่ยววัดเป็นประโยชน์อย่างมาก เพราะทำให้เห็นว่า วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สามารถให้ประโยชน์ด้านใดด้านหนึ่งแก่นักท่องเที่ยว เช่น ด้านจิตใจ ด้วยเหตุที่ว่าเมื่อก้าวเข้ามาภายในบริเวณวัด จะสัมผัสถึงสถานที่ที่มีความสงบ ร่มเย็น มีเอกลักษณ์ต่างเป็นของตนเอง ไม่มีความวุ่นวายเหมือนกับสถานที่ภายนอก พุทธศิลป์ภายในวัดเป็นเสมือนอาหารตาให้กับนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเที่ยวชม อีกทั้ง เมื่อนักท่องเที่ยวที่นับถือพระพุทธศาสนาเกิดความรู้สึกไม่สบายใจ กิจกรรมการทำบุญที่ทางวัดได้จัดขึ้น เช่น การทำทานหรือการให้รวมถึงกิจกรรมการฟังเทศน์ฟังธรรมจากพระสงฆ์ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความผ่อนคลายทั้งทางด้านร่างกาย และเกิดความรู้สึกสบายใจ กล่าวคือเมื่อ ภายในวัดมีบริเวณที่มีความสงบ ร่มเย็น เหมาะแก่การนั่งพักผ่อน เพื่อการผ่อนคลายจากความเมื่อยล้าที่เกิดขึ้น บริเวณวัดทั้งสองมีเก้าอี้ที่นักท่องเที่ยวสามารถนั่งเพื่อชมบรรยากาศภายในวัด นักท่องเที่ยวบางคนเดินทางมาท่องเที่ยววัดเดินทางมาเพื่อการพักผ่อนร่างกายโดยเฉพาะ เช่น นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวภายในวัดเดินทางมาเพื่อการอ่านหนังสือโดยเฉพาะ เป็นต้น

นายเจริญ ก้อนทอง^{๒๓} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าห้องน้ำห้องสุขามีรับรองให้นักท่องเที่ยวได้เพียงพออยู่แล้ว และมีหลายแห่งไว้รองรับนักท่องเที่ยวเพื่อความสะดวกสบาย และมีการทำความสะอาดทุกวันด้านร้านอาหาร ภายในวัดจะไม่มีบริการแต่ภายนอกด้านรอบวัดก็จะมีรับรองให้นักท่องเที่ยวบ้าง เพราะเวลามิงานเทศกาลจะเป็นการยากในการบอกยกเลิก และทางวัดต้องการกระจายรายได้ออกไปทั่วๆบริเวณด้วย

นายเจริญ ปราณีวัตร^{๒๔} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าที่ทางวัดได้จัดขึ้น ถือเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถช่วยเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้กับนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มาวัดมิใช่เพียงเพื่อการทำบุญเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่มาวัดเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ หรือร่วม

^{๒๑} นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๒} นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๓} นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๔} นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

กิจกรรมต่างๆที่ทางวัดได้จัดขึ้น หากวัดสามารถจัดกิจกรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่นักท่องเที่ยวได้ โดยเป็นกิจกรรมที่ทำให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสถึงเอกลักษณ์ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีต่างๆใน พระพุทธศาสนา จะเป็นการช่วยเผยแพร่พระพุทธศาสนาได้อีกทางหนึ่ง กิจกรรมการท่องเที่ยวตาม หลักพระพุทธศาสนาโดยมี การทำบุญตักบาตร การฟังเทศน์ การเวียนเทียน และการปฏิบัติธรรมใน วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา รวมถึงการนำพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่ยังต่างประเทศ การอบรม ภาวนาและการฟังเทศน์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การทำบุญตักบาตรในวัดสำคัญของวัด

นายชูชาติ ฉลองชัยพัทธ์.^{๒๕}ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการจัดบริเวณวัดตลอดจนภูมิทัศน์ของวัดให้ เป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม เรียบง่าย มีสภาพแวดล้อมที่เงียบสงบ มีความสะอาดร่มรื่นและงดงาม ตามธรรมชาติ โดยอาจปรับสภาพแวดล้อมตามศักยภาพของวัด เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวให้มีความสามารถ“เข้าถึง”และ “ใช้ประโยชน์ได้” อย่างเข้าใจ ด้วยความสะดวก ปลอดภัย รวมทั้งให้มีสิ่ง อำนวยความสะดวกและการบริการการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกลมกลืนกับทรัพยากร โดยคงรักษา สิ่งแวดล้อมที่ดี มีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ได้มาตรฐาน รักษาเอกลักษณ์ทางธรรมชาติและสังคมของ พื้นที่ และมีบรรยากาศการท่องเที่ยวที่ให้ความมั่นใจและความปลอดภัยในการท่องเที่ยว

นายเชาว์ ช่อเพชร.^{๒๖}ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของ พระสงฆ์สายวัดป่านั้นมีความสัมพันธ์กับมิติอื่นของสังคม เช่น เป็นการสืบสานศาสนา ศิลปะและ วัฒนธรรมอันดีงามของไทยให้ดำรงอยู่คู่ชาติไทย โดยมีรูปแบบการส่งเสริมที่มีเป้าหมายชัดเจนและ ส่งเสริมให้เครือข่ายในทุกพื้นที่มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมทางศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมที่เป็น ประโยชน์กับประเทศชาติ บ่มเพาะปลูกจิตสำนึกและเผยแผ่ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของชาติ กระตุ้นให้คนในชุมชนรัก ผูกพันในบ้านเกิดและภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของท้องถิ่น มีศรัทธาและยึดมั่นในพระศาสนา โดยมีวัดที่เป็นทุนทางสังคมที่มีศักยภาพ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มี กิจกรรมทางศาสนาที่มีคุณค่าต่อการพัฒนาจิตใจของคนทุกวัยทั้งชาวต่างชาติและชาวไทย ดังนั้น การ สร้างเสริมให้วัดเป็นแหล่งท่องเที่ยว จึงเป็นการใช้ทรัพยากรที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์ สูงสุดต่อคนในชุมชนและยังสามารถดำรงรักษาไว้ซึ่งบทบาทสำคัญของวัดในอดีตให้คงอยู่ตลอดไป โดย ยึดความต้องการของประชาชนในพื้นที่เป็นสำคัญ

นายณัชนนธ์ พิลาทอง^{๒๗}ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าในจังหวัดสกลนครเป็นจังหวัดที่ได้ชื่อว่าเป็น “เมืองพุทธศาสน์ พระธาตุห้าแห่ง แหล่งอารยธรรมสามพันปี” เนื่องจากมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน มี วัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมที่ตกทอดกันรุ่นสู่รุ่นมาจากบรรพบุรุษตั้งแต่สมัยโบราณ ที่หล่อหลอม และผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมไทยถิ่นอีสานจนมีความเป็นเอกลักษณ์และโดดเด่น กลายเป็นเมืองที่

^{๒๕} นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๖} นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๗} นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

เต็มไปด้วยบรรยากาศแห่งศาสนาและอารยธรรมอันน่าสนใจสกลนครยังอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติมากมาย ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ พืชพรรณ สัตว์ป่านานาชนิด และแหล่งน้ำขนาดใหญ่ น้อยหลายแห่ง ที่ทำให้จังหวัดสกลนครเป็นเมืองที่น่าท่องเที่ยวไม่แพ้จังหวัดอื่นๆ โดยมีสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ เช่น พระธาตุเชิงชุมพระธาตุกุม หนองหาร ปราสาทพระธาตุนารายณ์เจงเวง อุทยานแห่งชาติภูพาน เป็นต้นล้วนเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ต่อการพัฒนาจิตใจ พัฒนาสังคมให้มีความเจริญก้าวหน้าต่อไป

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธ พอสรุปได้ตามรูปแบบ ดังนี้

ภาพที่ ๔.๑ รูปแบบกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาที่ ๑

ภาพอ้างอิง <https://1th.me/559k> สืบค้นวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๖๒.

กระบวนการพัฒนาจิตในรูปแบบที่ ๑ มีองค์ประกอบในการปฏิบัติ ดังนี้ ๑ กระบวนการพัฒนาจิตที่เกิดจากภายใน ได้แก่ จิตใจ สุขเป็น ปัญญา และคิดเป็น ๒. กระบวนการที่เกิดจากภายนอก ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับความพอใจในโลกวัตถุ และความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับเพื่อนมนุษย์นั่นเอง

หลังจากได้ปฏิบัติในรูปแบบที่ ๑ และก็สามารถขยายผลไปสู่กระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับที่ ๒ ดังนี้

ภาพที่ ๔.๒ รูปแบบกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาที่ ๒

ภาพอ้างอิง <https://1th.me/559k> สืบค้นวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๖๒.

สรุปกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เป็นกิจกรรมที่สำคัญจะมุ่งเน้นที่การเสริมสร้างจิตสำนึกสาธารณะจากภายในจิตใจ โดยจากการศึกษาพบว่ากิจกรรมที่สำคัญประกอบด้วยกิจกรรมการนั่งสมาธิ การเดินจงกรม การเจริญสติภาวนา การปฏิบัติธรรม นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการจัดการท่องเที่ยวสายบุญ รูปแบบและการจัดการท่องเที่ยวโดยวัดที่ประกอบด้วยกิจกรรมการนั่งสมาธิ การเดินจงกรม และปฏิบัติธรรม นการท่องเที่ยวแบบ Voluntourism เป็นการท่องเที่ยวเรียนรู้สู่ชุมชน ที่ทั้งผู้ให้และผู้รับได้มีโอกาสเรียนรู้แบ่งปันประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดรอยยิ้มและมิตรภาพที่น่าจดจำ ขณะเดียวกันพัฒนาจิต สติปัญญาและสอดแทรกกิจกรรมจิตอาสาเพื่อพัฒนาจิตใจให้เกิดความเสียสละ การทำ เพื่อส่วนรวม และส่งผลให้นักท่องเที่ยวได้รับความสุขจากการท่องเที่ยวและความสุขเกิดภายในจิตใจในการทำ กิจกรรมอันเป็นประโยชน์กับสาธารณะเช่น”โครงการท่องเที่ยวเรียนรู้สู่ชุมชนวัดที่ทำกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงธรรมทั้งองค์ประกอบและกระบวนการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ทั้งนี้เพื่อให้สามารถเสนอแนวทางการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธในการเสริมสร้างจิตสำนึกสาธารณะของนักท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนได้โดยจากการศึกษาจะเห็นว่า ประการหนึ่ง ปัจจุบันการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีรูปแบบการส่งเสริมจิตสำนึกผ่านการจัดกิจกรรมที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นการสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนเพื่อมุ่งเน้นการจัดการท่องเที่ยวโดยกิจกรรมอบรมให้ความรู้แนวคิดเกี่ยวกับความรู้รับผิดชอบต่อสังคม (CSR) และส่งเสริมจิตอาสาเพื่อรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกัน ผ่านการเข้ามาทำกิจกรรมภายในวัดเพื่อยกระดับจิตสำนึกของบุคลากรในหน่วยงาน

อย่างยั่งยืนท่องเที่ยวแบบ Voluntourism เป็นการท่องเที่ยวเรียนรู้สู่ชุมชน ที่ทั้งผู้ให้และผู้รับได้มีโอกาสเรียนรู้แบ่งปันประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดรอยยิ้มและมิตรภาพที่น่าจดจำ ขณะเดียวกันได้พัฒนาจิตใจสติปัญญาและสอดแทรกกิจกรรมจิตอาสาเพื่อพัฒนาจิตใจให้เกิดความเสียสละการทำ เพื่อส่วนรวม และส่งผลให้นักท่องเที่ยวได้รับความสุขจากการท่องเที่ยวและความสุขเกิดภายในจิตใจในการทำกิจกรรมอันเป็นประโยชน์กับสาธารณะ ประการต่อมา สำหรับองค์ประกอบและกระบวนการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม มีด้วยกันสี่มิติที่สำคัญกล่าวคือการพัฒนาสถานที่เครือข่ายการทำงานพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวและวิสัยทัศน์ของผู้นำ และท้ายที่สุดคือแนวทางการพัฒนากิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในการเสริมสร้างจิตสำนึกสาธารณะของนักท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน มีความจำ เป็นที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธจะต้องสร้างความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการระดับโรงเรียน ตลอดจนภาคเอกชนในพื้นที่ในการพัฒนากิจกรรมที่ต่อเนื่องในการดำเนินการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะให้เกิดผ่านการเข้ามาเรียนรู้กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาภายในวัดให้มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้องค์ประกอบที่สำคัญคือวัดต้องมีความพร้อมด้านการอำนวยความสะดวก และการส่งเสริมกิจกรรมที่สามารถยกระดับการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาให้มากยิ่งขึ้นเช่นกัน

๔.๓ ผลการการสัมภาษณ์การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือดังนี้

พระครูใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต^{๒๘} ทำให้การที่จะทำให้อาวาสเป็นที่พักพิงที่เคารพศรัทธาของประชาชนทั่วไปได้นั้น ทางกรมศาสนาตระหนักถึงความสะอาด และด้านสุขอนามัย เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวได้อย่างเพียงพอ และทางท่านผู้ว่าราชการจังหวัดก็มีนโยบายในการส่งเสริมด้านความสะอาดด้วย และนอกจากนั้นตามอำเภอต่างๆก็จะมีวัดที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนเช่นกันท่านเจ้าอาวาสมีข้อจำกัดในด้านความรู้ ความสามารถ ควรจะมีการจัดโครงการเสริมทักษะและความรู้ให้คณะสงฆ์ได้ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม และยกวิทยฐานะให้สูงขึ้นทั้งทางโลกและทางธรรม ทำให้ท่านเจ้าอาวาสมีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้น และนักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจัดเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ โดยในเบื้องต้นคณะสงฆ์ควรจัดและพัฒนาวัดเป็นสถานที่ที่สะอาดร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรมตามหลักของ ๓ ส. คือ “สะอาด สว่าง และ สงบ”ยังสามารถดึงดูดประชาชนชาวพุทธเข้ามาศึกษาธรรมและมาปฏิบัติธรรมในวัดได้เป็นอย่างดีที่ประชาชนสามารถเที่ยวชมและสามารถพักผ่อนได้ สามารถนำมาพัฒนาวัดได้ดียิ่งขึ้นงบประมาณ ในการพัฒนาวัดในแต่ละปีได้ค่อนข้างน้อย เพราะการที่จะพัฒนาวัดต้องใช้งบประมาณมาก แต่ทางเจ้าอาวาสก็มีศักยภาพใน

^{๒๘} ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

การพัฒนาวัดของตนเองตามศักยภาพของวัดนั้นๆ เช่นก็ทำบุญกฐิน หรือขอรับบริจาคจากภาคเอกชนทั่วไป หรือผู้มีจิตศรัทธาต่างๆ

พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร. ^{๒๙} กล่าวถึงการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวนั้น การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวยังไม่เพียงพอ เพราะบางวัดยังขาดองค์ประกอบในด้านต่างๆ เช่น การคมนาคม อาคารและสถานที่ เป็นต้น ทำให้การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่ามีข้อจำกัดบางประการ ที่ยังไม่สามารถตอบโจทย์ความต้องการของนักท่องเที่ยวเท่าที่ควร ทางวัดได้มีนโยบายและแนวทางในการพัฒนาและปรับปรุงการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อจะให้นักท่องเที่ยวได้เข้าถึงแหล่งการท่องเที่ยวพร้อมกับการได้ปฏิบัติธรรมที่ดีขึ้นๆไป

พระครูสถิตปัญญาคุณ ^{๓๐} กล่าวว่าวัดมีสถานที่จอดรถและสิ่งอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆภายในวัดอย่างเหมาะสม โดยเฉพาะในส่วนการอำนวยความสะดวกและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ทางวัดได้จัดให้มีเจ้าหน้าที่ดูแลและรักษาความปลอดภัยให้กับนักท่องเที่ยวอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะทางวัดได้จัดสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว เช่น สถานที่ปฏิบัติธรรม สถานที่ดำเนินกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ที่พักอาศัย ห้องน้ำ ที่จอดรถ ร้านขายของต่าง ๆ ก็มีการพัฒนาและ ส่งเสริมอยู่เสมอ ห้องน้ำของสถานที่ท่องเที่ยวจะมีการแบ่ง เพศของนักท่องเที่ยวอย่างชัดเจน เช่น ผู้หญิง ผู้ชาย หรือ พระภิกษุ อีกมากมาย

พระบัณฑิต ธีรธมโม. ^{๓๑}กล่าวว่าพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะในส่วนของวัดหนองป่าพงนั้นได้มีการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยมีกิจกรรมต่างๆ เป็นการปฏิบัติธรรม การไหว้พระ และการสวดมนต์ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเยี่ยมชมสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา สถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาภายในวัดอันเป็นสถานที่เอื้อต่อการได้พักผ่อนหย่อนใจทำให้จิตใจมีความสุขเยือกเย็นเพราะเกิดจากการทำความดีทางกาย วาจา และจิตใจ

พระราชภาวนาวิกรม. ^{๓๒}กล่าวว่าการการควบคุม กำกับ ดูแลและอบรมสถานที่ที่จะให้พุทธศาสนิกชนได้มาอบรมหรือศึกษาธรรมะต้องการปฏิบัติตนอย่างไร ทางด้านสำนักพุทธจะมีการทำโครงการส่งเสริมความรู้ในภาพรวม หรือมีการออกนิเทศ หรือถวายความรู้ให้เจ้าอาวาสหรือคณะสงฆ์ตามโอกาสที่สำคัญ

^{๒๙} เจ้าอาวาสวัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๐} ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาาราม ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ ข้อมูล. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๑} พระสงฆ์วัดป่าบ้านตาดที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ให้ข้อมูล. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๒} เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระราชวิสุทธินายก.^{๓๓}กล่าวถึงการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์ วัดหนองป่าพงนั้น โดยเฉพาะการเข้ามาปฏิบัติธรรม ในวัดหนองป่าพง ในช่วงปกติ สามารถเข้ามาถือศีล ๕ ศีล ๘ ได้ในโกน คือก่อนวันพระ ๑ วัน ซึ่งที่วัดหนองป่าพงเอง เปิดให้ชาวบ้านมานอนกันที่อุโบสถได้ สังเกตได้จากจะมีแม่ออก หรือพ่อออก แต่งชุดขาว มาอยู่วัดกัน โดยที่พ่อออก (ผู้ชายที่มาปฏิบัติธรรมอยู่วัด) จะสามารถนอนได้ที่โรงนอน ที่ทางวัดหนองป่าพง จัดให้ และแม่ออก (ผู้หญิงที่มาปฏิบัติธรรม) สามารถพักรวมกันได้ที่อุโบสถภายในวัดหรือผู้หญิงท่านใด ต้องการมาปฏิบัติธรรมในระยะเวลานานๆ สามารถติดต่อสอบถามได้ที่ ห้องสมุด ของทางวัดหนองป่าพง โดยจะมีท่านพระให้คำชี้แนะ อีกทั้ง ส่วนการมาพักค้างคืนของแม่ชี ทางวัดหนองป่าพงจะมีเขตสำหรับแม่ชีโดยเฉพาะซึ่งจะอยู่บริเวณด้านหลังของทางวัดหนองป่าพง เป็นต้น

พระอรุณ อนุตตโร^{๓๔}กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตที่สามารถดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว ที่เหมาะสมกับประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชีวิต ดั้งเดิมของพระสงฆ์ ที่มีอยู่แล้ว เป็นกิจกรรมที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นและแสดงถึงประเพณีวัฒนธรรมที่สวยงามมีเอกลักษณ์โดดเด่นสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาชื่นชมและอยากกลับมาเยือนวัดอีกโดยวัดร่วมกับคนในชุมชนที่เห็นคุณค่าและความสำคัญในมรดกภูมิปัญญาของตนเอง และมีความประสงค์ที่จะคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ในวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีของชุมชนท้องถิ่นให้ดำรงอยู่ ในส่วนของการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นกิจกรรมบุญที่เรียบง่ายซึ่งจัดเป็นประจำอยู่แล้วโดยมีพระคุณเจ้านำสวดมนต์ ไหว้พระ นั่งสมาธิ เจริญจิตภาวนา เทศนาธรรม ให้ศีลให้พรเป็นการสร้างบุญกุศลให้เกิดขึ้นกับตนเอง

นางจันได รตนสิงหา^{๓๕}ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาด้านกลยุทธ์สร้างทางวัดหนองป่าพง มองว่า ควรมีการสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธระหว่างหน่วยงานของรัฐ บ้าน วัด และโรงเรียน ได้ร่วมมือกับทางวัด โดยนักเรียน นักศึกษา ที่ได้รับการอบรมและได้รับความรู้แล้วเป็นภาคีเครือข่ายประจำวัดเพื่อให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวที่มาเยี่ยมชมสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาและทำบุญไหว้พระปฏิบัติธรรม รวมถึงการเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลืองานทางวัดประชาชนได้ร่วมกิจกรรมต่าง ๆ

นางนิชาภา เสริมอ้วน^{๓๖} กล่าวถึงว่าทางวัดได้จัดทำสื่อประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัดในวันสำคัญหรือเทศกาลสำคัญต่างๆ อาทิ แผ่นพับแนะนำกิจกรรมหรือสถานที่ท่องเที่ยวภายในวัดแบบ

^{๓๓} เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต).สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๔} เลขานุการวัดอรัญบรรพต ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล.สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๕} นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๖} นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ง่ายๆ อาจบอกกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัด ลักษณะทางกายภาพของวัด ประเพณีที่สำคัญของวัด สถานที่ท่องเที่ยวในวัดและกิจกรรมการท่องเที่ยว ตลอดจนคู่มือในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักของสติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ กาย เวทนา จิต และธรรมอันแนวทางและเป็นองค์ความรู้ที่นักท่องเที่ยวควรได้มีความรู้และความเข้าใจและปฏิบัติได้อย่างถูกต้องต่อไป

นางสาคร ชำธรรม^{๓๗} กล่าวว่าสำหรับการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่าสิ่งที่เป็จุดแข็งของวัด คือแรงความศรัทธาต่อการกระทำความดีโดยนักท่องเที่ยวเชื่อมั่นในหลักของการกระทำความดีในพระพุทธศาสนาว่า “การทำความดีย่อมได้รับผลดี การทำความชั่วย่อมได้รับผลชั่ว” การท่องเที่ยวตามวัดต่างๆที่มีการส่งเสริมและสนับสนุนได้ปฏิบัติธรรมผ่านกิจกรรมต่างๆในทางพระพุทธศาสนา เช่น การไหว้พระ การทำบุญ การปฏิบัติธรรม เป็นต้น ทั้งหมดล้วนเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมทำให้คุณภาพชีวิตและคุณภาพของจิตใจมีความประณีต มีความสุขุมมากยิ่งขึ้น เพราะมนุษย์เกิดมามีความต้องการมีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยคุณภาพชีวิตจะเกิดขึ้นได้ต้องมีความสุขเกิดขึ้นก่อน วามสุขที่แท้จริงต้องเกิดจากความรู้สึกรู้ใจในตนเอง รู้สึกว่าชีวิตนี้มีคุณค่า มีความหมาย ซึ่งการมีคุณภาพชีวิตที่ดีนั้นมนุษย์ต้องรู้จักพัฒนาตนเองทั้ง ๔ ด้านคือ กาย ศิล จิต และปัญญา การที่มนุษย์มีสุขภาพจิตใจที่ดีทำให้เกิดความสบายใจไม่ บั่นทอนต่อการทำกิจกรรมต่างๆ ส่งผลที่ดีทั้งทางกายและใจ

นางสาวนิษฐา ศรีพรหม^{๓๘}ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ส่งเสริมกิจกรรมของทางวัด สถานที่ตั้งของวัดจะอยู่ไม่ไกลกับจากตัวจังหวัดอุดรธานีโดยมีความสะดวกในการเดินทางสู่วัดบ้านตาตเช่น สถานีขนส่ง รถไฟ และสายการบิน เป็นต้นและสถานที่ของวัดก็อยู่ในเขตอำเภอเมืองด้วย ทำให้นักท่องเที่ยวได้เข้าถึงวัดได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ทางวัดมีเว็บไซต์และได้ประสานติดต่อกับสถานีวิทยุในการประชาสัมพันธ์ข่าวสารงานต่างของทางวัดให้ประชาชนและนักท่องเที่ยวได้ทราบกันอย่างทั่วถึง หรือนักท่องเที่ยวสามารถโทรมาสอบถามเส้นทางการเดินทางก็สามารถโทรติดต่อสอบถามได้เสมอ

นางสาวสกล เพ็ชรรัตน์^{๓๙}ให้ความคิดเห็นในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวโดยสถานที่ภายในวัดมีศาลาการเปรียญซึ่งเป็นศาลาไม้หลังใหญ่ เดิมทีเป็นศาลาชั้นเดียวยกพื้นเตี้ยแต่ภายหลังถูกยกให้สูงขึ้น ๒ ชั้น เพื่อจะใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น ด้านบนศาลานั้น ให้เป็นที่ประดิษฐาน ของพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่เป็นพระประธานของวัด ใช้เป็นที่แสดงธรรมอบรมแก่พระภิกษุสามเณรในวัด ตลอดจนเป็นที่ประชุมทำสังฆกรรมร่วมกัน เช่น สวดพระปาฏิโมกข์ อธิษฐานเข้าพรรษา สวดปวารณา และกรณากฐิน เป็นต้น

^{๓๗} นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๘} นักท่องเที่ยววัดบูรพาารม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๙} นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางสาวสุปราณี ปัสสาร.^{๔๐} ได้กล่าวถึงว่าสำหรับอยู่เพียงองค์เดียว ฝานั่งส่วนใหญ่ใช้จิวร เก้าชิงแทน เพื่อกันลม กันฝน ใช้มุ้งกลดกันยุง ภายในกุฏิจะมีเพียงกลด เสื่อปูนอน ผ้าห่ม เครื่องอัฐบริขาร ตะเกียงหรือเทียนไข และของใช้ ที่จำเป็นอื่นๆ ด้านหัวนอนจะมีพระพุทธรูปหรือรูปครูบาอาจารย์ติดไว้ เพื่อกกราบไหว้บูชาเป็น กำลังใจในการบำเพ็ญภาวนา ทุกกุฏิจะมีทางเดินจงกรมอย่างน้อย ๑ เส้น ยาวประมาณ ๒๕ ก้าว อยู่ใต้ร่มไม้ดुरมเย็น ในยามค่ำคืนการเดินจงกรม จะใช้โคมเทียนจุดสว่าง พอให้เห็นทาง กุฏิแต่ละหลังจะมองไม่เห็นกันประหนึ่งว่า อยู่ท่ามกลางป่าเพียงองค์เดียวเพื่อให้สัปบายะสะดวกในการบำเพ็ญสมณธรรม

นางสาวสุฤดี ครัวฤดี.^{๔๑} ได้กล่าวถึงแนวทางด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวนั้น เมื่อนักท่องเที่ยวได้เห็นถึงวิถีชีวิตของพระสงฆ์ ที่มีการดำรงอยู่อย่างเรียบง่าย สมถะและมีความพอเพียงกับการอยู่อาศัยภายในวัด นักท่องเที่ยวสามารถเรียนรู้ได้จากแนวทางเหล่านี้ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตปัจจุบันของตน ในส่วนของนักท่องเที่ยวที่ได้มีโอกาสได้กราบนมัสการพระสงฆ์ และได้ฟังการบรรยายธรรม หรือให้คำแนะนำหลักธรรมในการปฏิบัติเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้แก่ นักท่องเที่ยว และหากนักท่องเที่ยวมีความเชื่ออันเป็นอกุศลหรือความคิดที่ไม่ถูกต้อง

นางสาวอมราวดี สามลา.^{๔๒} ได้กล่าวถึงแนวทางสำหรับแนวทางในการพัฒนาทรัพยากร วัดบ้านตาดนั้นจัดเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมที่มีความเพียบพร้อมในการปฏิบัติธรรม เพราะวัดป่าบ้านตาดนั้นเต็มไปด้วยความร่มรื่นของธรรมชาติ เงียบ สงบ บริเวณรอบ ๆ มีทั้งต้นไม้เขียวชอุ่ม ล้อมรอบด้วยกำแพงคอนกรีต มีประตูเข้า-ออกเป็นประตูใหญ่ ทั้งนี้เพื่อป้องกันสัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าของวัดออกมาทำร้ายชาวบ้าน เพราะที่ วัดป่าบ้านตาด มีสัตว์ป่านานาชนิด ภายในบริเวณวัดมีศาลาการเปรียญ ด้านบนศาลานั้น คือ ที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปองค์ใหญ่ซึ่งเป็นพระประธานของวัด ทั้งยังใช้เป็นที่พักผ่อนของพระภิกษุสามเณรในวัด และตู้ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านขวาขององค์พระประธานนั้น ก็คือ ที่ประดิษฐานอัฐิธาตุของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของหลวงตามหาบัวรวมทั้งอัฐิธาตุของครูบาอาจารย์องค์อื่น ๆ ส่วนด้านล่างศาลานั้น ถูกใช้เป็นที่สำหรับฉันภัตตาหารเช้า อันเป็นสถานที่ที่หลวงตามหาบัวใช้ในการแสดงธรรมเทศนาและปฏิสนธากับศรัทธาฆราวาสญาติโยม ที่มาจากทุกสารทิศอย่างไม่ขาดสายไม่เว้นในแต่ละวัน

นายปรมัตถ์ มาลินันท์.^{๔๓} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าสำหรับวัดบูรพาาราม เป็นวัดที่เก่าแก่สร้างขึ้นสมัยกรุงธนบุรี มีอายุประมาณ ๒๐๐ ปี เท่า ๆ กับอายุของ จ.สุรินทร์ โดย "พระยาสุรินทร์ภักดีศรีณรงค์ จางวาง" หรือ (ปุม) เจ้าเมืองสุรินทร์คนแรก ร่วมมือกันสร้างกับชาวบ้าน เมื่อประมาณ พ.ศ.

^{๔๐} นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๑} นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๒} นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๓} นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๒๓๐๐-๒๓๓๐ ซึ่งตั้งชื่อในตอนนั้นว่า "วัดบุรพ" แรกเริ่มเดิมที วัดนี้เป็นวัดมหานิกาย แต่ต่อมาใน ปี พ.ศ. ๒๔๗๖ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสโสอัน) ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑล ได้อนุมัติให้วัดบุรพเป็น วัดในสังกัดคณะธรรมยุตและได้นิมนต์ พระราชวุฒาจารย์ หลวงปู่ดุลย์ อตุโล ซึ่งปฏิบัติธุดงค์กรรมฐาน อยู่ ให้มาประจำอยู่ที่วัดบุรพาราม ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส และร่วมเป็นคณะพระสังฆาธิการ วัด บุรพาราม ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งแต่วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๐ และเป็นวัดสำคัญของจังหวัดสุรินทร์ เนื่องมาจากเป็นที่ประดิษฐาน หลวงพ่อพระชีว์ (หลวง พ่อประจักษ์) พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของสุรินทร์ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ไม่ปรากฏ หลักฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อใด แต่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นมาพร้อมกับวัดบุรพาราม ประดิษฐานอยู่ในมณฑป จิตรमुख นับเป็นปูชนียวัตถุที่ชาวสุรินทร์เคารพบูชาอย่างมาก นอกจากนี้ ยังเป็นวัดที่พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดุลย์ อตุโล) พระเถระสายพระกัมมัฏฐานด้านการภาวนาจิต ที่มีชื่อเสียงในหมู่ผู้ปฏิบัติ ธรรม สายพระกัมมัฏฐาน ท่านได้เคยจำพรรษาอยู่ ณ วัดบุรพาราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ จนกระทั่ง มรณภาพ พ.ศ. ๒๕๒๖ ภายในวัดมีพิพิธภัณฑสถานหลวงปู่ดุลย์ ซึ่งเป็นสถานที่ประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่ ดุลย์ อตุโล พร้อมทั้งภาพประวัติพระเถระด้านวิปัสสนากัมมัฏฐาน อันประกอบด้วยพระอาจารย์เสาร์ พระอาจารย์มั่นและลูกศิษย์

นายพิสิษฐ์ อนันต์รักษ์. “ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าวัดบุรพาราม มีเนื้อที่ทั้งสิ้น ๑๐ ไร่ ๖๕ ตารางวา ตั้งอยู่ที่ ถ.จิตรบำรุง ต.ในเมือง อ.เมืองสุรินทร์ จ.สุรินทร์ โดยเส้นทางเข้าสู่วัดบุรพารามวัดบุรพารามตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองสุรินทร์ จึงมีเส้นทางเข้าออกได้หลายเส้นทาง ได้แก่ ถนนกรุงศรีใน ถนน ธารสาร และถนนจิตรบำรุง วัดบุรพารามตั้งอยู่หน้าศาลากลางจังหวัดสุรินทร์ นอกจากนี้ทางวัดยังได้ สร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวของวัดที่จะเกิดจากความร่วมมือของพระสงฆ์ภายในวัด ความร่วมมือของ คนในชุมชนและความพร้อมของวัดแล้ว การประสานความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ รวมทั้งการได้ร่วม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์กับวัดอื่นๆ และการช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกันในการจัดกิจกรรม ทางศาสนาเพื่อการท่องเที่ยวเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้มากยิ่งขึ้น

นายมงคล ศรีพุทธา. “ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า การปฏิบัติธรรมของนักท่องเที่ยวที่มานั้นทางวัด บุรพารามมีศาสนสถานที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม เช่น พระอุโบสถหลังใหญ่ กว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๓๒ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ปัจจุบันปรับปรุงโครงสร้างใหม่และมีภาพ จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติที่งดงาม และยังมีวิหารจตุรमुख ประดิษฐานพระคูเมือง (หลวงพ่อพระชีว์) แบบทรงไทย สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยปรับปรุงให้มีความวิจิตรมากขึ้น มีบันไดทางขึ้นวิหาร ๒ ทาง มีรูปปั้นหุ่นพญานาคลักษณะศิลปะไทย เลื้อยลงตามระเบียงบันไดทั้งสองข้าง พระปฏิมากร หลวงพ่อพระชีว์ เป็นพระพุทธรูปโบราณ ชาวเมือง

๔๔ นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๔๕ นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นับถือว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ คู่เมืองสุรินทร์ ประดิษฐานในวิหารจตุรมุข หน้าตักกว้าง ๒ เมตร ๙ เซนติเมตร สูง ๓ เมตร ๔๙ เซนติเมตร โดยประมาณ ลักษณะปางสะดุ้งมาร มีพุทธลักษณะลอยไปทางศิลปะแบบขอมในยุคขอมเรืองอำนาจ สร้างเมื่อ พ.ศ. ไหนไม่แน่นอน และยังมีพระปฏิมากร พระพุทธรูปชินราชจำลอง พระประธานประจำวัด หน้าตักกว้าง ๑ เมตร ๔๙ เซนติเมตร สูง ๒ เมตร ๑๙ เซนติเมตร โดยประมาณ ลักษณะปางสะดุ้งมาร ประดิษฐานในพระอุโบสถ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ ตลอดจนพระปฏิมากรหลวงพ่อบุญรอดพระชีว์จำลอง องค์เล็ก หน้าตักกว้าง ๘๙ เซนติเมตร สูง ๑ เมตร ๔๙ เซนติเมตร ประดิษฐานในวิหารหลวงพ่อบุญรอดพระชีว์ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑ และยังมี ศาลาอตุลเถระ ลักษณะทรงไทยคอนกรีตเสริมเหล็กสองชั้น สำหรับใช้เป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลทั่วไป และใช้เป็นสถานที่อบรม ปฏิบัติธรรม สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ ยังมีพิพิธภัณฑสถาน อตุลเถระลักษณะทรงไทยประยุกต์ สำหรับเก็บอัฐิธาตุ และบริวาร พระราชวุฒาจารย์(หลวงปู่ดูลย์ อตุล) และประดิษฐานรูปเหมือน หลวงปู่ดูลย์ อตุล สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ และศาลาปฏิบัติธรรมกัมมัฏฐาน (เบญจวรรณ) ลักษณะคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น สำหรับใช้ปฏิบัติธรรม ทำวัตรเย็น ของพระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ ตลอดจนมีกุฏิสงฆ์ซึ่งเป็นที่พักของพระภิกษุมีจำนวน ๑๗ หลัง เริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ถึง พ.ศ. ๒๕๒๔ สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นแบบทรงไทยทั้งหมดที่กล่าวมาจัดเป็นศาสนสถานที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมของนักท่องเที่ยวน

นางสาคร ชำธรรม^{๔๖} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่ากิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัดได้จัดกิจกรรมให้การอบรมเจริญปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นกรรมฐานที่มุ่งอบรมปัญญาเป็นหลักหรือสมถกรรมฐานซึ่งมุ่งบริหารจัดการเป็นหลัก การปฏิบัติธรรมนี้ย่อมมีประโยชน์มาก ทำคนให้ฉลาด เพราะจะรู้จักทั้งบุญญัตติและปรมาตม์เป็นอย่างดี ละเอียตรอบคอบมากขึ้น ทำคนให้มีศีลธรรมและวัฒนธรรมอันดีงาม

นายเล็ก ศรียะอาจ. ^{๔๗}ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าทางวัดจัดให้มีห้องสุขาที่สะอาดและเพียงพอ เนื่องจากเป็นสถานที่ๆ ใช้ร่วมกันของนักท่องเที่ยวสิ่งสำคัญคือความสะอาดจะต้องมีการดูแลรักษาและทำความสะอาดอยู่เป็นประจำและสม่ำเสมอ และจัดหาถังขยะและจัดระเบียบสถานที่ที่ทิ้งขยะให้เพียงพอและเหมาะสม จัดสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่เหมาะสมกับสภาพของวัดและการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ห้องอบรมวิปัสสนากรรมฐาน ห้องรับแขก ห้องสนทนาธรรม ตลอดจนจัดให้มีป้ายประชาสัมพันธ์ต่างๆ ซึ่งป้ายประชาสัมพันธ์เหล่านี้ต้องให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของวัดที่เก่าแก่ หรือบรรยากาศแบบโบราณ

นายสมศักดิ์ อ่อนสุนทร^{๔๘} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการพัฒนาด้านการจัดการนั้นทางวัดได้จัดแบ่งพื้นที่ใช้สอยของวัดตามบทบาทหน้าที่ เป็น ๓ เขต คือ ๑.เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่ตั้งของศาสนสถาน

^{๔๖} นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๗} นักท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๘} นักท่องเที่ยวชมรมจักรยานแสงบุญวัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สำคัญ ๒.เขตสังฆาวาส เป็นพื้นที่พักอาศัยของพระภิกษุสามเณร และ ๓. เขตธรณีสงฆ์หรือเขตสาธารณะวัไบริการชุมชน เป็นพื้นที่ที่ใช้เป็นสถานที่ตั้งของอาคาร สิ่งก่อสร้างและกิจกรรมที่ให้บริการแก่ประชาชนทั่วไปและนักท่องเที่ยว เป็นสถานที่ที่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวหรือผู้แสวงบุญ สำหรับแนวทางการพัฒนาด้านกลยุทธ์นั้นทางวัดได้แต่งตั้งคณะทำงานพัฒนาการท่องเที่ยวและแสวงบุญประจำวัด เพื่อให้ง่ายต่อการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรม เช่น การจัดสถานที่ การอำนวยความสะดวก การบริการผู้ที่เข้ามาทำบุญหรือท่องเที่ยว การจัดวางโปรแกรมต่างๆสำหรับนักท่องเที่ยว ซึ่งกลยุทธ์ในแต่ละด้านทำให้นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจในการท่องเที่ยวเป็นอย่างยิ่ง

นายปรมัตถ์ มานินันท์.^{๔๙} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการพัฒนาด้านอื่นๆ ทางวัดจัดให้มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยวประจำของวัด เป็นพื้นที่สำหรับเป็นศูนย์ประชาสัมพันธ์ให้ข้อมูลด้านการท่องเที่ยวที่ชัดเจนแก่นักท่องเที่ยว โดยจัดให้มีพระสงฆ์หรือบุคลากรของวัดอยู่ประจำไว้บริการชี้แนะนักท่องเที่ยวที่มาวัด ในลักษณะเป็นจุดศูนย์กลางของวัด เพื่อดำเนินการต้อนรับ การให้ข้อมูลทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้จักอบอุ่นและมีความประทับใจในการบริการของทางวัดเป็นอย่างดี

นายเอกพัฒน์ สาริคำ^{๕๐} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า วัดอรัญญบรรพต บนเส้นทางทางหลวงหมายเลข ๒๑๑ เชื่อมต่อระหว่างจังหวัดเลยและหนองคาย เส้นทางเลียบแม่น้ำโขงสายนี้ มีวัดสำคัญๆ ตั้งอยู่หลายแห่งด้วยกัน หลักๆ ก็จะมีวัดพระธาตุบังพวน วัดศรีชมภูองค์ตื้อ ที่อำเภอท่าบ่อ วัดอรัญญบรรพต วัดหินหมากเป้ง ที่อำเภอศรีเชียงใหม่ วัดผาตากเสื้อ ที่อำเภอสังคม ความสำคัญของวัดเหล่านี้ก็แตกต่างกันออกไป วัดหินหมากเป้งก็เป็นสถานที่ที่มีอนุสรณ์สถานเพื่อระลึกถึงหลวงปู่เทสก์ เทสรังสี วัดอรัญญบรรพตแห่งนี้ก็มีหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ เคยเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวประชาทั้งใกล้และไกล จวบจนท่านมรณภาพลง ก็มีการสร้างเสนาสนะต่างๆ มีความสวยงาม ในพื้นที่วัดที่กว้างขวาง ภายในวัดมีศาสนสถานที่เกี่ยวข้องการท่องเที่ยวและการปฏิบัติธรรม เช่น มณฑปหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ มณฑปทรงจตุรมุขมีทางขึ้นลงรอบด้าน ทั้งหมดสร้างด้วยกระฉกไผ่มองเห็นภายในได้ชัดเจน ซึ่งจะมีรูปเหมือนขณะยืนของหลวงปู่เหรียญอยู่ภายใน และ พระสุธรรมเจดีย์วัดอรัญญบรรพต เมื่อเก็บภาพมุมสลับบัวเรียบร้อยเดินเข้ามาใกล้พระสุธรรมเจดีย์ที่ด้านหน้ามีบันไดช่วงสุดท้ายขึ้นสู่ประตูเจดีย์ รอบๆ องค์เจดีย์มีสระบัวรอบด้าน ดูเหมือนกับเป็นเจดีย์ตั้งอยู่กลางน้ำ พระสุธรรมเจดีย์วัดอรัญญบรรพต เปรียบเสมือนพิพิธภัณฑสถานหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ลักษณะเดียวกันกับเจดีย์พิพิธภัณฑสถานหลวงปู่เทสก์ เทสรังสีของวัดหินหมากเป้ง

^{๔๙} นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๐} นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นายเชาว์ ช่อเพชร^{๕๑} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าทางวัดได้มีการจัดตั้งศูนย์ประชาสัมพันธ์หรือศูนย์บริการนักท่องเที่ยวของวัด โดยมีพระสงฆ์หรือบุคลากรภายในวัดอยู่ประจำ ๑-๒ รูป/คน เพื่อทำหน้าที่เป็นโฆษกพูดประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับกิจกรรมทางศาสนาของวัด ส่งผลทำให้นักท่องเที่ยวได้พัฒนาคุณภาพชีวิต คือ รู้จักใช้ชีวิตและทรัพย์สินอย่างถูกต้องและคุ้มค่า พอเพียง รู้จักพัฒนาตัวเอง มีทัศนคติและค่านิยมที่ดีงาม มีความสามัคคี รักครอบครัวและโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเส้นทางแสวงบุญของกรมการศาสนาที่ร่วมกับวัด ทางเครื่องกระจายเสียงของวัด ตลอดเวลา โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่วัดมีการจัดงานเทศกาลประจำปี ตลอดจนมีความตระหนักในรักประเทศชาติ

นางจันทร์เพ็ญ ศิริบุตร.^{๕๒} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าทางวัดถือว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์แล้วยังเป็นแหล่งบ่มเพาะคนดีให้สังคม จากการจัดกิจกรรมทางศาสนาที่คู่ขนานไปกับการเป็นสถานที่ท่องเที่ยวแสวงบุญเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวหรือผู้แสวงบุญได้ร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นกิจกรรมบุญที่เรียบง่าย ซึ่งจัดเป็นประจำอยู่แล้ว โดยมี พระคุณเจ้านำสวตมนต์ให้พระ นั่งสมาธิ เจริญจิตภาวนา เทศนาธรรม ให้ศีลให้พร เป็นการสร้างบุญกุศลให้เกิดขึ้นกับตนเอง ตลอดจนสามารถแผ่เมตตาให้กับบรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายได้อีกทางหนึ่งด้วย นอกจากนี้ยังมีการจัดเส้นทางท่องเที่ยวภายในวัด โดยมีพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์นำชมศาสนสถาน หรือ โบราณสถานและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายในวัด โดยมีการสอดแทรกหลักธรรมในระหว่างการนำชมวัด

นายประสิทธิ์ แก้วพิบูลย์^{๕๓} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าการพัฒนาทรัพยากรเพื่อให้ผู้แสวงบุญหรือนักท่องเที่ยวที่มาร่วมกิจกรรมบาเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญจิตภาวนา เกิดความรู้สึกรักสงบร่มเย็น มีความสุข ประทับใจ ภายในวัดจะมีการแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจน ว่าพระหรือเณรแต่ละรูปต้องทำอะไรบ้าง ทุกรูปจะมีหน้าที่รับผิดชอบแตกต่างกันออกไป แล้วแต่ความสามารถของแต่ละบุคคล จัดสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่เหมาะสมกับสภาพของวัดและการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ห้องอบรมวิปัสสนากรรมฐาน ห้องรับแขก ห้องสนทนาธรรม มีการเจริญปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นกรรมฐานที่มุ่งอบรมปัญญาเป็นหลักหรือสมถกรรมฐานซึ่งมุ่งบริหารจัดการจิตเป็นหลัก การปฏิบัติธรรมนี้ย่อมมีประโยชน์มาก

พระราชวิสุทธินายก^{๕๔} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าวัดได้มีการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตเป็นพิเศษที่สามารถดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว เป็นกิจกรรมที่เหมาะสมและมีความสอดคล้องกับประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชีวิต ดั้งเดิมที่มีอยู่แล้ว เป็นกิจกรรมที่สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นและแสดงถึงประเพณีวัฒนธรรมที่สวยงาม มีเอกลักษณ์โดดเด่นสามารถ

^{๕๑} นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๒} นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๓} นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๔} เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต). สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาชื่นชมและอยากกลับมาเยือนวัดอีกโดยวัดร่วมกับคนในชุมชนที่เห็นคุณค่าและความสำคัญในมรดกภูมิปัญญาของตนเอง และมีความประสงค์ที่จะคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ในวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีของชุมชนท้องถิ่นให้ดำรงอยู่

นายเจริญ ปราณวัตร^{๕๕} ให้สัมภาษณ์ไว้ว่าเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ทราบล่วงหน้าและมีโอกาสเลือกตัดสินใจที่จะมาท่องเที่ยวได้ตามความเหมาะสมกับระยะเวลาที่มี มีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่เส้นทางท่องเที่ยวแสวงบุญของวัดหรือของกรมการศาสนาหรือกิจกรรมของวัดในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา หรือเทศกาลสำคัญ ทางเสียงตามสาย เพื่อเชิญชวนชาวบ้านในพื้นที่ร่วมเป็นเจ้าภาพต้อนรับนักท่องเที่ยวด้วยการช่วยทางวัดจัดกิจกรรมทางศาสนาและนำนักท่องเที่ยวเดินชมศาสนสถานภายในวัดตลอดจนการปฏิบัติตามหลักวิปัสสนากรรมฐานวัดได้จัดทำเป็นปฏิทินการท่องเที่ยวหรือปฏิทินการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของวัดตลอดปี

สรุปองค์ความรู้ในการวิจัย

การศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ได้ข้อสรุปองค์ความรู้ของการท่องเที่ยวสายวัดป่าซึ่งดินแดนภาคอีสานตอนใต้ อันประกอบด้วยพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ยโสธร อำนาจเจริญ และอุบลราชธานี นอกจากจะเป็นศูนย์รวมแม่น้ำสายหลักของภาคอีสาน (โขง-ชี-มูล) และเป็นอารยธรรมหลายยุค หลายสมัยแล้ว ดินแดนแห่งนี้ ยังเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย โดยเฉพาะหลักธรรมในสายวิปัสสนาธุระ ซึ่งดินแดนแถบนี้คือ ถิ่นกำเนิดและแหล่งปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียรของพระเถระสายวิปัสสนาที่มีชื่อเสียงมากมายหลายองค์ อาทิเช่น หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล (วัดเลียบ จ.อุบลราชธานี) ถิ่นกำเนิดที่บ้านชาโคม ต.หนองซอน อ.เมือง จ.อุบลราชธานี หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต (วัดป่าสุทธาวาส จ.สกลนคร) ถิ่นกำเนิดที่บ้านคำบง ต.โขงเจียม อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี หลวงปู่ชา สุภัทโท (วัดหนองป่าพง จ.อุบลราชธานี) ถิ่นกำเนิดที่บ้านจิกก่อ ต.ธาตุ อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี หลวงปู่ขาว อนาลโย (วัดถ้ำกลองเพล จ.อุดรธานี) ถิ่นกำเนิดที่ ต.หนองแก้ว จ.อำนาจเจริญ หลวงปู่ดุลย์ อตุโล (วัดบูรพา จ.สุรินทร์) เคยศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดสุทัศน์ จ.อุบลราชธานี ต่อมาได้พบหลวงปู่มั่น จึงได้เริ่มฝึกปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี (วัดหินหมากเป้ง จ.หนองคาย) ในช่วงเป็นสามเณร เคยศึกษาธรรมที่วัดสุทัศน์และวัดศรีทอง จ.อุบลราชธานี และได้อุปสมบท ณ วัดสุทัศน์ หลวงพ่อพุทธ ฐานิโย (วัดป่าสาละวัน จ.นครราชสีมา) ในช่วงเป็นสามเณร ได้เริ่มฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานครั้งแรกที่วัดบูรพา จ.อุบลราชธานี โดยเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล

ซึ่งในปัจจุบัน ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาสายวิปัสสนาธุระ ยังคงดำเนินสืบทอดอยู่ในดินแดนแห่งนี้อย่างเหนียวแน่น ดังปรากฏอยู่ในวัดป่าที่สงบรวมเฝ้าด้วยกลิ่นอายของธรรมชาติ และ

^{๕๕} นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

อบอวลด้วยบรรยากาศแห่งธรรมจำนวนมากมายในถิ่นแถบนี้ การได้มีโอกาสไปสัมผัสธรรมชาติและบรรยากาศแห่งธรรม ณ วัดป่าต่างๆ ในดินแดนอีสานใต้ จึงถือได้ว่าเป็นกำไรแห่งชีวิตยิ่งนัก

กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนั้นทรัพยากรการท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมนั้น เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าของชนชาติที่สะท้อนให้เห็นถึงอารยธรรม ภูมิปัญญา วิถีชีวิต และเทคโนโลยีการจัดการของผู้คนในสังคมเป็นแหล่งรวมศิลปวิทยาการในสาขาต่างๆ ทั้งในด้านโบราณคดี วัฒนธรรม จารีตประเพณี สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ฯลฯ ทรัพยากรการท่องเที่ยวโดยเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดนั้น นับว่ามีคุณค่าและมีบทบาทที่สำคัญยิ่ง เพราะวัดเป็นแหล่งที่เชื่อมโยงเรื่องราวความเป็นมาของวัฒนธรรมกับชุมชนและเป็นสถานที่รวบรวมมรดกศิลปวัฒนธรรมและศิลปกรรมอันวิจิตรงดงามเพียบพร้อมด้วยคุณค่าทางศิลปะที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาและความเป็นอัจฉริยะของบรรพบุรุษ อันเปรียบเสมือนสะพานเชื่อมโยงสายใยของอดีตกับปัจจุบันไม่ให้ขาดออกจากกัน นอกจากนี้ วัดบางแห่งยังประกอบด้วยสภาพแวดล้อมทั้งทางภูมิสถาปัตยกรรมและทางธรรมชาติที่สวยงาม วัดจึงเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และมีคุณค่าทางศิลปะที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจ ที่มีนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งให้ความสนใจต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธและการเรียนรู้ที่เป็นการเดินทางเพื่อการศึกษาและแสวงหาคูณค่าทางด้านคุณธรรม/จริยธรรม และคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม อันนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องทั้งแก่เพื่อนมนุษย์และต่อสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อกันและกัน กอปรในช่วงที่ผ่านมาหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และกรุงเทพมหานคร ได้มีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในลักษณะต่างๆ เช่น กิจกรรมการท่องเที่ยวไหว้พระ ๙ วัด การไหว้พระประจำวันเกิดปีเกิด การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยเน้นการฝึกสมาธิทางพุทธศาสนา เป็นต้น เพื่อส่งเสริมให้ผู้สนใจได้เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และพุทธศาสนาอันจะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม ซึ่งกิจกรรมการท่องเที่ยวแนวดังกล่าว ได้รับความสนใจและการตอบรับจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างดี

จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงการขยายตัวของการท่องเที่ยวในประเทศ ทำให้สภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวมีความเสื่อมโทรมลง ก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบตามมา ทั้งผลกระทบทางกายภาพ เช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยว และผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ปัญหาค่าครองชีพ เพศพาณิชย์ ฯลฯ ซึ่งเป็นปัญหาที่มีให้เห็นในแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศ และได้ส่งผลกระทบถึงวัด โดยเฉพาะวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว อันได้แก่ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมภายในวัด และการละเลยด้านการให้คุณค่าทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีค่าอยู่ในตัวเองของแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนการสร้างคุณค่าทางจริยธรรมเพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์ที่มีค่าในการท่องเที่ยววัด

ดังนั้นวัดที่เป็นสถานที่ศึกษาเรียนรู้และเป็นแหล่งท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานนั้น จะมีรูปแบบหรือมีความสัมพันธ์กับ “เส้นทางบุญ” คือ การเดินทางเพื่อไปไหว้พระ สวดมนต์ ถวายผ้าป่า กฐิน ของพุทธศาสนิกชน กับการศึกษาปฏิบัติใน “เส้นทางธรรม” คือ การเรียนรู้ ด้านการปฏิบัติธรรมตามพระเกจิอาจารย์สายวัดป่า เช่น วัดป่าบานาชาติ ที่จังหวัดอุบลราชธานี วัด หนองหมากเป้ง ที่จังหวัดหนองคาย เป็นต้น ซึ่งแนวทางดังกล่าวสามารถนำไปสู่การพัฒนาเพื่อให้เกิด ความยั่งยืนของการเรียนรู้ การพัฒนาการท่องเที่ยว และการอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถานอันเป็น สมบัติของชาติได้ และถ้าหากวัดที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้มีการดำเนินการในลักษณะของการ เสริมสร้างคุณค่าของการเรียนรู้ การพัฒนาศักยภาพในการจัดการและการส่งเสริมให้ประชาชน ชุมชน และผู้ประกอบการท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว และการจัดรูปแบบกิจกรรม การท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยว ประเพณีวัดเข้าด้วยกัน ก็นับว่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาเรียนรู้ของผู้ที่สนใจ และ นักท่องเที่ยว อีกทั้งยังจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมที่มีความ เหมาะสมกับการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ และศิลปวัฒนธรรมของชาติอันจะเป็นการ พัฒนาจิตใจและปัญญาสืบต่อไป

เพราะการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเพณีวัดในภาคอีสานที่มีความสำคัญทั้งทางด้าน ประวัติศาสตร์ มรดกศิลปวัฒนธรรม และการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา โดยจะศึกษาและ วิเคราะห์ถึงรูปแบบ กระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ชุมชน และหน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง รวมถึงการวิเคราะห์ผลกระทบจากท่องเที่ยวที่มีต่อวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา จะทำให้ ทราบถึงแนวทางการพัฒนาท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม และการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาในลักษณะที่ว่า “เที่ยวไทยให้ถึงธรรม”

การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนั้นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าพระสงฆ์มีการตื่นตัวและปรับปรุงวัดเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว เกิดการสร้างงาน การพัฒนา สาธารณูปโภคภายในวัด ในขณะที่เดียวกันภาระของพระสงฆ์ในการต้อนรับนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ครอบคลุมการปฏิบัติธรรมและบางวัดยังไม่มีแบ่งพื้นที่ระหว่างนักท่องเที่ยวและที่พักพระสงฆ์ แม้ว่าการท่องเที่ยวจะนำมาซึ่งรายได้จำนวนมากถึงกระนั้นวัดก็ได้กระจายรายได้ไปสู่ชุมชนในรูปแบบการ บำเพ็ญประโยชน์ เช่นมอบทุนการศึกษา นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนท้องถิ่นไม่แสดงอัตลักษณ์ทาง ท่องเที่ยว ยกเว้นงานเทศกาลประจำปีเป็นการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งแนวทางการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า วัดกลุ่มตำนานองค์พระธาตุและกลุ่มพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์มีความพร้อมในทางกายภาพมากที่สุดวัด กลุ่มพระอริยสงฆ์และวัดกลุ่มปฏิบัติธรรมมีความพร้อมทางกายภาพ ส่วนศาสนสถานนั้นรูปแบบของ

พระธาตุมีลักษณะคล้ายคลึงกันกระจายอยู่ทั่วภูมิภาคส่วนใหญ่จำลองแบบจากพระธาตุพนม ศาสน
 วัตถุคือพระพุทธรูปปางมารวิชัยมีชื่อเสียงในความศักดิ์สิทธิ์ วัดพระอริยสงฆ์ส่วนใหญ่นิยมสร้างเจดีย์
 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ในขณะที่ยังคงปฏิบัติธรรมมีสภาพป่าที่สมบูรณ์ บางท้องถิ่นชุมชนเป็นผู้ก่อตั้ง
 ชมรมในวัดให้ความรู้เกี่ยวกับอาชีพและสุขภาพ มีรูปแบบการสื่อสารผ่านสถาปัตยกรรม จิตรกรรม
 ประติมากรรมหรือสื่อพุทธธรรมและคติธรรมตามต้นไม้ ยิ่งไปกว่านั้น วัดเหล่านี้มีส่วนช่วยส่งเสริม
 เศรษฐกิจชุมชน ส่งเสริมแรงงานในท้องถิ่น ชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดแผนการจัดงาน มีส่วนร่วมจัดงาน
 มีร่วมในการจัดเก็บรายได้ของวัดประเทศไทยเราเป็นเมืองพุทธ ประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา
 และเป็นเมืองอย่างที่เราจำนวนมากเรียกกันว่าเป็น Homeland of Buddhism ไม่ใช่เพราะฝรั่งไม่รู้ว่
 พระพุทธเจ้าของเราเป็นชาวอินเดียหรือ แต่เพราะที่อินเดียวันนี้ ศาสนาพุทธไม่รุ่ง หอะไรก็แทบไม่
 เจอแล้ว และประเทศไทยเราที่เหลือที่ไปไหนก็สัมผัสได้ถึงความเป็นเมืองแห่งพระพุทธศาสนา มี
 ประชากรนับถือพุทธศาสนาที่สุดในโลก มีแนวทางการศึกษาธรรมะ การพัฒนาพระศาสนา การ
 ปฏิบัติบูชาพระศาสนา สถานที่ปฏิบัติบูชา วัดถ้ำมถาสีบพระศาสนาต่าง ๆ ตลอดจนการที่พระศาสนา
 ได้ซึมลึกลงจนกลายเป็นประเพณีวิถีปฏิบัติของผู้คน ประเทศไทยเรามีสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้อยู่อย่าง
 มากมายครบถ้วน

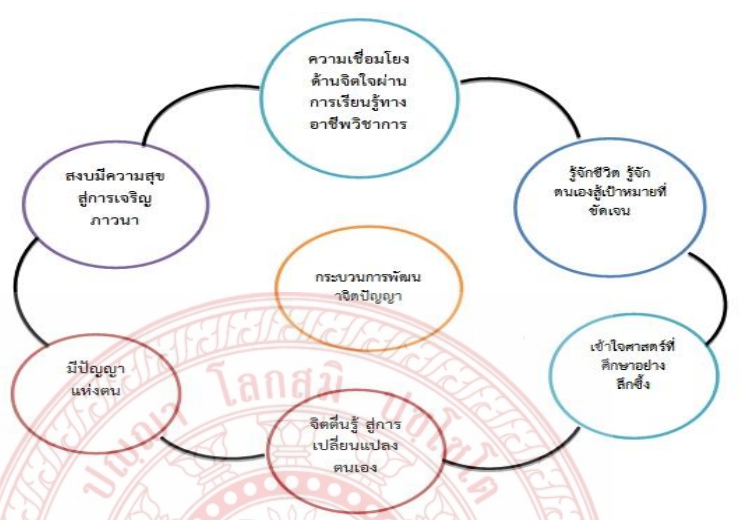
กล่าวว่าหากในคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาสอนให้แบ่งคนออกเป็นสี่เหล่า เป็นบัวในตม
 บัวในน้ำ บัวเร้นน้ำ และบัวที่โผล่พ้นน้ำอย่างนี้แล้ว ประเทศไทยเราก็มีพุทธศาสนาสำหรับรองรับบัวทั้ง
 สี่เหล่านี้อยู่อย่างครบครัน และแม้ถึงขนาดจะเป็นบัวเสียบัวเน่าส่งกลิ่นเหม็น พลอยทำให้บัวทั้งหลาย
 อาจเสื่อมเสียติดเชื้อโรคร้าย ประเทศไทยเราก็ยังมีพุทธศาสนาสำหรับรองรับบัวเหล่านี้อยู่ และถึงแม้
 จะมีคนพูดกันว่า พุทธแบบที่ว่าจะไม่ใช่พุทธที่แท้ แต่ทุกภาคส่วนวันนี้ก็ยังอยู่กันอย่างครบครันถ้วน
 หน้า และยังคงช่วยกันสร้างสีสันจรรโลงพระพุทธศาสนาแบบไทย ๆ นี้กันต่อไปไม่สิ้นสุด

เป็นเรื่องพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ที่ที่จะไม่เอ่ยอ้างถึงไม่ได้เลยก็คือ ภาคอีสาน
 เพราะภูมิภาคนี้เป็นอีกที่หนึ่งที่พระพุทธศาสนาได้ลงหลักปักฐานอย่างแน่นแฟ้น ทั้งยังมีชื่อเสียงว่าเป็น
 พื้นที่สำคัญของพระภิกษุสายปฏิบัติที่เคร่งครัด ตั้งแต่ "หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต" วัดป่าสุทธาวาส, "พระ
 อาจารย์ฝั้น อาจาโร" วัดป่าอุดมสมพร จังหวัดสกลนคร จากนั้นจึงค่อยแผ่ขยายออกไป โดยบรรดา
 เพื่อนธรรมและสานุศิษย์อย่าง หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ, หลวงปู่จวน กุลเชฏฺโฐ, หลวงตามหาบัว
 ญาณสัมปันโน, หลวงปู่ขาว อนาลโย และพระโพธิญาณเถร หลวงปู่ชา สุภัทโท เป็นต้น

ในบรรดาพระสงฆ์ผู้ใหญ่จำนวนหลากหลายนี้แหละ ที่ได้ช่วยกันทำให้ภาคอีสานกลายเป็น
 พื้นที่สำคัญ ที่พระศาสนาจะลงรากปักฐานสร้างป้อมค่ายแห่งการเผยแผ่พุทธธรรม ฝ่ากระแสความ
 เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ต่อไปในอนาคต และในโอกาสที่ประเทศไทยเราจะเข้า
 ร่วมเป็นประชาคมอาเซียนหนึ่งเดียวในปี พ.ศ. ๒๕๕๘ ข้อกังวลหนึ่งสำหรับการนี้ก็คือ ประเทศไทยจะ
 กลายเป็นประเทศที่มีแต่ส่งออกนักท่องเที่ยวหรือไม่ เพราะแหล่งท่องเที่ยวในย่านนี้ไม่ว่าจะเป็น

ปราสาทหินขอม หรือธรรมชาติอันสวยงามของไทยก็ดูจะเป็นรองเพื่อนบ้านอยู่ไม่น้อย ประเทศเราจะมีอะไรดีสำหรับให้นักท่องเที่ยวจากอาเซียนเข้ามาท่องเที่ยวได้บ้าง

ภาพที่ ๔.๓ สรุปกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนี้

และทั้งหมดนี้แหละ ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมของอีสานเป็นเมืองซึ่งเป็นปากประตูของประเทศไทยในการก้าวออกไปสู่ประชาคมอาเซียนอีกประตูหนึ่ง ประตูแห่งนี้แน่นอนที่มีชาวไทยเดินทางผ่านออกไปเพื่อท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก และในขณะเดียวกันก็มีพี่น้องชาวลาวสมัยใหม่ที่จำนวนมากมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีเดินทางเข้ามาซื้อบั้ง พักผ่อนวันหยุดอยู่แล้วในสถานที่บันเทิงต่างๆ มากมาย หากนักท่องเที่ยวเหล่านี้ได้รับข้อมูลทางการท่องเที่ยวเพิ่มเติมว่ามีแหล่งจรรโลงใจทางพระพุทธศาสนาเช่นนี้ น่าสงสัยว่าด้วยความเป็นชาวพุทธเช่นเดียวกับชาวไทย และชาวลาวเหล่านี้จะพากันออกไปท่องเที่ยวด้วยมาทำบุญประจำปี

บทที่ ๕

สรุป และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

การศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ผลสรุปการวิจัยตามวัตถุประสงค์ดังนี้

๕.๑.๑ ผลการศึกษาหลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า

ตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่มีการสร้างอาคารสถานที่เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ โดยเฉพาะเจาะจง เนื่องจากพระพุทธรูปองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุที่มีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ด้วยจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์สินทางโลก จึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่พักอาศัยพื้นฐานที่สุด คือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้แล้วให้จาริกไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้จิตมีสิ่งผูกพัน เมื่อพระพุทธรูปเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผร์พระศาสนา ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธาพากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย ที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศตนเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพุทธศาสนา ทั้งทรงถวาย “เวฬุวัน” ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธรูปองค์และเหล่าพุทธสาวก ซึ่งพระองค์ทรงรับไว้ ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มีไข่มุ่งเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆ เพื่อเผยแผร์พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับวัดที่เหล่าทายกถวายได้ ซึ่งคำว่า “วัดวา” ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนารธรรม บ้างก็ว่ามาจาก “วัตร” อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำ หรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีล ภาวนา หรือสถานที่ ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำนั่นเอง^๑ เพราะสมัยนั้นพระภิกษุสงฆ์มีเป้าหมายในการบวชเพื่อมุ่งเน้นปฏิบัติทำให้แจ้งในทุกข์ และการดับทุกข์ เว้นห่างจากกาม จากกิเลส อีกส่วนหนึ่งบวชเข้ามาเพื่อศึกษาในธรรมวินัยช่วยการเผยแผร์ศาสนา รักษาพุทธวัจนะไม่ให้คลาดเคลื่อน ดังนั้นจึงก่อเกิดพระภิกษุ ๒ แบบ คือ^๒ ๑) ฝ่ายที่ยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนว

^๑ พื้น ดอกบัว, วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^๒ พระมหาสมชาย เจริญกิจ, วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและกิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๐.

ปฏิบัติเดิมนั้นคือปลื้มความรื่นเริงจากโลกออกสู่ป่า เพื่อแสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทาง“วิปัสสนาธุระ”
 ๒) ฝ่ายที่นิยมการอยู่ชดัดดีวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษา คือการมุ่งศึกษาเพื่อให้รู้ถึงพระ
 พุทธพจน์ พระธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่างๆ

๕.๑.๒ สรุปผลการวิจัยในประเด็นเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของ พระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคอีสาน ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้มีการ
 กำหนดนโยบายได้อย่างชัดเจน ขณะที่ภาคเอกชนและชุมชนมีความสนใจและเห็นถึงศักยภาพทางการ
 ท่องเที่ยวเชิงพุทธ แต่ทุกภาคส่วนยังไม่เคยมีการวางแผนและร่วมมือกันพัฒนาการท่องเที่ยวรูปแบบ
 เชิงพุทธอย่างเป็นระบบ และเนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธซึ่งเป็นการท่องเที่ยวในศาสนสถานผู้ที่มี
 บทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวจึงควรตระหนักถึงคุณค่าของศาสนสถาน ซึ่งมีแนว
 ทางปฏิบัติในรูปแบบเฉพาะ คือการเดินทางไปยังวัดซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของพุทธศาสนา
 เพื่อน้อมรำลึกถึงพระพุทธองค์ ด้วยความศรัทธาตั้งมั่นที่จะศึกษาสถานที่และพร้อมที่จะเรียนรู้ถึงสัจ
 ธรรมแห่งชีวิตด้วยจิตที่สงบมั่นคง มีความอดทนตั้งใจจริง หากตั้งใจอยู่ที่การปล่อยวางให้ทุกอย่าง
 เกิดขึ้นและดับไปมีความเอื้ออาทรต่อเพื่อนร่วมเดินทาง มีไมตรีจิตต่อกันฉันท์ถนอมมิตรแบ่งปันผลบุญ
 สุ่มวลมนุษยชาติการเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธจึงมีความหมายและอยู่ในใจของพุทธศาสนิกชนอย่าง
 เปี่ยมสุขตลอดเวลาและเพื่อให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน การเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธ
 ควรคำนึงถึงหลักสำคัญ ๒ ประการ ได้แก่ ประการที่หนึ่ง คือ การศึกษาวัดอย่างละเอียด รอบคอบ
 เรียนรู้สิ่งที่เกิดขึ้น และประการที่สอง คือ การใช้หลักคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะให้นักท่องเที่ยว
 ได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงความจริงของชีวิตการปฏิบัติต่อผู้รับและตนเองอย่างมีเมตตา (ชมรมนักศึกษา
 มหาวิทยาลัยมจร. ประเทศอินเดีย ๒๕๔๙:บทนำ) ความต้องการของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาการ
 ท่องเที่ยวเชิงพุทธ เห็นได้ว่าความต้องการนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ พบว่านักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่า
 จังหวัดอุบลราชธานีควรมีการ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอยู่ในระดับมากที่สุด ส่วนความต้องการ
 ของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธนั้นพบว่านักท่องเที่ยวมีความต้องการพัฒนาด้าน
 สิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานด้าน การจัดการสถานที่จอดรถภายในวัดความสะดวกของรถโดยสาร
 สาธารณะเพื่อเดินทางมาวัดสภาพการจราจรระหว่างเดินทางมาวัด ความชัดเจนของป้ายบอกทางมา
 วัด ซึ่งสอดคล้องกับ (สายรุ่ง วงษาไชย,๒๕๕๔) กล่าวไว้ว่า แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิง
 วัฒนธรรมตลาดน้ำวัดเชิงท่า จังหวัดลพบุรี ต้องมี สิ่งอำนวยความสะดวกด้านโครงสร้างพื้นฐานการ
 ท่องเที่ยว ด้านกิจกรรมการเดินทางและการท่องเที่ยว ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการทางการ
 ท่องเที่ยวและด้านบริการอื่นๆ ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ด้าน
 สิ่งดึงดูดใจ พบว่า จุดเด่นทางศิลปสถาปัตยกรรมของวัดมีเอกลักษณ์ชัดเจน และนักท่องเที่ยวความ
 ต้องการในระดับมากด้านความปลอดภัยโดยเฉพาะการรักษาความสงบเรียบร้อยในวัด ซึ่งสอดคล้อง

กับ กฤษณะ เดชาสุรักษ์ชน (๒๕๕๒). กล่าวไว้ว่า พฤติกรรมและทัศนคติของนักท่องเที่ยวอิสระชาวต่างชาติที่มีต่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหารกรุงเทพมหานคร โดยส่วนใหญ่ นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมีวัตถุประสงค์หลักการท่องเที่ยววัดโพธิ์ คือสนใจในศิลปะและประวัติศาสตร์ ตะวันออก ความต้องการของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในจังหวัดอุบลราชธานี ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว พบว่า นักท่องเที่ยวมีความต้องการกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ในระดับมาก คือ การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนาส่งเสริมการวิปัสสนากิจกรรมการสนทนารธรรมกับพระสงฆ์การ สะเดาะเคราะห์ แก้กรรม ดูดวง มีความต้องการพัฒนาในระดับมากส่วนความต้องการในด้านกิจกรรม การท่องเที่ยว ด้านการคมนาคม ด้านความปลอดภัย ด้านสิ่งดึงดูดใจมีระดับความต้องการในการ พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับมาก ส่วนด้านสิ่งอำนวยความสะดวกมีระดับความต้องการในการ พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับปานกลาง ซึ่งสอดคล้องกับ บุญพิเชษฐ์จันทร์เมือง (๒๕๕๓). กล่าวไว้ว่าการจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอก ในเกาะรัตนโกสินทร์โดยพบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เน้น ๑) การชื่นชมศิลปกรรมต่าง ๆ ๒) การนมัสการไหว้พระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ๓) การฝึกสมาธิภาวนาในวันหยุดและวันพักผ่อน ๔) สิ่งที่นักท่องเที่ยวควรได้รับในการมา ท่องเที่ยวคือ ความเพลิดเพลิน คติธรรม เกร็ดความรู้ทางศาสนาที่ประกอบด้วยประวัติศาสตร์ที่ละเอียดลึกซึ้ง และ ๕) ควรปรับปรุงด้าน การบริการท่องเที่ยวของวัดที่ยังไม่เป็นที่ดึงดูดใจเพื่อมาตรฐานแรงจูงใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการสาธารณูปโภค

ศักยภาพการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อรองรับการ เข้าสู่ประชาคมอาเซียน เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว และมีศักยภาพ ด้าน การดึงดูดใจนักท่องเที่ยว เนื่องจากเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ และประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน พร้อมทั้งสถาปัตยกรรมและงานเทศกาลประเพณีที่โดดเด่น เช่น แห่เทียนพรรษา การนำจุดเด่นเหล่านี้ มาพัฒนาให้เกิดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นรูปธรรมและนำเสนอแก่นักท่องเที่ยวจึงเป็น เรื่องที่ได้รับ ความสนใจจากหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน รวมถึงนักท่องเที่ยวที่ต้องการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในจังหวัด อุบลราชธานี โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องส่วนใหญ่ต้องการให้มีการบูรณาการ และประสานความร่วมมือ ระหว่างภาครัฐและเอกชน รวมทั้งชุมชน เนื่องจากชุมชนเป็นผู้มีส่วนได้ส่วน เสีย และได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยวทั้งทางวัฒนธรรม มลภาวะ ความแออัด อีกทั้งคนในชุมชน ยังเป็นผู้อุปถัมภ์ ดูแลประกอบศาสนกิจ มีความผูกพันกับศาสนสถานมาก่อน ดังนั้น การเปิด โอกาสให้ ชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษา พัฒนา และเสนอแนะในการวางแผนและรับรู้ ทั้งในระยะวางแผนและ ระยะดำเนินการจึงเป็นเรื่องสำคัญ อีกทั้งเป็นการแสดงถึงการเคารพสิทธิของคนในชุมชน ศาสนิกชน และศาสนิกสถาน (สินชัย กระบวนศิลป์ ๒๕๕๐)

๕.๑.๓ สรุปผลการวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การเสนอแนวทางการเตรียมความพร้อมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน จำเป็นต้องให้ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและกำหนดนโยบายร่วมกัน โดยการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธควรเป็นไปในลักษณะ “ศาสนานำการท่องเที่ยว” และนโยบายดังกล่าวควรอยู่ในกรอบการประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เสนอสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา โดยสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งประเด็นในการพิจารณา คือ ๑) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธตามบริบทของแต่ละแหล่งเพื่อไม่ให้เกิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปกระทบต่อวิถีพุทธ และให้ความสำคัญกับการเข้าถึงหลักคำสอนและหลักศาสนาในวัดใดวันหนึ่งมากกว่าหลายวัดในวัน สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์การวิจัยการท่องเที่ยวแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) โดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติในกลยุทธ์ที่ ๑.๒ การวิจัยเพื่อส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพอุปทานการท่องเที่ยวไทย ในแนวทางที่ ๑.๓.๓ ส่งเสริมการวิจัยเพื่อส่งเสริมการตลาดที่วางอยู่บนฐานอัตลักษณ์ (ท้องถิ่น) (ภาพลักษณ์) และศักยภาพของประเทศ แนวทางที่ ๑.๓.๔ ส่งเสริมการวิจัยเพื่อสร้าง (อัตลักษณ์ท้องถิ่น) ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวไทย ผลการวิจัยที่ได้นั้นจะสามารถแสดงถึงอัตลักษณ์การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ ๒) การพัฒนาการตลาดและการประชาสัมพันธ์ ทั้งปี ายบอทางวัดในจังหวัด และปี ายชี้แนะ การปฏิบัติศาสนกิจภายในวัด และการรวบรวมข้อมูลเพื่อสร้างเรื่องราวการท่องเที่ยวเชิงพุทธของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อกระตุ้นและสร้างแรงดึงดูดให้นักท่องเที่ยวซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านการรวบรวมข้อมูลทั้งประเภทศูนย์ข้อมูล หรือคู่มือ นำชมที่จะอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ๓) การพัฒนาระบบสนับสนุนการท่องเที่ยวประเภทการคมนาคมขนส่งมวลชนซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านการบริการพื้นฐานตามความมุ่งหมายของศาสนสถานที่ต้องการให้เป็นที่ยอมรับประกอบศาสนกิจแต่ขณะเดียวกันก็ต้องพัฒนาเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่จำเข้ามาเพื่อเที่ยวชมหรือทำนุบำรุงศาสนาด้วย ๔) การจัดการระบบที่เอื้อต่อความเชื่อมั่นความปลอดภัยในทรัพย์สินภายในวัด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวกับความปลอดภัยของศาสนสถานที่ต้องดำเนินควบคู่กันไป โดยเฉพาะปัญหาความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่คณะผู้วิจัยมองว่าควรให้ความสำคัญมากที่สุดเพราะความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นขณะการท่องเที่ยวเชิงพุทธจะส่งผลกระทบต่อศรัทธาและการแนะนำการท่องเที่ยวต่อ

ของนักท่องเที่ยวได้ ๕) การสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธภายในประเทศและต่างประเทศ โดยคำนึงถึงบริบททางศาสนาประจำชาติและกำลังซื้อของประเทศสมาชิกประชาคมอาเซียน การเข้าสู่ประชาคมอาเซียนจะมีการเคลื่อนย้ายของประชาชนประเทศสมาชิกมากขึ้น แต่ลักษณะการเคลื่อนย้ายดังกล่าวอาจเป็นการเคลื่อนย้ายโดยวัตถุประสงค์การทำงาน มิใช่การท่องเที่ยวก็เป็นได้ และขนาดเศรษฐกิจและความมั่งคั่งของประเทศสมาชิกยังมีระดับที่ต่างกันอยู่ ดังนั้น การวางแผนการท่องเที่ยวเชิงพุทธโดยพึ่งพาตลาดต่างประเทศจึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาให้รอบคอบ เพราะหากประเทศสมาชิกเป้าหมายมีกำลังซื้อสูงและสนใจการท่องเที่ยวเชิงพุทธทางจังหวัดอุบลราชธานีก็ควรส่งเสริมเอกชน แต่หากมิได้เป็นเช่นนั้นก็ควรทบทวน ออกมาตรการหรือให้คำแนะนำแก่เอกชน ๖) การส่งเสริมภาคการศึกษาให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวที่มีการให้ความสำคัญกับการร่วมมือกับชุมชน ประชาชนในท้องถิ่นเพื่อช่วยกันขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พบว่า การดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร้ขีดจำกัด ไร้กรอบ มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มากมายหาได้ง่ายมีบริการอยู่แทบทุกหนทุกแห่ง ระบบการแข่งขันต่างๆ ก็มากขึ้น ทำให้ชีวิตผู้คนในยุคนี้เต็มไปด้วยความเร่งรีบกับหน้าที่การงานและการดำเนินชีวิต คนส่วนมากมักจะตามความเปลี่ยนแปลงของสังคมไม่ทัน จึงมักจะตกเป็นเหยื่อต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นโดยไม่รู้ตัว ในทางพุทธจริยศาสตร์ถือว่า สังคมในยุคปัจจุบันขาดการพัฒนาปัญญาในทางที่ถูกต้องจึงจำเป็นต้องหาสิ่งที่จะต้องนำหลักพุทธจริยศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจของคนในสังคมเพื่อให้รู้เท่าทันสิ่งที่มากระทบทั้งภายในและภายนอกการพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์นั้นมีเป้าหมายคือการหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงบรรลุถึงความจริงสูงสุด นั่นคือ “พระนิพพาน” และการที่เข้าถึงความจริงสูงสุดนั้นได้จะต้องอาศัยปัญญา ในระบบจริยธรรมทางพุทธศาสนาเรียกว่า “ไตรสิกขา” หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา และปัญญานี้ถือว่าเป็นแกนหลักของระบบจริยธรรมทั้งหมด ทั้งในแง่ที่ทำหน้าที่ในการนำทางหรือสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับวิถีและจุดมุ่งหมายของชีวิตทำหน้าที่แก้ไขหรือคลี่คลายปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ ระหว่างการเดินทางของชีวิตในวิถีจริยธรรมและทำหน้าที่ประจักษ์แจ้งสัจจะ หรือบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต (ปัญญาวิมุตติ) ผลที่ได้จากการพัฒนาปัญญาของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน เป็นผลที่เกิดจากการนำเอาวิธีการปฏิบัติธรรมแบบสติปัฏฐาน ๔ มาใช้เป็นรูปแบบในการพัฒนาปัญญา และได้นำหลักสัปปายะ ๔ มาปรับใช้ในการพัฒนา จนทำให้สำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์ได้รับการพัฒนาทั้ง ๒ ด้านไปพร้อมๆ กัน คือด้านจิตภาพและด้านกายภาพ ผลทำให้ผู้เข้ารับการปฏิบัติธรรมเกิดการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขาทั้งสามด้าน คือ ด้านศีล ด้านสมาธิ

และด้านปัญญา โดยด้านศีล ทำให้ผู้ที่รักษาศีลเป็นปกติไม่วิตกกังวลกับการกระทำความชั่วใดๆ ใช้ชีวิตแบบพอเพียงไม่ทะเยอทะยานอยากได้ในสิ่งที่เกินความจำเป็นของชีวิต จิตใจมุ่งทำแต่กุศลกรรม ด้านสมาธิ ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถยกระดับจิตให้สูงขึ้น คือสามารถพัฒนาจิตให้อยู่ในระดับสงบและอารมณ์ผ่องใส ไม่เครียด ไม่บีบคั้น มีความปลอดโปร่งเบาสบาย ส่วนด้านปัญญานั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมรู้เท่าทันสภาวะของอารมณ์กับสิ่งภายนอกที่มากระทบจิตได้ดีขึ้น ทำให้รู้เข้าใจสภาวะของความเป็นจริงในชีวิตมากขึ้น จึงจะได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จะเห็นได้หลักพระพุทธศาสนาจะเน้นถึงการยอมรับศักยภาพของมนุษย์พระพุทธองค์ทรงเน้นให้เห็นถึงความ สำคัญในการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปสู่เป้าหมายที่ดี ว่าด้วยหลักการพัฒนาชีวิตมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา ในห้ามพฤติกรรม (ศีล) ด้านจิตใจ (สมาธิ) และด้านปัญญา (ปัญญา) จึงจะถือเป็นพื้นฐานในการพัฒนาให้เยาวชนเป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพ

จากการศึกษาพบว่านักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมาในเทศกาล และวันสำคัญทางพุทธศาสนา ซึ่งกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมามากที่สุดคือ เดินทางมาวัดคือ การตักบาตร ถวายทาน เวียนเทียนในวันสำคัญต่างๆทางศาสนา สำหรับสิ่งที่ได้รับจากการท่องเที่ยวเชิงศาสนา คือ การได้รับความเพลิดเพลินกับภูมิทัศน์ และการได้เรียนรู้และเห็นคุณค่าของศิลปะต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ วัชรภรณ์ ระเบียบศรี (๒๕๕๑) ได้ศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ ว่าประโยชน์ที่นักท่องเที่ยวได้รับจากการเดินทางท่องเที่ยววัด คือ การได้ผ่อนคลายความเครียด เกิดความสบายใจและได้พัฒนาจิตใจ ทำให้จิตใจสงบ ส่วนทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในวัดต่างๆ มีความน่าสนใจ มีความงดงามและโดดเด่นเป็นอย่างมาก บางวัดมีศิลปะและสถาปัตยกรรมในวัดมีคุณค่าสูงยิ่งที่ได้สืบทอดรักษากันมาอย่างยาวนาน บางส่วนยังได้ผสมผสานศิลปะยุโรปหรือจีนเข้าไปด้วยอย่างกลมกลืน ทุกวัดต่างก็มีทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองที่ไม่ได้ด้อยกว่ากัน มีการรักษาสีงแวดล้อม ระบบนิเวศ และภูมิทัศน์ และเพียงพออย่างไรก็ตาม วัดที่ยังไม่มีการจัดการที่ดีพอสาเหตุเกิดจากข้อจำกัดต่างๆ เช่น ความรู้ รวมถึงค่านิยม และที่สำคัญที่สุด คือ แนวความคิดการจัดการการท่องเที่ยวในวัดที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันของผู้ที่เกี่ยวข้องและยังไม่สามารถหาจุดที่เหมาะสมลงตัวได้ซึ่งควรมีการประชุมเพื่อหาข้อยุติที่เป็นประโยชน์ โดยต้องยอมรับว่าทางวัดไม่ควรหลีกเลี่ยงการให้บริการทางการท่องเที่ยว เนื่องจากวัดเหล่านี้ตั้งอยู่ในกลางเมืองหลวงมีความสำคัญโดดเด่นเป็นแรงดึงดูด มีความงามทางสถาปัตยกรรมมีประวัติศาสตร์อันยาวนานที่สามารถย้อนรอยอารยธรรมของชาติและศาสนาได้ จึงมีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเต็มรูปแบบ เพื่อจรรับนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของ

๕.๒ ข้อเสนอเชิงนโยบาย

๕.๒.๑ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีการสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้และท่องเที่ยวของวัด โดยดำเนินการตามรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เช่น การฝึกอบรมสมาธิ วิปัสสนาแก่ นักท่องเที่ยวผู้ที่สนใจตามที่กล่าวแล้ว โดยมีส่วนร่วมในฐานะองค์กรที่ให้การสนับสนุนทั้งความรู้ กิจกรรมการท่องเที่ยววัด ๑) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ๒) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม-วิถีชีวิต ๓) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงการพัฒนา จิตใจและปัญญา ๔) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อชีวิต และ สังคม รูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ ๑. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการทัศนศึกษา (Learning By Seeing) ๒. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Learning By Doing) ๓. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการสร้างเครือข่าย (Learning By Networking) กระบวนการสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาจิตใจ การใช้สื่อและกระบวนการที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ของบุคคลและสังคม กระบวนการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ การพัฒนากิจกรรม การสร้างเครือข่าย การสานต่อความสัมพันธ์ ความรู้และ การพัฒนาบุคคล/สังคม เชิงสร้างสรรค์ กระบวนการ แลงงบประมาณที่สอดคล้องกัน เช่น จัดทำเว็บไซต์เพื่อเป็นศูนย์รวมในการแสดงข้อมูล เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในประเทศไทย

๕.๒.๒ จากผลการศึกษาที่พบว่า มีนักท่องเที่ยวสนใจการเรียนรู้และการปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนาที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น จึงควรมีการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวกลุ่มอื่นๆ เพื่อเสนอเป็นทางเลือกในการเดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทย โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและวัดควรมี การส่งเสริมกิจกรรมการปฏิบัติธรรมระยะสั้นแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศร่วมกันตามสถานที่ที่เหมาะสม เนื่องจากวัดบางวัดหรือวัดอื่นๆ ยังขาดบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษา หรืออาจมี การฝึกอบรมทักษะด้านภาษาแก่พระสงฆ์ที่สนใจเข้าร่วมโครงการ

๕.๒.๓ วัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมหรือสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดของประเทศไทย ส่วนใหญ่มี ความพร้อมในด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาแก่ชาวไทยเป็นอย่างดี แต่ยังคงขาด ทักษะและกระบวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ดังนั้น หน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สถาบันการศึกษา ควรมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างศักยภาพ ด้านการท่องเที่ยวและการให้ข้อมูลความรู้ในมิติการจัดการ

๕.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

๑. จากการศึกษา พบว่า วัดในภาคอีสานมีความเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมาในการพัฒนา ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา โดยทำการวิเคราะห์บนพื้นฐานของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน คือ ด้านพื้นที่ ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรมและกระบวนการ และด้านการมีส่วนร่วม

๒. ควรมีการติดตามและกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน ภายหลังจากสิ้นสุดโครงการวิจัยแล้ว และทุกภาคส่วนมีส่วนร่วม ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนต่อไป

๓. หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ กรมการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติสำนักงานจังหวัด ควรนำแผนกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของ พระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เพื่อเป็นทิศทางของการพัฒนาการท่องเที่ยว

๔. ควรจัดให้วัดและชุมชนมีความรู้ในกระบวนการจัดทำกระบวนการพัฒนาจิตใจและ ปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัดและชุมชนของตน พร้อมทั้งมีการ แลกเปลี่ยนศึกษาดูงานระหว่างวัดที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการการท่องเที่ยว

๕. ควรมีองค์กรการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาระดับชาติขึ้นเฉพาะ เพื่อเป็นหน่วยงานใน การเผยแผ่พุทธศาสนา มีการประสานงานระหว่างไทยและต่างประเทศ และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา สินค้าและกิจกรรมการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาที่มีมาตรฐานและครบวงจร

บทที่ ๕

สรุป และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

การศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ผลสรุปการวิจัยตามวัตถุประสงค์ดังนี้

๕.๑.๑ ผลการศึกษาหลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า

ตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่มีการสร้างอาคารสถานที่ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ โดยเฉพาะเจาะจง เนื่องจากพระพุทธรูปองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุที่มีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ด้วยจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์ทางโลก จึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่พักอาศัยพื้นฐานสุด คือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้แล้วให้จาริกไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้จิตมีสิ่งผูกพัน เมื่อพระพุทธรูปเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผร์พระศาสนา ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธาพากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย ที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศตนเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพุทธศาสนา ทั้งทรงถวาย “เวฬุวัน” ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธรูปองค์และเหล่าพุทธสาวก ซึ่งพระองค์ทรงรับไว้ ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มีไข่มุ่งเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆ เพื่อเผยแผร์พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับวัดที่เหล่าทายกถวายได้ ซึ่งคำว่า “วัดวา” ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนารธรรม บ้างก็ว่ามาจาก “วัตร” อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำ หรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีล ภาวนา หรือสถานที่ ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำนั่นเอง^๑ เพราะสมัยนั้นพระภิกษุสงฆ์มีเป้าหมายในการบวชเพื่อมุ่งเน้นปฏิบัติทำให้แจ้งในทุกข์ และการดับทุกข์ เว้นห่างจากกาม จากกิเลส อีกส่วนหนึ่งบวชเข้ามาเพื่อศึกษาในธรรมวินัยช่วยการเผยแผร์ศาสนา รักษาพุทธวัจนะไม่ให้คลาดเคลื่อน ดังนั้นจึงก่อเกิดพระภิกษุ ๒ แบบ คือ^๒ ๑) ฝ่ายที่ยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนว

^๑ พื้น ดอกบัว, วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^๒ พระมหาสมชาย เจริญกิจ, วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและกิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๐.

ปฏิบัติเดิมนั้นคือปลื้มความรื่นเริงจากโลกออกสู่ป่า เพื่อแสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทาง“วิปัสสนาธุระ”
 ๒) ฝ่ายที่นิยมการอยู่ชดัดดีวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษา คือการมุ่งศึกษาเพื่อให้รู้ถึงพระ
 พุทธพจน์ พระธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่างๆ

๕.๑.๒ สรุปผลการวิจัยในประเด็นเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของ พระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคอีสาน ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้มีการ
 กำหนดนโยบายได้อย่างชัดเจน ขณะที่ภาคเอกชนและชุมชนมีความสนใจและเห็นถึงศักยภาพทางการ
 ท่องเที่ยวเชิงพุทธ แต่ทุกภาคส่วนยังไม่เคยมีการวางแผนและร่วมมือกันพัฒนาการท่องเที่ยวรูปแบบ
 เชิงพุทธอย่างเป็นระบบ และเนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธซึ่งเป็นการท่องเที่ยวในศาสนสถานผู้ที่มี
 บทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวจึงควรตระหนักถึงคุณค่าของศาสนสถาน ซึ่งมีแนว
 ทางปฏิบัติในรูปแบบเฉพาะ คือการเดินทางไปยังวัดซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของพุทธศาสนา
 เพื่อน้อมรำลึกถึงพระพุทธองค์ ด้วยความศรัทธาตั้งมั่นที่จะศึกษาสถานที่และพร้อมที่จะเรียนรู้ถึงสัจ
 ธรรมแห่งชีวิตด้วยจิตที่สงบมั่นคง มีความอดทนตั้งใจจริง หากตั้งใจอยู่ที่การปล่อยวางให้ทุกอย่าง
 เกิดขึ้นและดับไปมีความเอื้ออาทรต่อเพื่อนร่วมเดินทาง มีไมตรีจิตต่อกันฉันท์ถนอมมิตรแบ่งปันผลบุญ
 สุ่มวลมนุษยชาติการเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธจึงมีความหมายและอยู่ในใจของพุทธศาสนิกชนอย่าง
 เปี่ยมสุขตลอดเวลาและเพื่อให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน การเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธ
 ควรคำนึงถึงหลักสำคัญ ๒ ประการ ได้แก่ ประการที่หนึ่ง คือ การศึกษาวัดอย่างละเอียด รอบคอบ
 เรียนรู้สิ่งที่เกิดขึ้น และประการที่สอง คือ การใช้หลักคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะให้นักท่องเที่ยว
 ได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงความจริงของชีวิตการปฏิบัติต่อผู้รับและตนเองอย่างมีเมตตา (ชมรมนักศึกษา
 มหาวิทยาลัยมจร. ประเทศอินเดีย ๒๕๔๙:บทนำ) ความต้องการของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาการ
 ท่องเที่ยวเชิงพุทธ เห็นได้ว่าความต้องการนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ พบว่านักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่า
 จังหวัดอุบลราชธานีควรมีการ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอยู่ในระดับมากที่สุด ส่วนความต้องการ
 ของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธนั้นพบว่านักท่องเที่ยวมีความต้องการพัฒนาด้าน
 สิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานด้าน การจัดการสถานที่จอดรถภายในวัดความสะดวกของรถโดยสาร
 สาธารณะเพื่อเดินทางมาวัดสภาพการจราจรระหว่างเดินทางมาวัด ความชัดเจนของป้ายบอกทางมา
 วัด ซึ่งสอดคล้องกับ (สายรุ้ง วงษาไชย,๒๕๕๔) กล่าวไว้ว่า แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิง
 วัฒนธรรมตลาดน้ำวัดเชิงท่า จังหวัดลพบุรี ต้องมี สิ่งอำนวยความสะดวกด้านโครงสร้างพื้นฐานการ
 ท่องเที่ยว ด้านกิจกรรมการเดินทางและการท่องเที่ยว ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการทางการ
 ท่องเที่ยวและด้านบริการอื่นๆ ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ด้าน
 สิ่งดึงดูดใจ พบว่า จุดเด่นทางศิลปสถาปัตยกรรมของวัดมีเอกลักษณ์ชัดเจน และนักท่องเที่ยวความ
 ต้องการในระดับมากด้านความปลอดภัยโดยเฉพาะการรักษาความสงบเรียบร้อยในวัด ซึ่งสอดคล้อง

กับ กฤษณะ เดชาสุรักษ์ชน (๒๕๕๒). กล่าวไว้ว่า พฤติกรรมและทัศนคติของนักท่องเที่ยวอิสระชาวต่างชาติที่มีต่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหารกรุงเทพมหานคร โดยส่วนใหญ่ นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมีวัตถุประสงค์หลักการท่องเที่ยววัดโพธิ์ คือสนใจในศิลปะและประวัติศาสตร์ ตะวันออก ความต้องการของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในจังหวัดอุบลราชธานี ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว พบว่า นักท่องเที่ยวมีความต้องการกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ในระดับมาก คือ การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนาส่งเสริมการวิปัสสนากิจกรรมการสนทนารธรรมกับพระสงฆ์การ สะเดาะเคราะห์ แก้กรรม ดูดวง มีความต้องการพัฒนาในระดับมากส่วนความต้องการในด้านกิจกรรม การท่องเที่ยว ด้านการคมนาคม ด้านความปลอดภัย ด้านสิ่งดึงดูดใจมีระดับความต้องการในการ พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับมาก ส่วนด้านสิ่งอำนวยความสะดวกมีระดับความต้องการในการ พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับปานกลาง ซึ่งสอดคล้องกับ บุญพิเชษฐ์จันทร์เมือง (๒๕๕๓). กล่าวไว้ว่าการจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอก ในเกาะรัตนโกสินทร์โดยพบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เน้น ๑) การชื่นชมศิลปกรรมต่าง ๆ ๒) การนมัสการไหว้พระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ๓) การฝึกสมาธิภาวนาในวันหยุดและวันพักผ่อน ๔) สิ่งที่นักท่องเที่ยวควรได้รับในการมา ท่องเที่ยวคือ ความเพลิดเพลิน คติธรรม เกร็ดความรู้ทางศาสนาที่ประกอบด้วยประวัติศาสตร์ที่ละเอียดลึกซึ้ง และ ๕) ควรปรับปรุงด้าน การบริการท่องเที่ยวของวัดที่ยังไม่เป็นที่ดึงดูดใจเพื่อมาตรฐานแรงจูงใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการสาธารณูปโภค

ศักยภาพการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อรองรับการ เข้าสู่ประชาคมอาเซียน เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว และมีศักยภาพ ด้าน การดึงดูดใจนักท่องเที่ยว เนื่องจากเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ และประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน พร้อมทั้งสถาปัตยกรรมและงานเทศกาลประเพณีที่โดดเด่น เช่น แห่เทียนพรรษา การนำจุดเด่นเหล่านี้ มาพัฒนาให้เกิดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นรูปธรรมและนำเสนอแก่นักท่องเที่ยวจึงเป็น เรื่องที่ได้รับ ความสนใจจากหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน รวมถึงนักท่องเที่ยวที่ต้องการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในจังหวัด อุบลราชธานี โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องส่วนใหญ่ต้องการให้มีการบูรณาการ และประสานความร่วมมือ ระหว่างภาครัฐและเอกชน รวมทั้งชุมชน เนื่องจากชุมชนเป็นผู้มีส่วนได้ส่วน เสีย และได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยวทั้งทางวัฒนธรรม มลภาวะ ความแออัด อีกทั้งคนในชุมชน ยังเป็นผู้อุปถัมภ์ ดูแลประกอบศาสนกิจ มีความผูกพันกับศาสนสถานมาก่อน ดังนั้น การเปิด โอกาสให้ ชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษา พัฒนา และเสนอแนะในการวางแผนและรับรู้ ทั้งในระยะวางแผนและ ระยะดำเนินการจึงเป็นเรื่องสำคัญ อีกทั้งเป็นการแสดงถึงการเคารพสิทธิของคนในชุมชน ศาสนิกชน และศาสนิกสถาน (สินชัย กระบวนศิลป์ ๒๕๕๐)

๕.๑.๓ สรุปผลการวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การเสนอแนวทางการเตรียมความพร้อมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน จำเป็นต้องให้ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและกำหนดนโยบายร่วมกัน โดยการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธควรเป็นไปในลักษณะ “ศาสนานำการท่องเที่ยว” และนโยบายดังกล่าวควรอยู่ในกรอบการประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เสนอสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา โดยสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งประเด็นในการพิจารณา คือ ๑) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธตามบริบทของแต่ละแหล่งเพื่อไม่ให้เกิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปกระทบต่อวิถีพุทธ และให้ความสำคัญกับการเข้าถึงหลักคำสอนและหลักศาสนาในวัดใดวันหนึ่งมากกว่าหลายวัดในวัน สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์การวิจัยการท่องเที่ยวแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) โดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติในกลยุทธ์ที่ ๑.๒ การวิจัยเพื่อส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพอุปทานการท่องเที่ยวไทย ในแนวทางที่ ๑.๓.๓ ส่งเสริมการวิจัยเพื่อส่งเสริมการตลาดที่วางอยู่บนฐานอัตลักษณ์ (ท้องถิ่น) (ภาพลักษณ์) และศักยภาพของประเทศ แนวทางที่ ๑.๓.๔ ส่งเสริมการวิจัยเพื่อสร้าง (อัตลักษณ์ท้องถิ่น) ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวไทย ผลการวิจัยที่ได้นั้นจะสามารถแสดงถึงอัตลักษณ์การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ ๒) การพัฒนาการตลาดและการประชาสัมพันธ์ ทั้งปี ายบอทางวัดในจังหวัด และปี ายชี้แนะ การปฏิบัติศาสนกิจภายในวัด และการรวบรวมข้อมูลเพื่อสร้างเรื่องราวการท่องเที่ยวเชิงพุทธของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อกระตุ้นและสร้างแรงดึงดูดให้นักท่องเที่ยวซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านการรวบรวมข้อมูลทั้งประเภทศูนย์ข้อมูล หรือคู่มือ นำชมที่จะอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ๓) การพัฒนาระบบสนับสนุนการท่องเที่ยวประเภทการคมนาคมขนส่งมวลชนซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านการบริการพื้นฐานตามความมุ่งหมายของศาสนสถานที่ต้องการให้เป็นที่ยอมรับประกอบศาสนกิจแต่ขณะเดียวกันก็ต้องพัฒนาเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่จำเข้ามาเพื่อเที่ยวชมหรือทำนุบำรุงศาสนาด้วย ๔) การจัดการระบบที่เอื้อต่อความเชื่อมั่นความปลอดภัยในทรัพย์สินภายในวัด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวกับความปลอดภัยของศาสนสถานที่ต้องดำเนินควบคู่กันไป โดยเฉพาะปัญหาความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่คณะผู้วิจัยมองว่าควรให้ความสำคัญมากที่สุดเพราะความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นขณะการท่องเที่ยวเชิงพุทธจะส่งผลต่อทัศนคติและการแนะนำการท่องเที่ยวต่อ

ของนักท่องเที่ยวได้ ๕) การสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธภายในประเทศและต่างประเทศ โดยคำนึงถึงบริบททางศาสนาประจำชาติและกำลังซื้อของประเทศสมาชิกประชาคมอาเซียน การเข้าสู่ประชาคมอาเซียนจะมีการเคลื่อนย้ายของประชาชนประเทศสมาชิกมากขึ้น แต่ลักษณะการเคลื่อนย้ายดังกล่าวอาจเป็นการเคลื่อนย้ายโดยวัตถุประสงค์การทำงาน มิใช่การท่องเที่ยวก็เป็นได้ และขนาดเศรษฐกิจและความมั่งคั่งของประเทศสมาชิกยังมีระดับที่ต่างกันอยู่ ดังนั้น การวางแผนการท่องเที่ยวเชิงพุทธโดยพึ่งพาตลาดต่างประเทศจึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาให้รอบคอบ เพราะหากประเทศสมาชิกเป้าหมายมีกำลังซื้อสูงและสนใจการท่องเที่ยวเชิงพุทธทางจังหวัดอุบลราชธานีก็ควรส่งเสริมเอกชน แต่หากมิได้เป็นเช่นนั้นก็ควรทบทวน ออกมาตรการหรือให้คำแนะนำแก่เอกชน ๖) การส่งเสริมภาคการศึกษาให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวที่มีการให้ความสำคัญกับการร่วมมือกับชุมชน ประชาชนในท้องถิ่นเพื่อช่วยกันขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พบว่า การดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร้ขีดจำกัด ไร้กรอบ มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มากมายหาได้ง่ายมีบริการอยู่แทบทุกหนทุกแห่ง ระบบการแข่งขันต่างๆ ก็มากขึ้น ทำให้ชีวิตผู้คนในยุคนี้เต็มไปด้วยความเร่งรีบกับหน้าที่การงานและการดำเนินชีวิต คนส่วนมากมักจะตามความเปลี่ยนแปลงของสังคมไม่ทัน จึงมักจะตกเป็นเหยื่อต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นโดยไม่รู้ตัว ในทางพุทธจริยศาสตร์ถือว่า สังคมในยุคปัจจุบันขาดการพัฒนาปัญญาในทางที่ถูกต้องจึงจำเป็นต้องนำหลักพุทธจริยศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจของคนในสังคมเพื่อให้รู้เท่าทันสิ่งที่มากระทบทั้งภายในและภายนอกการพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์นั้นมีเป้าหมายคือการหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงบรรลุถึงความจริงสูงสุด นั่นคือ “พระนิพพาน” และการที่เข้าถึงความจริงสูงสุดนั้นจะต้องอาศัยปัญญา ในระบบจริยธรรมทางพุทธศาสนาเรียกว่า “ไตรสิกขา” หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา และปัญญานี้ถือว่าเป็นแกนหลักของระบบจริยธรรมทั้งหมด ทั้งในแง่ที่ทำหน้าที่ในการนำทางหรือสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับวิถีและจุดมุ่งหมายของชีวิตทำหน้าที่แก้ไขหรือคลี่คลายปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ ระหว่างการเดินทางของชีวิตในวิถีจริยธรรมและทำหน้าที่ประจักษ์แจ้งสัจจะ หรือบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต (ปัญญาวิมุตติ) ผลที่ได้จากการพัฒนาปัญญาของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน เป็นผลที่เกิดจากการนำเอาวิธีการปฏิบัติธรรมแบบสติปัฏฐาน ๔ มาใช้เป็นรูปแบบในการพัฒนาปัญญา และได้นำหลักสัปปายะ ๔ มาปรับใช้ในการพัฒนา จนทำให้สำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์ได้รับการพัฒนาทั้ง ๒ ด้านไปพร้อมๆ กัน คือด้านจิตภาพและด้านกายภาพ ผลทำให้ผู้เข้ารับการปฏิบัติธรรมเกิดการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขาทั้งสามด้าน คือ ด้านศีล ด้านสมาธิ

และด้านปัญญา โดยด้านศีล ทำให้ผู้ที่รักษาศีลเป็นปกติไม่วิตกกังวลกับการกระทำความชั่วใดๆ ใช้ชีวิตแบบพอเพียงไม่ทะเยอทะยานอยากได้ในสิ่งที่เกินความจำเป็นของชีวิต จิตใจมุ่งทำแต่กุศลกรรม ด้านสมาธิ ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถยกระดับจิตให้สูงขึ้น คือสามารถพัฒนาจิตให้อยู่ในระดับสงบและอารมณ์ผ่องใส ไม่เครียด ไม่บีบคั้น มีความปลอดโปร่งเบาสบาย ส่วนด้านปัญญานั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมรู้เท่าทันสภาวะของอารมณ์กับสิ่งภายนอกที่มากระทบจิตได้ดีขึ้น ทำให้รู้เข้าใจสภาวะของความเป็นจริงในชีวิตมากขึ้น จึงจะได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จะเห็นได้หลักพระพุทธศาสนาจะเน้นถึงการยอมรับศักยภาพของมนุษย์พระพุทธองค์ทรงเน้นให้เห็นถึงความ สำคัญในการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปสู่เป้าหมายที่ดี ว่าด้วยหลักการพัฒนาชีวิตมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา ในห้ามพฤติกรรม (ศีล) ด้านจิตใจ (สมาธิ) และด้านปัญญา (ปัญญา) จึงจะถือเป็นพื้นฐานในการพัฒนาให้เยาวชนเป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพ

จากการศึกษาพบว่านักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมาในเทศกาล และวันสำคัญทางพุทธศาสนา ซึ่งกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมามากที่สุดคือ เดินทางมาวัดคือ การตักบาตร ถวายทาน เวียนเทียนในวันสำคัญต่างๆทางศาสนา สำหรับสิ่งที่ได้รับจากการท่องเที่ยวเชิงศาสนา คือ การได้รับความเพลิดเพลินกับภูมิทัศน์ และการได้เรียนรู้และเห็นคุณค่าของศิลปะต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ วัชรภรณ์ ระเบียบศรี (๒๕๕๑) ได้ศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ ว่าประโยชน์ที่นักท่องเที่ยวได้รับจากการเดินทางท่องเที่ยววัด คือ การได้ผ่อนคลายความเครียด เกิดความสบายใจและได้พัฒนาจิตใจ ทำให้จิตใจสงบ ส่วนทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในวัดต่างๆ มีความน่าสนใจ มีความงดงามและโดดเด่นเป็นอย่างมาก บางวัดมีศิลปะและสถาปัตยกรรมในวัดมีคุณค่าสูงยิ่งที่ได้สืบทอดรักษากันมาอย่างยาวนาน บางส่วนยังได้ผสมผสานศิลปะยุโรปหรือจีนเข้าไปด้วยอย่างกลมกลืน ทุกวัดต่างก็มีทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองที่ไม่ได้ด้อยกว่ากัน มีการรักษาสีเงาแวดล้อม ระบบนิเวศ และภูมิทัศน์ และเพียงพออย่างไรก็ตาม วัดที่ยังไม่มีการจัดการที่ดีพอสาเหตุเกิดจากข้อจำกัดต่างๆ เช่น ความรู้ รวมถึงค่านิยม และที่สำคัญที่สุด คือ แนวความคิดการจัดการการท่องเที่ยวในวัดที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันของผู้ที่เกี่ยวข้องและยังไม่สามารถหาจุดที่เหมาะสมลงตัวได้ซึ่งควรมีการประชุมเพื่อหาข้อยุติที่เป็นประโยชน์ โดยต้องยอมรับว่าทางวัดไม่ควรหลีกเลี่ยงการให้บริการทางการท่องเที่ยว เนื่องจากวัดเหล่านี้ตั้งอยู่ในกลางเมืองหลวงมีความสำคัญโดดเด่นเป็นแรงดึงดูด มีความงามทางสถาปัตยกรรมมีประวัติศาสตร์อันยาวนานที่สามารถย้อนรอยอารยธรรมของชาติและศาสนาได้ จึงมีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเต็มรูปแบบ เพื่อจรรโลงนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของ

๕.๒ ข้อเสนอเชิงนโยบาย

๕.๒.๑ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีการสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้และท่องเที่ยวของวัด โดยดำเนินการตามรูปแบบการ ท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เช่น การฝึกอบรมสมาธิ วิปัสสนาแก่ นักท่องเที่ยวผู้ที่สนใจตามที่กล่าวแล้ว โดยมีส่วนร่วมในฐานะองค์กรที่ให้การสนับสนุนทั้ง ความรู้ กิจกรรมการท่องเที่ยววัด ๑) กิจกรรมการเรียนรู้และการ ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ๒) กิจกรรมการเรียนรู้และการ ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม-วิถี ชีวิต ๓) กิจกรรมการเรียนรู้และการ ท่องเที่ยวเชิงการพัฒนา จิตใจและปัญญา ๔) กิจกรรมการเรียนรู้และการ ท่องเที่ยวเชิงการบำเพ็ญ ประโยชน์เพื่อชีวิต และ สังคม รูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ ๑. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการทัศนศึกษา (Learning By Seeing) ๒. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Learning By Doing) ๓. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการ สร้าง เครือข่าย (Learning By Networking) กระบวนการสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาจิตใจ การใช้ สื่อและกระบวนการที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ของบุคคลและสังคม กระบวนการเสริมสร้างเครือข่าย การเรียนรู้ การพัฒนากิจกรรม การสร้างเครือข่าย การสานต่อความสัมพันธ์ ความรู้และ การพัฒนา บุคคล/สังคม เชิงสร้างสรรค์ กระบวนการ แลงงบประมาณที่สอดคล้องกัน เช่น จัดทำเว็บไซต์เพื่อเป็น ศูนย์รวมในการแสดงข้อมูล เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในประเทศไทย

๕.๒.๒ จากผลการศึกษาที่พบว่า มีนักท่องเที่ยวสนใจการเรียนรู้และการปฏิบัติตาม หลักการทาง พระพุทธศาสนาที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น จึงควรมีการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว กลุ่มอื่นๆ เพื่อ เสนอเป็นทางเลือกในการเดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทย โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และวัดควรมี การส่งเสริมกิจกรรมการปฏิบัติธรรมระยะสั้นแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศร่วมกันตาม สถานที่ เหมาะสม เนื่องจากวัดบางวัดหรือวัดอื่นๆ ยังขาดบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษา หรือ อาจมี การฝึกอบรมทักษะด้านภาษาแก่พระสงฆ์ที่สนใจเข้าร่วมโครงการ

๕.๒.๓ วัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมหรือสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดของประเทศไทย ส่วนใหญ่มี ความพร้อมในด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาแก่ชาวไทยเป็นอย่างดี แต่ยังคง ขาด ทักษะและกระบวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ดังนั้น หน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สถาบันการศึกษา ควรมีส่วนร่วมในการเสริม สร้างศักยภาพ ด้านการท่องเที่ยวและการให้ข้อมูลความรู้ในมิติการจัดการ

๕.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

๑. จากการศึกษา พบว่า วัดในภาคอีสานมีความเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมาในการพัฒนา ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา โดยทำการวิเคราะห์บนพื้นฐานของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน คือ ด้านพื้นที่ ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรมและกระบวนการ และด้านการมีส่วนร่วม

๒. ควรมีการติดตามและกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน ภายหลังจากสิ้นสุดโครงการวิจัยแล้ว และทุกภาคส่วนมีส่วนร่วม ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนต่อไป

๓. หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ กรมการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติสำนักงานจังหวัด ควรนำแผนกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของ พระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เพื่อเป็นทิศทางของการพัฒนาการท่องเที่ยว

๔. ควรจัดให้วัดและชุมชนมีความรู้ในกระบวนการจัดทำกระบวนการพัฒนาจิตใจและ ปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัดและชุมชนของตน พร้อมทั้งมีการ แลกเปลี่ยนศึกษาดูงานระหว่างวัดที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการการท่องเที่ยว

๕. ควรมีองค์กรการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาระดับชาติขึ้นเฉพาะ เพื่อเป็นหน่วยงานใน การเผยแผ่พุทธศาสนา มีการประสานงานระหว่างไทยและต่างประเทศ และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา สินค้าและกิจกรรมการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาที่มีมาตรฐานและครบวงจร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ เอกสารปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือ

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่๑๑.
(กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด. ๒๕๕๑)
- กรมการศาสนา. ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒. (กรุงเทพมหานคร :
กรมการศาสนา จัดพิมพ์) . ๒๕๒๕.
- กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว พ.ศ. ๒๕๕๘-๒๕๖๐. (กรุงเทพมหานคร :
กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา). ๒๕๕๘.
- กลยา โภท. ทางพันธุกรรม. (ขอนแก่น : โรงพิมพ์นิรันดร์การพิมพ์). ๒๕๒๔.
- คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. มนุษย์กับสังคม. (กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๕๑.
- ชัยพร วิชชาวุธ. การวิจัยเชิงจิตวิทยา. (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช). ๒๕๒๓.
- ฐิธญา มณีเนตร. ผศ.ดร.,. ไทยศึกษาเพื่อการท่องเที่ยว. พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนส
ไตร). ๒๕๕๓.
- ดร.รชนี เอมพันธ์. การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในเอกสารชุดฝึกอบรมทางไกลหลักสูตรการ
จัดการการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน. (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิ
ราช). ๒๕๕๘.
- ธัญชัย รัตนปัญญา. อนุสรณ์ผูกพันธสีมาวัดโพธิ์. (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์). ๒๕๓๒.
- นิเวศน์ ธรรมะ. การจัดการการตลาด. (กรุงเทพมหานคร : แมคกรี-ฮิล) .๒๕๒๕.
- บริษัทบางจากปิโตรเลียมจำกัด (มหาชน). เที่ยวอยุธยา วัดวัง พลังงาน SUNNYBANGCHAK.
(กรุงเทพมหานคร : บริษัททวิทัศน์การพิมพ์จำกัด). ๒๕๕๕.
- บุญเลิศ ตั้งจิตวัฒนา. รศ.,. การพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว. (กรุงเทพมหานคร : บริษัท
เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด). ๒๕๕๙.

บุญเลิศ ตั้งจิตวัฒนา.รศ.. และเพ็ญศิริ ศรีคำภา. การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

(กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด). ๒๕๕๗.

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. ผศ.,. **ระเบียบวิธีวิจัยทางการท่องเที่ยว**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร :บริษัทธรรมสาร จำกัด). ๒๕๕๑.

ปฐม – ภัทรา นิคมานนท์. **พระกรรมฐานสู่ล้านนา (ตอนที่ ๑) ; ที่ระลึกงานสมโภชพระมหาธาตุ
มณฑลบูรพาจารย์ ๑๐-๑๑-๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๖ (โครงการหนังสือบูรพาจารย์
เล่ม ๖).**(กรุงเทพมหานคร : พี.เอ.สีพวง). ๒๕๔๖.

พระครูภาวนาโพธิคุณ. **ไขปริศนาธรรมภาพศาลาโพธิสาร ๗๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. (ขอนแก่น : หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา). ๒๕๕๔.

_____ **ธรรมทายาท ชุดที่ ๘**. (ขอนแก่น : หจก. โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา). ๒๕๕๓.

พระมหาธีรนาถ อคฺคธีโร. **หลวงปู่เจี๊ยะ จุนโท พระผู้เป็นดั่งผ้าขาวห่อทอง**. กรุงเทพมหานคร : ศิลป์
สยามบรรจภัณฑ์และการพิมพ์). ๒๕๔๗.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. (กรุงเทพมหานคร :
มูลนิธิพุทธธรรม). ๒๕๓๙.

พระวิมาน คมกัปปโย. **จุลสารใต้ร่มโพธิสารเล่ม ๒**. (ขอนแก่น : หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา).
๒๕๕๓.

_____ **ย้อนรอยประวัติหลวงปู่พระครูโพธิสารคุณ**. (ขอนแก่น : หจก.คลังนานาวิทยา). ๒๕๕๖.

_____ **เอกสารสรุปโครงการอุปสมบทสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา สร้างศาสนทายาท ถวาย
เป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. ๒๕๕๗.

พระอาจารย์ปรีดา ฌนทโก. **พระป่าสมัยกรุงรัตนโกสินทร์**. (หนองคาย : ด้านสุทธาการพิมพ์). ๒๕๔๒.

พิบูล ทีปะปาล. **การบริหารการตลาดยุคใหม่ในศตวรรษที่ ๒๑**. (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการ
พิมพ์). ๒๕๔๓.

พิมพ์ระวี ไรจน์รุ่งสัจย์. ผศ.ดร.,. **การท่องเที่ยวชุมชน**. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์). ๒๕๕๓.

ไพฑูรย์ มีกุล. **การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**.
(กรุงเทพมหานคร : เพ็ญอักษร). ๒๕๑๗.

พิน ดอกบัว. **วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. (กรุงเทพมหานคร:ศิลปาบรรณา
การ). ๒๕๕๐.

ยุทธพงศ์ จันทรวรินทร์. **มนุษย์กับสังคม : ทฤษฎีและหลักประยุกต์**. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์).
๒๕๕๐.

- รวีวรรณ โปรรุ่งโรจน์. ดร., **พฤติกรรมนักท่องเที่ยว**. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์). ๒๕๕๘.
- รสิกา อังกูร. **การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น**. (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง). ๒๕๕๗.
- เลิศพร ภาระสกุล. **พฤติกรรมนักท่องเที่ยว**. (กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี.พรีนท์ (๑๙๙๑) จำกัด.). ๒๕๕๕.
- วิชัย เทียนน้อย.ผศ., **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว**. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์). ๒๕๒๘.
- วรรณ วังษ์วานิช. รศ., **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์). ๒๕๓๙.
- ศรีณยพงศ์ เทียงธรรม. **พฤติกรรมผู้บริโภค**. (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ). ๒๕๔๖.
- ศิริวรรณ เสรีรัตน์. **พฤติกรรมผู้บริโภค**. (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช). ๒๕๓๘.
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. **ประชุมเกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา**. (กรุงเทพฯ : คณะสงฆ์วัดพระพิเรนทร์). ๒๕๑๔.
- สุภาภรณ์ พลนิกร.**พฤติกรรมผู้บริโภค**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอกลิสติกพับลิชชิง). ๒๕๔๘.
- สุรัชย์ พิศาลบุตร และนฤมล สมิตินันท์. **การวิจัยตลาด (Market Research)**. กรุงเทพมหานคร : วิทยพัฒน์). ๒๕๕๒.
- โสภา ชูพิกุลชัย. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์). ๒๕๒๑.
- อดตปวตติ ของ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนโท จันทร์). (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์). ๒๕๓๑.
- เอกชัย แสงโสภา. **การพัฒนากลยุทธ์การประชาสัมพันธ์ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีพุทธในเขตเทศบาลเมืองเพชรบูรณ์**. (คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์). ๒๕๕๖.

๒) งานวิจัย

- ฉกาจ ราชบุรี. ผศ. และคณะ. **ความรู้และจิตคติของนักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานครที่มีต่อการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์**. รายงานการวิจัย. (กรุงเทพมหานคร). ๒๕๔๙.
- ฉัตยาพร เสมอใจ. **พฤติกรรมผู้บริโภค**. (กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดดูเคชั่น). ๒๕๕๐.
- ชัชวาลย์ พรพิรานนท์. **การศึกษาพฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทย ในอำเภอหัวหิน โดยวิธีแบ่งส่วนทางการตลาด**. ปรินญามหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์). ๒๕๕๐.

- ชุมพล รอดแจ่ม. **เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี**. รายงานการวิจัย. รายงานการวิจัย. (วิทยาลัยราชพฤกษ์. ๒๕๕๕)
- ธนวัฒน์ แสนคำวงศ์. **การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนารอบบึงแก่นนคร อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น**. ปริญญานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น). ๒๕๕๓.
- นาวาอากาศตรีเถกิงศักดิ์ ชัยชาญ. **การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. รายงานการวิจัย. (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี). ๒๕๕๖.
- เนาวรัตน์ พลายน้อย และคณะ. **พฤติกรรมการท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทย**. รายงานการวิจัยเสนอต่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (นครปฐม : โรงพิมพ์สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียนมหาวิทยาลัยมหิดลศาลายา). ๒๕๓๘.
- ประจวบ แสนกลาง. **บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พ.ศ. ๒๔๓๖ – ๒๕๒๙**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต (สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม). ๒๕๓๑.
- ประดิษฐ์ ดีเลิศ. **ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการสังคมสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนา**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๕๕.
- พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล. **การศึกษาทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี**. ปริญญานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ). ๒๕๕๓.
- พระครูวิมลศิลปกิจ (เรืองฤทธิ์ ธนปัญโญ) และคณะ. **การศึกษารูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย**. รายงานการวิจัย. (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๕๕.
- พระไพศาล พุทฺธสุโต. **วิธีการสร้างศาสนทายาทของพระสายปฏิบัติในจังหวัดสกลนคร**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยใหม่). ๒๕๕๖.
- พระมหาบุญพิเชษฐ์ จันทน์เมือง. **การจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอกในเกาะรัตนโกสินทร์**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ). ๒๕๕๓.
- พระมหาสมชาย เจริญกิจ. **วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและกิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดใน**

สังคมไทยในปัจจุบัน. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล). ๒๕๔๐.

รสิกา อังกูร. การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น. รายงานการวิจัย. (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช). ๒๕๔๙.

วัชรภรณ์ ระเบียบศรี. พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต.(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ). ๒๕๕๑.

วีระพล ทองมา และคณะ. การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ฮ่องสอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่. รายงานการวิจัย. (มหาวิทยาลัยแม่โจ้). ๒๕๕๔.

เสาวภา ไพทยวัฒน์. รศ,ดร.และคณะ. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนบางคนที่จังหวัดสมุทรสงคราม. รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. ๒๕๕๕.

อิทธิพล โกมล. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ : กรณีศึกษา บ้านวังน้ำมอก จังหวัดหนองคาย. รายงานการวิจัย. (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม). ๒๕๕๓.

๓) เอกสารออนไลน์

พระมหาสุทิตย์ อาภากร และสายชล ปัญญชิต. รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนา. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.หน้าบทความ.(ออนไลน์).

<http://ejournals.swu.ac.th/index.php/JOS/article/viewFile/3811/3800>. สืบค้นวันที่ ๑๘ มกราคม ๒๕๖๒.

พรพรรณ อาทิตย์ตั้ง. ปัญหาสังคม. [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล : <http://luck507.blogspot.com/2012/07/blog-post.html> [๘ กันยายน ๒๕๕๙].

หนังสือพิมพ์ฐานเศรษฐกิจ ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๓.๑๒๐ วันที่ ๗-๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๙ [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล : <http://www.thansettakij.com/2016/01/08/25115> [๘ กันยายน ๒๕๕๙].

Tour on Thai. พิพิธภัณฑ์อาจารย์มั่น ภูริทัตโต.

<http://www.touronthai.com/article/2979>

ชายสามหยด. พิพิธภัณฑ์...หลวงปู่ มั่น ภูริทัตโต...แม่ทัพธรรม พระสายวิปัสสนา

กรรมฐาน.<http://oknation.nationtv.tv/blog/chartsiam/2012/12/07/entry-2>.

พระครูวินัยธรรมมั่น ภูริทัตโต. <https://th.wikipedia.org/wiki/95> [๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐]

ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม ๓ หลวงปู่ดูลย์ อตุโล.

http://www.dharmagateway.com/monk/monk_biography/lp-doon/lp-doon-hist-01-03.htm [๑๔ มีนาคม ๒๕๖๐]

Travel. วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์ วัดเก่าแก่ ศูนย์รวมทางใจของชาวสุรินทร์ <https://travel.kapook.com/view81658.html>. [๑๔ มีนาคม ๒๕๖๐]

วิกิพีเดีย. วัดหนองป่าพง. <https://th.wikipedia.org/wiki/> [๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐]

แนะนำของดี ที่กิน ที่เที่ยว วัดใน จ.อุบลฯ โดยคนอุบลฯ แท้ๆ Ubonratchathani Town Thailand. <https://ubon.town/th/2016/04/27/>

ธรรมะไทย. วัดหนองป่าพง <http://www.dhammathai.org/watthai/northeast/watnongpahpong.php> [๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐]

ภาคผนวก ก
บทความวิจัย

การพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว เชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Mental and wisdom development of forest's monk For Buddhists
Tourism encouragement in the Northeastern

พระมหาสิงห์ณรงค์ สิรินทรเมธี, ดร.

พระวิมาน คมกัปปญโญ, ดร.

ดร.เอกชัย ศรีบุรินทร์

นายเกียรติศักดิ์ บุตรราช

นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

Mahachulalongkonrajavidyalaya University Ubon Ratchathani Campus

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ทำวิจัยโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับเจ้าอาวาส พระสงฆ์ และท่องเที่ยว เกี่ยวกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว การใช้แบบสำรวจเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ปัจจัยการท่องเที่ยว กลุ่มของนักท่องเที่ยว ความพร้อมรองรับนักท่องเที่ยว ตลอดจนปัญหาอุปสรรคและปัจจัยเอื้อต่อการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง และ การจัดประชุมกลุ่มใช้เทคนิคการประชุมปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและสร้างสรรค์หรือกระบวนการ A-I-C ซึ่งเป็นเทคนิคการประชุมวางแผนแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เป็นกระบวนการที่ช่วยให้มีการระดมพลังสมองในการศึกษา วิเคราะห์พัฒนาทางเลือก เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนา ซึ่งจะทำให้เกิดการตัดสินใจร่วมกัน เกิดพลังของการสร้างสรรค์และรับผิดชอบต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และสรุปวิเคราะห์สังเคราะห์เขียนบรรยายพรรณนาตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้อย่างครบถ้วน

ABSTRACT

A research study on the mental and intellectual development process of monks in the forest temple group to promote Buddhist tourism in the northeast With the following objectives: 1) study the mental and intellectual development process of the monastery of wat Pa To promote Buddhist tourism in the northeast region Have conducted research by participatory observation (Participant Observations) In-depth Interviews with Monks and Travel Abbots About promoting tourism activities Use of surveys to collect basic information about tourist sites Tourism factor Group of tourists Availability for tourists As well as problems, obstacles and factors contributing to tourism in each tourist destination and group meetings, using techniques for engaging and constructive action meetings Or the A-I-C process, which is a creative, participatory planning technique Is a process that helps to mobilize brain power in education Analyze, develop alternatives For use in problem solving and development Which will make the decision together The power of creation and responsibility for tourism development And summarize, analyze, synthesize, write descriptive explanations, respond in accordance with the objectives set in its entirety

บทนำ

ปัจจุบันสังคมมุ่งพัฒนาทางด้านวัตถุและค่านิยมทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป จากสังคมแบบเกษตรกรรมตามชนบทที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น มาเป็นสังคมเมืองที่มีความเร่งรีบและแข่งขันกันสูง มีวัฒนธรรมใหม่ๆ ไหลบ่าเข้ามาสู่สังคม ก่อให้เกิดทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และความขัดแย้งทางวัฒนธรรมขึ้น “ทำให้เผชิญกับความยุ่งยากในการดำเนินชีวิต อันเนื่องมาจากการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป การทำงานแข่งกับเวลา แข่งกับการเกินทาง แข่งกับคนอื่น และมีเศรษฐกิจที่รัดตัว จนทำให้เกิดปัญหาสังคมในที่สุด”^๒ นอกจากความเปลี่ยนแปลงจะทำให้เกิดการพัฒนาแล้ว ยังก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมที่มีความซับซ้อนยิ่งขึ้น “ปัญหาสังคม คือ กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันเกิดอุปสรรคหรือขัดข้อง จนนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่าความทุกข์หรือความวิตกกังวล เพราะมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคม ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นมีมากมาย แต่ปัญหาที่จัดว่าเป็นปัญหาสังคมนั้น จะต้อง

^๒ ยุทธพงศ์ จันทรวรินทร์, มนุษย์กับสังคม : ทฤษฎีและหลักประยุกต์, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๑.

เป็นปัญหาซึ่งมีผลกระทบต่อผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม"^๓ ปัญหาทางสังคมสะท้อนออกมาในรูปของปัญหาทางเศรษฐกิจ ปัญหาทางการเมือง ปัญหาสิ่งแวดล้อม อบายมุข และอาชญากรรม นอกจากนี้ยังมีสิ่งยั่วยุและสิ่งมอมเมาสังคมที่เกิดขึ้นจำนวนมากในแต่ละวัน เป็นสังคมแห่งข้อมูลข่าวสารที่มีเครือข่ายกว้างใหญ่ ข้อดีของเครือข่ายสังคมข่าวสาร คือ ทำให้การติดต่อสื่อสารและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สะดวกสบายยิ่งขึ้น ส่วนข้อเสีย คือ ทำให้รู้ไม่เท่าทันในการเสพข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยี ถูกกระตุ้นและปลุกเร้าจากข้อมูลข่าวสารและมีความหลงใหลในเทคโนโลยี โดยถูกมอมเมาด้วยค่านิยมบริโภคนิยม รวมทั้งอาจถูกยั่วยุให้มีพฤติกรรมขัดแย้งและพฤติกรรมรุนแรงได้ง่ายขึ้น

ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วทางด้านวัตถุ แต่เกิดความเสื่อมทางด้านจิตใจ โดยค่านิยมและความประเพณีที่แสดงถึงความเสื่อมทางจิตใจอย่างเห็นได้ชัดจนหลายประการ เช่น นิยมวัตถุ นิยมความหรูหราฟุ่มเฟือย ยกย่องคนรวย โดยไม่คำนึงถึงว่าจะร่ำรวยมาได้โดยวิธีใด เกิดการแข่งขันเอาเปรียบ โดยไม่คำนึงถึงคุณธรรม จริยธรรม การเบียดเบียนเอาเปรียบนี้ นอกจากจะเบียดเบียนกันเองแล้ว ยังเบียดเบียนรากฐานธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีกด้วย และคนจำนวนไม่น้อยที่เลือกใช้วิธีการท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ เช่น บางกลุ่มชอบท่องเที่ยวตามสถานบันเทิง เรียงรมย์ การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการท่องเที่ยวเชิงศาสนา วัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งจะทำให้รู้สึกเพลิดเพลินและผ่อนคลายจากสภาพปัญหาที่บีบคั้น ทำให้ธุรกิจการท่องเที่ยวได้รับความนิยมมาก ในแต่ละปีมีเม็ดเงินจากธุรกิจการท่องเที่ยวจำนวนมาก และธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวก็มีการเติบโตอย่างต่อเนื่อง

พระพุทธศาสนาเห็นว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะทำชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป”^๔ เมื่อมีปัญหาทางด้านร่างกายคนส่วนใหญ่มักจะไปหาหมอให้ช่วยดูแลรักษา แต่เมื่อมีปัญหาทางด้านจิตใจ ทุกคนสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง เพียงแต่มีกระบวนการจัดการกับปัญหาทางด้านจิตใจอย่างถูกต้อง ชาวพุทธส่วนใหญ่เชื่อว่าเมื่อมีปัญหาทางด้านจิตใจสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยการหันหน้าเข้าหาศาสนา ด้วยการศึกษาศาสนะ การฟังธรรม และการปฏิบัติธรรมกับพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาจิตใจและปัญญาของประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์สายวัดป่าที่ปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัย จึงเป็นที่พึ่งทางด้านจิตใจของประชาชน และยังพบว่า นอกจากประชาชนจะเลื่อมใสในศิลาจารย์วัตรและหลักธรรมคำสอนของท่านแล้ว ยังมีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งเลือกวิธีการท่องเที่ยวตามวัดที่พระสงฆ์สายวัดป่า

^๓ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **มนุษย์กับสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๑.

^๔ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓

ท่านได้พำนักอยู่ ถึงแม้ว่าบางรูปท่านจะมรณภาพไปแล้วก็ตาม นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ก็จะไปเยี่ยมชมบริหาร สิ่งของเครื่องใช้ ล่องลอยวิถีชีวิต รวมทั้งหลักธรรมคำสอนและแนวทางดำเนินชีวิตของท่านด้วย ก่อให้เกิดกระบวนการกล่อมเกลาจิตใจ ความเลื่อมใส ศรัทธา ผ่อนคลาย และเข้าใจชีวิตได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวในเชิงพุทธที่ควรค่าแก่การส่งเสริม โดยมีความแตกต่างจากการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวแบบสนองกิเลสของตนเอง แม้ว่าบางครั้งจะรู้สึกสนุกสนาน แต่ก็เพียงความรู้สึกที่กลบทุกขไว้ชั่วคราวเท่านั้นเอง พอกลับไปอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดิมก็จะเป็นทุกข์ขึ้นมาอีกอีก ในขณะที่การท่องเที่ยวตามวัดที่พระสงฆ์สายวัดป่าพำนักอยู่ นอกจากจะทำให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใส เกิดความอัศจรรย์ใจแล้ว ยังเป็นการกล่อมเกลาจิตใจให้สงบ มีเมตตา มีสัมมาทิฐิ เข้าใจชีวิตและโลกได้ดียิ่งขึ้น ตลอดถึงการได้แนวทางในการดำเนินชีวิตอันดีงามด้วย และยังพบว่าพระสงฆ์สายวัดป่าที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในภาคอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีเป็นจำนวนมาก จึงสมควรที่จะศึกษาวิจัยเพื่อหาแนวทางขยายฐานนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ให้มากขึ้น ทั้งยังเป็นการต่อยอดไปสู่การส่งเสริมและกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนด้วย

ดังนั้น จากความเป็นมา สภาพปัญหา และความสำคัญดังกล่าว พบว่า การท่องเที่ยวก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการแก้ไขปัญหาชีวิต รูปแบบการท่องเที่ยวบางอย่างแม้ว่าจะทำให้มีความสุขสนุกสนานเพลิดเพลินก็ตาม แต่ก็ยังไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาชีวิตที่แท้จริง อีกทั้งยังต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมากในการท่องเที่ยวแต่ละครั้ง ในขณะที่การท่องเที่ยวเชิงพุทธก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่ง สำหรับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ต้องการประหยัดงบประมาณและได้รับคุณค่าแท้จากการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการกับพุทธศาสนา สามารถต่อยอดไปสู่การพัฒนาจิตใจและปัญญาได้ จึงทำให้คณะวิจัยมีความสนใจที่จะศึกษา เรื่อง “กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑. ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๒. วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยภาคสนามในพื้นที่วิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีขอบเขตของการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. ขอบเขตด้านเอกสาร

ในงานวิจัยนี้ได้จำแนกขอบเขตของการวิจัยด้านเอกสาร (Documentary Research) ออกเป็น ๒ ส่วน ดังต่อไปนี้

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ เอกสาร หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ศึกษา เช่น ตำราทางพระพุทธศาสนา เอกสารวิชาการ หนังสือ บทความ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย รวมทั้งข้อมูลจากสื่ออินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เป็นต้น

โดยอาศัยแหล่งข้อมูลจากหอสมุดแห่งชาติ, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยขอนแก่น, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เป็นต้น รวมทั้งแหล่งข้อมูลอื่น ๆ

๒. ขอบเขตของเนื้อหา

เนื้อหาในงานวิจัยนี้จำแนกเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ ๑ หลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนที่ ๒ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่วนที่ ๓ วิเคราะห์ผลการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นประเด็นหลักในการวิจัย ส่วนประเด็นที่นอกเหนือจากนี้ถือเป็นประเด็นเสริมเท่านั้น

๓. ขอบเขตด้านพื้นที่วิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้หลักเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ในการวิจัย ดังนี้ ๑) เป็นจังหวัดที่อยู่ในภาคอีสาน ๒) เป็นวัดที่มีปัจจัยการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเชิงพุทธที่มีลักษณะความโดดเด่น ๓) เป็นวัดที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ๔) เป็นวัดที่มีการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นรูปธรรม ๕) เป็นวัดที่มีพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีชื่อเสียงและเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชนทั่วไป ๖) เป็นวัดที่ยังไม่มีการทำวิจัยในประเด็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ามาก่อน เมื่อพิจารณาจากหลักเกณฑ์ดังกล่าวพบว่า มีพื้นที่ที่เข้าหลักเกณฑ์ในการทำงานวิจัย จำนวน ๖ แห่ง จึงได้กำหนดเป็นพื้นที่วิจัย ดังต่อไปนี้

๑) จังหวัดขอนแก่น : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๒) จังหวัดอุดรธานี : หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

๓) จังหวัดสกลนคร : หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

๔) จังหวัดสุรินทร์ : หลวงปู่ดูลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

๕) จังหวัดหนองคาย : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย

๖) จังหวัดอุบลราชธานี : หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

๔. ขอบเขตด้านประชากรที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เฉพาะกลุ่มประชากรที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย ที่อยู่ในพื้นที่การวิจัย โดยจำแนกออกเป็น ๖ กลุ่ม ดังต่อไปนี้

๑) เจ้าอาวาสวัดทั้ง ๖ แห่ง	รวมจำนวน ๖ รูป
๒) พระสงฆ์วัดละ ๒ รูป	รวมจำนวน ๑๒ รูป
๓) นักท่องเที่ยววัดละ ๕ รูป/คน	รวมจำนวน ๓๐ รูป/คน
รวมประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด	จำนวน ๔๘ รูป/คน

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญา หมายถึง วิธีการเข้าถึงสภาพธรรมอันเป็นกิจงานหน้าที่ทางธรรมในหลักพระพุทธศาสนา ในที่นี้มุ่งหมายถึงการปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบเพื่อลดกิเลสหรือขัดเกลาจิตใจให้พ้นจากทุกข์เห็นสภาพความจริงแท้ของจิตได้

การท่องเที่ยว หมายถึง กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ทั้งนักท่องเที่ยว ผู้ให้บริการ แหล่งท่องเที่ยว โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

แหล่งท่องเที่ยว หมายถึง สถานที่หรืออาณาบริเวณที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชมแล้วรู้สึกผ่อนคลาย บันเทิงใจ อัจฉริยะใจ และซาบซึ้งใจ หรือเกิดองค์ความรู้ที่มีคุณค่าต่อชีวิตและสังคม โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง

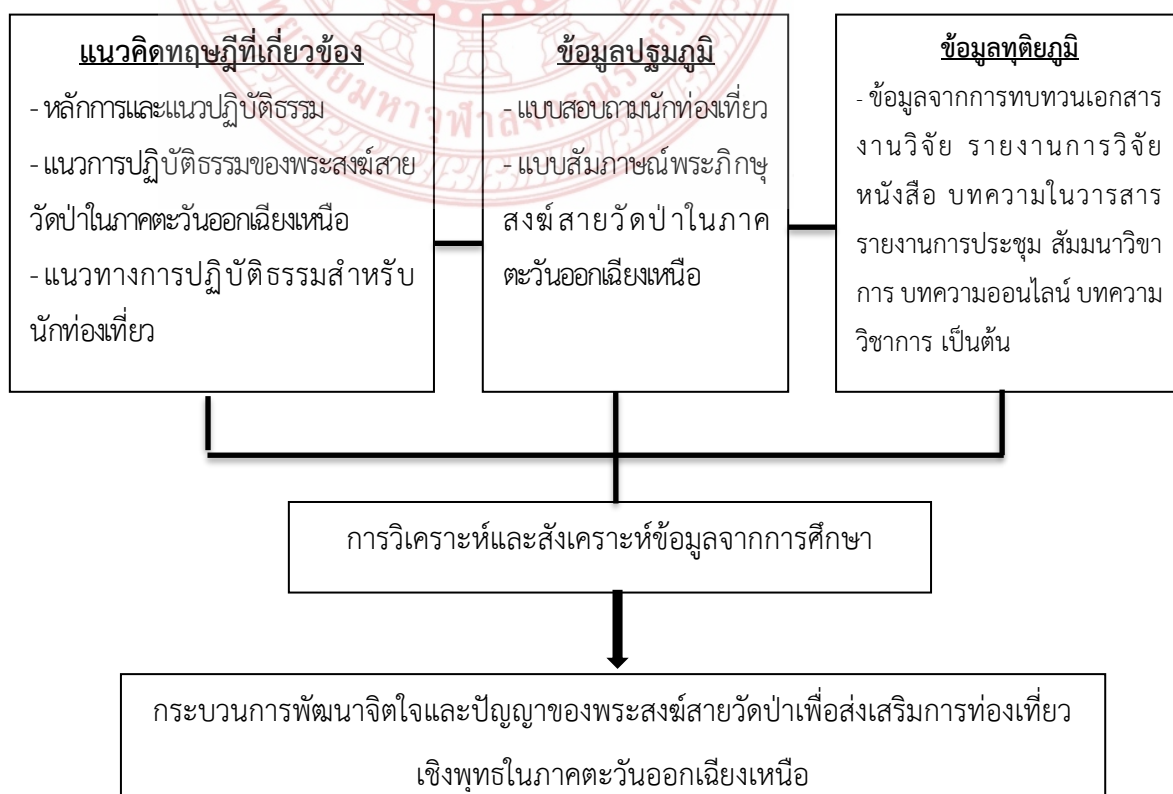
นักท่องเที่ยว หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่เดินทางจากท้องถิ่นที่อยู่โดยปกติของตน ไปยังแหล่งท่องเที่ยวเป็นการชั่วคราวด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่เพื่อประกอบอาชีพหรือหารายได้ แต่ด้วย

เหตุผลด้านการท่องเที่ยว โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่เข้ามาท่องเที่ยวในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง

การท่องเที่ยวเชิงพุทธ หมายถึง การที่บุคคลหรือกลุ่มคนเดินทางมาท่องเที่ยวตามสถานที่และบริบทที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ดังต่อไปนี้ ๑) จังหวัดขอนแก่น : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๒) จังหวัดอุดรธานี : หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ๓) จังหวัดสกลนคร : หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ๔) จังหวัดสุรินทร์ : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ๕) จังหวัดหนองคาย : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ๖) จังหวัดอุบลราชธานี : หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หมายถึง กลุ่มจังหวัดของประเทศไทยที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ เรียกอีกอย่างว่าภาคอีสาน ซึ่งเป็นภูมิภาคในการทำวิจัย โดยงานวิจัยนี้ หมายถึง พื้นที่วิจัย ๖ จังหวัด คือ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนคร จังหวัดอุบลราชธานี หนองคาย จังหวัดสุรินทร์ เท่านั้น

กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ศึกษาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่สามารถเดินทางไปได้ ปลอดภัย
๒. เพื่อศึกษาสภาพของวัดป่าของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีความร่มรื่น เป็นแหล่งศึกษาหลักธรรม แหล่งการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติธรรม ตามกาลอันเหมาะสม
๓. เพื่อศึกษากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีกิจกรรมส่งเสริมทางปัญญา การฝึกสมาธิ และการเทศนาธรรม เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ผลสรุปการวิจัยตามวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. ผลการศึกษาหลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า

ตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่มีการสร้างอาคารสถานที่ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ โดยเฉพาะเจาะจง เนื่องจากพระพุทธรองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุมิที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ด้วยจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์สินทางโลก จึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่พักอาศัยพื้นฐานสุดคือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้แล้วให้จาริกไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้จิตมีสิ่งผูกพัน เมื่อพระพุทธรเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผร์พระศาสนา ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธาพากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย ที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศตนเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพุทธศาสนา ทั้งทรงถวาย “เวฬุวัน” ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธรองค์และเหล่าพุทธสาวก ซึ่งพระองค์ทรงรับไว้ ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มิใช่มุ่งเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆ เพื่อเผยแผร์พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับวัดที่เหล่าทายกถวายได้ ซึ่งคำว่า “วัดวา” ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนารธรรม บ้างก็ว่ามาจาก “วัตร” อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำ หรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีล ภาวนา หรือสถานที่ ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำนั่นเอง^๔ เพราะสมัยนั้นพระภิกษุสงฆ์มีเป้าหมายในการบวชเพื่่อมุ่งเน้นปฏิบัติทำให้แจ้งในทุกข์ และการดับทุกข์ เว้นห่างจากกาม จากกิเลส อีกส่วนหนึ่งบวชเข้ามาเพื่อศึกษาในธรรมวินัยช่วยการเผยแผร์ศาสนา รักษา

^๔ พัน ดอกบัว, วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๑.

พุทธวัจนะไม่ให้คลาดเคลื่อน ดังนั้นจึงก่อเกิดพระภิกษุ ๒ แบบ คือ^๖ ๑) ฝ่ายที่ยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนวปฏิบัติเดิมนั้นคือปลีกความวุ่นวายจากโลกออกสู่ป่า เพื่อแสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทาง“วิปัสสนาธุระ” ๒) ฝ่ายที่นิยมการอยู่ชดัดดีวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษา คือการมุ่งศึกษาเพื่อให้รู้ถึงพระพุทธานุภาพ พระธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่างๆ

๒. สรุปผลการวิจัยในประเด็นเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคอีสาน ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้มีการกำหนดนโยบายได้อย่างชัดเจน ขณะที่ภาคเอกชนและชุมชนมีความสนใจและเห็นถึงศักยภาพทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธ แต่ทุกภาคส่วนยังไม่เคยมีการวางแผนและร่วมมือกันพัฒนาการท่องเที่ยวรูปแบบเชิงพุทธอย่างเป็นระบบ และเนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธซึ่งเป็นการท่องเที่ยวในศาสนสถานผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวจึงควรตระหนักถึงคุณค่าของศาสนสถาน ซึ่งมีแนวทางการปฏิบัติในรูปแบบเฉพาะ คือการเดินทางไปยังวัดซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของพุทธศาสนา เพื่อน้อมรำลึกถึงพระพุทธรูป ด้วยความศรัทธาตั้งมั่นที่จะศึกษาสถานที่และพร้อมที่จะเรียนรู้ถึงสังฆธรรมแห่งชีวิตด้วยจิตใจที่สงบมั่นคง มีความอดทนตั้งใจจริง หากตั้งใจอยู่ที่การปล่อยวางให้ทุกอย่างเกิดขึ้นและดับไปมีความเอื้ออาทรต่อเพื่อนร่วมเดินทาง มีเมตตาริจาคต่อกันฉันท์กัลยาณมิตรแบ่งปันผลบุญสู่มวลมนุษยชาติการเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธจึงมีความหมายและอยู่ในใจของพุทธศาสนิกชนอย่างเปี่ยมสุขตลอดเวลาและเพื่อให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน การเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธควรคำนึงถึงหลักสำคัญ ๒ ประการ ได้แก่ ประการที่หนึ่ง คือ การศึกษาวัดอย่างละเอียด รอบคอบ เรียนรู้สิ่งที่เกิดขึ้น และประการที่สอง คือ การใช้หลักคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะทำให้นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงความจริงของชีวิตการปฏิบัติต่อผู้รับและตนเองอย่างมีเมตตา (ชมรมนักศึกษา มหาวิทยาลัยมจร. ประเทศอินเดีย ๒๕๕๙:๖หน้า) ความต้องการของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เห็นได้ว่าความต้องการนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ พบว่านักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าจะจัดอุปบารายธานีควรมีการ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอยู่ในระดับมากที่สุด ส่วนความต้องการของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธนั้นพบว่ามีนักท่องเที่ยวมีความต้องการพัฒนาด้านสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานด้าน การจัดการสถานที่จอดรถภายในวัดความสะดวกของรถโดยสารสาธารณะเพื่อเดินทางมาวัดสภาพการจราจรระหว่างเดินทางมาวัด ความชัดเจนของป้ายบอกทางมาวัด ซึ่งสอดคล้องกับ (สายรุ่ง วงษาไชย,๒๕๕๔) กล่าวไว้ว่า แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมตลาดน้ำวัดเชิงท่า จังหวัดลพบุรี ต้องมี สิ่งอำนวยความสะดวกด้านโครงสร้างพื้นฐานการ

^๖ พระมหาสมชาย เจริญกิจ, วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและกิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๐.

ท่องเที่ยว ด้านกิจกรรมการเดินทางและการท่องเที่ยว ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการทางการท่องเที่ยวและด้านบริการอื่นๆ ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ด้านสิ่งดึงดูดใจ พบว่า จุดเด่นทางศิลปะสถาปัตยกรรมของวัดมีเอกลักษณ์ชัดเจน และนักท่องเที่ยวความต้องการในระดับมากด้านความปลอดภัยโดยเฉพาะการรักษาความสงบเรียบร้อยในวัด ซึ่งสอดคล้องกับ กฤษณะ เตชาสุรักษ์ชน (๒๕๕๒). กล่าวไว้ว่า พฤติกรรมและทัศนคติของนักท่องเที่ยวอิสระชาวต่างชาติที่มีต่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหารกรุงเทพมหานคร โดยส่วนใหญ่ นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมีวัตถุประสงค์หลักการท่องเที่ยววัดโพธิ์ คือสนใจในศิลปะและประวัติศาสตร์ ตะวันออก ความต้องการของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในจังหวัดอุบลราชธานี ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว พบว่า นักท่องเที่ยวมีความต้องการกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ในระดับมาก คือ การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนาส่งเสริมการวิปัสสนากิจกรรมการสนทนธรรมกับพระสงฆ์การสะเดาะเคราะห์ แก้กรรม ดูดวง มีความต้องการพัฒนาในระดับมากส่วนความต้องการในด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว ด้านการคมนาคม ด้านความปลอดภัย ด้านสิ่งดึงดูดใจมีระดับความต้องการในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับมาก ส่วนด้านสิ่งอำนวยความสะดวกมีระดับความต้องการในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับปานกลาง ซึ่งสอดคล้องกับ บุญพิเชษฐ์จันทร์เมือง (๒๕๕๓). กล่าวไว้ว่าการจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอก ในเกาะรัตนโกสินทร์โดยพบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เน้น ๑) การชื่นชมศิลปกรรมต่าง ๆ ๒) การนมัสการไหว้พระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ๓) การฝึกสมาธิภาวนาในวันหยุดและวันพักผ่อน ๔) สิ่งที่นักท่องเที่ยวควรได้รับในการมาท่องเที่ยวคือ ความเพลิดเพลิน คติธรรม เกร็ดความรู้ทางศาสนาที่ประกอบด้วยประวัติศาสตร์ที่ละเอียดลึกซึ้ง และ ๕) ควรปรับปรุงด้าน การบริการท่องเที่ยวของวัดที่ยังไม่เป็นที่ดึงดูดใจเพื่อมาตรฐานแรงจูงใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการสาธารณูปโภค

ศักยภาพการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว และมีศักยภาพด้านการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว เนื่องจากเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ และประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน พร้อมทั้งสถาปัตยกรรมและงานเทศกาลประเพณีที่โดดเด่น เช่น แห่เทียนพรรษา การนำจุดเด่นเหล่านี้มาพัฒนาให้เกิดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นรูปธรรมและนำเสนอแก่นักท่องเที่ยวจึงเป็นเรื่องที่ได้รับ ความสนใจจากหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน รวมถึงนักท่องเที่ยวที่ต้องการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในจังหวัด อุบลราชธานี โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องส่วนใหญ่ต้องการให้มีการบูรณาการและประสานความร่วมมือ ระหว่างภาครัฐและเอกชน รวมทั้งชุมชน เนื่องจากชุมชนเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยวทั้งทางวัฒนธรรม มลภาวะ ความแออัด อีกทั้งคนในชุมชนยังเป็นผู้อุปถัมภ์ ดูแลประกอบศาสนกิจ มีความผูกพันกับศาสนสถานมาก่อน ดังนั้น การเปิด โอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษา พัฒนา และเสนอแนะในการวางแผนและรับรู้ ทั้งในระยะวางแผนและ

ระยะดำเนินการจึงเป็นเรื่องสำคัญ อีกทั้งเป็นการแสดงถึงการเคารพสิทธิของคนในชุมชน ศาสนิกชน และศาสนิกสถาน (สินชัย กระบวนศิลป์ ๒๕๕๐)

๓. สรุปผลการวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของ พระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การเสนอแนวทางการเตรียมความพร้อมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน จำเป็นต้องให้ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและกำหนดนโยบายร่วมกัน โดยการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธควรเป็นไปในลักษณะ “ศาสนานำการท่องเที่ยว” และนโยบายดังกล่าวควรอยู่ในกรอบการประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เสนอสำนักงาน พัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา โดยสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย ซึ่งประเด็นในการพิจารณา คือ ๑) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธตามบริบทของแต่ละแหล่งเพื่อไม่ให้เกิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปกระทบต่อวิถีพุทธ และให้ความสำคัญกับการเข้าถึงหลักคำสอนและหลักศาสนาในวัดใดวันหนึ่ง มากกว่าหลายวัดในวัน สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์การวิจัยการท่องเที่ยวแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) โดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติในกลยุทธ์ที่ ๑.๒ การวิจัยเพื่อส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพอุปทานการท่องเที่ยวไทย ในแนวทางที่ ๑.๓.๓ ส่งเสริมการวิจัยเพื่อส่งเสริมการตลาดที่วางอยู่บนฐานอัตลักษณ์ (ท้องถิ่น) (ภาพลักษณ์) และศักยภาพของประเทศ แนวทางที่ ๑.๓.๔ ส่งเสริมการวิจัยเพื่อสร้าง (อัตลักษณ์ท้องถิ่น) ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวไทย ผลการวิจัยที่ได้นั้นจะสามารถแสดงถึงอัตลักษณ์การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ ๒) การพัฒนาการตลาดและการประชาสัมพันธ์ ทั้งปี ายบอกทางวัดในจังหวัด และปี ายชี้แนะ การปฏิบัติ ศาสนกิจภายในวัด และการรวบรวมข้อมูลเพื่อสร้างเรื่องราวการท่องเที่ยวเชิงพุทธของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อกระตุ้นและสร้างแรงดึงดูดให้นักท่องเที่ยวซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านการรวบรวมข้อมูลทั้งประเภทศูนย์ข้อมูล หรือคู่มือ นำชมที่จะอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ๓) การพัฒนาระบบสนับสนุนการท่องเที่ยวประเภทการคมนาคมขนส่งมวลชนซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านการบริการพื้นฐานตามความมุ่งหมายของศาสนสถานที่ต้องการให้เป็น ที่สงบใช้ประกอบศาสนกิจแต่ขณะเดียวกันก็ต้องพัฒนาเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่จำเข้ามาเพื่อเที่ยวชม หรือทำนุบำรุงศาสนาด้วย ๔) การจัดการระบบที่เอื้อต่อความเชื่อมั่นความปลอดภัยในทรัพย์สินภายในวัด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวกับความปลอดภัยของศาสนสถานที่ต้องดำเนินควบคู่กันไป โดยเฉพาะปัญหาความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่

คณะผู้วิจัยมองว่าควรให้ความสำคัญมากที่สุดเพราะความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นขณะการท่องเที่ยวเชิงพุทธจะส่งผลกระทบต่อทัศนคติและการแนะนำการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวได้ ๕) การสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธภายในประเทศและต่างประเทศ โดยคำนึงถึงบริบททางศาสนาประจำชาติและกำลังซื้อของประเทศสมาชิกประชาคมอาเซียน การเข้าสู่ประชาคมอาเซียนจะมีการเคลื่อนย้ายของประชาชนประเทศสมาชิกมากขึ้น แต่ลักษณะการเคลื่อนย้ายดังกล่าวอาจเป็นการเคลื่อนย้ายโดยวัตถุประสงค์การทำงาน มิใช่การท่องเที่ยวก็เป็นได้ และขนาดเศรษฐกิจและความมั่งคั่งของประเทศสมาชิกยังมีระดับที่ต่างกันอยู่ ดังนั้น การวางแผนการท่องเที่ยวเชิงพุทธโดยพึงพาตลาดต่างประเทศจึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาให้รอบคอบ เพราะหากประเทศสมาชิกเป้าหมายมีกำลังซื้อสูงและสนใจการท่องเที่ยวเชิงพุทธทางจังหวัดอุบลราชธานีก็ควรส่งเสริมเอกชน แต่หากมิได้เป็นเช่นนั้นก็ควรทบทวน ออกมาตรการหรือให้คำแนะนำแก่เอกชน ๖) การส่งเสริมภาคการศึกษาให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวที่มีการให้ความสำคัญกับการร่วมมือกับชุมชน ประชาชนในท้องถิ่นเพื่อช่วยกันขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พบว่า การดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วจำกัด ไร้กรอบ มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มากมายหาได้ง่ายมีบริการอยู่แทบทุกหนทุกแห่ง ระบบการแข่งขันต่างๆ ก็มากขึ้น ทำให้ชีวิตผู้คนในยุคนี้เต็มไปด้วยความเร่งรีบกับหน้าที่การงานและการดำเนินชีวิต คนส่วนมากมักจะตามความเปลี่ยนแปลงของสังคมไม่ทัน จึงมักจะตกเป็นเหยื่อต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นโดยไม่รู้ตัว ในทางพุทธจริยศาสตร์ถือว่า สังคมในยุคปัจจุบันขาดการพัฒนาปัญญาในทางที่ถูกต้องจึงจำเป็นต้องทำอย่างอื่นที่จะต้องนำหลักพุทธจริยศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจของคนในสังคมเพื่อให้รู้เท่าทันสิ่งที่มากระทบทั้งภายในและภายนอกการพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์นั้นมีเป้าหมายคือการหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงบรรลุถึงความจริงสูงสุด นั่นคือ “พระนิพพาน” และการที่เข้าถึงความจริงสูงสุดนั้นจะต้องอาศัยปัญญา ในระบบจริยธรรมทางพุทธศาสนาเรียกว่า “ไตรสิกขา” หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา และปัญญานี้ถือว่าเป็นแกนหลักของระบบจริยธรรมทั้งหมด ทั้งในแง่ที่ทำหน้าที่ในการนำทางหรือสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับวิถีและจุดมุ่งหมายของชีวิตทำหน้าที่แก้ไขหรือคลี่คลายปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ ระหว่างการเดินทางของชีวิตในวิถีจริยธรรมและทำหน้าที่ประจักษ์แจ้งสัจจะ หรือบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต (ปัญญาวิมุตติ) ผลที่ได้จากการพัฒนาปัญญาของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน เป็นผลที่เกิดจากการนำเอาวิธีการปฏิบัติธรรมแบบสติปัฏฐาน ๔ มาใช้เป็นรูปแบบในการพัฒนาปัญญา และได้นำหลักสปปายะ ๔ มาปรับใช้ในการพัฒนา จนทำให้สำนัก

ปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์ได้รับการพัฒนาทั้ง ๒ ด้านไปพร้อมๆ กัน คือด้านจิตภาพและด้านกายภาพ ผลทำให้ผู้เข้ารับการปฏิบัติธรรมเกิดการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขาทั้งสามด้าน คือ ด้านศีล ด้านสมาธิ และด้านปัญญา โดยด้านศีล ทำให้ผู้ที่รักษาศีลเป็นปกติไม่วิตกกังวลกับการกระทำความชั่วใดๆ ใช้ชีวิตแบบพอเพียงไม่ทะเยอทะยานอยากได้ในสิ่งที่เกินความจำเป็นของชีวิต จิตใจมุ่งทำแต่กุศลกรรม ด้านสมาธิ ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถยกระดับจิตให้สูงขึ้น คือสามารถพัฒนาจิตให้อยู่ในระดับสงบและอารมณ์ผ่องใส ไม่เครียด ไม่บีบคั้น มีความปลอดโปร่งเบาสบาย ส่วนด้านปัญญานั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมรู้เท่าทันสภาวะของอารมณ์กับสิ่งภายนอกที่มากระทบจิตได้ดีขึ้น ทำให้รู้เข้าใจสภาวะของความเป็นจริงในชีวิตมากขึ้น จึงจะได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จะเห็นได้หลักพระพุทธศาสนาจะเน้นถึงการยอมรับศักยภาพของมนุษย์พระพุทธองค์ทรงเน้นให้เห็นถึงความ สำคัญในการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปสู่เป้าหมายที่ดี ว่าด้วยหลักการพัฒนาชีวิตมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา ในห้ามพฤติกรรม (ศีล) ด้านจิตใจ (สมาธิ) และด้านปัญญา (ปัญญา) จึงจะถือเป็นพื้นฐานในการพัฒนาให้เยาวชนเป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพ

จากการศึกษาพบว่านักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมาในเทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมากที่สุดคือ เดินทางมาวัดคือ การตักบาตร ถวายทาน เวียนเทียนในวันสำคัญต่างๆ ทางศาสนา สำหรับสิ่งที่ได้รับจากการท่องเที่ยวเชิงศาสนา คือ การได้รับความเพลิดเพลินกับภูมิทัศน์ และการได้เรียนรู้และเห็นคุณค่าของศิลปะต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ วัชรภรณ์ รัชชปรี (๒๕๕๑) ได้ศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ ว่าประโยชน์ที่นักท่องเที่ยวได้รับจากการเดินทางท่องเที่ยววัด คือ การได้ผ่อนคลายความเครียด เกิดความสบายใจและได้พัฒนาจิตใจ ทำให้จิตใจสงบ ส่วนทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในวัดต่างๆ มีความน่าสนใจ มีความงดงามและโดดเด่นเป็นอย่างมาก บางวัดมีศิลปะและสถาปัตยกรรมในวัดมีคุณค่าสูงยิ่งที่ได้สืบทอดรักษากันมาอย่างยาวนาน บางส่วนยังได้ผสมผสานศิลปะยุโรปหรือจีนเข้าไปด้วยอย่างกลมกลืน ทุกวัดต่างก็มีทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองที่ไม่ได้ด้อยกว่ากัน มีการรักษาสีเงาแวดล้อม ระบบนิเวศ และภูมิทัศน์ และเพียงพออย่างไรก็ตาม วัดที่ยังไม่มีการจัดการที่ดีพอสาเหตุเกิดจากข้อจำกัดต่างๆ เช่น ความรู้ รวมถึงค่านิยม และที่สำคัญที่สุด คือ แนวความคิดการจัดการการท่องเที่ยวในวัดที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันของผู้ที่เกี่ยวข้องและยังไม่สามารถหาจุดที่เหมาะสมลงตัวได้ซึ่งควรมีการประชุมเพื่อหาข้อยุติที่เป็นประโยชน์ โดยต้องยอมรับว่าทางวัดไม่ควรหลีกเลี่ยงการให้บริการทางการท่องเที่ยว เนื่องจากวัดเหล่านี้ตั้งอยู่ในกลางเมืองหลวงมีความสำคัญโดดเด่นเป็นแรงดึงดูด มีความงามทางสถาปัตยกรรมมีประวัติศาสตร์อันยาวนานที่สามารถย้อนรอยอารยธรรมของชาติและศาสนาได้ จึงมีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเต็มรูปแบบ เพื่อขนานรับนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของ

ข้อเสนอเชิงนโยบาย

๑. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีการสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้และท่องเที่ยวของวัด โดยดำเนินการตามรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เช่น การฝึกอบรมสมาธิวิปัสสนาแก่นักท่องเที่ยวที่สนใจตามที่กล่าวแล้ว โดยมีส่วนร่วมในฐานะองค์กรที่ให้การสนับสนุนทั้งความรู้ กิจกรรมการท่องเที่ยววัด ๑) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ๒) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม-วิถี ชีวิต ๓) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงการพัฒนา จิตใจและปัญญา ๔) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงการบำเพ็ญ ประโยชน์เพื่อชีวิต และ สังคม รูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ ๑. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการทัศนศึกษา (Learning By Seeing) ๒. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Learning By Doing) ๓. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการสร้าง เครือข่าย (Learning By Networking) กระบวนการสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาจิตใจ การใช้สื่อและกระบวนการที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ของบุคคลและสังคม กระบวนการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ การพัฒนากิจกรรม การสร้างเครือข่าย การสานต่อความสัมพันธ์ ความรู้และ การพัฒนาบุคคล/สังคม เชิงสร้างสรรค์ กระบวนการ แลงงบประมาณที่สอดคล้องกัน เช่น จัดทำเว็บไซต์เพื่อเป็น ศูนย์รวมในการแสดงข้อมูล เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในประเทศไทย

๒. จากผลการศึกษาที่พบว่า มีนักท่องเที่ยวสนใจการเรียนรู้และการปฏิบัติตามหลักการทาง พระพุทธศาสนาที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น จึงควรมีการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวกลุ่มอื่นๆ เพื่อ เสนอเป็นทางเลือกในการเดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทย โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและวัด ควรมี การส่งเสริมกิจกรรมการปฏิบัติธรรมระยะสั้นแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศร่วมกันตาม สถานที่ เหมาะสม เนื่องจากวัดบางวัดหรือวัดอื่นๆ ยังขาดบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษา หรือ อาจมี การฝึกอบรมทักษะด้านภาษาแก่พระสงฆ์ที่สนใจเข้าร่วมโครงการ

๓. วัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมหรือสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดของประเทศไทย ส่วนใหญ่มี ความพร้อมในด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาแก่ชาวไทยเป็นอย่างดี แต่ ยังขาด ทักษะและกระบวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ดังนั้น หน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สถาบันการศึกษา ควรมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างศักยภาพ ด้านการท่องเที่ยวและการให้ข้อมูลความรู้ในมิติการจัดการ

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

๑. จากการศึกษา พบว่า วัดในภาคอีสานมีความเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมาในการพัฒนา ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา โดยทำการวิเคราะห์ห้บนพื้นฐานของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน คือ ด้านพื้นที่ ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรมและกระบวนการ และด้านการมีส่วนร่วม

๒. ควรมีการติดตามและกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน ภายหลังสิ้นสุดโครงการวิจัยแล้ว และทุกภาคส่วนมีส่วนร่วม ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนต่อไป

๓. หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ กรมการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติสำนักงานจังหวัด ควรนำแผนกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของ พระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เพื่อเป็นทิศทางของการพัฒนาการท่องเที่ยว

๔. ควรจัดให้วัดและชุมชนมีความรู้ในกระบวนการจัดทำกระบวนการพัฒนาจิตใจและ ปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัดและชุมชนของตน พร้อมทั้งมีการ แลกเปลี่ยนศึกษาดูงานระหว่างวัดที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการการท่องเที่ยว

๕. ควรมีองค์กรการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาระดับชาติขึ้นเฉพาะ เพื่อเป็นหน่วยงานใน การเผยแผ่พุทธศาสนา มีการประสานงานระหว่างไทยและต่างประเทศ และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา สินค้าและกิจกรรมการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาที่มีมาตรฐานและครบวงจร

อ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มนุษย์กับสังคม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๕๑.

พระมหาสมชาย เจริญกิจ, วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและ กิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทย ในปัจจุบัน. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล) ฟีน ดอกบัว. วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. (กรุงเทพมหานคร: ศิลปาบรรณาการ). ๒๕๕๐.

ยุทธพงศ์ จันทรวรินทร์. มนุษย์กับสังคม : ทฤษฎีและหลักประยุกต์. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนส ไตร์). ๒๕๕๐.

การพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว เชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Mental and wisdom development of forest's monk For Buddhists
Tourism encouragement in the Northeastern

พระมหาสิงห์ณรงค์ สิรินทรเมธี, ดร.

พระวิมาน คมกัปปญโญ, ดร.

ดร.เอกชัย ศรีบุรินทร์

นายเกียรติศักดิ์ บุตรราช

นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

Mahachulalongkonrajavidyalaya University Ubon Ratchathani Campus

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ทำวิจัยโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับเจ้าอาวาส พระสงฆ์ และท่องเที่ยว เกี่ยวกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว การใช้แบบสำรวจเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ปัจจัยการท่องเที่ยว กลุ่มของนักท่องเที่ยว ความพร้อมรองรับนักท่องเที่ยว ตลอดจนปัญหาอุปสรรคและปัจจัยเอื้อต่อการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง และ การจัดประชุมกลุ่มใช้เทคนิคการประชุมปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและสร้างสรรค์หรือกระบวนการ A-I-C ซึ่งเป็นเทคนิคการประชุมวางแผนแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เป็นกระบวนการที่ช่วยให้มีการระดมพลังสมองในการศึกษา วิเคราะห์พัฒนาทางเลือก เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนา ซึ่งจะทำให้เกิดการตัดสินใจร่วมกัน เกิดพลังของการสร้างสรรค์และรับผิดชอบต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และสรุปวิเคราะห์สังเคราะห์เขียนบรรยายพรรณนาตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้อย่างครบถ้วน

ABSTRACT

A research study on the mental and intellectual development process of monks in the forest temple group to promote Buddhist tourism in the northeast With the following objectives: 1) study the mental and intellectual development process of the monastery of wat Pa To promote Buddhist tourism in the northeast region Have conducted research by participatory observation (Participant Observations) In-depth Interviews with Monks and Travel Abbots About promoting tourism activities Use of surveys to collect basic information about tourist sites Tourism factor Group of tourists Availability for tourists As well as problems, obstacles and factors contributing to tourism in each tourist destination and group meetings, using techniques for engaging and constructive action meetings Or the A-I-C process, which is a creative, participatory planning technique Is a process that helps to mobilize brain power in education Analyze, develop alternatives For use in problem solving and development Which will make the decision together The power of creation and responsibility for tourism development And summarize, analyze, synthesize, write descriptive explanations, respond in accordance with the objectives set in its entirety

บทนำ

ปัจจุบันสังคมมุ่งพัฒนาทางด้านวัตถุและค่านิยมทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป จากสังคมแบบเกษตรกรรมตามชนบทที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น มาเป็นสังคมเมืองที่มีความเร่งรีบและแข่งขันกันสูง มีวัฒนธรรมใหม่ๆ ไหลบ่าเข้ามาสู่สังคม ก่อให้เกิดทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และความขัดแย้งทางวัฒนธรรมขึ้น “ทำให้เผชิญกับความยุ่งยากในการดำเนินชีวิต อันเนื่องมาจากการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป การทำงานแข่งกับเวลา แข่งกับการเกินทาง แข่งกับคนอื่น และมีเศรษฐกิจที่รัดตัว จนทำให้เกิดปัญหาสังคมในที่สุด”^๒ นอกจากความเปลี่ยนแปลงจะทำให้เกิดการพัฒนาแล้ว ยังก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมที่มีความซับซ้อนยิ่งขึ้น “ปัญหาสังคม คือ กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันเกิดอุปสรรคหรือขัดข้อง จนนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่าความทุกข์หรือความวิตกกังวล เพราะมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคม ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นมีมากมาย แต่ปัญหาที่จัดว่าเป็นปัญหาสังคมนั้น จะต้อง

^๒ ยุทธพงศ์ จันทรวรินทร์, มนุษย์กับสังคม : ทฤษฎีและหลักประยุกต์, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๑.

เป็นปัญหาซึ่งมีผลกระทบต่อผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม"^๓ ปัญหาทางสังคมสะท้อนออกมาในรูปของปัญหาทางเศรษฐกิจ ปัญหาทางการเมือง ปัญหาสิ่งแวดล้อม อบายมุข และอาชญากรรม นอกจากนี้ยังมีสิ่งยั่วยุและสิ่งมอมเมาสังคมที่เกิดขึ้นจำนวนมากในแต่ละวัน เป็นสังคมแห่งข้อมูลข่าวสารที่มีเครือข่ายกว้างใหญ่ ข้อดีของเครือข่ายสังคมข่าวสาร คือ ทำให้การติดต่อสื่อสารและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สะดวกสบายยิ่งขึ้น ส่วนข้อเสีย คือ ทำให้รู้ไม่เท่าทันในการเสพข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยี ถูกกระตุ้นและปลุกเร้าจากข้อมูลข่าวสารและมีความหลงใหลในเทคโนโลยี โดยถูกมอมเมาด้วยค่านิยมบริโภคนิยม รวมทั้งอาจถูกยั่วยุให้มีพฤติกรรมขัดแย้งและพฤติกรรมรุนแรงได้ง่ายขึ้น

ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วทางด้านวัตถุ แต่เกิดความเสื่อมทางด้านจิตใจ โดยค่านิยมและความประพฤติดีที่แสดงถึงความเสื่อมทางจิตใจอย่างเห็นได้ชัดจนหลายประการ เช่น นิยมวัตถุ นิยมความหรูหราฟุ้งเฟ้อ ยกย่องคนรวย โดยไม่คำนึงถึงว่าจะร่ำรวยมาได้โดยวิธีใด เกิดการแข่งขันเอาเปรียบ โดยไม่คำนึงถึงคุณธรรม จริยธรรม การเบียดเบียนเอาเปรียบนี้ นอกจากจะเบียดเบียนกันเองแล้ว ยังเบียดเบียนฐานรากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีกด้วย และคนจำนวนไม่น้อยที่เลือกใช้วิธีการท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ เช่น บางกลุ่มชอบท่องเที่ยวตามสถานบันเทิง เรียงรมย์ การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการท่องเที่ยวเชิงศาสนา วัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งจะทำให้รู้สึกเพลิดเพลินและผ่อนคลายจากสภาพปัญหาที่บีบคั้น ทำให้ธุรกิจการท่องเที่ยวได้รับความนิยมมาก ในแต่ละปีมีเม็ดเงินจากธุรกิจการท่องเที่ยวจำนวนมาก และธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวก็มีการเติบโตอย่างต่อเนื่อง

พระพุทธศาสนาเห็นว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะทำชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป”^๔ เมื่อมีปัญหาทางด้านร่างกายคนส่วนใหญ่มักจะไปหาหมอให้ช่วยดูแลรักษา แต่เมื่อมีปัญหาทางด้านจิตใจ ทุกคนสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง เพียงแต่มีกระบวนการจัดการกับปัญหาทางด้านจิตใจอย่างถูกต้อง ชาวพุทธส่วนใหญ่เชื่อว่าเมื่อมีปัญหาทางด้านจิตใจสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยการหันหน้าเข้าหาศาสนา ด้วยการศึกษาศาสนะ การฟังธรรม และการปฏิบัติธรรมกับพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาจิตใจและปัญญาของประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์สายวัดป่าที่ปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัย จึงเป็นที่พึ่งทางด้านจิตใจของประชาชน และยังพบว่า นอกจากประชาชนจะเลื่อมใสในศิลาจารย์วัตรและหลักธรรมคำสอนของท่านแล้ว ยังมีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งเลือกวิธีการท่องเที่ยวตามวัดที่พระสงฆ์สายวัดป่า

^๓ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **มนุษย์กับสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๑.

^๔ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓

ท่านได้พำนักอยู่ ถึงแม้ว่าบางรูปท่านจะมรณภาพไปแล้วก็ตาม นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ก็จะไปเยี่ยมชมบริหาร สิ่งของเครื่องใช้ ล่องลอยวิถีชีวิต รวมทั้งหลักธรรมคำสอนและแนวทางดำเนินชีวิตของท่านด้วย ก่อให้เกิดกระบวนการกล่อมเกลาจิตใจ ความเลื่อมใส ศรัทธา ผ่อนคลาย และเข้าใจชีวิตได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวในเชิงพุทธที่ควรค่าแก่การส่งเสริม โดยมีความแตกต่างจากการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวแบบสนองกิเลสของตนเอง แม้ว่าบางครั้งจะรู้สึกสนุกสนาน แต่ก็เพียงความรู้สึกที่กลบทุกขไว้ชั่วคราวเท่านั้นเอง พอกลับไปอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดิมก็จะเป็นทุกข์ขึ้นมาอีกอีก ในขณะที่การท่องเที่ยวตามวัดที่พระสงฆ์สายวัดป่าพำนักอยู่ นอกจากจะทำให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใส เกิดความอัศจรรย์ใจแล้ว ยังเป็นการกล่อมเกลาจิตใจให้สงบ มีเมตตา มีสัมมาทิฐิ เข้าใจชีวิตและโลกได้ดียิ่งขึ้น ตลอดถึงการได้แนวทางในการดำเนินชีวิตอันดีงามด้วย และยังพบว่าพระสงฆ์สายวัดป่าที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในภาคอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีเป็นจำนวนมาก จึงสมควรที่จะศึกษาวิจัยเพื่อหาแนวทางขยายฐานนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ให้มากขึ้น ทั้งยังเป็นการต่อยอดไปสู่การส่งเสริมและกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนด้วย

ดังนั้น จากความเป็นมา สภาพปัญหา และความสำคัญดังกล่าว พบว่า การท่องเที่ยวก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการแก้ไขปัญหาชีวิต รูปแบบการท่องเที่ยวบางอย่างแม้ว่าจะทำให้มีความสุขสนุกสนานเพลิดเพลินก็ตาม แต่ก็ยังไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาชีวิตที่แท้จริง อีกทั้งยังต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมากในการท่องเที่ยวแต่ละครั้ง ในขณะที่การท่องเที่ยวเชิงพุทธก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่ง สำหรับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ต้องการประหยัดงบประมาณและได้รับคุณค่าแท้จากการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการกับพุทธศาสนา สามารถต่อยอดไปสู่การพัฒนาจิตใจและปัญญาได้ จึงทำให้คณะวิจัยมีความสนใจที่จะศึกษา เรื่อง “กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑. ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๒. วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยภาคสนามในพื้นที่วิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีขอบเขตของการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. ขอบเขตด้านเอกสาร

ในงานวิจัยนี้ได้จำแนกขอบเขตของการวิจัยด้านเอกสาร (Documentary Research) ออกเป็น ๒ ส่วน ดังต่อไปนี้

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ เอกสาร หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ศึกษา เช่น ตำราทางพระพุทธศาสนา เอกสารวิชาการ หนังสือ บทความ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย รวมทั้งข้อมูลจากสื่ออินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เป็นต้น

โดยอาศัยแหล่งข้อมูลจากหอสมุดแห่งชาติ, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยขอนแก่น, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เป็นต้น รวมทั้งแหล่งข้อมูลอื่น ๆ

๒. ขอบเขตของเนื้อหา

เนื้อหาในงานวิจัยนี้จำแนกเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ ๑ หลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนที่ ๒ กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่วนที่ ๓ วิเคราะห์ผลการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นประเด็นหลักในการวิจัย ส่วนประเด็นที่นอกเหนือจากนี้ถือเป็นประเด็นเสริมเท่านั้น

๓. ขอบเขตด้านพื้นที่วิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้หลักเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ในการวิจัย ดังนี้ ๑) เป็นจังหวัดที่อยู่ในภาคอีสาน ๒) เป็นวัดที่มีปัจจัยการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเชิงพุทธที่มีลักษณะความโดดเด่น ๓) เป็นวัดที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ๔) เป็นวัดที่มีการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นรูปธรรม ๕) เป็นวัดที่มีพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีชื่อเสียงและเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชนทั่วไป ๖) เป็นวัดที่ยังไม่มีการทำวิจัยในประเด็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ามาก่อน เมื่อพิจารณาจากหลักเกณฑ์ดังกล่าวพบว่า มีพื้นที่ที่เข้าหลักเกณฑ์ในการทำงานวิจัย จำนวน ๖ แห่ง จึงได้กำหนดเป็นพื้นที่วิจัย ดังต่อไปนี้

๑) จังหวัดขอนแก่น : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๒) จังหวัดอุดรธานี : หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

๓) จังหวัดสกลนคร : หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

๔) จังหวัดสุรินทร์ : หลวงปู่ดูลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

๕) จังหวัดหนองคาย : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย

๖) จังหวัดอุบลราชธานี : หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

๔. ขอบเขตด้านประชากรที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เฉพาะกลุ่มประชากรที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย ที่อยู่ในพื้นที่การวิจัย โดยจำแนกออกเป็น ๖ กลุ่ม ดังต่อไปนี้

๑) เจ้าอาวาสวัดทั้ง ๖ แห่ง	รวมจำนวน ๖ รูป
๒) พระสงฆ์วัดละ ๒ รูป	รวมจำนวน ๑๒ รูป
๓) นักท่องเที่ยววัดละ ๕ รูป/คน	รวมจำนวน ๓๐ รูป/คน
รวมประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด	จำนวน ๔๘ รูป/คน

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญา หมายถึง วิธีการเข้าถึงสภาพธรรมอันเป็นกิจงานหน้าที่ทางธรรมในหลักพระพุทธศาสนา ในที่นี้มุ่งหมายถึงการปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบเพื่อลดกิเลสหรือขัดเกลาจิตใจให้พ้นจากทุกข์เห็นสภาพความจริงแท้ของจิตได้

การท่องเที่ยว หมายถึง กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ทั้งนักท่องเที่ยว ผู้ให้บริการ แหล่งท่องเที่ยว โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

แหล่งท่องเที่ยว หมายถึง สถานที่หรืออาณาบริเวณที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชมแล้วรู้สึกผ่อนคลาย บันเทิงใจ อัจฉริยะใจ และซาบซึ้งใจ หรือเกิดองค์ความรู้ที่มีคุณค่าต่อชีวิตและสังคม โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง

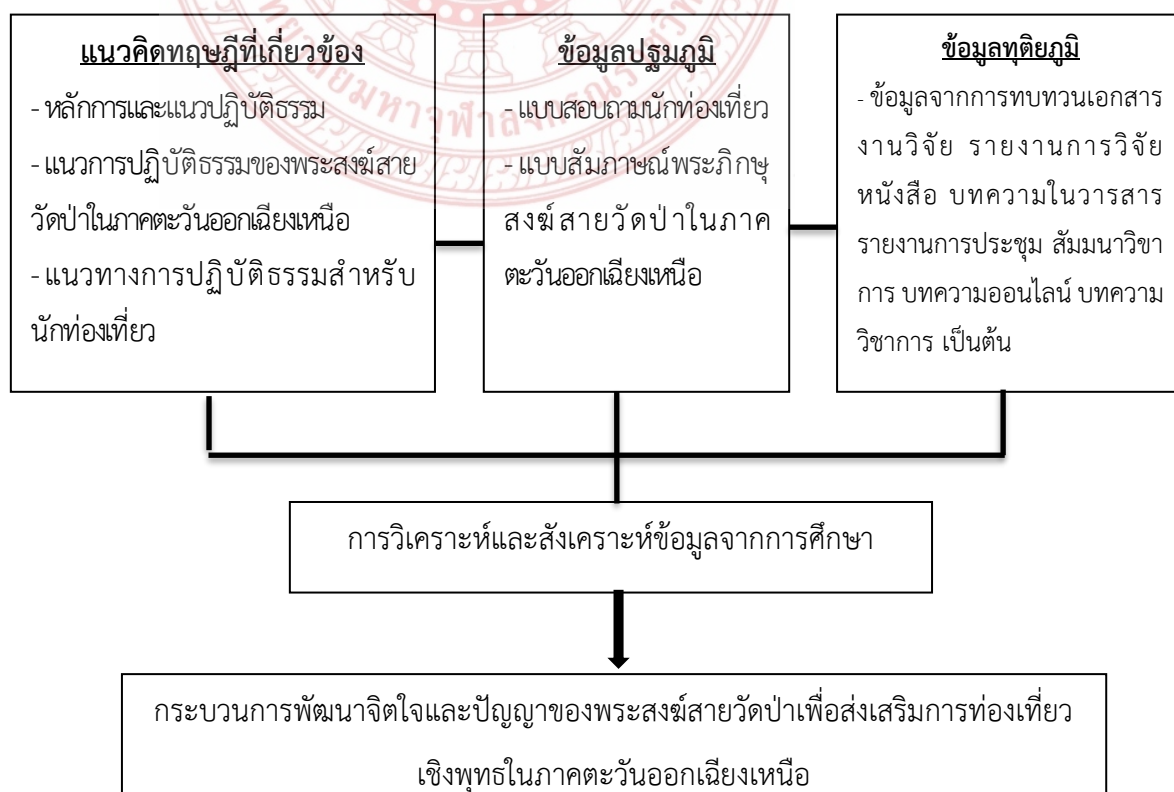
นักท่องเที่ยว หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่เดินทางจากท้องถิ่นที่อยู่โดยปกติของตน ไปยังแหล่งท่องเที่ยวเป็นการชั่วคราวด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่เพื่อประกอบอาชีพหรือหารายได้ แต่ด้วย

เหตุผลด้านการท่องเที่ยว โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่เข้ามาท่องเที่ยวในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง

การท่องเที่ยวเชิงพุทธ หมายถึง การที่บุคคลหรือกลุ่มคนเดินทางมาท่องเที่ยวตามสถานที่และบริบทที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ดังต่อไปนี้ ๑) จังหวัดขอนแก่น : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๒) จังหวัดอุดรธานี : หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ๓) จังหวัดสกลนคร : หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ๔) จังหวัดสุรินทร์ : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ๕) จังหวัดหนองคาย : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ๖) จังหวัดอุบลราชธานี : หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หมายถึง กลุ่มจังหวัดของประเทศไทยที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ เรียกอีกอย่างว่าภาคอีสาน ซึ่งเป็นภูมิภาคในการทำวิจัย โดยงานวิจัยนี้ หมายถึง พื้นที่วิจัย ๖ จังหวัด คือ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนคร จังหวัดอุบลราชธานี หนองคาย จังหวัดสุรินทร์ เท่านั้น

กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ศึกษาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่สามารถเดินทางไปได้ ปลอดภัย
๒. เพื่อศึกษาสภาพของวัดป่าของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีความร่มรื่น เป็นแหล่งศึกษาหลักธรรม แหล่งการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติธรรม ตามกาลอันเหมาะสม
๓. เพื่อศึกษากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีกิจกรรมส่งเสริมทางปัญญา การฝึกสมาธิ และการเทศนาธรรม เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ผลสรุปการวิจัยตามวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. ผลการศึกษาหลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า

ตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่มีการสร้างอาคารสถานที่ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ โดยเฉพาะเจาะจง เนื่องจากพระพุทธรองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุมิที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ด้วยจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์สินทางโลก จึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่พักอาศัยพื้นฐานสุดคือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้แล้วให้จาริกไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้จิตมีสิ่งผูกพัน เมื่อพระพุทธรเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผ่พระศาสนา ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธาพากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย ที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศตนเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพุทธศาสนา ทั้งทรงถวาย “เวฬุวัน” ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธรองค์และเหล่าพุทธสาวก ซึ่งพระองค์ทรงรับไว้ ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มิใช่มุ่งเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆ เพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับวัดที่เหล่าทายกถวายได้ ซึ่งคำว่า “วัดวา” ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนารธรรม บ้างก็ว่ามาจาก “วัตร” อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำ หรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีล ภาวนา หรือสถานที่ ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำนั่นเอง^๔ เพราะสมัยนั้นพระภิกษุสงฆ์มีเป้าหมายในการบวชเพื่อกำหนดปฏิบัติทำให้แจ้งในทุกข์ และการดับทุกข์ เว้นห่างจากกาม จากกิเลส อีกส่วนหนึ่งบวชเข้ามาเพื่อศึกษาในธรรมวินัยช่วยการเผยแผ่ศาสนา รักษา

^๔ พัน ดอกบัว, วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๑.

พุทธวัจนะไม่ให้คลาดเคลื่อน ดังนั้นจึงก่อเกิดพระภิกษุ ๒ แบบ คือ^๖ ๑) ฝ่ายที่ยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนวปฏิบัติเดิมนั้นคือปลีกความวุ่นวายจากโลกออกสู่ป่า เพื่อแสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทาง“วิปัสสนาธุระ” ๒) ฝ่ายที่นิยมการอยู่ชดัดตวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษา คือการมุ่งศึกษาเพื่อให้รู้ถึงพระพุทธานุภาพ พระธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่างๆ

๒. สรุปผลการวิจัยในประเด็นเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคอีสาน ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้มีการกำหนดนโยบายได้อย่างชัดเจน ขณะที่ภาคเอกชนและชุมชนมีความสนใจและเห็นถึงศักยภาพทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธ แต่ทุกภาคส่วนยังไม่เคยมีการวางแผนและร่วมมือกันพัฒนาการท่องเที่ยวรูปแบบเชิงพุทธอย่างเป็นระบบ และเนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธซึ่งเป็นการท่องเที่ยวในศาสนสถานผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวจึงควรตระหนักถึงคุณค่าของศาสนสถาน ซึ่งมีแนวทางการปฏิบัติในรูปแบบเฉพาะ คือการเดินทางไปยังวัดซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของพุทธศาสนา เพื่อน้อมรำลึกถึงพระพุทธรูป ด้วยความศรัทธาตั้งมั่นที่จะศึกษาสถานที่และพร้อมที่จะเรียนรู้ถึงสังฆธรรมแห่งชีวิตด้วยจิตใจที่สงบมั่นคง มีความอดทนตั้งใจจริง หากตั้งใจอยู่ที่การปล่อยวางให้ทุกอย่างเกิดขึ้นและดับไปมีความเอื้ออาทรต่อเพื่อนร่วมเดินทาง มีเมตตาริจาคต่อกันฉันท์กัลยาณมิตรแบ่งปันผลบุญสู่มวลมนุษยชาติการเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธจึงมีความหมายและอยู่ในใจของพุทธศาสนิกชนอย่างเปี่ยมสุขตลอดเวลาและเพื่อให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน การเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธควรคำนึงถึงหลักสำคัญ ๒ ประการ ได้แก่ ประการที่หนึ่ง คือ การศึกษาวัดอย่างละเอียด รอบคอบ เรียนรู้สิ่งที่เกิดขึ้น และประการที่สอง คือ การใช้หลักคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะทำให้นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงความจริงของชีวิตการปฏิบัติต่อผู้รับและตนเองอย่างมีเมตตา (ชมรมนักศึกษา มหาวิทยาลัยมจร. ประเทศอินเดีย ๒๕๕๙:๖หน้า) ความต้องการของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เห็นได้ว่าความต้องการนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ พบว่านักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าจะควรจัดอุปบารายการให้มีการ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอยู่ในระดับมากที่สุด ส่วนความต้องการของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธนั้นพบว่ามีนักท่องเที่ยวมีความต้องการพัฒนาด้านสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานด้าน การจัดการสถานที่จอดรถภายในวัดความสะดวกของรถโดยสารสาธารณะเพื่อเดินทางมาวัดสภาพการจราจรระหว่างเดินทางมาวัด ความชัดเจนของป้ายบอกทางมาวัด ซึ่งสอดคล้องกับ (สายรุ้ง วงษาไชย,๒๕๕๔) กล่าวไว้ว่า แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมตลาดน้ำวัดเชิงท่า จังหวัดลพบุรี ต้องมี สิ่งอำนวยความสะดวกด้านโครงสร้างพื้นฐานการ

^๖ พระมหาสมชาย เจริญกิจ, วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและกิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๐.

ท่องเที่ยว ด้านกิจกรรมการเดินทางและการท่องเที่ยว ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการทางการท่องเที่ยวและด้านบริการอื่นๆ ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ด้านสิ่งดึงดูดใจ พบว่า จุดเด่นทางศิลปะสถาปัตยกรรมของวัดมีเอกลักษณ์ชัดเจน และนักท่องเที่ยวความต้องการในระดับมากด้านความปลอดภัยโดยเฉพาะการรักษาความสงบเรียบร้อยในวัด ซึ่งสอดคล้องกับ กฤษณะ เตชาสุรักษ์ชน (๒๕๕๒). กล่าวไว้ว่า พฤติกรรมและทัศนคติของนักท่องเที่ยวอิสระชาวต่างชาติที่มีต่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหารกรุงเทพมหานคร โดยส่วนใหญ่ นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมีวัตถุประสงค์หลักการท่องเที่ยววัดโพธิ์ คือสนใจในศิลปะและประวัติศาสตร์ ตะวันออก ความต้องการของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในจังหวัดอุบลราชธานี ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว พบว่า นักท่องเที่ยวมีความต้องการกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ในระดับมาก คือ การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนาส่งเสริมการวิปัสสนากิจกรรมการสนทนธรรมกับพระสงฆ์การสะเดาะเคราะห์ แก้กรรม ดูดวง มีความต้องการพัฒนาในระดับมากส่วนความต้องการในด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว ด้านการคมนาคม ด้านความปลอดภัย ด้านสิ่งดึงดูดใจมีระดับความต้องการในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับมาก ส่วนด้านสิ่งอำนวยความสะดวกมีระดับความต้องการในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับปานกลาง ซึ่งสอดคล้องกับ บุญพิเชษฐ์จันทร์เมือง (๒๕๕๓). กล่าวไว้ว่าการจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอก ในเกาะรัตนโกสินทร์โดยพบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เน้น ๑) การชื่นชมศิลปกรรมต่าง ๆ ๒) การนมัสการไหว้พระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ๓) การฝึกสมาธิภาวนาในวันหยุดและวันพักผ่อน ๔) สิ่งที่นักท่องเที่ยวควรได้รับในการมาท่องเที่ยวคือ ความเพลิดเพลิน คติธรรม เกร็ดความรู้ทางศาสนาที่ประกอบด้วยประวัติศาสตร์ที่ละเอียดลึกซึ้ง และ ๕) ควรปรับปรุงด้าน การบริการท่องเที่ยวของวัดที่ยังไม่เป็นที่ดึงดูดใจเพื่อมาตรฐานแรงจูงใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการสาธารณูปโภค

ศักยภาพการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว และมีศักยภาพด้านการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว เนื่องจากเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ และประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน พร้อมทั้งสถาปัตยกรรมและงานเทศกาลประเพณีที่โดดเด่น เช่น แห่เทียนพรรษา การนำจุดเด่นเหล่านี้มาพัฒนาให้เกิดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นรูปธรรมและนำเสนอแก่นักท่องเที่ยวจึงเป็นเรื่องที่ได้รับ ความสนใจจากหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน รวมถึงนักท่องเที่ยวที่ต้องการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในจังหวัด อุบลราชธานี โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องส่วนใหญ่ต้องการให้มีการบูรณาการและประสานความร่วมมือ ระหว่างภาครัฐและเอกชน รวมทั้งชุมชน เนื่องจากชุมชนเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยวทั้งทางวัฒนธรรม มลภาวะ ความแออัด อีกทั้งคนในชุมชนยังเป็นผู้อุปถัมภ์ ดูแลประกอบศาสนกิจ มีความผูกพันกับศาสนสถานมาก่อน ดังนั้น การเปิด โอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษา พัฒนา และเสนอแนะในการวางแผนและรับรู้ ทั้งในระยะวางแผนและ

ระยะดำเนินการจึงเป็นเรื่องสำคัญ อีกทั้งเป็นการแสดงถึงการเคารพสิทธิของคนในชุมชน ศาสนิกชน และศาสนิกสถาน (สินชัย กระบวนศิลป์ ๒๕๕๐)

๓. สรุปผลการวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของ พระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การเสนอแนวทางการเตรียมความพร้อมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน จำเป็นต้องให้ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและกำหนดนโยบายร่วมกัน โดยการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธควรเป็นไปในลักษณะ “ศาสนานำการท่องเที่ยว” และนโยบายดังกล่าวควรอยู่ในกรอบการประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เสนอสำนักงาน พัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา โดยสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย ซึ่งประเด็นในการพิจารณา คือ ๑) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธตามบริบทของแต่ละแหล่งเพื่อไม่ให้เกิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปกระทบต่อวิถีพุทธ และให้ความสำคัญกับการเข้าถึงหลักคำสอนและหลักศาสนาในวัดใดวันหนึ่ง มากกว่าหลายวัดในวัน สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์การวิจัยการท่องเที่ยวแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) โดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติในกลยุทธ์ที่ ๑.๒ การวิจัยเพื่อส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพอุปทานการท่องเที่ยวไทย ในแนวทางที่ ๑.๓.๓ ส่งเสริมการวิจัยเพื่อส่งเสริมการตลาดที่วางอยู่บนฐานอัตลักษณ์ (ท้องถิ่น) (ภาพลักษณ์) และศักยภาพของประเทศ แนวทางที่ ๑.๓.๔ ส่งเสริมการวิจัยเพื่อสร้าง (อัตลักษณ์ท้องถิ่น) ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวไทย ผลการวิจัยที่ได้นั้นจะสามารถแสดงถึงอัตลักษณ์การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ ๒) การพัฒนาการตลาดและการประชาสัมพันธ์ ทั้งปี ายบอกทางวัดในจังหวัด และปี ายชี้แนะ การปฏิบัติ ศาสนกิจภายในวัด และการรวบรวมข้อมูลเพื่อสร้างเรื่องราวการท่องเที่ยวเชิงพุทธของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อกระตุ้นและสร้างแรงดึงดูดให้นักท่องเที่ยวซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านการรวบรวมข้อมูลทั้งประเภทศูนย์ข้อมูล หรือคู่มือ นำชมที่จะอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ๓) การพัฒนาระบบสนับสนุนการท่องเที่ยวประเภทการคมนาคมขนส่งมวลชนซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านการบริการพื้นฐานตามความมุ่งหมายของศาสนสถานที่ต้องการให้เป็น ที่สงบใช้ประกอบศาสนกิจแต่ขณะเดียวกันก็ต้องพัฒนาเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่จำเข้ามาเพื่อเที่ยวชม หรือทำนุบำรุงศาสนาด้วย ๔) การจัดการระบบที่เอื้อต่อความเชื่อมั่นความปลอดภัยในทรัพย์สินภายในวัด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวกับความปลอดภัยของศาสนสถานที่ต้องดำเนินควบคู่กันไป โดยเฉพาะปัญหาความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่

คณะผู้วิจัยมองว่าควรให้ความสำคัญมากที่สุดเพราะความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นขณะการท่องเที่ยวเชิงพุทธจะส่งผลกระทบต่อทัศนคติและการแนะนำการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวได้ ๕) การสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธภายในประเทศและต่างประเทศ โดยคำนึงถึงบริบททางศาสนาประจำชาติและกำลังซื้อของประเทศสมาชิกประชาคมอาเซียน การเข้าสู่ประชาคมอาเซียนจะมีการเคลื่อนย้ายของประชาชนประเทศสมาชิกมากขึ้น แต่ลักษณะการเคลื่อนย้ายดังกล่าวอาจเป็นการเคลื่อนย้ายโดยวัตถุประสงค์การทำงาน มิใช่การท่องเที่ยวก็เป็นได้ และขนาดเศรษฐกิจและความมั่งคั่งของประเทศสมาชิกยังมีระดับที่ต่างกันอยู่ ดังนั้น การวางแผนการท่องเที่ยวเชิงพุทธโดยพึงพาตลาดต่างประเทศจึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาให้รอบคอบ เพราะหากประเทศสมาชิกเป้าหมายมีกำลังซื้อสูงและสนใจการท่องเที่ยวเชิงพุทธทางจังหวัดอุบลราชธานีก็ควรส่งเสริมเอกชน แต่หากมิได้เป็นเช่นนั้นก็ควรทบทวน ออกมาตรการหรือให้คำแนะนำแก่เอกชน ๖) การส่งเสริมภาคการศึกษาให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวที่มีการให้ความสำคัญกับการร่วมมือกับชุมชน ประชาชนในท้องถิ่นเพื่อช่วยกันขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พบว่า การดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วจำกัด ไร้กรอบ มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มากมายหาได้ง่ายมีบริการอยู่แทบทุกหนทุกแห่ง ระบบการแข่งขันต่างๆ ก็มากขึ้น ทำให้ชีวิตผู้คนในยุคนี้เต็มไปด้วยความเร่งรีบกับหน้าที่การงานและการดำเนินชีวิต คนส่วนมากมักจะตามความเปลี่ยนแปลงของสังคมไม่ทัน จึงมักจะตกเป็นเหยื่อต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นโดยไม่รู้ตัว ในทางพุทธจริยศาสตร์ถือว่า สังคมในยุคปัจจุบันขาดการพัฒนาปัญญาในทางที่ถูกต้องจึงจำเป็นต้องทำอย่างอื่นที่จะต้องนำหลักพุทธจริยศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจของคนในสังคมเพื่อให้รู้เท่าทันสิ่งที่มากระทบทั้งภายในและภายนอกการพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์นั้นมีเป้าหมายคือการหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงบรรลุถึงความจริงสูงสุด นั่นคือ “พระนิพพาน” และการที่เข้าถึงความจริงสูงสุดนั้นจะต้องอาศัยปัญญา ในระบบจริยธรรมทางพุทธศาสนาเรียกว่า “ไตรสิกขา” หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา และปัญญานี้ถือว่าเป็นแกนหลักของระบบจริยธรรมทั้งหมด ทั้งในแง่ที่ทำหน้าที่ในการนำทางหรือสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับวิถีและจุดมุ่งหมายของชีวิตทำหน้าที่แก้ไขหรือคลี่คลายปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ ระหว่างการเดินทางของชีวิตในวิถีจริยธรรมและทำหน้าที่ประจักษ์แจ้งสัจจะ หรือบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต (ปัญญาวิมุตติ) ผลที่ได้จากการพัฒนาปัญญาของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน เป็นผลที่เกิดจากการนำเอาวิธีการปฏิบัติธรรมแบบสติปัฏฐาน ๔ มาใช้เป็นรูปแบบในการพัฒนาปัญญา และได้นำหลักสปปายะ ๔ มาปรับใช้ในการพัฒนา จนทำให้สำนัก

ปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์ได้รับการพัฒนาทั้ง ๒ ด้านไปพร้อมๆ กัน คือด้านจิตภาพและด้านกายภาพ ผลทำให้ผู้เข้ารับการปฏิบัติธรรมเกิดการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขาทั้งสามด้าน คือ ด้านศีล ด้านสมาธิ และด้านปัญญา โดยด้านศีล ทำให้ผู้ที่รักษาศีลเป็นปกติไม่วิตกกังวลกับการกระทำความชั่วใดๆ ใช้ชีวิตแบบพอเพียงไม่ทะเยอทะยานอยากได้ในสิ่งที่เกินความจำเป็นของชีวิต จิตใจมุ่งทำแต่กุศลกรรม ด้านสมาธิ ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถยกระดับจิตให้สูงขึ้น คือสามารถพัฒนาจิตให้อยู่ในระดับสงบและอารมณ์ผ่องใส ไม่เครียด ไม่บีบคั้น มีความปลอดโปร่งเบาสบาย ส่วนด้านปัญญานั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมรู้เท่าทันสภาวะของอารมณ์กับสิ่งภายนอกที่มากระทบจิตได้ดีขึ้น ทำให้รู้เข้าใจสภาวะของความเป็นจริงในชีวิตมากขึ้น จึงจะได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จะเห็นได้หลักพระพุทธศาสนาจะเน้นถึงการยอมรับศักยภาพของมนุษย์พระพุทธองค์ทรงเน้นให้เห็นถึงความ สำคัญในการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปสู่เป้าหมายที่ดี ว่าด้วยหลักการพัฒนาชีวิตมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา ในห้ามพฤติกรรม (ศีล) ด้านจิตใจ (สมาธิ) และด้านปัญญา (ปัญญา) จึงจะถือเป็นพื้นฐานในการพัฒนาให้เยาวชนเป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพ

จากการศึกษาพบว่านักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมาในเทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมามากที่สุดคือ เดินทางมาวัดคือ การตักบาตร ถวายทาน เวียนเทียนในวันสำคัญต่างๆ ทางศาสนา สำหรับสิ่งที่ได้รับจากการท่องเที่ยวเชิงศาสนา คือ การได้รับความเพลิดเพลินกับภูมิทัศน์ และการได้เรียนรู้และเห็นคุณค่าของศิลปะต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ วัชรภรณ์ รัชบุรี (๒๕๕๑) ได้ศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ ว่าประโยชน์ที่นักท่องเที่ยวได้รับจากการเดินทางท่องเที่ยววัด คือ การได้ผ่อนคลายความเครียด เกิดความสบายใจและได้พัฒนาจิตใจ ทำให้จิตใจสงบ ส่วนทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในวัดต่างๆ มีความน่าสนใจ มีความงดงามและโดดเด่นเป็นอย่างมาก บางวัดมีศิลปะและสถาปัตยกรรมในวัดมีคุณค่าสูงยิ่งที่ได้สืบทอดรักษากันมาอย่างยาวนาน บางส่วนยังได้ผสมผสานศิลปะยุโรปหรือจีนเข้าไปด้วยอย่างกลมกลืน ทุกวัดต่างก็มีทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองที่ไม่ได้ด้อยกว่ากัน มีการรักษาสีเขียวแวดล้อม ระบบนิเวศ และภูมิทัศน์ และเพียงพออย่างไรก็ตาม วัดที่ยังไม่มีการจัดการที่ดีพอสาเหตุเกิดจากข้อจำกัดต่างๆ เช่น ความรู้ รวมถึงค่านิยม และที่สำคัญที่สุด คือ แนวความคิดการจัดการการท่องเที่ยวในวัดที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันของผู้ที่เกี่ยวข้องและยังไม่สามารถหาจุดที่เหมาะสมลงตัวได้ซึ่งควรมีการประชุมเพื่อหาข้อยุติที่เป็นประโยชน์ โดยต้องยอมรับว่าทางวัดไม่ควรหลีกเลี่ยงการให้บริการทางการท่องเที่ยว เนื่องจากวัดเหล่านี้ตั้งอยู่ในกลางเมืองหลวงมีความสำคัญโดดเด่นเป็นแรงดึงดูด มีความงามทางสถาปัตยกรรมมีประวัติศาสตร์อันยาวนานที่สามารถย้อนรอยอารยธรรมของชาติและศาสนาได้ จึงมีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเต็มรูปแบบ เพื่อขนานรับนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของ

ข้อเสนอเชิงนโยบาย

๑. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีการสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้และท่องเที่ยวของวัด โดยดำเนินการตามรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เช่น การฝึกอบรมสมาธิวิปัสสนาแก่นักท่องเที่ยวผู้ที่สนใจตามที่กล่าวแล้ว โดยมีส่วนร่วมในฐานะองค์กรที่ให้การสนับสนุนทั้งความรู้ กิจกรรมการท่องเที่ยววัด ๑) กิจกรรมการเรียนรู้และการ ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ๒) กิจกรรมการเรียนรู้และการ ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม-วิถี ชีวิต ๓) กิจกรรมการเรียนรู้และการ ท่องเที่ยวเชิงการพัฒนา จิตใจและปัญญา ๔) กิจกรรมการเรียนรู้และการ ท่องเที่ยวเชิงการบำเพ็ญ ประโยชน์เพื่อชีวิต และ สังคม รูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ ๑. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการทัศนศึกษา (Learning By Seeing) ๒. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Learning By Doing) ๓. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการสร้าง เครือข่าย (Learning By Networking) กระบวนการสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาจิตใจ การใช้ สื่อและกระบวนการที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ของบุคคลและสังคม กระบวนการเสริมสร้างเครือข่าย การเรียนรู้ การพัฒนากิจกรรม การสร้างเครือข่าย การสานต่อความสัมพันธ์ ความรู้และ การพัฒนา บุคคล/สังคม เชิงสร้างสรรค์ กระบวนการ แลงงบประมาณที่สอดคล้องกัน เช่น จัดทำเว็บไซต์เพื่อเป็น ศูนย์รวมในการแสดงข้อมูล เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในประเทศไทย

๒. จากผลการศึกษาที่พบว่า มีนักท่องเที่ยวสนใจการเรียนรู้และการปฏิบัติตามหลักการทาง พระพุทธศาสนาที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น จึงควรมีการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวกลุ่มอื่นๆ เพื่อ เสนอเป็นทางเลือกในการเดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทย โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและวัด ควรมี การส่งเสริมกิจกรรมการปฏิบัติธรรมระยะสั้นแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศร่วมกันตาม สถานที่ เหมาะสม เนื่องจากวัดบางวัดหรือวัดอื่นๆ ยังขาดบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษา หรือ อาจมี การฝึกอบรมทักษะด้านภาษาแก่พระสงฆ์ที่สนใจเข้าร่วมโครงการ

๓. วัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมหรือสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดของประเทศไทย ส่วนใหญ่มี ความพร้อมในด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาแก่ชาวไทยเป็นอย่างดี แต่ ยังขาด ทักษะและกระบวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ดังนั้น หน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สถาบันการศึกษา ควรมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างศักยภาพ ด้านการท่องเที่ยวและการให้ข้อมูลความรู้ในมิติการจัดการ

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

๑. จากการศึกษา พบว่า วัดในภาคอีสานมีความเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมาในการพัฒนา ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา โดยทำการวิเคราะห์ห้บนพื้นฐานของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน คือ ด้านพื้นที่ ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรมและกระบวนการ และด้านการมีส่วนร่วม

๒. ควรมีการติดตามและกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน ภายหลังสิ้นสุดโครงการวิจัยแล้ว และทุกภาคส่วนมีส่วนร่วม ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนต่อไป

๓. หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ กรมการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติสำนักงานจังหวัด ควรนำแผนกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของ พระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เพื่อเป็นทิศทางของการพัฒนาการท่องเที่ยว

๔. ควรจัดให้วัดและชุมชนมีความรู้ในกระบวนการจัดทำกระบวนการพัฒนาจิตใจและ ปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัดและชุมชนของตน พร้อมทั้งมีการ แลกเปลี่ยนศึกษาดูงานระหว่างวัดที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการการท่องเที่ยว

๕. ควรมีองค์กรการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาระดับชาติขึ้นเฉพาะ เพื่อเป็นหน่วยงานใน การเผยแผ่พุทธศาสนา มีการประสานงานระหว่างไทยและต่างประเทศ และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา สินค้าและกิจกรรมการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาที่มีมาตรฐานและครบวงจร

อ้างอิง

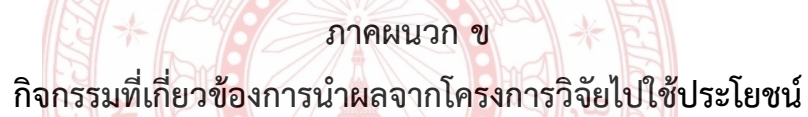
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มนุษย์กับสังคม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๕๑.

พระมหาสมชาย เจริญกิจ, วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและ กิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทย ในปัจจุบัน. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล) ฟีน ดอกบัว. วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. (กรุงเทพมหานคร: ศิลปาบรรณาการ). ๒๕๕๐.

ยุทธพงศ์ จันทรวรินทร์. มนุษย์กับสังคม : ทฤษฎีและหลักประยุกต์. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนส ไตร์). ๒๕๕๐.

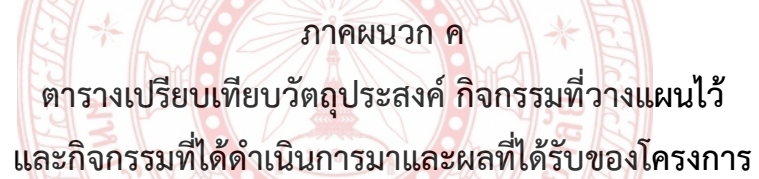
กิจกรรมที่เกี่ยวข้องการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

- นำกระบวนการวิจัยแบบ mix ไปประยุกต์ในกิจกรรมการเรียนการสอนในสาขาวิชา สังคมศึกษา หมวดวิชาศึกษาทั่วไป เช่น วิชาเทคนิคการศึกษา หมวดวิชาชีพครูเช่น หลักการและปรัชญาการศึกษา ,การจัดการเรียนรู้,การวิจัยทางสังคมศึกษา เป็นต้น
- นำผลการวิจัยเกี่ยวกับหลักการวางแผน หลักสูตรศาสตร์ แนวทางการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ เพื่อไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการบริหารจัดการศึกษา และการฝึกประสบการณ์ในการสอนของนิสิต
- นำผลการศึกษาไปวิเคราะห์ร่วมกับนักวิชาการทางการศึกษา เพื่อเป็นแนวทางในการนำเสนอทิศทาง นโยบาย และวางยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมกับการจัดการศึกษา และการสอนในโรงเรียนของพระสงฆ์

๒. กิจกรรมด้านวิชาการ

- มีการพัฒนาทักษะในการวิจัยในมิติที่หลากหลาย เพื่อการเรียนรู้ เช่นการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ เชิงคุณภาพและการประชุมกลุ่ม และการสังเคราะห์ข้อมูล ให้กับทีมงานวิจัย คณะผู้บริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม และนิสิตในระดับปริญญาโทของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- มีการระดมความคิดเกี่ยวกับ กระบวนการ การดำเนินการตามยุทธศาสตร์ การดำเนินงานของโครงการกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสม อันเป็นการปิดจุดอ่อน เสริมจุดแข็ง เติมเต็มศักยภาพของพระสงฆ์ในการสอน
- มีการศึกษาร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่น มหาวิทยาลัยสงฆ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด วัฒนธรรมจังหวัด เพื่อวิเคราะห์กระบวนการ การดำเนินการตามยุทธศาสตร์ การดำเนินงานของโครงการกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามแนวยุทธศาสตร์ชาติ ยุทธศาสตร์จังหวัด และแผนพัฒนามหาวิทยาลัย และแผนการศึกษาคณะสงฆ์ ให้สามารถดำเนินการไปได้อย่างมั่นคง

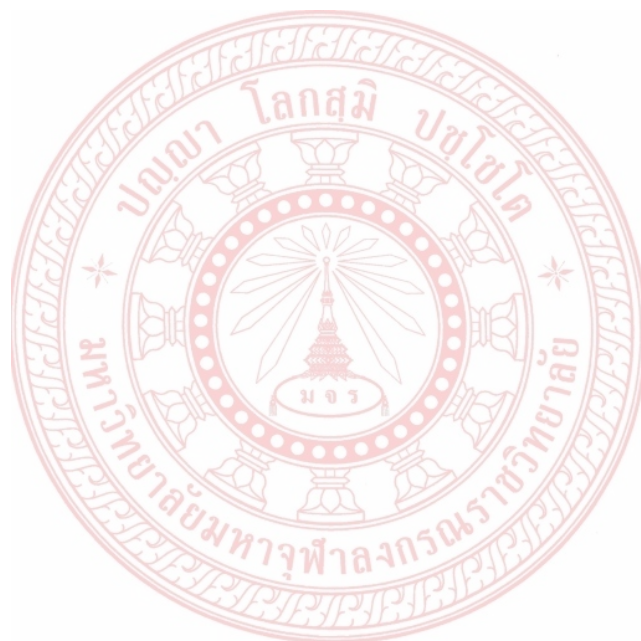

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรล่วัตถุประสงค์	ผลสะท้อน
๑.ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ จากเอกสาร วารสาร หนังสือตำรา แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	ทราบถึงสถานภาพศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ข้อที่ ๑ - ๒	ทำให้สามารถวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๒.ศึกษาข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลตามวัตถุประสงค์จากกลุ่มเป้าหมาย	ทราบถึงข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ข้อที่ ๑ - ๒	ทำให้สามารถวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๓.การเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามและสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง	ทราบถึงข้อมูล ความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและ	ข้อที่ ๑-๒-๓	ทำให้สามารถวิเคราะห์ถึงความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในการพัฒนากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ (ต่อ)

	ปัญหาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ		วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญหาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๔. ข้อเสนอแนะอื่น	ทราบถึงประเด็นกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญหาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญหาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ข้อที่ ๑-๒-๓	ทำให้ได้ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวจังหวัด กรมวัฒนธรรม กรมศาสนา หอการค้าจังหวัด และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
๕. รายงานฉบับสมบูรณ์	ได้รายงานฉบับสมบูรณ์ที่สามารถตอบวัตถุประสงค์โครงการทั้ง ๒ ข้อ คือ ๑. ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญหาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒. วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญหาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ข้อที่ ๑-๒	ได้รายงานวิจัยที่สมบูรณ์มีคุณค่าสามารถตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย มีความชัดเจนในศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญหาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และวิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญหาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

**ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมา
และผลที่ได้รับของโครงการ**

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุ วัตถุประสงค์	ผลสะท้อน
๑.ศึกษาข้อมูลปฐม ภูมิ จากเอกสาร วารสาร หนังสือ ตำรา แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	ทราบถึงสถานภาพศึกษา กระบวนการพัฒนาจิตใจ และปัญญาของพระสงฆ์ สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ และ วิเคราะห์องค์ความรู้และ กระบวนการพัฒนาจิตใจ และปัญญาของพระสงฆ์ สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการ ท่องเที่ยวของพระสงฆ์สาย วัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	ข้อที่ ๑ - ๒	ทำให้สามารถวิเคราะห์องค์ความรู้และ กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญา ของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริม การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๒.ศึกษาข้อมูล พื้นฐานและข้อมูล ตามวัตถุประสงค์ จากกลุ่มเป้าหมาย	ทราบถึงข้อมูลพื้นฐานและ ข้อมูลกระบวนการพัฒนา จิตใจและปัญญาของ พระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิง พุทธในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ และ วิเคราะห์องค์ความรู้และ กระบวนการพัฒนาจิตใจ และปัญญาของพระสงฆ์ สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการ ท่องเที่ยวของพระสงฆ์สาย วัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	ข้อที่ ๑ - ๒	ทำให้สามารถวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน เกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาจิตใจ และปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธใน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ วิเคราะห์องค์ความรู้และ กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญา ของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริม การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ (ต่อ)

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลु วัตถุประสงค์	ผลสะท้อน
๓.การเก็บข้อมูล ด้วย แบบสอบถาม และสัมภาษณ์ ผู้เกี่ยวข้อง	ทราบถึงข้อมูล ความ คิ ด เ หื น เ กี่ ย ว กั บ กระบวนการพัฒนาจิตใจ และปัญญาของพระสงฆ์ สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ และ วิเคราะห์องค์ความรู้และ กระบวนการพัฒนาจิตใจ และ	ข้อที่ ๑-๒-๓	ทำให้สามารถวิเคราะห์ถึงความ คิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในการพัฒนา กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญา ของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริม การท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ และ
	ปัญญาของพระสงฆ์สายวัด ป่าเพื่อส่งเสริมการ ท่องเที่ยวของพระสงฆ์สาย วัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ		วิเคราะห์องค์ความรู้และ กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญา ของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริม การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๔.ข้อเสนอแนะอื่น	ทราบถึงประเด็น กระบวนการพัฒนาจิตใจ และปัญญาของพระสงฆ์ สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ และ วิเคราะห์องค์ความรู้และ กระบวนการพัฒนาจิตใจ และปัญญาของพระสงฆ์ สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการ ท่องเที่ยวของพระสงฆ์สาย วัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	ข้อที่ ๑-๒-๓	ทำให้ได้ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง เช่นการท่องเที่ยวจังหวัด กรมวัฒนธรรม กรมศาสนา หอการค้าจังหวัด และหน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ (ต่อ)

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลु วัตถุประสงค์	ผลสะท้อน
๕.รายงานฉบับ สมบูรณ์	ได้รายงานฉบับสมบูรณ์ที่ สามารถตอบวัตถุประสงค์ โครงการทั้ง ๒ ข้อ คือ ๑.ศึกษา กระบวนการพัฒนาจิตใจ และปัญญาของพระสงฆ์ สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ๒. วิเคราะห์องค์ความรู้และ กระบวนการพัฒนาจิตใจ และปัญญาของพระสงฆ์ สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการ ท่องเที่ยวของพระสงฆ์สาย วัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	ข้อที่ ๑-๒	ได้รายงานวิจัยที่สมบูรณ์มีคุณค่า สามารถตอบวัตถุประสงค์ของการ วิจัย มีความชัดเจนในศึกษา กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญา ของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริม การท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ และวิเคราะห์ องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนา จิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัด ป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของ พระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาคผนวก ง
เครื่องมือการวิจัย

แบบสัมภาษณ์งานวิจัย

เรื่อง กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิง
พุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ชื่อ-นามสกุล.....ตำแหน่ง.....

อายุ.....ปี ประสบการณ์สอน.....ปี สถานศึกษา.....

วัน เดือน ปีที่เข้าสัมภาษณ์.....

ข้อคำถามสัมภาษณ์

๑. ๑ กระบวนการ และ บริบทพื้นที่วิจัยการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

.....

.....

.....

๒. สภาพ ปัญหา และการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า อะไรบ้าง

.....

.....

.....

๓. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ควรเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

๔. ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า อย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

(.....)

ผู้จัดบันทึก

รายชื่อผู้ให้การสัมภาษณ์งานวิจัย
เรื่อง กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิง
พุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. พระครูใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส
๒. พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร.	เจ้าอาวาสวัดโพธิ์
๓. พระครูสถิตปัญญาคุณ	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาาราม ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล
๔. พระบัณฑิต อธิธมฺโม	พระสงฆ์วัดป่าบ้านตาดที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ให้ข้อมูล
๕. พระราชภาวนาวิกรม	เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง
๖. พระราชวิสุทธินายก	เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร ธ.
๗. พระอรุณ อนุตฺตโร	เลขาธิการวัดอรัญบรรพต ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล
๘. นางจันได รัตนสิงหา	นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด
๙. นางนิชาภา เสริมอ้วน	นักท่องเที่ยววัดโพธิ์
๑๐. นางสาวศร ชารธรรม	นักท่องเที่ยววัดโพธิ์
๑๑. นางสาวชนิษฐา ศรีพรหม	นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม
๑๒. นางสาวสกลา เพ็ชรรัตน์	นักท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต
๑๓. นางสาวสุปราณี ปัสสาร	นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด
๑๔. นางสาวสุฤดี ครัวญติ	นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม
๑๕. นางสาวอมราวดี สามลา	นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม
๑๖. นางสาวแอนณา อุทัย	นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม
๑๗. นางสาวลี โยธา	นักท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต
๑๘. นางหนา พิมพ์ดี	นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด
๑๙. นางเหลือง สิงห์กันยา	นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด
๒๐. นายเจริญ ก้อนทอง	นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม
๒๑. นายเจริญ ปรานีวัตร	นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง
๒๒. นายชูชาติ ฉลองชัยพัทธ์	นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง
๒๓. นายเชาว์ ช่อเพชร	นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดหนองป่าพง
๒๔. นายณัชนนธ์ พิลาทอง	นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส
๒๕. นายปรมัตถ์ มาลินันท์	นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส.

๒๖. นายพิสิษฐ์ อนันต์รักษ์	นักท่องเที่ยวัดโพธิ์
๒๗. นายมงคล ศรีพุทธา	นักท่องเที่ยวัดโพธิ์
๒๘. นายเล็ก ศรียะอาจ	นักท่องเที่ยวัดอรุณบรรพต
๒๙. นายสมศักดิ์ อ่อนสุนทร	นักท่องเที่ยชมรมจักรยานแสงบุญวัดหนองป่าพง
๓๐. นายเอกพัฒน์ สาริคำ	นักท่องเที่ยวัดป่าสุทธาวาส
๓๑. นางจันทร์เพ็ญ ศิริบุตร	นักท่องเที่ยวัดป่าบ้านตาด
๓๒. นายประสิทธิ์ แก้วพิบูลย์	นักท่องเที่ยวัดหนองป่าพง

ภาคผนวก ง
เครื่องมือการวิจัย

แบบสัมภาษณ์งานวิจัย

เรื่อง กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิง
พุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ชื่อ-นามสกุล.....ตำแหน่ง.....

อายุ.....ปี ประสบการณ์สอน.....ปี สถานศึกษา.....

วัน เดือน ปีที่เข้าสัมภาษณ์.....

ข้อคำถามสัมภาษณ์

๑. ๑ กระบวนการ และ บริบทพื้นที่วิจัยการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

.....

.....

.....

๒. สภาพ ปัญหา และการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า อะไรบ้าง

.....

.....

.....

๓. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ควรเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

๔. ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า อย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

(.....)

ผู้จัดบันทึก

รายชื่อผู้ให้การสัมภาษณ์งานวิจัย
เรื่อง กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิง
พุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. พระครูใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส
๒. พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร.	เจ้าอาวาสวัดโพธิ์
๓. พระครูสถิตปัญญาคุณ	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาาราม ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล
๔. พระบัณฑิต อธิธมโม	พระสงฆ์วัดป่าบ้านตาดที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ให้ข้อมูล
๕. พระราชภาวนาวิกรม	เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง
๖. พระราชวิสุทธินายก	เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร ธ.
๗. พระอรุณ อนุตฺตโร	เลขาธิการวัดอรัญบรรพต ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล
๘. นางจันได รัตนสิงหา	นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด
๙. นางนิชาภา เสริมอ้วน	นักท่องเที่ยววัดโพธิ์
๑๐. นางสาวศร ชำธรรม	นักท่องเที่ยววัดโพธิ์
๑๑. นางสาวชนิษฐา ศรีพรหม	นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม
๑๒. นางสาวสกลา เพ็ชรรัตน์	นักท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต
๑๓. นางสาวสุปราณี ปัสสาร	นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด
๑๔. นางสาวสุฤดี ครัวญาติ	นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม
๑๕. นางสาวอมราวดี สามลา	นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม
๑๖. นางสาวแอนณา อุทัย	นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม
๑๗. นางสาวลี โยธา	นักท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต
๑๘. นางหนา พิมพ์ดี	นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด
๑๙. นางเหลียง สิงห์กันยา	นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด
๒๐. นายเจริญ ก้อนทอง	นักท่องเที่ยววัดบูรพาาราม
๒๑. นายเจริญ ปรานีวัตร	นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง
๒๒. นายชูชาติ ฉลองชัยพัทธ์	นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง
๒๓. นายเชาว์ ช่อเพชร	นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดหนองป่าพง
๒๔. นายณัชนนท์ พิลาทอง	นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส
๒๕. นายปรมัตถ์ มาลินันท์	นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส.

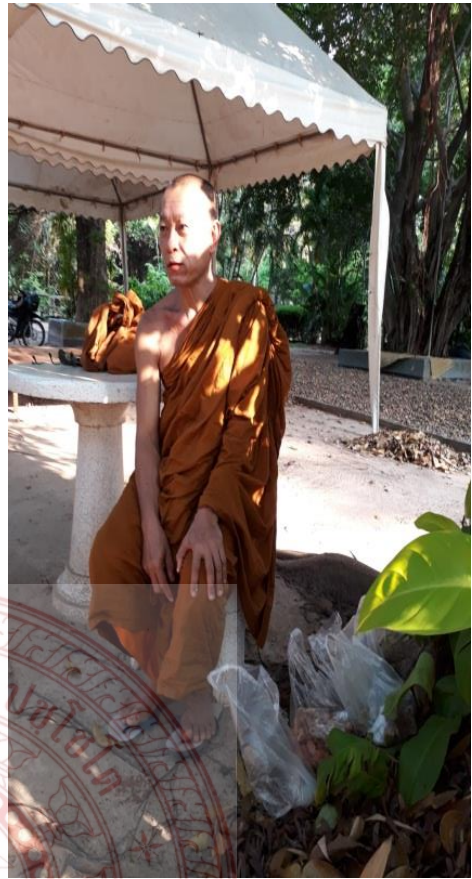
๒๖. นายพิสิษฐ์ อนันต์รักษ์	นักท่องเที่ยวัดโพธิ์
๒๗. นายมงคล ศรีพุทธา	นักท่องเที่ยวัดโพธิ์
๒๘. นายเล็ก ศรียะอาจ	นักท่องเที่ยวัดอรุณบรรพต
๒๙. นายสมศักดิ์ อ่อนสุนทร	นักท่องเที่ยชมรมจักรยานแสงบุญวัดหนองป่าพง
๓๐. นายเอกพัฒน์ สาริคำ	นักท่องเที่ยวัดป่าสุทธาวาส
๓๑. นางจันทร์เพ็ญ ศิริบุตร	นักท่องเที่ยวัดป่าบ้านตาด
๓๒. นายประสิทธิ์ แก้วพิบูลย์	นักท่องเที่ยวัดหนองป่าพง

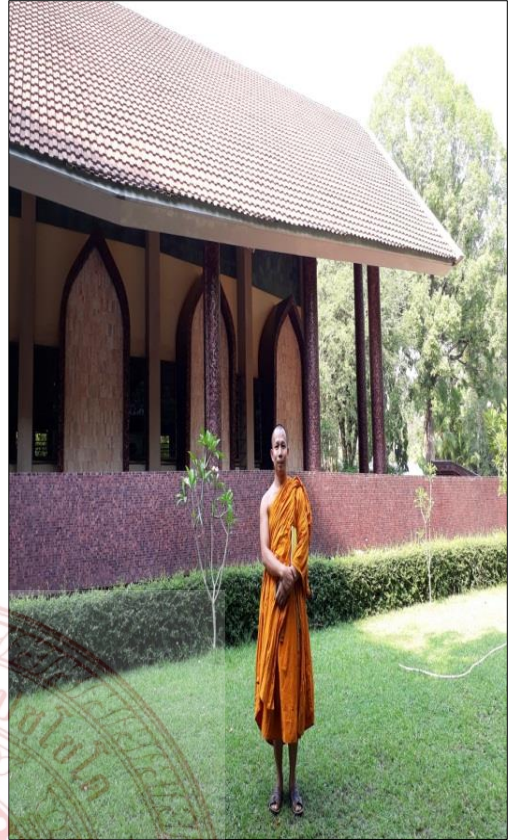

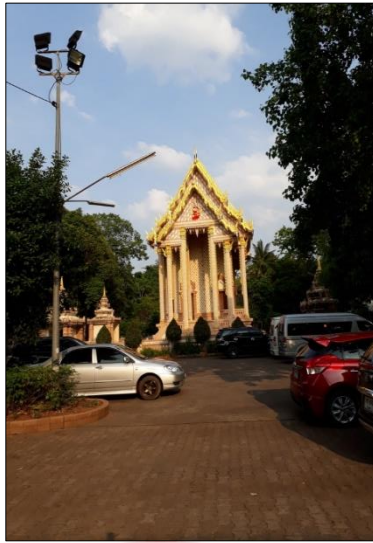

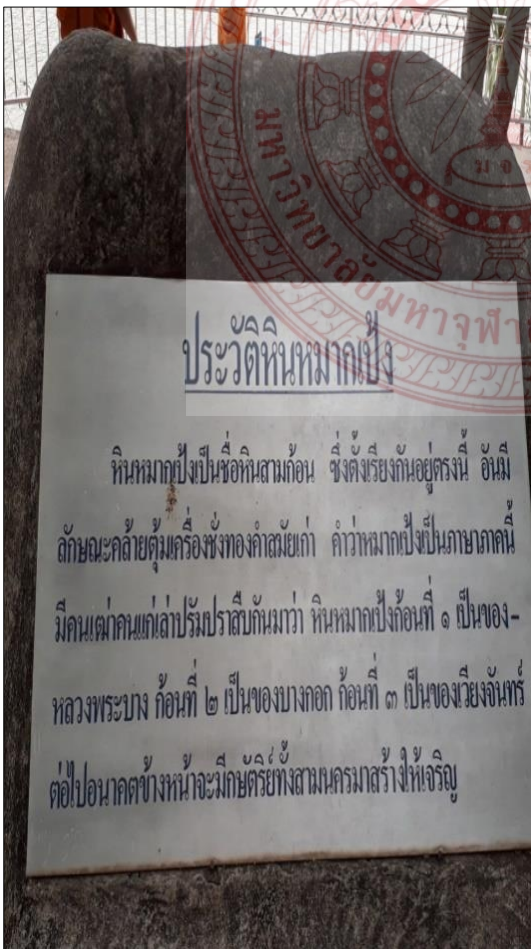
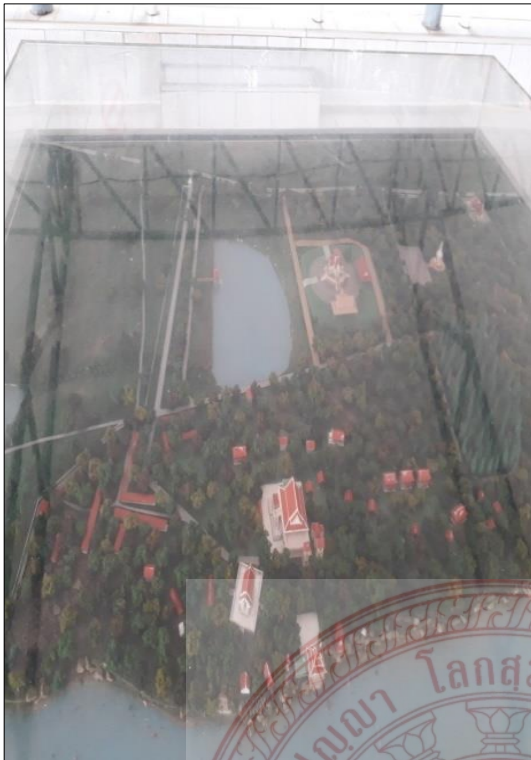
ภาพประกอบการเก็บข้อมูลการวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของ
พระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

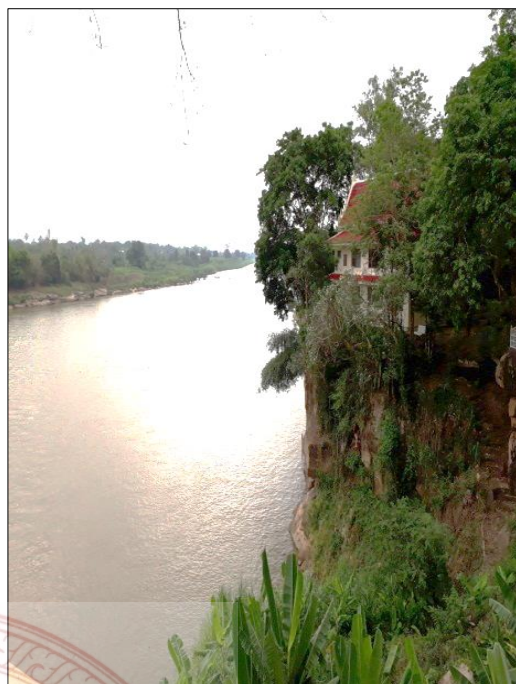

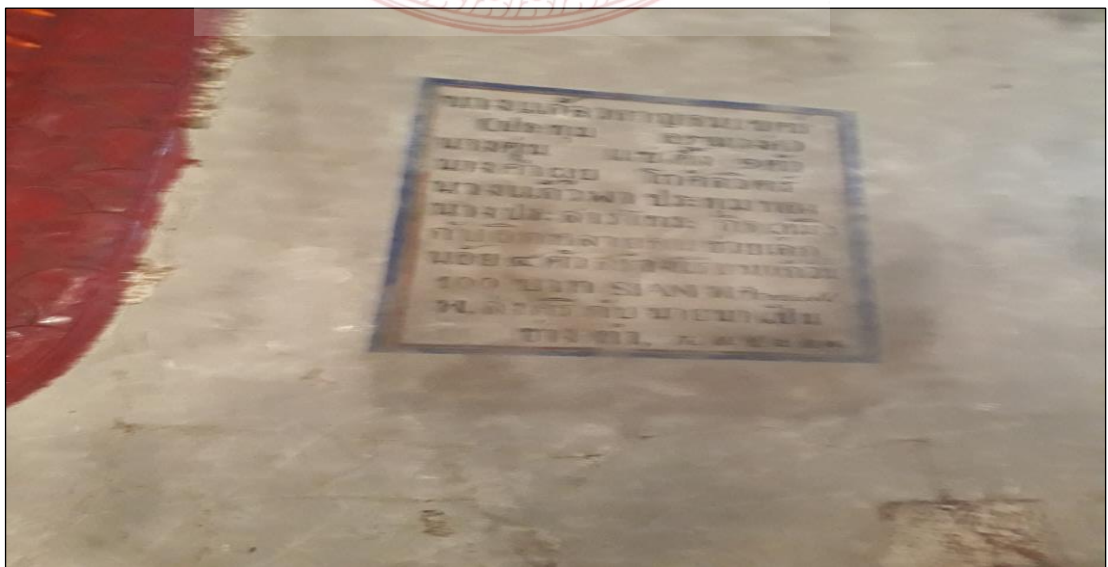

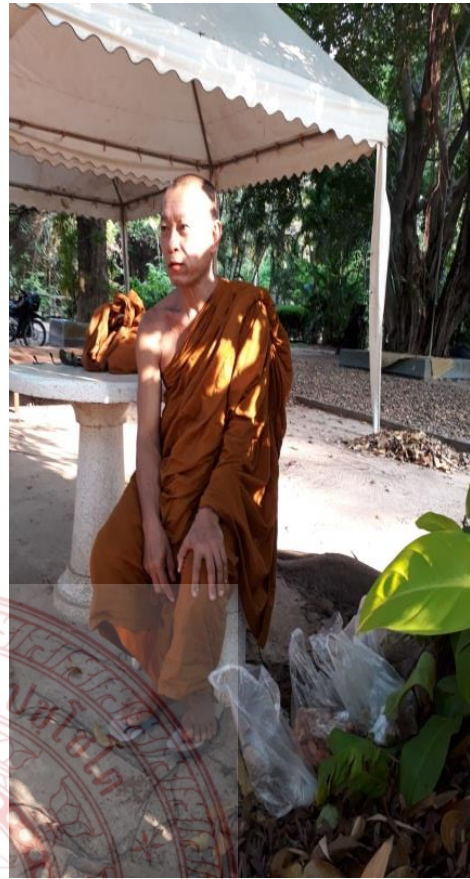

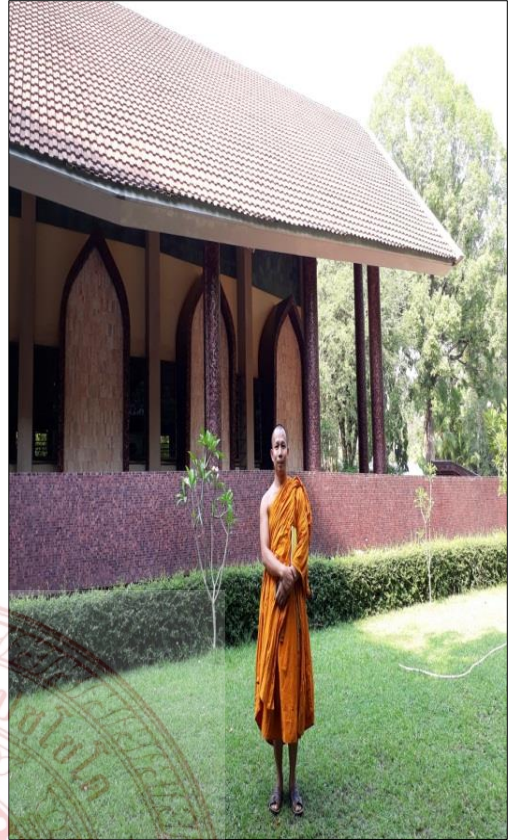

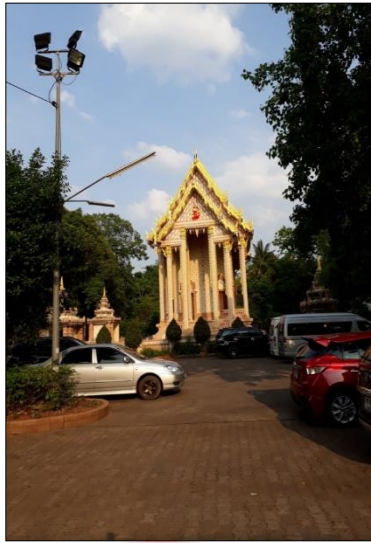
ภาคผนวก จ
รูปภาพกิจกรรม

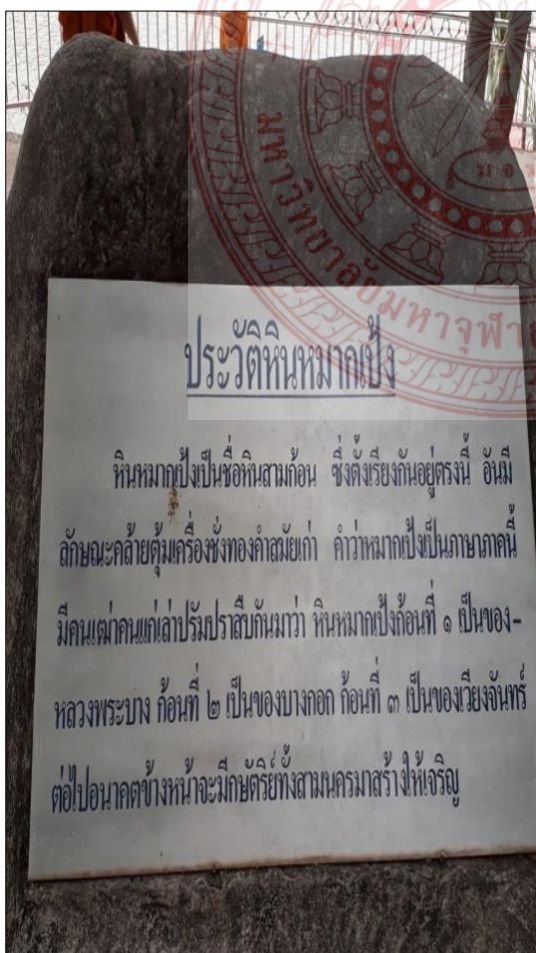
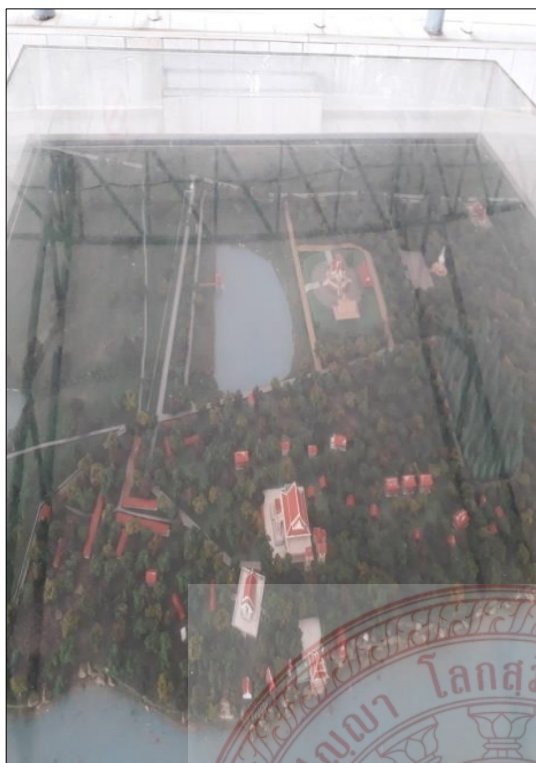
ภาพประกอบการเก็บข้อมูลการวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของ
พระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

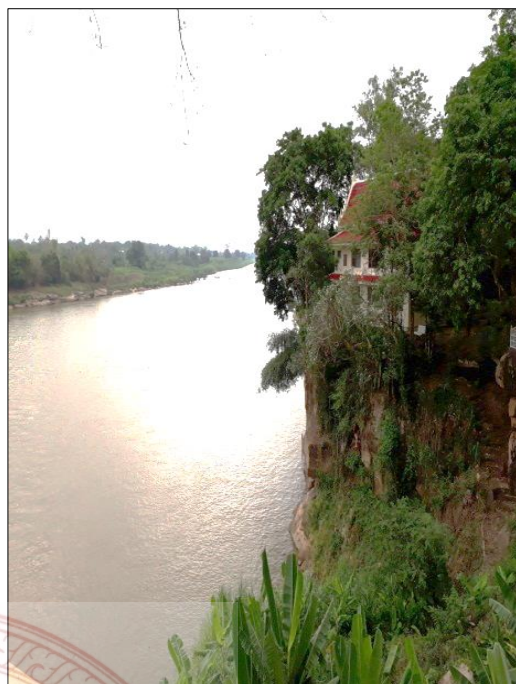

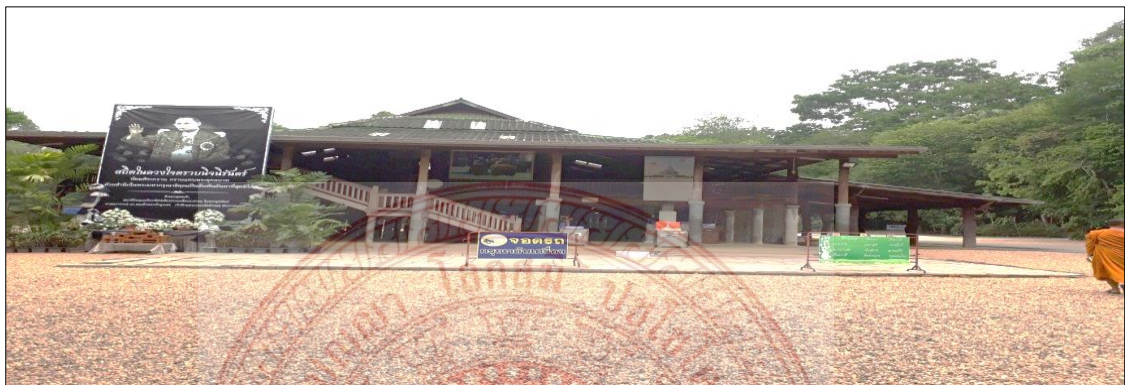

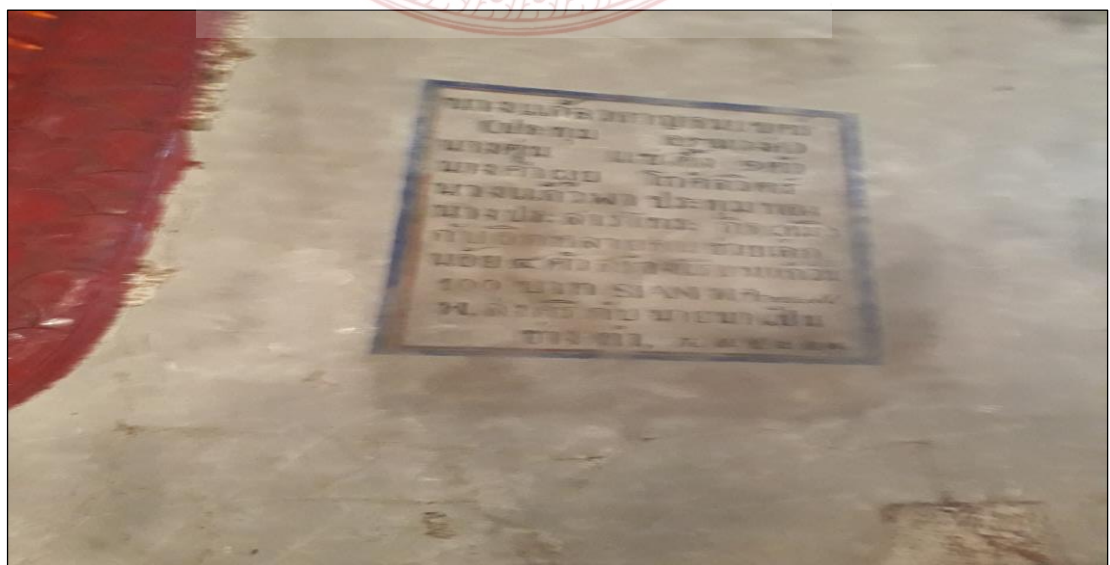

แบบสรุปโครงการวิจัย

สัญญาเลขที่	ว ๑๔๘/๒๕๖๐
ชื่อโครงการ	การพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ Mental and Wisdom Development of Forest's Monk for Buddhists Tourism Encouragement in The Northeastern
หัวหน้าโครงการ	พระมหาสิงห์ณรงค์ สิริโนทรเมธี, ดร., พระวิมาน คมกักรปญโญ, ดร. ดร.เอกชัย ศรีบุรินทร์, นายเกียรติศักดิ์ บุตรราช และ นายไชยสิทธิ์ อุทุมโชนามอ่อน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี โทรศัพท์ ๐๘๑-๐๗๖๗๕๘๔
๑. ความเป็นมาและความสำคัญ การวิจัยเรื่อง "การศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ทำวิจัยโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับเจ้าอาวาส พระสงฆ์ และท่องเที่ยว เกี่ยวกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว การใช้แบบสำรวจเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ปัจจัยการท่องเที่ยว กลุ่มของนักท่องเที่ยว ความพร้อมรองรับนักท่องเที่ยว ตลอดจนปัญหาอุปสรรคและปัจจัยเอื้อต่อการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง และ การจัดประชุมกลุ่มใช้เทคนิคการประชุมปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและสร้างสรรค์ หรือกระบวนการ A-I-C ซึ่งเป็นเทคนิคการประชุมวางแผนแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เป็นกระบวนการที่ช่วยให้มีการระดมพลังสมองในการศึกษา วิเคราะห์ พัฒนาทางเลือก เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนา ซึ่งจะทำให้เกิดการตัดสินใจร่วมกัน เกิดพลังของการสร้างสรรค์และรับผิดชอบต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และสรุปวิเคราะห์สังเคราะห์เขียนบรรยายพรรณนาตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้อย่างครบถ้วน	

๒. วัตถุประสงค์โครงการ

๑. ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเทียวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒. วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเทียวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๓. ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเทียวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ผลสรุปการวิจัยตามวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. ผลการศึกษาหลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า

ตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่มีการสร้างอาคารสถานที่ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะเจาะจง เนื่องจากพระพุทธรูปองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุมิที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ด้วยจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์ทางโลก จึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่พักอาศัยพื้นฐานสุด คือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้แล้วให้จาริกไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้จิตมีสิ่งผูกพัน เมื่อพระพุทธรูปเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผ่พระศาสนา ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธาพากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย ที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศตนเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพุทธศาสนา ทั้งทรงถวาย “เวฬุวัน” ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธรูปองค์และเหล่าพุทธสาวก ซึ่งพระองค์ทรงรับไว้ ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มิใช่มุ่งเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆ เพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับวัดที่เหล่าทายกถวายได้ ซึ่งคำว่า “วัดวา” ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนธรรม บ้างก็ว่ามาจาก “วัตร” อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำ หรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีล ภาวนา หรือสถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำนั่นเอง^๑ เพราะสมัยนั้นพระภิกษุสงฆ์มีเป้าหมายในการบวชเพื่อกำหนดปฏิบัติทำให้แจ้งในทุกข์ และการดับทุกข์ เว้นห่างจากกาม จากกิเลส อีกส่วนหนึ่งบวชเข้ามาเพื่อศึกษาในธรรมวินัยช่วยการเผยแผ่ศาสนา รักษาพุทธวัจนะไม่ให้คลาดเคลื่อน ดังนั้น

^๑ พัน ดอกบัว, วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

จึงก่อเกิดพระภิกษุ ๒ แบบ คือ^๒ ๑) ฝ่ายที่ยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนวปฏิบัติเดิมนั้นคือปลีกความวุ่นวายจากโลกออกสู่ป่า เพื่อแสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทาง“วิปัสสนาธุระ” ๒) ฝ่ายที่นิยมการอยู่ชิตติดวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษา คือการมุ่งศึกษาเพื่อให้รู้ถึงพระพุทธพจน์ พระธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่างๆ

๒. สรุปผลการวิจัยในประเด็นเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคอีสาน ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้มีการกำหนดนโยบายได้อย่างชัดเจน ขณะที่ภาคเอกชนและชุมชนมีความสนใจและเห็นถึงศักยภาพทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธ แต่ทุกภาคส่วนยังไม่เคยมีการวางแผนและร่วมมือกันพัฒนาการท่องเที่ยวรูปแบบเชิงพุทธอย่างเป็นระบบ และเนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธซึ่งเป็นการท่องเที่ยวในศาสนสถานผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวจึงควรตระหนักถึงคุณค่าของศาสนสถาน ซึ่งมีแนวทางการปฏิบัติในรูปแบบเฉพาะ คือการเดินทางไปยังวัดซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของพุทธศาสนา เพื่อน้อมรำลึกถึงพระพุทธองค์ ด้วยความศรัทธาตั้งมั่นที่จะศึกษาสถานที่และพร้อมที่จะเรียนรู้ถึงสังฆธรรมแห่งชีวิตด้วยจิตที่สงบมั่นคง มีความอดทนตั้งใจจริง หากตั้งใจอยู่ที่การปล่อยวางให้ทุกอย่างเกิดขึ้นและดับไปไม่มีความเอื้ออาทรต่อเพื่อนร่วมเดินทาง มิใช่ตรึงติดต่อกันฉันท์กัลยาณมิตรแบ่งปันผลประโยชน์สู่มวลมนุษยชาติการเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธจึงมีความหมายและอยู่ในใจของพุทธศาสนิกชนอย่างเปี่ยมสุขตลอดเวลาและเพื่อให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน การเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธควรคำนึงถึงหลักสำคัญ ๒ ประการ ได้แก่ ประการที่หนึ่ง คือ การศึกษาวัดอย่างละเอียด รอบคอบ เรียนรู้สิ่งที่เกิดขึ้น และประการที่สอง คือ การใช้หลักคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะทำให้นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงความจริงของชีวิตการปฏิบัติต่อผู้รับและตนเองอย่างมีเมตตา (ชมรมนักศึกษามหาวิทยาลัยมจร. ประเทศอินเดีย ๒๕๔๙:บทนำ) ความต้องการของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เห็นได้ว่าความต้องการนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ พบว่านักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าจังหวัดอุบลราชธานีควรมีการ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอยู่ในระดับมากที่สุด ส่วนความต้องการของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธนั้นพบว่า นักท่องเที่ยวมีความต้องการพัฒนาด้านสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานด้าน การจัดการสถานที่จอดรถภายในวัดความสะดวกของรถโดยสารสาธารณะเพื่อเดินทางมาวัดสภาพการจราจรระหว่างเดินทางมาวัด ความชัดเจนของป้ายบอกทางมาวัด ซึ่งสอดคล้องกับ (สายรุ่ง วงษาไชย,๒๕๕๔) กล่าวไว้ว่า แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมตลาดน้ำวัดเชิงท่า จังหวัดลพบุรี ต้องมี

^๒ พระมหาสมชาย เจริญกิจ, วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและกิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๐.

สิ่งอำนวยความสะดวกด้านโครงสร้างพื้นฐานการท่องเที่ยว ด้านกิจกรรมการเดินทางและการท่องเที่ยว ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการทางการท่องเที่ยวและด้านบริการอื่นๆ ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ด้านสิ่งดึงดูดใจ พบว่า จุดเด่นทางศิลปะสถาปัตยกรรมของวัดมีเอกลักษณ์ชัดเจน และนักท่องเที่ยวความต้องการในระดับมากด้านความปลอดภัยโดยเฉพาะการรักษาความสงบเรียบร้อยในวัด ซึ่งสอดคล้องกับ กฤษณะ เดชาสุรักษ์ชน (๒๕๕๒). กล่าวไว้ว่า พฤติกรรมและทัศนคติของนักท่องเที่ยวอิสระชาวต่างชาติที่มีต่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหารกรุงเทพมหานคร โดยส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมีวัตถุประสงค์หลักการท่องเที่ยววัดโพธิ์ คือสนใจในศิลปะและประวัติศาสตร์ตะวันออก ความต้องการของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในจังหวัดอุบลราชธานี ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว พบว่า นักท่องเที่ยวมีความต้องการกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ในระดับมาก คือ การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนาส่งเสริมการวิปัสสนากิจกรรมการสนทนธรรมกับพระสงฆ์การสะเดาะเคราะห์ แก้วกรรม ดูดวง มีความต้องการพัฒนาในระดับมากส่วนความต้องการในด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว ด้านการคมนาคม ด้านความปลอดภัย ด้านสิ่งดึงดูดใจมีระดับความต้องการในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับมาก ส่วนด้านสิ่งอำนวยความสะดวกมีระดับความต้องการในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับปานกลาง ซึ่งสอดคล้องกับ บุญพิเชษฐ์จันทร์เมือง (๒๕๕๓). กล่าวไว้ว่าการจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอก ในเกาะรัตนโกสินทร์ โดยพบว่านักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เน้น ๑) การชื่นชมศิลปกรรมต่าง ๆ ๒) การนมัสการไหว้พระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ๓) การฝึกสมาธิภาวนาในวันหยุดและวันพักผ่อน ๔) สิ่งที่นักท่องเที่ยวควรได้รับในการมาท่องเที่ยวคือความเพลิดเพลิน คติธรรม เกร็ดความรู้ทางศาสนาที่ประกอบด้วยประวัติศาสตร์ที่ละเอียดลึกซึ้ง และ ๕) ควรปรับปรุงด้าน การบริการท่องเที่ยวของวัดที่ยังไม่เป็นที่ดึงดูดใจเพื่อมาตรฐานแรงจูงใจโดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการสาธารณูปโภค

ศักยภาพการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว และมีศักยภาพด้าน การดึงดูดใจนักท่องเที่ยว เนื่องจากเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ และประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน พร้อมทั้งสถาปัตยกรรมและงานเทศกาลประเพณีที่โดดเด่น เช่น แห่เทียนพรรษา การนำจุดเด่นเหล่านี้มาพัฒนาให้เกิดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นรูปธรรมและนำเสนอแก่นักท่องเที่ยวจึงเป็นเรื่องที่ได้รับ ความสนใจจากหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน รวมถึงนักท่องเที่ยวที่ต้องการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในจังหวัด อุบลราชธานี โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องส่วนใหญ่ต้องการให้มีการบูรณาการและประสานความร่วมมือ ระหว่างภาครัฐและเอกชน รวมทั้งชุมชน เนื่องจากชุมชนเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยวทั้งทางวัฒนธรรม มลภาวะ ความแออัด อีกทั้งคนในชุมชนยังเป็นผู้อุปถัมภ์ ดูแลประกอบศาสนกิจ มีความผูกพัน

กับศาสนสถานมาก่อน ดังนั้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษา พัฒนา และเสนอแนะในการวางแผนและรับรู้ ทั้งในระยะวางแผนและระยะดำเนินการจึงเป็นเรื่องสำคัญ อีกทั้งเป็นการแสดงถึงการเคารพสิทธิของคนในชุมชน ศาสนิกชน และศาสนิกสถาน (สินชัย กระบวนศิลป์ ๒๕๕๐)

๓. สรุปผลการวิเคราะห์ห้องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การเสนอแนวทางการเตรียมความพร้อมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน จำเป็นต้องให้ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและกำหนดนโยบายร่วมกัน โดยการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธควรเป็นไปในลักษณะ “ศาสนานำการท่องเที่ยว” และนโยบายดังกล่าวควรอยู่ในกรอบการประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เสนอสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา โดยสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งประเด็นในการพิจารณา คือ

๑) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธตามบริบทของแต่ละแหล่งเพื่อไม่ให้เกิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปกระทบต่อวิถีพุทธ และให้ความสำคัญกับการเข้าถึงหลักคำสอนและหลักศาสนาในวัดใดวันหนึ่งมากกว่าหลายวัดในหนึ่งวัน สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์การวิจัยการท่องเที่ยวแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) โดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติในกลยุทธ์ที่ ๑.๒ การวิจัยเพื่อส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพอุปทานการท่องเที่ยวไทย ในแนวทางที่ ๑.๓.๓ ส่งเสริมการวิจัยเพื่อส่งเสริมการตลาดที่วางอยู่บนฐานอัตลักษณ์ (ท้องถิ่น) (ภาพลักษณ์) และศักยภาพของประเทศ แนวทางที่ ๑.๓.๔ ส่งเสริมการวิจัยเพื่อสร้าง (อัตลักษณ์ท้องถิ่น) ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวไทย ผลการวิจัยที่ได้นั้นจะสามารถแสดงถึงอัตลักษณ์การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้

๒) การพัฒนาการตลาดและการประชาสัมพันธ์ ทั้งปี ายบอทางวัดในจังหวัดและปี ายชี้แนะ การปฏิบัติศาสนกิจภายในวัด และการรวบรวมข้อมูลเพื่อสร้างเรื่องราวการท่องเที่ยวเชิงพุทธของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อกระตุ้นและสร้างแรงดึงดูดให้นักท่องเที่ยวซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านการรวบรวมข้อมูลทั้งประเภทศูนย์ข้อมูล หรือคู่มือนำชมที่จะอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น

๓) การพัฒนาระบบสนับสนุนการท่องเที่ยวประเภทการคมนาคมขนส่งมวลชนซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านการ

บริการพื้นฐานตามความมุ่งหมายของศาสนสถานที่ต้องการให้เป็นที่ยอมรับใช้ประกอบศาสนกิจแต่ขณะเดียวกันก็ต้องพัฒนาเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่จำเข้ามาเพื่อเที่ยวชมหรือทำนุบำรุงศาสนาด้วย

๔) การจัดการระบบที่เอื้อต่อความเชื่อมั่นความปลอดภัยในทรัพย์สินภายในวัดซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวกับความปลอดภัยของศาสนสถานที่ต้องดำเนินควบคู่กันไป โดยเฉพาะปัญหาความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่คณะผู้วิจัยมองว่าควรให้ความสำคัญมากที่สุดเพราะความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นขณะการท่องเที่ยวเชิงพุทธจะส่งผลกระทบต่อทัศนคติและการแนะนำการท่องเที่ยวต่อของนักท่องเที่ยวได้

๕) การสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธภายในประเทศและต่างประเทศ โดยคำนึงถึงบริบททางศาสนาประจำชาติและกำลังซื้อของประเทศสมาชิกประชาคมอาเซียน การเข้าสู่ประชาคมอาเซียนจะมีการเคลื่อนย้ายของประชาชนประเทศสมาชิกมากขึ้น แต่ลักษณะการเคลื่อนย้ายดังกล่าวอาจเป็นการเคลื่อนย้ายโดยวัตถุประสงค์การทำงาน มิใช่การท่องเที่ยวก็เป็นได้ และขนาดเศรษฐกิจและความมั่งคั่งของประเทศสมาชิกยังมีระดับที่ต่างกันอยู่ ดังนั้น การวางแผนการท่องเที่ยวเชิงพุทธโดยพึงพาตลาดต่างประเทศจึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาให้รอบคอบ เพราะหากประเทศสมาชิกเป้าหมายมีกำลังซื้อสูงและสนใจการท่องเที่ยวเชิงพุทธทางจังหวัดอุบลราชธานีก็ควรส่งเสริมเอกชน แต่หากมิได้เป็นเช่นนั้นก็ควรทบทวน ออกมาตรการหรือให้คำแนะนำแก่เอกชน

๖) การส่งเสริมภาคการศึกษาให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวที่มีการให้ความสำคัญกับการร่วมมือกับชุมชน ประชาชนในท้องถิ่นเพื่อช่วยกันขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พบว่า การดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วจำกัด ไร้กรอบ มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มากมายหาได้ง่ายมีบริการอยู่แทบทุกหนทุกแห่ง ระบบการแข่งขันต่างๆ ก็มากขึ้น ทำให้ชีวิตผู้คนในยุคนี้เต็มไปด้วยความเร่งรีบกับหน้าที่การงานและการดำเนินชีวิต คนส่วนมากมักจะตามความเปลี่ยนแปลงของสังคมไม่ทัน จึงมักจะตกเป็นเหยื่อต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นโดยไม่รู้ตัวในทางพุทธจริยศาสตร์ถือว่า สังคมในยุคปัจจุบันขาดการพัฒนาปัญญาในทางที่ถูกต้องจึงจำเป็นต้องนำหลักพุทธจริยศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจของคนในสังคมเพื่อให้รู้เท่าทันสิ่งที่มากระทบทั้งภายในและภายนอกการพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์นั้นมีเป้าหมายคือการหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงบรรลุถึงความจริงสูงสุด นั่นคือ

“พระนิพพาน”และการที่เข้าถึงความจริงสูงสุดนั้นได้จะต้องอาศัยปัญญา ในระบบจริยธรรมทางพุทธศาสนาเรียกว่า“ไตรสิกขา” หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา และปัญญานี้ถือว่าเป็นแกนหลักของระบบจริยธรรมทั้งหมด ทั้งในแง่ที่ทำหน้าที่ในการนำทางหรือสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับวิถีและจุดมุ่งหมายของชีวิตทำหน้าที่แก้ไขหรือคลี่คลายปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ ระหว่างการเดินทางของชีวิตในวิถีจริยธรรมและทำหน้าที่ประจักษ์แจ้งสัจจะ หรือบรรลุปเป้าหมายสูงสุดของชีวิต (ปัญญาวิมุตติ)ผลที่ได้จากการพัฒนาปัญญาของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน เป็นผลที่เกิดจากการนำเอาวิธีการปฏิบัติธรรมแบบสติปัฏฐาน ๔ มาใช้เป็นรูปแบบในการพัฒนาปัญญา และได้นำหลักสัปปายะ ๔ มาปรับใช้ในการพัฒนา จนทำให้สำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์ได้รับการพัฒนาทั้ง ๒ ด้านไปพร้อมๆ กัน คือด้านจิตภาพและด้านกายภาพ ผลทำให้ผู้เข้ารับการปฏิบัติธรรมเกิดการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขาทั้งสามด้าน คือ ด้านศีล ด้านสมาธิ และด้านปัญญา โดยด้านศีล ทำให้ผู้ที่รักษาศีลเป็นปกติไม่วิตกกังวลกับการกระทำความชั่วใดๆใช้ชีวิตแบบพอเพียงไม่ทะเยอทะยานอยากได้ในสิ่งที่เกินความจำเป็นของชีวิต จิตใจมุ่งทำแต่กุศลกรรม ด้านสมาธิ ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถยกระดับจิตให้สูงขึ้น คือสามารถพัฒนาจิตให้อยู่ในระดับสงบและอารมณ์ผ่องใส ไม่เครียด ไม่บีบคั้น มีความปลอดโปร่งเบาสบาย ส่วนด้านปัญญานั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมรู้เท่าทันสถานะของอารมณ์กับสิ่งภายนอกที่มากระทบจิตได้ดีขึ้น ทำให้รู้เข้าใจสถานะของความเป็นจริงในชีวิตมากขึ้น จึงจะได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จะเห็นได้หลักพระพุทธศาสนาจะเน้นถึงการยอมรับศักยภาพของมนุษย์พระพุทธองค์ทรงเน้นให้เห็นถึงความ สำคัญในการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปสู่เป้าหมายที่ดี ว่าด้วยหลักการพัฒนาชีวิตมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา ในห้ามพฤติกรรม (ศีล) ด้านจิตใจ (สมาธิ) และด้านปัญญา(ปัญญา) จึงจะถือเป็นพื้นฐานในการพัฒนาให้เยาวชนเป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพ

จากการศึกษาพบว่านักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมาในเทศกาล และวันสำคัญทางพุทธศาสนาซึ่งกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมามากที่สุดคือ เดินทางมาวัดคือ การตักบาตร ถวายทาน เวียนเทียนในวันสำคัญต่างๆทางศาสนา สำหรับสิ่งที่ได้รับจากการท่องเที่ยวเชิงศาสนาคือ การได้รับความเพลิดเพลินกับภูมิทัศน์ และการได้เรียนรู้และเห็นคุณค่าของศิลปะต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ วัชรภรณ์ ระยัศรี (๒๕๕๑) ได้ศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ ว่าประโยชน์ที่นักท่องเที่ยวได้รับจากการเดินทางท่องเที่ยววัด คือ การได้ผ่อนคลายความเครียด เกิดความสบายใจและได้พัฒนาจิตใจ ทำให้จิตใจสงบ ส่วนทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในวัดต่างๆ มีความน่าสนใจ มีความงดงามและโดดเด่นเป็นอย่างมาก บางวัดมีศิลปะและสถาปัตยกรรมในวัดมีคุณค่าสูงยิ่งที่ได้สืบทอดรักษากันมาอย่างยาวนาน บางส่วนยังได้ผสมผสานศิลปะยุโรปหรือจีนเข้าไปด้วยอย่างกลมกลืน ทุกวัดต่างก็มีทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองที่ไม่ได้ด้อยกว่ากัน มีการรักษาสีงแวดล้อม ระบบนิเวศ และภูมิทัศน์ และเพียงพออย่างไรก็ตาม วัดที่ยังไม่

มีการจัดการที่ดีพอสาเหตุเกิดจากข้อจำกัดต่างๆ เช่น ความรู้ รวมถึงค่านิยม และที่สำคัญที่สุด คือ แนวความคิดการจัดการการท่องเที่ยวในวัดที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันของผู้ที่เกี่ยวข้องและยังไม่สามารถหาจุดที่เหมาะสมลงตัวได้ซึ่งควรมีการประชุมเพื่อหาข้อยุติที่เป็นประโยชน์ โดยต้องยอมรับว่าทางวัดไม่ควรหลีกเลี่ยงการให้บริการทางการท่องเที่ยว เนื่องจากวัดเหล่านี้ตั้งอยู่ในกลางเมืองหลวงมีความสำคัญโดดเด่นเป็นแรงดึงดูด มีความงามทางสถาปัตยกรรมมีประวัติศาสตร์อันยาวนานที่สามารถย้อนรอยอารยธรรมของชาติและศาสนาได้ จึงมีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเต็มรูปแบบ เพื่อรองรับนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของ

๔. ข้อเสนอเชิงนโยบาย

๑. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีการสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้และท่องเที่ยวของวัด โดยดำเนินการตามรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เช่น การฝึกอบรมสมาธิวิปัสสนาแก่นักท่องเที่ยวผู้ที่สนใจตามที่กล่าวแล้ว โดยมีส่วนร่วมในฐานะองค์กรที่ให้การสนับสนุนทั้งความรู้ กิจกรรมการท่องเที่ยววัด ๑) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ๒) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม-วิถีชีวิต ๓) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงการพัฒนา จิตใจและปัญญา ๔) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงการบำเพ็ญ ประโยชน์เพื่อชีวิตและสังคม รูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ ๑. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการทัศนศึกษา (Learning By Seeing) ๒. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Learning By Doing) ๓. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการสร้าง เครือข่าย (Learning By Networking) กระบวนการสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาจิตใจ การใช้สื่อและกระบวนการที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ของบุคคลและสังคม กระบวนการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ การพัฒนากิจกรรม การสร้างเครือข่าย การสานต่อความสัมพันธ์ ความรู้และ การพัฒนา บุคคล/สังคม เชิงสร้างสรรค์ กระบวนการ แลงงบประมาณที่สอดคล้องกัน เช่น จัดทำเว็บไซต์เพื่อเป็นศูนย์รวมในการแสดงข้อมูล เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในประเทศไทย

๒. จากผลการศึกษาที่พบว่า มีนักท่องเที่ยวสนใจการเรียนรู้และการปฏิบัติตามหลักทาง พระพุทธศาสนาที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น จึงควรมีการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวกลุ่มอื่นๆ เพื่อ เสนอเป็นทางเลือกในการเดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทย โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและวัดควรมี การส่งเสริมกิจกรรมการปฏิบัติธรรมระยะสั้นแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศร่วมกันตามสถานที่ เหมาะสม เนื่องจากวัดบางวัดหรือวัดอื่นๆ ยังขาดบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษา หรืออาจมี การฝึกอบรมทักษะด้านภาษาแก่พระสงฆ์ที่สนใจเข้าร่วมโครงการ

๓. วัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมหรือสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดของประเทศไทย ส่วนใหญ่มี ความพร้อมในด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาแก่ชาวไทยเป็นอย่างดี แต่ยังขาด ทักษะและกระบวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ดังนั้น

หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สถาบันการศึกษา ควรมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างศักยภาพ ด้านการท่องเที่ยวและการให้ข้อมูลความรู้ในมิติการจัดการ

๕. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

๑. จากการศึกษา พบว่า วัดในภาคอีสานมีความเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมาในการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา โดยทำการวิเคราะห์บนพื้นฐานของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน คือ ด้านพื้นที่ ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรมและกระบวนการ และด้านการมีส่วนร่วม

๒. ควรมีการติดตามและกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน ภายหลังจากสิ้นสุดโครงการวิจัยแล้ว และทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนต่อไป

๓. หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ กรมการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานจังหวัด ควรนำแผนกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เพื่อเป็นทิศทางของการพัฒนาการท่องเที่ยว

๔. ควรจัดให้วัดและชุมชนมีความรู้ในกระบวนการจัดทำกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัดและชุมชนของตน พร้อมทั้งมีการแลกเปลี่ยนศึกษาดูงานระหว่างวัดที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการการท่องเที่ยว

๕. ควรมีองค์การการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาระดับชาติขึ้นเฉพาะ เพื่อเป็นหน่วยงานในการเผยแผ่พุทธศาสนา มีการประสานงานระหว่างไทยและต่างประเทศ และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาสินค้าและกิจกรรมการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาที่มีมาตรฐานและครบวงจรสร้างสรรค์ให้มีชีวิตอบอุ่นด้วยสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ ที่เป็นเครือข่ายทางสังคมของชุมชน แต่ละสถาบันต่างก็มีขั้นตอนและวิธีการสร้างเสริมจำนงค์ให้กับเยาวชน โดยมีเป้าหมายร่วมกันคือคนดีมีคุณธรรม เป็นคนเก่งสามารถประกอบอาชีพได้ตามศักยภาพของตน สามารถสร้างสรรค์ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข

๖. การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

- นำกระบวนการวิจัยแบบ mix ไปประยุกต์ในกิจกรรมการเรียนการสอนในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป เช่น วิชาเทคนิคการศึกษา หมวดวิชาชีพครูเช่น หลักการและปรัชญาการศึกษา, การจัดการเรียนรู้, การวิจัยเพื่อการเรียนรู้ เป็นต้น ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

- นำผลการวิจัยเกี่ยวกับหลักการวางแผน หลักสูตรศาสตร์ แนวทางการดำเนินงานตาม ยุทธศาสตร์ เพื่อไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการบริหารจัดการของศูนย์พระสอนศีลธรรมใน โรงเรียน และสถาบันการศึกษาทั่วไป

- นำผลการศึกษาไปวิเคราะห์ร่วมกับนักวิชาการทางการศึกษา เพื่อเป็นแนวทางในการ นำเสนอทิศทาง นโยบาย และวางยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมกับการจัดการศึกษาเกี่ยวกับการท่องเที่ยว วัดป่า ทั่วประเทศเพื่อเข้าสู่ ไทยแลนด์ ๔.๐ ต่อสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ

กิจกรรมด้านการบริหารและพัฒนาเครือข่าย

- สามารถประยุกต์รูปแบบหรือแนวทางการการท่องเที่ยวที่ดำเนินการได้เป็นผลสำเร็จไปใช้

- สามารถนำองค์ความรู้ที่เกิดจากผลการวิจัยไปพัฒนาและต่อยอดเป็นกิจกรรมหรือ โครงการ เพื่อพัฒนาเครือข่ายตามยุทธศาสตร์ทางการท่องเที่ยววัดป่า ให้เกิดความเข้มแข็งและ มั่นคง

- สามารถนำข้อมูลที่เกิดจากผลการวิจัย เผยแพร่เป็นข้อเสนอแนะเสนอเป็นแนวทาง ให้แก่ ครอบครัวยุทธศาสตร์ สถาบันการศึกษา การท่องเที่ยวและกีฬา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ

กิจกรรมด้านวิชาการ

- มีการพัฒนาทักษะในการวิจัยในมิติที่หลากหลาย เพื่อการเรียนรู้ เช่นการเก็บข้อมูล เชิงปริมาณ เชิงคุณภาพและการประชุมกลุ่ม และการสังเคราะห์ข้อมูล ให้กับทีมงานวิจัย และนิสิตใน ระดับปริญญาโทของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

- มีการระดมความคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการ การดำเนินการตามยุทธศาสตร์ ทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสม อันเป็นการเสริมจุดแข็ง เติมเต็ม จุดอ่อน

- มีการศึกษาร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่นการท่องเที่ยว กรมวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยสงฆ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด วัฒนธรรมจังหวัด เพื่อวิเคราะห์หาแนว ทางการพัฒนาการบริหารจัดการเครือข่าย ตามแนวยุทธศาสตร์ทางการศึกษาการท่องเที่ยวของวัด ป่า เพื่อให้สามารถดำเนินการไปได้อย่างมั่นคง

การประชาสัมพันธ์

-ตีพิมพ์ในวารสาร ฐาน TCI

-ประชาสัมพันธ์ทางอินเทอร์เน็ต <http://www.mcu.ac.th/> facebook

-จัดพิมพ์ จำนวน ๑๐๐ เล่ม ส่งเผยแพร่ในห้องสมุด ของมหาวิทยาลัยและสถานศึกษา

แบบสรุปโครงการวิจัย

สัญญาเลขที่	ว ๑๔๘/๒๕๖๐
ชื่อโครงการ	การพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ Mental and Wisdom Development of Forest's Monk for Buddhists Tourism Encouragement in The Northeastern
หัวหน้าโครงการ	พระมหาสิงห์ณรงค์ สิริโนทรเมธี, ดร., พระวิมาน คมกัปปญโญ, ดร. ดร.เอกชัย ศรีบุรินทร์, นายเกียรติศักดิ์ บุตรราช และ นายไชยสิทธิ์ อุทุมโชนามอ่อน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี โทรศัพท์ ๐๘๑-๐๗๖๗๕๘๔
๑. ความเป็นมาและความสำคัญ การวิจัยเรื่อง "การศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ทำวิจัยโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับเจ้าอาวาส พระสงฆ์ และท่องเที่ยว เกี่ยวกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว การใช้แบบสำรวจเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ปัจจัยการท่องเที่ยว กลุ่มของนักท่องเที่ยว ความพร้อมรองรับนักท่องเที่ยว ตลอดจนปัญหาอุปสรรคและปัจจัยเอื้อต่อการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง และ การจัดประชุมกลุ่มใช้เทคนิคการประชุมปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและสร้างสรรค์ หรือกระบวนการ A-I-C ซึ่งเป็นเทคนิคการประชุมวางแผนแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เป็นกระบวนการที่ช่วยให้มีการระดมพลังสมองในการศึกษา วิเคราะห์ พัฒนาทางเลือก เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนา ซึ่งจะทำให้เกิดการตัดสินใจร่วมกัน เกิดพลังของการสร้างสรรค์และรับผิดชอบต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และสรุปวิเคราะห์สังเคราะห์เขียนบรรยายพรรณนาตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้อย่างครบถ้วน	

๒. วัตถุประสงค์โครงการ

๑. ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเทียวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒. วิเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเทียวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๓. ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเทียวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ผลสรุปการวิจัยตามวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. ผลการศึกษาหลักการและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า

ตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่มีการสร้างอาคารสถานที่ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะเจาะจง เนื่องจากพระพุทธรูปองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุมิที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ด้วยจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์ทางโลก จึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่พักอาศัยพื้นฐานสุด คือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้แล้วให้จาริกไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้จิตมีสิ่งผูกพัน เมื่อพระพุทธรูปเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผ่พระศาสนา ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธาพากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย ที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศตนเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพุทธศาสนา ทั้งทรงถวาย “เวฬุวัน” ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธรูปองค์และเหล่าพุทธสาวก ซึ่งพระองค์ทรงรับไว้ ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มิใช่มุ่งเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆ เพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับวัดที่เหล่าทายกถวายได้ ซึ่งคำว่า “วัดวา” ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนธรรม บ้างก็ว่ามาจาก “วัตร” อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำ หรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีล ภาวนา หรือสถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำนั่นเอง^๑ เพราะสมัยนั้นพระภิกษุสงฆ์มีเป้าหมายในการบวชเพื่อกำหนดปฏิบัติทำให้แจ้งในทุกข์ และการดับทุกข์ เว้นห่างจากกาม จากกิเลส อีกส่วนหนึ่งบวชเข้ามาเพื่อศึกษาในธรรมวินัยช่วยการเผยแผ่ศาสนา รักษาพุทธวัจนะไม่ให้คลาดเคลื่อน ดังนั้น

^๑ พัน ดอกบัว, วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

จึงก่อเกิดพระภิกษุ ๒ แบบ คือ^๒ ๑) ฝ่ายที่ยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนวปฏิบัติเดิมนั้นคือปลีกความวุ่นวายจากโลกออกสู่ป่า เพื่อแสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทาง“วิปัสสนาธุระ” ๒) ฝ่ายที่นิยมการอยู่ชิตติดวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษา คือการมุ่งศึกษาเพื่อให้รู้ถึงพระพุทธพจน์ พระธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่างๆ

๒. สรุปผลการวิจัยในประเด็นเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคอีสาน ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้มีการกำหนดนโยบายได้อย่างชัดเจน ขณะที่ภาคเอกชนและชุมชนมีความสนใจและเห็นถึงศักยภาพทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธ แต่ทุกภาคส่วนยังไม่เคยมีการวางแผนและร่วมมือกันพัฒนาการท่องเที่ยวรูปแบบเชิงพุทธอย่างเป็นระบบ และเนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธซึ่งเป็นการท่องเที่ยวในศาสนสถานผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวจึงควรตระหนักถึงคุณค่าของศาสนสถาน ซึ่งมีแนวทางการปฏิบัติในรูปแบบเฉพาะ คือการเดินทางไปยังวัดซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของพุทธศาสนา เพื่อน้อมรำลึกถึงพระพุทธองค์ ด้วยความศรัทธาตั้งมั่นที่จะศึกษาสถานที่และพร้อมที่จะเรียนรู้ถึงสังฆธรรมแห่งชีวิตด้วยจิตที่สงบมั่นคง มีความอดทนตั้งใจจริง หากตั้งใจอยู่ที่การปล่อยวางให้ทุกอย่างเกิดขึ้นและดับไปไม่มีความเอื้ออาทรต่อเพื่อนร่วมเดินทาง มิใช่ตรึงติดต่อกันฉันท์กัลยาณมิตรแบ่งปันผลประโยชน์มนุษยชาติการเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธจึงมีความหมายและอยู่ในใจของพุทธศาสนิกชนอย่างเปี่ยมสุขตลอดเวลาและเพื่อให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน การเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธควรคำนึงถึงหลักสำคัญ ๒ ประการ ได้แก่ ประการที่หนึ่ง คือ การศึกษาวัดอย่างละเอียด รอบคอบ เรียนรู้สิ่งที่เกิดขึ้น และประการที่สอง คือ การใช้หลักคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะทำให้นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงความจริงของชีวิตการปฏิบัติต่อผู้รับและตนเองอย่างมีเมตตา (ชมรมนักศึกษามหาวิทยาลัยมจร. ประเทศอินเดีย ๒๕๔๙:บทนำ) ความต้องการของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เห็นได้ว่าความต้องการนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ พบว่านักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าจังหวัดอุบลราชธานีควรมีการ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอยู่ในระดับมากที่สุด ส่วนความต้องการของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธนั้นพบว่า นักท่องเที่ยวมีความต้องการพัฒนาด้านสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานด้าน การจัดการสถานที่จอดรถภายในวัดความสะดวกของรถโดยสารสาธารณะเพื่อเดินทางมาวัดสภาพการจราจรระหว่างเดินทางมาวัด ความชัดเจนของป้ายบอกทางมาวัด ซึ่งสอดคล้องกับ (สายรุ่ง วงษาไชย,๒๕๕๔) กล่าวไว้ว่า แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมตลาดน้ำวัดเชิงท่า จังหวัดลพบุรี ต้องมี

^๒ พระมหาสมชาย เจริญกิจ, วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและกิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๐.

สิ่งอำนวยความสะดวกด้านโครงสร้างพื้นฐานการท่องเที่ยว ด้านกิจกรรมการเดินทางและการท่องเที่ยว ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการทางการท่องเที่ยวและด้านบริการอื่นๆ ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ด้านสิ่งดึงดูดใจ พบว่า จุดเด่นทางศิลปะสถาปัตยกรรมของวัดมีเอกลักษณ์ชัดเจน และนักท่องเที่ยวความต้องการในระดับมากด้านความปลอดภัยโดยเฉพาะการรักษาความสงบเรียบร้อยในวัด ซึ่งสอดคล้องกับ กฤษณะ เดชาสุรักษ์ชน (๒๕๕๒). กล่าวไว้ว่า พฤติกรรมและทัศนคติของนักท่องเที่ยวอิสระชาวต่างชาติที่มีต่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหารกรุงเทพมหานคร โดยส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมีวัตถุประสงค์หลักการท่องเที่ยววัดโพธิ์ คือสนใจในศิลปะและประวัติศาสตร์ตะวันออก ความต้องการของนักท่องเที่ยวในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในจังหวัดอุบลราชธานี ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว พบว่า นักท่องเที่ยวมีความต้องการกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ในระดับมาก คือ การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนาส่งเสริมการวิปัสสนากิจกรรมการสนทนธรรมกับพระสงฆ์การสะเดาะเคราะห์ แก้วกรรม ดูดวง มีความต้องการพัฒนาในระดับมากส่วนความต้องการในด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว ด้านการคมนาคม ด้านความปลอดภัย ด้านสิ่งดึงดูดใจมีระดับความต้องการในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับมาก ส่วนด้านสิ่งอำนวยความสะดวกมีระดับความต้องการในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับปานกลาง ซึ่งสอดคล้องกับ บุญพิเชษฐ์จันทร์เมือง (๒๕๕๓). กล่าวไว้ว่าการจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอก ในเกาะรัตนโกสินทร์ โดยพบว่านักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เน้น ๑) การชื่นชมศิลปกรรมต่าง ๆ ๒) การนมัสการไหว้พระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ๓) การฝึกสมาธิภาวนาในวันหยุดและวันพักผ่อน ๔) สิ่งที่นักท่องเที่ยวควรได้รับในการมาท่องเที่ยวคือความเพลิดเพลิน คติธรรม เกร็ดความรู้ทางศาสนาที่ประกอบด้วยประวัติศาสตร์ที่ละเอียดลึกซึ้ง และ ๕) ควรปรับปรุงด้าน การบริการท่องเที่ยวของวัดที่ยังไม่เป็นที่ดึงดูดใจเพื่อมาตรฐานแรงจูงใจโดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการสาธารณูปโภค

ศักยภาพการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว และมีศักยภาพด้าน การดึงดูดใจนักท่องเที่ยว เนื่องจากเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ และประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน พร้อมทั้งสถาปัตยกรรมและงานเทศกาลประเพณีที่โดดเด่น เช่น แห่เทียนพรรษา การนำจุดเด่นเหล่านี้มาพัฒนาให้เกิดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นรูปธรรมและนำเสนอแก่นักท่องเที่ยวจึงเป็นเรื่องที่ได้รับ ความสนใจจากหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน รวมถึงนักท่องเที่ยวที่ต้องการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในจังหวัด อุบลราชธานี โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องส่วนใหญ่ต้องการให้มีการบูรณาการและประสานความร่วมมือ ระหว่างภาครัฐและเอกชน รวมทั้งชุมชน เนื่องจากชุมชนเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยวทั้งทางวัฒนธรรม มลภาวะ ความแออัด อีกทั้งคนในชุมชนยังเป็นผู้อุปถัมภ์ ดูแลประกอบศาสนกิจ มีความผูกพัน

กับศาสนสถานมาก่อน ดังนั้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษา พัฒนา และเสนอแนะในการวางแผนและรับรู้ ทั้งในระยะวางแผนและระยะดำเนินการจึงเป็นเรื่องสำคัญ อีกทั้งเป็นการแสดงถึงการเคารพสิทธิของคนในชุมชน ศาสนิกชน และศาสนิกสถาน (สินชัย กระบวนศิลป์ ๒๕๕๐)

๓. สรุปผลการวิเคราะห์ห้องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การเสนอแนวทางการเตรียมความพร้อมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน จำเป็นต้องให้ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและกำหนดนโยบายร่วมกัน โดยการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธควรเป็นไปในลักษณะ “ศาสนานำการท่องเที่ยว” และนโยบายดังกล่าวควรอยู่ในกรอบการประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เสนอสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา โดยสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งประเด็นในการพิจารณา คือ

๑) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธตามบริบทของแต่ละแหล่งเพื่อไม่ให้เกิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปกระทบต่อวิถีพุทธ และให้ความสำคัญกับการเข้าถึงหลักคำสอนและหลักศาสนาในวัดใดวันหนึ่งมากกว่าหลายวัดในหนึ่งวัน สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์การวิจัยการท่องเที่ยวแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) โดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติในกลยุทธ์ที่ ๑.๒ การวิจัยเพื่อส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพอุปทานการท่องเที่ยวไทย ในแนวทางที่ ๑.๓.๓ ส่งเสริมการวิจัยเพื่อส่งเสริมการตลาดที่วางอยู่บนฐานอัตลักษณ์ (ท้องถิ่น) (ภาพลักษณ์) และศักยภาพของประเทศ แนวทางที่ ๑.๓.๔ ส่งเสริมการวิจัยเพื่อสร้าง (อัตลักษณ์ท้องถิ่น) ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวไทย ผลการวิจัยที่ได้นั้นจะสามารถแสดงถึงอัตลักษณ์การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้

๒) การพัฒนาการตลาดและการประชาสัมพันธ์ ทั้งปี ายบอทางวัดในจังหวัดและปี ายชี้แนะ การปฏิบัติศาสนกิจภายในวัด และการรวบรวมข้อมูลเพื่อสร้างเรื่องราวการท่องเที่ยวเชิงพุทธของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อกระตุ้นและสร้างแรงดึงดูดให้นักท่องเที่ยวซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านการรวบรวมข้อมูลทั้งประเภทศูนย์ข้อมูล หรือคู่มือนำชมที่จะอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น

๓) การพัฒนาระบบสนับสนุนการท่องเที่ยวประเภทการคมนาคมขนส่งมวลชนซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านการ

บริการพื้นฐานตามความมุ่งหมายของศาสนสถานที่ต้องการให้เป็นที่ใช้ประกอบศาสนกิจแต่ขณะเดียวกันก็ต้องพัฒนาเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่จำเข้ามาเพื่อเที่ยวชมหรือทำนุบำรุงศาสนาด้วย

๔) การจัดการระบบที่เอื้อต่อความเชื่อมั่นความปลอดภัยในทรัพย์สินภายในวัดซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในด้านความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวกับความปลอดภัยของศาสนสถานที่ต้องดำเนินควบคู่กันไป โดยเฉพาะปัญหาความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่คณะผู้วิจัยมองว่าควรให้ความสำคัญมากที่สุดเพราะความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นขณะการท่องเที่ยวเชิงพุทธจะส่งผลกระทบต่อทัศนคติและการแนะนำการท่องเที่ยวต่อของนักท่องเที่ยวได้

๕) การสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธภายในประเทศและต่างประเทศ โดยคำนึงถึงบริบททางศาสนาประจำชาติและกำลังซื้อของประเทศสมาชิกประชาคมอาเซียน การเข้าสู่ประชาคมอาเซียนจะมีการเคลื่อนย้ายของประชาชนประเทศสมาชิกมากขึ้น แต่ลักษณะการเคลื่อนย้ายดังกล่าวอาจเป็นการเคลื่อนย้ายโดยวัตถุประสงค์การทำงาน มิใช่การท่องเที่ยวก็เป็นได้ และขนาดเศรษฐกิจและความมั่งคั่งของประเทศสมาชิกยังมีระดับที่ต่างกันอยู่ ดังนั้น การวางแผนการท่องเที่ยวเชิงพุทธโดยพึงพาตลาดต่างประเทศจึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาให้รอบคอบ เพราะหากประเทศสมาชิกเป้าหมายมีกำลังซื้อสูงและสนใจการท่องเที่ยวเชิงพุทธทางจังหวัดอุบลราชธานีก็ควรส่งเสริมเอกชน แต่หากมิได้เป็นเช่นนั้นก็ควรทบทวน ออกมาตรการหรือให้คำแนะนำแก่เอกชน

๖) การส่งเสริมภาคการศึกษาให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวที่มีการให้ความสำคัญกับการร่วมมือกับชุมชน ประชาชนในท้องถิ่นเพื่อช่วยกันขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พบว่า การดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วชัดเจน ไร้กรอบ มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มากมายหาได้ง่ายมีบริการอยู่แทบทุกหนทุกแห่ง ระบบการแข่งขันต่างๆ ก็มากขึ้น ทำให้ชีวิตผู้คนในยุคนี้เต็มไปด้วยความเร่งรีบกับหน้าที่การงานและการดำเนินชีวิต คนส่วนมากมักจะตามความเปลี่ยนแปลงของสังคมไม่ทัน จึงมักจะตกเป็นเหยื่อต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นโดยไม่รู้ตัวในทางพุทธจริยศาสตร์ถือว่า สังคมในยุคปัจจุบันขาดการพัฒนาปัญญาในทางที่ถูกต้องจึงจำเป็นต้องนำหลักพุทธจริยศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจของคนในสังคมเพื่อให้รู้เท่าทันสิ่งที่มากระทบทั้งภายในและภายนอกการพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์นั้นมีเป้าหมายคือการหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงบรรลุถึงความจริงสูงสุด นั่นคือ

“พระนิพพาน”และการที่เข้าถึงความจริงสูงสุดนั้นได้จะต้องอาศัยปัญญา ในระบบจริยธรรมทางพุทธศาสนาเรียกว่า“ไตรสิกขา” หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา และปัญญานี้ถือว่าเป็นแกนหลักของระบบจริยธรรมทั้งหมด ทั้งในแง่ที่ทำหน้าที่ในการนำทางหรือสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับวิถีและจุดมุ่งหมายของชีวิตทำหน้าที่แก้ไขหรือคลี่คลายปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ ระหว่างการเดินทางของชีวิตในวิถีจริยธรรมและทำหน้าที่ประจักษ์แจ้งสัจจะ หรือบรรลุปเป้าหมายสูงสุดของชีวิต (ปัญญาวิมุตติ)ผลที่ได้จากการพัฒนาปัญญาของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน เป็นผลที่เกิดจากการนำเอาวิธีการปฏิบัติธรรมแบบสติปัฏฐาน ๔ มาใช้เป็นรูปแบบในการพัฒนาปัญญา และได้นำหลักสัปปายะ ๔ มาปรับใช้ในการพัฒนา จนทำให้สำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์ได้รับการพัฒนาทั้ง ๒ ด้านไปพร้อมๆ กัน คือด้านจิตภาพและด้านกายภาพ ผลทำให้ผู้เข้ารับการปฏิบัติธรรมเกิดการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขาทั้งสามด้าน คือ ด้านศีล ด้านสมาธิ และด้านปัญญา โดยด้านศีล ทำให้ผู้ที่รักษาศีลเป็นปกติไม่วิตกกังวลกับการกระทำความชั่วใดๆใช้ชีวิตแบบพอเพียงไม่ทะเยอทะยานอยากได้ในสิ่งที่เกินความจำเป็นของชีวิต จิตใจมุ่งทำแต่กุศลกรรม ด้านสมาธิ ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถยกระดับจิตให้สูงขึ้น คือสามารถพัฒนาจิตให้อยู่ในระดับสงบและอารมณ์ผ่องใส ไม่เครียด ไม่บีบคั้น มีความปลอดโปร่งเบาสบาย ส่วนด้านปัญญานั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมรู้เท่าทันสถานะของอารมณ์กับสิ่งภายนอกที่มากระทบจิตได้ดีขึ้น ทำให้รู้เข้าใจสถานะของความเป็นจริงในชีวิตมากขึ้น จึงจะได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จะเห็นได้หลักพระพุทธศาสนาจะเน้นถึงการยอมรับศักยภาพของมนุษย์พระพุทธองค์ทรงเน้นให้เห็นถึงความ สำคัญในการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปสู่เป้าหมายที่ดี ว่าด้วยหลักการพัฒนาชีวิตมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา ในห้ามพฤติกรรม (ศีล) ด้านจิตใจ (สมาธิ) และด้านปัญญา(ปัญญา) จึงจะถือเป็นพื้นฐานในการพัฒนาให้เยาวชนเป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพ

จากการศึกษาพบว่านักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมาในเทศกาล และวันสำคัญทางพุทธศาสนาซึ่งกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมามากที่สุดคือ เดินทางมาวัดคือ การตักบาตร ถวายทาน เวียนเทียนในวันสำคัญต่างๆทางศาสนา สำหรับสิ่งที่ได้รับจากการท่องเที่ยวเชิงศาสนาคือ การได้รับความเพลิดเพลินกับภูมิทัศน์ และการได้เรียนรู้และเห็นคุณค่าของศิลปะต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ วัชรภรณ์ ระยัศศรี (๒๕๕๑) ได้ศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ ว่าประโยชน์ที่นักท่องเที่ยวได้รับจากการเดินทางท่องเที่ยววัด คือ การได้ผ่อนคลายความเครียด เกิดความสบายใจและได้พัฒนาจิตใจ ทำให้จิตใจสงบ ส่วนทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในวัดต่างๆ มีความน่าสนใจ มีความงดงามและโดดเด่นเป็นอย่างมาก บางวัดมีศิลปะและสถาปัตยกรรมในวัดมีคุณค่าสูงยิ่งที่ได้สืบทอดรักษากันมาอย่างยาวนาน บางส่วนยังได้ผสมผสานศิลปะยุโรปหรือจีนเข้าไปด้วยอย่างกลมกลืน ทุกวัดต่างก็มีทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองที่ไม่ได้ด้อยกว่ากัน มีการรักษาสีเงาแวดล้อม ระบบนิเวศ และภูมิทัศน์ และเพียงพออย่างไรก็ตาม วัดที่ยังไม่

มีการจัดการที่ดีพอสาเหตุเกิดจากข้อจำกัดต่างๆ เช่น ความรู้ รวมถึงค่านิยม และที่สำคัญที่สุด คือ แนวความคิดการจัดการการท่องเที่ยวในวัดที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันของผู้ที่เกี่ยวข้องและยังไม่สามารถหาจุดที่เหมาะสมลงตัวได้ซึ่งควรมีการประชุมเพื่อหาข้อยุติที่เป็นประโยชน์ โดยต้องยอมรับว่าทางวัดไม่ควรหลีกเลี่ยงการให้บริการทางการท่องเที่ยว เนื่องจากวัดเหล่านี้ตั้งอยู่ในกลางเมืองหลวงมีความสำคัญโดดเด่นเป็นแรงดึงดูด มีความงามทางสถาปัตยกรรมมีประวัติศาสตร์อันยาวนานที่สามารถย้อนรอยอารยธรรมของชาติและศาสนาได้ จึงมีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเต็มรูปแบบ เพื่อรองรับนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของ

๔. ข้อเสนอเชิงนโยบาย

๑. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีการสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้และท่องเที่ยวของวัด โดยดำเนินการตามรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เช่น การฝึกอบรมสมาธิวิปัสสนาแก่นักท่องเที่ยวผู้ที่สนใจตามที่กล่าวแล้ว โดยมีส่วนร่วมในฐานะองค์กรที่ให้การสนับสนุนทั้งความรู้ กิจกรรมการท่องเที่ยววัด ๑) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ๒) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม-วิถีชีวิต ๓) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงการพัฒนา จิตใจและปัญญา ๔) กิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อชีวิตและสังคม รูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ ๑. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการทัศนศึกษา (Learning By Seeing) ๒. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Learning By Doing) ๓. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการสร้างเครือข่าย (Learning By Networking) กระบวนการสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาจิตใจ การใช้สื่อและกระบวนการที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ของบุคคลและสังคม กระบวนการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ การพัฒนากิจกรรม การสร้างเครือข่าย การสานต่อความสัมพันธ์ ความรู้และ การพัฒนา บุคคล/สังคม เชิงสร้างสรรค์ กระบวนการ แลงงบประมาณที่สอดคล้องกัน เช่น จัดทำเว็บไซต์เพื่อเป็นศูนย์รวมในการแสดงข้อมูล เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในประเทศไทย

๒. จากผลการศึกษาที่พบว่า มีนักท่องเที่ยวสนใจการเรียนรู้และการปฏิบัติตามหลักการทาง พระพุทธศาสนาที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น จึงควรมีการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวกลุ่มอื่นๆ เพื่อ เสนอเป็นทางเลือกในการเดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทย โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและวัดควรมี การส่งเสริมกิจกรรมการปฏิบัติธรรมระยะสั้นแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศร่วมกันตามสถานที่ เหมาะสม เนื่องจากวัดบางวัดหรือวัดอื่นๆ ยังขาดบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษา หรืออาจมี การฝึกอบรมทักษะด้านภาษาแก่พระสงฆ์ที่สนใจเข้าร่วมโครงการ

๓. วัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมหรือสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดของประเทศไทย ส่วนใหญ่มี ความพร้อมในด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาแก่ชาวไทยเป็นอย่างดี แต่ยังขาด ทักษะและกระบวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ดังนั้น

หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สถาบันการศึกษา ควรมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างศักยภาพ ด้านการท่องเที่ยวและการให้ข้อมูลความรู้ในมิติการจัดการ

๕. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

๑. จากการศึกษา พบว่า วัดในภาคอีสานมีความเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมาในการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา โดยทำการวิเคราะห์บนพื้นฐานของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน คือ ด้านพื้นที่ ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรมและกระบวนการ และด้านการมีส่วนร่วม

๒. ควรมีการติดตามและกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน ภายหลังจากสิ้นสุดโครงการวิจัยแล้ว และทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนต่อไป

๓. หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ กรมการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานจังหวัด ควรนำแผนกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เพื่อเป็นทิศทางของการพัฒนาการท่องเที่ยว

๔. ควรจัดให้วัดและชุมชนมีความรู้ในกระบวนการจัดทำกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัดและชุมชนของตน พร้อมทั้งมีการแลกเปลี่ยนศึกษาดูงานระหว่างวัดที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการการท่องเที่ยว

๕. ควรมีองค์การการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาระดับชาติขึ้นเฉพาะ เพื่อเป็นหน่วยงานในการเผยแผ่พุทธศาสนา มีการประสานงานระหว่างไทยและต่างประเทศ และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาสินค้าและกิจกรรมการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาที่มีมาตรฐานและครบวงจรสร้างสรรค์ให้มีชีวิตอบอุ่นด้วยสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ ที่เป็นเครือข่ายทางสังคมของชุมชน แต่ละสถาบันต่างก็มีขั้นตอนและวิธีการสร้างเสริมจำนงค์ให้กับเยาวชน โดยมีเป้าหมายร่วมกันคือคนดีมีคุณธรรม เป็นคนเก่งสามารถประกอบอาชีพได้ตามศักยภาพของตน สามารถสร้างสรรค์ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข

๖. การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

- นำกระบวนการวิจัยแบบ mix ไปประยุกต์ในกิจกรรมการเรียนการสอนในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป เช่น วิชาเทคนิคการศึกษา หมวดวิชาชีพครูเช่น หลักการและปรัชญาการศึกษา, การจัดการเรียนรู้, การวิจัยเพื่อการเรียนรู้ เป็นต้น ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

- นำผลการวิจัยเกี่ยวกับหลักการวางแผน หลักสูตรศาสตร์ แนวทางการดำเนินงานตาม ยุทธศาสตร์ เพื่อไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการบริหารจัดการของศูนย์พระสอนศีลธรรมใน โรงเรียน และสถาบันการศึกษาทั่วไป

- นำผลการศึกษาไปวิเคราะห์ร่วมกับนักวิชาการทางการศึกษา เพื่อเป็นแนวทางในการ นำเสนอทิศทาง นโยบาย และวางยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมกับการจัดการศึกษาเกี่ยวกับการท่องเที่ยว วัดป่า ทั่วประเทศเพื่อเข้าสู่ ไทยแลนด์ ๔.๐ ต่อสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ

กิจกรรมด้านการบริหารและพัฒนาเครือข่าย

- สามารถประยุกต์รูปแบบหรือแนวทางการการท่องเที่ยวที่ดำเนินการได้เป็นผลสำเร็จไปใช้

- สามารถนำองค์ความรู้ที่เกิดจากผลการวิจัยไปพัฒนาและต่อยอดเป็นกิจกรรมหรือ โครงการ เพื่อพัฒนาเครือข่ายตามยุทธศาสตร์ทางการท่องเที่ยววัดป่า ให้เกิดความเข้มแข็งและ มั่นคง

- สามารถนำข้อมูลที่เกิดจากผลการวิจัย เผยแพร่เป็นข้อเสนอแนะเสนอเป็นแนวทาง ให้แก่ ครอบครัวยุทธศาสตร์ สถาบันการศึกษา การท่องเที่ยวและกีฬา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ

กิจกรรมด้านวิชาการ

- มีการพัฒนาทักษะในการวิจัยในมิติที่หลากหลาย เพื่อการเรียนรู้ เช่นการเก็บข้อมูล เชิงปริมาณ เชิงคุณภาพและการประชุมกลุ่ม และการสังเคราะห์ข้อมูล ให้กับทีมงานวิจัย และนิสิตใน ระดับปริญญาโทของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

- มีการระดมความคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการ การดำเนินการตามยุทธศาสตร์ ทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสม อันเป็นการเสริมจุดแข็ง เติมเต็ม จุดอ่อน

- มีการศึกษาร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่นการท่องเที่ยว กรมวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยสงฆ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด วัฒนธรรมจังหวัด เพื่อวิเคราะห์หาแนว ทางการพัฒนาการบริหารจัดการเครือข่าย ตามแนวยุทธศาสตร์ทางการศึกษาการท่องเที่ยวของวัด ป่า เพื่อให้สามารถดำเนินการไปได้อย่างมั่นคง

การประชาสัมพันธ์

-ตีพิมพ์ในวารสาร ฐาน TCI

-ประชาสัมพันธ์ทางอินเทอร์เน็ต <http://www.mcu.ac.th/> facebook

-จัดพิมพ์ จำนวน ๑๐๐ เล่ม ส่งเผยแพร่ในห้องสมุด ของมหาวิทยาลัยและสถานศึกษา

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย

- ชื่อ-นามสกุล : พระมหาสิงห์ณรงค์ เสียมทอง, ดร.
Phramaha Singnarong Seamthong
- หมายเลขประจำตัวประชาชน :
- ตำแหน่งในหน่วยงานปัจจุบัน : อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
หมู่ที่ ๑ บ้านหมากมี ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง
จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐ โทรศัพท์ ๐-๔๕๔๒-๒๑๕๓-๙
- สถานที่ติดต่อได้สะดวก : วัดเกาะแก้วคุณดี ตำบลแจระแม อำเภอเมือง
จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐
- E-mail : Sing25211252@gmail.com
- โทร. : ๐๖๒๑๔๕๖๙๔๖
- ประวัติการศึกษา :
พ.ศ. ๒๕๓๖	สอบได้ น.ธ. เอก จากสำนักเรียนวัดโพธิ์พิกุลาราม ตำบลท่าตูม
อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์
พ.ศ. ๒๕๔๖	จบการศึกษาในระดับปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ)
เอกภาษาอังกฤษ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่ รุ่นที่ ๔๘
พ.ศ. ๒๕๕๐	จบการศึกษา M.A (English), University of Pune India
พ.ศ. ๒๕๕๖	จบการศึกษา Ph.D (English), University of Pune India
- ประวัติการทำงาน :
พ.ศ. ๒๕๕๖-๒๕๕๗	เป็นอาจารย์พิเศษประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอุบลราชธานี
พ.ศ. ๒๕๕๘-ปัจจุบัน	เป็นอาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

ประวัติผู้ร่วมวิจัย (๑)

ชื่อ-นามสกุล : พระวิมาน คมภิรปญโญ, ดร.

Phraviman Gambhīrapaṅko

หมายเลขประจำตัวประชาชน :

ตำแหน่งปัจจุบัน : อาจารย์ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

หน่วยงานที่สามารถติดต่อได้สะดวก :

๑๗๑ หมู่ที่ ๒ วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

โทร. ๐๔๓-๒๒๑๖๕๓, ๐๘๗-๒๓๘๔๓๒๒

ประวัติการศึกษา :

พ.ศ. ๒๕๓๗

สอบได้ น.ธ. เอก จากสำนักเรียนวัดโพธิ์ ตำบลในเมือง

อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๔๕

จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ป.ว.ค.)

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๔๖

จบการศึกษาในระดับปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.)

เอกปรัชญา จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตขอนแก่น รุ่นที่ ๔๘

พ.ศ. ๒๕๔๙

จบการศึกษาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปริญญาโท)

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๕๖

จบการศึกษาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ปริญญาเอก)

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๖-ปัจจุบัน

เป็นเลขานุการวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๕๐

เป็นพระวิทยากรอบรมพระนวกะประจำอำเภอเมืองขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๔๖-ปัจจุบัน

เป็นพระวิทยากรอบรมประจำค่ายคุณธรรมวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

- พ.ศ. ๒๕๕๐-ปัจจุบัน เป็นเลขานุการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขอนแก่น
 แห่งที่ ๑ วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
 จังหวัดขอนแก่น
- พ.ศ.๒๕๕๐-ปัจจุบัน เป็นพระวิทยากรและเลขานุการหน่วยอบรมประชาชนประจำ
 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
- พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นเลขานุการโครงการเปิดวัดวันอาทิตย์ใกล้ชิดพระพุทธศาสนา
 ประจำวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
 จังหวัดขอนแก่น
- พ.ศ. ๒๕๕๐-ปัจจุบัน เป็นประธานโครงการไถ่ถอนชีวิตโคกระบือวัดโพธิ์
 เพื่อถวายเป็นพระราชากุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
- พ.ศ. ๒๕๕๐-ปัจจุบัน เป็นพระวิปัสสนาจารย์ประจำสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด
 ขอนแก่นแห่งที่ ๑
- พ.ศ. ๒๕๕๕-ปัจจุบัน เป็นเลขานุการโครงการลานธรรมลานวิถีไทย ศาสนสถานวัดโพธิ์
 กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม
- พ.ศ. ๒๕๕๖-ปัจจุบัน เป็นเลขานุการโครงการพัฒนาวิถีพุทธเฉลิมพระเกียรติ
 เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตพุทธบริษัทสี่ (วัดโพธิ์)
- พ.ศ.๒๕๕๗-ปัจจุบัน เป็นพระวินยาศิลาจารย์ประจำอำเภอเมืองขอนแก่น
- พ.ศ. ๒๕๕๘-ปัจจุบัน เป็นอาจารย์พิเศษประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา
 วิทยาเขตขอนแก่น

หน้าที่พิเศษ :

- พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๔ เป็นประธานศูนย์ปฏิบัติธรรมหลวงปู่โพธิ์ ตำบลในเมือง
 อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
- พ.ศ. ๒๕๕๔-ปัจจุบัน เป็นที่ปรึกษาสภาสามเณรวัดโพธิ์
- พ.ศ. ๒๕๕๖-ปัจจุบัน เป็นรองประธานมูลนิธิหลวงปู่โพธิ์

การฝึกอบรม :

- พ.ศ. ๒๕๔๕ ผ่านการอบรมประกาศวิชาชีพครู
- พ.ศ. ๒๕๕๑ ผ่านการอบรมครูสอนนักเรียนอำเภอเมืองขอนแก่น
- พ.ศ. ๒๕๕๒ ผ่านการอบรมเป็นพระวิทยากรค่ายคุณธรรมโครงการอัมมัญ
 ของวุฒิสภา
- พ.ศ. ๒๕๕๔ ผ่านการอบรมวิทยากรโครงการอบรมพระนวกะประจำจังหวัด-
 ขอนแก่น

- พ.ศ. ๒๕๕๔ ผ่านการอบรมการเขียนบทความวิชาการ ที่ มจร.ขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๗ ผ่านการอบรมการเขียนบทความทางวิชาการ
 โดย ศ.ประยงค์ แสณบุราณ ที่ มจร.ขอนแก่น

ประวัติการสอน :

- พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๕๔ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมประจำสำนักเรียนวัดโพธิ์
 บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๔๗ เป็นครูสอนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญวัดตาลเรียง
 บ้านฝื่อ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นอาจารย์พิเศษบรรยายในระดับปริญญาตรี รายวิชา
 “พระพุทธศาสนากับเศรษฐศาสตร์”
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๗-ปัจจุบัน เป็นอาจารย์พิเศษบรรยายในระดับปริญญาเอก
 รายวิชา “วิปัสสนากรรมฐาน”
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นอาจารย์พิเศษบรรยายในระดับปริญญาเอก
 รายวิชา “พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่”
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นอาจารย์บรรยายประจำหลักสูตรปริญญาโท
 รายวิชา “ศึกษางานสำคัญทางพระพุทธศาสนา”
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
 พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นอาจารย์บรรยายประจำหลักสูตรปริญญาโท
 รายวิชา “พระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่”
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

หนังสือ/ตำรา :

- พ.ศ. ๒๕๕๕ เขียนตำรา เรื่อง “คู่มือการอบรมค่ายคุณธรรม” (อัครา) (อัครา)
 พ.ศ. ๒๕๕๖ จัดทำหนังสือ เรื่อง “คู่มือทำวัตรสวดมนต์ฉบับญาติธรรม”
 พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๕๕ เป็นบรรณาธิการจุลสารไตรัมโพธิสาร
 พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนตำราเชิงวิชาการ เรื่อง “โคลนนิ่งกับสภาพความเป็นมนุษย์
 ในมุมมองพระพุทธศาสนา” (อัครา) (อัครา)
 พ.ศ. ๒๕๕๘ เขียนตำราเชิงวิชาการ เรื่อง “ความรุนแรง : มายาคติของความ-
 รุนแรงท่ามกลางสันติภาพโลก” (อัครา) (อัครา)

- พ.ศ. ๒๕๕๘ เขียนตำราเชิงธรรมะ เรื่อง “เพียงเพื่อประลองใจ”
 พ.ศ. ๒๕๕๙ เขียนตำราประกอบการสอนรายวิชา “พระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่” (อัคราณา)

งานวิจัย :

- พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นผู้ช่วยวิจัยพระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร.
 เรื่อง “ศึกษาบทบาทการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธของสำนักปฏิบัติธรรม ประจำจังหวัดขอนแก่น” โดยได้รับทุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นผู้วิจัยร่วมกับคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน เรื่อง “การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามแนววิถีพุทธ : กรณีศึกษาพระกรรมฐาน ที่พักสงฆ์ป่าดงคล้อยถนอมสัมปโน ตำบลวังขวาง อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์” (อยู่ในระหว่างการดำเนินการ)

บทความทางวิชาการ :

- พ.ศ. ๒๕๕๔ เขียนบทความเรื่อง “เปรียบเทียบการแสวงหาความรู้ของศาสนาพุทธกับศาสนาคริสต์” ตีพิมพ์ในวารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้รับการคัดเลือกวิทยานิพนธ์ดีเด่นเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ศีล ๕ ในฐานะเป็นรากฐานของสันติภาพ” ในระดับดุษฎีบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้รับการคัดเลือกให้เป็นวิทยานิพนธ์ดีเด่นและรับเชิญให้ร่วมในงานแถลงข่าว “เปิด ๕ งานวิจัยดีเด่นยอดมงกุฏ” ในหัวข้อ “ศึกษาวิเคราะห์ศีล ๕ ในฐานะเป็นรากฐานของสันติภาพ” ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ
 พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้รับการคัดเลือกให้นำเสนอผลงานวิชาการในงานประชุมใหญ่วิชาการประจำปี ๒๕๕๖ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอน้ำหนาว จังหวัดอยุธยา
 พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้รับโล่ประกาศเกียรติคุณผลงานดุษฎีนิพนธ์ระดับดี

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย
จังหวัดอยุธยา

พ.ศ. ๒๕๕๖ เขียนบทความเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ศิลปะ ๕ ในฐานะเป็นรากฐาน
ของสันติภาพ” ตีพิมพ์ในวารสารวิชาการสัมพันธ์นิพนธ์ดีเด่น
ประจำปี ๒๕๕๖ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อำเภอวังน้อย จังหวัดอยุธยา

พ.ศ. ๒๕๕๖ เขียนบทความเรื่อง “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม : วิเคราะห์เบญจ
ชั้นกับการเปลี่ยนผ่านโลกทัศน์เชิงสังคม” ตีพิมพ์ในวารสาร
บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนบทความเรื่อง “มายาคติของความรุนแรงท่ามกลางสันติภาพ
โลก” ตีพิมพ์ในวารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ฉบับพิเศษ
ในงานประชุมวิชาการนานาชาติ ประจำปี ๒๕๕๗
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ประวัติผู้ร่วมวิจัย (๒)

ชื่อผู้วิจัย : ดร.เอกชัย ศรีบุรินทร์
 ตำแหน่งวิชาการ : อาจารย์
 ประวัติการศึกษา : ปริญญาตรี ศน.บ.(ศึกษาศาสตร์)
 ปริญญาโท MA.(LingEng.) อินเดีย
 ปริญญาเอก Ph.D. (LingEng.) อินเดีย

ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
 ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐
 โทรศัพท์ ๐๘๐๗๒๔-๗๖๕๘

ตำแหน่งในหน่วยงานปัจจุบัน :

อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
 หมู่ที่ ๑ บ้านหมากมี ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง
 จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐ โทรศัพท์ ๐-๔๕๔๒-๒๑๕๓-๙

สาขาวิชาที่มีความชำนาญพิเศษ :

ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป Word, Excel, Power Point
 โปรแกรม SPSS

ประวัติผู้ร่วมวิจัย (๓)

ชื่อผู้วิจัย : นายเกียรติศักดิ์ บุตรราช

ตำแหน่งวิชาการ : อาจารย์

ประวัติการศึกษา : ปริญญาตรี พธ.บ.(ภาษาอังกฤษ)

ปริญญาโท MA.(LingEng.) อินเดีย

ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

ตำบลกระโสม อำเภอมือ จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐

โทรศัพท์ ๐๘๐๗๒๔-๗๖๕๘

ตำแหน่งปัจจุบัน :

อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

หมู่ที่ ๑ บ้านหมากมี ตำบลกระโสม อำเภอมือ

จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐ โทรศัพท์ ๐-๔๕๔๒-๒๑๕๓-๙

ความชำนาญพิเศษ :

ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป Word, Excel, Power Point

โปรแกรม SPSS

ประวัติผู้ร่วมวิจัย (๔)

ชื่อผู้วิจัย: นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน
Mr.chaiyasit Udomchokenamorn

หมายเลขประจำตัวประชาชน :

ตำแหน่งวิชาการ : อาจารย์

หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

ตำบลกระโสม อำเภอมือ จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐

โทรศัพท์ ๐๘๐๗๒๔-๗๖๕๘

ประวัติการศึกษา :

ปริญญาตรี ศน.บ. (รัฐศาสตร์การปกครอง) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ปริญญาโท รป.ม. (รัฐประศาสนศาสตร์) มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี

ปริญญาโท พธ.ม. (พระพุทธศาสนา) ม.มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความชำนาญพิเศษ :

ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป Word, Excel, Power
Point, โปรแกรม SPSS

งานวิจัย :

- ชื่อเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สาเหตุความเชื่อชาวพุทธที่มีต่อศาลดอนเจ้าปู่ประจำหมู่บ้าน จังหวัดอุบลราชธานี” (ผู้ร่วมโครงการวิจัย : แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์)

- ชื่อเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์นวัตกรรมการอักษรธรรมอีสาน” (ผู้ร่วมโครงการวิจัย : แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์)

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย

- ชื่อ-นามสกุล : พระมหาสิงห์ณรงค์ เสียมทอง, ดร.
Phramaha Singnarong Seamthong
- หมายเลขประจำตัวประชาชน :
- ตำแหน่งในหน่วยงานปัจจุบัน : อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
หมู่ที่ ๑ บ้านหมากมี ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง
จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐ โทรศัพท์ ๐-๔๕๔๒-๒๑๕๓-๙
- สถานที่ติดต่อได้สะดวก : วัดเกาะแก้วคุณดี ตำบลแจระแม อำเภอเมือง
จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐
- E-mail : Sing25211252@gmail.com
- โทร. : ๐๖๒๑๔๕๖๙๔๖
- ประวัติการศึกษา :
พ.ศ. ๒๕๓๖	สอบได้ น.ธ. เอก จากสำนักเรียนวัดโพธิ์พุทธอาราม ตำบลท่าตูม
อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์
พ.ศ. ๒๕๔๖	จบการศึกษาในระดับปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ)
เอกภาษาอังกฤษ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่ รุ่นที่ ๔๘
พ.ศ. ๒๕๕๐	จบการศึกษา M.A (English), University of Pune India
พ.ศ. ๒๕๕๖	จบการศึกษา Ph.D (English), University of Pune India
- ประวัติการทำงาน :
พ.ศ. ๒๕๕๖-๒๕๕๗	เป็นอาจารย์พิเศษประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอุบลราชธานี
พ.ศ. ๒๕๕๘-ปัจจุบัน	เป็นอาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

ประวัติผู้ร่วมวิจัย (๑)

ชื่อ-นามสกุล : พระวิมาน คมภีรปัญญา, ดร.

Phraviman Gambhīrapaṇṇo

หมายเลขประจำตัวประชาชน :

ตำแหน่งปัจจุบัน : อาจารย์ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

หน่วยงานที่สามารถติดต่อได้สะดวก :

๑๗๑ หมู่ที่ ๒ วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

โทร. ๐๔๓-๒๒๑๖๕๓, ๐๘๗-๒๓๘๔๓๒๒

ประวัติการศึกษา :

พ.ศ. ๒๕๓๗

สอบได้ น.ธ. เอก จากสำนักเรียนวัดโพธิ์ ตำบลในเมือง

อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๔๕

จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ป.ว.ค.)

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๔๖

จบการศึกษาในระดับปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.)

เอกปรัชญา จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตขอนแก่น รุ่นที่ ๔๘

พ.ศ. ๒๕๔๙

จบการศึกษาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปริญญาโท)

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๕๖

จบการศึกษาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ปริญญาเอก)

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๖-ปัจจุบัน

เป็นเลขานุการวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๕๐

เป็นพระวิทยากรอบรมพระนวกะประจำอำเภอเมืองขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๔๖-ปัจจุบัน

เป็นพระวิทยากรอบรมประจำค่ายคุณธรรมวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

- พ.ศ. ๒๕๕๐-ปัจจุบัน เป็นเลขานุการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขอนแก่น
 แห่งที่ ๑ วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
 จังหวัดขอนแก่น
- พ.ศ.๒๕๕๐-ปัจจุบัน เป็นพระวิทยากรและเลขานุการหน่วยอบรมประชาชนประจำ
 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
- พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นเลขานุการโครงการเปิดวัดวันอาทิตย์ใกล้ชิดพระพุทธศาสนา
 ประจำวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
 จังหวัดขอนแก่น
- พ.ศ. ๒๕๕๐-ปัจจุบัน เป็นประธานโครงการไถ่ถอนชีวิตโคกระบือวัดโพธิ์
 เพื่อถวายเป็นพระราชากุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
- พ.ศ. ๒๕๕๐-ปัจจุบัน เป็นพระวิปัสสนาจารย์ประจำสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด
 ขอนแก่นแห่งที่ ๑
- พ.ศ. ๒๕๕๕-ปัจจุบัน เป็นเลขานุการโครงการลานธรรมลานวิถีไทย ศาสนสถานวัดโพธิ์
 กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม
- พ.ศ. ๒๕๕๖-ปัจจุบัน เป็นเลขานุการโครงการพัฒนาวิถีพุทธเฉลิมพระเกียรติ
 เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตพุทธบริษัทสี่ (วัดโพธิ์)
- พ.ศ.๒๕๕๗-ปัจจุบัน เป็นพระวินยาศิลาจารย์ประจำอำเภอเมืองขอนแก่น
- พ.ศ. ๒๕๕๘-ปัจจุบัน เป็นอาจารย์พิเศษประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา
 วิทยาเขตขอนแก่น

หน้าที่พิเศษ :

- พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๔ เป็นประธานศูนย์ปฏิบัติธรรมหลวงปู่โพธิ์ ตำบลในเมือง
 อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
- พ.ศ. ๒๕๕๔-ปัจจุบัน เป็นที่ปรึกษาสภาสามเณรวัดโพธิ์
- พ.ศ. ๒๕๕๖-ปัจจุบัน เป็นรองประธานมูลนิธิหลวงปู่โพธิ์

การฝึกอบรม :

- พ.ศ. ๒๕๔๕ ผ่านการอบรมประกาศวิชาชีพครู
- พ.ศ. ๒๕๕๑ ผ่านการอบรมครูสอนนักเรียนอำเภอเมืองขอนแก่น
- พ.ศ. ๒๕๕๒ ผ่านการอบรมเป็นพระวิทยากรค่ายคุณธรรมโครงการอัมมัญ
 ของวุฒิสภา
- พ.ศ. ๒๕๕๔ ผ่านการอบรมวิทยากรโครงการอบรมพระนวกะประจำจังหวัด-
 ขอนแก่น

- พ.ศ. ๒๕๕๔ ผ่านการอบรมการเขียนบทความวิชาการ ที่ มจร.ขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๗ ผ่านการอบรมการเขียนบทความทางวิชาการ
 โดย ศ.ประยงค์ แสณบุราณ ที่ มจร.ขอนแก่น

ประวัติการสอน :

- พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๕๔ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมประจำสำนักเรียนวัดโพธิ์
 บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๔๗ เป็นครูสอนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญวัดตาลเรียง
 บ้านฝื่อ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นอาจารย์พิเศษบรรยายในระดับปริญญาตรี รายวิชา
 “พระพุทธศาสนากับเศรษฐศาสตร์”
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๗-ปัจจุบัน เป็นอาจารย์พิเศษบรรยายในระดับปริญญาเอก
 รายวิชา “วิปัสสนากรรมฐาน”
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นอาจารย์พิเศษบรรยายในระดับปริญญาเอก
 รายวิชา “พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่”
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นอาจารย์บรรยายประจำหลักสูตรปริญญาโท
 รายวิชา “ศึกษางานสำคัญทางพระพุทธศาสนา”
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
 พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นอาจารย์บรรยายประจำหลักสูตรปริญญาโท
 รายวิชา “พระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่”
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

หนังสือ/ตำรา :

- พ.ศ. ๒๕๕๕ เขียนตำรา เรื่อง “คู่มือการอบรมค่ายคุณธรรม” (อัครา) (อัครา)
 พ.ศ. ๒๕๕๖ จัดทำหนังสือ เรื่อง “คู่มือทำวัตรสวดมนต์ฉบับปฏิบัติธรรม”
 พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๕๕ เป็นบรรณาธิการจุลสารไตรัมพโธสาร
 พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนตำราเชิงวิชาการ เรื่อง “โคลนนิ่งกับสภาพความเป็นมนุษย์
 ในมุมมองพระพุทธศาสนา” (อัครา) (อัครา)
 พ.ศ. ๒๕๕๘ เขียนตำราเชิงวิชาการ เรื่อง “ความรุนแรง : มายาคติของความ-
 รุนแรงท่ามกลางสันติภาพโลก” (อัครา) (อัครา)

- พ.ศ. ๒๕๕๘ เขียนตำราเชิงธรรมะ เรื่อง “เพียงเพื่อประลองใจ”
 พ.ศ. ๒๕๕๙ เขียนตำราประกอบการสอนรายวิชา “พระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่” (อัสสัมชัญ)

งานวิจัย :

- พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นผู้ช่วยวิจัยพระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร.
 เรื่อง “ศึกษาบทบาทการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธของสำนักปฏิบัติธรรม ประจำจังหวัดขอนแก่น” โดยได้รับทุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นผู้วิจัยร่วมกับคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน เรื่อง “การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามแนววิถีพุทธ : กรณีศึกษาพระกรรมฐาน ที่พักสงฆ์ป่าดงคล้อยถนอมสัมปโน ตำบลวังหลวง อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์” (อยู่ในระหว่างการดำเนินการ)

บทความทางวิชาการ :

- พ.ศ. ๒๕๕๔ เขียนบทความเรื่อง “เปรียบเทียบการแสวงหาความรู้ของศาสนาพุทธกับศาสนาคริสต์” ตีพิมพ์ในวารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้รับการคัดเลือกวิทยานิพนธ์ดีเด่นเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ศีล ๕ ในฐานะเป็นรากฐานของสันติภาพ” ในระดับดุษฎีบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้รับการคัดเลือกให้เป็นวิทยานิพนธ์ดีเด่นและรับเชิญให้ร่วมในงานแถลงข่าว “เปิด ๕ งานวิจัยดีเด่นยอดมงกุฏ” ในหัวข้อ “ศึกษาวิเคราะห์ศีล ๕ ในฐานะเป็นรากฐานของสันติภาพ” ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ
 พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้รับการคัดเลือกให้นำเสนอผลงานวิชาการในงานประชุมใหญ่วิชาการประจำปี ๒๕๕๖ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอน้ำหนาว จังหวัดอยุธยา
 พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้รับโล่ประกาศเกียรติคุณผลงานดุษฎีนิพนธ์ระดับดี

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย
จังหวัดอยุธยา

พ.ศ. ๒๕๕๖ เขียนบทความเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ศิลปะ ๕ ในฐานะเป็นรากฐาน
ของสันติภาพ” ตีพิมพ์ในวารสารวิชาการสัมมนาวิทยานิพนธ์ดีเด่น
ประจำปี ๒๕๕๖ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อำเภอวังน้อย จังหวัดอยุธยา

พ.ศ. ๒๕๕๖ เขียนบทความเรื่อง “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม : วิเคราะห์เบญจ
ชั้นกับการเปลี่ยนผ่านโลกทัศน์เชิงสังคม” ตีพิมพ์ในวารสาร
บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนบทความเรื่อง “มายาคติของความรุนแรงท่ามกลางสันติภาพ
โลก” ตีพิมพ์ในวารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ฉบับพิเศษ
ในงานประชุมวิชาการนานาชาติ ประจำปี ๒๕๕๗
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ประวัติผู้ร่วมวิจัย (๒)

ชื่อผู้วิจัย : ดร.เอกชัย ศรีบุรินทร์
 ตำแหน่งวิชาการ : อาจารย์
 ประวัติการศึกษา : ปริญญาตรี ศน.บ.(ศึกษาศาสตร์)
 ปริญญาโท MA.(LingEng.) อินเดีย
 ปริญญาเอก Ph.D. (LingEng.) อินเดีย

ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
 ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐
 โทรศัพท์ ๐๘๐๗๒๔-๗๖๕๘

ตำแหน่งในหน่วยงานปัจจุบัน :

อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
 หมู่ที่ ๑ บ้านหมากมี ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง
 จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐ โทรศัพท์ ๐-๔๕๔๒-๒๑๕๓-๙

สาขาวิชาที่มีความชำนาญพิเศษ :

ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป Word, Excel, Power Point
 โปรแกรม SPSS

ประวัติผู้ร่วมวิจัย (๓)

ชื่อผู้วิจัย : นายเกียรติศักดิ์ บุตรราช

ตำแหน่งวิชาการ : อาจารย์

ประวัติการศึกษา : ปริญญาตรี พธ.บ.(ภาษาอังกฤษ)

ปริญญาโท MA.(LingEng.) อินเดีย

ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

ตำบลกระโสม อำเภอมือ จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐

โทรศัพท์ ๐๘๐๗๒๔-๗๖๕๘

ตำแหน่งปัจจุบัน :

อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

หมู่ที่ ๑ บ้านหมากมี ตำบลกระโสม อำเภอมือ

จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐ โทรศัพท์ ๐-๔๕๔๒-๒๑๕๓-๙

ความชำนาญพิเศษ :

ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป Word, Excel, Power Point

โปรแกรม SPSS

ประวัติผู้ร่วมวิจัย (๔)

ชื่อผู้วิจัย: นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน
Mr.chaiyasit Udomchokenamorn

หมายเลขประจำตัวประชาชน :

ตำแหน่งวิชาการ : อาจารย์

หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

ตำบลกระโสม อำเภอมือ จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐

โทรศัพท์ ๐๘๐๗๒๔-๗๖๕๘

ประวัติการศึกษา :

ปริญญาตรี ศน.บ. (รัฐศาสตร์การปกครอง) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ปริญญาโท รป.ม. (รัฐประศาสนศาสตร์) มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี

ปริญญาโท พธ.ม. (พระพุทธศาสนา) ม.มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความชำนาญพิเศษ :

ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป Word, Excel, Power
Point, โปรแกรม SPSS

งานวิจัย :

- ชื่อเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สาเหตุความเชื่อชาวพุทธที่มีต่อศาลดอนเจ้าปู่ประจำหมู่บ้าน จังหวัดอุบลราชธานี” (ผู้ร่วมโครงการวิจัย : แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์)

- ชื่อเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์นวัตกรรมการอักษรธรรมอีสาน” (ผู้ร่วมโครงการวิจัย : แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์)
